TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ

Doktora Tezi

Oğuz Kaan DOĞAN

Ankara-2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ

Doktora Tezi

Oğuz Kaan DOĞAN

Danışman: Prof. Dr. Selin ESEN

Ankara-2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK ANAYASA HUKUKUNDA CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı Prof. Dr. Selin ESEN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı **İmzası**

1- Prof. Dr. Selin ESEN .....……...

2- Doç. Dr. Ali Ersoy KONTACI……

3- Doç. Dr. Kaya Burak ÖZTÜRK…….

4- Doç. Dr. Ozan ERGÜL……

5- Dr. Öğr. Üyesi Gündüz Alp ASLAN……

Tez Savunması Tarihi
10.01.2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Prof. Dr. Selin ESEN danışmanlığında hazırladığım "Türk Anayasa Hukukunda Cumhuriyetçilik İlkesi (Ankara.2023)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

10.01.2023
Oğuz Kaan DOĞAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR IV
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYET VE CUMHURİYETÇİLİK KAVRAMLARININ TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

I. CUMHURİYET KAVRAMI 11
A. ETİMOLOJİK KÖKEN 11
B. ANAYASA HUKUKU KAPSAMINDA CUMHURİYET 13
C. MADDİ VE ŞEKLİ CUMHURİYET: BİR TANIMLAMA 18
Ç. CUMHURİYET-MONARŞİ AYRIMI 19
D. CUMHURİYET-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ 23
II. CUMHURİYETÇİLİK KAVRAMI 30
III. TARİHİ VE FELSEFİ GELİŞİM 32
A. MODERN ÖNCESİ DÖNEM 34
1. Antik Yunan Dönemi 34
2. Roma Cumhuriyeti Dönemi 41
a) Tarihsel Süreç ve Toplumsal Yapı 41
b) Anayasal Yapı 50
c) Roma'da Siyasi Düşünce 52
ç) Cumhuriyet Döneminin Modern Cumhuriyetçiliğe Bıraktığı Miras 58
B. ORTA ÇAĞ: HRİSTİYANLIK'TAN RÖNESANS'A 61
C. RÖNESANS DÖNEMİ 70
1. Niccolò MACHİAVELLİ 70
2. İtalyan Şehir Cumhuriyetleri 75
Ç. MODERN DÖNEM 80
1. İngiliz Devrimi 80
a) Tarihsel Süreç 80
b) Devrimin Gelişmesi ve Toplumsal Tabanı 82
c) Commonwealth Düşüncesinin Gelişimi 86
ç) James HARRİNGTON ve "Ütopyası" 88
2. Amerikan Cumhuriyetçiliği 94
a) Tarihi Süreç ve Toplumsal Taban 94
b) Anayasaya Giden Yol 99
aa) Federalist Yazılar 99
ab) Thomas PAİNE 106
c) Amerikan Devriminin Getirdikleri: Anayasa ve Cumhuriyet 108
3. Fransız Cumhuriyetçiliği 112
a) Fikri Temeller 112
aa) MONTESQUİEU 112
ab) Jean-Jacques ROUSSEAU 117

ac) Emmanuel-Joseph SİEYÈS 126
aç) Alexis de TOCQUEVİLLE 129
b) Fransız Devrimi ve Sonuçları 134
4. Kardeş Cumhuriyetler: Fransız ve Amerikan Devrimlerinin Farkları 147
5. Latin Amerikan Devrimleri: 19. Yüzyılın Laboratuvarı 154
a) Tarihsel Süreç 154
b) Fikri Temeller ve Anayasal Süreç: ABD Gölgesinde Anayasacılık 161
c) Latin Amerikan Cumhuriyetçiliği: Bitmeyen Süreç 167
6. Avrupa'da Cumhuriyetçilik 172
a) Hollanda: İlk Demokratik Cumhuriyet 172
aa) Benedictus SPİNOZA 178
b) İsviçre: Cumhuriyetçilikle Doğrudan Demokrasi Arasında 182
c) Alman İdealizmi: Birlik Hayali 189
aa) Fikri Temeller 189
ab) İmmanuel KANT 190
ac) Georg Wilhelm Friedrich HEGEL 197
aç) Karl MARX 204
ad) İlk Cumhuriyet Denemesi: Weimar Anayasası 207
ae) Bonn Anayasası: Hukukun Üstünlüğü 212
ç) İspanya 214
D. CUMHURİYETLEŞME KUŞAKLARI 224
E. YENİDEN CANLANAN CUMHURİYETÇİLİK 226
1. Philip PETTİT: Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük 229
2. Quentin SKİNNER: Tarihe Dönüş 236
3. Hannah ARENDT: Eylem ve Katılım 239
4. Maurizio VİROLİ: Cumhuriyetçi Yurtseverlik 244

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETÇİLİĞİN ANAYASAL GÜVENCELERİ

I. GENEL OLARAK 250
II. ANAYASAL GÜVENCELER 251
A. ANAYASALCILIK VE YARGISAL DENETİM 251
B. LAİKLİK 263
C. SİYASAL KATILIM VE EŞİTLİK 271
1. Genel Olarak 271
2. Müzakere ve Siyasal Katılım 273
3. Eşitlik 279
a) Siyasi Partilerin Hegemonyasında Eşitlik 280
b) Görevlerde Süre Sınırlandırması 284
Ç. YURTTAŞLIK: YURTTAŞ-ASKERDEN AKTİF YURTTAŞLIĞA 288
1. Ortak Savunma ve Zorunlu Askerlik 291
2. Eğitim 295
3. Mülkiyet ve Sosyal Devlet 302

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CUMHURİYETÇİLİK

I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KADAR CUMHURİYETÇİ DÜŞÜNCE 308
A. 19. YÜZYIL ÖNCESİ: KILIÇ GÖLGESİNDE SİYASET FELSEFESİ 309
B. FRANSIZ DEVRİMİ'NDEN ETKİLERİ: TANZİMAT DÖNEMİ 318
C. GENÇ OSMANLILAR'DA CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ 329
Ç. ANAYASA TECRÜBESİ: İKİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ 334
II. ATATÜRK VE CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ 345
A. DÖRT AŞAMALI DEVRİM:
"CUMHURİYET YAPACAKLAR, CUMHURİYET!" 346
B. 1920-1938: CUMHURİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN EVRİMİ 354
1. Anayasal Çerçevede Cumhuriyetçilik 355
2. Laiklik 360
3. Siyasal Katılım ve Eşitlik 367
4. Yurttaşlık 373
5. Eğitim 377
C. ATATÜRK DÖNEMİ: CUMHURİYETÇİ BİR BİLANÇO 380
II. CUMHURİYET ANAYASALARINDA CUMHURİYETÇİLİK 390
A. GENEL OLARAK 390
B. ANAYASALCILIK VE YARGISAL DENETİM 393
1. Değişmez İlke: Cumhuriyetin İçeriği ve Yargısal Denetimi 393
a) 1961 Anayasasındaki Düzenleme 393
b) 1982 Anayasasındaki Düzenleme 411
2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi 418
a) 1961 Anayasası Dönemi 419
b) 1982 Anayasası Dönemi 423
c) 2017 Anayasa Değişikliği: Cumhuriyet'ten Geriye Ne Kaldı? 426
C. LAİKLİK 442
Ç. SİYASAL KATILIM VE EŞİTLİK 453
1. Müzakere ve Siyasal Katılım 453
2. Eşitlik 466
3. Yurttaşlık 471
SONUÇ 478
KAYNAKÇA 488
ÖZET 530
ABSTRACT 531

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AMKD	: Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
Bkz.	: Bakınız
CBK	: Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
E.	: Esas
Ed.	: Editor
hrsg.	: Hergestellt
İ.Ö.	: İsa'dan önce
İ.S.	: İsa'dan sonra
K.	: Karar
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
m.	: Madde
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
U.S.	: United States
v.	: versus
vol.	: Volume

GİRİŞ

Anayasa hukuku ve siyaset bilimi, yöntem farklılıklarına karşın sınırları kesin çizgilerle belirlenmemiş iki disiplindir. Anayasa hukukunun genel esaslarına ilişkin bir eser, okuyucusu için siyaset biliminin pek çok kavramını içerir: Siyasi partiler, siyasi katılım, iktidar, egemenlik, devlet kavramı, demokrasi, seçimler, kuvvetler ayrılığı, kuvvetler arasındaki ilişkiler gibi. Benzer bir değerlendirmeyi siyaset bilimine giriş kitapları için de yapmak da mümkündür. Tüm bu benzerliklerin yanında siyaset biliminin konusu olan/olgu/olay iken anayasa hukuku norm/olması gereken üzerinde durur.[1] Çalışmamızın konusu olan cumhuriyetçilik bu iki disiplinin kesişim kümesinde yer alan kavramlardandır. Anayasa hukukunun -ve siyaset biliminin- temel kavramlarını ele alan hemen her çalışmada, o kavramın tarihsel kökenlerine gitmek sık rastlanan bir yöntemdir. Tarihe yapılan bu yolculukta ilk duraklardan biri/ilki şüphesiz ARİSTOTELES (İ.Ö. 384-322) olacaktır. Böyle bir yolculuk çalışmamız için de söz konusudur. Çalışmamızın konusu olan cumhuriyetçilik, kökleri antikiteye kadar uzanan bir idealdir. ARİSTOTELES, temel eserlerinden **Politika**'da hem ideal bir anayasa arayışını hem de siyaset biliminin temel konularını ele alır. Düşünür, bu kitapta şehir devleti (polis) için tasarladığı sisteme/rejime *politeia* ismini vermiştir.[2]

Politeia, Romalı devlet adamı ve düşünür CİCERO (İ.Ö. 106-43) tarafından Latinceye *res publica* olarak aktarılmıştır. CİCERO'ya göre kamusal şey anlamına gelen res publica halka aittir. Bu halk, alelade bir kalabalık olmayıp yasa birliği ve ortak yarar üzerinde anlaşarak bir araya gelmiş bir topluluktur.

---

[1] TANİLLİ, iki disiplin arasındaki farkları şöyle açıklar: "*Siyaset biliminin konusu, siyasal olayları, yani 'iktidar'la ilgili olayları nesnel olarak tanımaktır. Bu bakımdan, siyaset bilimi, birçok yönleriyle, ama özellikle şu yönüyle anayasa hukukundan ayrılır: Anayasa hukukunun konusu 'hukuk kuralları'dır; siyaset biliminin konusu ise, 'olaylar' ve olaylar arasındaki zorunlu ilişkilerdir."* Bkz.: TANİLLİ, Server. **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**. Cem Yayınevi, İstanbul, 7. Baskı, 1993, s. 20.

[2] *Politeia* kavramı, ARİSTOTELES'ten daha önce PLATON ve diğer filozoflar tarafından da kullanılmıştır.

Cumhuriyetçilik, Antik Yunan polisinin sınırlılıklarını aşan bir yönetim biçimi olarak cumhuriyetin beş asır hayat bulduğu Roma'da, yönetim biçimleri sınıflandırmasına iyi rejimleri oluşturan monarşi, aristokrasi ve demokrasinin uyumlu bir şekilde dengelenmesinden ortaya çıkan *karma anayasa* anlayışının ürünüdür. Karma anayasa anlayışı, yönetim biçimlerinin en iyi yönlerini alarak toplumun tüm kesimlerine yönetimde temsil imkanı tanımayı amaçlar. Roma'da cumhuriyetin sona ermesiyle orta çağ boyunca sessizliğe bürünen cumhuriyetçilik, Rönesans ile birlikte yeniden canlanmış ve MACHİAVELLİ (İ.S. 1469-1527) ile modern tanımına yaklaşmıştır. Floransalı yazar, antik Roma Cumhuriyeti'ni örnek alarak cumhuriyeti yeniden tanımlayarak onu bir yandan *devlet* kavramıyla eş anlamdaki kullanımından kurtarmış, diğer yandan monarşi ile karşılaştırarak cumhuriyetçiliği modern anlamıyla yeniden siyaset felsefesine sokmuştur.

Aydınlanma Çağı ile birlikte cumhuriyet ve cumhuriyetçilik İngiltere, Hollanda, Kuzey Amerika kolonileri ve Fransa'da siyaset felsefesinde önemli bir kavram olarak ele alınmış ve sahiplenilmiştir. Teorik olarak yeniden yorumlanan cumhuriyetçilik, İngiliz, Fransız ve Amerikan Devrimleri ile popülerliğinin zirvesine ulaşarak modern cumhuriyetlerin öncü örnekleri olmuştur. Cumhuriyet ve cumhuriyetçilik, antikiteden 19. yüzyıla değin siyaset felsefesi ile ilgilenen hemen her düşünürün hakkında müspet ya da menfi olarak kafa yorduğu bir kavramdır.[3] 19. yüzyılda liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık gibi ideolojilerin giderek ön plana çıkmasıyla kabuğuna çekilen cumhuriyetçilik, II. Dünya Savaşından sonra liberalizmin ekonomik ve siyasi vaatlerinin başarısızlığına tepki olarak önce tarihçiler, ardından da siyaset bilimciler

[3] Çalışmamızda görüşlerine yer verilen düşünürler, modern öncesi dönemde Plato, Aristotales, Cicero, Polybus, Augustinus, Aquinolu Thomas, Parisli John, Padovalı Marsilius, Machiavelli, Modern dönemde Thomas Hobbes, James Harrington, John Locke, Algernon Sydney, Thomas Paine, John Adams, James Madison, Alexander Hamilton, John Jay, Charles-Louis Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Emmanuel-Joseph Sieyès, Alexis de Tocqueville, Benedictus Spinoza, İmmanuel Kant, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, 20. yüzyılda ise Philip Pettit, Quentin Skinner, Hannah Arendt ve Maurizio Viroli'dir

tarafından keşfedilerek yeniden yorumlanagelmiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra cumhuriyetçilik alanında yapılan yüzlerce çalışma ile anayasalcılık, kuvvetler ayrılığı ve yargısal denetim gibi liberalizme atfedilen kavramlar cumhuriyetçi mirasın ürünleri olarak ele alınmıştır.

Bir yandan siyaset bilimi, diğer yandan felsefenin konusu olan cumhuriyet[çilik] hem bir yönetim biçimi hem de devlet şekli olarak şekli ve maddi anlamlarıyla tipik bir anayasal kavramdır. Bu anlamda hem anayasa hukuku tarihinin bir nesnesi hem de anayasa teorisinin temel kavramları arasında yer almaktadır. **İşte cumhuriyetçiliğin anayasal boyutunu incelememize bizi sevk eden temel etmen de kavramın güçlü tarihsel arka planı çerçevesinde anayasa hukuku açısından güncel değeri ve öneminin sorgulanmasıdır.**

Kavramlar tarihinin önemli uzmanlarından olan ve cumhuriyetçiliğin kavramsal tarihi hakkında önemli tespitlere sahip KOSELLECK, kavramların araştırılması ile ilgili olarak *"Sadece kavramların içinde barındırdıkları geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek unsurlarını açığa çıkaran bir tarihyazımı, mutlaka büyüleyici bir uğraş olurdu"* derken[4] cumhuriyetçilik üzerine yapılacak bir araştırmanın bir bakıma tarihyazımını da içermesinin adeta zorunlu olduğuna dikkat çekmektedir. Zira cumhuriyetçilik, diğer ideolojiler arasında tarihte geri gitmeye en müsait olanıdır. Dahası, tüm siyaset teorisyenleri arasında, kendilerini Antik Yunan ve Roma mirasının varisleri olarak görmeleri bakımından cumhuriyetçiler, belki de en bilinçli tarihselci ve klasikleştiricilerdir.[5] Bu kapsamda cumhuriyetçilik üzerine yapılacak bir çalışmanın tarihsel bir arka plana sahip olması kaçınılmazdır. Tezimizde cumhuriyetçilik

[4] KOSELLECK, Reinhart. **Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar**, Çev.: DİRİM, Atilla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 93; Yazar, aynı eserinde, *"Anayasa tarihiyle meşgul olan biri, malum; sosyal eylem gruplarının politik olarak örgütlenmelerini sağlayan kurumlarla ilgilenir. Bu kurumsal örgütlenmenin asgari önkoşullarından biri, hukuksal belirlenimi veya hukuksal bağlantısıdır"* der. Ibid., s. 380.

[5] HONOHAN, Iseult. **Civic Republicanism**. Routledge, 2003, s. 4; Klasikleştirme (Classicising) antik Yunan-Roma sanatının ve mimarisinin bazı özelliklerini yeniden tanıtmaya çalışan herhangi bir dönemin sanatı için kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir.

kavramının anlaşılması için bu tarihsel arka planın ihmal edilmemesine özen gösterilmiştir.

Anayasa hukukçusu Tarık Zafer TUNAYA *"Her bilimsel araştırma, insan kafasıyla onun dışındaki 'şeyler' arasında kurulan bir ilişkiye dayanır"* diyerek[6] bir araştırmacının *"kişisel bir tercihe bağlanmadan, her türlü peşin ve önceden hazırlanmış bir açıyı bir yana bırakarak, bir laborant gibi"* çalışmasını tavsiye eder.[7] Bu kapsamda cumhuriyetçilik hakkında yapılan bu çalışmada karşımıza çıkması muhtemel pek çok soru vardır: Cumhuriyetçilik hangi yöntemle incelenecek, hangi boyutuyla ele alınacak ve çalışmanın sınırları nasıl belirlenecektir? TUNAYA'nın altını çizdiği üzere Türkiye'de kişisel tercihe bağlanmadan ve önyargıdan uzak bir çalışma, konu cumhuriyet olunca ne kadar mümkün olabilir? Zira cumhuriyet, bir yönetim ve devlet şekli, modernitenin kazandırdıklarını içeren bir haklar demeti, aynı zamanda Türkiye'nin son yüzyılını temsil eden bir kavram olmakla, adeta Janus'un iki yüzünden daha çok surete sahip bir mistik varlıktır. Cumhuriyet, Türkiye'de bir yurttaş için, örneğin Almanya'da yaşayan bireyden daha farklı imgeleri çağrıştırır. Bu nedenle Türkiye'de kişisel tercihlerden bağımsız bir çalışma, konu cumhuriyet olunca biraz daha zorlaşmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ikinci başkanı olan John ADAMS, bir mektubunda cumhuriyetçilik hakkında şöyle yazar: *"İngiliz dilinde cumhuriyetçilikten daha anlaşılmaz bir kelime yoktur."*[8] ABD'nin kurucu babalarından olan, üstelik hukukçu kimliğine sahip ADAMS, cumhuriyetin ilanından neredeyse otuz yıl sonra bile cumhuriyetçiliği 'anlaşılmaz' diye nitelendirmekte yalnız değildir. Zira, **cumhuriyet, herkesin bildiği, ancak tanımlayamadığı kavramlardandır**.

[6] TUNAYA, Tarık Zafer. **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, Çağdaş Dünya ve Anayasa Hukuku.** Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2000, s. 70.

[7] Ibid.

[8] *"There is not a more unintelligible word in the English language than republicanism."* ADAMS'ın Mercy Otis WARREN'e yazdığı 8 Ağustos 1807 tarihli mektuptan. Aktaran, TOMKINS, Adam. **Our Republican Constitution**. Hart Publishing, 2005, s. 33.

Çalışmamız, *anlaşılmaz* olarak nitelendirilen cumhuriyetçiliğin tanımlamasını amaçlamaktadır.

Cumhuriyeti ve onu gerçekleştirme ideali olan cumhuriyetçiliği, *felsefi*, *siyasi* veya *hukuki* yönleriyle incelemek mümkündür. Ancak belki de cumhuriyetçiliğe has bir şekilde bu üç alanın sınırlarının kesişim kümesini bulmak ve **cumhuriyetçiliğin bugün anayasa hukukunda teori ve pratikte ne ifade ettiği sorusu** çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle çalışmamız, res publica'nın hem res'inin hem de publicası'nın izini sürme çabasıdır. Bu çerçevede konunun sınırlılıkları da ortaya çıkmaktadır. Siyaset bilimi ile anayasa hukukunun sınırlarının keskin çizgilerle ayrılmamış olması çalışmamızı kısmen multidisipliner hatta interdisipliner bir konuma yerleştirmektedir. Ancak güdülen temel kaygı anayasa hukuku içerisinde kalmak olacaktır.

Bu aşamada **cumhuriyeti** maddi anlamda *"egemenliğin millette olduğu, siyasi ve hukuki sorumluluğa sahip devlet başkanının ve devletin temel organların doğrudan ya da dolaylı olarak serbest seçimler ve belirli sürelerle işbaşına gelip halkın ve temsilcilerinin denetimi altında olduğu yasaya dayalı devlet şekli"* olarak tanımlayabiliriz. **Cumhuriyetçilik** ise *"yasaların ve devletin her zaman yurttaşların ortak yararına hizmet etmesini amaçlayan, halk egemenliğine dayanan, yürütme organı seçimle işbaşına gelen, bağımsız bir yargı tarafından sınırlandırılan ve hukukun üstünlüğüne tabi olan müzakereci bir yasamadan oluşan"* anayasal sistemdir. Cumhuriyetçilik bu sistemi oluştururken anayasalcılık, yargısal denetim, kuvvetler ayrılığı, laiklik, katılım, eşitlik ve yurttaşlık temellerine dayanır.

Tarihsel olarak hem tek kişi iktidarına hem de halkın sınırsız egemenliğine karşı olan cumhuriyetçilik, iktidarı yasa ile sınırlandırılması arayışında yurttaşlık temelinde yasalı ya da yasalara dayalı bir siyasal örgütlenme biçimidir. Cumhuriyetçilik, demokrasinin devleti *kimin* yöneteceği temel sorusuna karşın devletin *nasıl* yönetileceği

ile ilgilenir. Bu anlamda yasaların yapımı, uygulanması ve ona uyulması, aktif bir yurttaşın varlığını da zorunlu kılar. *Yurttaşlık*, cumhuriyetçi idealde antikiteden beri en basit ifadeyle katılımla özdeşleştirilmiştir: "yurttaş olmak katılmaktır." Şu halde bir devlette cumhuriyetçiliğin varlığından söz edebilmek, onun bir yönetim biçimi olmasının yanı sıra aktif yurttaşı ortaya çıkarabilecek ilke ve güvencelerden oluşan araç takımına anayasada ne kadar yer aldığı ile de ilişkilidir. Bu noktada yurttaşlık, cumhuriyetçi idealin temel dayanağıdır.

Cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarını genel hatlarıyla bu şekilde ortaya koyduktan sonra çalışmamızın başlığını oluşturan Türk Anayasa hukukuna ilişkin bulgularımıza da değinmek gerekmektedir. Cumhuriyetçiliğin tarihi kökenleri, temel ilkeleri ve Türkiye'deki gelişimi, tespit edebildiğimiz kadarıyla anayasa hukukunda monografik bir çalışmanın konusu olmamış, cumhuriyetçilik, Türk anayasa hukuku alanında yazılmış ders kitaplarında birkaç sayfa ile değinilen bir ilke olarak kalmıştır. Bu haliyle cumhuriyetçilik, Türk anayasa hukuku yazınında adeta nadasa bırakılmış bir alandır; hatta bazı yönleriyle ***terra incognita***[9] konumundadır. Bu göz ardı ediş, Türkiye'de sadece anayasa hukuku alanında değil, kısmen siyaset bilimi için de geçerlidir. Kanaatimizce bu eksikliğin birçok nedeni vardır. Öncelikle bazı yazarlar için cumhuriyet, sadece *negatif* anlamıyla monarşinin karşıtı olan yönetim/devlet biçimidir. Dolayısıyla cumhuriyet hakkında etimolojik bir tanım yeterlidir. Diğer bir nedeni de Türkiye'de cumhuriyete karşı bugüne kadar monarşik bir hareketin gelişmemiş olmasında arayabiliriz. Böyle bir hareketin olmaması, Türkiye'de batıdaki örneklerine kıyasen cumhuriyetçi bir siyasi hareketin gelişmemesinin nedeni olabilir. Ancak ileride de gösterileceği üzere cumhuriyetçilik, sadece monarşizm karşıt ilkesi olmaktan çok ötede bir değerler bütünüdür. Çalışmamız, bu anlamda anayasa hukuku alanında

[9] terra incognita, Latince bilinmeyeni keşfedilmemiş topraklar anlamına gelmektedir.

Türkiye'de ihmal edilen bu idealin tarihsel arka planından bugüne kadarki macerasında halen bize söyleyeceği bir şeylerin olup olmadığının arayışıdır.

Cumhuriyetçilik hakkında tarih, siyaset felsefesi ve kamu hukuku alanında benzer çalışmalar yapılmışsa da[10] anayasa hukuku alanında kavramın tüm yönlerini kapsayıcı bir çalışmasının olmaması, bizi bu boşluğu doldurmaya yönelik bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Modern anayasalar, siyasi sürecin oyun kurallarını belirler. Bu belirlemeyi yaparken bir yandan devlet/iktidar gücünü sınırlar, diğer yandan kişisel özgürlükleri güvence altına alır. Böylece modern anayasaların iki temel ilkesi ortaya çıkar: kuvvetler ayrılığı ve temel haklar.[11] Cumhuriyetçilik ilkesinin modern anayasalarda bu ilkelerin yer almasındaki rolü, araştırmamızın merkezinde yer almaktadır.

Bu kapsamda çalışmamızda cevap arayacağımız temel soruları şöyle özetleyebiliriz: 1- Cumhuriyetçilik tarihte nasıl bir gelişim izlemiştir? 2- Bu gelişim, anayasalarda nasıl yer almıştır? 3- Cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramları tarihsel kökenleri ve modern anlamıyla ele alındığında Türk anayasa hukuku açısından karşılaştırmalı örneklerine göre nasıl bir gelişim izlemiştir? 4- Cumhuriyetçilik için evrensel ilke ve güvencelerden söz edilebilir mi? 5- Şayet ortak evrensel ilkeler var ise bu ilkelerin Türk anayasa hukukunda karşılıkları var mıdır? 6- Türkiye'de cumhuriyetçiliğin gelişimi nasıl olmuştur? 7- Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda cumhuriyet, anayasa hukuku açısından salt monarşi karşıtlığı olarak mı kabul edilmiş, yoksa cumhuriyetçi değerler de dikkate alınarak mı anayasal yapı oluşturulmuştur? 8-

[10] Cevat OKUTAN'ın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bilim Dalı'nda 2004 tarihli doktora çalışması **"Cumhuriyet kuramı ve Türkiye Cumhuriyeti modeli"**, Ahu TUNÇEL'in Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'ndaki 2008 tarihli "**Siyaset felsefesi açısından cumhuriyetçi özgürlük"** ve Dinçer DEMİRKENT'in Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'ndaki **"Türkiye'nin anayasal düzeninde Cumhuriyetin iki kuruluşu ve dinamik Cumhuriyet kavrayışı"** başlıklı doktora tezleri, cumhuriyetçilik konusundaki diğer çalışmalardır.

[11] ÖHLINGER, Theo, **Verfassungsrecht**, Facultas.wuw, 8. Genişletilmiş baskı, Viyana, 2009, s. 29; TANİLLİ de benzer bir tanım yapar: *"Anayasa hukukunun konusu, devlet iktidarının kazanılması, kullanılması ve sınırları ile ilgili hukuk kurallarıdır."* TANİLLİ, s. 9.

Türkiye Cumhuriyeti anayasaları cumhuriyetçi idealin gerçekleşebilmesi için hangi güvencelere sahiptir? 9- Türk Anayasa Mahkemesi, cumhuriyeti ve cumhuriyetçi ilke ve güvenceleri nasıl yorumlamaktadır?

Bu sorulara cevap arayan çalışmamızda **karşılaştırmalı** ve **tarihsel** bir yöntem izlenecek, anlatımda tematik üslubun kullanılmasına önem verilecektir. Tarihsel yöntem, yukarıda da değinildiği üzere cumhuriyetçilik idealinin doğuşunu ve gelişimini anlamaya yarayan en önemli yaklaşımlardandır. Böylece, cumhuriyetçilik idealinin anayasal yönünün tarihi ve teorik kökenleri de antikiteden günümüze kadar incelenmiş olacaktır. Çalışmamız aynı zamanda karşılaştırmalı bir yöntem izlenmesine de elverişlidir. Cumhuriyetçilik antikiteden orta çağa, Rönesans ile kıta Avrupa'sına, devrimler çağında Atlantik Okyanusu'nun her iki yanına ve daha sonra yavaş yavaş tüm dünyaya yayılmış bir idealdir. Gerek teorik gerekse uygulama safhasında her ülkenin tarihi, sosyolojik ve ekonomik özellikleri cumhuriyetçiliği yorumlarken etkili olmuştur. Cumhuriyetçiliğin gelişiminin karşılaştırmalı olarak ele alınması, kavramın sahip olduğu güvencelerin gelişmesinin seyrini anlamak açısından önemlidir. Çalışmamız genel olarak anayasa hukuku ile ilgili olmakla birlikte özellikle ikinci bölümde anayasal teoriye de değinilmesi planlanmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde önce cumhuriyet kavramının tanımı yapılacaktır. Tanımlamanın ardından cumhuriyet kavramı anayasa hukuku kapsamında ele alınacaktır. Bu başlık altından cumhuriyet-monarşi ilişkisi ile cumhuriyet-demokrasi ilişkisi incelendikten sonra cumhuriyetçilik kavramı tanımlanacaktır. Daha sonra cumhuriyetçi düşünce, antikiteden itibaren orta çağ ve modern dönemdeki değişimiyle İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri kapsamında incelenecektir. Bu üç ülkenin yanında Latin Amerika ülkeleri ile Avrupa'da Hollanda, İsviçre, Almanya ve İspanya örnekleri incelenecek; nihayet cumhuriyetçiliğin 20. yüzyılda yeniden canlanmasında etkili olan düşünürlerin görüşlerine yer verilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümü, cumhuriyetçilik teorisinin anayasal güvencelerine ayrılmıştır. Bu bölümde incelenecek olan anayasalcılık, yargısal denetim, laiklik, katılım, eşitlik ve yurttaşlık gibi kavramlar, cumhuriyetçiliğin tarihi gelişimi içerisinde çeşitli boyutlarıyla ve değişik zaman dilimlerinde cumhuriyetçiliğin içerisindeki yerlerini almıştır. Dolayısıyla bu kavramlarla birinci bölümde karşılaşmakla birlikte çalışmanın bütünlüğü açısından ikinci bölümde ayrı bir başlık altında ele almamızın nedeni ilke ve güvencelerin cumhuriyetçi düşünceye dahil oluşlarının kronolojik bir çizgi takip etmemesinden kaynaklanmaktadır. Böylece ikinci bölümde söz konusu kavramlar anayasa hukuku kapsamında alt başlıklarla detaylandırılarak ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümünün başlığı Türkiye'de Cumhuriyetçilik'tir. Bu bölümde önce İslam ve Türk tarihinde yönetime egemen olan ilkelerin ışığında bir *res publica* anlayışının var olup olmadığı sorgulanacaktır. Daha sonra Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı siyasi düşüncesinin evriminde cumhuriyetçi izlerin varlığı araştırılacaktır. Ardından Türkiye Cumhuriyeti dönemi üç ayrı başlıkta ele alınacaktır. Önce ATATÜRK'ün cumhuriyetçi düşüncesi ile cumhuriyet devriminin gelişimi değerlendirilecektir. 1920-1938 arası kurucu dönemin incelenmesinden sonra 1961 ve 1982 Anayasası dönemlerinde cumhuriyetçilik ilkesinin anayasalardaki anlamı incelenecek, ayrıca Türk Anayasa Mahkemesinin 1961 ve 1982 Anayasaları döneminde cumhuriyetçiliğin anayasal güvencelerini nasıl yorumladığı da ilkeler bazında ortaya konulacaktır.

Çalışmamızın sonunda elde edilen veriler ışığında cumhuriyetçi ilkelerin Türk anayasa hukuku açısından eksik görülen yönlerinin tamamlanabilmesi için somut önerilerde bulunulacaktır.

Türk anayasa hukukunda ihmal edilen bir alan olan cumhuriyetçilik ilkesinin tarihi, felsefi ve en önemlisi anayasa hukuku açısından incelenmesiyle bu alanda hem yeni çalışmalara ışık tutacak bir çerçeve çizilmesi hem de anayasa hukukundaki

boşluğun doldurulmasına yönelik bir katkı sağlanması hedeflenmiştir. Cumhuriyetin birinci asrının tamamlanacağı bir döneme rastlayan araştırmamızın bu açıdan önemli olduğu kanaatindeyiz. Cumhuriyetin 100. yılı kapsamında sosyal bilimler alanında yapılacak müstakbel araştırmalar için bir kılavuzluk görevi yapabilirsek, çalışmamız hedefine erişmiş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET VE CUMHURİYETÇİLİK KAVRAMLARININ TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

I. CUMHURİYET KAVRAMI

A. ETİMOLOJİK KÖKEN

Romalılar, İ.Ö. 509'da krallarını tahttan indirdikten sonra kurdukları siyasi rejimi ***res publica*** (cumhuriyet) olarak tanımlamışlardı. Res publica bu anlamda, siyasi topluluğa kendi özel mülkü gibi davranan yöneticilerin reddini simgeler. ***Res*** kelimesi şey, mal anlamındadır. ***Publica*** kelimesi de Latince *halk/kamu* anlamına gelen *populus* kelimesinden türetilmiştir. Siyasetin yönetenlerden çok halka/kamuya ait olması, anlamını bugün de korumaktadır.[1] KILIÇBAY'a göre res publica *kamusal şey* anlamına gelmektedir; kamu ile halk farklı anlamlar içerir. Halk kesit, kamu ise süreç bir kavramdır.[2] CİCERO'nun, res publica'yı **res populi** yani "halka ait şey" olarak adlandırması, *res privata* karşıtlığını da içermekteydi.[3] *Res privata,* Roma hukukunda özel hukuka ilişkin alanı, res publica ise kamuya ait alanı ifade etmekteydi.[4]

Res publica, aynı zamanda kamusal yaşamın kurumsal yapıları anlamına da geliyordu.[5] Amaç, halkın kamusal alanın düzenlenmesinde belirleyici bir söz sahibi

---

[1] SMELSER, Neil J.; BALTES, Paul, B., eds. **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.** Vol. 11. Amsterdam, Elsevier, 2001, s. 13193.

[2] KILIÇBAY, Mehmet Ali. **Cumhuriyet ya da Birey Olmak**. İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2003, s. 17.

[3] ISENSEE, Josef, **Rebuplik – Sinnpotential eines Begriffs,** Juristenzeitung, Yıl: 1981 Sayı:1, Tübingen, 1981, s. 3.

[4] Ibid.

[5] Res publica'nın etimolojik ve tarihi gelişimi üzerine ayrıca bkz: GEUSS, Raymond; **Kamusal Şeyler, Özel Şeyler**. Çev.: KOÇAK, Gülayşe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 49-64.

olmasıydı ve bu anlayış genel olarak organize bir kamusal alan fikrini ortaya çıkarmıştı. Bu tür bir örgütlenmenin kaynağı 'halk'tı.[6]

Res publica'nın Türkçe karşılığı olan **cumhuriyet** kelimesi, köken olarak Arapça *cumhur* kelimesinden türemişse de terim olarak ilk defa Türkler tarafından kullanılmıştır.[7] **Cumhur**, toplu bulunan halk anlamına gelmekte, **cumhuri** ise halka ait demektir.[8] Cumhuriyet buradan türetilmiş olup "halka ait olan şey" anlamına gelmektedir.[9] Cumhuru, tıpkı Latincedeki karşılığında olduğu gibi alelade bir topluluk değil, belli bir amaç için bir araya gelen bireyler oluşturur. Cumhur'un Arapçadaki diğer anlamları da bu görüşü desteklemektedir; LEWIS, cumhur kelimesi için Arapçada ayrıca aralarında kum yığını, tepecik ve büyük bir insan topluluğu gibi karşılıkların bulunduğunu belirtir.[10] Az önce de değinildiği üzere cumhur kelimesi, kökeni Arapça olmasına karşın cumhuriyet kelimesi, terim olarak Türkler tarafından bulunup kullanılmıştır.[11] Arapların cumhuriyet terimini kullanmaları çok daha yakın tarihe rastlamaktadır.

Cumhuriyet aynı zamanda felsefe, tarih, siyaset bilimi ve hukuk alanlarında -hatta duygusal anlamıyla-[12] her disiplinin kendi dinamikleri içinde çeşitli yönleri ile ele alınan, kökeni antik çağa kadar giden ve tarihi süreçte yeniden yorumlanan bir

---

[6] HAAKONSSEN, Knud, "Republicanism" Maddesi, İçinde: GOODIN, Robert E.; PETTIT, Philip; POGGE, Thomas W. **A Companion to Contemporary Political Philosophy**, Volume 2. Blackwell Publishing, 2007, s. 730.

[7] Bernard LEWIS, "cumhuriyet" kelimesini bugünkü anlamıyla ilk defa ATIF EFENDİ'nin kullandığını belirtir. Neolojizm konusunda Türkler, diğer bazı kelimelerde olduğu gibi bu kelimenin kullanılmasında da ilk olmuş, daha sonra bu kelime diğer Müslüman milletlere yayılmıştır. Bkz.: LEWIS, Bernard, **Djumhurıyya**, Encyclopaedia of Islam, Ed: LEWIS Bernard, PELLAT, Charles, SCHACHT, Joseph. Cilt: 2, (C-G maddeleri), Brill, 1991, s. 594; LEWIS, Bernard; **Demokrasinin Türkiye Serüveni**. Çev.: AYDOĞAN, Hamdi; ERMERT, Esra. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2007, s. 35.

[8] GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi,** 1. Cilt, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011. s. 466; GÖZLER, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**. Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Güncellenmiş 3. Baskı, 2019, s. 133. BAŞGİL, Ali Fuat, **Esas Teşkilât Hukuku Birinci Cilt: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri Fasikül I**. İstanbul, 1960 tarihli basıdan tıpkı basım, 2019, s. 216.

[9] Ibid., s. 466; Yukarıda da açıklandığı üzere *halkı*, Türk anayasa yazınındaki anlamıyla anlamamak gerekir, zira anayasa dilinde publicanın karşılığı millet hatta kamu anlamına gelmektedir. Halk, sadece o anda yaşayan insan topluluğunu içermektedir.

[10] LEWIS, (2007), s. 35.

[11] Ibid., s. 35-36.

[12] GÖZLER (2011), s. 466-467.

kavramdır. Cumhuriyet, sözlüklerde devlet başkanının, millet veya millet meclisleri tarafından belirli bir süre için seçilen hükümet şekli olarak[13] benzer şekilde, halkın egemenlik gücüne sahip olduğu ve bu gücü kullanan temsilcileri seçtiği bir hükümet sistemi olarak[14] ayrıca, *"yurttaşların işlerini bir hükümdarın yararına değil, kendi çıkarları için yürüttüğü bir hükümet biçimi"* olarak da tanımlanmıştır.[15] Siyaset biliminde cumhuriyetin modern diğer bir tanımı, *"yurttaşlık temelinde öz yönetimi esas alan yasalı ya da yasalara dayalı siyasal örgütlenme biçimi"* şeklinde yapılmıştır.[16] Benzer şekilde bir tanıma göre cumhuriyet, kurumsallaşmış iktidar gücünün yurttaşların özgürlüğüne dayandığı ve ortak iyilik için kullanıldığı bir tür siyasi topluluğu amaçlar.[17] ABD'nin kurucularından James MADİSON, Federalist'in 39. makalesinde cumhuriyetin tarifini şöyle yapmıştır: *"Cumhuriyeti, tüm yetkilerini doğrudan veya dolaylı olarak halkın büyük çoğunluğundan alan ve sınırlı bir süre için görevlerinde bulunan kişiler tarafından yönetilen bir hükümet [biçimidir]."*[18]

B. ANAYASA HUKUKU KAPSAMINDA CUMHURİYET

Cumhuriyet, anayasa hukukunda genellikle devlet başkanının işbaşına gelme biçiminden yola çıkarak tanımlanmaktadır. GÖZLER'e göre cumhuriyet, dar ve geniş anlamda tanımlanabilir.[19] Dar anlamıyla cumhuriyet, monarşinin tersidir. Geniş anlamda ise demokrasi ile eşittir. GÖZLER, DUGUİT'den hareketle cumhuriyetin dar

[13] KURUMU, Türk Hukuk, **Türk Hukuk Lûgatı**. Başbakanlık Basımevi, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1991, s 56.

[14] GARNER, Bryan A. **Black's Law Dictionary**. 9th edition, West, 2009, s. 1418.

[15] LEHMAN, Jeffrey; PHELPS, Shirelle. **West's Encyclopedia of American Law**. Thomson Gale, 2. Baskı 8. Cilt, 2005, s. 315.

[16] ÖZTÜRK, Armağan, **Res Publica,** Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 43.

[17] ZUCCA-SOEST, Sabrina. **Gerechtigkeit und Rationalität im Republikanismus**. İçinde: Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, s. 344.

[18] HAMILTON, Alexander, MADISON, James and JAY, John, **The Federalist Papers**, Edited by and with an Introduction by Michael A. Genovese, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 80.

[19] GÖZLER (2011), s. 467.; benzer şekilde GÖZLER, Kemal, **Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara 1999, Cilt: 54, Sayı: 1, s. 54 vd.

tanımını benimseyerek geniş tanımını reddeder.[20] Yazara göre geniş anlamıyla cumhuriyet ile demokrasi arasında bir bağıntı yoktur. Bir cumhuriyet demokratik olabileceği gibi anti-demokratik de olabilir. Aynı şekilde monarşi ile demokrasi arasında da bir bağıntı yoktur. Monarşiler de demokratik olabileceği gibi anti-demokratik olabilir.[21]

Türk Anayasa doktrininde cumhuriyete ilişkin tanımlamaların genellikle *dar* ve *geniş* sıfatlarıyla yapıldığı görülmektedir. ÖZBUDUN, GÖZLER'e benzer şekilde monarşi ve cumhuriyetin demokrasi ile ilişkisini ele aldıktan sonra, cumhuriyeti bir devlet şekli ve monarşinin zıddı olarak tanımlamanın gerçeğe daha uygun olduğunu savunurken, cumhuriyetin aynı zamanda bir hükümet sistemi olduğuna da dikkat çeker. Bu anlamda ÖZBUDUN'a göre cumhuriyet, "*başta devlet başkanı olmak üzere devletin başlıca organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğu ve bunların oluşumunda veraset ilkesinin rol oynamadığı bir hükümet sistemidir*."[22]

TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, cumhuriyetin dar ve geniş anlamıyla tanımlarını ayrı ayrı yaparak Türk anayasa hukukunda cumhuriyetin hem dar anlamının hem de devlet şekli niteliği olması nedeniyle geniş anlamının benimsendiğini kaydeder.[23] Yazarlara göre cumhuriyetin bir de Türkiye'ye özgü hali vardır.[24] ATAR ise cumhuriyetin dar ve geniş anlamlarını diğer yazarlara benzer şekilde yaptıktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında cumhuriyet kavramının "dar" anlamda kullanıldığı sonucunu çıkarmaktadır. Yazara göre cumhuriyet kavramı, demokrasi ile özdeş olarak kullanılmış olsaydı "demokratik devlet" ilkesinin anayasada ayrıca yer almasına gerek kalmazdı.[25]

---

[20] GÖZLER, (2011), s. 469.

[21] Ibid., s. 470.

[22] ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku,** Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 73-75.

[23] TANÖR, Bülent; YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2013, s. 72-75.

[24] Bu konu III. Bölümde incelenecektir.

[25] ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Seçkin Yayınevi, 12. Baskı, Ankara, 2018, s. 63-64; ABD Anayasasında demokrasi kelimesinin geçmemesini de burada hatırlamak gerekir.

ERDOĞAN, cumhuriyeti hukuk ve siyaset teorisi alanında ayrı ayrı tanımlamakta ve hukuk dilinde cumhuriyetin monarşi olmayan rejim olduğunu ifade etmektedir.[26] SABUNCU ise cumhuriyetin dar ve geniş anlamda tanımını yaptıktan sonra Türk devriminin yarattığı kamu düzeni geleneğinde cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının birlikte düşünüldüğüne dikkat çekerek cumhuriyeti, 1982 Anayasasının ilk üç maddesini birlikte ele alarak geniş bir içerikle tanımlamayı tercih etmiştir.[27] GÖREN de SABUNCU gibi Türkiye özelinde geniş anlamda tanımlamaya giderek cumhuriyetin salt hükümdarlığın reddi olmayıp demokratik bir niteliğe sahip olduğunu savunur.[28] ARSEL ise Fransız ekolünden gelen anayasa hukukçularına benzer şekilde DUGUİT'nin tanımından yola çıkarak cumhuriyeti, "dar anlamda" monarşi olmayan rejim olarak tarif etmiştir. Yazara göre cumhuriyet, devletin başlıca anayasa organlarının veraset esasına dayanmayan yöntemlerle kurulan *"yani irsiyet esasının rol oynamadığı bir rejimdir."*[29]

Bu anayasa hukukçularından farklı bir tanım KUBALI'ya aittir. Yazar, alışılageldiği üzere cumhuriyeti dar ve geniş anlamda tarif etmiş, ancak dar ve geniş nitelendirmelerini diğer anayasa hukukçularının aksine bizim de katıldığımız şekilde ele almıştır. Buna göre cumhuriyet, "geniş anlamı" ile devletin asli ve birinci derecede organının monarşilerde olduğu gibi bir hakiki şahıs değil, birden çok hakiki şahıstan oluşan hukuki varlığı olan heyettir. Terimin "dar anlamı" ise devlet başkanının ya doğrudan ya da temsili olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesine dayanan devlet ya da hükümet şeklidir.[30]

---

[26] ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 278-279.
[27] SABUNCU, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014. s 106-108.
[28] GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 90-92.
[29] ARSEL, İlhan, **"Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları I Birinci Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu"** Mars Matbaası, Ankara 1965, s. 156.
[30] KUBALI, Hüseyin Nail, "**Esas Teşkilât Hukuku Dersleri"** Sıralar Matbaası, İstanbul 1959, s. 293.

Bu örneklerden hareketle Türk anayasa hukuku yazınında, cumhuriyet tanımlanırken iki yöntemin izlendiği söylenebilir: Birincisi, (mantıktaki değilleme/olumsuzlama/negation şeklinde) ***ex negativo*** yaklaşımıyla cumhuriyeti monarşi olmayan rejim olarak tanımlamak, diğeri ise -Türkiye tarihini dikkate alarak- cumhuriyetin salt monarşinin zıddı olmayıp demokratik niteliğe de sahip olduğunu göz önüne alan "geniş yoruma" başvurmak.

Alman hukukçuların devlet teorisi ve genel kamu hukuku kapsamında tanımlama çabaları da Türk anayasa hukukçularına benzer ölçütlere dayanmaktadır. Alman kamu hukukçusu JELLİNEK, devlet şekillerinin sınıflandırmasında monarşi ve cumhuriyeti en üst/ilk ayrım olarak görür. Yazara göre her iki kavram pek çok alt bölümlere ayrılabilir.[31] Monarşiyi fiziki (bedensel) bir irade (varlık) tarafından yönetilen devlet olarak tanımlayan yazara göre bu irade başka bir iradeden türemeyen ve hukuki olarak en üstteki iradedir.[32] Monarşi, savaşlar nedeniyle devlet liderliğinin tek bir elde toplanması ihtiyacı nedeniyle doğmuş olup eski dünyadaki en eski/asıl devlet şeklidir.[33] Bu gelişme sadece doğudaki devletler için değil, Eski Yunan ve İtalya'daki şehir devletleri için de söz konusudur. Cumhuriyet, tam bu noktada monarşik örgütlenmeye karşı bir anti-tez olarak görülmüştür. Yazara göre bu karşı çıkışın geçerliliği halen devam etmektedir. Cumhuriyet bugün[34] de monarşik olmayan, devlet yönetiminin bir kişinin elinde toplanmasını kabul etmeyen yönetim biçimi olarak kabul edilebilir.[35] Bir başka Alman kamu hukukçusu DÖEHRİNG'e göre cumhuriyetin monarşinin tersi olarak tanımlanması ancak 15. veya 16. yüzyıllarda geçerli olabilirdi; zira o dönemin mutlak monarşilerinde halk ve ülke monarka ait sayılırdı. Ancak meşruti monarşilerin kurulması ile devletle hükümdarın özdeşliği kalkmıştır. DÖEHRİNG, günümüzde

[31] JELLINEK, Georg, **Allgemeine Staatslehre**, Julius Springer, 5. Baskı, Berlin ,1929, s. 667.
[32] Ibid., s. 669.
[33] Ibid., s. 710.
[34] JELLİNEK, 1851-1911 yılları arasında yaşamış olup, atıf yapılan kitabının baskısı 1929 olsa da yazarın görüşleri 19. yüzyılın anlayışı yansıtmaktadır.
[35] Ibid., s. 710-711 vd.

cumhuriyete sadece monarşinin inkarından ibaret bir anlam vermenin yeterli olmayacağını savunur.[36] Yazar, demokrasi-cumhuriyet ayrımına da değinerek demokrasinin daha çok teknik ve biçimsel olduğunu ve demokraside halkın devlet gücüne nasıl ve hangi yöntemle katılacağının belirlendiğini, ancak bunu söylemenin bütün devlette sorumluluğu kimin taşıyacağını söylemek anlamına gelmediğini belirtir. Cumhuriyette ise bütün kurumlar halka teslim edilmiş olup sadece haklar değil, görevler de yurttaşlara aittir.[37] Avusturyalı Anayasa Hukukçusu ÖHLİNGER, cumhuriyetin kural olarak, monarşi olmayan devlet şekli olarak negatif tanımlandığını kaydeder. Cumhuriyet ve monarşi arasındaki temel fark, devlet başkanının pozisyonundadır. Sorumsuz bir monarka karşın cumhuriyetlerde halk tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak belirli bir süre için seçilen, hukuki ve siyasi sorumluluğu bulunan devlet başkanı/cumhurbaşkanı vardır.[38] Yine Avusturyalı anayasa hukukçusu BERKA da ÖHLİNGER gibi cumhuriyeti negatif ve pozitif olmak üzere iki anlamda açıklar: Negatif anlamıyla cumhuriyet, sınırlı bir süreyle seçilen ve görevi nedeniyle siyasi ve hukuki olarak sorumluluğu olan devlet başkanına sahip devlettir. Cumhuriyetin bu özelliği, onu genellikle arka arkaya göreve gelen, sınırsız bir görev süresine sahip olan ve görevin yürütülmesinden dolayı sorumlu tutulamayan bir kral veya imparator tarafından yönetilen bir monarşiden ayırır.[39] Pozitif anlamıyla ise cumhuriyet, bir res publica olarak, tüm yurttaşlara ait olan ve ortak iyiyi taahhüt eden devlettir. Bu, nihayetinde demokratik bir cumhuriyetin temelini oluşturan sivil toplumu (civil society) işaret eder. Bu cumhuriyetçi devlet, yurttaşlarına karşı -bir oluşum- değildir, aksine onlar tarafından inşa edilen, özgürlüğe dayalı ve kendi kaderini tayin eden toplumun örgütsel biçimidir. Bu nedenle her kamu görevi olan herkes, bu görevin kendisine

[36] DÖEHRİNG, Karl, **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)**, Çev.: MUMCU, Ahmet, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2014, s.163.
[37] Ibid., s. 164-165.
[38] ÖHLINGER, s. 56.
[39] BERKA, Walter. **Verfassungsrecht. Grundzüge des österreichischen Verfassungsrechts für das juristische Studium**. Springer, 4. Baskı, 2012, s. 45.

"yalnızca emanet" olarak verildiğini ve görevinin yürütülmesinde halka karşı sorumlu olduğunu varsaymalıdır.[40]

C. MADDİ VE ŞEKLİ CUMHURİYET: BİR TANIMLAMA

Yukarıda ayrıntılı olarak incelendiği üzere Türk anayasa hukuku yazınında cumhuriyeti "dar" ve "geniş" olarak tanımlamak yaygın bir görüştür. Tarifi "dar" anlamla yapan yazarlar, cumhuriyeti sadece monarşi karşıtlığına indirgerken "geniş" tanımlayanlar ise bu karşıtlığın yanına demokrasi, serbest ve süreli seçimler, laiklik gibi çeşitli ilaveler yaparak içeriği genişletmektedirler. Ancak, gerek yazarların "dar" ve "geniş" sıfatlarına verdikleri anlam, gerekse mantık ve dil bilimi açısından böyle bir tanımlamanın yanlış olduğu kanaatindeyiz. *Geniş* ve *dar* kelimeleri birer sıfattır. ***Geniş*** sıfatı; kapsamı büyük, dar sınırlar içinde kalmayan, yaygın, makro, eni çok olan anlamına gelir. ***Dar*** sıfatı ise içine alacağı şeye oranla ölçüleri yetersiz, geniş ve bol karşıtı, ensiz, mikro anlamına gelmektedir. O halde geniş anlamda cumhuriyet tanımı yapılırken o tanımın, kavramın tüm unsurlarını kapsaması gerekmektedir. **Cumhuriyetin monarşinin zıddı olması, onun en geniş anlamıdır.** Zira cumhuriyetin tüm diğer tanımları bu tanımı da içermektedir. Anlam daraldıkça muhtevası da azalacağından cumhuriyeti en dar anlamıyla, egemenliğin millette olduğu, siyasi ve hukuki sorumluluğa sahip devlet başkanının ve temel organların doğrudan ya da dolaylı olarak seçimle ve belirli süreli olarak işbaşına gelip halkın ve temsilcilerinin denetimi altında olduğu devlet şekli olarak tanımlamak kanaatimizce daha doğrudur.

"Dar" ve "geniş" şeklindeki tanımlamanın yanı sıra özellikle Alman hukukçularının hukuki kavramları tanımlamak için kullandıkları ***maddi anlam*** ve ***şekli anlam*** kriteri, cumhuriyet kavramının hukuk alanındaki kullanımına daha uygun

[40] Ibid.

düşmektedir.[41] Bize göre **maddi anlamda** cumhuriyet, *egemenliğin millette olduğu, siyasi ve hukuki sorumluluğa sahip devlet başkanının ve devletin temel organların doğrudan ya da dolaylı olarak serbest seçimler ve belirli sürelerle işbaşına gelip halkın ve temsilcilerinin denetimi altında olduğu yasaya dayalı devlet şeklidir*.

Şekli anlamda cumhuriyeti ise *devlet başkanının verasete dayanmayarak işbaşına geldiği devlet şekli* olarak tanımlayabiliriz. Bu tanımlama girişimi, Türk anayasa hukuku literatüründeki dar-geniş ya da monarşi-cumhuriyet karşıtlığı gibi bazen de zorlama görünen tanımlama çabalarının ortaya çıkardığı sakıncaları da giderecektir.

Şu halde cumhuriyet en geniş anlamıyla "Devlet başkanının verasete dayanmadan işbaşına geldiği devlet şeklidir. (Çin, Küba, Kuzey Kore, Türkmenistan.) Maddi (dar) anlamda cumhuriyeti ise, *"Egemenliğin millette olduğu, siyasî ve hukukî sorumluluğa sahip devlet başkanının ve devletin temel organların doğrudan ya da dolaylı serbest seçimlerle belirli sürelerle işbaşına gelip halkın ve temsilcilerinin denetimi altında olduğu devlet şekli"* olarak tanımlamak uygundur. (ABD, F. Almanya, Fransa, Avusturya)

Ç. CUMHURİYET-MONARŞİ AYRIMI

Cumhuriyetin tanımının monarşik olmayan devletleri nitelendirmeye indirgendiği yukarıda kısaca görülmüştü. Gerek cumhuriyetin gerekse monarşinin antik Yunan ve Roma düşünürlerinin yönetim biçimleri sınıflandırmalarındaki yerlerinden 20. yüzyıla kadar geçen süreçte yaşadıkları anlam kaymaları sonucunda bugün her iki kavram birbirinin zıddı olarak kullanılmaktadır. Bu ayrımı dikkate almadan yapılan bir

[41] Örneğin ÖHLINGER, s. 25: anayasal kavramları tanımlarken maddi anlamını (materiellen sinn) ve şekli anlamını (formellen sinn) ayrı ayrı vermektedir, benzer şekilde bkz. JELLINEK, s. 532; s. 613; BERKA, s. 18.

tanımlamaya göre *"ne Aristoteles, ne Polybius, ne Cicero, ne Sallust, ne Livy, ne de Machiavelli, monarşiyi reddetme anlamında cumhuriyetçilerdir, çünkü birçoğu monarşiyi kamu yararına hizmet eden bir hükümet biçimi olarak anlamıştır."*[42]

Hukuk biliminin normatif özelliği nedeniyle terimleri -kısaca- tanımlamak bir ihtiyaç olsa da tarihsel süreç, bu iki kavramın antikiteden 19. yüzyıla değin birbirinin zıddı olarak kullanılmadığını göstermektedir. Cumhuriyet kavramı 19. yüzyıldan itibaren, bugüne kadar devam eden sonuçlarıyla birlikte en büyük ifade kaybına uğramış, bu nedenle cumhuriyetin temsil, kuvvetler ayrılığı ve bürokrasi gibi bileşenleri arka plana itilmiştir.[43] Monarşi de aynı dönemden itibaren benzer anlam kaybıyla artık monokrasi/tek kişinin yönetimi olarak değil, yalnızca bir hanedanın yönetimi olarak görülmüştür.[44] Bu anlam kaybında, liberalizm ve demokrasinin gelişmesi de etkilidir.[45]

Devlet başkanının işbaşına gelmesi haricinde cumhuriyeti monarşi karşıtlığına indirgeyerek ***ex negativo*** şekilde tanımlamanın ilk sakıncası, anayasa hukuku, kamu hukuku ve siyaset bilimi yazınında devlet ya da yönetim biçimlerinin tanımlamasında cumhuriyet-monarşi karşıtlığının ötesine geçen çeşitliliğin göz ardı edilmesidir. Antikiteden günümüze kadar yönetim biçimleri farklı ölçütlere göre tanımlanmıştır. PLATON, yönetim rejimleri beşe ayırırken ARİSTOTELES bunu üçe indiriyordu: monarşi, aristokrasi ve politeia. Benzer bir tanımlamayı POLYBİUS ve CİCERO da yapmıştı. MACHİAVELLİ ise geleneksel üçlü ayrımı, cumhuriyet ve monarşi olmak üzere ikiye indirecekti. 18. yüzyılda MONTESQUİEU sayıyı yeniden üçe çıkararak; cumhuriyet, monarşi ve istibdat (despotizm) ayrımını tercih etmiştir. ROUSSEAU da benzer şekilde, demokrasi, aristokrasi ve monarşi ayrımına gider. Modern

[42] WALKER, William. **Paradise Lost and Republican Tradition from Aristotle to Machiavelli**. Brepols, 2009, s. 164.
[43] DETJEN, Joachim. **Pluralistische Demokratie oder pluralistische Republik?**. İçinde: Pluralismus und Parlamentarismus in Theorie und Praxis. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1992. s. 36.
[44] Ibid.
[45] BADIE, BERG-SCHLOSSER, MORLINO, Leonardo (Ed.). **International Encyclopedia of Political Science**, Volume 1. Sage Publications, California, 2011, s. 2288; AUDIER, s. 89.

cumhuriyetlerin kurulmasından sonra da devlet şekillerinin tanımlanması çabası sürmüştür. KELSEN, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde devlet biçimlerini demokrasi ve otokrasi olarak tarif etmiştir.[46] Ancak bir on yıl sonra Nasyonel Sosyalizm ve Stalinizm gibi totaliter rejimlerin ortaya çıkmasıyla bu kez de demokrasi, otoriter ve totaliter rejimler olmak üzere yeniden üçlü bir ayrıma gidilmiştir.[47]

Siyaset biliminde rejimlerin sınıflandırılmasına ilişkin yeni çalışmalara göre günümüzde monarşik sayılmayan, ancak cumhuriyet olduğu da şüpheli olan rejimler mevcuttur. Bu tür rejimler, siyaset teorisinde monarşi ile cumhuriyet arasında bir anomali şeklinde yer almaktadır.[48] **Örtülü diktatörlük**,[49] **başkanlıkçı monarşi**[50] veya **irsi halefiyet**[51] olarak tanımlanan bu rejimlere Haiti'de 'Papa Doc' ve 'Baby Doc' Duvalier, Nikaragua'daki Somozas ve Küba'da Castro kardeşler, Tayvan'da Chiang Kai-shek ve oğlu, Kuzey Kore'de Kim babası, oğlu ve şimdi torunu ve Azerbaycan başta olmak üzere bazı Orta Asya ülkeleri[52] ve Suriye'de Hafız ve Beşir Esad[53] örnek verilebilir.

Siyaset biliminde ARİSTOTELES'ten 21. yüzyıla kadar siyasi rejimlerin sınıflandırılmasında her deneme, içinde bulunulan çağın koşullarına göre yapılmıştır. Bugün monarşi-cumhuriyet dikotomisine gösterilen rağbetin azalması, yukarıdaki örneklerden de hareketle sınıflandırmanın demokrasi-diktatörlük ikiliği çerçevesinde

---

[46] KELSEN, Hans. **Allgemeine Staatslehre,** studienausgabe der originalausgabe 1925, edited by Matthias Jestaedt, Mohr Siebeck, 2019, s. 219; 282.

[47] Kuhn ve Gallus'tan aktaran; FRISKE, Tobias. **Staatsform Monarchie–Was unterscheidet eine Monarchie heute noch von einer Republik?**, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg Yükseklisans Tezi, 2008, s. 18 (https://freidok.uni-freiburg.de/data/3325 (Erişim Tarihi 22.06.2022); benzer şekilde LINZ, Juan José, **Totalitarian and Authoritarian Regimes**. Lynne Rienner Publishers, 2000.

[48] BROOKER, Paul. **Non-Democratic Regimes.** Palgrave Macmillan, 3rd Edition, 2014, s. 57; Hereditary Succession hakkında geniş bilgi ile irsi olan ve olmayan halefiyetlere dair bilgi ve tablo için ayrıca bkz: BROWNLEE, Jason. **Hereditary Succession in Modern Autocracies**. World Politics, 2007, 59.4, s. 595-628; Otoriter ve totaliter rejimlerin yanı sıra benzer bir kategori denemesi için bkz. CHEHABI, Houchang E., LINZ, Juan José, **Sultanistic Regimes,** JHU Press, 1998.

[49] *Disguised Dictatorship.*

[50] *Presidential Monarchies.*

[51] *Hereditary Succession.*

[52] BROOKER, s. 235.

[53] STACHER, Joshua. **Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession**. The Middle East Journal, 2011, 65.2, s. 197-212.

modellemelere kaymasından kaynaklanmaktadır. Bu tür yeni modellemeler, monarşi-cumhuriyet ayrımının bazı sakıncalarını da gidermek açısından da önemlidir: Malezya ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi cumhuriyet olmayan, ancak emir/kralın dar bir elit grubun seçimiyle ve belirli bir süreyle işbaşına geldiği ülkeler ya da yine benzer biçimde, ancak bu kez ömür boyu seçilen papanın olduğu Vatikan da monarşi-cumhuriyet ayrımına girmemektedir.[54] Bu örnekler dikkate alındığında monarşiyi tanımlarken onu cumhuriyetin zıddı olarak nitelendirmenin getireceği sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu örneklerden görüleceği üzere tıpkı cumhuriyette olduğu gibi monarşinin de tek bir örnekle tanımlanması mümkün değildir.

Monarşinin zıddı tanımıyla sınırlandırılmaya çalışılan cumhuriyet, günümüzün temel sorularını çözmekte tek başına yeterli olamasa da klasik köklerine dönüldüğünde cumhuriyetin modern anayasal devleti karakterize eden anlamları ortaya çıkar. Cumhuriyet bugün de diktatörlükten, despotiklikten ve genel olarak herhangi bir ideolojiden, bir partiden veya bir kişiden, herhangi bir tek kuraldan vazgeçmek anlamına gelir. Bu *hür devletin*[55] yurttaşları, özellikle yasa yapımına katılım ve önemli kamu görevlerinin atanması olmak üzere, kamu haklarına sahiptir. Bir cumhuriyette, tüm kamu otoritesi "ortak iyiye" hizmet etmekle yükümlüdür.[56]

Bu dikotomi ile ilgili olarak gerek anayasacılar gerekse siyaset bilimciler tarafından yapılacak tanımlamalarda, bir monarşi için monarkın, bir cumhuriyet için cumhurbaşkanından daha önemli olduğu dikkate alınmalıdır.

Yukarıda cumhuriyetin Türk anayasa hukukçularının da dahil olduğu bazı yazarlar tarafından demokrasi ile ilişkisine göre tanımlanmaya çalışıldığını görmüştük.

[54] İki devlet başkanına sahip Andorra ve benzer örnekler için Bkz: FRİSKE.

[55] Hür devlet olarak "freistaat" kastedilmektedir. Freistaat, Almanca hem özgür devlet hem de 19. yüzyılda sık kullanılan haliyle cumhuriyet anlamına gelmektedir. Yazar burada kelimenin her iki anlamını da kastetmektedir.

[56] DETJEN, s. 37.

Bu aşamada cumhuriyeti tanımlamada özellikle 18. ve 19. yüzyılda yaşanan dramatik değişikliğin izini sürmek cumhuriyet-demokrasi tartışmaları açısından önemlidir.

D. CUMHURİYET-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Cumhuriyet, "demokrasi + bir şey midir?" Demokrasi, "cumhuriyet + bir şey midir?" Cumhuriyet demokrasiyi de içerir mi? Demokrasi, bir cumhuriyete ihtiyaç duyar mı? Cumhuriyet, demokrasi ile "taçlandırılacak" bir eksiklik içerir mi?... Bu sorulara art arda yenilerini eklemek mümkündür. Antikiteden günümüz anayasa hukuku literatürüne değin cumhuriyet denilebilecek ideal tip ile demokrasi, hep bir karşılaştırma ve dikotomiye maruz kalmıştır.[57] Köklere dönecek olursak, ARİSTOTELES, demokrasiyi kötü yönetimler arasına alarak[58] onu malı mülkü olmayan fakirlerin yönetimi ele geçirmesi olarak tanımlıyordu.[59] ARİSTOTELES'in bu demokrasi eleştirisine Roma Cumhuriyeti'nden itibaren cumhuriyetçi gelenek de katılmıştır.[60] CİCERO da *civitas popularis* olarak tarif ettiği demokrasiyi benzer şekilde eleştirir. Ortaçağda Aquinolu THOMAS, *"Kötü rejim ne zaman ki çoğunluk tarafından gerçekleştirilirse demokrasi olarak adlandırılır"* diyerek demokrasiye -en azından filozoflar arasındaki- bakışın antikiteden beri geçen on iki yüzyılda değişmediğini göstermektedir.[61]

---

[57] Cumhuriyet ve demokrasi arasındaki ilişkiye dair radikal tespitler içeren bir makale için Bkz.: DEBRAY, Regis, **Cumhuriyetçi misiniz, Demokrat mı?.** Çev.: ARSLAN, Ahmet, Türkiye Günlüğü, Sayı: 47, 1997, s. 16-27; Bu makale hakkında eleştiriler için Bkz.: HANİOĞLU, M. Şükrü. **Yeni Cumhuriyetçilik.** İçinde: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih. Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 187-191.

[58] ARİSTOTELES, **Politika**, Çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017, (1279a), s. 99.

[59] Ibid. (1279b), s. 100.

[60] Antik Yunan'da demokrasi hakkında kavramlar, özdeyişler ve genellemeler olmasına rağmen Yunanlıların bir demokrasi teorisi geliştiremediği ve felsefenin de demokrasiye saldırdıkları, **hatta batı felsefesinin demokratik siyasete ve topluma düşmanca bir tepki olarak ortaya çıktığı iddialarına ilişkin olarak** FINLEY ve DUNN'un görüşleri için Bkz: MCCORMICK, John P., **Machiavellian Democracy**. Cambridge University Press, 2011, s. 143.

[61] SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Yetkin Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1996, s. 311.

Atina'da halkı/yurttaşı özdeş çıkarlara sahip türdeş bir bütün gören anlayışına karşı cumhuriyetçi gelenek ARİSTOTELES, POLYBİUS ve CİCERO'dan itibaren halkın aristokratik/oligarşik bir kesim ile demokratik/popüler bir kesim arasında bölünmesi karşısında tekin, azlığın ve çokluğun çıkarlarını dengeleyen bir karma anayasayı hedeflemiştir.[62] Zengin azınlık ile yoksul çoğunluk arasında, mülke dayanan ve çoğunluğun işbaşına gelmesi halinde mülkiyete zarar vereceği korkusu, demokrasinin 17. yüzyıla kadar *ayaktakımının iktidarı* şeklinde olumsuz tanımlanması neden olmuştur. Demokrasi, küçük şehir devletlerindeki halkın doğrudan iktidarı olarak anlaşıldığından İngiliz ve özellikle Amerikan Devrimiyle halkın doğrudan değil, temsili olarak da temsil edilebileceği fikrinin yaygınlaşması, demokrasiye karşı düşüncelerin aristokratik ve demokratik cumhuriyetçilik şeklinde ikiye ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.[63] Aristokratik cumhuriyetçilikte halktan, yani çoğunluktan korkulduğu için ona biçilen rol, yönetime katılmaktan ziyade yönetenleri seçmesidir. Buna karşın demokratik cumhuriyetçilik anlayışında korkulan *çoğunluk* değil *azınlıktır*. Bir başka deyişle halk değil, oligarşik/aristokratik zümrelerdir. Bu nedenle kurulması gereken sistemde azınlığın üstesinden gelmek zorunludur.[64]

Bu tartışma, özellikle Amerikan Devrimi'nde hararetli bir hâl almıştır. ABD Anayasasının ne ilk hali ne de bugünkü metninde "demokrasi" sözcüğü mevcuttur.[65] Ancak az önce de değinildiği üzere 18. yüzyılda demokrasi ile kastedilen, bugünkü tanımlamadan farklıydı. Bu anlayışla, Amerikan kurucularının bir demokrasi değil de bir cumhuriyet yaratmayı amaçladıkları iddiası MADİSON'ın Federalist'in 10. makalesindeki yorumlarından kaynaklanmaktadır. MADİSON, "saf demokrasi" ile hükümeti bizzat bir araya getiren ve yöneten az sayıda kişiden oluşan bir toplumu tarif

[62] DAHL, Robert A., **Demokrasi ve Eleştirileri,** Çev.: Levent Köker. Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s. 30.
[63] Ibid., s. 31.
[64] Ibid.
[65] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 12: GENOVESE'nin yazdığı giriş bölümü.

ediyor, "cumhuriyet" derken de temsil şemasının yer aldığı bir hükümeti kastediyordu.[66] Görüleceği üzere demokrasi ve cumhuriyete bakış açısı dönemin ruhu ile yakından ilgilidir.[67] Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra demokrasi0 hem kavramsal olarak hem de pratikte kullanılmaya başlanmıştır; devriminden birkaç on yıl sonra ülkeyi ziyaret eden TOCQUEVİLLE, ülkedeki demokrasi hakkındaki izlenimlerini **Amerika'da Demokrasi** başlığıyla kitaplaştırmıştı. ABD'de Demokrat Parti de aynı dönemde, 1828 yılında kurulmuştur. Şu halde aradaki fark, tamamen 18. yüzyılın sonundaki demokrasi anlayışıyla ilgilidir. DAHL da Amerikan Anayasa Konvansiyonunun 1820'de toplanmış olsaydı, müzakerelerden çok farklı bir anayasanın ortaya çıkacağından ve delegelerin demokratik bir cumhuriyet için daha fazla destek ve daha az engel sağlamaya çalışacaklarından emin olunabileceğini belirtir.[68]

Cumhuriyet ile demokrasi arasındaki karşılaştırmada cumhuriyetin **elitist** olup olmadığı da tartışılmıştır. Roma ve erken modern cumhuriyetlerde, CAESAR, MEDİCİ veya CROMWELL gibi seçilmiş yöneticiler, cumhuriyet hükümetlerinde işbaşına gelmelerine rağmen ömür boyu diktatörlere dönüşmüşlerdi. Erken modern cumhuriyetçi teorinin önemli uğraşlarından biri de azınlığın zorbalığının nasıl imkansız hale getirileceğine odaklanmıştır. Cumhuriyetçiler bu tehlikeye karşı, hükümeti sürekli halk denetimine tabi kılmak ve aynı zamanda kurumsal çerçevenin, seçilmiş yetkililer veya milletvekilleri tarafından iktidarın gasp edilmesini daha az olası kılacak şekilde oluşturulması gerektiğini savunmuşlardı. Bu amaca ulaşmak için birçok cumhuriyetçi düşünür, hükümet gücünün birçok farklı kuruma bölündüğü, birbirini kontrol edecek ve cumhuriyet hükümetinin sorumsuz bir yapıya dönüşmesini önleyecek "karma" veya "dengeli" anayasalara umut bağlamıştır. Örneğin MACHİAVELLİ, eski Romalıların

[66] Benzer bir yorum için Bkz: SARTORI, s. 312.

[67] 18. yüzyılda demokrasiyi olumlu anlamda kullanan tek yazar PAİNE'di. PAİNE'in demokrasiyi olumlu tarif etmesi de onun temsili bir sisteme uygun bir altyapı sunmasıydı: SARTORI, s. 320, 41. nolu son not.

[68] DAHL, Robert A. **How Democratic is the American Constitution?**, Yale University Press, 2001, s. 37-38.

özgürlüğünü büyük ölçüde tribünlerin varlığına bağlamıştı, asıl görevi konsüllerin güçlerini kötüye kullanmamaları için onları gözetlemek olan seçilmiş yetkililerdi.[69] MACHİAVELLİ üzerine araştırmalar yapan MCCORMICK ise antikiteden Amerika'nın kuruluşuna kadar cumhuriyetçi teori ve pratiğin, ekonomik ve politik *seçkinleri* sıradan yurttaşlar üzerinde güçlendirdiğini iddia etmektedir. Yazara göre bu elitizm, klasik cumhuriyette aristokrat bir biçimde senatoya egemenlik, modern cumhuriyetçilikte ise genellikle yüksek mahkemeler ve üst yasama meclisleri gibi kurumlar aracılığıyla demokrasinin daraltılmasıyla gerçekleşir.[70] Yazar, Senato kurumunun modern cumhuriyetçilik döneminde de elitist bir aparat olduğunu iddia etmektedir. MADİSON, hükümet gücünün kötüye kullanılmasına karşı bir koruma olarak sunduğu ve senatonun bir kanadını oluşturduğu çift meclisli sistemi savunurken yalnızca yönetici seçkinlerin baskısına karşı değil, aynı zamanda toplumun bir kesiminin başka bir kesimi tarafından baskı altına alınmasına ve özellikle azınlığın çoğunluğun baskısına karşı korunmasının önemli olduğunu savunur*: "Farklı yurttaş sınıflarının zorunlu olarak farklı çıkarlar vardır. Çoğunluk ortak çıkarla birleşirse, azınlığın hakları güvencesiz olacaktır."*[71]

Daha iyi bir yönetimin nasıl sağlanacağına ilişkin LOCKE ve MONTESQUİEU'nun somutlaştırdığı kuvvetler ayrılığı ilkesini oluşturan sac ayaklarından hangisinin ilk sıraya geçeceği, 18. yüzyılda demokrasi ve cumhuriyetin farklı hedeflere yöneldiğine dair yeni bir tartışmayı daha gündeme getirmiştir. KANT, cumhuriyetin yasamayı, demokrasinin ise yürütmeyi önceledığini savunmuştur. Cumhuriyetçilik, KANT'a göre yürütme gücünün (hükümet) yasama gücünden ayrıldığı

[69] DE DIJN, Annelien. **Republicanism and Democracy. The Tyranny of the Majority in Eighteenth-Century Political Debate**. İçinde Republicanism and the Future of Democracy, Cambridge University Press, 2019, s. 61.
[70] MCCORMICK, s. 141-142.
[71] MADISON, The Federalist, 51 nolu makale, aktaran DE DIJN (2019), s. 70.

ilkeydi.[72] Cumhuriyetçi anlayış, anayasal yönetimi ve kanunların üstünlüğünü hedeflediğinden siyasi kararları "**kimin**" aldığı sorusu, "**nasıl**" kararların alınacağı sorusundan sonra gelir; daha öncelikli ve önemli olan yasaları kimin yapacağıdır.[73]

Klasik cumhuriyetçilerin, res publica anlayışı, monarşi, aristokrasi ve demokrasinin iyi yönlerinden oluşan karma bir rejimdi; dolayısıyla temel sorun yönetimin kimde olduğundan ziyade nasıl olacağı ile ilgiliydi. Bu çerçevede PLATON ve CİCERO'nun ortak başlığa sahip **Devlet** adını taşıyan kitaplarından başka **Yasalar** başlığını taşıyan kitaplarının da olması tesadüf değildir. Bu nedenle bugün neo-romacı geleneğin devam ettirdiği yasanın üstünlüğü ve yasaya bağlılık, cumhuriyetin temel ve ayırt edici özelliğidir.

Amerikan Devrimi, İngiliz tacının yozlaşmış sistemine karşı bir isyandan doğmuştu. MADİSON başta olmak üzere kurucular, hükümetin ne tamamen halkın eline geçmesini ne de tek bir kişinin eline çok fazla gücün verilmesini istiyorlardı. Bu nedenle yasamayı görece olarak öne çıkarmışlar, ancak kontrol, denge ve veto gibi araçlarla yasama ve yürütme arasında denge kurmayı hedeflemişlerdi.[74] Bunun gerçekleşmesi için The Federalist'in 51. makalesinde şöyle diyeceklerdi: *"..her bir kuvvete eşit bir kendini savunma gücü vermek mümkün değildir.* ***Cumhuriyet hükümetinde, yasama otoritesi mutlaka baskındır****. Ancak yasama organını da farklı seçim modelleri ve ilkelerle oluşan birden çok bölüme ayırmak gerekir, ayrıca aralarındaki ilişkiyi de minimuma indirmek gerekir."*[75]

Şu halde antikiteden modern haline kadar her iki kavramın ilişkisi yönetenler perspektifinden değerlendirildiğinde kabaca bir demokraside, yönetenler aslında çoğunluktur, oysa cumhuriyette bir bütün olarak kabul edilir, halkın tümü bu

[72] STEDMAN JONES, Gareth, Kant, **The French Revolution and the Definition of the Republic.** İçinde: The Invention of the Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 157.
[73] URBINATI, Nadia, **Democracy and Republicanism A Difficult Partnership**, İçinde: Republicanism and the Future of Democracy. Cambridge University Press, 2019, s. 152.
[74] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 8: GENOVESE'nin yazdığı giriş bölümü.
[75] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 120. (vurgular bana aittir).

kapsamdadır.[76] Rousseaucu genel irade kavramından hareket eden bu cumhuriyetçi anlayışın radikal uygulamalarında Fransız Devriminin *Terör* döneminde olduğu gibi muhalefetin bastırılması benzeri tehlikeler de mevcuttur.

Yukarıda yer verdiğimiz kimin yöneteceği-nasıl yöneteceği ayrımında BİLGİN, benzer bir tarif vermektedir.[77] **"Yöneten kim?"** veya **"İktidarı icra eden kim?"** sorularının cevabı antikiteden beri üçlü bir ayrıma dayanmıştır: Otokrasi, aristokrasi ve **demokrasi**. Şu halde demokrasi bir kişi ya da bir grubun değil halkın yöneten olmasını önceler.[78] **Cumhuriyet** ise, **"Nasıl yönetilecek?" "İktidarın icra tarzı nasıl olacak?"** sorularına, yönetimin, keyfilik ve kişisel çıkarı temsil eden despotizm ile değil, hukuku esas alan bir şekilde yönetilmesi anlamına gelmektedir. Şu halde birincisi gücün kim elinde olacağı, ikincisi ise bu gücün nasıl kullanılacağını belirtir.[79] Bu anlamda bir demokrasi despotik olabileceği gibi, bir cumhuriyet de aristokratik ya da otokratik olabilir, ama despotik olamaz.[80] Ancak sonuçta cumhuriyetin gücün istismarını önlemeye yönelik özelliği ile demokrasinin halk yönetimi özelliği birlikte var olabilir; dolayısıyla *"demokrasi cumhuriyeti tesis etmeye en uygun yönetim biçimidir."*[81]

Gerek demokrasi gerekse cumhuriyetin modern anlamları birlikte değerlendirildiğinde demokrasinin tarihsel süreçte cumhuriyete katıldığı sonucuna ulaşılabilir. Sistematik olarak bakıldığında da -anayasa metinlerinde olduğu gibi- demokrasi, cumhuriyetçi temel düzenin bir biçimidir. Bu, demokratik bir cumhuriyetten bahsetmeyi ve dolayısıyla demokrasi kelimesini niteliksel olarak ve cumhuriyet kelimesini esaslı olarak kullanmayı mümkün kılar. Ancak cumhuriyet ilkesinin belirleyici argümanı, etik boyutu demokratik ve çoğulcu karar almaya taşıyabilmesidir.

---

[76] BADIE-BERG-SCHLOSSER-MORLINO, s. 2295.

[77] BİLGİN, Nuri. **Cumhuriyeti Anlamak**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-Ermeni İlişkileri Grubu (TERİG), İzmir, 2004, s. 4.

[78] Ibid.

[79] Ibid. s. 5.

[80] ISENSEE de cumhuriyeti, despotizmin antitezi olarak tanımlar: ISENSEE, s. 6.

[81] BİLGİN, s. 4.

Demokrasi ve çoğulculuk, özünde etik olarak kayıtsızdır. Cumhuriyetçilik ise başından beri onunla beraber modern cumhuriyetlere kadar taşınan erdem (virtu) ile bu kayıtsızlığa karşı çıkar. Diğer yandan her iki kavram, pek çok ortak içeriğe sahip olmakla birlikte bu içeriklerin hangisinin ön plana çıkacağı aralarındaki ayrımın göstergesidir.

ERDOĞAN, cumhuriyetin bir toplum projesine ve iyi yurttaş tanımına sahip olmasından dolayı demokrasiye göre daha devlet-merkezli olduğunu belirtmektedir.[82] Bu anlamda cumhuriyet, demokrasiye nazaran daha akılcı ve kurgucudur; toplumu eğitmek ister. Demokrasi, devlet ve toplumu ayrı birer varlık olarak görmeye eğimliyken, cumhuriyetçilikte devletle halk "aşağı yukarı aynı şeydir."[83] Liberal demokrasinin temel aktörü olan **birey**, önceliğini hayatını kendi tercihlerine göre kurmaya verir, kamu hayatı ikincil plandadır. Aksine cumhuriyette öncelik ortak iyiye verilir, **yurttaş** için kamu hayatına katılım varoluşun temelidir. Sonuç olarak, demokraside bireyin doğal hakları ve insan hakları ön plana çıkarken, cumhuriyette yurttaşların ödev ve sorumlulukları öncelenir.[84]

Şu halde bir rejimin ibresinin cumhuriyeti mi, yoksa demokrasiyi mi gösterdiğini anlamak için katılım ve kamu yararının önceliğine bakılır. Bu iki ilkeye ne kadar önem verilirse ibre cumhuriyete doğru kaymakta, bireysel tercihler ön plana çıktığında ise demokrasiyi göstermektedir.

[82] ERDOĞAN, s. 253-254.

[83] Ibid., s. 254.

[84] Ibid; KADIOĞLU da aynı görüştedir: Liberal yaklaşımın temelinde bireysel yararın olduğunu ve yurttaşların yükümlülüklerinden ziyade haklarından söz edildiğini; cumhuriyetçi yaklaşımda ise yurttaşlık kategorisinin vazifeler temelinde kurgulandığını savunur. Cumhuriyetçi, anlayışta bireysel temelli kontrat ilişkisi de mevcut değildir: Bkz.: KADIOĞLU, Ayşe. **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**. Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 58-59.

II. CUMHURİYETÇİLİK KAVRAMI

Cumhuriyetin monarşi karşıtlığına indirgendiği bir tanımlamada cumhuriyetçilik de ancak seçimle gelinebilen devlet başkanlığının monarşiye dönüşmemesi çabası olarak nitelendirilebilir. Bu haliyle cumhuriyetçilik, monarşi karşıtı kuru bir hareket olarak kalır.[85] Bir başka ifade ile monarşiden cumhuriyete geçen bir cumhuriyetin artık cumhuriyetçilik diye bir hedefi olmayacaktır. Oysa cumhuriyetin içerdiği ve hedeflediği değerler dikkate alındığında cumhuriyetin içeriğinin cumhuriyetçilik perspektifinden daha iyi anlaşılacağı açıktır.

Republikanizm (cumhuriyetçilik), ne antik Yunan'da ne de Roma Cumhuriyeti'nde bilinen bir kavramdı.[86] Orta çağda ve 17. yüzyılda zaman zaman kullanılmış olsa da terimin yaygınlaşması, ancak 18. yüzyıl sonunda mümkün olacaktı. Gerçekten 18. ve 19. yüzyıl, o güne kadar eşi görülmemiş bir kavramsal değişime sahne olmuştur. Bu değişim, sadece yeni terimlerin siyaset felsefesine kazandırılmasından ibaret değildi; aynı zamanda ideolojik soyutlamalara yönelik artan bir eğilime de işaret etmekteydi. Şimdiye kadar sınırlı sınıf ve coğrafi referanslara sahip olan kavramlar, artık serbestçe gezen ve evrensel bir sesle konuşulabilen soyutlamalar haline gelmiştir.[87]

KOSELLECK, cumhuriyetçiliği tanımlarken terimin, ilk ortaya çıktığı monarşiler çağında gerçek bir içeriği olmayan bir sözcük olduğunu belirtir. Ona göre cumhuriyet, gerçek anayasayı/düzeni ifade eder; **cumhuriyetçilik ise monarşilerin ve aristokrasilerin aksine bir cumhuriyetin hakiki anayasasına ulaşmaya ve onun**

[85] Bu anlamda İngiltere, Avustralya ve Lüksemburg'daki cumhuriyetçi hareketler örnek verilebilir.

[86] Romalıların cumhuriyetçilik kelimesini bilmedikleri (ya da daha doğrusu buna eşdeğer bir kelimeye sahip olmadığı) doğrudur. Ancak onlar, cumhuriyet fikirlerini belirli değerler ve erdemlerle ilişkilendirdiler; siyasetin cumhuriyetçi kolektif yaşam biçimlerinin yansıttığı ve ulaşılmasına yardımcı olduğu normlar ve kolektif ideallerle ilgili olduğuna ikna oldular. Onlara göre cumhuriyet, yalnızca bir yönetim biçimine (demokrasi, aristokrasi ya da monarşi gibi) değil, daha iyi yönetişim umuduna karşılık geliyordu. Cumhuriyeti doğası gereği üstün, arzu edilir bir rejim olarak düşündüler; bu anlamda, Romalılar cumhuriyeti şimdi "cumhuriyetçilik" dediğimiz şeyden ayıramamışlardı. Bkz: BADIE-BERG-SCHLOSSER-MORLINO, s. 2292.

[87] VAN VREE, Frank; HAMPSHER-MONK, Iain; TILMANS, Karin. **History Of Concepts: Comparative Perspectives,** Amsterdam University Press, 1998, s. 77-78.

ifasına çalışan bir hareket kavramıdır.[88] Cumhuriyetçilik bir program çerçevesinde eylem kavramı olarak ortaya çıktığı andan itibaren, Fransız Devrimi ile birlikte geçici bir hedefe ulaşıp kısa bir gecikme yaşayacak ve önce Fransa'yı, daha sonra da diğer Avrupa ülkelerini ele geçirecekti.[89] Aristotelesçi yönetim biçimleri olan monarşi, aristokrasi ve demokrasi, hem tarihsel hem de felsefi olarak 19. yüzyılın başında reforma tabi tutularak zorunlu bir alternatife dönüştürülmüştür: "despotizm veya cumhuriyetçilik." KANT, bu paradigma değişikliğinden hareketle cumhuriyeti, pratik akıldan türetilebilen ve insanlık için sürekli olarak mevcut olan tanımlanmış bir hedef olarak tanımladı ve bu hedefe giden yolu o zamanlar yeni bir ifade olan "cumhuriyetçilik" olarak adlandırdı. Cumhuriyetçilik, tarihsel hareket ilkesine işaret ediyordu ve siyasi eylemin onu ileriye taşıması ahlaki bir dikteydi. Yürürlükte olan anayasa ne olursa olsun, uzun vadede insanların egemenliğini, yasayla yönetim olan cumhuriyete dönüştürmek gerekliydi. Daha önce bir koşula işaret eden cumhuriyet kavramı, bir *telos* haline geldi ve aynı zamanda aldığı son ek (-izm) vasıtasıyla bir hareket kavramına dönüştürüldü. Cumhuriyetten önce deneyimlenen tüm yönetim biçimleri ile beklenen ve ulaşılması gereken anayasa arasındaki zamansal farklılık, artık siyasi yaşam üzerinde doğrudan etkisi olan bu kavramda vücut buluyordu.[90]

Cumhuriyetçilik, ister bir aktivizmin (cumhuriyetin başarısının en iyi rejim olarak görülmesine istekli) isterse entelektüel düşüncenin sonucu olsun, cumhuriyetçi rejimin yaygınlığını destekleyen bir harekettir. Rejimin cumhuriyetçi biçimi, aynı zamanda belirli bir siyasi birlikteliğin şekillendirilmesini tanımlar.[91]

Bu verilerden hareketle bu aşamada cumhuriyetçiliği şöyle tanımlamak mümkündür: **Cumhuriyetçilik, yasaların ve devletin anayasal sistem aracılığıyla her**

[88] KOSELLECK, s. 346-347.
[89] Ibid., s. 348.
[90] KOSELLECK, Reinhart. **Futures Past: On The Semantics Of Historical Time,** Columbia University Press, 2004, s. 273.
[91] BADIE-BERG-SCHLOSSER-MORLINO, s. 2292.

zaman yurttaşların ortak yararına hizmet etmesini amaçlar. Bu anayasal sistem, halk egemenliğine dayanan, yürütme organı seçimle işbaşına gelen, bağımsız bir yargı tarafından sınırlandırılan ve hukukun üstünlüğüne tabi olan müzakereci bir yasamadan oluşur.

Amaçlanan, ortak yarar, yurttaşların özgürlüğünü hem birbirilerine hem de devlete karşı koruyan bir kontrol ve denge sistemi ile gerçekleşebilir.[92]

III. TARİHİ VE FELSEFİ GELİŞİM

Girişte de değinildiği üzere hukuk ve siyaset teorisiyle ilgili çalışmalarda incelenen konu ne olursa olsun, kronolojik olarak Antik Yunan felsefesine dayanmak adeta bir gelenek haline gelmiştir.[93] Antik düşünürlerin siyaset felsefeleri birbirlerinden farklı olsa da uzlaştıkları ortak noktalar vardır; "kim", "nasıl yönetmeli", "en iyi hükümet biçimi nedir?" gibi temel sorulara cevap aramaları gibi.[94] Bu anlama çabası, ister istemez tarihselciliği de gündeme getirecektir. WOOD, *"tarihselleştirmek insanlaştırmaktır"* derken siyaset kuramını tarihsel bağlamından ayırdığımızda aslında onu kendi zamanımıza uydurmuş olduğumuzu söyler; oysa bir teoriyi tarihsel olarak kavramak kendi tarihsel durumumuza eleştirel bir mesafeden ve başkalarının düşüncelerinden bakmamızı sağlar.[95] Şu hâlde siyaset teorisinin Antik Yunan'ın üzerine inşa edilmesinin sebebinin, -Antik Yunan'da tartışılan- belirli sorunların Avrupa'nın siyasi yaşamının merkezi olmaya devam etmesi olarak açıklayabiliriz.[96]

---

[92] Cumhuriyetçiliğin ilke ve hedeflerinin Roma'dan Fransız Devrimi ve ardından bugüne kadar geçtiği önemli aşamalardaki dönemsel tanımlamaları için Bkz: SELLERS, M.N.S., **Republican Legal Theory**, The History, Constitution and Purposes of Law in a Free State, Palgrave Macmillan, 2003.

[93] WOOD, Ellen Meiksins. **Yurttaşlardan Lordlara**. **Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, Çev.: KÖYMEN, Oya, Yordam Kitap, 3. Baskı, İstanbul, 2017, s. 14.

[94] Ibid.

[95] Ibid., s. 26-27.

[96] Ibid., s. 33.

Bu açıklama, çalışmamızın konusu olan cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarını incelerken de *"Antik Yunan ve Roma kaynaklarına başvurmak gerekli midir?"* sorusunu akla getirecektir. DAHL, bu soruya olumlu cevap vermektedir. Ona göre kökenleri antikiteye uzanan bir ***cumhuriyetçi gelenekten*** söz edilebilir. Bu gelenek, ARİSTOTELES'e kadar giden, ancak sistematik ve tutarlı olmaktan uzak bir düşünce bütünüdür.[97] Tarihi olarak, Atina'dan çok Sparta ve Roma'dan Venedik'e uzanan, uzun bir sessizlikten sonra Rönesans'ta yeniden yorumlanan bu gelenek, nihayet 17 ve 18. yüzyıllarda İngiltere ve Amerika'da canlandırılıp yeniden biçimlendirilen bir arka plana sahiptir.[98]

DAHL'ın cumhuriyetçi geleneği antikiteden başlatan bakış açısına karşın NİPPEL, cumhuriyetçiliğin kadim temellerine katkıda bulunmak için yapılan her girişimin iki sorunla karşı karşıya kaldığına dikkat çeker: Bunlardan ilki, gerçekten antik bir cumhuriyetçilikten söz edilip edilemeyeceği, diğeri ise bu kategorinin antik çağın kendi değer ve gücünü açıklamaya yeterli olup olmayacağıdır.[99] Öte yandan, eğer antik cumhuriyetçiliği, modern cumhuriyetçiliğin oluşumuna katkıda bulunan eski siyaset teorisi ve pratiğinin bir bileşeni olarak tanımlayabilirsek, o zaman da zorluk, bu kavramı neyin oluşturduğu hakkında tek bir olgu ya da fikir birliği olmadığı şeklinde ortaya çıkmaktadır.[100] Yine NİPPEL, cumhuriyetçilik kavramını klasik antik dönemde (en azından Hristiyanlık öncesi) anlamlı bir kavram olarak kullanmanın oldukça sorunlu olduğunu da savunur.[101] Buna karşın HONOHAN'a göre yüzyıllar ve medeniyetler, ARİSTOTELES'i MACHİAVELLİ'den, CİCERO'yu MADİSON'dan ve bizi de

---

[97] DAHL (1996), s. 29.

[98] Ibid.

[99] NIPPEL, Wilfried. **Bürgerideal und Oligarchie: "Klassischer Republikanismus" aus althistorischer Sicht**, içinde Schriften des Historischen Kollegs, Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit, hrsg. von Helmut G. Koenigsberger. Unter Mitarbeiter von Elisabeth Müller-Luckner Oldenbourg Verlag, Münih, 1988, s. 1.

[100] Ibid.

[101] NIPPEL, Wilfried. **Ancient and Modern Republicanism: 'Mixed Constitution' and 'Ephors'**, içinde Invention Of The Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 6.

onlardan ayırsa da, bu teorisyenlerin ortak yönleri, cevap aradıkları farklı acil soruların ve siyasete yaklaşımlarının benzer kaygılar içermesiydi. Dahası, tüm siyaset teorisyenleri arasında, cumhuriyetçiler, kendilerini Antik Yunan ve Roma'nın düşünürlerinin ve siyasi uygulamalarının mirasçıları olarak gören belki de en bilinçli kesimdir. Yazarın dikkat çektiği husus, zaman ve bakış açıları değişse de cumhuriyetçilik geleneğinde değişim kadar önemli bir sürekliliğin var olduğudur.[102]

Tüm bu değerlendirmeler, tarihselciliği ihmal ettiğimiz zaman **yurttaşlık** başta olmak üzere **karma anayasa** ve **demokrasi** gibi **cumhuriyet** ve **cumhuriyetçilik** kavramlarını da tanımlamanın küt ve akim kalacağını göstermektedir. O hâlde cumhuriyet ve cumhuriyetçilik idealinin antikiteden günümüze değin sosyal, sınıfsal ve benzeri etkenlerle nasıl yorumlanageldiğini incelemek, kavramların tanımlanmasının bir zorunluluk olduğu hukuk alanında yapılan bu çalışmada bize yardımcı olacaktır. Şu halde kökleri antikitede olmasına rağmen bu ilke ve unsurların pratiğe dönüşmesi ancak kısmen 17. yüzyılda İngiliz Devrimi ile ancak esasen 18. yüzyılda Fransız ve Amerikan Devrimleri ile mümkün olacaktır. Bu nedenle cumhuriyet ve cumhuriyetçiliğin tarihi gelişmesinin ele alındığı bu bölümde bu ilkeler birer başlık altında ayrıca incelenmeyecek, -Roma Cumhuriyeti haricinde- daha çok felsefi gelişimlerinin seyri ele alınacaktır. Bu felsefi birikimin önemi, ikinci bölümde cumhuriyetçiliğin teorik yapısının çerçevelenmesinde ortaya çıkacaktır.

A. MODERN ÖNCESİ DÖNEM

1. Antik Yunan Dönemi

Antik Yunan'da temel siyasi örgütlenme biçimi olan Polis'i diğer coğrafyalardaki kent devletlerinden ayıran unsur, Yunan Polisi'nin başka bir şekle dönüşmeden kendini

[102] HONOHAN, Iseult. **Civic Republicanism**. Routledge, 2003, s. 4.

-kent devleti olarak- muhafaza etmesiydi.[103] İ.Ö. 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Polis[104] gelişimi esnasında çeşitli siyasi yönetim biçimlerini tecrübe ederek varlığını sürdürmüştür. Monarşi ile başlayan süreç, yerini aristokrasiye bırakmış, nihayet demokratik bir yönetime geçilmiştir. Bu siyasi gelişme modeli, ileride Batı Avrupa uygarlığının geçirdiği aşamalarda izlenecek süreçle benzer olacaktır.[105] Polis'in içinde bulunduğu siyasi, ticari ve sosyal durum, diğer kent devletlerinden farklı bir siyaset felsefesinin gelişmesinin adeta doğal şartlarını da oluşturmuştur. Yunan kent devletlerinin gerek kendi aralarındaki çekişmeler gerekse Dor, Pers gibi dış saldırılar sonucunda siyasi yönetim biçimlerinin değişikliklere uğraması, ideal devlet arayışını da gündeme getirmiştir.

PLATON (İ.Ö. 427-347) **Devlet** (Politeia) ve **Yasalar** (Nomay) adını verdiği iki kitabında kurguladığı ideal devleti tasvir eder. Toplumu tek bir insandan daha büyük bir şey olarak tanımlayan düşünür, organizmacı anlayışı ile insanların eşit olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu görüş uyarınca vücuttaki organlar gibi bazı insanlar önemli, bazıları ise önemsiz görevleri yerine getirirler.[106] Devlet'in sekizinci bölümünde yönetim biçimlerini ele alan düşünüre göre ne kadar yönetim şekli varsa, o kadar insan karakteri mevcuttur.[107] Şu hâlde beş çeşit yönetim varsa insan ruhunun modelleri de beş tanedir. Aristokrasi en iyilerin yönetimidir. Aristokrasiden timarşi çıkar. Timarşi ya da timokrasi, şeref düşkünlüğü üzerine kurulu bir yönetim şeklidir.[108] Bu modelde, tıpkı Sparta'da olduğu gibi şan ve şöhrete önem veren onurlu askerler iktidarı ele geçirir.[109] Timarşiden sonra oligarşi gelir.[110] Zenginlik ve zenginler baş tacı olur; onurun yerini

[103] AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Yayınevi, 7. Baskı, Ankara, 2013, s. 15-16; SARTORI, (1996), s. 301-308.
[104] GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2000, s. 3.
[105] AĞAOĞULLARI, s. 2.
[106] Ibid., s. 29; AĞAOĞULLARI s. 221.
[107] PLATON, **Devlet**, Çev.: OZAN, Kemal, Profil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 335.
[108] Ibid., s. 336.
[109] AĞAOĞULLARI s. 224; GÖZE s. 31.
[110] PLATON, s. 344.

para alır ve yasalar da buna göre yapılır. Yoksulların karışmadığı, zenginlerin yönettiği oligarşi sisteminde[111] sınırsız harcamalar sistemi zayıf düşürerek iç karışıklıklara neden olur. Böylece yoksul halkın iş başına geleceği demokrasi kurulur.[112] Demokraside herkes her şeyde özgürdür. İktidara gelmek için erdemli ya da eğitimli olmaya gerek yoktur; yönetime gelmek isteyen adayın kendini halk dostu olarak göstermesi yeterlidir. PLATON, bu yönetim biçimleri içerisinde en çok demokrasi üzerinde durmuştur.[113] Düşünür, -ileride CİCERO'nun da kullanacağı- gemici ve hekim örneklerini verir.[114] Gemicilikten ya da hekimlikten anlamayan cahil kişilerden bir gemiyi yürütmesi ya da hastayı iyileştirmesi beklenemez. Bu yeteneksiz kişiler olsa olsa birkaç kişinin canını tehlikeye atarlar, oysa demokraside yöneticiler tüm Polis'i tehlikeye atar. *"Anarşik ve rengarenk olan demokraside"* herkes özgürdür, her insan hayatına dilediği gibi yön verebilir.[115] Bu sınırsız özgürlük, demokrasinin sonunu getirecektir. Özgürlükler o hale gelmiştir ki en ufak bir baskıda ayaklanmalar, kanuna karşı çıkışlar meydana gelir. Bu aşırılığın ve kargaşanın ardından mevcut düzen artık bozularak hizipleşmeler artacaktır. Her kafadan ayrı bir ses çıkması şiddeti getirecek ve nihayet sert bit tepki gelecektir. Yöneticilerin, zenginliği elinde toplayıp halkı yoksul bırakması, zenginliğe/zenginlere düşmanlığa neden olur. Zenginler kendilerini halktan korumak için yeniden oligarşinin peşine düşerler. Nihayet bol vaatlerle başa gelen tek bir idareci kısa sürede tirana dönüşecektir.[116] PLATON bu aşamadan sonra hangi yönetim şeklinin geleceğini açıklamamışsa da yönetim biçimlerinin çevrimsel olarak birbirini takip edeceğini ortaya koymuştur.[117] PLATON'un tarihsel çevrim anlatısı, sofistlerin iki güçlü tezini

[111] AĞAOĞULLARI, s. 225; GÖZE, s.32.
[112] PLATON, s. 335; GÖZE, s. 33.
[113] AĞAOĞULLARI, s. 226.
[114] CİCERO (2014), s. 142-143.
[115] PLATON, s. 356.
[116] Ibid., s. 367-374; GÖZE, s. 33-34; AĞAOĞULLARI, s. 230-231.
[117] PLATON'un Devlet isimli kitabında söz etmeyip, Yasalar'da ele aldığı bir başka yönetim şekli de **Patriarşidir**. Henüz zanaat, sanat ve zenginlik tutkularının ortaya çıkmadığı, yasaların da yazılı olmadığı ilk dönemlerdeki baba yönetimi. Bu sistemde topluluğu klan şefi yönetmektedir. Bkz. AĞAOĞULLARI, s. 222.

çürütmeyi amaçlamıştır: İlki, gidişin hep kötüye doğru olduğu anlayışını savunarak ilerlemeye olan inancı yıkmaktır. İkincisi ise hiçbir yönetimin mutlak iyiyi barındırmadığını, doğru devletin ancak fiziksel alanın dışında aranması gerektiğini savunarak evrensel görecelik anlayışına saldırmasıdır.[118]

PLATON'un önemi, düzenin nasıl sağlanacağı arayışında olmasındadır. Ona göre toplumsal düzeni sağlamadaki en hayati ilke aklın üstünlüğüdür. Akıl, şahsi ya da sınıfsal çıkarların üstündedir. Akıl sayesinde sistemlerin bozulmasının önüne geçilebilir.[119] Düşünürün getirdiği bir başka yenilik de karma anayasa modelinin kuramsal temelini inşa etmesidir. PLATON, monarşi ve demokrasi karışımı bir model sunmuştur. Bu sistemde halk meclisi ve senato aracılığı ile demokratik katılıma sınırlı da olsa imkân verilirken, yasaların egemenliği ile denge-fren mekanizması sağlanacaktır; yasa koyucular kurulu ile meclis dengelenmektedir. Düşünürün ideal sistemindeki karma anayasa ve yasaların egemenliği dengesini bozan unsur, Yasalar kitabının son bölümünde ele alınan ve yeni bir kurum olan **Gece Konseyi**'dir. Düşünür, burada tekrar *filozof kral* idealine dönerek sistemini oluşturacaktır.[120]

PLATON'un ideal sistemi, devleti yüceltip insanı devlet içinde eriterek onları adeta kast sistemine hapsettiği şeklinde eleştirilmiştir.[121] Buna karşın cumhuriyet ve cumhuriyetçi geleneği ele alan pek çok eserde PLATON'a yer verilmektedir.[122] Bunun nedeni, PLATON'un Devlet adlı eserinde cumhuriyetten hiç söz etmemesine rağmen cumhuriyetçi geleneğe dolaylı da olsa etkisinin olmasıdır. PLATON, hem yasalara ve yasaların üstünlüğüne önem vermesi, hem de karma anayasa sistemini -ütopik de olsa-

[118] AĞAOĞULLARI, s. 232.
[119] Ibid., s. 271.
[120] Ibid., s. 299-301.
[121] GÖZE, s. 39.
[122] Yukarıdaki kaynakların yanı sıra ayrıca Bkz. AUDIER, Serge, **Cumhuriyet Kuramları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.14; OKUTAN, Cevat, **Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50 (98 nolu dipnot).

ilk kez ortaya koymasıyla öğrencisi ARİSTOTELES'in, ardından da CİCERO'nun fikirlerinin gelişiminde mühim bir iz bırakmıştır.[123]

ARİSTOTELES, PLATON'un öğrencisi olarak öğretilerinden faydalanmış, ancak yeri geldiğinde onu acımasızca eleştirmekten de kaçınmamıştır. Düşünür, yönetim biçimleri ve tasarladığı ideal devleti, **Politika** isimli eserde kurgulamıştır. Politika'nın üçüncü kitabında selefi PLATON gibi yönetim biçimlerini tasnife girişen ARİSTOTELES'e göre devletin temel amacı, anayasanın devamını sağlamaktır.[124] Düşünür, yönetim biçimlerini (anayasaları) doğru anayasalar ve sapmış anayasalar diye ikiye ayırır. Bu ayrımdaki temel ölçüt, *ortak yararın* sağlanmasıdır. Yöneten güç, bir kişiden, azınlıktan ya da çoğunluktan oluşur. Her biri ortak yararı amaçlıyorsa doğru anayasalar oluşur, ancak sadece belirli bir grubun çıkarı hedefleniyorsa bu kez sapmış anayasalardan söz edilir.[125] ARİSTOTELES bu çıkarımla katılım (yurttaşlık) ve ortak yararı ön planda tutarak cumhuriyetçi geleneğe en güçlü katkılarından birini yapmıştır.[126] Düşünüre göre doğru anayasalar şunlardır: bir kişinin yönetimi olan monarşi, bir kişiden fazlası, ama azınlık yönetimi aristokrasi ve tüm yurttaşların ortak yarar için katkı verdiği **Politeia**.[127] Sapmalar ise krallıktan tiranlığa, aristokrasiden

---

[123] ÇEVİK, Cengiz C, **CİCERO'nun Devlet'i De Re Publica Yazıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 32; CİCERO, Marcus Tullius, **Yasalar Üzerine**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 9 (I-15); s. 41 (II-17).

[124] ARİSTOTELES, s. 93.

[125] Ibid., s. 99 (1279a)

[126] Ibid., s. 99; ÖZTÜRK, Armağan, **Cumhuriyetçilik ve Liberalizm**, Neo-Roma Cumhuriyetçiliği: Özgürlük, Katılım, Yasa/Yurttaşlık Sorunsalları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Doruk Yayınları, İstanbul, 2016, s 27; ÖZTÜRK (2013), s. 68; AUDIER, s. 14.

[127] **Politeia**, ARİSTOTELES'in ideal olarak nitelendirdiği sistemin adıdır. Aynı zamanda PLATON'un Türkçeye Devlet olarak çevrilen eserinin da orijinal adıdır. Politeia gerek Türkçe gerekse diğer batı dillerine farklı kelimeler kullanılarak tercüme edilmiştir.

ÇEVİK'e göre Politeia, site, yurttaşlık ve yönetim anlamlarının yanı sıra yaşam deneyimi, yurttaşların oluşturduğu sınıf anlamlarını da taşımaktadır. Aynı zamanda yönetimi de ifade eder. Ayrıca siyasî yapı/rejim karşılığına da gelmektedir. Özgür halk iradesini temsil edem cumhuriyetçi yönetim şeklinde de kullanılmıştır. İngilizce çevirilerde Polity olarak da anlam bulan Politeia, Mete TUNÇAY tarafından "siyasal yönetim" olarak çevrilmişse de yine Tunçay, kavramın anayasa ile aynı anlama geldiğini savunarak ÇEVİK'e göre aynı hataya düşmüştür. Bkz.: ÇEVİK, (2017), s. 27.

AUDIER ise Politeia'nın rejime denk düşen bulanık bir çevirisinin olduğuna değinerek ARİSTOTELES'in aynı sözcük ile farklı rejimleri tanımlaması nedeniyle çevirmenlerin ya Yunanca aslını muhafaza ederek ya da "otantik cumhuriyetçi" yönetim biçimini tercih ettiklerini BIEN'e atıfla açıklar (AUDIER, s. 16).

oligarşiye, Politeia'dan demokrasiye doğru olur.[128] Tiranlıkta amaç tek bir kişinin çıkarı iken, oligarşide zenginlerin, demokrasilerde ise yoksulların çıkarı haline gelir. Görüldüğü üzere bu sapmalardan hiçbirinin amacı ortak yararı sağlamak değildir.

Anayasa, yöneticilerin kim ya da kimlerden oluşacağını, gücün nasıl dağıtılacağını devletin amaçları çerçevesinde belirlerken, **yasalar** ise yöneticilerin bağlı kalacağı kuralları, karşı çıkamayacakları ilkeleri gösterir.[129] ARİSTOTELES buradan hareketle Politeia'yı oligarşi ve demokrasinin bir bileşimi olarak tanımlar.[130] Kendi içlerinde yanlışlar barındıran bu iki rejimin birleşmesinden oluşan doğru anayasada yurttaşların tümü, yasalara uygun ve toplumun tamamının çıkarını gözeterek yönetimde söz sahibi olur.[131] Burada taşıyıcı unsur orta sınıftır.[132] Orta sınıfın bozulmaması için yurttaşlık koşulunun sağlanmasında ılımlı olmak, yani az bir servete sahip olmak yeterli/gereklidir. Politika'da mülkiyet kavramına geniş yer veren düşünür, PLATON'un aksine servetin erdemin belirtisi olduğuna inanmaz, ancak ona göre erdeme en çok yaklaşan nitelik ılımlı bir servettir; ARİSTOTELES bunu aynı zamanda yurttaşlık ölçütü gibi de kullanmıştır. Düşünürün mülkiyete ilişkin görüşlerine yer vermemizdeki maksat, cumhuriyetçi gelenekte ve demokrasinin başat hale geldiği modern dönemin başlarında mülkiyetin yurttaşlık için olmasa bile oy kullanma hakkı için hâlâ bir ölçüt sayılmasıdır.[133]

AĞAOĞULLARI (2013, s. 357, 69 nolu dipnot) Politeia'ya demokrasi ile oligarşi karışımı olan ve ılımlı demokrasi olarak kabul edilebilecek bir anlam vermektedir.

GÖZE ise (s. 45) Politeia'yı aynen kullanmakla birlikte onu tanımlarken tüm topluluğun iyiliği için çoğunluk yönetimi demeyi tercih etmiştir.

OKUTAN (s. 51, 99 nolu dipnot), Politeia'nın anayasa anlamında olduğunun SINCLAIR tarafından ifade edildiğini, ancak siyasal yönetim kavramının daha doğru bir karşılık olduğunu aynı yazardan alıntılarken LIPSON tarafından karma yönetim anlamının tercih edildiğini belirtir.

Biz de anlam kayması riskini engellemek için *Politeia* terimini aynen kullanmayı tercih ettik.

[128] ARISTOTELES, s. 99 (1279b).

[129] Ibid., s. 126 (1289a).

[130] Ibid., s. 138 (1294a).

[131] AĞAOĞULLARI, s. 363.

[132] Ibid., s. 373.

[133] ARİSTOTELES'in mülkiyet sorununa bakışı için Bkz.: GÖZE, s. 52-54.

AĞAOĞULLARI, ARİSTOTELES'in Politeia ile aslında gerçek bir yönetimi değil, oligarşi ile demokrasinin hangisinin bundan böyle iyi ya da kötü olduğunu saptayacak bir denek taşı biçiminde tasarlanan ideal-tipi tarif ettiğini söyler. ARİSTOTELES'e göre en iyiye (Politeia) karar verdikten sonra ona yakın olan daha iyiyi, uzak olan ise kötüyü gösterir. O halde düşünür, demokrasi ve oligarşiye, öykünecekleri bir yol sunarak, onların aşırıya kaçmalarını önleyecek ılımlı bir yol, istikrar sağlamayı hedeflemiştir.[134]

Cumhuriyetçi düşüncenin modern çağlarda aradığı şartlardan kuvvetler ayrılığı ile anayasanın üstünlüğü ilkesine yine Politika'da rastlamak mümkündür. ARİSTOTELES, "*yasalar anayasalar göre yapılır, anayasalar yasalara göre değil"* diyerek[135] anayasanın, yöneticilerin koydukları yasalardan üstün olduğuna dikkat çekmiştir. Benzer şekilde kuvvetler ayrılığının belki de ilk ipuçlarını şu cümleleri ile dile getirir: *"Bir yasa yapıcı, tüm anayasalarda mevcut üç kritik noktayı dikkate almalıdır: Bunlardan birincisi birlikte karar almadır, ikinci nokta devlet görevlilerinin ve yetkilerinin neler olduğu ve kaçar kişiden oluşacakları, yetkilerinin sınırları konularıdır, üçüncüsüyse yargıdır."*[136] İşte bu üç kriterin günümüzdeki karşılığı yürütme ve yargı kuvvetleridir.[137]

ARİSTOTELES, ortak çıkarı amaç edinen rejimlerle yönetici konumundakilerin özel çıkarlarına hizmet eden rejimleri ayırarak bir bakıma cumhuriyetçi felsefe düşüncesini önceden haber vermiştir.[138] Çıkarlar konusunda yaptığı bu ayrımdan sonra, öncülleri SOKRATES ve PLATON'u eleştirerek siyasal lider ile kralın, aile babasının ve kölelerin efendisinin tek/aynı kavram olmadığını söyler. Efendinin kölelere uyguladığı şey despotizm, yöneten önderin yönetilenlere uyguladığı ise politikadır.

[134] AĞAOĞULLARI s. 373-374.
[135] ARİSTOTELES, s. 126 (1289a).
[136] Ibid., s. 148.
[137] AĞAOĞULLARI, s. 355.
[138] AUDIER, s. 14.

Düşünür, böylece cumhuriyetçiliğin temelini oluşturan iki büyük otorite tipini ortaya çıkarır.[139]

İleride CİCERO'da da görüleceği gibi, polisi/devleti oluşturan insanların bir araya gelmesi tesadüfi değildir. Bir başka ifadeyle yurttaşlığın ölçütü sadece bir yerde ikamet etmek ya da hukuki bir eyleme katılmaktan ibaret değildir. Bundan da fazlası olan bilinçli bir şekilde ve bir amaç uğrunda kamusal etkinliklere katılım sağlamaktır. ARİSTOTELES'in insanı toplumsal canlı/aktif yurttaş/siyasal varlık (*zoon politikon*) olarak tanımlamasının nedeni de budur. Doğa, hiçbir şeyi amaçsız yapmaz ve doğada konuşma yeteneği sadece insanlarda vardır. Bu yetenek sayesinde amacını, duygularını paylaşma imkânı bulur. İnsan, hedeflediği amaçları ancak siyasi bir kurum içerisinde gerçekleştirebilir; bu nedenle siyasal bir canlıdır.[140] ARİSTOTELES'in demokrasi eleştirisi ve ona karşı ürettiği sistem arayışı, cumhuriyet ve cumhuriyetçilik açısından önem taşımaktadır.

2. Roma Cumhuriyeti Dönemi

a) Tarihsel Süreç ve Toplumsal Yapı

Bir devlet olarak Roma'dan söz edilirken "imparatorluk" tamlamasıyla birlikte kullanımı yaygındır. Ancak Roma devletinin tarihini yönetimsel açıdan monarşi, cumhuriyet ve imparatorluk olmak üzere üç döneme ayırmak mümkündür. İ.Ö. 8.

[139] Ibid.

[140] Ibid., s. 15; Siyasal canlı olan insanın aynı zamanda konuşan bir varlık olmasını ARENDT şöyle yorumlar: *"Şiddetin mutlak hüküm sürdüğü yerde sessizleşen sadece yasalar değildir. Fransız Devrimin "yasalar sessiz kalıyor" şeklinde ifade etmiştir, her şey ve herkes sessiz kalmak zorundadır. Şiddet, bu sessizlik yüzünden siyasi alanın kıyısında duran bir olgudur; zira insan, siyasi bir varlık olduğu ölçüde, konuşma kudretiyle donatılmıştır. Aristoteles'in insana dair meşhur iki tanımı, yani "insan siyasi bir varlıktır" ve "konuşma kudretine sahiptir" tanımları birbirini tamamlar niteliktedir ve ikisi de Yunan polis yaşamında aynı deneyime işaret etmektedir. Buradaki vurgu, konuşmanın şiddet karşısındaki çaresizliği kadar, şiddetin konuşma konusundaki acizliğidir de."* ARENDT, Hannah. **Devrim Üzerine**, Çev. Onur, E. Kaya, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 21.

yüzyılda (tahminen İ.Ö. 753[141]) Romulus ve Remus kardeşler tarafından kurulduğuna inanılan şehir, İ.Ö. 509'a kadar krallar tarafından yönetilmiştir.[142] Verasete dayanmayan Roma monarşisinde krallar, kabile şefleri ve halk tarafından seçiliyordu.[143] Yasama/danışma organı olan Senato (Senatus) kralı tayin yetkisine sahipti. Kral, ordunun komutanı, en yüksek hâkim ve aynı zamanda en yüksek rahip konumundaydı.[144] Senato, rahipler ile kralın danışma organlarını oluşturuyordu. Yüz kadar büyük arazi sahibi ailenin reislerinden oluşan Senato, yasama meclisi görevini de yapmaktaydı.[145] Senato'da olduğu gibi yine patricilerden oluşan Halk Meclisi (Comitia curiata), otuz birlikten (curia) oluşuyor ve askeri bir nitelik taşıyordu.[146] Kralı seçen meclis, comitia curiata'ydı; danışma meclisi vasfındaki Senato ise gens başkanları olan babalardan (patres) müteşekkildi.[147]

Toprak sahibi soylular olan Patriciler Roma'da başlangıçta yurttaşlık ve siyasi haklara sahip tek sınıftı. Asaletleri nedeniyle aynı zamanda askerlik yapmakla da yükümlüydüler. Roma'da patricilerden sonra gelen plebler de özgürlerdi ve mülk sahibi olabiliyorlardı; ancak siyasi haklarından mahrumlardı, askerlik yapamıyor ve patricilerle evlenmeleri yasaktı.[148] Roma'yı yöneten yedinci ve son kral olan Etrüsk

---

[141] MACKAY, Christopher S. **The Breakdown of the Roman Republic: From Oligarchy to Empire.** Cambridge University Press, 2009, s. 10; İPLİKÇİOĞLU, Bülent. **Hellen Ve Roma Tarihinin Anahatları**. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 66.

[142] Roma cumhuriyeti tarihi için bkz: BLEICKEN, Jochen. **Die Verfassung der Römischen Republik: Grundlagen und Entwicklung.** Schöningh, 4. Auflage, 1984; BLEICKEN, Jochen. **Geschichte der Römischen Republik**. 2. Cilt, Oldenbourg Verlag, Baskı, München, 2004; ÇEVİK, Celal Cengiz, **Roma'da Siyaset ve Felsefe (Cumhuriyet Dönemi).** İthaki Yayınları, İstanbul, 2019; FLOWER, Harriet I., **The Cambridge Companion to the Roman Republic**. Cambridge University Press, 2014; LOEWENSTEIN, Karl. **The Governance of Roma**. Martinus Nijhoff, The Hague, 1973; MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de. **Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler**, Çev.: GÜNEN, Berna, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019; TANİLLİ, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası.** 5. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994; TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**. İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2019.

[143] TANİLLİ (1994), s. 418-419.

[144] İPLİKÇİOĞLU, s. 68.

[145] Ibid.

[146] Ibid.

[147]AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Yayınevi, 8. Baskı, Ankara, 2017, s. 18.

[148] İPLİKÇİOĞLU, s. 68. Monarşi döneminde ayrıca patricilere bağlı olan zanaatçı ya da toprak kiracısı Cliensler ile hiçbir hakka sahip olmayan ve eşya gözüyle bakılan köle sınıfı da mevcuttu.

kökenli Tarquinius SUPERBUS, seleflerine nazaran daha despot bir yöneticiydi, koyduğu angarya ve ağır vergilerden şikayetler gittikçe artarken[149] İ.Ö. 510'da oğlu Sextus'un soylu bir Romalı kadın olan Lucretia'yı kaçırması ile krallığa karşı biriken nefret, aristokratik temelli bir isyan ile sonuçlanmıştır.[150] Aristokratların Lucius Iunius BRUTUS'un önderliğinde kralı kovarak monarşiyi sonlandırmalarının tek nedeni bu olay değildi; yönetimin despot bir hal alması da önemlidir.[151]

Cumhuriyet döneminin başlamasıyla, yürütme erkini kullanacak konsüllük (consul) makamı ihdas edilmiştir. Konsüllük kurumu, cumhuriyet dönemiyle gelen en önemli yeniliktir.[152] Comitia Centuriata tarafından bir yıllığına seçilen iki konsül, görevlerini hem ortaklaşa yürütmek zorundalardı hem de görev süreleri bir yıl ile sınırlandırılmıştı. İki konsül arasında anlaşmazlık çıkması halinde olumsuz görüşün ağır basması da kabul edilmiştir.[153]

Cumhuriyet ile şehir devleti kimliğinden yavaş yavaş sıyrılan Roma, öncelikle İtalya'yı hakimiyeti altına almış ve topraklarını büyütme faaliyetleri cumhuriyet ve imparatorluk dönemleri boyunca sürmüştür. MONTESQUİEU, cumhuriyetin çökmesinin sebebi olarak öncelikle toprakların giderek büyümesini gösterir.[154] Cumhuriyetin sadece İtalya ile sınırlı kaldığı dönemde tüm askerler aynı zamanda yurttaştı. Tek bir ordu toplanıyordu ve ordu da sadece şehrin korunmasında kişisel menfaatleri olacak kadar mülk sahibi olanlardan seçiliyordu. Senato, ordunun ve generallerin davranışlarını yakından izliyor ve görevlerini ihlal edecek bir şeyi

---

[149] Ibid.

[150] TEKİN, s. 189; CİCERO, **Devlet Üzerine**, Çev. Cengiz C. Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s. 175.

[151] Ibid.; MONTESQUIEU, kralın kovulmasının arka planında Roma'nın ya yönetimi değiştirip büyüyecek ya da küçük ve fakir bir krallık olarak kalacağı şeklindeki ikilemin rol oynadığına dikkat çeker: MONTESQUIEU, s. 3.

[152] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 19; TEKİN, s. 194.; Ayrıca konsüllük makamının Cumhuriyet dönemindeki yeri ve önemi ile ilgili 15 makaleden oluşan önemli bir monografi için: BECK, Hans. DUPLÁ, Antonio. JEHNE, Martin. POLO, Francisco Pina. (Eds), **Consuls and Res Publica: Holding High Office in the Roman Republic.** Cambridge University Press, 2011.

[153] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 20.

[154] Ibid., s. 63.

"akıllarından geçirmelerine dahi izin vermiyordu."[155] Fetihler arttıkça yeni kazanılan topraklarda bırakılan askerler yavaş yavaş yurttaşlık ruhunu kaybederken, ordular da şehirden uzaklaştıkça komutanlarına bağlılığı cumhuriyete bağlılığa tercih etmişlerdi. Ordunun cumhuriyet ordusu niteliğini kaybederek generallerin isimleri ile anılır olması hem senato hem de cumhuriyet için en büyük tehlike olmuştu.[156] Hırslı yöneticiler, oyları kendi lehlerine çevirmek için Roma'nın nüfusunu artırarak her yerden insanları şehre yığınca meclisler birer "fesat yuvası" haline dönüşmüş ve hizipleşme artmıştır.[157] MONTESQUİEU, hizipleşmeden şikayetçi değildir, zira düşünüre göre hizipleşme her zaman vardır ve var olmak zorundadır. Dışarıda bu kadar gururlu ve gözü pek olan savaşçıların içeride ılımlı olması beklenemezdi. Kendisini cumhuriyet olarak nitelendiren bir devlette ne zamanki herkesin sakin olduğu görülür, artık o devlette özgürlük kalmamıştır.[158] Fransız düşünür, Roma kanunlarının cumhuriyeti idare edemeyecek kadar zayıfladığına da dikkati çeker: küçük bir cumhuriyetin büyümesini sağlayan bu kanunlar büyük bir halkı yaratmış, ancak onu yönetmekte yetersiz kalmıştır. Cumhuriyet genişlediği zaman kanunlar adeta yük haline gelmiştir. Sonuç olarak Roma'nın özgürlüğünü kaybetmesini hedefine çok erken ulaşmaya bağlayan düşünür[159] diğer eserlerinde de küçük bir toprak parçasına sahip olmanın cumhuriyetin doğası gereği olduğunu[160] aksi halde cumhuriyetin ayakta kalamayacağını; büyük bir cumhuriyette ölçülülüğün azalıp tek bir yurttaşa çok şey emanet edildiğini ve nihayet menfaatlerin şahsileşip suiistimallerin artacağını söyler.[161] Diğer taraftan ordunun ve toprakların büyümesi yurttaşların sayısının da artmasına neden olmuştur. Farklı kültürel,

[155] Ibid.

[156] Ibid., s. 64.

[157] Ibid., s. 66.

[158] MACHİAVELLİ de aynı görüştedir. Ona göre halkla (pleb) soylular (patrici) arasındaki çekişmeler özgürlükten yana yapılan tüm yasaların kaynağıdır ve Roma bu sayede özgür kalmıştır: MACHİAVELLİ, Niccolo, **Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler**, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 38.

[159] Ibid., s. 67.

[160] MONTESQUİEU, Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de, **Kanunları Ruhu Üzerine**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2019, (II-1) s. 11.

[161] Ibid., (VIII-14) s. 155.

dini ve coğrafi özelliklere sahip yurttaşların sayısının artması zamanla cumhuriyetin erdemlerinden olan Roma'ya aynı gözle bakma ve vatan sevgisine sahip olma niteliğini kaybetmiş ve toplumsal çözülme cumhuriyetin de sonunu getirmiştir.

Cumhuriyetin döneminin sona erme nedenlerini MONTESQUİEU'ya benzer şekilde yorumlayan SHOTTER'a göre cumhuriyetin kademeli olarak çöküşünü karakterize eden değişim, kurumlar ile çalışma biçimleri arasındaki ilişkide yatmaktadır.[162] Cumhuriyet ilk hali ile çok az menfaati veya sorumlulukları olan küçük bir şehir devletinin ihtiyaçlarına uygundu; küçük bir oligarşik grubun elindeki güç konsantrasyonu uzun süre değişmedi; ta ki bireyler ve gruplar şahsi çıkar ve hırsları için cumhuriyetin şeklini kendi ihtiyaçları için değiştirebileceklerini görene kadar. Bu amaca ulaşmak için kullanılan araçlar zamanla değişti ve nihayet bu amaca en kısa ve etkin ulaşmanın yolunun sadece askeri gücü kontrol edenlere açık olduğu görülünce cumhuriyet yerini imparatorluğa bırakmak zorunda kalmıştır.[163] Cumhuriyet tanımının antik dönemde de olsa bizi yanıltmaması gerektiğine dikkat çeken MACKAY ise antik dönemde ekonomi üzerindeki siyasi kontrolün zengin toprak sahipleri tarafından yönetildiğine ve bu sınıfın[164] bir yandan ekonominin yönetimi, diğer taraftan hükümet görevlerinde tekele sahip olmaları yüzünden sosyal ve ekonomik durumlarının anayasa tarafından garanti altına alınması için cumhuriyetçi bir yapının inşa edildiğini savunur.[165] Yazara göre bu sistem cumhuriyet adı altında aslında ***seçimli oligarşiden*** ibarettir.[166]

MONTESQUİEU'nun dikkat çektiği patrici-pleb mücadelesi, iki siyasal görüşün doğmasına neden olmuştur. Birincisi patricilerin oluşturduğu ve Senato'ya dayanan mevcut oligarşik düzenin sürmesini isteyen aristokrat kökenliler (optimati), diğeri ise

[162] SHOTTER, David. **The Fall of the Roman Republic**. Routledge, 1994, s. 95.
[163] Ibid., s. 95-96.
[164] patriciler.
[165] MACKAY, s. 12
[166] Ibid.

halk meclislerine dayanan ve Senato egemenliğini yıkıp, demokratik bir düzen kurmak isteyen pleblerin temsil ettiği halk partisi (populares).[167] Bu iki partinin çekişmesi ve mücadelenin artık çıkarların korunması şekline dönüşmesi cumhuriyetin sonunu getirecekti. Yöneticilerin özellikle toprak konusunda reform çabalarının sonuçsuz kalması Senato'nun egemenliğini pekiştirmiş, ancak cumhuriyetin ekonomik yükünü çekenlerin başında gelen çiftçi sınıfı tümüyle yok edilmiş ve Roma'nın karşı karşıya olduğu büyük sosyal ve siyasal problemler çözümsüz kalmıştır.[168] Sivil yönetimde bu sıkıntılar yaşanırken zayıflayan askeri gücün toparlanması amacıyla İ.Ö. 104'te Gaius MARIUS, yurttaşlardan oluşan ordu yerine devlet tarafından donatılan profesyonel bir ordu kurmuştur. Yurttaşlık erdemi ve onuru için savaşan yurttaşlar yerine proletarya ağırlıklı bir yapıya bürünen orduda amaç, geçim sağlamaya dönüşmüş, böylece zenginlikler ve zenginler için savaşmaya başlayan orduda komuta kademesi de kendi içinden yükselenlerden oluşmaya başlamıştır. Generaller, askeri gücü kendilerine mal ederek devlet içinde "belirleyici" bir konuma geleceklerdi. Yüksek memurlukların üstlenilmesinde ve seçilmesinde artık halk meclisleri yerine kişilerin ellerinde bulundurdukları askeri güç ve yetenekleri ölçü olmuştu. Sonuçta cumhuriyetin son yüzyılı komutanların egemenliği altında geçecektir.[169] İ.Ö. 82-79 arasında Senato tarafından sınırsız süre ile diktatörlüğe getirilen Cornelius SULLA, tribünleri yetkisiz hale getirmiş, Comitia Tributa'nın yasama yetkisini elinden almış, censorluğu da kaldırarak Senato'yu güçlendirmişti. Senato'nun eski consul ve praetorları eyaletlere vali olarak atama yetkisi vermesi iç politikadaki güçler dengesinin bozulmasına neden olmuştur.[170]

TANİLLİ'ye göre SULLA'nın Roma'yı ele geçirmesi ve daha sonraki icraatlarının iki anlamı vardı; birincisi ordu artık Roma'nın yalnızca savunucusu değil,

[167] İPLİKÇİOĞLU, s. 86.
[168] İPLİKÇİOĞLU, s. 87; AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 42-43.
[169] İPLİKÇİOĞLU, s. 87-88; AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 44-45.
[170] İPLİKÇİOĞLU, s. 87-88; TEKİN, s. 216.

aynı zamanda onun sahibi olduğunu da göstermişti. Ordunun iradesi Senato başta olmak üzere tüm organların yerine geçecekti. İkinci anlamı ise yukarıda da açıklandığı üzere halk meclisi olan Comitia Tributa'nın kaldırılması sonucu halkın temsilcilerinin elinden veto silahı alınmış, böylece ülke yönetiminde demokrasi adına elde edilen tüm kazanımlar terkedilerek siyasal hayat dört yüzyıl geriye götürülmüştü.[171] SULLA'dan sonra yardımcısı POMPEİUS güçlenmeye başlar, ancak Senato onun Spartacus isyanını bastırmasıyla elde ettiği güçten korkarak consul olarak atanmasını engeller. Bu durum POMPEİUS'u Senato karşısında popularislere yaklaştırmış ve bunun sonucu olarak SULLA Anayasası yürürlükten kaldırılarak, tribunus ve censorlük makamları yeniden kurulmuştur.[172] Generallerin giderek güçlenmesi sonucu İ.Ö. 60'ta POMPEİUS, CRASSUS ve CAESAR ile I. Triumvirliği (üçler erki) kurmuştur.[173]

Kısa süren bu deneyimden sonra CRASSUS İ.Ö. 53'te bir savaşta ölünce CAESAR konsüllüğe talip olur; ancak Senato'nun bu talebi reddedip ordusunu dağıtmasını istemesi üzerine CAESAR bunu ancak POMPEİUS'un da yapması halinde kabul edeceğini Senato'ya bildirir. Senato'nun bu talebi de reddetmesiyle iki general arasındaki mücadeleden galip çıkan CAESAR, Rubicon nehrini geçerek[174] Roma'ya girer ve imparatorluğunu ilan eder. *"Cumhuriyet gerçek olmayan bir addır yalnızca; sözlerime birer kanun olarak baksın herkes"* diyen[175] CAESAR, imparator unvanı adı altında Senato'nun üye sayısını dokuz yüze çıkararak oraya kendi yandaşlarını doldurmuştur.[176] CAESAR'ın monarşiye doğru hızla evrimleşen hareketlerinin

[171] TANİLLİ (1994), s. 497-498.
[172] İPLİKÇİOĞLU, s. 89.
[173] TANİLLİ (1994), 517; TEKİN, s. 218; Triumvirlik için ayrıca Bkz: MILLAR, Fergus. **Rome, The Greek World, and The East**. Volume I, University of North Carolina Press, 2002, s. 241-270.
[174] Roma'nın kuzeyinde bulunan bu nehrin Roma için önemi büyüktü. Geleneğe göre hiçbir ordu bu nehri geçemezdi, nehri geçmek demek Senato ve Roma'yı tanımamak anlamına geliyordu. CAESAR Rubicon'u geçip orduları ile Roma'ya girerek bu geleneği bozmuştu. *"Rubicon'u geçmek"* deyimi de geri dönüşü olmayan noktadan ileri gitmek anlamında kullanılmıştır. Ayrıca MONTESQUIEU (2009b), s. 78.
[175] TANİLLİ (1994), s. 524.
[176] TEKİN (1994), s. 219.

temelinde Mısır seferinin yattığı öne sürülür.[177] Despotik yönetim biçimi, gösterişli saray hayatı ve geniş bir bürokratik örgüte sahip Mısır monarşisi ve monarkın süslü kıyafetleri CAESAR'ı etkilemişti.[178] CAESAR dönemi, cumhuriyetçilerin gerçekleştirdiği suikast ile son bulur ve ardından cumhuriyet anayasası için üçlü yönetim adı altında OCTAVİANUS, ANTONİUS ve LEPİDUS arasında ikinci Triumvirlik kurulur.[179] Güç mücadelesi sonucunda galip gelen OCTAVİANUS'a Senato tarafından AUGUSTUS unvanı verilmesi ile cumhuriyet fiilen sona erer. Principatus, yani birinci kişi seçilen AUGUSTUS, cumhuriyet dönemi kurumları ayakta kalsa da Senato'da birinci kişi olma, hayat boyu ordular ve tüm yeni eyaletler üzerinde "en yüksek emretme yetkisi" yine hayat boyu "yasa teklifinde bulunma, veto ve dokunulmazlık hakkı gibi aldığı yetkiler ile rejimin cumhuriyetten imparatorluğa geçişini haber veriyordu.[180]

Yaklaşık beş asır süren cumhuriyet döneminde, yönetim sisteminin nasıl oluştuğu kadar hangi toplumsal yapıya dayandığı da önemlidir. Roma'da monarşiden itibaren patriciler ve pleblerden oluşan iki sınıf arasındaki mücadele hem sosyal hem de siyasi olaylarla kurumların gidişatını etkilemiştir. Konsüllerin yanında patricilerden oluşan 300 üyeli Senato ile patrici ve pleblerin birlikte temsil edildiği halk meclisi de yönetimde söz sahibiydi.[181] Plebler, meclise girmiş, askere de alınmaya başlamışlardı; ancak siyasi hakları hâlâ yoktu, savaşlarda ganimet olarak elde edilen ve vergiden muaf tutulan devlet arazilerini de kullanamıyorlardı. Patricilerden daha kalabalık bir nüfusa sahip olan plebler, siyasi haklarına kavuşmak için İ.Ö. 494 ile 287 yılları arasında beş kez Roma'dan ayrılıp şehrin dışındaki Kutsal Dağa (Mons Sacer) çıkarak başka bir

[177] TANİLLİ (1994), s. 525; MONTESQUIEU (2009a) s. 191; MONTESQUIEU (2009b) s. 82.
[178] TANİLLİ (1994), s. 525.
[179] Ibid., s. 528; TEKİN, s. 221.
[180] İPLİKÇİOĞLU, s. 92. AUGUSTUS dönemi ve yönetimde getirdiği yenilikler için Bkz.: MILLAR, s. 241-360.
[181] İPLİKÇİOĞLU, s. 71.

şehir kurma kozunu kullanmışlardır.[182] Devlete başkaldırı şeklindeki bu yöntem[183] ile borçların bağışlanmasından kölelikten özgürlüğe kavuşmaya, consilium plebis isimli pleb kurulun oluşturulmasından tribünlerin kurulmasına değin birçok ödünün patricilerden koparılmasına da neden olmuştur.[184]

Pleblerin artan talepleri ile İ.Ö. 450'de On İki Levha Yasası olarak bilinen yasal düzenleme kabul edilmiştir. Böylece pleblere hukuk güvenliği ve mahkemede patricilere eşit muamele hakkı tanınıyordu.[185] Ayrıca aristokratik kökenli sözlü hukuk da yazılı hale getiriliyordu.[186] Hukuki haklarını alan pleblerin siyasi haklarını almak için mücadeleleri devam etti ve İ.Ö. 367'de Lex Licinia Sextia'nın (Licinius ve Sextius kanunları) kabulü ile plebler, konsül olabilme hakkını da elde ettiler. Son olarak İ.Ö. 287'deki Lex Hortensia (Hortensius Yasası) ile patrici ve pleblerin haklarında eşitlik sağlanarak bu iki sınıfın mücadelesi sona erdirilmiştir.[187] Birkaç yüzyıldan uzun süren bu mücadele sonucunda Roma Cumhuriyet yönetimi, monarşik, oligarşik ve demokratik güçlerin bir dengesinden oluşmuştu.[188] Bu sistem daha sonra "karma anayasa" olarak tanımlanacaktır. Senato, bir yandan yöneticilerin danışma, diğer taraftan halk meclisi kararlarını onaylayıp aynı zamanda yasa yapımından sorumlu organ konumundaydı. Dış ilişkiler ve savaş işleri yanında devlet malları üzerindeki tasarruf hakkı da senatoya aitti. üç yüz patrici ailesi ile eski magistratlardan oluşan organ, her ne kadar daha sonra

[182] TEKİN, s. 196; AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 21.
[183] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 21
[184] Ibid.
[185] On İki Levha Yasası için TANİLLİ (1994), s. 433 vd; TEKİN, s. 199.
[186] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 21.
[187] İPLİKÇİOĞLU, s. 72.
[188] MACHİAVELLİ, Senato ve konsüllerin yönetimde aristokrasi ve prensliğin yansıması olduğunu, geriye kalan demokrasinin gerçekleşmesi için de Roma soyluluğunun küstahlaşmalarına karşı ayaklanan halka karşı yönetimi kaybetmemek için halk tribünlerinin oluşturulduğuna dikkat çeker. Böylece karma anayasanın üç unsuru da tamamlanmış oluyordu. Bu şekilde Roma cumhuriyeti karma yönetimi sürdürerek "mükemmel bir devlet" oldu: MACHİAVELLİ, s. 34-35.

üyeleri halk tarafından seçilecek de olsa aristokratik ve en ayrıcalıklı kurumu olma niteliğini cumhuriyet devri boyunca yitirmemiştir.[189]

b) Anayasal Yapı

Yazılı bir anayasaya sahip olmayan Roma cumhuriyetinin anayasal düzeni, yüzyıllar boyunca büyüyüp gelişen gelenekler ve kurumlardan doğmuştur. Zamanla belirli yasal düzenlemelere tabi olan bu kurumlar ve kamu görevlileri, yasalardan ziyade geleneksel ahlak kodlarıyla denetim altında tutulmuşlardır.[190] LOEWENSTEIN, Romalıların tıpkı İngilizler gibi yazılı bir anayasayı tercih etmediklerine dikkat çeker.[191] Antik çağda politik sürecin kendiliğinden oluşan yasaların yerini katı bir norm düzeninin alması, tıpkı İngilizlerin kendi yaratıcı *common law* hukukunun kısıtlanmasına karşı çıkması gibi kabul edilemezdi. Roma'da *mores maiorum*[192] olarak adlandırılan kamusal alanın geleneksel kurallarına bağlanması adeti, İngiltere'de devam ettirilecekti.[193] BRENNAN da cumhuriyet döneminde Romalıların hiçbir zaman kamu hukuklarını şekli hale getirmek için kapsamlı bir girişimde bulunmadıkları görüşündedir.[194] Senatörler, kamu hukuku ile ilgili her kararı ve kuralı yazılı hale getirmenin, kendi sınıf imtiyazlarını ve etkilerini azaltmaya hizmet ettiğinin bilincindeydi. Diğer bir faktör de Latin hukuk literatürünün ilk gelişmeye başladığı sırada siyasi sistemin bütün olarak ele alınamayacak kadar geniş olmasıdır.[195]

Yazılı olmayan, ancak yüzlerce yıl içerisinde oluşan anayasal yapı neticede hem iktidar sahiplerini hem de muhataplarını bağlayan genel kuralları koyabilmiştir. Meşru

---

[189] Roma Cumhuriyetinin resmî adı olan "Senatus Populusque Romanus"ta (SPQR) Senatonun başa alınmış olması, ona ayrı bir yer tanındığını ve verilen önemi de göstermektedir.: İPLİKÇİOĞLU, s. 74.

[190] Ibid., s. 10

[191] LOEWENSTEIN, Karl. **Rom und die Allgemeine Staatslehre.** Archiv des öffentlichen Rechts, 96.1, 1971, s. 7.

[192] Ataların adetleri anlamında geleneksel ahlak yapısı ve adetler anlamında.

[193] LOEWENSTEIN (1971), s. 7.

[194] BRENNAN, T. Corey. "Power and Process under the Republican 'Constitution. İçinde **The Cambridge Companion to the Roman Republic,** 2. Edition, Cambridge University Press, 2004, s. 20.

[195] Ibid.

bir hükümetin ancak yönetilenlerin rızasıyla meşruiyete kavuşacağı kuralı da bu kodlar arasında yer almaktadır.[196] LOEWENSTEIN, Roma cumhuriyetinin insan yönetiminin en iyi biçiminin sınırlı bir hükümet olduğunu gelecek nesillere öğrettiğini savunur. Hükümeti sınırlandırarak mutlak ve keyfi gücün ortaya çıkmasını önleyebilmek için, çeşitli hükümet organlarının her birine anayasal olarak başka hiçbir organın gerçekleştiremeyeceği özel yargı yetkiler verilmişti. İşte devletin meşru iradesi, ancak bu organların iş birliği sayesinde ortaya çıkabilirdi.[197]

Yukarıda kısmen değinildiği üzere Roma'da cumhuriyet devrinin anayasal yapısı üç kurum üzerinden incelenebilir: Yüksek memurlar (magistrat) ile Halk Meclisleri ve Senato.[198] Birincisini yürütme, diğer ikisini ise yasama erki olarak nitelendirmek mümkündür; yargı erkinin kullanılmasında ise hem yüksek memurlar hem de meclisler ve senatonun önemli görevleri vardı. Ayrıca Senato, askeri ve idari bazı yetkilere de sahipti. Magistratlar, halk meclisi tarafından (comitia centuriata) tarafından seçiliyordu. Seçimle geldikleri için de magistratus populi olarak anılırlardı.[199] Magistrat tüm yöneticileri kapsayan genel bir isim olup, yürütme gücünü elinde bulunduran ve kralın yerini alan magistratlar önce praetor olarak anılırken konsül (consul) olarak adlandırılmaları yaklaşık yüz elli yıl sonra olmuştur. Magistratlarda konsüllerden başka, yargı konularında konsüllerin yükünü hafifletmek için kurulan praetorlar, teftiş yetkisiyle mali görevleri bir arada yapan quaestorlar, kamu/belediye ait işleri gerçekleştiren aedilisler ve hazinelerin sayımını yapan censorlar vardı.[200] Meclis ve Senato üyeleri için ömür boyu olan görev süresi, magistratlar için bir yıldı[201] istisnai olarak censorlar on sekiz ay, diktatorlar ise altı aylık görev süreleri ile

[196] LOEWENSTEIN (1973), s. 488.
[197] Ibid.
[198] BLEICKEN (1984) s, 75 ve 144.
[199] LOEWENSTEIN (1973), s. 43; TEKİN, 194; Seçim yapılmayan iki görev diktatör ve yardımcısı (magister equitum) idi.
[200] TEKİN, s. 199-200.
[201] Bir yıllık sürenin ardından yeniden aynı göreve gelebilmek için adayların belirli bir süre beklemeleri gerekiyordu. LOEWENSTEIN (1973), s. 55

sınıflandırılmışlardı.[202] Ancak bu göreve doğrudan seçilmek mümkün değildi. Öncelikle görevlere seçilme dikey hiyerarşi kurallarına göre alt görevden üst göreve doğru ilerliyordu. Cursus honorum[203] olarak bilinen bu ilke çerçevesinde bazı görevler için asgari yaş sınırı da getirilmişti, quaestor olmak için asgari yaş şartı otuz yıl; praetor için kırk ve en yüksek makam olan konsüllük için kırk üç yaşı tamamlamış olmak şarttı.[204]

Meclisler ise Comitia Curiata, Comitia Centuriata ve Senatus olmak üzere üç yapıdan oluşuyordu. Bunların yanında Comitia Tributa ve Concilium Plebis isimli iki alt meclis daha mevcuttu.

c) Roma'da Siyasi Düşünce

Romalı olmamasına rağmen köle olarak geldiği Roma'da kendine mühim bir çevre edinen POLYBİUS (İ.Ö. 204-122) aslında Roma Cumhuriyeti'nin tarihini yazmayı amaçladığı halde Roma hükümet biçiminin ilkelerini incelemiş ve yönetim biçimlerini çevrimsel bir tasarımla kaleme almıştır. ARİSTOTELES'in izini sürdüren POLYBİUS, yönetim sistemlerinin salgın hastalık, kıtlık ve su baskını gibi sebeplerle barbarlığa dönüşme tehlikesinin bulunduğuna değinir. Bu tehlikeden korunmak için her birinin yıkıcı eğilimlerinin diğerleriyle dengelendiği bir karma anayasa önermiştir.[205] Karma anayasa teorisinde POLYBİUS, ARİSTOTELES'in rejimlerin iyi ve sapmış üçlü modelini yeniden formüle eder. Bu formülasyonda doğum, olgunluk dönemi ve gerileme sürecinin üzerinde duran tarihçi, modele zamansal bir boyutu da ilave eder. İyi rejimler, monarşi, aristokrasi ve demokrasi, sapmış rejimler ise tiranlık, oligarşi ve

[202] Ibid., s. 54.

[203] Soylu bir Roma yurttaşının kariyerinde (memuriyet görevlerinde) görevlerinde ilerleme kaydetme aşamaları anlamında. Bkz: TEKİN, s. 319.

[204] LOEWENSTEIN (1973), s. 56.

[205] PARKINSON, Northcote, **Siyasal Düşüncenin Evrimi**, Remzi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1984, s. 104.; ŞENEL, Alâeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Bilim ve Sanat Yayın, 4. Kısaltılmış Basım, Ankara, 1995, s. 192.

oklokrasidir.[206] Bu modelde monarşi, yetersizliği sonucunda tiranlığa dönüşme eğilimine girer. Seçkinlerin tepkisi neticesinde aristokrasiye geçilir; ancak bu rejim de yozlaşarak oligarşiye doğru evrilir. Ardından demokrasi gelir, ancak şiddet ve kanunsuzluk neticesinde o da yozlaşarak oklokrasiye[207] dönüşür. POLYBİUS'un karma rejim anlayışı, farklı rejimlerin bir karışımı değildir; hepsinin iyi yönlerini alan ve bunları somut organlarla donatan bir yapıdır. Rejim monarşiktir, zira konsüllere bir yetki alanı tanır; aristokratiktir, senatoya ağırlık verir. Nihayet demokratiktir, çoğunluğun katılımını tanır. POLYBİUS'un yönetim sistemlerinin tarihi anlayışı doğrusal değil çevrimseldir.[208] Sparta anayasasını yapan LYKURGOS'u karma anayasa sisteminin mucidi sayan POLYBİUS, karma rejimin en iyi örneğinin Atina ve Sparta'da değil Roma'da hayat bulduğunu savunur. Eserinde Senato'ya, dolayısıyla aristokrasiye ağırlık veren tarihçi, Roma Senatosu'nda duyulan endişeleri de dile getirerek sistemin oklokrasiye doğru bozulmaya yaklaşığının haberini verir. Bu tehlikeye karşı alınacak önlem, sistemi tehlikeye düşürmeyecek şekilde halk/pleblere ödünler vermektir.[209] POLYBİUS bu düşünceleri ile önce CİCERO'yu, modern dönemde de John ADAMS'ın cumhuriyet hakkındaki fikirlerini etkilemiştir.[210]

Marcus Tullius CİCERO (İ.Ö. 106-43) siyaset felsefesindeki öncülleri Antik Yunan düşünürlerinden farklı olarak siyaseti hem gözlemleme hem de aktif bir siyasetçi sıfatıyla deneyimleme tecrübesine sahipti.[211] CİCERO, **Devlet Üzerine** (De Re Publica) isimli eserinde, res publicayı tanımlar. Res publica, bir halk unsurudur (res populi); sadece alelade bir şekilde bir araya gelen insan kitlesi değil, çoğunluğun yasa birliği ve

[206] AUDIER, s. 18.
[207] Oklokrasi, yığınların hükümranlığı ya da çete yönetimi anlamına gelmektedir.
[208] AUDIER, s. 18-19; OĞUZ, Mustafa Cem, **Lykurgos'dan Lübnan'a Siyasette Denge Anlayışı**, Res Publica içinde, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 97.
[209] AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER, Levent, s. 36-39.
[210] SELLERS (2003), s. 7 ve 20-26; SELLERS, M.N.S., **American Republicanism: Roman Ideology in the United States Constitution**, Macmillan, 1994, s. 46-49.
[211] CİCERO (2014), s. 9-13; AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 61.

ortak yararı üzerinde anlaştığı bir topluluktur.[212] CİCERO'ya göre insanların bir araya gelmesindeki neden, zayıflıklarından ziyade doğal birliktelikten kaynaklanır. Şemsiye kavram olarak geniş bir içeriğe sahip res publica, Roma yönetim şeklinin belirli bir zaman içerisindeki anlamı değil, daha genel bir ifade ile yönetim şekli ne olursa olsun devletin mevcut halidir.[213] Şu halde eserin geneli değerlendirildiğinde Roma'daki karma rejimin bir anlatımı söz konusudur.[214] Devletin sahibinin halk olduğunu belirten CİCERO'ya göre bu halk, yasa birliği ve ortak yarar üzerine çoğunluğun anlaştığı bir topluluktur.[215] Bundan sonra, yönetim biçimlerini Antik Yunan'daki öncüllerine benzer şekilde tarif eden CİCERO, her şey bir kişinin elinde ise bu bir krallık, yönetim eğer seçkinlere geçmişse aristokrasi, her şey halk yönetimine bırakılmışsa bu halk sitesidir (civitas popularis).[216] Halk sitesi tanımlaması demokrasinin karşılığı biçiminde kullanılmıştır. CİCERO'nun yaşadığı dönemde monarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi Yunanca terimlerin Latince karşılıkları olan *monarchia, aristocratia* ve *democratia* kelimeleri henüz kullanılmadığından yazar monarşinin karşılığı regnum, aristokrasi yerine optimas (en iyilerin yönetimi) demokrasi yerine de halk sitesi (civitas popularis) karşılığını kullanmıştır.[217]

CİCERO, res publicanın halkın davası (res populi) olduğunu belirtirken, onun kökeninde her bireyin ortak hukuku onaylamasını da kasteder. Böylece yurttaşa siyasal yapıya dahil olma görevini de vermektedir.[218] Yönetim[219] herhangi bir hizbin değil de halkın ortak iradesini temsil ediyorsa bu bir cumhuriyettir. İktidar, halkın çıkarı için yüksek devlet görevlileri ve senato aracılığıyla etkinlik gösterir. O halde halkın ortak sorunları *doğrudan* üstlenmesine de gerek yoktur. Romalı düşünür, halkın doğrudan

[212] CİCERO (2014), s. 137 (XXV-39. Bölüm), AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 58.
[213] ÇEVİK, 2017, s. 28.
[214] Ibid., s. 29.
[215] Ibid., s. 137.
[216] CİCERO (2014), s. 138.
[217] Ibid., s. 89 (çevirenin kaleme aldığı giriş bölümünden)
[218] AUDIER, s. 18-21.
[219] AUDIER'in deyişiyle komünote (s. 17)

yönetime katılımını istemeyerek senatonun, dolayısıyla da aristokrasinin sözcülüğünü yapmakla eleştirilmişse de[220] onun düşünce sistemindeki siyasi yapıda aristokratik bir rejimin yanında, halka da yer vermesi, devletin sürekliliği için bir zorunluluktu. Yine CİCERO'nun aslında halkta sistemin içinde olduğuna dair bir inanç yaratarak seçkin bir azınlığın iktidarını sürdürmesine imkân tanıdığı savunulmuşsa da[221] bu eleştiriye karşı, onun tiranlığa karşı çıkması ve yaşadığı dönemde de bunu ancak senato aracılığıyla engellenebileceğine dair inancının yattığı söylenebilir.[222] Cumhuriyet rejiminin son döneminde ortaya çıkan asker kökenli yöneticilerin rejimi bir imparatorluğa doğru götürmesi, CİCERO'nun bu hücuma karşı neden senatoyu yücelttiğinin de sebepleri arasındadır. Diğer taraftan, Romalı siyasetçinin karma anayasa kuramında demokrasi sık sık eleştirilmişse de tamamen dışlanmamıştır. CİCERO'nun savunduğu ve demokrasinin çoğunluğun tiranlığı olduğu şeklindeki görüşü, demokrasinin bozulmuş biçiminin getireceği tehlikeyi göstermektedir.[223]

CİCERO'nun cumhuriyetçi gelenekteki etkisi, cumhuriyeti yaşatmak adına kısıtlı da olsa halk katılımına verdiği önem ve devleti halkın bir unsuru şeklinde görmesinin yanı sıra keyfi monarşik yönetimden nefret etmesi ve yasaların yönetimine olan inancından kaynaklanmaktadır. POLYBİUS'u takip ederek karma anayasa geleneğini devam ettiren düşünür, cumhuriyeti överken, aslında monarşik, aristokratik ve demokratik iktidar unsurlarını uyumlu bir şekilde dengeleyip onları bağdaştıran dördüncü bir sistemi savunur.[224]

---

[220] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 64-66.; ŞENEL, s. 197; CİCERO'nun aristokrasi hakkındaki görüşleri için Bkz.: CİCERO (2014), s. 208; WOOD'a göre CİCERO'nun tarif ettiği karma anayasa, halktan unsurlar içermekle birlikte esas olarak aristokrasinin yönetimiydi. Yazar, CİCERO'yu ele alırken onun, mensubu olduğu aristokrat sınıfın çıkarlarını korumak için gerekli formülasyonu yapmakla uğraştığını savunur: Bkz. WOOD, s. 137, 149-150.

PARKINSON da benzer şekilde CİCERO'nun savunduğu cumhuriyetin, aslında yıkılmakta olan bir aristokrasi olduğunu belirtir: Bkz.: PARKINSON, s. 96-104.

[221] Ibid., s. 66.

[222] ÖZTÜRK, 2013, s. 79.

[223] ŞENEL, s. 198.

[224] AUDIER, s. 20; CİCERO (2014) s. 140.

Roma Cumhuriyeti'ndeki yurttaşlık anlayışı, daha çok insana bu hakkı tanıyarak, kent devleti biçiminde doğan ve polis olma özelliğini koruyan Atina anlayışından farklılıklar gösterir. Cumhuriyet ve imparatorluk dönemlerinde hem sınırlarını genişleten hem de yurttaş sayısını arttıran Roma'da katılım ile erdem yer değişmiştir. Roma'da katılım için erdemli insanların siyaseti yerine erdemli insanların katıldığı bir düzen vardı. Böylece doğrudan katılımı dışlayan, bunun yerine halk adına hareket eden yüksek bir akla güvenmeyi doğru bulan bir anlayış baskın hale gelmiştir.[225] Cumhuriyetçi yapının bu özelliği, cumhuriyet-demokrasi tartışmalarında ve neo-Romacı ile neo-Atinacı cumhuriyetçilik anlayışlarında güçlü bir yer tutmaya devam etmektedir. Roma Cumhuriyeti'ndeki bir başka özellik, kamusal alan ve kamusal yararın ön plana çıkmasıydı. Kamu ile özel alan/yarar/mal gibi ayrımlar yine Roma'ya özgü olarak hukuk tarafından belirlenecektir. Hukukun ağırlığının neticesinde özgürlük kavramından çok hak kavramı da ön plana çıkacaktır.[226] Başka bir ifadeyle Atina örneğindeki **siyasi katılım** Roma'da yerini **hukuka** bırakırken siyaset ile hukuk arasındaki önem sırası da değişime uğramıştır. Bu temel değişime rağmen res publica ya da karma anayasacılık anlayışında meşruluğun ölçütü iyi ve yasa olmaya da devam etmiştir.[227] CİCERO, en önemli iki kitabı **Devlet Üzerine** ve **Yasalar Üzerine**'ye PLATON'un kitaplarının adını vermiş ve eserlerini onun gibi diyaloglar şeklinde kaleme almıştır.[228] Karma anayasa başta olmak üzere PLATON-ARİSTOTELES çizgisini de takip etmiştir. Onu öncüllerinden farklı kılan, halk ve yönetim arasındaki ilişkiyi öne çıkararak siyasal iktidarı kurumsallaştırması ve devleti, sadece çıkar ve ortak amaç ilkeleriyle yetinmeyip hukuk bağları üzerine inşa etmesidir. CİCERO, devlet kavramına hukuk öğesini ilave ederek en önemli yeniliği getirmiştir.[229] Romalı devlet

[225] ÖZTÜRK, 2013, s. 84-85.
[226] İbid., s. 86-87.
[227] ÖZTÜRK, 2016, s. 32.
[228] CİCERO (2014), s. 9.
[229] Ibid., s. 58.

adamını devletin tanımını yapmaya ve kamu-özel ayrımında bulunmaya iten sebebi WOOD, özel mülkiyet olarak açıklar. WOOD'a göre, CİCERO, o zamana kadar hiçbir batılı filozofun yapmadığı biçimde formel bir devlet tanımı yapmıştır. Bu tanım, aslında devletin temel amacının özel mülkiyeti korumasının formüle edilmiş şekliydi.[230] Antik Yunan'da olmayan bu ayrım ile aristokrat kesim mülklerini genişletirken halka yararlı olma talepleri de karşılanmalıydı; bu nedenle kamu ile özel alanların ilişkisi tanımlanırken hem mülkiyetin kutsallığı korunacaktı hem de kamu görevleri belirtilecekti.[231]

Sonuçta CİCERO, halkın tamamen siyasal hayatın dışında bırakılmasının rejimlerin ömrünü kısalttığını görerek, ülke yönetimine halkın katılımının sağlanması yoluyla hem rejimin devam etmesinin sağlanacağını hem de halkın sistem için tehlike oluşturmasının önüne geçileceğini savunmuştur. Atina'daki öncüllerinden farklı olarak, hukuk ve doğal yasalar aracılığıyla keyfiliğin önüne geçilebileceği fikrini de desteklemiştir.

SARTORİ, Roma'daki hukuk anlayışının, siyasal özgürlük sorununa doğrudan bir katkı sunmamasına rağmen, meşruluk düşüncesine güçlü katkıda bulunduğunu savunur. Bu katkı, daha sonra hukukun üstünlüğü kavramının gelişmesine de yardım edecektir. Gerçekten Atina'da *"halkın hoşuna giden her şey yasadır"* ilkesine dönüşen özgürlük anlayışı (eleutheria) halk egemenliğinin zamanla yasanın önüne geçmesine neden olmuştur.[232] Benzer şekilde GÖZE de, PLATON ve ARİSTOTELES'in Polis'in geleneksel kalıplarını aşamadığını, bunu ancak Stoacıların aştığını belirterek bu düşünce akımı ile devleti her şeyin üstünde gören ve onu putlaştıran Antik Yunan düşüncesi

[230] WOOD, s. 151.
[231] Ibid., s. 152.
[232] SARTORI, s. 332-333.

yerine -Roma'da- devletin üstünde akıl, yasa ve hukukun olduğu bir anlayışın oluştuğunu ileri sürer.[233]

ç) Cumhuriyet Döneminin Modern Cumhuriyetçiliğe Bıraktığı Miras

Roma'da krallık döneminden İ.Ö. 4. yüzyıla kadar yazılı metinler, yok denecek kadar azdır. POLYBİUS, LİVİUS gibi tarihçiler ya da CATO ve CİCERO gibi düşünürlerin ortaya koyduğu eserler sonucu krallık ve cumhuriyetin tarihi adeta geriye doğru yazılmıştır. Bu isimlerin cumhuriyetin son döneminde yaşadıkları düşünüldüğünde cumhuriyet dönemi kurum ve yaşanan olayların "idealize" edilmiş bir şekilde yaşandığı söylenebilir.[234] BLEICKEN, Roma tarihinin yazıldığı dönemlere değinerek geçmişin nasıl "idealize edildiğini" dikkat çeker. Cumhuriyetin son dönemlerinde devletin, boyun eğdirilmiş kitlelere karşı yarattığı genel güvensizlik ve Roma toplumundaki ilk parçalanma belirtilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan gerileme korkusunun giderek artmasıyla, tarihçiler bu dönemin olumsuz özelliklerini daha keskin bir şekilde görebilmek ve krizin üstesinden gelecek olası çareler için "eski güzel günleri" çağırmışlardı. Eskiye hayranlık dolu bu bakış açısı, Roma'nın yükselişindeki nedenleri diğer tüm etkenleri göz ardı ederek ikiye indirmişti: Erdem ve anayasanın mükemmelliği. Böylece bir taraftan insanın kamusal ve özel hayata karşı erdem ve ahlak dolu tutumun tarihsel gelişimi sağladığı savunulurken, diğer taraftan monarşik, aristokrat ve demokratik öğelerden oluşan karma anayasa sistemi öylesine ılımlı bir şekilde birbirine bağlanmıştı ki, oluşan denge ile cumhuriyet olası bir çöküşten korunmuştu. Sürdürülemeyen ahlaki tutum, zaferler sonucu elde edilen doğunun muazzam hazineleri Romalıların açgözlülüğünün ortaya çıkarmış, açgözlülük ve egoizme karşı son engel olan, yani güçlü düşman korkusu ortadan kaldırılan

[233] GÖZE, s. 60-61.
[234] BLEICKEN (1975), s. 235.

Kartacalılara karşı kazanılan savaşlarla da erdem yerini açgözlülük ve egoizme bırakmıştı.[235] BLEICKEN, bu değerlendirmeleri yaparken cumhuriyet döneminde karma anayasadan ziyade aristokratik yönetimden söz edilebileceğini savunur.[236] Özellikle son üç yüzyılda iç politika, savaşlar ve reformlar, sistemin aristokrasi lehine işlediğini göstermektedir LOEWENSTEIN ise cumhuriyetin çöküş nedenlerini analiz ederken, Antik Yunan'ın aksine Roma'nın hiçbir zaman eşitlikçi bir toplum olmadığını ve devletin yüzyıllar boyunca aristokrat ve pleblerden oluşan asilzadeler[237] tarafından yönetildiğini söyler.[238]

Roma'nın hukuk ve devlet yönetimi başta olmak üzere dil ve kültürü de ekleyebileceğimiz Latin mirası, orta çağdan itibaren Avrupa'da ve daha sonra Birleşik Devletlerin kuruluş aşamasında Amerika'da önemli etkiler bırakmıştır.

Roma, tamamen sekülerleşmiş ilk devletti; bu bakımdan Yunanlıları bile gölgede bırakmıştır.[239] Siyasi süreci irrasyonel, efsanevi veya dini unsurlardan arındırarak yurttaşlara üzerinde kontrol sahibi olamadıkları bir kadere boyun eğmektense kendi kaderini tayin edebilme inancını yerleştirmiştir. Krallık döneminde kralın şahsında toplanan iktidar erkinin, önce iki konsüle, daha sonra senato ve halk meclislerine ve diğer yüksek memurlar arasında bölünerek tek elde toplanması engellenmişti. Böylece sosyal ve siyasi güçler arasında -genellikle aristokrasi yönü ağır basmış olsa da- bir denge sağlanıyordu.

Konsüllerden itibaren tüm yürütme makamları (magistrat) ve senato başta olmak üzere meclis üyeliklerine seçilme ya da görev yapabilme, cursus honorum mekanizması

[235] Ibid., s. 236-239. Benzer şekilde OTTMANN (2002), s. 66-67: Kartacalılara karşı kazanılan Roma'nın dış düşmanı kalmadı; dış politikada bir "karşı ağırlıktan" yoksun kaldı. Böylece Roma hem dış politikası hem de iç düzeni açısından değişmeye başladı. Tüm dış tehditlerin ortadan kalkmasının neticesi, çöküş, lüksün gelişi, savurganlık ve aşırı hırs, hayal kırıklığı ve halkın daha da hissedeceği acıydı.

[236] Benzer şekilde WOOD ve PARKINSON da aynı görüştedir.

[237] *hereditary nobility*.

[238] LOEWENSTEIN (1973), s. 373.

[239] Ibid., s. 486.

aracılığıyla başarılı bir şekilde oluşturulmuştu.[240] İktidara gelmek isteyenler öncelikle daha önceden belirlenen yaş kriterlerini tamamlamak zorundaydı. Yetenekleri ne kadar olursa olsun belli bir yaşı tamamlamadan ne senatoya üye seçilme ne de konsül olma imkânı vardı. Bu mekanizma öncelikle siyasi iktidara erişimi bir hiyerarşiye bağlayarak daha önce herhangi bir makamda görevi olmayan demagogların siyasi liderliğe yükselmesini engelliyordu. Halkın istediği lideri seçme özgürlüğünü içeren demokratik ilkelere ters olan bu sistem, görev sürelerinin sınırlandırılıp diğer yurttaşlara da aynı göreve gelme imkanının süresini kısaltmasıyla da cumhuriyetçiliğin yurttaşların devlet işlerine/yönetimine katılması şeklindeki ilkesine de uygun düşüyordu. [241]

Antik Yunan'da devlet işlerine katılım için yurttaş olmak şart koşuluyordu; benzer ölçütler cumhuriyet döneminde Roma'da da vardı. Ancak Roma, yurttaşlığı icat etmese de onun yüceltip devleti içeride ve dışarıdaki tehlikelere karşı bir arada tutan bir tutkal görevi görmesini sağlamasıyla hem retorik hem de pratikte önemli kazanımlar elde etmiştir. İleride Amerikan ve Fransız devrimlerinde görüleceği gibi yurtseverlik, vatan için savaşma, yurttaşlık bilinci gibi manevi unsurlar cumhuriyetlerin kurulmasında ve ayakta kalmasında önemli rol oynamışlardır. Yurttaşlığın önemini patrici-pleb mücadelesinde de görmek mümkündür. Pleblerin yurttaşlık haklarını elde etmek için yüzyıllar süren çabanın ardından bu hakkı elde etmeleri, onları her iki aşamada da cumhuriyet rejimi içerisinde tutmuştu. Yurttaşlığın kazanılması zor, hak ve sorumlulukları önemli bir makam olması da yurttaşlık hakkına sahip olmayı genişleyen Roma Devleti'nde tabiiyet altına alınan yabancılar tarafından arzu edilen bir ayrıcalık haline getirmiştir.

Bu bağlamda Roma'da askerlik vazifesinin yurttaşlara tanınan bir hak ve aynı zamanda da sorumluluk olması özellikle MACHİAVELLİ, ROUSSEAU ve

[240] Ibid., s, 490.

[241] Yöneticilerin görev sürelerinin kısıtlanması ve yeniden aynı göreve gelebilmek için bir zaman sınırı konulması HARRİNGTON'ın ütopyasında önemli bir yer alacaktır.

MONTESQUİEU'nün fikirlerinde yeniden canlanacaktı. Vatanın korunmasının askerliği bir kamu görevi olarak gören yurttaşlar yerine komutanlarına bağlı profesyonellerden kurulu bir ordu tarafından sağlanmasında görülen siyasi tehlikeler Roma'daki tecrübelere dayanmaktaydı.

Varlığı ile ilgili tartışmalar bir kenara bırakılırsa, karma anayasanın uygulanarak toplumun tüm kesimlerine devlet yönetiminde görece temsil hakkının verilmesi prensibinin çok uzun süre uygulanması, yine yazılı olmasa da bir anayasanın var olması ve üst norm kanun olarak tüm tarafları bağlaması ve nihayet senatonun anayasanın uygunluğunu denetleyen bir makam olması da modern anayasacılık açısından önemli köşe taşlarından sayılabilir. Roma'nın cumhuriyet döneminden kalan miras, cumhuriyetlerin kurulması ile sonuçlanan hemen tüm toplumsal hareketleri etkilemiştir. Roma'nın kendine has coğrafi, tarihi ve sınıfsal şartlarından soyutlanarak ilke haline gelen cumhuriyetçi miras, tezin girişinde açıklandığı gibi antik kaynaklara neden dönülmesi gerektiğine de verilecek cevaplara en uygun örnektir.

B. ORTA ÇAĞ: HRİSTİYANLIK'TAN RÖNESANS'A

Roma'da cumhuriyetin imparatorluğa dönüşmesi ve ardından Hristiyanlık dininin başta Roma İmparatorluğu olmak üzere Avrupa genelinde kabul edilmesinden sonra Rönesans'ın başladığı dönem olarak kabul edilen 13. yüzyıla kadar cumhuriyetçi düşünce adeta unutulmuştur.[242] Abbasiler döneminde Arapçaya çevrilen klasiklerin bu dönemde Latinceye aktarılması, Avrupa'da siyasal düşüncenin yeniden bu eserlerle buluşması sağlamıştır.

Roma'da kamu-özel hayat ayrımının belirginleştirilip kodifikasyon faaliyetleri ile birbirinden ayrılmasından sonra Hristiyanlığın Roma'nın resmi dini olarak kabul

[242] AUDIER, s. 21.

edilmesi, başka bir düalizme yol açacaktı: *"Sezar'ın hakkı Sezar'a ve Tanrı'nın hakkını da Tanrı'ya vermeli"* şeklinde İncil'de geçen bu ilke, basitçe Tanrı'ya kozmik imperium'u, dünyevi krala ise dünyevi dominium'u vermekteydi; tıpkı imparatorluğun mülk sahibi yurttaşlarının özel dominium'u ile birlikte var olması gibi.[243] Emperyal devlet, cumhuriyetin yeri alıp gelişmeye başlayınca senato ile birlikte devleti yöneten princeps[244] anlayışı yerini imparatorun mutlak dominusuna[245] bırakmıştır.[246]

Dini ve dünyevi iktidarı ayıran ve siyasi iktidarı düalist bir yapıya dönüştürerek mutlak iktidarın oluşmasını engelleyen[247] bu görüş, ruhbanların ve ardından kilisenin resmi ideolojisi haline gelecektir. Daha sonra İki kılıç ya da çifte kılıç kuramı olarak ifade edilen bu düalizmin temelleri, henüz İ.Ö. 4. yüzyılda Aziz AUGUSTİNUS (İ.S. 354-430) tarafından atılacaktır. Aziz AUGUSTİNUS, **Tanrı Devleti** (civitas dei) isimli kitabında insanın iki devletin yurttaşı olduğunu söylüyordu; dünya devleti/yeryüzü devleti (civitas terrana) ve tanrı devletinin. Kilisenin temsilcisi olduğu tanrı devleti, dünya devletinden üstündü ve AUGUSTİNUS'a göre dünya devleti de tanrı devletinin sözünden çıkmamalıydı.[248] Roma'nın çöküşünden Hristiyanları sorumlu tutanlara karşı savunma amacıyla dillendirilen bu görüş, daha sonra kilisenin resmi tezi haline gelecektir. Gerçekten, İ.S. 492-496 yılları arasında papalık yapan I. GELASİUS (?-496), Bizans İmparatoru I. ANASTASİUS'a (430-518) yazdığı mektupta bu hususa dikkat çeker: *"Dünyayı yöneten iki erk vardır: Roma piskoposlarının kutsal otoritesi (auctoritas sacrata pontificum) ve imparatorluğun gücü (regalis potestas). Bunların*

---

[243] WOOD, s. 159.

[244] *Princeps*, önder ya da birinci kişi anlamına gelmektedir. CİCERO, birinci triumvirliği oluşturan üçlüye birinci yurttaşlar anlamına gelen princeps olarak adlandırmıştır: Bkz: TEKİN, s. 326.

[245] *Dominus* ya da *Dominatus*, imparatorun mutlak hükümdarlığını tartışmasız kabul eden yönetim biçimidir. WOOD'un işaret ettiği bu gelişme, Roma'da imparator Diocletianus (İ.S. 284-305) ile başlamıştır: Bkz. Ibid., s. 320.

[246] WOOD, s. 157.

[247] GÖNENÇ, Levent. **Ortaçağ Avrupası'nda Anayasacılığın Düşünsel ve Kurumsal Temelleri**. İçinde Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan 2. Cilt, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008, s. 271.

[248] Ibid., s. 276; AĞAOĞULLARI-KÖKER, Op. Cit. s. 148-150.

arasında rahiplerin ağırlığı daha fazladır."[249] Papa'nın mektupta kullandığı *auctoritas* ve *potestas* terimleri Roma siyasetine aitti. Otorite anlamına gelen auctoritas, babanın otoritesi olarak Roma Senatosuna ait bir güçtü, potestas ise magistratuslara yani Romalı yöneticilere aitti. GELASİUS'un bu tarifi, iktidarın düalizmi için kullanışlı bir formül sunuyordu. Her ikisi de doğrudan Tanrı'dan geliyordu ve her ikisine tahsis edilen alanlar farklıydı, işbölümüne dayalı bu paylaşımda son söz tıpkı Roma'da olduğu gibi Senato'da, yani kilisede olacaktı.[250] "Gelasiyen düalizmi" de denen bu kuram, Papa VII. GREGOR (İ.S. 1015-1085) tarafından iki kılıç kuramı olarak geliştirilecekti; Papa, Tanrı'nın kendisine verdiği dini ve dünyevi bu iki kılıçtan dünyevi olanını imparatora emanet ediyordu ve bu nedenle onu nasıl kullandığını denetleyebilir, gerekli görürse de bir başkasına verebilirdi.[251]

Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla başlayan ortaçağda[252] egemen olan feodalizm ile Antik Yunan'dan Roma'ya aktarılan ve geliştirilen yurttaşlık gibi temel siyasi kavramlar, uzun bir süre unutulacaktır; zira feodal lordların kimliği hem siyasi hem de iktisadiydi; aynı zamanda bu aristokratik sınıfın yargılama, mala el koyma gibi ayrıcalıkları da vardı.[253] Şu halde köylü ve zanaatkarların, kendilerinden bu kadar farklı konumda olan aristokrat sınıf ile yurttaş kimliğinde birleşmesi, feodalizmin sona ermesi anlamına gelecekti. Özellikle 12. yüzyıldan sonra ticaret hayatının canlanması, tüccarların yavaş yavaş yeni kentli bir sınıfı oluşturmaya başlamasıyla kentlerin önemi artmıştır.[254] Kentli olma bilinci feodal

[249] OTTMANN, Henning. **Geschichte des Politischen Denkens: von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit**. Vol. 2/2, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2004, s. 45; Mektuptan daha ayrıntılı alıntılar ve genel değerlendirme için ayrıca Bkz: AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 159-165.

[250] Ibid.

[251] COLISH'ten aktaran GÖNENÇ, s. 276.

[252] Orta çağ, en genel ifadeyle kendinden önceki antik çağ ile kendinden sonra gelecek olan Rönesans arasında kalan dönemi ifade eder. İ.S. 476 ile 1500 yılları arasını kapsayan bu dönem orta çağlar olarak da nitelendirilmiştir, zira in yılı aşan bu dönem kendi içinde önemli değişimlere sahne olmuştur: Bkz. AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 93.

[253] WOOD, Op. Cit. s. 205.

[254] AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. **Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler**. İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, 2015, s. 255.

toplumda ön plana çıkıp başlarken loncalar, meclisler kendi kurumsal yönetim mekanizmalarını oluşturmaya başlarken, kentli olma bilinci ve kente duyulan aidiyetin artması, bu dönemde yaşanmaya başlayan toplumsal, ekonomik, dini ve siyasi dönüşümün temellerini oluşturacaktı.[255] Siyasi düzeyde aristokrat zümrelerin hem yönetimlerde hem de kurumsal düzeyde ağırlıklı olarak söz sahibi olmaları paradigma değişikliğinin habercisiydi. 1215'te Magna Carta'nın ilanı, İtalyan şehir devletleri, kralların papalığa karşı güç mücadelesine girmeleri bu değişikliğin öncülerindendi.[256] Antik klasiklerin tercümelerinin yükselen şehir hayatında manastırların yerini alan üniversitelerde -kilisenin yasaklamalarına rağmen[257]- okutulmasıyla birlikte AUGUSTİNUS'un Platoncu düşüncesi, yerini bu yüzyılda ARİSTOTELES referanslı skolastiğe bırakacaktı.

Teolojide bu felsefi değişimin yaşandığı üniversitede önemli bir isim vardır. ARİSTOTELES'in Politiea'sının kendi döneminde Latince'ye çevrilmesiyle okuyup değerlendiren ilk düşünür olan Aquinolu THOMAS (1225-1274) yaklaşık bin yıldır unutulan yurttaşlık gibi temel kavramları eserlerinde canlandıracaktır. ARİSTOTELES'in *zoon politikon* terimini eserlerinde "siyasal ve toplumsal hayvan"[258] şeklinde kullanan THOMAS[259] insanların bir arada yaşamalarını doğal bir zorluk olarak görür; siyasal iktidarın varlığı da bu doğal zorunluluktan gelmektedir. Bu nedenle bir arada yaşayan insanlar "yol gösterici" bir yöneticiye ihtiyaç duyarlar.[260] O halde yöneticinin varlığı bu zorunluluğa bağlı olduğundan yönetici kendi şahsi çıkarlarına değil, toplumun ortak çıkarlarıyla bağlıdır.[261] Bu çıkarımla birlikte düşünür hem kilise ile devlet arasındaki bağı kesmekte, hem de yöneticilerin varlığını toplumun yararı

[255] Ibid., s. 256.
[256] Ibid., s. 255.
[257] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 229.
[258] *animal politicum et sociale.*
[259] Ibid., s. 235.; AĞAOĞULLARI (2015), s. 258
[260] AĞAOĞULLARI (2015), s. 259.
[261] Ibid.

şartına indirgemektedir. Bu ortak yarar da ancak karma yönetim biçimi ile sağlanabilir. Böylece THOMAS dönemin ve temsilcisi olduğu dinin anlayışına uygun bir şekilde yönetimi tek bir kişiye verir; ancak yönetim erki birkaç kişide de mevcuttur, nihayet bu yöneticiler herkes tarafından seçilir.[262] Sonuçta Politeia'yı takip ederek monarşi, aristokrasi ve -kısmen- demokrasiden oluşan siyasi örgütlenme, "kutsal yasa" tarafından kurulmuş bir yönetim biçimine ulaşılır. Kendisinden önce gelişen ve "iki kılıç kuramı" ile ifade edilen kilise ile dünyevi otorite arasındaki ayrımda THOMAS, kilisenin iktidarlara üstün olduğu iddiasını kabul etmez. Ona göre, her ikisinin de özerk ve ayrı alanları vardır. Kilise, ancak yöneticilerin tirana dönüştükleri anda bir denetici veya kurtarıcı olarak devreye girer ve tirandan kurutulması için Hristiyanlara (halka) yardım eder.[263] WOOD da THOMAS'ın tercihinin karma anayasadan yana olduğunu savunur;[264] burada siyasi aktör, antik dönem yurttaşı değildi. Ortaçağ düzenindeki siyasi aktör feodal bazı yargı yetkileri, yasal hakları ve görece özerkliği olan tüzel kurumlardır.[265] Ancak bu özerk kurumsal güçler ve feodal lordlar ile feodal monarşinin güçleri dengelenene kadar monarşiyi tercih etmektedir.[266]

THOMAS'ın görüşlerinin 13. yüzyılda yaşanan diğer gelişmelerle birlikte krallar ve danışmanlarının gözlerini antik döneme çevrilmesine yol açtığı söylenebilir; THOMAS'ın yasalarla ilgili görüşlerinin temelinde Roma hukukunun olması, feodal güçlere ve papalığa karşı güçlenip bağımsız hareket etmek isteyen krallara yeni silahlar verecekti. Roma hukuku, siyasal iktidarı parçalayıp kamusal ve özel alanları birbirine karıştıran feodal anlayışın karşısına, kamusal alan (res publica) ile kamusal güç (imperium) kavramlarını öne sürüyordu.[267] Kralın elini güçlendiren sonuç ise ülkede tek bir kamusal gücün bulunduğu ve bu gücün de tek bir merkezde, kralın elinde toplanması

[262] AĞAOĞULLARI-KÖKER, s. 244.
[263] Ibid. s. 254.
[264] AĞAOĞULLARI da aynı görüştedir: AĞAOĞULLARI (2015), s. 261.
[265] WOOD, s. 223
[266] Ibid.
[267] AĞAĞULLARI (2015), s. 268.

gerektiğiydi. Diğer taraftan THOMAS'ın da yöneticilerde aradığı ortak yararı gerçekleştirecek unsur da kral olacaktı.[268] Görüldüğü üzere iki kılıç kuramının yerini, 13. yüzyıldan itibaren seküler iktidarın güç temerküzüne en azından teorik olarak bırakmaya başlayacaktı.

Şehirlerin ticaret hayatının gelişmesiyle ileride burjuvaziye dönüşecek olan -şimdilik aristokratik nitelikli- yeni bir sınıfın ortaya çıkması ve bu sınıfın talepleri doğrultusunda İngiltere, Fransa ve İtalyan şehir devletlerinde meclislerin oluşması, cumhuriyetçi fikirlerin ARİSTOTELES'in yeniden okunmasıyla felsefi ve siyasi olarak yeniden canlandıracaktı.

THOMAS ile aynı dönemde yaşayan ve birlikte çalıştıkları düşünülen Parisli JOHN[269] (1255-1306) THOMAS ile benzer savları geliştirecektir.[270] AUDIER'in Rönesans'ın büyük hümanistlerinden saydığı JOHN[271] ortak iyi kavramını öncülü THOMAS gibi papalığa karşı -Fransa kralı adına- sekürlerliği savunurken kullanmıştır. Kilisenin savunduğu ortak mülkiyete karşı özel mülkiyetin barışın sağlanması için zorunlu gören düşünüre göre kişilerin özel mülkiyetinin ortak iyilik için en iyi kullanımı ancak seküler bir gücün himayesinde gerçekleşebilirdi.[272] Bu seküler gücü kral temsil etmektedir ve dünyevi işler açısından kiliseden bağımsızdır; hatta zengin mali imkanlara sahip olan kiliseye karşı kral, kamusal çıkarlar için kiliseyi vergilendirmeye, böylece dini alana karışma hakkına da sahip oluyordu.[273]

Kilise ile siyasal iktidarın bağımsız olduğu fikri aynı yüzyılda başka düşünürler tarafından da savunulacaktı. Dante ALİGHİERİ (1265-1321) ve Ockhamlı WİLLİAM,

---

[268] Ibid.

[269] Jean de Paris.

[270] WOOD, s. 225.

[271] AUDIRE, s. 22.

[272] WOOD, s. 226: Ortaçağın karmaşık toplumsal ve siyasi ilişkileri göz önüne alındığında özel mülkiyete ya da yöneticinin ortak iyiyi sağlamak adına halka hesap vermesi gerektiğine yapılan vurgunun amacı bireyi yurttaş olarak ön plana çıkarmaktan çok güçlenmek isteyen merkezdeki krala karşı feodal lordların ya da kurumların mülkiyetini korumak olduğu da unutulmamalıdır: Bkz. WOOD, s. 226-227.

[273] AĞAOĞULLARI (2015), s. 270.

(1287-1347) siyasi iktidarın dünyevi alanda, dinsel iktidarın ise ruhani alanda hüküm sürdüğünü kabul ediyorlardı. İktidarların karşılıklı bağımsızlığını savunan bu yaklaşımlardaki amaç iki taraf arasındaki düşmanlığı sona erdirmekti. Ancak kilise, yüzyıllarca süren uğraşlar neticesinde Avrupa genelinde ve Hıristiyan dünyası üzerinde kurduğu büyük güçten, krallar ise kendi egemenliklerini kabul ettirmeye yönelik çabalarından ödün vermek istemeyeceklerdi.[274]

Kilise ile kral arasındaki iktidar mücadelesinin teorik temellerine en önemli katkılardan birini de Padovalı MARSİLİUS (1275-1342) yapmıştır. Klasik cumhuriyetçilik açısından çok önemli olan yasaya bağlılık, yasaya dayanan yönetim ilkesine uygun bir şekilde önce kralın elindeki gücü dünyevi hale getirerek kilisenin siyasal iktidar üzerinde bir hak iddia etmesini engellerken, diğer taraftan da kiliseyi *civitas* olarak adlandırdığı ve canlı bir organizmaya benzettiği toplumun içinde kralın yetki alanına dahil eder.[275] Bunu yaparken kiliseyi parçalar arasında bir parça olarak düşünerek egemenlik ve iktidarı ise tek ve bölünmez olarak yeniden tanımlar; böylece daha önce koaktif[276] olarak tanımlanan güçler arasındaki çatışma risklerini ortadan kalkar.[277] MARSİLİUS, kiliseyi siyasal iktidarın altına yerleştirdikten sonra yasayı ön plana çıkarır. Ona göre yasa, siyasal toplumun kendisini oluşturan bölümlerden ayrı ve bağımsız bir bütün olmasını sağlayan ilkedir. Bu yasanın gerçek bir yasa olabilmesi ve uygulanabilmesi için zor kullanma gücüyle de donatılması gereklidir. İşte bu yasayı uygulayacak olan kral aslında halkın temsilcisidir. MARSİLİUS, böylece yasamayı halka vermektedir. Halkın yasa yapma işini bir ya da birkaç kişiye vermesi demek onların yasama erkine sahip olmaları anlamına gelmez. Onlar birer temsilcidirler. Yukarıda da değinilen kral-kilise ayrımının 13. yüzyıldaki seyrinde MARSİLİUS'un bu

[274] Ibid., s. 279.

[275] AĞAOĞULLARI (2015), s. 281.

[276] birlikte hareket ettiği varsayılan.

[277] BERTELLONI, Francisco. "Marsilius of Padua" içinde: Blackwell Companions to Philosophy **A Companion to Philosophy in The Middle Ages,** Ed.: GRACIA, Jorge, J.E. ve NOONE, Timoty B., Blackwell Publishing, 2002, s. 417.

söylemi, iktidarı tamamen krala vererek kilisenin güçlerinin budanmasını daha da belirgin hale getirmektedir. Şu hâlde yasayı yapacak olan halk ise bu ancak pozitif bir yasa olacaktır ve kilisenin de herhangi bir hakkı kalmayacaktır; ayrıca kralın iktidarı yine dünyevileştirilmekte ve dinsel bir temele dayanmasına ihtiyaç kalmamaktadır.[278]

MARSİLİUS'un yasa yapma gücünü halka vermesi ve yargı birliğini savunmasını olumlu gören WOOD, yine de onun cumhuriyetçiliği hakkında ihtiyatlıdır. Buna ilişkin olarak da ortaçağ siyasetinin temel belirleyicilerinden feodalizmi ve feodal güçlere karşı tutumunu örnek verir.[279] MARSİLİUS'un yargı birliği savı WOOD'a göre sadece kilise ile seküler devlet arasındadır. Feodal senyörlere karşı bu savını ileri sürmeyerek bir açıdan onların sivil barışa karşı oluşturdukları tehdide karşı sessiz kalması, yukarıdaki görüşleri ile tezat oluşturur.[280] MARSİLİUS, her ne kadar birlik içerisindeki bir sivil korporasyonu desteklemiş, hatta[281] sonuçta sadece kiliseyi hedef almıştır; feodal lordları değil.[282] Bu eleştiriden bağımsız olarak MARSİLİUS, siyasetle ilgili görüşlerini açıkladığı **Defensor Pacis** (Barışın Savunucusu) eserinin birinci kitabında ARİSTOTELES'ten hareketle yurttaşlığı yeniden tanımlar. Ona göre, yürütme (principate), yasama (councillor) ve yargı (judicial) fonksiyonları olmak üzere sivil bir topluma katılanlardır yurttaşlar.[283]

STRAUSS, MARSİLİUS'un en büyük çıkmazının, rehber edindiği ve polis ile ilgili fikirlerini kendi dönemine uyarlamaya çalıştığı ARİSTOTELES'in Hristiyan değil de bir pagan olmasından kaynaklandığını savunur.[284] Zira Hristiyanlığa gelene kadar onu takip etmesi kolay iken, ARİSTOTELES'e göre en iyi yönetim, şehrini oldukça

[278] AĞAOĞULLARI (2015), s. 282.
[279] WOOD, s. 233.
[280] Ibid.
[281] OKUTAN, s. 72.
[282] WOOD, s. 233.
[283] MARSILIUS of Padua, **The Defender of the Peace**, translated by Annabel BRETT, Cambridge Texts in the History of Political Thought, 2005, s. 67.
[284] Ibid, s. V. (Leo STRAUSS'un Marsilius'un Defensor pacis eserinin İngilizce tercümesine yazdığı önsözden).

küçük bir toplumu ile birlikte yöneten ve zengin oldukları için bunu yapabilen yöneticinin idaresidir. Hristiyan rahipleri ve dolayısıyla kilisenin yönetmek zorunda kalacakları bir Hristiyan toplumunda böylesi rahiplerin hükümdar oldukları nasıl düşünülebilir ki? Hıristiyan bir toplumda rahibin eylemleri, kralınkinden daha asildir. Dahası, kilise evrenseldir. Son olarak en iyi Hristiyanlar, -evanjelik bir- yoksulluk içinde yaşamalıdır. Bir tarafta ARİSTOTELES'in övdüğü zengin seçkinlerin yönetimi, diğer tarafta dinsel nedenlerle yoksul olması gereken Hristiyanlar; işte MARSİLİUS'un çözmesi gerektiğine inandığı problem buydu.[285] MARSİLİUS, sorunu tek meşru hükümdarın halk olduğunu, ancak hükümdarın hükümetten ayırt edilmesi gerektiğini ileri sürerek çözmeye çalışır. Yasama gücü yurttaşlara aittir; düşünüre göre yurttaşlar yasama yetkisini bir veya birkaç kişiye devredebilirler. MARSİLİUS, bu hamle ile yasama ve yargı işlevlerini de yurttaşlardan daha güçlü veya daha üst kısımda/zümrede farklı olarak hükümet veya yönetici kısım için saklı tutar.[286] ***Valencior pars***[287] olarak "ağırlıklı kesim" diye nitelendirdiği bu yöneticiler, nispeten daha seçkinlerden oluşur. STRAUSS, düşünürün popülizm ile mutlak monarşi arasında kararsız kalarak bu iki uç arasında aristokrasiyi tercih ettiğini söylemektedir.[288] Sonuç olarak MARSİLİUS'un teorisi, polis'ten yeni kent cumhuriyetlerine uzanan

[285] Ibid. STRAUSS'un Padovalı düşünüre atfettiği bu problem, aslında Hristiyan ortaçağ düşünürlerinin çözüm aradıkları genel sorunlardan biriydi. Antik klasikleri referans alarak en iyi yönetime ulaşmak istediklerinde Hristiyanlığın antik dönemde mevcut olmaması ve dahası kilise/papalığın dünyevi işlerde de son sözü söyleme talebi, iki kılıç kuramıyla çözülemeyecek kadar giriftti. Bu zorluğu, 12. yüzyıldan itibaren merkezileşen güçleriyle öne çıkan kralların kiliseye kafa tutarak egemenliklerini savunmaları daha da arttırmıştı; ancak MARSILIUS ve az sonra incelenecek MACHİAVELLİ, modern devletlerden önce kiliseye karşı halkı ön plana çıkararak prensin meşruiyetini sağlamaya çalışmışlardır.

[286] Ibid.

[287] Daha güçlü, ağırlıklı kesim anlamında. ARISTOTELES, aynı kavrama karşılık olarak *kreitton meros*'u kullanmıştır; OTTMANN (2004), s. 270.

[288] MARSILIUS of Padua, s. XI.; Padovalı düşünürün *Valencior pars* ile insanların ezici çoğunluğuna, yani iyi yönetim ve yasaları arzulayanlara atıfta bulunmak için *ağır* kelimesini kullandığını idda eden BLYTHE, onu karma anayasa düşüncesinin bir temsilcisi olarak görürken, yönetime gelmesini istediği kesimin de erdemli ve aklı başında yöneticiler olduğunu savunur: BLYTHE, James M. **Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages**. Princeton University Press, 2014, s. 180-202.

gelişmelerin arasında, iktidarı seküler güce veren ve değişen devlet anlayışının öncüsü[289] bir Hristiyan Aristotelesçi olarak nitelendirilmiştir.[290]

C. RÖNESANS DÖNEMİ

1. Niccolò MACHİAVELLİ

Niccolò MACHİAVELLİ (1469-1527) **Savaş Sanatı, Floransa Tarihi, Prens** ve özellikle **Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler** adlı eserleri ile Roma'nın imparatorluğa dönüşmesiyle ortaçağ boyunca sonra adeta donan ve 13. yüzyıldan itibaren yeniden canlanmaya başlayan cumhuriyetçi düşünceyi öncüllerinden bir adım ileri taşıyıp sistematize ederek siyaset bilimine ve cumhuriyetçilik düşüncesine laik bir bakış açısı kazandırmıştır.[291]

"Biz İtalyanlar, şu hâlde dinsiz ve kötü olmamızı, ilk olarak kiliseye ve papazlara borçluyuz… İtalya'nın...kendisini yöneten bir cumhuriyet ya da prense sahip olamamasının nedeni yalnızca kilisedir"[292] diyen düşünürün tepkisinin dinden ziyade onun kurumsal şeklindeki papalığa karşı olduğu açıktır. MACHİAVELLİ'yi siyasal düşünüşte bir dönüm noktası sayan ŞENEL, ondan önceki düşünürlerin kendilerini dinin etkilerinden kurtaramadıklarını ve bu etki altında ideal sistemin peşine düştüklerini, ancak MACHİAVELLİ'nin, siyasal erkin tanrıdan değil kuvvetten doğduğunu kabul ettiğine işaret eder.[293] Böylece siyasi düşünce hem laikleştirilmiş hem

[289] OTTMAN (2004), s. 223.
[290] STRAUSS onu Hristiyan Aristotelesçilerin önde geleni sayar. Bkz.: Marsilius of Padua, s. I.
[291] Ibid., s. 30; GÖZE, s. 116; ŞENEL, s. 306-307, MACHİAVELLİ, s. 75 (I. Kitap, 12. Bölüm); SKINNER, Quentin, **Machiavelli**, Dost Kitabevi, Ankara, 2017, s. 102-104; OKUTAN, s. 77-87.
[292] MACHİAVELLİ, s. 75. (1. Kitap, 12. Bölüm).
[293] ŞENEL, s. 207.

de bilimselleştirmiştir. Bu nedenle MACHİAVELLİ, siyaset biliminin de kurucusu sayılır.[294]

Prens isimli eserinde artık monarşi üzerine düşüncelerini kaleme alan düşünür, **Söylevler**'de ise cumhuriyet ve genel olarak siyasal kuramı inceler.[295] İtalyan birliğini kurmayı hedefleyen MACHİAVELLİ'nin hayatı, burjuvazinin gelişip isteklerini yavaş yavaş dillendirmeye başladığı kent devletlerinde geçmiştir. Gerek Floransa'daki görevleri gerekse diplomat sıfatıyla gezdiği ülkelerdeki gözlemleri sonucu MACHİAVELLİ'nin mutlak monarşilerin ömrünü tamamlayarak ileride ulusal meclislere dönüşecek kent devleti meclislerinin -burjuvazinin- iktidara geleceği cumhuriyet yönetiminden yana olması doğaldı.[296]

Söylevler'de devletin doğuşunu ve yönetimlerin döngüsünü POLYBİUS gibi kurgulayan MACHİAVELLİ, karma yönetimi överek, Roma Cumhuriyeti'nin bu rejimin mükemmel bir örneğini gösterdiğini savunur.[297] Sistem kurgusu antik çağdaki öncüllerine benzeyen düşünürü onlardan ayıran fark, sistem içi çatışmaları rejimin ayakta durması için yararlı bulmasıydı. Gerçekten, öncüllerinin toplumdaki uyum arayışlarının tam tersine MACHİAVELLİ, toplumdaki gruplar arasında uyum aramanın çözüm olmadığı kanaatindedir; aksine, hizipler yapıcı bir gerilim sağlayabilir. Roma'da pleplerle senato arasındaki çatışmalar en iyi politikaları üretmiştir.[298] Halk ve zenginlerden oluşan ve her toplumda var olan bu iki karşı hizip arasındaki uyuşmazlıklar, özgürlükten yana yapılan yasaların da kaynağıdır düşünüre göre. Bu uyuşmazlıklar toplumda önemli zarara neden olmazlar. Ancak bu zararın en aza indirilmesi için iyi eğitim ve iyi yasalar, yani erdem (virtu) gerekecektir.[299] Eğer

[294] Ibid.
[295] Ibid., s. 309-310.
[296] İbid., s. 311.
[297] MACHİAVELLİ, s. 31 (I. Kitap, Bölüm 2).
[298] HONOHAN, s. 50; ÖZTÜRK (2013), s. 16.
[299] MACHİAVELLİ, s. 31 (I. Kitap, Bölüm 2).

toplumda bozulma baş göstermiş ise o zaman çatışmalar ve uyumsuzluklar kargaşadan başka bir şeye hizmet etmez.[300]

Düşünüre göre her şehrin, halkın arzularını ifade edebileceği yöntemlere sahip olması gerekir: *"özgür halkın arzuları, özgürlüğe nadiren zarar verici hale gelir, çünkü onları ya baskı ya da baskı korkusu açığa çıkarır… Cicero'nun dediği gibi halk cahil de olsa hakikati koruyabilir. Doğru olanı anlatan güvenmeye değer biri ortaya çıktığı zaman ona kolayca teslim olur"* diyerek bu görüşünü temellendirir.[301] Çatışma ve tartışmaların faydalı olduğu bu yukarıdaki şekilde savunan MACHİAVELLİ'nin karma rejimi savunmayıp ondan uzaklaştığı da iddia edilmiştir.[302] Çatışma üzerinde durarak soylular ile halkın tabiatını ikiye ayıran düşünür, özgürlüğün korunmasında halktan yana yer alarak aslında karma rejimi zayıflatmış ve kimin yöneteceği konusundaki tercihini halktan yana kullanmıştır.[303] Öte yandan yönetim döngüsü anlatısında yönetimin farklı arzu ve eğilimler çıkış yolu bulmayı başardığı takdirde rejimin özgür ve güçlü bir şekilde devam edebileceğini savunur.[304] MACHİAVELLİ'nin, laiklik ve siyaseti bilimselleştirmesi, sistem içi tartışmaların rejimi güçlendirdiği gibi yenilikçi düşüncelerinin yanında, ordu ve askerliğe verdiği önem, cumhuriyetçi tarih açısından ilgi çekicidir. Ordunun paralı askerlerden ziyade halka dayanmasının gerektiğini söyleyen MACHİAVELLİ, milis güç olarak halkın silahlandırılmasını tavsiye eder. Keyfi bir iktidarı ancak çeliğin durduracağını savunan düşünürün bu vurgusu ile cumhuriyetçi özgürlüğün güvencesi gibi bir sayısal eşitliliğin gerekliliği de anlaşılır; orduya katılmak bir yurttaşlık görevidir.[305]

[300] ÖZTÜRK (2013), s. 16.
[301] Ibid., s. 39-40 (I. Kitap, Bölüm 2).
[302] Bu görüşler için Bkz.: AUDIER, s. 24-25; ayrıca bunu destekleyen açıklamalar için MACHİAVELLİ, s. 199-205 (I. Kitap, 58. Bölüm).
[303] AUDIER, s. 24-25.
[304] Ibid., s 27.
[305] Ibid., s. 29; MACHİAVELLİ, s. 474-501 (III. Kitap, 33-41. Bölümler).

MACHİAVELLİ için laiklik gibi olmazsa olmaz temel iki unsur özgürlük ve *virtu*'dur.[306] Özgürlüğü siyasi ve bireysel diye ikiye ayıran yazar, siyasi özgürlük ile devletin dışa karşı bağımsızlığını, içerde ise istikrarın sağlanıp kaos ve keyfi uygulamaların olmamasını kastederken bireysel özgürlükler ile kendi kendini yöneten hem yasaya itaat eden hem de değişikliğe ihtiyaç duyulduğunda yasayı sürekli gözden geçiren sorumlu yurttaşı tarif eder.[307] MACHİAVELLİ'de özgürlük anlayışı negatiftir. İnsanların özgürlüğe ilişkin beklentileri yönetme değil, tam tersine yönetilmemektir. Başka bir ifadeyle özgürlük, müdahalenin engellenmesi/tahakkümsüzlüktür.[308]

Düşünürün sık kullandığı diğer kavram olan *virtu* ise, kendi çıkarlarına değil, toplumun çıkarlarına hizmet etmeyi, kendi zürriyetini değil, anavatanınkini korumaya hazır olmaktır. Kısaca vatanseverliktir.[309] Bu nedenle, cumhuriyetler, yurttaşların erdem sahibi olmaları için onları teşvik edip özendirmeli ve böylece yozlaşmayı[310] en aza indirmelidir. Yurttaşları erdem sahibi kılmak için onların devlete olağanüstü hizmetleri ödüllendirilmelidir; benzer şekilde kanunlar, sivil ve askeri eğitim ya da din yoluyla da teşvik edilebilirler.[311] Yine onur ve şeref, devletin yurttaşlarına yurttaşlık görevlerini yerine getirmeye teşvik etmek için kullanabileceği unsurlardır. İşte tüm bunları gerçekleştirebilmek için devletteki makamlar, geçmişe, yaşa veya servete bakılmaksızın herkese açık olmalıdır.[312]

---

[306] **Virtu**, MACHİAVELLİ üzerine yazılan eserlerde çokça ele alınmış, ancak İtalyancadan farklı dillere tek bir anlamda çevrilmemiştir. Örneğin kaynak olarak kullandığımız Söylevler adlı kitapta Türkçeye gayretli, değerli etkinlik, yetenek, onurlu davranış, yiğitlik, enerji, erdem ve dayanıklılık gibi farklı karşılıklarda çevrilmiştir. Virtù için ayrıca Bkz.: HONOHAN, s. 52-55.

[307] Tannenbaum ve Schultz'dan alıntı yapan ŞAHİN, Bican, **Özgürlük Ekseninde Liberalizm ve Cumhuriyetçiliğin İlişkisi**, Cumhuriyetçilik ve Liberalizm, Neo-Roma Cumhuriyetçiliği: Özgürlük, Katılım, Yasa/Yurttaşlık Sorunsalları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz içinde, s. 35.

[308] PETTIT, Philip, **Cumhuriyetçilik- Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 50-51, OKUTAN, s. 88-89.

[309] SKINNER, s. 89-91.

[310] *corruption*

[311] HONOHAN, s. 56.

[312] Ibid.

MACHİAVELLİ, res publicayı öncüllerinden farklı olarak "devlet" anlamında ele almamış, onu bir rejim şeklinde tarif etmiştir. Eserlerinde monarşi ile cumhuriyet rejimlerini karşılaştıran düşünür, cumhuriyeti monarşi olmayan devlet biçimi diye formüle eder.[313] Şu hâlde cumhuriyette belirleyici olan vasfı da halk iktidarıdır.[314] Bu anlamda cumhuriyeti demokrasiye yakın bir anlamda kullanırken yukarıda da açıklandığı gibi antik düşünürlerin halkın zayıf ve güvenilmez olduğu şeklindeki yargılarını da açıkça eleştirir. Bu formülasyon, modern dönemde cumhuriyetin özellikle hukuk alanındaki tarifinde uzun süre geçerli olacaktır. MACHİAVELLİ, devleti "statio" olarak tanımlar. Böylece modern siyaset biliminde "statio"yu (state, staat) devlet anlamında ilk kez kullanan yazar olacaktır.[315]

Halk yönetimi, Antik Yunan'da demokrasi olarak nitelendirilirken, MACHİAVELLİ'ye göre cumhuriyettir.[316] Düşünür, yasalara bağlılığa ve yasaların üstünlüğüne özel bir önem atfeder. Hem monarşiler hem de cumhuriyetler uzun süre yaşayabilirler, ancak bunun için her ikisinin de yasalarla düzenlenmiş olması gerekir. Çünkü *"her istediğini yapan prens çılgın, her istediğini yapan halk ise akılsızdır."* Şu halde her ikisi de yasalarla sınırlandırılmış ise bu kez halk, prensten daha değerlidir.[317] Bu vurgu, MACHİAVELLİ ile ilgili tartışmalar açısından önemlidir. Öncelikle hem prensi hem de halkı yasa ile sınırlamak isterken "yazarlar" ya da "tarihçiler" dediği ARİSTOTELES, LİVY ve CİCERO gibi öncüllerini eleştirir.[318] Bu tarihçiler ve devlet adamları, halkın hükümetin politikalarını müzakere etme ve karar verme kapasitelerini küçümseme eğilimindeydiler, onlara göre "yığınlardan daha güvenilmez, daha tutarsız hiçbir şey olamaz" MACHİAVELLİ bu (ön)yargıya karşı çıkarken, bu "yığınların" yasa ile sınırlandırılmamış olan Büyük İskender ve Herod (Hirodes) gibi yöneticilerin halkı

[313] ÖZTÜRK (2016), s. 41.
[314] ÖZTÜRK (2013), s. 15.
[315] ŞENEL, s. 311.
[316] Ibid.
[317] MACHİAVELLİ, s. 204 (I. Kitap, Bölüm 58).
[318] İbid., s. 199; MCCORMICK, s. 6.

olduğuna işaret eder. Şu hâlde halk kötüyse prens de kötüdür, ancak tarihçiler prensleri bunun dışında tutarak hata etmişlerdir.[319] Bu tespitten sonra, yavaş yavaş halkın aslında prensten iyi olduğunu ispatlamaya girişir. Ona göre halk, yöneticiler prense nispetle daha iyi seçer, çünkü halk bir şeyden bir kez iğrendi mi çağlar boyunca aynı kanıda kalır, oysa prenste böyle bir özellik görülmez. Halk kontrolden çıkıp herhangi bir sebeple ayaklandığında iyi bir kişinin konuşmasıyla tekrar her şey yoluna girebilir, ancak kötü bir prense karşı tek çare çeliktir.[320] Halk eleştirilebilir, prensten daha az zalimdir. MACHİAVELLİ, kitabının öncüllerine adeta meydan okuduğu bu bölümünü şu soruyla bitirir: *"Hangi antlaşmalara daha çok güvenilir? Cumhuriyetlerle yapılan mı, bir prensle yapılan mı?"*[321] Bu şekilde Prens'ten farklı bir yönetim profili çizen düşünür, sadece yasaların varlığını savunmaz. Yasalar ikiye ayrılır; insanların değiştirebileceği yasalar (leggi) ve yasamayı kısıtlayan, sabit anayasal düzenlemeler (ordini). Bu ayrım ile bir yandan prensin keyfi yönetimi ve azınlığa karşı dayatmaları engellenecek, diğer taraftan ortak iyiye daha da yaklaşılmış olacaktır.[322] Cumhuriyet de eşitliğin en fazla olduğu yerde kurulacaktır.[323]

2. İtalyan Şehir Cumhuriyetleri

Rönesans'ın temelleri 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır.[324] 12. yüzyıldan itibaren de kuzey İtalya şehirlerinde öz yönetime ilişkin fikri ve siyasi talepler artmaya başlamıştır. Kendini Kutsal Roma İmparatoru ilan eden Frederich BARBAROSSA (I. Frederich)

[319] MACHİAVELLİ, s. 202-203.

[320] Ibid., s. 204.

[321] MACHİAVELLİ'nin söylevlerdeki benzer ifadelerinden hareket eden MCCORMICK, seçimli demokrasiyi (electoral democracy) savunan -antik ve modern- cumhuriyetçilerin aksine, MACHİAVELLİ'nin söylemindeki "demokratik" yönü öne çıkararak yeni bir model arayışına girmiştir; Bkz.: MCCORMICK, s. 17 vd.

[322] PETTIT, s. 241.

[323] MACHİAVELLİ, s. 194 (I. Kitap, Bölüm 59).

[324] MARTINES, Lauro. **Power and Imagination: City-States in Renaissance Italy**, The Johns Hopkins University Press, 1988, s. 332; Rönesans teriminin kullanımı ve başlangıcı için ayrıca Bkz.: HUNT, Jocelyn. **The Renaissance**. Routledge, 2005, s. 1-8.

(1122-1190) İtalya'yı işgal ettikten sonra 1183 yılında şehir devletleri ile yaptığı Konstanz Barış Antlaşması ile şehirlerin özyönetim hakkını ve karşılığında şehirlerde daimi bir ordu bulundurma hakkını kabul etti.[325] Bu özerklik hakkını aldıktan sonra önceleri şehrin tüm yurttaşlarından oluşan meclisler, kısa süre sonra hane reislerine indirildi; nüfusun artmasıyla birlikte meclisin yerini kısa sürede çeşitli yöntemlerle seçilen daha küçük konseyler aldı. Bu konseyler genellikle biri daha sınırlı olanı bilge, yaşlılardan oluşan konsey iken, ikincisi ve daha büyük olanı (altı yüz kişiden oluşan) büyük veya genel meclis olarak biliniyordu.[326] Yasama yetkisi bu meclislerde iken yürütme ve yargı yetkisi ise Roma Cumhuriyeti'nde olduğu gibi genellikle bir yıllığına seçilen konsüllere aitti. Ancak konsüllük kurumunun yetersiz kalması sonucunda şehir devletlerini oluşturan toplumsal güçlerden aristokratlar ile popolo (halk) arasında çatışmalar çıkması üzerine konsüllerin yerine adeta arabulucu görevini üstlenecek olan ***podestà*** makamı ihdas edilmiştir. Genellikle aristokrat kökenli podestàlar iki yıllık görevleri sona erdiğinde bir başka şehre giderek aynı görevi yeniden üstlenecekti.[327] Ancak seçimle gelinen bu görev giderek ömür boyu devam ettirilir hale geldi ve artık *signoria* olarak anılır oldu.[328] Cumhuriyet ile yönetilen kuzey İtalya şehirleri yavaş yavaş aristokratik bir yönetime kayarken yönetine yurttaş katkısı ise sınırlı kalmıştır. Aristokratik cumhuriyet yönetimi, kapalı siyasi rejimlere dönüşerek; büyük ailelerden gelen sınırlı temsilci gruplarından oluşan bir yönetici sınıf yönetimde söz hakkına sahip olmuştur.[329]

Cumhuriyetçiliğe ilişkin araştırmalarda şehir devletleri arasında en çok Venedik ve Floransa Cumhuriyetleri incelenmiştir. Venedik, İtalyan anakarasından uzaktaki

[325] RICCIARDELLI, Fabrizio, **The Myth of Republicanism in Renaissance Italy**, Brepols Publishers, Turnhout, 2015, s. 16.
[326] Ibid., s. 18.
[327] Ibid., s.21
[328] Ibid., s. 24.
[329] Ibid., s. 151.

konumuyla en uzun ömürlü şehir devletlerinden biri olmuştur.[330] 8. yüzyılda siyasi yapının temellerinin atıldığı Venedik, karma anayasa yoluyla cumhuriyeti monarşik bir Doge, aristokratik Senato ve demokratik Büyük Konsey yapısıyla kurmuştur.[331] Yürütme görevini üstlenen doge, ömür boyu seçiliyordu.[332] Büyük konseye soylu ailelerin yetişkin erkeklerine ayrılmış olan dört yüz üyelik, 1295 ile 1311 yılları arasında bine çıkmıştır. 16. yüzyılın başlarında yaklaşık iki bin beş yüz yetişkin erkek Büyük Konsey'e katılmaya hak kazanmıştı.[333] Yirmi beş yaş ve üzerindeki tüm yetişkin soylu erkekler, haftalık toplantılarına katılma ve oy kullanma hakkına sahipti. Yasa çıkarma ve siyasi sorunların müzakeresi burada gerçekleştiriliyordu.[334] Cumhuriyetin temel politikasını belirleyen organ, Roma Cumhuriyeti'nde olduğu gibi Venedik'te de Senato'ydu. Otuz iki yaşını tamamlayan yurttaşlardan oluşan ve yaklaşık 300 aristokrat kökenli[335] üyeden oluşan Senato'ya Büyük Konsey tarafından bir yıllık dönemler için seçilen altmış senatörün yanında altmış üye, Senato'nun emekli üyeleri tarafından verilen adaylar arasından bir yıllık dönemler için kurayla belirleniyordu; büyükelçiler ve üst düzey komutanlar da dahil olmak üzere neredeyse tüm üst düzey yetkililer de resen üyeydi. **Collegio** denilen bir yürütme komitesi, Senato'yu toplantıya çağırma ve gündemi hazırlama yetkisine sahipti.[336] Cumhuriyetin yönetiminde söz sahibi olanların

[330] ROBERTS, John Morris, **Avrupa Tarihi,** Çev.: Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010. s. 256.

[331] GILBERT, Felix. **The Venetian Constitution in Florentine Political Thought**. İçinde Florentine Studies, Politics and Society in Renaissance Florence edited by Nicolai RUBINSTEIN, Faber and Faber Ltd, 1962, s. 468.

[332] BLYTHE, s. 282.

[333] GORDON, Scott. **Controlling the State: Constitutionalism from Ancient Athens to Today**. Harvard University Press, 2009, s. 138.

[334] Ibid., s. 139.

[335] Venedik Cumhuriyeti'nin aristokratik yapısı hakkında kapsamlı bir inceleme için bkz: COZZI, Gaetano. **"Venedig, eine Fürstenrepublik?"** içinde Schriften des Historischen Kollegs, Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit, hrsg. von Helmut G. Koenigsberger. Unter Mitarb. von Elisabeth Müller-Luckner Oldenbourg Verlag, Münih, 1988, 41-56.

[336] Ibid., s. 141. Collegio'nun senatoryal işlevlerini yerine getirmenin yanında bürokrasinin genel denetimini de sağlama görevi vardı. Collegio, İngiliz anayasasındaki kabineye benzetilebilir.

tamamı aristokrat kökenliydi; bunun istisnası, **Cittadini** denilen soylu olmayan yurttaşların bürokraside görev almalarına izin verilmiş olmasıydı.[337]

Rönesans'tan önce bir orta çağ kurumu olarak var olan Venedik Cumhuriyeti, ARİSTOTELES ile POLYBİUS'un karma yönetim şemasına en uygun kompozisyonu oluşturan ve böylece diğer şehir devletlerine de örnek olmuştu.[338] Yönetimde söz sahibi olan soylu sınıfı, diğer şehir devletlerine kıyasla nispeten büyüktü, ancak yine de toplam nüfusun yalnızca yüzde beşini oluşturuyordu. Diğer şehirlerden farklı olarak soylular arasında bir eşitsizlik yoktu; tüm soylular aynı statüye ve aynı unvana sahipti. Özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda son şekli verilen anayasanın öne çıkardığı "denge" ve "istikrar"[339] Venedik cumhuriyetini coğrafi konumunun getirdiği avantajlarla birlikte örnek bir karma anayasa modeli olarak ön plana çıkarmıştır. Bu örnekliğin cazip bir yönü de Venedik'in papalığa ve kiliseye karşı tutumuydu. MACHİAVELLİ ve BODİN'i de etkileyecek olan bu modelde Venedik, İtalya yarımadasında yer almasına rağmen papa Venedikliler için yabancı bir devletin başıydı.[340] 1498'de çıkarılan bir yasa ile din adamlarının bürokratik görevlerde bulunmalarına izin verilmedi. Ayrıca, Büyük Konsey'de veya Senato'da kilise meseleleri tartışıldığında, kilisede yüksek mevki sahibi kişilerle aile bağları olan soyluların toplantıya katılmalarına izin verilmemiştir. Papalıkla ticari ve siyasi rekabette olan Venedik'in kiliseye karşı bu tutumu diğer Avrupalı güçler tarafından yakından takip edildi ve etkisi en çok Protestan devletlerde görüldü; Venedik pratiği, kilise ve devlete ilişkin modern düşüncenin ve anayasacılığın gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.[341] Diğer taraftan Venedik Cumhuriyeti en yakın komşularına da esin kaynağı olmuştu. Gerçekten, Medici ailesinin 1494'te Floransa'da

[337] Ibid., s. 143. Bu devlet teşkilatı içerisinde **Dieci**, yani Onlar Konseyi olarak bilinen olağanüstü yetkili bir organ da vardır. Herhangi bir sınırlamaya tabi olmayan, gizli ve hızlı hareket etme özelliğine sahip bu organ istisnai yetkileriyle istihbari ve yargısal yetkilere de sahipti.

[338] Ibid., s. 287.

[339] Ibid., s. 145 vd.

[340] Ibid., s. 149.

[341] Ibid., s. 151.

devrilmesinden sonra Floransa için örnek alınacak en iyi anayasanın Venedik anayasası olduğu kabul edilmiş ve kurumlar buna göre şekillendirilmeye de çalışılmıştır.[342] MACHİAVELLİ, Venedik'e hayran olmayan belki de tek Floransalı düşünürdü.[343] İdeal bir model olarak Venedik'i reddetmiş ve zaman zaman sıkı ve sert eleştirilerini yöneltmişse de diğer cumhuriyetler arasında Venedik'in öne çıktığını fark etmiştir. Düşünür, Venedik'in acil sorunlarla başa çıkmaktaki hızına övgüde bulunmuş, Venediklilerin adaleti sağlamadaki etkinliğine ve hükümetlerinin sürekliliğine olan hayranlığını da dile getirmişti. Ancak Floransalı düşünürün karşı çıktığı iki temel argümandan ilki Venedik anayasasının barışçıl bir izolasyon içinde yaşamaya istekli insanlara uygun olmasına rağmen, genişlemeci ve fetihçi yaklaşımı, buna bağlı olarak bir cumhuriyette asla kabul etmediği paralı askerlerinin olması idi; ikinci eleştirisi ise Venedik'in aristokratik yapıda olmasıydı.[344]

Kuzey İtalyan şehir cumhuriyetlerinin birbirine benzer yönetsel yapılarını inceleyen MARTİNES'e göre 14. ve 15. yüzyıl İtalyan şehir cumhuriyetleri **anayasal oligarşilerdi**.[345] Floransa, Venedik, Lucca, Siena, Cenova ve Perugia'nın tümü, hükümetin sosyal temelini oluşturan sınırlı bir siyasi olarak yetkilendirilmiş yurttaş sınıfına sahipti. Oy hakkı verilen yurttaş oranı toplam nüfusun yaklaşık yüzde ikisi (on beşinci yüzyıl Venedik'i) ile yüzde on ikisi (on dördüncü yüzyıl Bolonya'sı) arasında değişse de pratikte ortalama yüzde bire daha yakındı.[346] Karma anayasanın demokratik ayağının gerçekleştirildiği ve yurttaşların katılabildiği büyük konseylerin yetkileri görece kısıtlanarak yetkileri önce aristokratik senatolara oradan da kısıtlı bir grubun

[342] GILBERT, s. 477 ve 490.

[343] Aynı dönemde yaşayan ve Venedik Cumhuriyeti hakkında onun gibi düşünmeyen yazarlardan bazıları; **Donato GİANNOTTİ** (1492-1573), **Francesco GUİCCİARDİNİ** (1483-1540) ve **Leonardo BRUNİ** (1370-1444).

[344] GILBERT, s. 488-489.

[345] MARTINES, s. 148.

[346] Ibid.

eline geçmişti. Venedik ve Floransa'da, yüksek görevler için adaylar yalnızca seçilmiş listelerden veya seçilmiş adayların bir alanı arasından seçiliyordu.[347]

Ç. MODERN DÖNEM

1. İngiliz Devrimi

a) Tarihsel Süreç

İspanyollar, coğrafi keşifler ile sömürgeleştirdikleri Amerika kıtasındaki topraklardan yağmaladıkları hazinelerden kazandıkları olağanüstü zenginlikleri Avrupa'daki hırslı krallar ile yaptıkları savaşlarda müsrifçe harcamışlardır. Can çekişmekte olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nu kontrol altına alma çabaları ve Fransa ile düelloları en sonunda bu harcamaların siyasi neticesi olarak İspanya'yı yoksullaştırmıştır.[348] İspanya'nın Avrupa'daki topraklarında bu savaşların getirdiği sıkıntılar, mezhep farklılıkları ile birleşince daha önce İspanya'ya bağlı olan Protestan yedi kuzey eyaleti -Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland ve Groningen- 1581'de kendi kalıcı birliğini oluşturarak İspanya'dan bağımsızlığını ilan ettiler. Birleşik Eyaletler (Hollanda Cumhuriyeti) olarak kimlik kazanan yeni devletin meşru hale gelmesi ancak 1648 Westphalia Anlaşması ile mümkün olmuştur.[349] Hollanda'nın bu başarısı, deniz komşusu olan İngiltere'deki püriten hareketi etkilemiş ve ona güçlü bir politik nitelik kazandırmıştır. İngiliz kraliçesi ELİZABETH'in Hollanda'nın bağımsızlığı desteklemesi, ülkedeki Protestanlığın da güçlenmesini

[347] Ibid., s. 150.
[348] BOOKCHIN, s. 97-98.
[349] Ibid., s. 101-102.

sağlamıştır. Hollanda'da kurulan cumhuriyetin İngiltere'ye daha önemli bir etkisi de sürgünde olan birçok İngiliz püritenin cumhuriyetçi fikirleri Amsterdam ve Lahey'de geliştirdikten sonra İngiltere'ye yansıtmalarıydı.[350] Bu gelişmeler, 17. yüzyılın İngiltere'si için özellikle cumhuriyetçi fikirler açısından bereketli bir zemin hazırlayacaktır.

İngiliz monarşisinde Avam Kamarasında sandalye sahibi olanlar tüccarlar, üst sınıf, akademisyenler ve taşra avukatlarıydı. Kamara, halkın çoğunluğunun değil, nüfusun maddi olarak varlıklı ve prestijli kısmının sözcülüğünü yapıyordu.[351] Üyelerinin büyük çoğunluğu kralın kişisel yönetimine, maliye ile ilgili tasarruflarına ve dinsel mutlakıyetine karşı nefret duymakta birleşmişlerdi. Bu nefretin bir göstergesi olarak kralın otoritesini gerçekte anayasal bir monarşiye indirgeyen bir dizi hızlı radikal önlemi yasalaştırdı. Artık parlamento, kendi onayı olmadan onu dağıtma hakkından yoksun olan kralın isteğinden bağımsız olarak her üç yılda bir toplanacaktı. Parlamentonun onayı olmadan toplanan tüm vergiler de yasadışı ilan edilerek krallık mali açıdan tamamen Avam Kamarası'na bağımlı kılındı.[352] Diğer taraftan, Stuart hanedanı, önce İskoçya, ardından İrlanda ve İngiltere'de peş peşe yaşanan isyanlarla siyasi olarak hareketsiz hale gelmişti. İngiliz iç savaşı, kralın bu felaketi gidermek için başarısız bir girişimiydi.[353] Kral ile parlamentonun karşı karşıya gelmesiyle başlayan İngiliz İç Savaşı 1642'den 1649'a kadar sürmüştür. İç savaş sonucunda mağlup olan kral I. CHARLES'ın yargılandıktan üç gün sonra idam edilmesi, bir halk hareketinin kralı öldürmeyi üstlenmesi ile bir ilk olmuştu; zira bu hak daha önce sadece soylu sınıf üyelerine aitti.[354]

---

[350] Ibid., s. 104.
[351] Ibid., s. 114.
[352] Ibid., s. 127.
[353] SCOTT, Jonathan. **Commonwealth Principles: Republican Writing Of The English Revolution**. Cambridge University Press, 2004. s. 7.
[354] BOOKCHIN, s. 172.

WORDEN'a göre, iç savaştan sonra cumhuriyetin ilan edilmesi ve krallığın kaldırılması, bir ideal ya da arayışın sonucu olmaktan ziyade *zorunluluktan* olmuştu. Çünkü güvenilebilecek bir barış ve gelecekteki sorunların önlenmesi için "daha güvenli bir yol" yoktu. İdam edilen kralın çocuklarının o an için tahta çıkması mümkün değildi; nitekim kralın oğlu, 40 yıl sonra II. JAMES olarak tahta çıkacaktı; ayrıca JAMES tahttan indirilip sürgüne gönderildiğinde yerine tahta çıkabilecek bir kral adayı vardı, benzer durum 1649'da da yaşansaydı, cumhuriyet ilan edilmeyebilirdi. WORDEN, bu tezini güçlendirmek için parlamentonun herhangi bir üyesinin cumhuriyetlerin doğası gereği diğer hükümet biçimlerinden üstün olduğuna inandığına dair kesin bir kanıtın olmadığını ve cumhuriyetin ilanının bir önsöz bile ihtiva etmediğini örnek olarak vermektedir.[355] Tüm bu eleştirilere rağmen gerek cumhuriyetçi tezlerle gerekse monarkı farklı gerekçelerle sınırlandırmak isteyen pek çok toplumsal kesim, iç savaşta farklı rollere soyunacaktı.

b) Devrimin Gelişmesi ve Toplumsal Tabanı

İngiliz Devrimi, büyük bir toplumsal harekettir. Aynı zamanda bir tarafta kral, kilise ve tutucu toprak sahiplerinin olduğu güçler diğer tarafta ise parlamento, kent ve köylerde ticaret ve sanayi ile uğraşan sınıflar, küçük toprak sahipleri ile ilerici eşrafın karşı karşıya geldiği sınıf savaşıydı. Savaş sonucunda feodal eski düzeni koruyan iktidar alaşağı edilmiş, böylece kapitalizm daha özgür bir şekilde gelişmiştir.[356] 17. yüzyıla girerken İngiltere, nüfusun büyük bir bölümünün kırda yaşadığı bir tarım ülkesiydi. Feodal yapı yaklaşık iki asırdır yalıtılmış ve yerel bir halden yavaş yavaş ulusal pazar haline gelen bir ekonomiye dönüşmüştür. Özellikle yün üretiminin artması İngiliz

[355] WORDEN, Blair. **Liberty for Export: 'Republicanism' in England, 1500–1800**. İçinde: European Contexts for English Republicanism, Routledge, 2016, s. 27-46.

[356] HILL, Christopher. **1640 İngiliz Devrimi**, Çev.: KALAYCIOĞLU, Neyyir, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 13.

dokumacılığını uluslararası pazarlara taşıdı, böylece iş bölümü profesyonelleşmeye başlamıştı. Aynı dönemde zengin kömür madenlerine sahip İngiltere, Avrupa'da üretilen kömürün beşte dördünden fazlasını üretiyordu. Bu üretim, ihracatın yanı sıra pek çok sektörün gelişmesini de sağlamıştır.[357]

Amerika'nın keşfiyle birlikte yeni kıtanın zenginliklerinin Avrupa'ya akması, fiyatların artmasına neden olmuştur. 1510 ile 1580 arasında İngiltere'de besin fiyatları üç kat, tekstil ürünleri ise bir buçuk kat artmıştı.[358] Ticaretin hızlı gelişmesi, tekelci yerel pazarları elinde tutan loncaların gerilemesine neden olmuştur. Şu hâlde toplumsal yapı adeta ikiye bölünmüştü. Yukarıda da değinildiği gibi kral, kilise ve büyük toprak sahiplerinin yanına büyük tüccar oligarşisi de geçmiş, karşı tarafta ise ticari ve tarımsal yatırımlar için sermaye sahibi burjuvazi ve onlara üretimde destek sağlayan köylüler ile halk tabakası vardı. Monarşinin bu iki grup arasında tekelleri ve eski sistemi koruyucu şekilde hareket etmesi ekonomik ve sosyal gelişmeleri de engelliyordu.[359]

Yeni kıtadan Avrupa'ya akan zenginliğin fiyatları artırması ve gelişen burjuvazi karşısında topraktan elde ettikleri gelirleri azalan feodal eşraf kendi çıkarlarını korumak için gittikçe daha fazla saraya bağımlı hale geldi. Monarşi böylelikle bu kesim için vazgeçilmez olurken aksine burjuvazi için giderek daha az yararlı hale gelecekti.[360] Sermayenin gelişmesi ve fiyatların artması toprak sahipleri ve krallığın gelirlerine olumsuz bir etki yaptığında gösterilen ilk tepki ileride Fransız ve Amerikan devrimlerinde de yaşanacağı üzere vergilerin ve borçların artırılması oldu. Monarşi karşıtı güçleri arkasına alan Parlamento, verileri denetleme hakkının kendisinde olduğunu ileri sürünce ekonomik gelişmeler siyasi sonuçlarını göstermeye

[357] Ibid., s. 35.
[358] Ibid., s. 26.
[359] Ibid., s. 39.
[360] Ibid., s. 45.

başlayacaktı.[361] Parlamentonun bu itirazlarına rağmen önce ithalat parlamentonun onayı olmadan vergilendirildi. Tekeller sanayi kârlarını alma amacındaydılar ancak parlamento tarafından yasadışı ilan edildiler. Dokuma ihracatı üzerinde denetim kurmaya yönelik *"Cockayn projesi"* devletin üretim süreçlerine bir müdahale çabasıydı. Bu projenin başarısızlığa ekonomik buhrana ve yeni borçlanmalara neden oldu. İngiltere ile İskoçya arasındaki savaşın sonuçları, zengin güney ve doğu ile daha fakir olan kuzey ve batı bölgeleri arasındaki gerilimin getirdiği iç savaş sonucunda 19 Mayıs 1649'da monarşi ve Lordlar Kamarası kaldırılarak cumhuriyet ilan edildi. Sarayın, kilisenin ve kralı destekleyenlerin topraklarına el konularak satıldı. Toprakların el değiştirmesiyle artık mülklerini geliştirebilmek için barış ve düzen isteyen yeni bir sınıf yaratılmıştı. CROMWELL'in de ölmesiyle cumhuriyetin tekrar monarşiye dönüşmesi eski sistemin geri geldiği anlamı taşımıyordu; çünkü kaldırılan piskoposluk mahkemeleri geri getirilmedi ve dolayısıyla kral yargı gücünden ve daha önce kendine ait mülklerden mahrum kaldığından bağımsız yürütme otoritesini de kaybetmişti.[362] Piskoposlar yeniden ülkeye dönmüşse de eski güçlerine kavuşamadılar ve başta parlamentodan bağımsız vergilendirme hakkı olmak üzere herkesi içine alma iddialarından da vazgeçmek zorunda kaldılar.[363]

Devrim esnasında cumhuriyetçi fikirleri savunan düşünürlerin eserleri kadar yine cumhuriyetçi toplumsal hareketler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan Düzleyiciler ya da Eşitleyiciler diye bilinen **Levellers** hareketi ordu içinde gruplaştıktan sonra önce mülkiyet hakkına bakışlarıyla toplumu etkilemişlerdi.[364] Bu hareket tarafından yayınlanan *Agreement of the People* Düzleyicilerin İngiltere anayasasının taslağı gibiydi. Bu belgeyi önemli kılan şey, kendini Parlamento'dan ziyade İngiliz halkına

[361] Ibid., s. 46.
[362] Ibid., s. 80.
[363] Ibid., s. 81.
[364] BOOKCHIN, s. 140.

yöneltmesi ve Avam Kamarası'nı ülkenin en büyük gücü haline getirerek monarşinin ve Lordlar Kamarası'nı ortadan kaldırılması çağrısında bulunmasıydı.[365] Düzleyiciler, radikal cumhuriyetçiler gibi, monarşinin ve soylular sınıfının açıkça sona ermesini istiyorlardı.[366] Düzleyiciler'dan yanı sıra **Kazıcılar** (Diggers) ve Seekers, Ranterlar, Quakerlar gibi pek çok dini ve toplumsal grup kendini ifade etme imkânı bulmuşlardır.[367] Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, İngiliz Devrimi'nin bir burjuva hareketinden ve burjuva yaşam tarzından kaynaklandığı genelde iddia edilir. Hatta devrim sonunda çıkar sağlayanların burjuva olmaları nedeniyle, devrimin *burjuva* olmak zorunda olduğu savunulur. Çünkü İngiltere'de kapitalizm, devrimden sonra hızlı bir şekilde batı uygarlığının geleceğini tahmin edilemeyecek bir boyutta etkileyecekti.[368] BOOKCHIN'e göre bu yorum *en azından* tartışmaya açıktır. Yazara göre devrimi sadece veya hatta öncelikle sınıfsal temelde analiz etmek ve 17. yüzyılın ortalarında bir yerlerde "devrimci burjuvaziyi" aramak gerçekle bağdaşmaz. Ayrıca İngiliz aristokrasisi hiçbir şekilde yekpare olarak I. CHARLES'ı desteklememiştir. Hatta bazıları krala karşı oluşturulan orduda önemli görevlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra limanlar, imalatçı kasabalar ile ülkenin güney ve batısındaki orta sınıfın çoğunluğu genellikle Parlamento'yu desteklemiş se de diğer burjuva sektörleri monarşinin alaşağı edilmesine karşı çıktılar. Diğer taraftan Parlamento'da önemli görevlerde bulunan ve içlerine CROMWELL'in de olduğu **Roundhead'ler** (yuvarlak kafalılar) da burjuvazi içinde yer almıyorlardı.[369]

[365] Ibid., s. 145.

[366] Ibid., s. 148.

[367] Bu hareketler ve İngiliz Devrimindeki radikal düşünceler için Bkz.: HILL, Christopher. **Dünya Altüst Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler**, Çev.: KOCABAŞOĞLU, Uygur, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013; BOOKCHIN, s. 131-145 ve 166 vd.

[368] BOOKCHIN, s. 128.

[369] Ibid., s. 130.

c) Commonwealth Düşüncesinin Gelişimi

1649'da başlayan cumhuriyet döneminde John MİLTON, **The Tenure of Kings and Magistrates'**i, 1651'de Thomas HOBBES (1588-1679) **Leviathan**'ı, 1656'da James HARRİNGTON (1611–1677) **The Commonwealth of Oceana**'yı, 1689'da John LOCKE (1632-1704) **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**'yi yayımlamışlardır. Algernon SYDNEY'in (1623-1683) **Discourses Concerning Government**'ı ise ölümünden sonra 1698'de basılmıştır.

Thomas HOBBES (1588-1679), bir dönem yaşadığı Fransa'da mutlakiyetçi devletin oluşumuna tanıklık ettikten sonra ülkesine döndüğünde muhtemelen iç savaşları engelleyip, barış ve güveni tesis edecek güçlü bir devletin ancak mutlak monarşi ile sağlanabileceği düşüncesiyle **Leviathan**'ı kaleme almıştı. Kitabının bir el yazmasını II. CHARLES'a takdim eden[370] düşünürün bu eseri, bir yandan monarşi övgüsüyle dolu iken, diğer taraftan devleti ölümlü tanrı ilan edip[371] hem devleti dünyevi ve sivil bir şekilde yeniden tarif ederek, hem de bireye gerektiğinde sözleşmeye uymama özgürlüğünü ve doğal hakkını öne çıkararak liberal düşüncenin de temel kaynaklarından olacaktır. HOBBES, iç savaşa sürüklenme ihtimalinin çok düşük olacağı monarşiyi[372] savunmak için antik düşünürlerin yönetim biçimleri üzerine olan tezlerini de elinin tersiyle itmekten çekinmemiştir. Tiranlık ve oligarşi, ona göre sadece monarşi ve aristokrasinin farklı adlarından ibarettir: Monarşi yönetimi altında yaşayıp da memnun olmayanlar ona tiranlık derken, aristokrasiden memnun olmayanlar oligarşi, demokrasiyi kötülemek isteyenler ise ona anarşi derler.[373] HOBBES temsile ve temsilcilere de karşıydı; insanlar sadece mutlak monarka veya bir heyete yetki

[370] MARTINICH, A. P. Thomas, **Hobbes**, Çev.: Akın Terzi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 252-253.
[371] HOBBES, Thomas, **Leviathan**, Çev.: LİM, Semih, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001, s. 130.
[372] MARTINICH, s. 183.
[373] HOBBES, s. 139.

verebilirler, ancak bunlardan başka temsilcileri olamaz, zira iki ayrı egemenliğin tesisi olacağından egemenliğin bölünme riskini taşır.[374] Egemen gücün hem yasa koyucu olması hem de toplumun yasalarına tabi olmaması[375] yazarın, iç savaşı engellemek için kurguladığı sistemin uç noktaları göstermektedir. Antik Yunan ve Roma'nın siyasal mirasını reddeden HOBBES İngiliz İç Savaşı esnasında, yerleşik kurumlarda cumhuriyetçi bir bakış açısının yerleştirilmesinin getireceği "tehlikeleri" görerek CİCERO'ya müfredatta yer verdikleri için okulları ve üniversiteleri suçlamıştır.[376] Kendisi de Yunanca ve Latince eğitimi almış olan HOBBES, *"Bu Grek ve Latin yazarlarını okuya okuya, insanlar, çocukluklarından itibaren, sahte bir özgürlük kisvesi altında, kargaşalığı sevme ve egemenlerinin eylemlerini başıbozuk bir biçimde denetleme ve denetçileri de denetleme alışkanlığını edinmişlerdi"* diye şikayet ediyor ve uyarıyordu: *"bu o kadar çok kan dökerek olmuştur ki, sanırım haklı olarak söyleyebilirim, şu batı bölgelerinin Grek ve Latin dillerini öğrenmek için ödedikleri yüksek fiyat, hiçbir zaman ve hiçbir şey için ödenmemiştir.*"[377]

HOBBES bu düşünceden hareketle cumhuriyetçi siyasi argümanları ve bunların altında yatan varsayımlara karşı çıkar; ARİSTOTELES'i eleştirirken insanların doğal olarak sosyal veya politik olduğunu inkâr eder. Onlar korkunç hayvanlar (zoon politikon) değildir, çünkü onur ve haysiyet için olduğu kadar maddi kaynaklar için de yarışırlar; bireysel ve ortak iyinin aynı olduğu arılar ve karıncaların aksine, insanlar sadece kendi özel malları ile ilgilenirler, bu da kısmen diğerlerinden daha iyi olmalarına bağlıdır. ARİSTOTELES siyasi toplumu, insani iyilik ve kötülük kavramlarına sahip olma kapasitesine dayandırırken HOBBES için her insan, iyiliği ve kötülüğü kendi zevkleri ve acılarıyla farklı şekilde tanımlar, böylece bu toplumun temeli olamaz. Sonuç

[374] Ibid.
[375] Ibid., s. 190.
[376] SELLERS, Mortimer N. S., **The Roman Republic and the French and American Revolutions**, İçinde The Cambridge Companion to the Roman Republic, Cambridge University Press, 2004, s. 349.
[377] HOBBES, s. 159.

olarak her zaman çatışma olma eğilimi olacaktır. Bu nedenle uyumlu ve kolektif bir öz yönetime ulaşmak mümkün değildir. Barış ve refah isteyenler, anlaşmazlıkları çözmek için kendilerini mutlak bir egemenliğe tabi tutmayı kabul etmelidir.[378]

ç) James HARRİNGTON ve "Ütopyası"

Bu tarihi gelişmelerle eş zamanlı olarak İngiltere'de pek çok düşünür, özgürlük ve siyasal yönetimin/egemenliğin nasıl bir arada bulunabileceği sorusunun peşine düşmüştü. Her düşünürün ulaştığı sonuç, diğerinden farklıydı. HOBBES, barışı garanti altına almak için özgürlüğün, hakların ve siyasi sesin güçlü bir egemene teslim olmasını savunurken LOCKE, sınırlı hükümeti, yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkının devredilmezliğine eğilmişti. HARRİNGTON'ın çözümü ise oldukça farklıydı: cumhuriyetçi özgürlük ve -özellikle yasa yapımında- aktif yurttaşlık.[379] Bu hedefe ulaşmak için kişilerin değil yasaların üstün olduğu kurumsallaşmış bir karma hükümet sistemi önerecekti. Cumhuriyetçi düşünürün hareket noktası, insanların başkaları tarafından tahakküm altına alınmaları karşısında savunmasız oldukları, bu nedenle özgürlüklerinin ancak birbirlerine bağlı olmaktan geçtiği şeklindedir. Bu bağımlılığın en çok görülen ve yıkıcı olan biçimleri ekonomik eşitsizlik ve siyasi tahakküm yoluyla ortaya çıkar. İnsanlar ancak tahakkümü ve ekonomik eşitsizliğin sınırlı olduğu bir siyasal toplum inşa edip işletebilirlerse özgür olabilirler. Sonuç olarak tahakküm karşısında ortak bir kaderi paylaşan yurttaşlar, kaderlerini topluca şekillendirebilirler.[380]

HARRİNGTON, hedeflenen bu ekonomik eşitsizlik ve tahakkümün sınırlandırılması için mülkiyet sahiplerinin artmasını bağımsız yurttaşlık kapasitesi için

[378] HONOHAN, s. 66.
[379] Ibid., s. 63
[380] Ibid., s. 64.

gerekli olarak görmektedir. Düşünür burada toprak mülkiyetini kastetmektedir; zira bir cumhuriyet ancak mülk yurttaşlar arasında geniş bir alana yayılmışsa yaşatılabilirdi.[381]

James HARRİNGTON, bir cumhuriyet taslağı olarak hazırladığı **The Commonwealth of Oceana**'yı, Leviathan'dan beş, iç savaştan ise yedi yıl sonra yayınlamıştı. Oceana, ilk bakışta bilinmeyen denizlerdeki hayali bir adanın anlatıldığı ütopya gibi görünse de biraz incelendiğinde hemen anlaşılacağı gibi İngiltere'nin kurgulanmış halini tasvir ediyordu.[382] HARRİNGTON, CROMWELL'e ithaf ettiği Oceana'da, tasarladığı otuz maddelik anayasa ile senato ve halk meclisinden oluşan bir yasama önerir.[383] Cumhuriyetin üç vazgeçilmez prensibi vardır: Kişilerin yerine yasaların üstünlüğü, yurttaşların çıkarılacak yasalara katılımı ve devlet işlerinde kamu yararı.[384] Yasaların üstünlüğü ilkesi zaten antik düşüncedeki cumhuriyet ya da kendi ifadesiyle commonwealth tanımıyla da ilişkilidir.[385] HARRİNGTON, insan doğasına karşı beslediği kötümserlik nedeniyle çift meclisli olarak kurguladığı parlamentonun üyelerinin kendi çıkarlarını korumasını engelleme amacıyla halk meclisine veto yetkisi veriyordu; buna ek olarak senato ve halk meclisi üyeleri sadece üç yıl görev yapabilecekti. Görev süreleri biten üyeler, üç yıl geçmeden yeniden seçilemeyecekti. İleride Fransız Devrimi'nde taslak haline gelecek, ancak ABD'de uygulanacak olan seçim sistemi önerisine göre parlamento üyelerinin belli bir bölümü görev süresi içerisinde belli sürelerle yeniden seçilecek bir rotasyon sistemi de öngörmüştü.[386] İngiliz düşünür, parlamento üyelerinin dönüşümlü olarak seçilmesini önererek bir yandan

---

[381] Ibid.

[382] HARRINGTON, James. **Harrington: The Commonwealth of Oceana and A System of Politics**, Editor John Greville Agard Pocock, Cambridge University Press, 1992. (POCOCK tarafından yazılan Giriş bölümü, s. xvii).

[383] OTTMANN, Henning, **Geschichte des politischen Denkens, Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit**, Band 3/1, (Band 3: Neuzeit Teilband 1: Von Machiavelli bis zu den großen Revolutionen) J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2006, s. 331.

[384] HAMMERSLEY, Rachel. **James Harrington: An Intellectual Biography**. Oxford University Press, 2019. s. 77.

[385] AUDIER, s. 33.

[386] Ibid., 79.

cumhuriyetçiliğin temel düsturlarından olan yurttaşların yönetime katılımını sağlarken, diğer yandan da herkesin sorumluluk aldığı dolaşımı sağlayacak mekanizmaların kurulmasıyla örgütlü partilerin ve oligarşilerin etkisini de nötralize etmeyi hedeflemişti.[387] HARRİNGTON'ın yönetim sistemi, kökenleri antikiteye uzanan karma anayasa geleneğinden beslenir. Bu karma modelde Senato aristokrat, Halk Meclisi demokrat, hükümet ise monarşiktir. Ancak, yürütmenin başında bir hükümdar değil, kırk dokuz üyeden oluşan bir komite bulunmaktadır.[388] Kendisi de aristokrat kökenli olan HARRİNGTON, aristokrasi karşıtı olmamakla birlikte aristokrasinin sınırlı sayıları nedeniyle bir sınıf oluşturamadıklarından dolayı cumhuriyet için zararlı olmaktan ziyade onları istikrarın bir unsuru olarak görür. Aristokrat temelli Venedik Cumhuriyeti'ni istikrarlı olması nedeniyle de örnek almıştır.[389]

HARRİNGTON'ın kurguladığı sistem, aslında monarşiyi savunan HOBBES'a verilen cevapları içermekteydi. Mutlak egemenliğin teorisyeni HOBBES'un iktidar teorisine, onun Antik Yunan ve Roma mirasına olan nefretine ve teslimiyet anlayışı yerine kamusal katılım ve erdem ile adeta meydan okumuştu.[390] Otoriter bir yönetim olarak tasarladığı Leviathan'ın karşısına cumhuriyetçileri koyan HOBBES, özgürlüğü tahakkümsüzlük değil müdahalesizlik olarak tanımlamıştı. Ancak -devletin dayattığı- yasayı da özgürlüğe karşı bir argüman olarak değerlendirir. Böylece yukarıda da değinildiği üzere yasa yönetimini önceleyen cumhuriyetçilere karşı aslında hem cumhuriyetin hem de despotizmin özgür olmayan bir yapı olduğunu göstermeye çalışmıştır.[391] HOBBES, hiçbir yasal düzenlemenin özgürlükle birlikteliğinin olmayacağını iddia ederek Leviathan'ı kutsuyordu. HARRİNGTON, HOBBES'a karşı

[387] AUDIER, s. 32.

[388] OTTMANN, s. 332.

[389] AUDIER, s. 32.

[390] POCOCK, John Greville Agard, **The Machiavellian Moment, Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition**, Princeton University Press, 2. Baskı, 2003. s. 397; HARRINGTON ve HOBBES'un görüşlerinin karşılaştırılması ve analizi için ayrıca Bkz. WETTERGREEN, John A., **James Harrington's Liberal Republicanism**, Polity, 1988, Cilt: 20, Sayı: 4, s. 665-687.

[391] PETTIT, s. 63.

yasaların yurttaşlarının özgürlüğünü sağlamak üzere koyulduğu bir devleti tanımlıyordu.[392] Hatta bunu HOBBES'un örneklerini istihzalı bir şekilde ters çevirerek de yapmıştır. HOBBES, cumhuriyeti temsilen Lucca'yı, despotizmi temsilen de İstanbul'u örnek vererek şu karşılaştırmayı yapar: Lucca şehrinin kulelerinde Libertas (özgürlük) yazılı olsa bile hiç kimsenin bundan tek başına bir kişinin İstanbul'da olduğundan daha özgür ya da commonwealth hizmetinden mahrum olduğu anlamını çıkaramaz; bir commonwealth ister monarşik ister popüler olsun özgürlük yine aynıdır.[393] HARRİNGTON, muarızına karşı çıkar. Ona göre bir Luccalı'nın Lucca yasalarından bir Türk'ün İstanbul yasaları karşısında olduğundan daha çok özgürlüğe ve daha çok muafiyete sahip olmadığını söylemekle, bir Luccalı'nın Lucca yasaları sayesinde bir Türk'ün İstanbul yasaları sayesinde sahip olduğundan daha çok özgürlüğe sahip olmadığını söylemek arasında çok fark vardır.[394] Böylece HARRİNGTON, İstanbul'da bir paşanın bile canı ve malının sultanın iradesine tabi olmasına karşın Luccalı bir yurttaşın hem malının hem de canının özgür sahibi olduğunu söyleyerek, hukukun insanların değil de yasaların egemen olduğuna dair cumhuriyetçi temel argümana dikkat çeker.[395]

HARRİNGTON, yukarıda da değinildiği üzere toprak mülkiyetine kitabında önemli bir yer vermiştir. Bir bireyin toprağın tamamını veya çoğunu elinde tuttuğu durumlarda mutlak monarşi uygun hükümet biçimiydi; toprağın çoğunluğunun nüfusun çoğunluğu tarafından tutulduğu yerlerde ise cumhuriyet hükümeti en uygun olan sistemdi. Düşünürün toprak mülkiyeti üzerinden mülkiyete verdiği önemin temelinde toprak sahibi bağımsız yurttaşların oluşturduğu özgür toplumun güvencesini mülkiyet

[392] Ibid. s. 65.
[393] HOBBES'tan aktaran PETTIT, s. 63; Ayrıca bkz. HOBBES, s. 158.
[394] HARRINGTON'dan aktaran PETTIT, s. 64; Ayrıca bkz. HARRINGTON, s. 20.
[395] PETTIT, s. 64.

sahibi olarak görmesi vardır.[396] Özgür yurttaşların sahip olduğu mülkiyete verilen bu önem, Amerikan Devrimi'nde de görülecektir.

HARRİNGTON, İngiltere'de monarşinin çöküşünü neredeyse tamamen ekonomik ve sosyal açıdan açıklamaktadır. Bu çöküşün engellenmesi için de iyi bir tarım yasasıyla güvence altına alınan yeni ekonomik ve sosyal yapı öneriyordu.[397] Tarım ve feodal yapı ile bu kadar ilgilenen düşünürün eserini POCOCK, *"feodalizm üzerine Machiavellici derin düşünce"* olarak tanımlamıştır.[398] Feodal yapıdan kapitalizme geçiş arasında adeta bir köprü olan cumhuriyet döneminde Antik Yunan ve özellikle de MACHİAVELLİ'den etkilenen[399] HARRİNGTON'ın cumhuriyetçiliğinin özgün karakteri en açık olarak özgürlük ve hukukun üstünlüğü anlayışında görülür.[400] Düşünürün modern siyaset bilimine bir başka katkısı Prens'in tutkularının sınırları olduğunu keşfetmesiydi. Bu tutkuları sınırlandırıp keyfi yönetimi engellemek için de temsil, kuvvetler ayrılığı, dini hoşgörü ve çift meclisli bir sistem tasarlamıştır.[401]

HARRİNGTON'ı bu çalışmada şimdiye dek incelenen düşünürlerden ayıran belki de en önemli fark, fikirlerinin o an pratiğe dönüştürülme potansiyeli taşıyor olmasıydı. HARRİNGTON, tüm siyasi eserlerini 1656 ile restorasyon arasındaki dört yıllık dönemde kaleme almıştır. Bu çalkantılı zamanın doğası gereği yazılarında İngiliz halkının hayatta kalması ve liderleri CROMWELL'i gerçek cumhuriyet hükümeti kurmaya ikna etme çabası görülür. İngiliz hükümeti için benimsenip uygulanabilecek bir model oluşturmak için çok çeşitli kaynak ve yazarlardan yararlanmak zorunda kaldı. MACHİAVELLİ de kendisine yer bulmuştur bu eklektik çabada, ARİSTOTELES de.

---

396 AUDIER, s. 32.

397 SCOTT, Jonathan. **Commonwealth Principles: Republican Writing Of The English Revolution**. Cambridge University Press, 2004. s. 63.

398 POCOCK, s. 385; HARRINGTON'un MACHİAVELLİ'nin görüşlerine katıldığı ve ayrıldığı noktalar için ayrıca Bkz. AUDIER, s. 32-33 ve ayrıca Bkz: RAHE, Paul A. **Against Throne and Altar. Machiavelli And Political Theory Under the English Republic**, Cambridge University Press, 2008, s. 321-346.

399 POCOCK, Harrington'u Platon'dan çok Machiavellici olarak görür; Bkz: HARRINGTON**,** s. xv.

400 WETTERGREEN, s. 685.

401 Ibid. s. 686.

Böylece Yunan mirasına yeni bir bakış açısı getirmiş oldu.[402] 17. ve 18. yüzyıl boyunca, her görüşten siyasal düşünür, Yunan siyaset teorisiyle ilgili argümanlarının büyük kısmını Oceana'dan almıştır.[403] OTTMANN'a göre onun kurguladığı cumhuriyet, CROMWELL'in gerçekleştirmeye ilgi uymadığı bir rüyaydı.[404] Bu ilgisizliği gören düşünür, cumhuriyetin sona erip monarşinin tekrar işbaşına gelmesinden sonra sorgulamaya alındığında, kitabını "kralın hükümetine karşı yazmadığını" "tahtı zorla gasp eden" diyerek kötülediği CROMWELL'den sonra parlamentonun bir cumhuriyet olduğu iddiasına karşı öyle olmadıklarını kanıtladığını söyleyebilmiştir.[405] Umutsuzluk sonucu yapıtını inkara kadar giden HARRİNGTON, **Oceana** ile İngiltere'de bulamadığı ilgiyi, ölümünden bir asır sonra Fransa'da önce MONSTESQUİEU'dan devrim döneminde ise SİEYES'ten görecekti. Yasama organının oluşumu ve seçim dönemlerine ilişkin tasarımı Fransa'da meclise bir taslak olarak sunulacak, ABD'de ise bazı eyalet yasama organlarının oluşumu ile federal anayasada Senato'nun düzenlenmesinde başvurulan bir kaynak olacaktır.

HARRİNGTON erdemli yurttaşların katılımıyla politik olarak yaratılmış özgürlük anlayışını vurgulamıştır. Doğal haklar ya da sosyal sözleşme benzeri bir söylemi de savunmamıştır. HARRİNGTON, 18. yüzyıla MACHİAVELLİ tarafından dönüştürülmüş bir Yunan geleneği ile Yunan geleneği tarafından dönüştürülmüş bir MACHİAVELLİ'yi miras bırakmıştır.[406] Aynı dönemde başka bir düşünce geleneği de filizlenmeye başlamıştır. Tıpkı cumhuriyetçiler gibi tiranlığa alternatif olan bu düşünce, yurttaşların siyasete aktif katılımından ziyade hükümetin yetkilerinin sınırlanmasını hedefliyordu. Liberalizmin temelini oluşturan ve LOCKE'da somutlaşan bu anlayış ile

[402] NELSON, Eric. **The Greek Tradition in Republican Thought**. Cambridge University Press, 2006. s. 126; POCOCK, bu yönden Machiavellici bir tarihçi olarak nitelendirdiği Harrington'u, İngiliz ve Kuzey Amerika cumhuriyet geleneklerinin temel direği olarak tanımlar: POCOCK, s. 383-400.
[403] Ibid., s. 125.
[404] OTTMANN, s. 330.
[405] HAMMERSLEY, s. 82
[406] NELSON, s. 125.

iktidarın sınırlaması, politik olarak oluşturulmuş ve gerçekleşmiş bir özgürlüğün yerine bireylerin doğal bir özelliği olarak savunulmuştur. Cevabı aranılan soru ise bireyin toplum içerisinde nasıl bir özgürlüğe ne kadar sahip olacağı şeklindeydi.[407]

2. Amerikan Cumhuriyetçiliği

a) Tarihi Süreç ve Toplumsal Taban

17. yüzyılın ilk yarısı, Amerika kıtasının kuzeyinde başta New England olmak üzere koloni yerleşimlerinin kitlesel hale geldiği bir dönemdir. Amerika'ya yoğun bir göç veren İngiltere'de ise iç savaş ve ardından gelen 1688 devrimi ile siyasi ve toplumsal yapıda önemli değişiklikler olmuştu. Düzleyiciler'in[408] halk egemenliği, genişletilmiş oy hakkı, kanun önünde eşitlik, dini hoşgörü gibi talepleri ana kıtada gerçekleşmese de fikirleri bir şekilde Atlantik Okyanusu'nun karşı kıyısına ulaşmıştı. Siyasi, sosyal, ekonomik ve dini nedenlerle ana kıtadan göçenlerin oluşturduğu kolonilerde yavaş yavaş eşitlikçi ve demokratik bir hayat biçimi kurmaya başlanmıştı. 1630'da kent meclislerinin oluşmasıyla birlikte kuzeyde (New England) her beş kişiden dördü oy verme hakkına kavuşmuştu. Zamanla bir kentin erkek yerleşimcilerinin çok büyük bir kısmına elli şilin gelir sahibi olmak kaydıyla oy kullanma hakkının verilmesi

[407] HONOHAN, s.76: Yazara göre, LOCKE'un temsil ettiği bu düşüncede siyasal toplum, hakların daha iyi güvence altına alınması amacıyla bireylerin sözleşmeye temelli bir anlaşmasına dayanmaktadır. Bu sözleşme ile birey, otoriteyi kullanımına ilişkin siyasi haklarını iktidara emanet ederler. Hükümet, bireysel yaşam, özgürlük ve mülkiyet (geniş anlamda) haklarını korumayı taahhüt ederken meşruiyetini de katılımdan değil yurttaşın rızasından alır. Kamu yararı, özgürlük ve mülkiyetin korunması dikkate alınarak daha dar bir çerçevede gerçekleşir. Hukuk ise keyfiliği sınırlamakla görevlidir. Dahası, iktidar erki ve devredilemez haklar alanlarının sınırlandırılması, devlet tarafından neyin kontrol edilip neyin kontrol edilemeyeceğine dair açıkça liberal kamu-özel alan ayrımının temellerini oluşturur. Kamusal alan ve özel alan arasındaki bu ayrım, sonuç olarak cumhuriyetçi anlayıştaki ayrımdan farklıdır.

[408] Levellers hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: SHARP, Andrew (ed.). **The English Levellers**, Cambridge University Press, 1998; BOOKCHIN, s. 131-145.

de bu hakkı genişletmişti.[409] Kent meclisi binaları giderek gerçek bir halk merkezi haline gelerek güç kazanmıştır. Kent meclisleri artık vergi toplayabilir, toprak dağıtımı yapabilir ve mülkiyet anlaşmazlıklarını çözebilirdi; böylece kentler, kendi işlerinin yönetiminde çok fazla otonomi sahibi olmuşlardır.[410]

Bir yandan başta tütün ve pirinç olmak üzere büyük üretimlerin gerçekleştirildiği geniş ve verimli topraklar, diğer taraftan giderek kalabalıklaşıp örgütlenen koloni nüfusuna karşı İngiliz yönetiminin alacağı önlemler, Amerikan devriminin ateşleyicisi olacaktı. İngilizler, ticari olarak iki tedbire başvurdular; ilki Amerikan uyrukları Büyük Britanya'nın sağlayabileceği bütün ürünleri ve Avrupa mallarını yalnızca İngilizlerden almaya mecbur kılmak, diğeri ise Amerikalıların yurtdışı ticaretini, buradan gelecek kârların sonunda Büyük Britanya'da toplanabilecek şekilde düzenlemek.[411] Bu önlemlere dayanarak İngilizlere ait olmayan limanlara mal taşıması yasaklanan Amerikan gemileri, kendi ürünlerini başka pazarlara göndermek üzere yeniden yüklenmesi için önce İngiliz limanlarına getirmeye zorlandı. Nihayet Atlantik kıyısı boyunca gerçekleştirilen koloniler arası ticaret sınırlandırıldı.[412] 1756-1763 yılları arasında gerçekleşen yedi yıl savaşlarının İngiliz maliyesini zorlamasıyla Pul Yasası başta olmak üzere tüketim ürünlerine ek mali yükümlülüklerin getirilerek Amerika'ya daha çok İngiliz askerinin çıkarılması, "*Temsil edilmeden vergilendirmeye hayır*"[413] sözünü slogan haline getirdi; pul vergisi ise büyük bir ekonomik yükten çok, özgür bir halkın haklarına yönelik siyasi bir meydan okuma olarak görüldü.[414] Pul Yasasına gelen sert tepkiler üzerine yasa yürürlükten kaldırılmışsa da Amerikalıların duyarlılığı, İngiliz Parlamentosunu görülmemiş ölçüde keskinleştirmeye götürmüştü. Parlamentonun, kolonilere istediği yasayı koymaya "her koşulda" mutlak hakkı olduğunu tasdikleyen

[409] BOOKCHIN, s. 205.
[410] Ibid., s. 206.
[411] Ibid., s. 213.
[412] Ibid., s. 215.
[413] *"No taxation without representation."*
[414] Ibid., s. 220.

Deklarasyon Yasasını kabul etmesiyle, daha önce gevşek bir şekilde yönetilen imparatorluğu sıkı bir üniter devlete ve koloniler üzerinde acımasız merkezi yönetime dönüştürdü.[415] Tedbirlere karşı tepkiler devam edince bu kez çay dışındaki maddeler üzerindeki gümrük vergisini kaldırıldı.[416]

Mart 1770'te, bir buçuk yıllık bir gerilimden sonra, bazı çocukların kendilerine kartopu atmasını bahane eden İngiliz askerleri kalabalığa ateş açtığında gizli çatışma da ani bir patlamaya dönüştü. Beş kişinin öldüğü ve Boston Katliamı diye bilinen bu olayın ardından, İngiliz mallarını boykot etmek, yapılan bütün ithalatı neredeyse hemen sona erdirmek ve kolonilerin isteklerini verine getirmezse, Amerikan mallarının İngiltere'ye ihracatını tamamen yasaklamak amacıyla, bir kıta kongresi toplandı. Kongre'de İngiltere ile ilişkileri *de facto* olarak kesecek birçok karar kabul edildi. Her kolonide yeni yerel hükümetler oluştu, bir kıta ordusu seferber edilip koloniler arası konfederasyon oluşturuldu ve Amerikan limanları dünya ticaretine açıldı.[417] İngiltere, kendisine isyan olarak gördüğü bu gelişmeyi başta Boston olmak üzere silahla engellemeye kalktığında karşısında George WASHİNGTON komutasında bir ordu buldu. Çatışmaların başladığı anda Thomas PAİNE'in yayınladığı **Sağduyu** başlıklı broşür, yaklaşık yüz bin baskı yaparak, İngilizlere karşı artan mücadelenin düşünsel boyutunu halka yaymaya başladı. PAİNE'in monarşiyi reddederek cumhuriyetçiliği öne çıkarması ilkin her kesimden destek görmedi. Onun cumhuriyetçi yönetim önerisine John ADAMS, herhangi bir kısıtlama veya denge ögesi olmaksızın çok fazla demokratik olduğu, bunun karmaşa ve her türden şeytani işi yaratacağı gerekçesiyle karşı çıktı.[418] ADAMS, halk meclislerinin, çabuk değişebilen, acil kararlara açık ve demagojiye çok müsait olduğunu düşünüyordu.

[415] Ibid., s. 221.
[416] Ibid., s. 222.
[417] Ibid., s. 231.
[418] Ibid., s. 242.

Bu nedenle Sağduyu'nun yayınlanmasından sadece birkaç ay sonra, ona karşı gibi görünen **Thoughts on Government** adlı kitabını yayınladı.[419] ADAMS'ın sunduğu model, İngilizlerin anayasa dengesini yineleyen cumhuriyetçi bir devlet şekliydi: Yasama meclisinde iki kamara bulunmalıydı ve bağımsız bir yargının yanı sıra yasama meclisten geçen yasa tasarılarını veto edebilen bir yönetici olmalıydı.[420] PAİNE'in *radikal* fikirlerine karşı çıkışlar bununla kalmadı, onun savunduğu cumhuriyet, anarşizm veya tiranlık ya da Cromwellci bir diktatörlük getirebilirdi.[421] Gazeteler onu suçladı; PAİNE'in Amerikan toplumunun kendine özgü doğasına ilişkin tahminleri açıkça yanlıştı. Amerika, cumhuriyetçiliği destekleyemezdi: *"Cumhuriyetçi bir hükümet biçimi ne halkın dehasına ne de Amerika'nın boyutuna uygun olmazdı"* çünkü Amerikan toplumu temel olarak anavatan olan İngiltere'deki halktan farklı değildi.[422] Ancak İngiltere'den ayrılma konusunda artık sosyal sınıflardan da farklı sesler çıkmaya başlamıştı.

1776 baharında, Pennsylvania'da mülk sahiplerinin çıkarlarını savunanlar ve güney eyaletlerinden gelen delegelerin çoğu, PAİNE'in talepleri ile adeta şoka uğradılar. Pennsylvania, Maryland ve New York gibi zengin muhafazakâr grupların hâlâ güçlü olduğu eyaletlerden bağımsızlık bildirisini görüşmek için gelen delegeler, eğer öneri gelirse bağımsızlığa karşı oy kullanmaları yönünde özellikle uyarıldılar. Bu delegeler, uzun bir süre beklemede kalarak bağımsızlık yönünde oy kullanmayacaklardı.[423] Bağımsızlık Bildirisini imzalayanlar, henüz tanımlanmamış olan geniş orta sınıfı ve katı biçimde kapitalist olmayan kentliler anlamında "burjuvaziyi" yansıtırken[424] eyaletlerde yaygın olan görüş, mülkiyet hakkına saygı idi. Güney'deki

[419] Ibid.
[420] Ibid.
[421] WOOD, Gordon S., **The Creation of The American Republic, 1776-1787**, The University of North Carolina Press Books, 2011, s. 94.
[422] Ibid., s. 95.
[423] BOOKCHIN, s. 245.
[424] Ibid., s. 248.

büyük çiftlik sahiplerinin bağımsızlık karşısı tutumları bir kenara bırakıldığında mülkiyet sahibi olmanın büyük oranda kabul gördüğü sosyal bir taban vardı. Bağımsızlıktan sonra, seçimlerde oy kullanabilmek için mülkiyet sahibi olma şartının - koloniler döneminde zaten yaygın bir uygulamaydı- getirilmesinin arkasında kendine göre geçerli sebepleri de gözden kaçırmamak gereklidir. 18. yüzyılda yaygın anlayışa göre mülkiyet, öncelikle yurttaşa temel serbestlikler bahşediyordu. Seçmene (erkeğe), kendi aklı ve bilinci dışında başka hiç kimseye ve hiçbir şeye borçlu olmayan özgür bir temsilci olarak maddi bağımsızlık sağlıyordu.[425] Hizmetkârlar, başka hiçbir mülkiyeti olmayanlar ve bu nedenle efendileri tarafından çalıştırılanların aksine, mülkiyet sahibi erkek, dışsal baskıdan ve maddi istek korkusundan kurtulabilirdi. O bağımlı biri değil, bir yurttaştı, en azından potansiyel olarak öyleydi. Ayaktakımından değildi; uzun sureli arkadaşlara, komşulara, maddi çıkarlara ve sorumluluklara sahipti ve bu nedenle kendisinin olduğu kadar topluluğun en iyi çıkarları ile ilgilenmesi beklenirdi.[426]

ARENDT, mülkiyet ve özgürlük arasındaki doğrudan bağlantıyı günümüzde 18. yüzyıldan daha farklı gördüğümüzü söylemektedir.[427] *"Önceki ve sonraki yüzyıllar için olduğu kadar 18. yüzyıl için de yasaların işlevi, öncelikle özgürlükleri güvence altına almak değil, mülkiyeti korumaktı; özgürlüğü güvenceye alan da aslında hukuk değil, mülkiyetti."* Düşünüre göre 20. yüzyıl öncesinde insanlar, devletin ya da toplumun baskılarına doğrudan maruz kalmamış, bireysel korumadan yoksun bırakılmamışlardı. Ancak ne zaman ki özgürlükleri korumak mülk sahipliğinden bağımsız hale geldi, yasalar da yalnızca mülkiyeti değil, kişileri ve bireysel özgürlüğü de doğrudan korumak zorunda kaldı. Ancak 18. yüzyılda ve özellikle de dünyanın İngilizce konuşulan bölgelerinde, mülkiyet ve özgürlük hâlâ birbiriyle örtüşmekteydi; mülkiyet dendiğinde özgürlük anlaşılıyordu ve birinin mülkiyet haklarını geri kazanması ya da savunmasıyla,

[425] Ibid., s. 247.
[426] Ibid.
[427] ARENDT, s. 242.

özgürlüğü için savaşıyor olması aynı şeydi.[428] Yukarıda da değinildiği gibi Amerika kıtasına göçenler arasında dini, siyasi ve diğer sosyal sebeplerle gelenler çoğunluğu oluşturuyordu. 17. yüzyıl İngiltere'sinin bir siyasi kargaşası ve toplumsal ayrımından kaçan göçmenler, yeni kıtada daha özgür, demokratik ve katılımcı bir anlayışla kolonileşmişlerdi. Kıtanın doğal kaynaklarının işlenmeye başlamasıyla sağlanan ekonomik gelişmeler, İngiliz yöneticilerin bu kaynakların kullanımı konusundaki iştahlarını kabartmıştı. Amerikalı üreticiler tüccarlara karşı alınan mali önlemler sadece bu kesimleri değil, gündelik işçisinden, gazete okuru zanaatkârlara kadar tüm toplumu etkiledi. Krala karşı kazanılan savaştan sonra ilan edilen Bağımsızlık Bildirgesinden anayasanın ilanına giden süreçte, çıkarlarını kaybetmekten korkarak kraliyet yanında yer alan küçük bir azınlık dışında toplumun büyük bir kesimi devrimi destekleyecekti.

b) Anayasaya Giden Yol

aa) Federalist Yazılar

Amerika'da cumhuriyet ve anayasanın oluşumunu anlamak için başvurulacak ilk eser **Federalist Yazılar**[429] olacaktır. Eseri oluşturan makaleler, o kadar seri bir şekilde

---

[428] Ibid.

[429] **Federalist Yazılar**, anayasanın onaylanması için New Yorklu seçmenleri ikna edebilmek amacıyla yayımlanan gazete makalelerine verilen addır. 1787 Ekim ayı ile 1788 Ağustos ayları arasında New York eyaletinde yayımlanan The Independent Journal, The New York Packet, The Daily Advertiser gibi gazetelerde çıkan 85 makaleye "The Federalist Papers" adını 1825 yılında James MADISON vermiştir. MADISON tarafından *"Federal Anayasa metninin, hazırlayan kurum ve onu kabul eden otorite tarafından anlaşılan en özgün açıklaması"* diye nitelendirilen makaleler başlangıçta haftada ortalama iki, daha sonra da haftada dört makale olarak yayımlanmıştır. 85 makalenin 51'ini yazan Alexander HAMILTON ve 29 makalede imzası olan MADISON anayasanın savunması ve yine öncelikle yeni hükümetin yapısıyla ilgili konuları ele alırken, John JAY ise hastalığı nedeniyle çoğu dış ilişkilerle ilgili ancak 5 makaleyi yazmıştır. Makaleler, ilk defa 1788'de McLEAN tarafından kitap şeklinde yayımlanmıştır. Bkz: HAMILTON-JAY-MADISON, s. 13.

85 makalenin ilk 14'ü federal bir birliğin neden gerekli olduğu, 15 ilâ 20. makaleler birlik önündeki engeller, 23 ilâ 36. makaleler ise güçlü bir yönetimin gerekliliği üzerinedir. 39'dan 83'e kadar diğerleri ise cumhuriyetçi bir anayasanın uyumluluğu hakkındaydı. Ayrıca 14 makale birliğin refaha sağlayacağı faydalar, 8 makale mevcut konfederasyon birliğinin korunması, 14 makale bu birliğin korunması için güçlü bir hükümete olan ihtiyacı, 48 makale, anayasa taslağının cumhuriyet rejimi ile uyumunu konu alıyordu. Bkz: OTTMANN (3-2), s. 48.

hazırlanıp yayımlanmıştı ki (günde yazılan ortalama bin kelime) eserin geneli ele alındığında cumhuriyet ve anayasa üzerine sistematik ve entegre bir incelemeden ziyade yeni anayasanın savunulması ve anayasanın bu şekilde onaylanmasına karşı çıkan Anti-Federalistlere[430] karşı bir cevap niteliğinde olduğu anlaşılabilir. Makalelerin yayınlanmasındaki saik, İngilizlere karşı kazanılan savaştan sonra 1781 yılında kabul edilen ve ABD'nin ilk yazılı anayasası olarak bilinen Konfederasyon Anayasasının[431] ülke yönetiminde yetersiz kaldığı iddiasıdır. DAHL, *Federalist Yazıları* anayasanın eleştirel ve nesnel analizlerinden çok uzak olduğunu savunarak makalelerin asıl amacına dikkat çekmektedir: *"Propagandanın sözlük tanımını 'bir davayı, ulusu, vb. teşvik etmek veya zedelemek için metodik olarak yayılan bilgi veya fikirler' olarak kullanırsak, Federalist Yazılar kesinlikle propagandaydı."*[432]

Alexander HAMİLTON (1757-1804) tarafından kaleme alınan ilk makalede, tartışılması istenen altı maddeden kendileri için en önemlisinin cumhuriyetçi bir hükümetinin önerilen anayasa ile uyumluluğu olduğu belirtilir.[433] MADİSON'ın (1751-1836) imzasını taşıyan 10 nolu makalede ise en iyi temsilin cumhuriyet ile sağlanabileceği savunularak onun saf demokrasi ile farkları ele alınıyordu.[434] MADİSON, bu makalede demokrasi ile cumhuriyet arasındaki farkı, ilkinde seçilen az sayıdaki yurttaşın temsili söz konusu iken ikincisinde daha fazla yurttaşın, daha büyük bir coğrafyada temsilinin mümkün olması şeklinde açıklar. MADİSON, kalabalık nüfus ve geniş coğrafyaya sahip bir cumhuriyette temsilcilerin daha fazla sayıda yurttaş

[430] Anti-Federalistler, güçlü bir merkezi hükümet yerine federe hükümetlerin gücünün artırılmasını amaçlıyorlardı. Tıpkı Federalist yazarları gibi Brutus başta olmak üzere Roma kökenli mahlaslar kullanmış ve yine Federalist gibi tam 85 gazete makalesi kaleme almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: BAILYN, Bernard, et al. (ed.). **The Debate on the Constitution: Federalist and Antifederalist Speeches, Articles, and Letters During the Struggle over Ratification**, Literary Classics of the United States, New York, 1993; KETCHAM, Ralph. **The Anti-Federalist Papers And The Constitutional Convention Debates**, Penguin Books, New York, 2003.

[431] *Articles of Confederation and Perpetual Union.*

[432] DAHL (2001), s. 63-64

[433] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 35. HAMILTON'un siyaset felsefesi için bkz: KORITANSKY, John C., **Alexander Hamilton's Philosophy of Government and Administration**. İçinde Publius, Republicanism, Representation, and Consent: Views of the Founding Era, Vol. 9.2, 1979, s. 99-122.

[434] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 52.

tarafından seçilmesi ile değersiz adayların eleneceğini ve insanların liyakat sahibi adayları seçme olasılığının daha yüksek olacağını da savunur.[435] Kalabalık ve geniş topraklara sahip bir ülkede cumhuriyetin başarılı olacağını söylemek, antik eserlerin ve aydınlanma filozoflarının fikirlerinin tersini iddia etmek anlamına geliyordu. MADİSON, bir önceki makalede MONTESQUİEU'nun cumhuriyeti ancak küçük ülkeler için önerdiği zaman devletlerin küçük topraklara sahip olduğuna dikkati çeker.[436] Oysa on üç koloniden ve milyonlarca nüfustan oluşan Amerika artık küçük bir ülke sayılamaz. Böylece demokrasinin antik Yunan şehir devletlerine, cumhuriyetin ise -az nüfus ve küçük topraklara sahip- İtalyan şehir devletlerine uygun olduğu şeklindeki klasik görüş yerini modern cumhuriyet anlayışına bırakır. MADİSON, azınlık haklarını çoğunluktan korumak için demokrasiyi reddediyor ve yerine cumhuriyetçi bir hükümet biçimini tercih ediyordu.[437]

MADİSON ve arkadaşları, antik Yunan ve Roma klasiklerini orijinal metinlerinden okumalarının yanı sıra başta MONTESQUİEU olmak üzere aydınlanma dönemi filozoflarının görüşlerini de iyi biliyorlardı. Keza makalelerinde *Publius*, *Brutus* ve *Cato* mahlasını kullanmaları da Antik düşünürlerin mirasına bir göndermeydi.[438] Bu esinlenme, parlamentodaki üst kamaraya *senato* adı verilirken, kamu binalarının mimarisinde antik Roma'ya özenilmesinde, ulusal sembolleri için, cumhuriyetin ilk günlerinden beri Roma lejyonlarının sancaklarını süsleyen kartalı seçmelerinde[439] ya da bazı yerlere (*Cincinnati* gibi) Roma'yı çağrıştıran isimler verilmesinden de anlaşılabilir.

---

[435] Ibid., s. 53.

[436] MADISON'ın klasik dönem ve aydınlanma filozofları hakkındaki notları için bkz: SHEEHAN, Colleen A**., The Mind of James Madison: The Legacy of Classical Republicanism**, Cambridge University Press, New York, 2015; Özellikle s. 175 vd.

[437] Ibid., s. 19.

[438] *Publius* Latince "kamu adamı" anlamına gelmekle birlikte ayrıca daha açık bir şekilde, Tarquin diktatörlüğünden sonra Roma Cumhuriyeti'ni restore etmekle yükümlü olan Publius Valerius'a da yapılan bir atıftı. Bkz.: Ibid., s. 13; Federalist ve Anti Federalist yazarların kullandıkları mahlaslar için ayrıca Bkz.: SELLERS (1994), s. 8-10.

[439] MORRISON, Jeffry H. **The Political Philosophy of George Washington**. JHU Press, 2009, s. 70.

Cumhuriyete yapılan tüm bu olumlu göndermelerin sebebi İngiliz monarşisi yerine seçime dayalı bir sistemin kurulması talebinden daha fazlasıydı. Cumhuriyetçilik ideali, İngilizlere karşı kazanılan zaferle birlikte Amerikalılara ahlaki bir boyut, bir ütopik derinlik eklemişti.[440] Temsil, cumhuriyet ve demokrasi hakkındaki görüşleriyle Federalist yazarları tüm klasik anlayışı baş aşağı çevirmişti.[441] Savunulan anayasanın getirdiği sistem, demokratik cumhuriyet fikrini, temsili bir cumhuriyete bırakırken, küçük cumhuriyet anlayışının yerine halk egemenliğine dayalı temsili ve büyük bir cumhuriyet anlayışı, homojen bir ülke tasavvuru ise yerini çoğulculuğa bırakacaktı; nihayet cumhuriyetin erdemleri de nispeten kuvvetleri kontrol eden ve dengeleyen süreçlerin mekaniğine tercih edilecekti.[442]

18. yüzyılın son çeyreğinde Fransız ve Amerikan kamuoyundaki egemen görüş, temsilin *antidemokratik* bir fikir olduğu şeklindedir. Örneğin ROUSSEAU, "*Egemenlik*" diyordu "*hangi nedenlerden ötürü başkasına aktarılamazsa, yine aynı nedenlerden (dolayı) temsil de edilemez.*"[443] Ancak Fransız Devriminde SİEYES'in savunduğu gibi milletvekilleri milleti -sınıfı değil- bir bütün olarak temsil edecekti. Büyük ve kalabalık bir devlette temsilcilerin varlığı bir zorunluluktu. MADİSON, işte bu nedenlerle de büyük bir cumhuriyeti tasavvur ediyordu. Büyük bir cumhuriyetin varlığını yadsıyan egemen görüşe karşı eski cumhuriyetlerde kolaylıkla çoğunluk grupları oluşabilirken, bu gruplaşmanın büyük cumhuriyetlerde oluşmasının daha zor olduğunu savunur. MADİSON'a göre bir devlet ne kadar büyükse, o kadar çok çıkar grubu oluşur; bunların sayısı ne kadar fazla olursa, bir grubun diğerine karşı çoğunluğu oluşturup hükmetmesi daha da zorlaşır. Buna en iyi örnek mezhepler ve kiliselerdir: Bu kurumların sayıları ne kadar fazla olursa, herhangi birinin kamusal yaşama hâkim

[440] Ibid. s. 222.
[441] OTTOMAN (3-2), s. 49.
[442] Ibid.
[443] ROUSSEAU, s. 90.

olması da o kadar zorlaşacaktır.[444] DAHL, gelişen bu cumhuriyetçi anlayışta en fazla korkulması gereken öğenin çokluk değil, azlık olduğunu tekrarlar; ancak bu azlık, halk değil, aristokratik ve oligarşik öğelerdir.[445] Bu tehlikeyi bertaraf etmek için gereken anayasal görev de azlığın veya tek bir despot ile destekçilerinin üstün gelmeleri eğilimini engelleyecek bir sistem kurmaktır.[446]

MADİSON, 39 nolu makalede Hollanda, Venedik ve İngiltere'nin cumhuriyet olarak tanımlanmasına karşı çıkar. Ona göre cumhuriyet, *"gücünü doğrudan ya da dolaylı olarak halkın büyük çoğunluğundan alan ve görevlerini sınırlı bir sürede yerine getiren kişilerce yönetilen hükümet şekli[dir]."*[447] Federalist yazarlarının modern cumhuriyet tasarımları, yeni "halk egemenliği teorisine" dayanıyordu; ancak, bu egemenlik, ROUSSEAU'nun anladığı homojen ve birliği vurgulayan biçimdeki bir halk egemenliği değildi. ROUSSEAU'nun özgürlük ve yönetimi ideal düzeyde uzlaştırma sorununu düşündüğü yerde MADİSON, acil ve pratik bir çare bularak kolonileri birleştirmek için cumhuriyet anayasasını şekillendirmekle uğraşmıştı. Zira ona göre hakların sadece anayasada yer alması, özgürlükleri garantilemiyordu. Bunu gerçekleştirmek için daha geniş bir yapısal çerçeveye ihtiyaç vardı. Herkesin siyasete ve devlet yönetimine aktif katılımını istemek yerine, özgürlüklerini korumak ve erklerin alanları arasında sınırları belirlemek temel sorun olacaktı. MADİSON, böylece özgürlük ve erdemin ancak federalizm, kuvvetler ayrılığı ve temsili birleştiren bir hükümet sistemi aracılığıyla birleştirilebileceğini savunur. Amerika, Avrupa'nın yaşadığı yozlaşmadan uzak, büyük bir cumhuriyeti ancak bu şekilde oluşturabilir ve POLYBİUS'un yönetimsel döngülerinden kaçabilirdi.[448] Böyle bir tasarımda klasik cumhuriyetçilik anlayışının vazgeçilmez ögesi olan erdem (virtu) yalnızca temsilcilere

[444] OTTOMAN (3-2), s. 50.
[445] DAHL, s. 31.
[446] Ibid.
[447] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 80.
[448] HONOHAN, s. 103-104.

yüklenilen iyi bir karakter sahibi olmaları umuduyla sürdürülecekti. Bunun dışında hem halka hem de temsilcilere karşı bir güvensizlik söz konusuydu; bu güvensizlik ancak kontrol ve kuvvetler ayrılığı ile giderilebilirdi.[449] Sonuçta ortaya çıkan formül, adı konulmasa da ilk defa denenecek olan **temsili demokrasiydi**. Anayasa ile Atina'nın doğrudan demokrasisi, temsil ilkesiyle birleşerek cumhuriyet formu altında bir yönetim biçimi haline geliyordu. Böyle bir cumhuriyetle yönetilecek anayasada cumhuriyetçilik kadar önemli diğer ilke de **kuvvetler ayrılığı** olacaktı. MADİSON, 51 nolu makalede, bir erkin diğerinin önüne geçerek topluma baskı oluşturmasının nasıl engelleneceğini şöyle formüle eder:

> "Hükümetin kötüye kullanılmasını denetlemek için bu gibi sistemlere gerek bulunması, insan doğasına hakaret sayılabilir. Fakat hükümetin kendisi insan doğasına ilişkin hakaretlerin en büyüğü değil de nedir? Eğer insanlar melek olsalardı hiçbir hükümete gerek kalmazdı. Eğer melekler yönetici olsalardı hükümet üzerinde iç ve dış denetimlere gerek kalmazdı. İnsanların diğer insanları yönetecekleri bir hükümet planlanırken en büyük güçlük şudur: Önce hükümetin yönettiklerini denetlemesine imkân sağlamalısınız; sonra da onu kendisini denetlemeye yükümlü kılmalısınız."[450]

MADİSON, bu vurucu girişte, kuvvetler ayrılığının amacını denetimi sağlamak olarak açıklar. Yargı, yasama ve yürütmeden oluşacak bu ayrımda her erk eşit ağırlığa sahip olmayacaktı; çünkü cumhuriyet yönetiminde, yasama otoritesinin diğerlerine karşı mutlaka baskın olması gerekiyordu. Ancak yasama organını (Senato ile Temsilciler Meclisi) farklı seçim modeli ve ilkelerle birden çok bölüme ayırıp, aralarındaki ilişkiyi de minimuma indirmek şarttı.[451] Yürütmede ise federal sistemin özelliği olarak önce halk tarafından verilen güç federe ve federal iki farklı hükümet arasında, sonra da kendi

[449] OTTMAN (3-2), s. 48-53.
[450] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 120.
[451] Ibid.

arasında daha alt bölümlere bölünüyordu. Böylece federal ve federe hükümetler birbirini kontrol edecekti. Kuvvetler ayrılığını kurumlar arasında sağladıktan sonra sıra halka geliyordu. Halkı sadece yöneticilerin baskısından korumak yetmezdi, aynı zamanda toplumun bir kısmını diğer kısmının adaletsizliğine karşı korumak da büyük önem taşımaktaydı. Çünkü farklı toplum kesimlerinin farklı menfaatleri vardı; çoğunluk ortak çıkarla birleştirilirse, azınlığın hakları tehlikeye düşecekti: "*Toplumun kendisi o kadar çok bölüme, çıkar (gruplarına) ve yurttaş sınıfına bölünmüştür ki, bireylerin veya azınlıkların hakları neredeyse çoğunluğun tehlike altında değildir.*"[452] MADİSON[453] ve arkadaşlarının demokrasi ve cumhuriyet kavramlarına bakışı pek çok övgü ve

[452] Ibid., s. 121.

[453] MADİSON'ın iktidar gücünü parçalamak için tasarladığı ve anayasa ile yürürlüğe giren kuvvetler ayrılığı projesi, kurumları itibariyle bugün hâlâ geçerli olsa da projenin zaman içerisinde başarılı olup olmadığı tartışmalıdır. SHAPİRO, DAHL'a dayanarak geliştirdiği eleştirisinde ABD yürütme yasama ve yargı organlarının pratiklerinden hareketle sadece anayasal çerçeve çizmenin tahakkümü engellemeyeceğini savunmaktadır: SHAPIRO, Ian. **Politics Against Domination**. Harvard University Press, 2016, s. 62-102.

Senato örneğinde kurucuların erdemli ve en iyilerin seçilmesini umdukları senatörler, "kasaba avukatları, tüccarlar ve hatta en alt sınıftan erkeklerin" oluşturduğu ve birçoğu, "kaba tavırlı" adamlardı. (Ibid., s.73) Benzer şekilde hem senato hem de Federal Yüksek Mahkeme, hakların ihlalinde ortak rol oynayabiliyordu. Örneğin II. Dünya Savaşı esnasında yüz on iki bin Japon kökenli Amerikan yurttaşının tutuklanmasına böyle bir işbirliği söz konusuydu. (Ibid., s. 69).

Diğer taraftan DAHL da yine yüksek mahkemelerden hareketle anayasa mahkemesine sahip demokrasilerin, bireysel özgürlüklere saygı duyulma derecesi üzerinde, anayasa mahkemesi olmayan demokrasilere kıyasla olumlu bir etkiye sahip olduğunun gösterilebileceğine dair şüpheleri olduğunu kaydetmişti. Kurucuların bölünme korkusuyla küçük eyaletler temsilde eşitliği getirmesi, finansman gücünü elinde tutanların siyaseti yönlendirmesi ya da yüksek yargının yanlış kararlarının etkisi gibi Amerikan siyaset pratiğinin getirdiği sonuçlara bakarak SHAPİRO önemli bir eleştirel bakışa sahiptir.

DAHL ve diğer eleştirmenlere göre, MADİSON sosyal kontrollerin ve dengelerin hayati rolünü ya algılamadı ya da algılayamadı ya da bu rolü algıladı, ancak daha da fazla gereksiz kontrol ve denge kurma ve gerekçelendirme çabalarında ısrar etti. Yine Madison modelini eleştirenler, özellikle güçler ayrılığının rolü ve amacı açısından modeli detaylandırmada seçici ve kısmi davrandılar. Ayrıca MADİSON'un sosyal kontrol ve dengelerin önemini hafife aldığı eleştirilerine cevap olarak MADİSON'un genişletilmiş cumhuriyetin doğasında bulunan sosyal kontrol ve dengelerin çoğunluk tiranlığına karşı yeterli bir koruma olduğuna inandığı karşılığı verilmektedir. (CAREY, George W. "Separation of Powers and the Madisonian Model: A Reply to the Critics" **The American Political Science Review,** Mar., 1978, Vol. 72, No. 1, s. 155.)

Etkili kuvvetler ayrılığını kurmadan, herhangi bir hükümet sistemi, hatta cumhuriyetçi değerlerin (yani, siyasi eşitlik ve çoğunluk yönetimi) tam olarak gerçekleştirildiği bir sistemin bile tiranlığa dönüşmesi tehlikesi var iken tüm hükümet biçimlerinin ortak sorunu olan tiranlığa karşı MADİSON'ın zaman zaman cumhuriyetçi değerlerden sapma göstermek pahasına (senato/ikinci meclis) tiranlığa karşı aldığı önlemler halen bir meydan okuma olarak görülebilir (Ibid. s. 163-164.)

MADİSON'a karşı yöneltilen eleştiriler için Bkz: DAHL, s. 159-162.; DAHL, Robert A., **A Preface to Democratic Theory**, expanded edition. The University of Chicago Press, 2006, s. 4-22 vd.; RODGERS, Daniel T., **Republicanism: the Career of a Concept**, The Journal of American History, 1992, 79.1: 11-38; WIEGAND, Marc André. **Demokratische Narrative und republikanische Ordnung**. İçinde Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, 29 vd.

eleştirilere maruz kalmıştır.[454] 20. yüzyılda yapılan bu eleştirilere rağmen onları önemli kılan, cumhuriyetin geniş bir ülkede var olabileceği temsili bir sisteme yaptığı katkılardır. Ayrıca cumhuriyetlerde (demokrasilerde) esas tehlikenin çoğunluktan değil azınlıklar (oligarşik gruplar) tarafından geleceği öngörüsü de siyaset teorisinde göz ardı edilmeyecek bir tespittir.

ab) Thomas PAİNE

PAİNE, İngiltere'den Amerika'ya gelmesinden iki yıl sonra 1776'da yayınladığı **Sağduyu** (Common Sense) adlı broşür ile bir yandan cumhuriyetçiliğin, diğer taraftan yeni Amerikan Anayasası ve bağımsızlığının sayılı isimlerinden olmuştur. İngiliz kökenli olmasına rağmen hem Amerikan hem de Fransız Devriminde rol oynayan PAİNE, Edmund BURKE'ün Fransız Devrimine karşı kaleme aldığı *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* adlı eserine karşı bir yıl sonra *İnsan Hakları* başlıklı kitabıyla Amerikan ve Fransız devrimlerini savunmuştur.[455] PAİNE, halen Amerikan tarihinde en çok satılan kitaplardan olan Sağduyu'ya İngiliz sisteminin eleştirmekle başlar. Düşünüre göre İngiliz Anayasası despotluğun kalıntılarıyla cumhuriyetçi unsurların bir harmanıdır: Kralın şahsında devam eden monarşi ile Lordlar Kamarası üyelerinin şahsında devam eden aristokrasi ve Avam Kamarasının mensuplarında mevcut yeni cumhuriyetçi unsurlar.[456] PAİNE, MONTESQUİEU'dan beri övülen İngiliz anayasasını mutlakiyetçiliğin gizlendiği bir sistem olarak eleştirir: Bir taraftan Avam Kamarası ödenekleri elinde tutarak kralı kontrol etme gücüne sahipken, diğer taraftan kral da

[454] The Federalist hakkında kapsamlı eleştiriler ve özellikle en özenilen kuvvet olan yasamanın, zamanla başkanlığa karşı zayıflaması hakkında Bkz.: ACKERMAN, Bruce, **We the People, Volume 1: Foundations**, Harvard University Press, 1993; ACKERMAN, Bruce, **The Failure Of The Founding Fathers: Jefferson, Marshall, And The Rise of Presidential Democracy**, Harvard University Press, 2009.; ACKERMAN, Bruce, **The Decline And Fall Of The American Republic,** Harvard University Press, 2010.

[455] PAINE, Thomas. **Rights of Man, Common Sense, and Other Political Writings**. Oxford University Press, 2008. s.

[456] PAINE, Thomas, **Sağduyu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Çiçek Öztek, İstanbul, 2019, s. 4.

yasaları veto etme yetkisi ile Avam Kamarasını kontrol ediyordu. *"Kralın en başta ondan daha bilge olduğu düşünülen Avam Kamarasından daha bilge olduğu varsayılıyor. Su katılmamış bir saçmalık!*"[457] PAİNE, eserinde ağırlıklı olarak radikal ve cesur bir monarşi eleştirisi yapmıştır. Mutlakıyet yönetimi, insan doğasının yüz karasıydı, en güçlü özelliği ise basit olmasıydı. Zira insanlar acı çekiyorsa bu acının kimden kaynaklandığını da bilirler. Ancak İngiliz Anayasası monarşik-aristokratik ve cumhuriyetçi ögelerden oluşan karmaşık yapısıyla insanların acının nereden kaynaklandığını bulması yıllarını alabilir.[458] PAİNE, insanların krallar ile tebaa şeklinde ayrılmasının ne doğal ne de dini hiçbir nedenle açıklanamayacağını savunur.[459] Yazar, böylece monarşinin sözleşmeci ya da dinsel kökenlerine bir darbe vurduktan sonra insanlar en başta eşit olduğuna göre hiç kimsenin ailesini doğuştan başka ailelerin önüne sonsuza kadar geçirmeye hakkı olamayacağına dikkat çeker.[460] PAİNE, monarşinin kökenlerine dönerek bunun bir talep üzerine çıkmış olamayacağını, ancak rastgele çıkıp sonradan bunun hakka dönüşmüş olabileceği ihtimalini ileri sürer.[461] Kralın siyasi sistemde gerekli olmayan *"siyaseten bir fazlalık"* olduğunu savunur, bu nedenle Amerikalılar için İngiliz sistemini tekrarlamak için hiçbir neden yoktur. Amerikalılar İngilizlerin eski yozlaştırıcı geleneğini bir kenara bırakıp insan özgürlüğünün yegâne gerçek temelini oluşturan doğal haklara dayalı yeni bir politik düzen oluşturmalıydılar.[462] SİEYÉS'in 6 Temmuz 1791'de Moniteur isimli gazetede yayınlanan bir mektubuna iki gün sonra bir mektupla cevap veren PAİNE, bir yandan SİEYÉS'i monarşiyi savunmakla itham ederken, diğer taraftan cumhuriyetçilik ile neyi kastettiğini de açıklar. Cumhuriyetçilik, Hollanda'da veya bazı İtalyan Devletlerinde

[457] Ibid., s. 5.
[458] Ibid., s. 4.
[459] Ibid., s. 9.
[460] Ibid., s. 14.
[461] Ibid., s. 15.
[462] BOOKCHIN, Murray, **Devrimci Halk Hareketleri Tarihi. Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine**. Dipnot Yayınları, Ankara. 2011, s. 241.

ismi geçen cumhuriyet değildir. Cumhuriyetçilik demek, "Haklar Bildirgesi" ilkeleri üzerine kurulmuş bir temsili hükümettir.[463] PAİNE, mektubunda monarşiye karşı düşmanlığını yineleyerek savunduğu cumhuriyetçiliğini tarif eder: "*Monarşi ve aristokrasi olarak adlandırılan şeye karşı savunmayı üstlendiğim cumhuriyetçilik.*"[464] Herkesin Cumhuriyet hakkında konuştuğu bir dönemde PAİNE'in cumhuriyetçilikle kastının ne olduğu, öğretisinin eğilimleri dikkate alındığında biraz karmaşıktır. PAİNE'in gördüğü büyük kargaşa, yeni çağ ve modern cumhuriyetti.[465] Karşı çıktığı şey ise klasik yönetim biçimleriydi: monarşiyi hükümdarın yeterli bilgiye sahip olmaması nedeniyle, aristokrasiyi ise gücün kötüye kullanılmasına karşı korumalı olmamasından ve demokrasiyi de genişlemeye tahammül edemediği için eleştiriyordu.[466] Savunduğu temsili cumhuriyetin, monarşinin aksine, hükümeti kurmak için gerekli bilgilerle bir sorunu yoktu. Aristokrasiden farklı olarak, gücün kötüye kullanılmasına karşı korunuyordu ve demokrasinin aksine, modern devletlerin büyüklüğü ile uyumluydu.[467] PAİNE'in devletten istediği sosyal destekler, bir sonraki yüzyıldaki refah (sosyal) devletinde hemen hemen her şeyi sağlayacaktır: çocuk parası, Yaşlılık aylığı, Eğitim, analık, evlilik için yardım, devletin istihdam yaratması gibi. "*Destek*" diyordu PAİNE, *"merhamet değil, bir hak olarak görülmelidir.*"[468]

c) Amerikan Devriminin Getirdikleri: Anayasa ve Cumhuriyet

Bağımsızlık Bildirgesi'nde veya Amerikan Anayasası'nda "demokrasi" sözcüğü geçmemektedir, ancak yeni hükümetin ve anayasanın yapısı demokratik ilkeler ve

[463] "Government by Representation."
[464] PAINE ile SIEYÉS arasındaki yazışmalar ve SIEYÉS'in cevabı için Bkz.: SONENSCHER, Michael, **Emmanuel Joseph SIEYES, Political Writings**, Hackett Publishing Company Inc. Indianapolis, 2003, s. 165-173.
[465] OTTMANN (2008), s. 40.
[466] Ibid.,
[467] Ibid., s. 41.
[468] Ibid.

beklentiler üzerine kurulmuştu. Bu demokrasi anlayışı tabii ki Abraham LİNCOLN'ün (1809-1865) Gettysburg söylevinde dile getirdiği *"Halkın halk tarafından halk için iktidarı"* anlamındaki bir demokrasi henüz değildi.[469] Kurucular[470] bunun yerine halk tarafından seçilen temsilcilerin, onların görüşlerini çeşitli kurumlar aracılığıyla filtreleyeceği cumhuriyetçi bir hükümet biçimi oluşturdular.[471] Philadelphia'da toplanan anayasa konvansiyonundan çıkan anayasanın yeni bir cumhuriyetçilik anlayışıyla getirdiği özellikler genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- Sınırlı hükümet: Kralın keyfi ve aşırı gücüne karşı tepki; ayrıca bireysel özgürlüklerin korunması,

- Hukukun üstünlüğü: Hükümetin sadece yasal veya anayasal gerekçelere dayanarak meşru bir şekilde hareket edebilmesi,

- Kuvvetler ayrılığı: Devletin üç erkinin her birinin tanımlanmış bir alana sahip olması,

- Fren ve denge mekanizması: Her erkin diğer erkin yetkilerini sınırlayabilmesi ve kontrol edebilmesi,

- Yazılı anayasanın ülkenin en üstün yasası olarak kabul edilmesi,

- İktidarı ulusal ve eyalet hükümetleri arasında bölen bir federalizm,

- Temsili, ama demokratik olmayan cumhuriyetçi bir hükümet sistemi ve

- Yönetsel tiranlıktan korunabilmek için parçalanmış kuvvetler.[472]

Anayasayı, sayılan bu özelliklerden o dönemdeki diğer anayasal metinlerden ayıran en temel niteliği öncelikle yazılı olması, daha sonra ise 6. maddesi ile

[469] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 12.
[470] MADİSON'ın çoğunluk karşısında azınlığı korumak için demokrasi yerine cumhuriyeti tercih etmesi için Bkz.: Ibid., s. 19.
[471] Ibid.
[472] Ibid., s. 10.

Anayasa'nın en üstün hukuk normu olduğunun ilan edilmesiydi. Anayasa'nın 6. maddesinin ikinci fıkrası şu şekilde düzenlenmişti: *"Bu Anayasa ve bu Anayasa uyarınca yapılacak Birleşik Devletler yasaları ve Birleşik Devletlerin yetkisi altında yapılmış ya da yapılacak bütün antlaşmalar, ülkenin en üstün yasası olacak ve bütün eyaletlerdeki yargıçlar, herhangi bir eyaletin anayasası ya da yasalarındaki karşıt hükümlere rağmen bu üstün yasaya uyacaklardır."* Bu hüküm ile getirilen yenilik, sadece anayasanın yazılı bir şekle büründürülmesi değildi, o dönemde İngiltere'de de temel yasalar zaten yazılıydı. Anayasa'nın bu hükmü getirilen yenilik, bir anayasanın diğer yasalar üzerindeki üstünlüğünü haklı kılacak bir teorinin geliştirilmesiydi.[473] Amerikalılar ayrıca, bir anayasanın temelde normal mevzuattan farklı olduğu ve bu nedenle doğrudan egemen halk tarafından onaylanması gerektiği fikrini de toplumsal sözleşmenin somut bir metni olarak ortaya koydular. Yine Amerikan Devrimi, hiçbir anayasanın, beraberindeki bir haklar bildirisi olmadan tamamlanmayacağı fikrini sağlam bir şekilde kabul etmiştir.[474]

ABD Anayasası, ROUSSEAU'nun savunduğu "egemenliğin bölünemez olduğu" ilkesini egemenliği federal hükümet ile federe hükümetler arasında paylaştırarak yerle bir etmişti. İngilizlere karşı verilen bağımsızlık savaşından sonra tercihlerini yeni bir monarşi kurmak şeklinde yapmayan kurucular için gücün merkezde toplanması hâlâ tehlikeliydi. MADİSON, Anayasa'da yer alan cumhuriyetçi hükümet biçiminin "tüm gücünü halktan doğrudan ya da dolaylı olarak" türettiğini ve halkın hem federal hem de federe hükümetlere sınırlı bir yetki vermiş olduğunu belirtiyordu.[475]

Anayasanın yapısına genel olarak bakıldığında, kuvvetler ayrımının Anayasanın kompozisyonundaki yerini de görürüz. Maddelerin teselsülünde yasamaya öncelik

[473] GRIFFIN, Stephen M., **American Constitutionalism: From Theory to Politics**, Princeton University Press, 1998, s. 12.
[474] VELEMA, Wyger. **Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought**. Brill, 2007, s. 182
[475] GRIFFIN, s. 23.

verildiği açıktır: Anayasanın 1. maddesini oluşturan on bölümden ilk dokuzu, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin oluşturduğu Kongre'nin yapısı, seçimi ve yetkilerine ayrılmıştır. İkinci madde ise yürütmeyi düzenler. Dört bölümden oluşan madde ile yürütme organının seçimi ve yetkileri düzenlenmiştir. Anayasada 1951'de yapılan 22. Değişiklik ile WASHİNGTON döneminden beri cumhuriyetçi bir ilke olarak fiilen uygulanan başkanın iki dönem seçileceğine ilişkin kural şu şekilde değiştirilmiştir: *"Hiç kimse, Başkanlık görevine iki defadan fazla seçilemeyecek ve daha önce Başkanlığa seçilmiş başka bir kimsenin görev süresinin iki yıldan fazla bölümünde Başkanlık sorumluluğunu yüklenmiş, ya da ona vekâlet etmiş bir kimse bir kereden fazla Başkan seçilmeyecektir."*

Anayasanın üçüncü maddesi yargıyı düzenler: *"Birleşik Devletlerin yargı yetkisi bir Yüksek Mahkemeye ve Kongre'nin zaman zaman atayacağı ve kuracağı alt mahkemelere verilecektir."* Bu madde ile kuvvetler ayrılığında yargının anayasadaki yeri belirtilmiştir. Dördüncü maddenin Dördüncü Bölümünde Birleşik Devletlerin, her eyalete cumhuriyetçi bir yönetim şeklini garanti edeceği hususu güvence altına alınmıştır. Amerikan Anayasasında cumhuriyet kelimesinin geçtiği tek madde burasıdır. Maddede cumhuriyet anlamındaki "*republic*" yerine "*republican*" yani cumhuriyetçi sözcüğünün kullanılması da bilinçli bir tercihtir. Garanti maddesi[476] olarak bilinen bu madde uyarınca eyaletlerin sahip olabileceği hükümet türüne sınırlamalar getirilmiştir. Cumhuriyetçi yönetim şeklinin garanti edilmesi, herhangi bir eyaletin çoğunluk oyu ile olsa bile monarşi veya diktatörlük gibi cumhuriyetçi olmayan bir yönetim türünü tercih etmesini de engellemektedir.

ABD, dünyanın ilk yazılı anayasası ve cumhuriyet deneyimi ile cumhuriyetçi İngiliz düşünürlerin teorilerinin tekemmül etmiş örneğini teşkil etmiştir. Bu tecrübe, henüz birkaç yıl geçmeden, önce Fransa'da daha sonra da Latin Amerika'da başlayacak

[476] *The Guarantee Clause*.

olan devrimleri hem düşünsel hem de anayasası aracılığıyla fiilen etkileyen en önemli örnek olacaktı.

3. Fransız Cumhuriyetçiliği

a) Fikri Temeller

aa) MONTESQUİEU

MACHİAVELLİ'nin kurguladığı devlet yapısı, 17. yüzyıldan itibaren ete kemiğe bürünmüş bir halde Avrupa'da yerini almaya başlayacaktır. Özellikle XIV. LOUİS (1638-1715) yönetimindeki Fransa'nın, aristokrasinin krala karşı güç kaybettiği merkezi bir devlet haline gelmesi, İngiltere'de geçici bir süreliğine de olsa cumhuriyet tecrübesi yaşanması ve daha sonra kralın gücünün Avam Kamarası lehine budanması, siyaset teorisinde devlet yönetimine karşı bakışın değişmesine neden olacaktı. Bu anlamda nasıl ki MACHİAVELLİ siyaset biliminin kurucularından olarak sayılıyorsa, MONTESQUİEU (1689- 1755) da sosyolojinin ve yine siyaset biliminin kurucularından sayılmıştır.[477] **Kanunların Ruhu Üzerine** adını verdiği kitapta yönetim şekillerinin oluşması, işlemesi, bozulmaları üzerine karşılaştırmalı değerlendirmelerde bulunan Fransız düşünür, yönetimleri üçe ayırır; cumhuriyet, monarşi ve istibdat (despotizm).[478] MONTESQUİEU klasik yönetim biçimlerine istibdadı da eklemiştir. Burada monarşi ve istibdat kısaca ele alınacak, yazarın cumhuriyet hakkındaki görüşleri ise buna ek olarak genişçe verilmeye çalışılacaktır. Düşünüre göre cumhuriyet yönetimi, halkın bütününün veya bir bölümünün egemen güce sahip olduğu yönetim şeklidir.[479] Cumhuriyet yönetiminde egemen güce tamamen halk sahip ise o yönetim bir demokrasidir. Egemen

[477] AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, ZABCI, Filiz Çulha, ERGÜN, Reyda, **Kral-Devletten Ulus-Devlete,** İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2009, s, 370.
[478] MONTESQUIEU (2019a), (II-1) s. 11.
[479] Ibid.

güç halkın bir bölümünün elinde ise aristokrasi vardır.[480] Görüldüğü üzere düşünür, cumhuriyeti aristokratik ve demokratik diye ikiye ayırmaktadır. Yöneten kişilerin sayısına göre ayrımı yapan MONTESQUİEU, devletin kurulduğu toprakların büyüklüğüne göre de sistemlerin ayırt edici özelliklerine değinir: Küçük bir toprak parçasına sahip olmak cumhuriyetin doğasında vardır.[481] Aksi halde cumhuriyet ayakta kalamaz; büyük bir cumhuriyette büyük servetler olduğundan insanlardaki itidal eğilimi (ölçülülük) azalır. Tek bir yurttaşa çok şey emanet edilir. Menfaatler şahsileşir ve suiistimaller artar.[482] İnsanların, vatanları olmadan da mutlu olabileceklerini ve vatanlarının enkazı üzerine yükselebilecekleri tehlikesine dikkat çeken düşünür, cumhuriyet için en mühim ilkelerden birini de erdem olarak açıklamıştır. 18. yüzyılda ticaretin artık kıta aşırı bir hale gelerek büyümesi *erdem* hakkında antik ve klasik cumhuriyetçi görüşün de değişmesine neden olacaktır.

MONTESQUİEU, gittikçe hacmi artan ticaret hakkında kararsızdır; ticaret uygarlığın gelişmesini etkilemiştir, ancak erdemden yoksun insanlar üretir. Ticaret, karşılıklı bağımlılığı arttırır ancak dayanışma duygularını da azaltır.[483] İnsanlar artık diğer insanlara eskisi kadar güvenip onlarla ilgilenmezler, bu iş için yasalara ve hükümete ihtiyaç duyarlar. Böylece erdem, anakronist bir hale gelir. Düşünür, bu gerekçelerle sivil erdemin rolünü düşürür ve erdemi vatanseverlik açısından tanımlar: "*Bir cumhuriyette erdem, çok basit bir şeydir. Erdem, cumhuriyet sevgisidir… Vatan sevgisi iyi ahlaka, iyi ahlak ise vatan sevgisine götürür"*[484] Sivil erdemin azalması cumhuriyetlerin ölümü değil, farklı bir cumhuriyete geçiş anlamına gelir. Düşünürün

[480] Ibid. (II-2), s.12.
[481] Monarşiler orta büyüklükteki devletlerde, despotizm ise büyük topraklara sahip devletlerin yönetim biçimidir.
[482] Ibid. (VIII-14), s. 155.
[483] HONOHAN, s. 81.
[484] Ibid; MONTESQUIEU (2019a), (IV-3), s. 54.

teorisi bu şekilde devrin şartlarına uyum sağlayarak ticari bir cumhuriyet fikrini meşrulaştırmıştır.[485]

Demokrasiyi cumhuriyetin şekillerinden biri biçiminde tarif eden MONTESQUİEU'ya göre eşitlik ruhu kaybolduğunda demokrasi prensibi bozulur; ancak aynı zamanda eşitliğin aşırı hale gelmesi de benzer bir sonuca neden olur. Herkes kendisini yönetmek için üzere seçtiği kişilerle eşit olmak istediğinde, kendi verdiği bu güce tahammül edemeyen halk, her şeyi kendi kendine yapmak, senato adına görüşmek, memurlar adına yürütmek ve hâkimler adına karar vermek ister.[486] Böylece erdem kaybolur.[487] Bu tehlikeyi önlemenin yolunu da gösterir düşünür; demokraside iki aşırılık mevcuttur: Aristokrasiye veya tek bir kişinin hâkimiyetine götüren eşitsizlik ile demokrasiyi tek kişinin zorbalığına götüren aşırı eşitlik.[488]

MONTESQUİEU, ileride modern cumhuriyetlerin kurucularının dikkate alıp uygulayacağı bazı metotlara da yer vermiştir. Yazara göre cumhuriyet yönetiminde kanunlar, yurttaşı kamu görevini kabul etmeye zorlamalıdır. Zira cumhuriyet yönetiminde memuriyetler erdemin kanıtı, yurdun bir yurttaşa emanetidir. Yurttaş, sırf yurdu için yaşamalı, hareket etmeli ve düşünmelidir.[489] Yine modern cumhuriyetlerde

---

[485] HONOHAN, s. 82.

[486] MONTESQUİEU (2019a), (VIII-2) s.141.

[487] MONTESQUİEU'nun erdem ve erdemin kaybolmasına ilişkin görüşlerine yönelik eleştirilerden birini de **HEGEL** yapmıştır. Alman düşünüre göre *"...demokratik cumhuriyette erdem duygusu cevhersel form olduğuna göre, bu duygunun monarşide bulunmasına gerek olmadığı, hatta orada bunun bulunmadığı — sanki erdemle, alt bölümlere ayrılmış bir organizasyon içinde belirlenmiş bir kamu gücü birbirine zıt ve uzlaşmaz şeylermiş gibi— faraziyesinde dile gelen saçmalığı da bir yana atmak gerekir."* HEGEL, daha sonra aristokrasinin prensibini aşırılıktan kaçınma, yani itidal olarak açıklar; bu itidal kamu gücüyle kişisel menfaat arasındadır, ancak bu ikisi o kadar doğrudan temas halindedir ki, bu siyasî anayapının her an en şiddetli bir anarşi veya bir istibdat durumuna düşmesi işten değildir.

Alman düşünür, MONTESQUIEU'nun şeref ve haysiyeti monarşinin prensibi olarak görmesinin, onun genel gelişmiş monarşiyi değil, fakat yalnızca feodal monarşiyi göz önünde tutmasından kaynaklandığını savunur. *"Hatta bu [Montesquieu'nün göz önünde tuttuğu monarşi], daha çok, bağrında iç siyasî hukuk ilişkilerinin, yasal kişisel mülkiyetler ve bireysel ye korporatif imtiyazlar halinde billurlaştığı bir monarşidir. Bu siyasî anayapıda, devlet hayatı imtiyazlı şahıslara dayandığı, devletin bekası için yapılması gereken şeyler bu şahısların keyfine bağlı bulunduğu cihetle, bu hizmetlerin objektif muhtevası vazifeyle belirlenmiş olmayıp, hayalgücü ve kanı tarafından belirlenmiştir. Bunun için, devletin birliğini koruyan şey vazife değil, şereftir."* Bkz: HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çev.: KARAKAYA, Cenap. Sosyal Yayınlan, İstanbul, 1991, (§ 274) s. 224-225.

[488] MONTESQUIEU (2019a), (VIII-3) s. 143.

[489] Ibid. (V-19), s. 86.

askerlik hizmetine ilişkin olarak da yurttaşın yurttaşlık sıfatı gereği bir süreliğine askere dönüşmesi gerektiğini savunur.[490] İşlenen suçlar, ihmaller, kabahatler konusunda bu üç yönetim biçimi arasında sadece cumhuriyette denetçiler gereklidir.[491] Eğitime en çok cumhuriyet yönetiminde ihtiyaç vardır.[492] Vatana ve kanunlara duyulan sevgi şeklinde tanımlanan erdem demokrasilere has bir özelliktir. Yönetim yurttaşlara emanet edildiği için onun muhafazası da ancak sevmekle mümkün olur. İşte eğitim, bu sevgiyi çocuklara aşılamalıdır.[493] Cumhuriyeti böyle tanımlayan yazar, monarşiyi ise tek bir kişinin sabit ve yerleşik kanunlar uyarınca hüküm sürdüğü yönetim biçimi diye tarif eder.[494] Cumhuriyetteki erdemin yerini monarşide onur alır.[495] İstibdat yönetiminde ise tek bir kişi her şeyi kanunsuzca ve kuralsızca, salt kendi iradesi ve geçici isteklerine göre yönetir.[496] Erdem ve onurun yerini istibdatta korku alır.[497]

MONTESQUİEU'nun yönetim şekillerini sınıflandırması ve özelliklerini incelemesi gerek kendinden sonraki düşünürleri gerekse devlet adamlarını etkilemiştir. Düşünürün siyaset düşüncesi ve anayasa hukuku açısından bir başka önemi de kuvvetler ayrılığı üzerine geliştirdiği düşüncelerdir. Yazara göre her devlette üç tür güç vardır: Yasama gücü, -milletlerarası hukuka işlere bakan- yürütme gücü ve medeni hukuka bağlı işlere bakan yürütme gücü. Yasama gücü aracılığıyla kanunlar yapılır, öncekiler düzeltilir ya da lağvedilir. İkinci güç aracılığıyla barış imzalanır, savaş açılır, elçiler kabul edilir ve gönderilir. İç güvenlik sağlanır. Üçüncü güç ile suçlular cezalandırılır veya şahıslar arasındaki anlaşmazlıklar çözülür.[498] Ancak bu üç güç içerisinde

[490] Ibid. (V-19), s. 87.
[491] Ibid. (V-19), s. 89.
[492] Ibid. (IV-5), s. 45.
[493] Ibid.
[494] Ibid. (II-1), s. 11.
[495] Ibid. (III-7-8), s. 32-33.
[496] Ibid. (II-1), s. 11.
[497] Ibid. (III-9), s. 34.
[498] Ibid. (XI-6), s. 198.

yargılamanın içi bir bakıma boştur; geriye iki güç kalır.[499] Yazarın söz ettiği bu üç kuvvet ayrı ayrı dağılmamış, her devlet kendilerine göre düzenlenmiştir[500] MONTESQUİEU, bu üç tür güç tanımını "İngiltere'de devlet yapısı" başlığı altında ele almıştır.[501] Dolayısıyla aslında İngiliz sistemini anlatmaktadır. Hatta İngiltere'yi siyasi özgürlüğün olduğu yer olarak da tanımlar.[502] Peki, cumhuriyeti bu kadar detaylı açıklayan ve yönetimin artık iyi işlemesi için güçlerin farklı ellere verilmesini savunan düşünür cumhuriyetçi midir? Bu konudaki genel kanı, onun cumhuriyetçi olmadığı yönündedir. AĞAOĞULLARI, ALTHUSSER'e atıfla düşünürün yalnız aristokratik cumhuriyetlere değil, genel olarak cumhuriyete (özellikle de demokrasiye) inanmadığını ileri sürer. Çünkü, demokrasilerin zamanı geçmiş, dönemi kapanmıştır; bu yönetim biçimi eski çağlara aittir. Demokrasi ancak site türü küçük devletlerde tutunabilir; oysa artık her yerde büyük ve orta boy devletler vardır.[503] Benzer şekilde LEVY de düşünürün cumhuriyetçi olmadığını söylemektedir; MONTESQUİEU İngiltere'yi *"monarşi biçiminde saklanan bir cumhuriyet"* diye adlandırdığında, aslında cumhuriyetçi özgürlüğün bazı avantajlarını, cumhuriyet olarak fiilen hayatta kalamayacak kadar büyük ve ticari bir devlette sürdürmeyi mümkün kıldığına dikkat çeker.[504] MONTESQUİEU, başta Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa olmak üzere modern devletlerin anayasalarının kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkisiyle düzenlenmesinde katkıda bulunmuştur.[505] Bu anlamda liberal diye nitelendirilse de[506] tarihsel gelişimin farkında olarak bir yandan yükselen yeni sınıf burjuvaziye Avam Kamarası'nı tahsis

[499] Ibid. (XI-6), s. 203.
[500] Ibid. (XI-7), s. 211.
[501] Ibid. (X1-6), s. 198.
[502] Ibid.
[503] AĞAOĞULLARI, ZABCI, ERGÜN, s. 403.
[504] LEVY, Jacob T, **Montesquieu's Constitutional Legacies.** İçinde "Montesquieu and His Legacy", Edited by Rebecca E. Kingston, State University of New York Press, Albany, 2009, s. 121-122; Benzer şekilde DE DIJN, A., **"Was Montesquieu a Liberal Republican?"** The Review of Politics, Cambridge University Press, 76 (1), 2014 s. 21-41.
[505] AĞAOĞULLARI, ZABCI, ERGÜN, s. 430.
[506] Ibid., s. 469.

ederek bu sınıfı sistemin içine sokmakta bir sakınca görmez.[507] Diğer taraftan doğuştan bir aristokrat olarak modern çağlara uygun düşen ve aynı zamanda özgürlüğün güvencesini oluşturan yönetim biçimi tercihini monarşiden yana kullanır.[508] Düşünüre göre monarşinin diğer yönetimlere göre bir diğer üstün yönü, toplumdaki herkesin özgürce hareket edip yükselebileceği umudu taşımasından ötürü düzeni yıkmak gibi bir tutum içine girmemesidir.[509] Sonuçta MONTESQUİEU'nün amacı, Fransız monarşisini gittikçe uzaklaştığı doğasına geri döndürerek burjuvaziyi de dışlamayan bir tür "modern feodal" yapıya kavuşturmaktı.[510] Özgürlüklerin korunması ancak sınırlı monarşiler ile mümkün olabilecekti.[511] MONTESQUİEU'nün etkisi, özellikle Amerikan Devriminde görülmüştür.[512] Her ne kadar düşünürün cumhuriyetlerin küçük ülkelerde gelişebileceği, kuvvetler ayrılığı teorisinde yargıya ver[me]diği rol, iklimler konusundaki görüşleri eleştirilmişse de MONTESQUİEU, Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimi ile bu dönemdeki diğer cumhuriyetçi hareketlerde fikirlerinden esinlenilen önemli bir isim olmuştur.[513]

ab) Jean-Jacques ROUSSEAU

Jean-Jacques ROUSSEAU (1712-1778), MONSTESQUİEU'dan ilham alarak onun bazı görüşlerini desteklemişse de gerek aristokrat kökenli olmaması ve gerekse yaşadığı Cenevre gibi bir çevrenin de etkisiyle cumhuriyet hakkında ondan farklı görüşleri savunmuştur. İnsanların özgür doğduğunu savunarak GROTİUS ve

[507] Ibid., s. 443.
[508] Ibid., s. 403.
[509] Ibid., s. 408.
[510] Ibid., s. 444.
[511] DIJN, Annelien de, **French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville:** Liberty in a Levelled Society? (Ideas in Context), Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 26-32.
[512] MONTESQUIEU'nun düşüncelerinin MACHİAVELLİ'den başlayan ve İngiltere üzerinden Amerikan Devrimine uzanan dönemdeki etkisi için bkz: POCOCK, **The Machiavellian Moment**.
[513] OTTMANN (2006) s. 455-458.

HOBBES'un teorilerine karşı çıkan ROUSSEAU'ya göre[514] özgürlükten vazgeçmek, insan olmaktan, insanlık haklarından hatta ödevlerinden vazgeçmektir.[515] Özgür doğan insanların yaşadığı toplum içerisinde bir toplum sözleşmesi yaparak sorunlarına çare bulduğunu söyler. Cenevreli düşünüre göre cevaplanması gereken temel sorun şudur: Toplumu oluşturan üyelerin her birinin canını ve malını ortak bir güçle savunup koruyan nasıl bir toplum biçimi bulunmalıdır ki, orada her insan hem özgür hem de herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın. İşte Toplum Sözleşmesi bu soruna çözüm bulur.[516] O halde toplum sözleşmesi şöyle özetlenebilir: "*Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası olarak kabul ederiz.*"[517] Toplum sözleşmesini yapan kişiler tüzel ve kolektif bir bütünü meydana getirirler. ROUSSEAU, kişilerden ayrı bir tüzel kişiliğe sahip bu oluşuma eskiden *site* denirken şimdi *cumhuriyet* ya da *politik bütün* denildiğini iletir.[518] Cumhuriyeti böyle tarif eden düşünüre göre bu oluşuma üyeleri edilgen olduğu zaman *devlet* (état), etkin olduğu zaman egemen *varlık* (souverain), diğer devletler karşısında ise *egemenlik* (puissance) derler. Cumhuriyetin ortakları ise birlik olarak *halk*, egemen gücün üyesi bakımından teker teker *yurttaş* ve nihayet devletin yasalarına boyun eğen kişiler de *uyruk* adını alırlar.[519] ROUSSEAU, HOBBES'un aksine insanların özgürlüklerinden vazgeçmeden de birleşebilmelerini sağlıyordu. İnsanın sosyal sözleşme ile kaybettiği şey doğal özgürlüğü ve her şeye olan sınırsız bir haktı, ancak sözleşme ile kazandıkları da sivil özgürlük ve mülkiyetti.[520] Düşünürü seleflerinden ayıran diğer bir fark, egemenliği, insanların geçici mülkiyeti

[514] Rousseau'nun Hobbes ve Grotius hakkındaki görüş ve eleştiriler için bkz: WOKLER, Robert, **Rousseau**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, s. 86-112-113.
[515] ROUSSEAU, s. 9.
[516] Ibid., s. 14.
[517] Ibid., s.15.
[518] Ibid.
[519] Ibid.
[520] JENNINGS, s. 110.

olarak görmesidir; O'na göre egemenlik, en kısa zamanda uygun otoriteye teslim edilecek bir şeydi.[521]

Cumhuriyeti toplum sözleşmesinin sonucunda oluşan tüzel bir kişilik olarak somutlaştıran düşünür, yasaların yapılış biçimini ve yapılma sebeplerini açıklarken de cumhuriyete atıf yapar. Her türlü adaletin tanrıdan geldiğini kabul eden yazar, "*ancak*" der, "*Biz adaleti bu kadar yüksekten almasını bilseydik ne hükümete ihtiyacımız olurdu ne de yasalara.*"[522] Tanrıdan gelen adalet yasaları doğal yürütme güçleri olmadığı için insanlar arasında etkisiz kalırlar. O halde kötünün yararına ve iyinin zararına işlememesi için hakları görevlerle uzlaştırmak için sözleşmeler ve yasaların yapılması gerekir. Böylece adalet kavramıyla birlikte yasayı ve yasa yapımını gökyüzünden alarak yeryüzüne indiren düşünür, MACHİAVELLİ'de de görülen laiklik vurgusunu yineler. Şu hâlde yasayı insanlar yapacaktır, ancak bu yasa, -öncekilerin aksine- kişilerin, hükümdarların, sınıfların menfaatlerine göre değil, ancak soyut ve genel bir içerikle çıkarılabilir.[523]

ROUSSEAU, bu çıkarımla mutlak monarşinin gücünü de sınırlamaktadır, zira yazara göre "*..kim olursa olsun, bir adamın kendi başına verdiği buyruklar hiçbir zaman yasa olamaz. Hatta egemen varlığın bile, özel bir konuda verdiği buyruk yasa değil, sadece bir kararnamedir, bir egemenlik işi değil, bir yönetim işidir*"[524] Düşünür, daha sonra cumhuriyetin Roma'daki anlamına döner: "*Hangi yönetim altında olursa olsun yasayla yönetilen her devlet cumhuriyettir.*"[525] Çünkü ancak o zaman işleri yöneten yalnız halkın yararıdır. Her yasal hükümet cumhuriyetçidir. Peki yasama gücünü halka verdikten sonra o yasaların gereğini yerine getirecek hükümet nasıl

[521] Ibid., s. 108.
[522] ROUSSEAU, s. 34.
[523] Ibid., s. 35.
[524] Ibid., s. 36.
[525] ISENSEE, s. 6. ISENSEE, ROUSSEAU'nun cumhuriyet tanımının bin beş yüz yıl önce OROSİUS'un yaptığı tanıma benzediğine dikkat çeker: *"sine legibus res publica non est res publica."*

oluşacaktır? ROUSSEAU, bu sorunun çözünü için önce yönetenlerin sayısı ile yönetilenlerin sayısı arasında ters orantı kurar. Yönetilen sayısı arttıkça yöneten sayısının azalması gerekir. Yönetim biçimlerini bu formülasyondan çıkaran düşünür, üç yönetim türünü tarif eder: Demokrasi, aristokrasi ve monarşi. Demokrasiyi olumsuzlayarak gerçek bir demokrasinin hiçbir zaman var olmadığını ve olmayacağını iddia eder. Yasayı yapan halk aynı zamanda o yasanın yürütücüsü olmamalıdır, çünkü bunu yapmak egemeni tekil kılar. Böylece özel çıkar ile kamunun çıkarı monarşik yönetimden çok daha sinsice birbirine karışır.[526] Çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın yönetilmesi de doğal düzene aykırıdır. Ayrıca kamu işleriyle uğraşmak için halkın ara vermeden toplanması da düşünülemez ve bu iş için yönetim biçimi değişmeden komisyonlar kurulamayacağı da kolayca anlaşılabilir.[527]

O halde bu kurullar oluşunca sayıca üyeleri az olanlar er geç en yetkili durumuna gelirler, çünkü işlerini diğerlerinden daha çabuk sonuca bağlarlar. Böylece, demokraside hükümetin etkin bir şekilde çalışabilmesi için bazı güç koşulların bir arada olması gerekir; öncelikle devlet küçük olacak ki halk rahatlıkla toplansın ve birbirini kolayca tanıyabilsin. Törelerin işleri kolaylıkla çözebilecek sadelikte olması da şarttır. Toplumda maddi ve sınıfsal eşitlik de olmalıdır. Son olarak lüks ya az olacak ya da hiç olmayacak; çünkü lüks zenginlikten doğar ya da zenginliği zorunlu kılar, herkes zenginlik hırsına düşünce gevşeklik ve yokluk meydana gelir.

Kapitalist ekonomiye geçiş sürecinden ve uluslararası finansal sistemden izole olan Cenevre'de doğup büyümesi, Paris'e geldiğinde karşılaştığı servet ve lüks, erdem ve cumhuriyeti tanımlarken ROUSSEAU'yu etkilemiştir. Düşünür, Korsikalılara, Polonyalılara ve Cenevizlilere Sparta modelini tavsiye ederken onların para bakımından fakir, ancak erdem açısından da zengin olduklarını öğütlüyordu. Para, servet yaratmada

[526] WOKLER, s. 130.
[527] Ibid., s. 63.

iyi olabilir, ancak daha değerli olan özgürlüğü garanti edemez. Bu yüzden "özgür, huzurlu ve bilge bir ulusta" para hem "aşağılık" hem de "yararsız" olacaktır. Buradan hareketle serveti mümkün olan en dar sınırlar içinde belirlemeyi; ona bir önlem, bir kural, onu içerecek, yönetecek ve boyun eğdirecek ve onu kamu yararına tabi tutacak bir hale getirmeyi önerir: Devletin mülkiyetinin mümkün olduğunca büyük ve güçlü olması, yurttaşların mümkün olduğunca küçük ve zayıf olması gerekir.[528] Para ahlaki değerleri azaltır, çünkü daha yüksek vergilere yol açan zenginliği teşvik ediyor, köylüleri topraklarının ürününü satmaya ve küçük tüccarlar ve satıcılar olarak çalışmaya zorluyordu. Dahası çocuklar ahlaksız bir ticaret atmosferde, şehirlere bağlı büyüyor ve çağrılarının tüm zevkini kaybediyorlardı.[529] Lüksün ülkeyi gevşekliğe ve yokluğa sürüklediğini savunurken de[530] çözümü yine erdemde bulacaktır. Cenevreli düşünür, burada MONTESQUİEU'nun cumhuriyetin ilkesi olarak erdemi gösterdiğine değinir, ancak MONTESQUİEU gerekli ayrımları yapmadığı ve yeterince açık olmadığı için erdemin her iyi kurulmuş devlette yer alması gerektiğini anlamamıştır:[531] "*Bir tanrılar ulusu olsaydı demokrasi ile yönetilirdi, böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil*" diyen düşünüre göre hiçbir yönetim demokrasi kadar iç savaş ve karışıklıklara elverişli değildir.[532]

Demokrasiden sonra aristokrasiyi inceleyen yazara göre üç tür aristokrasi vardır: doğal, seçime bağlı ve soydan geçen aristokrasi. Bunlar içinde gerçek aristokrasi ve halk için en iyisi seçimli aristokrasidir. Bilge kişilerin seçildiği bu sistemde toplantılar daha kolay yapılır ve hızlı sonuç alınır. Bilge kişilerin halkı yönetmesi en iyi ve doğal düzen gereğidir. Bu yönetim biçimi, küçük devletlerde işlemez, orta büyüklükteki devletler

[528] GARRARD, Graeme, **Rousseau's Counter-Enlightenment: A Republican Critique of the Enlightenment**, State University of New York Press, 2003, s. 64.
[529] Ibid., s. 65.
[530] ROUSSEAU, s. 63.
[531] Ibid, s. 64.
[532] Ibid.

için idealdir, ancak tam bir eşitlik olmadığı için başka erdemlere de ihtiyacı vardır.[533] Büyük devletlere uygun yönetim biçimi ise monarşidir. Bu sistemde kolektif bir varlığın bireyi temsil ettiği diğer yönetimlerin aksine birey, kolektif varlığı temsil eder. En güçlü hükümet sistemi olan monarşide yönetim gücü halkın zararına işler durur, çünkü özel istem genel isteme baskındır ve amaç halkın mutluluğu değildir. Her ne kadar büyük devletler için monarşi uygun düşse de büyük bir devletin tek bir kişinin eliyle yönetilmesi daha da güçtür. Böylece monarşi yönetiminin neden cumhuriyet yönetiminden aşağı olduğu da anlaşılır: Cumhuriyet yönetiminde halk oyu hemen her zaman yalnız aydın ve yetenekli kişileri yüksek görevlere getirir, oysa monarşilerde yüksek görevlere erişenler çoğu kez entrikacı ve düzenbaz aşağılık kişilerdir. Cumhuriyet yönetiminin başında budala birinin bulunmasına binde bir rastlanır.[534] ROUSSEAU, temsile ve temsili demokrasiye karşıdır. Ancak genel irade (egemenlik) ortak ya da genel olanı kapsadığından, halkın temsil edilmemesi ilkesi yasama alanına ilişkindir; buna karşılık, yürütme gücü düzeyinde halk temsil edilebilir.[535] Düşünür, daha sonra MONTESQUİEU ve onunla benzer görüştekilerin adeta özgürlükle özdeşleştirdikleri İngiliz sistemini ele alır. İngiliz halkının kendini özgür sanmakla aslında aldandığını, zira ancak parlamento üyelerini seçerken özgür olduklarını söyledikten sonra şu tespitte bulunur: "*Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz halkı köle olur; bir hiç derekesine iner. Kısa süren özgürlük anlarında, özgürlüğünü o kadar kötüye kullanır ki, onu yitirmeyi hak eder.*"[536] Ancak yine ROUSSEAU'ya göre yürütme erkinin halktan ayrı bir bütün olan hükümetin ellerine bırakılması, egemenliğin bölündüğü anlamına da gelmez. Bu nedenle, LOCKE ya da MONTESQUİEU gibi düşünürlerin savunduğu egemenliği bölerek zayıflatmayı amaçlayan bir kuvvetler

[533] Ibid., s. 66.
[534] Ibid., s. 69.
[535] AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 101.
[536] Ibid., s. 102; ROUSSEAU, s. 90.

ayrımını kabul etmez. Onun egemenlik anlayışı (işlevsel bakımdan değil, ama özde) "erkler birliği" anlayışını zorunlu kılar; çünkü her iki erkin sahibi de egemen konumundaki halktır.[537] Ancak halkı oluşturan yurttaşların en başta gelen işi kamu görevi olmaktan çıkıp kendileri çalışacakları yere parayla hizmet görme yolunu seçtikleri zaman devlet yok olmaya yüz tutar.[538] *"Bir kimse devlet işleri için neme gerek dedi mi, devleti yok olmuş bilmeli"* dedikten sonra egemenliğin başkalarına aktarılmadığı gibi temsil de edilemediğini savunur. Milletvekilleri milletin temsilcileri değildir ve olamazlar, olsa olsa geçici işlerinin görevlileri olurlar. Hiçbir kesin karara varamazlar; halkın onamadığı hiçbir yasa geçerli değildir.[539]

ROUSSEAU'nun kurguladığı cumhuriyet, ARİSTOTELES'te olduğu gibi *ortak çıkarı* amaçlayan bir rejimdir.[540] MACHİAVELLİ'den farkı ise cumhuriyetçiliği karşılıklı anlaşmaya dayalı bir yaklaşımla yeniden tanımlamasıdır.[541] Bu fikir ayrılığına rağmen Cenevreli düşünürün MACHİAVELLİ ile aynı kanaatte olduğu görüşler daha fazladır: ROUSSEAU, **Toplumsal Sözleşme**'yi yazdığı zaman, kurguladığı cumhuriyetin temeline MACHİAVELLİ'nin cumhuriyetçiliğinin çekirdeğini oluşturan hukukun üstünlüğü ve kamu yararı ilkelerini de dahil etmişti. MACHİAVELLİ, hukukun üstünlüğünün sivil ve siyasi yaşamın temel özelliği olması gerektiğini defalarca vurgulamıştı. Floransalı düşünür, siyasi hayatı tiranlığın zıddı, tiranlığı da yasalarla bağlanmamış otorite (autorità assoluta) diye tanımlar. Yasalar güçsüz olduğunda, cumhuriyet yozlaşır. Keza hukukun üstünlüğü de ortak iyiyi amaçlayan

[537] AĞAOĞULLARI (2010), s. 139.
[538] ROUSSEAU, s. 89.
[539] Ibid., s, 89-90.
[540] AUDIER, s. 40; BAĞCE, H. Emre, Cumhuriyet, Meşruiyet ve Demokrasinin Doruk Noktası: Rousseau, içinde **Res Publica**, Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 170.
[541] Ibid., s. 44-46.

kanun ve düzenlemelerin bir bütünüdür.[542] ROUSSEAU, MACHİAVELLİ'nin bu teorisini ustaca özetler: *"Bu nedenle, yönetim biçimi ne olursa olsun kanunlarla yönetilen her devlete cumhuriyet diyorum; çünkü işleri yöneten sadece halkın yararıdır ve halk da önemli bir varlıktır. Her meşru hükümet cumhuriyetçidir.*" Ayrıca MACHİAVELLİ'nin cumhuriyetçi özgürlüğün sivil erdem olmadan yaşayamayacağı iddiasını da destekler.[543] ROUSSEAU "özgürlük-erdem-yurttaş" üçlüsü arasında sıkı bir bağ oluşturur: Özgürlük olmadan devlet varlığını sürdüremez, aynı şekilde erdem olmadan özgürlük, yurttaşlar olmadan da erdem olamaz; yurttaşlar oluştursanız her şeyiniz olur.[544]

ROUSSEAU yukarıda da değinildiği gibi aristokratik bir kökenden gelmiyordu, hatta cumhuriyet başta olmak üzere siyaset teorisi hakkında kalem oynatan ve halktan gelen ilk yazardı. Düşünür, Cenevre Cumhuriyeti gibi Sparta sitesine benzeyen bir toplum modelinden beslenmiştir.[545] Temel sorunsalı, insanların eşit ve özgür yurttaşlar yaşamalarını mümkün kılacak yönetimin nasıl kurulacağıdır.[546] Çözüm olarak genel iradeyi çözüm diye sunan düşünüre göre herkesin çıkarını koruyan, yalnız ortak iyiyi gözeten ve herkes eşit ölçüde hizmet eden bir irade söz konusudur. Bu irade toplumun tek iradesidir; bu nedenle *katılım* ROUSSEAU'da zorunlu bir yoldur. Katılımcı siyaset ve yurttaşa yapılan vurgu dikkati çeker. Halk katılımı, siyaset modelinin her aşamasında zorunludur, çünkü güçlü halk olmazsa hükümet, kamusal çıkar yolunda hareket

---

[542] VIROLI, Maurizio, Rousseau and Machiavelli: Two Interpretations of Republicanism, içinde **Thinking With Rousseau from Machiavelli to Schmitt**, Edited by Helena ROSENBLATT ve Paul SCHWEIGERT, Cambridge University Press, 2017, s. 10.

[543] Ibid., s. 11; MACHİAVELLİ'ye göre cumhuriyet, "tamamen ortak iyiye adanmış ve "hiçbir şekilde özel hırslardan etkilenmeyen erdemli yurttaşlara güvenmelidir.

[544] AĞAOĞULLARI (2010), s. 151.

[545] BAĞCE, s. 44.

[546] ÖZTÜRK, (2013) s. 28; ROUSSEAU'nun yasamaya sınırsız güç vermesi, buna rağmen yürütmeyi sınırlaması, bireysel hak ve çıkarların korunması konusunda eksik kaldığı yönler ve çoğunluğun müdahalesi riski karşısındaki "yetersizliği" için bkz: SMILOVA, Ruzha, "The General Will Constitution: Rousseau as a Constitutionalist", **Constitutions and the Classics Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham**, Edited by D. J. Galligan, Oxford University Press, 2014, s. 278-289.

edemez.[547] ROUSSEAU'nun Toplum Sözleşmesi ve eğitime yönelik olarak kaleme aldığı **Emile** gerek kilise gerekse siyasi otorite tarafından Paris'te yasaklanmış, memleketi Cenevre'de ise yakılmıştır[548] Hatta Toplum Sözleşmesi, Napoleon BONAPARTE dönemi boyunca hiç basılmamıştır.[549] Bu sansürün sebebi bir yandan Hristiyanlık ve kilise hakkındaki yorumları, diğer taraftan ise siyasi kurumlara getirdiği eleştiriydi. Tüm bu engelleme çabalarına rağmen ROUSSEAU, 18. yüzyıl düşünürleri arasında *"modern Avrupa entelektüel tarihi üzerinde en derin etkiyi"* bırakan isim olmuştur.[550] Ona göre, XIV. LOUİS'ye atfedilen *"Devlet benim"* anlayışı yerine *"Devlet biziz"* diyen halk, iktidarın ilkesi (auctoritas) ile kullanımını (potestas) kendinde topladığından egemenin de ta kendisidir.[551] ROUSSEAU'nun tasarımında kral ya da hükümet, halkın bir görevlisi konumuna indirilerek doruk noktasına HOBBES'ta ulaşmış olan "kral-devlet" yerine, "halk-devlet" (ulus-devlet) geçmiştir.[552]

Devleti insanlar tarafından ve insanlar için yaratılmış bir araç olarak gören[553] ROUSSEAU'nun cevap veremediği belki de en mühim soru, tanrısal bir kişilik biçiminde kurguladığı yasa koyucunun olmaması halinde ne olacağıydı.[554] Eserlerinin çeşitliliğinin yanı sıra onu çağdaşlarından ayıran bir başka özellik aydınlanma içinde yer alırken bir yandan da aydınlanma ruhunu da eleştirmiş olmasıydı. Öyle ki eserlerinde *Philosophes* diye bilinen 18. yüzyıl düşünürlerini ve genel olarak aydınlanma felsefesinin bazı yönlerini eleştirmekten geri kalmamıştır.[555] ROUSSEAU, totalitarizmin akıl babası olarak da eleştirilmiş[556] hatta karşı devrimci bile sayılmıştı.

---

[547] Ibid., s. 29.
[548] WOKLER, s. 37.
[549] JENNINGS, s. 115.
[550] WOKLER, s. 37.
[551] AĞAOĞULLARI (2010), s. 165.
[552] Ibid.
[553] Ibid., s. 167.
[554] Ibid., s. 169.
[555] Rousseau'nun *Philosophes* eleştirileri ve onun karşı aydınlanmacılığı için bkz: GARRARD, s. 30; 41-53; 103.
[556] OTTMANN, s. 506.

Fransız Devrimi'nden 35 yıl önce şu dipnotu düşer Emile'de: "*Avrupa'nın büyük monarşilerinin daha uzun zaman sürebileceklerine ihtimal vermiyorum.*"[557] ROUSSEAU'nun bu öngörüsüyle birlikte ölümünden kısa bir süre sonra patlak veren Fransız Devriminin liderleri tarafından her şeyden öte onun öğretilerine bağlılık öne çıkmıştır.[558] ROUSSEAU, döneminin en orijinal cumhuriyetçi kuramcısıydı. Bununla birlikte, Fransa'da yaşayan bir yabancı olarak, yerel siyasetten ve Fransız monarşisine has kimi tartışmalardan da uzak durdu ve bu meselelerin çözümü için somut bir katkı sunmadı. Cenevreli düşünür, anayasal kuramdaki pratik çalışmalarını daha çok, mutlakiyetçiliğin uzak olan Korsika ve Polonya ile sınırlandırmıştı.[559]

ac) Emmanuel-Joseph SİEYÈS

Sosyal sözleşmesi teorileri, karşılaştırmalı ülke çalışmaları ve tüm diğer teorik çalışmalar karşısında Fransız halkını devrimden önce en hızlı ve derinden etkileyen entelektüel girişim, kısa ama etkili bir kitap olmuştur: "**Üçüncü Sınıf Nedir?**"[560]

Abbè[561] Sieyes olarak da tanınan Emmanuel-Joseph SİEYES (1748-1836) Fransız Devrimi'nin en etkin gücü olacak üçüncü sınıfın haklarını savunduğu kitabı ile adeta devrimin manifestosunu da yazmıştır. XVI. LOUİS tarafından États Généraux'nun toplanacağını haber aldıktan sonra iki ay gibi kısa bir sürede tamamladığı **Üçüncü Sınıf Nedir?** başlıklı eseri, 1789 yılının Ocak ayındaki ilk baskısının ardından Mayıs ayında, bu kez kapağında yazarının da adının bulunduğu dördüncü baskısını gerçekleştirir. Kısa

---

[557] Aktaran AĞAOĞULLARI (2010) s. 171. (504 nolu dipnot).

[558] BRİSSOT, 1791'de *"Bizim devrimimiz bir ayaklanmanın ürünü değil, fakat yarım yüzyıllık Aydınlanma'nın eseridir"* diyecek, aynı şekilde Robespierre de, on dokuz yaşındayken Ermenonville'de ziyaret ettiği Rousseau'nun düşüncelerinin devrime yön verdiğini çeşitli söylevlerinde dile getirecektir. (AĞAOĞULLARI (2010), s. 174).

[559] WRIGHT, s. 297.

[560] Kitabın orijinal başlığı "Qu'est-ce que le Tiers état?" şeklindedir. Buradaki "état" kelimesi sınıf, tabaka, statü gibi anlamlar taşımaktadır. Biz *sınıf* kelimesini kullanmayı tercih ettik. Ayrıntısı için bkz: SIEYÉS, Emmanuel-Joseph, **Üçüncü Sınıf Nedir?**, Çev.: BİRKAN, İsmet, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 7. (çevirenin notu).

[561] Abbè, kelime anlamı olarak başrahip demektir. Sieyés'in ruhban kökenine işaret eder.

süredeki bu başarısıyla, kitabın birkaç ay içinde neredeyse milyon gibi bir okuyucu kitlesine ulaştığı tahmin edilmektedir.[562]

SİEYES, kitabına üç soruyu peş peşe sorarak başlar:

- Üçüncü sınıf nedir? – Her şey.

- Şimdiye dek siyasal düzen içinde ne olmuştur? – Hiç.

- Ne istemektedir? – Bir şey olmak.[563]

Bu etkileyici girişten sonra, Fransa'daki aristokratlar ile kilise mensuplarının nüfusunu, üçüncü sınıf olan halkınkiyle karşılaştırır: aristokratlar yaklaşık yüz on bin, kilise mensupları seksen bir bin dört yüz iken üçüncü sınıfın toplamı yirmi altı milyona tekabül etmektedir.[564] *"Ulus nedir?"* sorusuna *"ortak bir yasa altında yaşayan, aynı yasama organıyla temsil edilen bir ortak insanlar topluluğu"*[565] diye cevap veren SİEYÉS'in kastı açıktır. Toprağı işleyen, üreten, satan, el emeğini veren bu sınıf, ülkenin tüm yükünü taşımasına rağmen siyasi olarak temsil edilmemektedir. XVI. LOUİS'nin finansal sıkıntılar nedeniyle yeni vergi koymak başta olmak üzere pek çok nedenden dolayı en son iki yüz yıl önce toplanmış États Généraux'yu toplanmaya çağırmasıyla burada en az kilise ve aristokratlar kadar temsil edilmeyi istemektedir. Ancak temsil için üç şartın gerçekleşmesini de şart koşar: Temsilciler üçüncü sınıfa gerçekten mensup yurttaşlar arasından seçilmelidir.[566] Bu sınıfın temsilcileri sayıca diğer iki sınıftakilerin toplamı kadar olmalıdır.[567] Nihayet oylar, sınıf başına değil üye başına sayılmalıdır.[568] SİEYÉS'in bu talepleri, yerine gelecekti. Hatta kendisi de ruhban sınıfından olmasına rağmen toplanacak meclise üçüncü tabakanın temsilcisi olarak

[562] AĞAOĞULLARI (2010), s. 190.
[563] SIEYÉS, s. 7.
[564] Ibid., s. 35-38.
[565] Ibid., s. 13.
[566] Ibid., s. 26.
[567] Ibid., s. 34.
[568] Ibid., s. 40.

girecekti. Düşünür, temsil konusunda İngiliz sisteminin taklit edilmesine de karşı çıkmıştır. Bu sistemi Fransa'ya uyarlamaya kalkışmanın gereği yoktur, çünkü İngiliz modelinin içerdiği temsil sistemi kötüdür. Öyle ki yasamayı iki kamara ve bir de kral olmak üzere üçe bölme anlayışı da siyasal ilkelere aykırıdır.[569] İlk defa kurucu meclis ve kurulu meclis ayrımını yapan SİEYÉS üçüncü sınıfın oluşturduğu ulus tarafından bir anayasa yapılmasını da önerse de bir içerik sunmamıştır; ancak 1791 Anayasası'nın babası sayılacak, hatta Federalist Yazılar'ın Amerikan anayasası hazırlanırken yaptığı etkiyi Fransa'da onun yaptığı da söylenecektir.[570]

SİEYÉS, eserlerinde sadece birkaç kez ROUSSEAU'nun isminden bahsedip, genelde bu konuda sessiz kalmayı tercih etse de öğretisinin arka planında belirli bir ROUSSEAU etkisi görülmektedir. Örneğin *irade* kavramı, en az ROUSSEAU'daki kadar önemlidir.[571] ROUSSEAU temsili reddetmişse de SİEYÉS, temsil ihtiyacı konusunda hiç şüpheye düşmez. Zira ona göre halkın "doğrudan yasalarla başa çıkmak için ne yeterli eğitimi ne de boş zaman vardır."[572] ROUSSEAU'nun düşüncelerine temsil sistemi de eklenince SİEYÉS'in düşündüğü siyasi toplum (cemiyet) oluşur. Bu sistemde anayasa halkın, yasa ise temsilcilerin işidir.[573] Benzeri şekilde ona -ve ROUSSEAU'ya- göre ulus, tarihinin onayladığı yasalar, prosedürler ve geleneklerle tanımlanmış şeklinde anlaşılmamalıdır. Ulusun ve ülkenin kökeninde, izole bireyleri tek bir genel irade ile birleşik bir sosyal kuruma dönüştüren bir sosyal sözleşme vardır. Sosyal sözleşmenin oluşturduğu ulus, tüm yurttaşlardan oluşur ve iradesi egemendir.[574]

---

[569] Ibid., s. 58-66; AĞAOĞULLARI (2010), s. 204.

[570] OTTMANN, Henning, **Geschichte des politischen Denkens**, Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit, Band 3/2 (Band 3: Neuzeit Teilband 2: Das Zeitalter der Revolutionen), J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2008, s.89.

[571] Ibid., s. 90.

[572] Ibid., s. 91.

[573] Ibid.; Benzeri bir ayrım Machiavelli'de de geçmektedir: Yasalar ikiye ayrılır; insanların değiştirebileceği yasalar (leggi) ve yasamayı kısıtlayan, sabit olan anayasal düzenlemeler (ordini) (Bkz: MACHİAVELLİ ile ilgili bölüm)

[574] SEWELL, William H., Jr., **A Rhetoric Of Bourgeois Revolution, The Abbe Sieyes and What Is the Third Estate?** Duke University Press, 1994, s. 46.

SİEYÉS'in temsil kuramı, üç temel özelliğe sahiptir: Temsil, belli bir sınırlı olmaktan çıkıp ulusal bir boyut kazanır. Dolayısıyla temsilci, kendisini seçen grubu ya da seçim bölgesini değil, ulusun tümünü temsil eder. Yine temsil, emredici vekalet olmaktan çıkar. Çünkü temsilin vekaletle bir tutulması, temsilcilerin ulusun çıkarını değil, fakat özel grupların çıkarlarını dile getirmeleri sonucunu doğurur. Nihayet temsil, egemen için bir danışma organının yaratılması olmaktan çıkıp egemenliğin somutlaştığı yer haline gelir.[575] Sonuçta SİEYES, aristokrasiyi ulus kapsamının dışında bırakan temel bir muhalefet kurmuştu; amacı asaletin ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaktı. "Aristokrat" teriminin bir dışlama aracı biçiminde kullanılması, Fransız devrimci politik dilinin en belirgin retorik gelişmelerinden biriydi.

aç) Alexis de TOCQUEVİLLE

Fransız hukukçu TOCQUEVİLLE, **Eski Rejim ve Devrim** adını verdiği kitabında 1789 Devrimin 19. yüzyıl Fransa'sından gözlemlerken **Amerika'da Demokrasi** isimli kitabında ise Amerikan Devriminin izlerini takip ediyordu. Düşünüre göre Fransız Devriminin hedefi yalnızca eski bir hükümet biçimini değiştirmek değildi, asıl hedef "eski toplum düzenini" de yıkmaktı. Bu nedenle, devrim, aynı anda bütün yerleşik erklere saldırmak, bilinen bütün nüfuzları ortadan kaldırmak, gelenekleri silmek, örf ve âdetleri yenilemek ve bir bakıma o güne kadar saygının ve itaatin temelleri olan bütün fikirleri zihinlerden kazımak zorunda kalmıştı.[576] Ortaya çıkan terör de buradan kaynaklanmaktaydı. TOCQUEVİLLE eski rejimin merkezi iktidar konumunu ortaya koyabilmek için onu Roma ile karşılaştırır; Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri yeryüzünde böylesi bir iktidar görülmemişti.[577] Fransa'da feodalitenin devrimden önce yıkılıp, serfliğin sona erdiğini belirten yazara göre köylüler daha eski rejim döneminde

[575] AĞAOĞULLARI (2010), s. 202.
[576] TOCQUEVILLE (1995), s. 47.
[577] Ibid.

toprak sahibi olmuştu, ancak miras yoluyla bu topraklar giderek küçülüyordu.[578] İşte devrimin etkisi, toprağı bölmek değil, bir an için serbest bırakmak şeklinde olmuştu. Toprak sahibi bütün o küçük malikler, topraklarını işlemekte oldukça sıkıntılı durumdaydılar ve kurtulmalarına izin verilmeyen pek çok hizmetin yükümlülüğünü taşımaktaydılar. Bu yükümlülükler yukarıda da açıklandığı gibi krala ve aristokratlara ödenmesi gereken eşitsiz ve ağır vergilerdi.[579] Köylüler ile ilgili açıklamayı bu şekilde yaptıktan sonra aristokrasiyi inceleyen düşünür, Fransa'yı İngiltere ile karşılaştırır. İngiltere'de de aristokrasi vardı, ama kast sistemi yıkılmıştı, sınıflar arası evlilikler mümkündü, ancak bu durum Fransa için geçerli değildi.[580] Benzer şekilde İngiltere'de düşünürler ve sıradan insanlar ülkenin günlük sorunlarına rahatça karışıp görüşlerini belirtebiliyorken Fransa'da "tıka basa dolu memurlar", aristokratlar ve güçlü bir merkezi hükümet yüzünden sorunlardan uzaklaşmışlardı. Hiçbir kamusal yetkileri yoktu ve kamusal hiçbir işlevi de yerine getiremiyorlardı.[581] TOCQUEVİLLE, böylece Fransız filozofların durumunu ortaya koyarak onların devrimdeki etkilerini özgün bir biçimde açıklamaya girişiyordu. Fransa'da yukarıdaki nedenlerle özgür kurumlardan hiçbiri kalmadığından, dolayısıyla siyasal sınıflar, canlı siyasal topluluklar, örgütlü ve yönü belli partiler bulunmadığı için kamuoyunun yönetimi yalnızca filozoflara düşmüştü. Bu filozofları takip eden devrim önderlerinin de kısmi olguları hedeflemekten çok soyut ilkelere ve çok genel kuramlara göre yönetildiğini görmek kaçınılmazdı; ayrı ayrı kötü yasaların üstüne gidilecek yerde bütün yasaların hedef alınacağı ve Fransa'nın eski devlet düzeninin yerine, o yazarlarca tasarlanmış olan yepyeni bir yönetim sisteminin geçirilmek istenmesi normaldi.[582] Bu da demekti ki Fransız aydını, kamuoyunu tek başına temsil ediyordu. Bu özellik de aydınların tüm

[578] Ibid. s. 65.
[579] Ibid., s. 67.; 256.
[580] Ibid., s. 127.
[581] Ibid., s. 187.
[582] Ibid., s. 258.

devrimlerden çok Fransız devriminde önder olduklarını gösterir. Ayrıca devrimin neden pratik ya da tek tek küçük sorunlardan ziyade genel kuram ve ilkelere yöneldiğinin cevabı da yine buradadır.[583] Sonuç olarak TOCQUEVİLLE, devrimi tahlil ederken, özgürlük ve eşitliği devrimin iki temel amacı olarak açıklıyordu.[584] Ancak bu tahlilin içinde aynı zamanda, yaşadığı döneme damga vuran BONAPARTE'ın despotizmini eleştiriyor ve Bonapartçılığı da tahlil ediyordu.[585]

Çoğunluğun tiranlığına dikkat çektiği **Amerika'da Demokrasi** kitabında Avrupa'ya seslenir: *"Amerika sizin çocuğunuz değil, geleceğinizdir."* TOCQUEVİLLE, kitabına Amerika'ya ilk yerleşen göçmenlerden siyasal kurumların oluşumuna doğru ilerleyen bir tahlille başlar. Avrupa'da siyasi bilinç, toplumun seçkinleri arasında başlayıp tabana doğru yayılmışken Amerika'da önce kasabalar, sonra şehirler, nihayet eyaletler ve birleşik devletlerin teşkilatlanması tamamlanmış, böylece yayılma tabandan tavana doğru olmuştu.[586] ABD'nin cumhuriyetçi özelliklerine dikkat çeken düşünüre göre dünya tarihinde büyük bir ulusun cumhuriyetçi bir devleti bu kadar uzun sürdürebileceğine ilişkin başka örnek yoktu.[587] Zira ele geçirilen topraklar genişledikçe cumhuriyetçi kurumlar da tehlikeye düşer; bireyin tutkusu ile devletin ve partilerin gücü giderek büyümektedir. Ancak cumhuriyetçi bir devletin bu tehlikeler karşısında tek dayanağı çoğunluğun desteğidir. ABD'de federal sistem sayesinde büyük ve küçük ulusların sahip oldukları avantajlar birleşerek bu tehlike de bertaraf edilmektedir.[588] Cumhuriyetçi devlet olmanın öncelikle kanal açma, yol yapma gibi her girişimin politik

[583] Çünkü filozoflar siyaset pratiğinin tamamen dışında kalmışlardı; onlar, uygulamadan "adeta sonsuz bir şekilde uzak yaşadıklarından" ve her türden siyasî özgürlükten mahrum kaldıkları için, uygulama alanı onlar için yalnızca eksik bilinen değil, aynı zamanda görülmez bir alan olarak kalmasına yol açıyordu. Bu alanda hiçbir şey yapamadıkları gibi, başkalarının da neler yaptıklarını göremiyorlardı. Bkz.: KILIÇBAY (2001), s. 192.

[584] Ibid., s. 260.

[585] OTTMANN, Henning, **Geschichte des Politischen Denkens**, Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit, Band 3/3 (Band 3: Neuzeit Teilband 2: Teilband 3: Die politischen Strömungen im 19. Jahrhundert), J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2008. s. 127.

[586] TOCQUEVİLLE, Alexis de. **Amerika'da Demokrasi**, Çev.: SEZAL, İhsan; DİLBER, Fatoş, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994. s. 39.

[587] Ibid., s. 71.

[588] Ibid., s. 72-73.

bir sorun olduğu küçük eyaletler için en uygun yönetim biçimi olduğuna dikkat çeken TOCQUEVİLLE, gelenekler ve özgür insanların yarattığı bu cumhuriyetçi ruhun tüm ülkeye yayıldığını söyler. Federasyonun TOCQUEVİLLE için diğer bir önemi de hiç sevmediği merkeziyetçiliği engellemesidir. Gerçekten düşünürün ABD'yi incelemekteki esas amacı Amerikan örneğinden yararlanarak Fransız toplumunda birey ve devlet arasında aracı güçler yaratmaktır.[589] Yukarıda da değinildiği üzere Fransız monarşisi, Avrupa'nın en güçlü ve merkezileşmiş gücüydü. Ancak devrimden sonra da bu kez bir yığın bireye bölünmüş bir toplum meydana gelmişti. Bunu engellemek için yerel yönetimlere ağırlık verip yurttaşların kendi başarılarıyla herkesin başarısı arasında bir bağlantı kurarak kendi sorunlarıyla ilgilenme yetisini kazandırmak gerekiyordu. İşte ABD'de bu yerelliğin başarılmasıyla birlikte halk egemenliği de soyut bir kavram olmaktan da çıkmıştır. Yerel düzeyde kolektif eylem birliği gerçekleştiren yurttaşların düşünceleri giderek olgunlaşır ve kamusal sorunlara daha geniş bir açıdan bakma imkanına sahip olurlar.[590]

TOCQUEVİLLE, çoğunluğun diktasına ve yaratacağı tehlikelere geniş yer ayırmıştır. Kitabına adını veren demokrasiyi, aynı zamanda "demokratik cumhuriyet" olarak da kullanan düşünür[591] bu tür cumhuriyetlerin yarattığı tehlikeye de benzer şekilde dikkat çeker. Ona göre demokratik cumhuriyetler her kesimden insana hoş görünüp onun gözüne girmeye çalışır. Bu da onların en büyük hatasıdır. *"Bu özellikle Amerikan tipi cumhuriyetlerde göze çarpar"* diye devam eden düşünüre göre çoğunluğun gücünün mutlak ve karşı konulamaz olduğu bu sistemde *"eğer bir gün özgür kurumlar yıkılırsa bunun nedeni ancak çoğunluğun gücü olabilir. Çünkü bu çoğunluk, gelecekte bir gün azınlıkları ümitsizliğe kaptırıp onları çatışmaya bile*

[589] Ibid., s. 55-60; AUDIER, s. 59.

[590] Ibid.

[591] TOCQUEVİLLE demokrasiden bahsederken Federalistler için temel olan cumhuriyet ve demokrasi arasındaki ayrımı bir kenara bırakmıştı. O, Antik Yunan'daki doğrudan demokrasiyi değil, modern temsili cumhuriyeti işaret ediyordu. Bkz.: OTTMANN (3-3), s. 110-111.

sürükleyebilir. Sonuç anarşi olacaktır ve bu anarşinin nedeni de ***çoğunluğun despotluğudur.***"[592]

TOCQUEVİLLE'in gördüğü bu yeni despotizm, pek çok yönden takipçisi olduğu MONTESQUİEU'da olduğu gibi, artık merkezileşmiş bir iktidar gücü değildir. Yeni despotizm, demokratik çoğunluklar, kamuoyu, ruhların köleliği meselesidir. TOCQUEVİLLE bu tehlikeye karşı yine ABD'nin kendine has kurumlarının çare olacağını da belirtir; merkezi yönetimin bulunmaması, hukukun (hukukçuların) demokrasiyi dengelemesi, jüri tarafından yargılanma gibi. TOCQUEVİLLE'in demokrasiyi övmesi ve ABD'deki siyasi parti yapılarını inceleyerek faydalarından bahsetmesi, onun tümüyle barışçıl ve uzlaşı içerisindeki bir toplumdan ziyade yurttaşların çeşitli girişimlerinden beslenen coşkulu bir toplumu barındıran bir demokrasi modelini tercih ettiğini göstermektedir. Kendisini "yeni bir türün liberali"[593] olarak tanımlayan TOCQUEVİLLE'in ABD hakkındaki gözlemleri eleştirilmişse de[594] 1835'te yayımlanan kitabın birinci bölümündeki iyimserliğin, 1840'ta yayımlanan ikinci bölümde kötümserliğe dönüştüğü de açıktır. Hatta yazar için iki farklı demokrasi tanımı yaptığı kitabın ikinci bölümü, beş yıl önce yayımlanan ilk bölümden daha eleştiricidir. TOCQUEVİLLE için burada söylenecek son söz, onun demokrasinin durdurulamazlığını övdüğü, ancak aynı zamanda demokrasinin getirdiği olası maliyetleri ve dezavantajları gizlemediği şeklindedir.[595]

---

[592] TOCQUEVILLE (1994) s. 105.

[593] "*un liberal d'une espece nouvelle."*

[594] Bir aristokrat olan Tocqueville'in Amerika'yı gerçekten kavrayıp kavrayamadığı tartışmalıdır. Henüz yirmi altı yaşında, İngilizce bilmeyen ve hapishaneleri ziyaret etme amacıyla ülkeye gelen bir Fransız, Amerika'nın doğru bir resmini çizebilir miydi? Ekonomik istatistikleri, buharlı gemiler ve demiryolları, kapitalizm ve fabrikalar, bankalar ve teknoloji hakkında söyleyecek bir şey olmayan; *"Sanki ulusun bedenini atlayarak doğrudan Amerikan ruhuna doğru yol almış"* diye eleştirilse de (Wills'ten aktaran OTTMANN [3-3], s. 128) TOCQUEVİLLE'in özellikle çoğunluğun diktatörlük yaratabilme kapasitesine dikkat çekerek bu tehlikeden söz etmesi, arkasında 19. yüzyıl siyasi akımları olmayan düşünürün kendi yargılarını oluşturma çabasını göstermektedir.

[595] OTTMANN (3-2), s. 110.

b) Fransız Devrimi ve Sonuçları

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren monarşiye karşı aydınlar tarafından başlatılan itirazlar, sosyal, siyasi ve mali etkenlerin de bir araya gelmesiyle *üçüncü sınıfı* oluşturan halkta da hoşnutsuzlukların artmasına neden olmuştu. Monarşi, 18. yüzyılda, hemen tüm Avrupa'da egemen bir yönetim şekliydi, ancak Fransız monarşisinin merkeziyetçiliği ve mutlakiyetçiliğinin, ülkenin kendine has sosyal özellikleriyle ile birleşmesi adeta devrimin habercisi olmuştur. 17. yüzyıl sonunda on dokuz milyon olarak tahmin edilen ülke nüfusu, devrimden hemen önce yaklaşık yüzde otuzluk bir artışla yirmi beş milyona yükselmişti; aynı dönemde İngiltere dokuz milyon, İspanya ise on buçuk milyonluk bir nüfusa sahipti.[596] Ülkedeki aşırı nüfus artışı, beraberinde hızlı bir şehirleşmeyi de getirmişti. Fransa'da nüfusun yüzde on altısı, on binden daha kalabalık altmış şehirde ikamet ediyordu. Hızlı şehirleşme, zirai mahsullere olan talebi de artırmıştı.[597] 1785-1789 arasında, ette ise yüzde altmış yedilik fiyat artışları yaşanmış, 1789 yılı başında zor geçen kış şartları sonucunda daha önce yüzde altı artan buğday fiyatları, bu kez bir buçuk kat daha artmıştı.[598] Bu verilerin yanı sıra sarayın aşırı borçlanması ve İngiltere'yi alt edebilmek için Amerikan bağımsızlık savaşına verilen destek nedeniyle fazladan iki milyar franklık borcun altına girmesi, XVI. LOUİS'nin on beş yıllık hükümdarlığı boyunca borçların üçe katlanmasına neden oldu. Ekonomik yapı bu şekilde iken üçüncü sınıf karşısında aristokratlar ile ruhban sınıfının ayrıcalıkları dikkat çekiciydi. Nüfusun sadece yüzde bir buçuğunu oluşturan aristokratlar şeref unvanları dışında[599] dolaysız vergiden, yol angaryasından, savaşta

[596] SOBOUL, Albert. **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, Çev. Şerif Hulusi, Cem Yayınevi, İstanbul. 1969. s. 15-16.
[597] Ibid.
[598] Ibid., s. 17.
[599] Bu ayrıcalıklar; kılıç kuşanmak, kilisede kendilerine ayrılan sırada oturmak, idama mahkûm edilince asılmayıp boynu vurulmak gibi özelliklerdi. Bkz.: Ibid., s. 22.

askerleri evinde barındırmak gibi yükümlülüklerden muaf oldukları gibi vergi, avlanma hakkı, ordu, hâkimlik ve kilisenin en yüksek kademelerine yükselme tekellerine de sahiplerdi. Bu imtiyazların yanında köylülerden derebeylik hak ve resimlerini toplamak da kendilerine tanınmış haklardı.[600]

Aristokratlardan gibi ayrıcalıklı olan ruhbanların yapısı ise yeknesak değildi. Piskoposlar, soylular arasından seçilirken halk içinden yetişen rahipler (papazlar ve papaz yardımcıları) daha güç şartlardaydı. Tüm bu ayrıma rağmen kilise, toprakların yaklaşık yüzde onunu elinde tutarken bir yandan kendine ait topraklardan elde ettikleri, diğer yandan aşar vergisi ile topladıkları gelirler ile önemli bir ekonomik gücü elinde tutuyordu.[601]

Üçüncü tabakayı oluşturan toplum kesimlerinden köylüler, nüfusun yaklaşık yüzde yetmiş beşi ile en kalabalık kesimdi.[602] Bir tarım ülkesinde yaşamalarına rağmen çoğu topraksızdı; toprak sahibi olanların mülkiyet oranı yüzde otuz beşte kalmıştı. Köylüler, krala şahsi vergi ve yirmide bir vergisini ödemekle mükellef tek sınıftı; ayrıca yol angaryasına, askeri malzeme taşımaya, milis teşkilatına yazılmaya da tabi tutuluyorlardı.[603]

Bunun yanı sıra krala tuz resmi ve benzeri dolaylı vergiler, kiliseye hem üründen hem de hayvanlardan alınan aşar öderken aristokratlara vermek zorunda oldukları av ve balık hakları, yoldan/köprüden geçme parası, angarya ve pazarlardan alınan resimler[604] gibi ağır yükler köylüyü tamamen bunaltmıştı ve sorunlarını çözecek hiçbir makam da yoktu. İklim ve ürün çeşitliliği ve maden kaynakları ile potansiyel olarak zengin bir ülke olan Fransa, bu doğal kaynakların yanı sıra kalabalık bir nüfusa, yurtdışındaki sömürgelerine hem Akdeniz hem de Atlantik kıyılarında limanlara sahipti. Ancak bu

[600] Ibid.; HOBSBAWM, Eric. **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 66-67.
[601] SOBOUL, s. 26-29.
[602] Ibid., s. 50.
[603] Ibid., s. 54-55.
[604] Ibid., s. 56.; HOBSBAWM, s. 67.

zenginlikle uyumlu bir vergi sistemi geliştirilemedi; toprağı servet ölçüsü olarak kullanan Orta Çağ'dan kalma dolaylı ve doğrudan vergilerden oluşan sistem, orta sınıf ve köylüler üzerinde büyük bir yüktü. İltizam usulü, satılan muafiyetler, zengin üst kesimden az vergi alınırken toplumun yoksul alt kesimlerinin adeta sömürülmesi, devrimi başlatan krizi beraberinde getirdi.[605] Böyle bir vergi yükü altında olup siyasi olarak da temsil edilemeyen başta köylüler olmak üzere esnaf, tacir, serbest meslek sahipleri ile armatör, banker ve maliyecilerden müteşekkil burjuvazinin oluşturduğu üçüncü sınıfı bir arada tutan terkip, imtiyazlılara karşı muhalefetleri ve -SİEYÉS'in de savunduğu- "medeni eşitlik davasıydı."[606] Avrupa'nın en güçlü monarşisi Fransa'da iktidarın komşusu İngiltere'deki gibi aristokrasi ve burjuvazi ile monarşi arasında paylaşılması da söz konusu değildi.[607]

MONTESQUİEU, ROUSSEAU, PAİNE, SİEYES'in yanı sıra DİDEROT, VOLTAİRE gibi pek çok ismin eserleri, 18. yüzyılın ikinci yarısında *ancien régime*[608] karşısında yeni fikirlerin gelişmesini de hızlandırmıştı. Öyle ki; sadece Kasım 1788'den États Généraux'nun toplandığı Mayıs 1789'a kadar geçen altı ayda ülke genelinde iki bin beş yüzden fazla broşür yayınlanmıştı.[609] Gerçi her yazarın temsil ettiği ya da savunduğu haklar farklı sınıf ve zümreleri temsil ediyordu: MONTESQUİEU iktidarın aristokrasiye verilmesi gerektiğini ispatlamaya çalışırken VOLTAİRE tercihini yüksek zengin burjuvazi yönünde kullanıyor[610] herhangi bir asalet unvanına sahip olmayan ROUSSEAU ise *"küçük insanları hürriyete kavuşturuyor, iktidarı bütün halka veriyordu."*[611] -Burada Fransız Devriminin ayrıntılı kronolojisine yer

[605] HUNT, Jocelyn. **The French Revolution**. Routledge, Londra, 2005. s. 3.
[606] Ibid., s. 32.
[607] HOBSBAWM, s. 65.
[608] Devrimden önceki Fransız siyasî ve sosyal sistemi, eski rejim.
[609] HUNT, s. 5.
[610] SOBOUL, s. 64.
[611] Ibid.

verilmeyecektir.[612]- Yukarıda da açıklandığı gibi, ülkenin yaşadığı nüfus artışına iklim şartlarının elverişsizliğinin de eklenmesiyle yükselen enflasyonun yanında Fransa'nın Amerikan bağımsızlık savaşına yaptığı yardımların bütçeyi zorlaması ve nihayet aydınlanmanın etkisiyle başta burjuvazi olmak üzere üçüncü tabakanın haklarını talep etmesi XVI. LOUİS'yi gelir arttırıcı çareler aramaya sevk etmişti.

Maliye bakanlarını peş peşe değiştiren kral, aristokrasinin imkânlarını ve gelirlerini kısıtlamak istedi. Ancak aristokrasi, bu taleplere direnince tek çare olarak iki asırdır bir araya gelmeyen États Généraux'yu (genel meclis) toplayarak vergi koyma girişiminde bulunacaktı.[613] Genel Meclis'in toplanmasını en çok isteyenler aslında aristokratlardı; ancak onların amacı meclis aracılığıyla sahip oldukları imtiyazları yasallaştırmaktı.[614] Şu hâlde kralın yönetim bunalımıyla başa çıkmak için çare bulamaması ya da bulduğu tek çarenin États Généraux'yu toplamak olması, bir bakıma devrimin başladığının da habercisiydi; üstelik devrimi aristokratlar başlatmıştı.[615]

5 Mayıs 1789'da Kralın açılışını yaptığı États Généraux'da siyasi bir program ya da vaadin yerine mali talep ve tedbirlerin okunması, meclisi oluşturan üç kesimden halkın temsilcilerini memnun etmedi. SİEYÉS önderliğinde milli meclisi kurarak mali konularda bir emirname lehinde oy verdiler. Kralın aristokrasi ve ruhbanların etkisiyle bu kararları iptal edip Genel Meclisin toplandığı salonu halk temsilcilerine kapatması,

---

[612] Fransız Devrimi için başvurulabilecek başlıca kaynaklar: HOBSBAWM, Eric, J. **Fransız Devrimi'ne Bakış**, Çev.: AKINHAY, Osman, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009; ISRAEL, Jonathan, **Revolutionary Ideas: an Intellectual History Of The French Revolution from the Rights of Man to Robespierre**. Princeton University Press, 2015; JAURÈS, Jean; HELLER, Henry. **A Socialist History of the French Revolution**, Pluto Press, 2015; JENNINGS, Jeremy. **Revolution and The Republic: A History Of Political Thought İn France Since The Eighteenth Century,** Oxford University Press, 2011; JONES, Peter M. **The French Revolution 1787-1804**, Taylor & Francis, 2016; ROBERTS, John Morris, **Avrupa Tarihi,** Çev. Fethi AYTUNA, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010. SEWELL JR, William H. s. 155-168: THAMER, Hans-Ulrich, **Die Französische Revolution,** CH Beck, 2004; WRIGHT, Johnson Kent. **The Idea of a Republican Constitution in Old Régime France. Republicanism: A Shared European Heritage**, 2002, Cilt 1: 289-306.; FURET, Francois. **The French Revolution 1770–1814**. Blackwell Publishers Ltd. 1988.

[613] SOBOUL, s. 119.

[614] Ibid., s. 25.

[615] KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, Genişletilmiş 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 175.

devrimin sayılı ateşleyicilerinden biri oldu. Saraydaki tenis kortunda toplanıp anayasa için yemin eden halk temsilcilerine 24 Haziran'da rahiplerin çoğunluğu ve mühim sayıdaki aristokrat da katıldı.[616] Kral, üç zümrenin de birlikte toplanmasını, vergilerin genel meclisler tarafından kabul edilmesine razı olmuş, bireysel hürriyetler ile basın hürriyetini taahhüt etmişti. Şu hâlde ortada tek bir meclis vardı ve bu meclis kendisini kurucu meclis olarak ilan etti. Ancak kral, başkent Paris ve sarayının bulunduğu Versailles civarında iki yüz bin kişilik bir ordu toplamaya karar vermişti. Ardından maliye bakanı NECKER'in yerine devrime karşı olan BRETEUİL'ü ataması kaçınılmaz sonun adeta habercisiydi. Başkentteki birkaç silahlı çatışmanın ardından meclisin toplanmasından itibaren sessiz, ama tedirgin bir şekilde bekleyen Paris halkı silah dükkanların yağmaladı. Paris'te bir komün yönetimi oluşturan millet meclisi üyelerinin bir de milis teşkilatı kurmasıyla birlikte son olarak Paris'i boşaltmakla görevlendirilen muhafızların Paris Belediyesi tarafına geçmesi neticesinde halk 14 Temmuz'da Bastille hapishanesini ele geçirdi. Kral, sarayından ayrılarak Paris'e gitmeye ve ayaklanmanın sonuçlarını kabul etmeye mecbur kaldı. Paris'teki ayaklanma tüm ülkeye yayıldı ve köylüler, derebeylerin haklarının yazılı olduğu fermanlara el koyup şatoları yaktılar ve aristokrat "efendilerini" astılar.[617] 28 Ağustos 1789'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin ilan edilmesinden sonra kral ile meclis ve halk arasındaki gerilim sürekli artmıştı. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi *"İnsanlar özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar"* hükmüyle başlıyordu. Egemenliğin özünün esas olarak ulusta olduğunu vurgulayan 3. maddesi, -negatif özgürlük içeren- *"Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir"* şeklindeydi. Bildiride masumiyet ilkesi, inanç ve düşünce özgürlüğü, mülkiyetin dokunulmazlığı gibi anayasal ilkeler de yer almaktaydı. Fransız Devriminin başlıca motive edici gücünün, toprakları ve insanları kölelikten kurtarmak ya da endüstriyi her türlü kısıtlamadan kurtarmak değil, ayrıcalıklara son

[616] SOBOUL, s. 130-139.
[617] Ibid., s. 140-152.

vermek olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir tespittir. Gerçekten de ayrıcalıklara karşı şiddetli düşmanlık o kadar büyüktü ki, onlara yapılan saldırı sadece birinci ve ikinci sınıflarla (din adamları ve aristokrasi) ilişkili ayrıcalıkların kaldırılmasını gerektirmiyordu. Bölgelerin, şehirlerin, hâkimlerin ve şirketlerin de tüm ayrıcalıklarının yok edilmesi şarttı. Devrim ile ilk kez herkes için ortak yasalar altında yaşayan eşit ve bireysel yurttaşlar birliği yaratılmıştı. Ancak bu eşitlik refah eşitliği değil hak eşitliği içeriyordu.[618] İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, ilan edildiği günün bir ürünüydü ve eksik bir metindi, 1776'da Amerika'da ilan edilen Virginia Haklar Beyannamesine göre evrensel bir nitelik taşısa da pürüzsüz değildi; çünkü bildiriyi ilan edenlerin öncelikleri farklıydı, Devrime katılanların yeni bir anayasa için uğraşmaları gerekiyordu şimdi.[619] Bildiride öncelikle, eşitlik 'insanın doğal ve devredilemez hakları' arasında yer almadı ve özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direniş ile sınırlandırıldı. Amaçlanan sivil eşitlik, siyasi eşitliği de gerektirmedi.

Genel iradenin oluşumuna eşit katılım vaadi, başta aktif ve pasif yurttaşlar arasındaki ayrım olmak üzere çeşitli zekice önerilerle halkın siyasi etkisini azaltmaya çalışan, teorisyenlerce hızla geri çekildi. Son olarak, sivil eşitliğin elde edilmesi ekonomik eşitliğin dayatılmasını da gerektirmeyecekti.[620] Getirilen eşitlik "vergi ve kanun karşısında" söz konusuydu. *"Servetten ileri gelen eşitsizliğin sözü hiç edilmemiş, ona hiç dokunulmamıştı."*[621] Diğer yandan eşitlikle ilgili tüm hükümlere rağmen yurttaşlık hakları Protestanlara 24 Aralık 1789'da güney Yahudilerine 28 Ocak 1790, Doğu Yahudilerine ise 27 Aralık 1791'de ancak tanındı.

Kölelik Fransa'da 28 Eylül 1791'de kaldırılmasına rağmen sömürgelerde varlığını sürdürmeye devam etti; dahası 2 Eylül 1791'de zencilerin siyasi haklardan

[618] JENNINGS, s. 29.
[619] Ibid., s. 31.
[620] Ibid., s. 30.
[621] SOBOUL, s. 188.

faydalanmaları yasaklandı. Ayrıca emekçilerin dernek kurması ve grev yapması da yasaklandı. Nihayet 14 Haziran 1791'de ilan edilen Le Chapelier Kanunu ile kendi aralarında örgütlenmeleri de yasaklandı.[622]

Kralın ailesi ile 21 Haziran 1791'de Avusturya'ya kaçmaya çalışırken Varennes'de yakalanmasından sonra cumhuriyetçilik ilk defa kitlesel bir güç haline gelmişti, zira halkını bırakıp kaçan bir kral, sadakat görme hakkını da kaybedecekti.[623] Kral yakalandıktan sonra monarşi lağvedilip, 21 Eylül 1792'de cumhuriyet ilan edildi. 21 Ocak 1793'te XVI. LOUİS'nin yargılanıp idam edilmesi Avrupa'da mutlak monarşilerin geleceği açısından bir dönüm noktasıydı. Az önce de ifade edildiği gibi kralın kaçma teşebbüsü, cumhuriyetçi fikirlerin yayılmasını tetiklemişti; bu olaydan önce cumhuriyeti savunanlar bir avuç insandı.[624] Gerçekten États Généraux öncesinde hazırlanan dilek defterlerinde monarşi yerine cumhuriyetin gelmesini talep eden hiçbir talep mevcut değildi.[625] Bu erken dönemde, hatta kralın Varennes'deki kaçış teşebbüsüne kadar cumhuriyetçi sayılabilecek insan sayısı "on kadardı."[626]

Cumhuriyet, kralın yakalanmasından sonra da devrimin önderleri tarafından, ya küçük kent devletleriyle ya da Amerikan federal devletiyle ilişkilendirilerek Fransa'nın üniter yapısına uygun bulunmamıştı; bu aynı görüştekiler, -biraz da ansiklopedistlerden de etkilenip-[627] cumhuriyeti demokrasi ile karıştırarak onu iğrenç, bozguncu, halkın

---

[622] Ibid., s. 190.

[623] HOBSBAWM (1998), s. 75; AĞAOĞULLARI (2006), s. 253.

[624] AĞAOĞULLARI (2006), s. 250; AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. **Fransız Devriminin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2003, Yıl: 58, Sayı: 3, s. 1-34.

[625] AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789 – 1794 Özgürlüğün İcadı**, (I. Cilt), Dipnot Yayınları, Ankara, 2020, s. 232; AULARD, Alphonse. **Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi Dmeokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, I. Cilt, Çev.: POROY, Nazım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 10 vd.

[626] AULARD, s. 15. AĞAOĞULLARI (2020) s. 236-239: Bu isimler arasında Camilie DESMOULINS, François ROBERT, Marie-Joseph CHÉNIER, Louis-Charles de LAVİCOMTERİE, Marquis de CONDORCET, Jacques Pierre BRİSSOT sayılabilir. Ayrıca: GUENIFFEY, Patrice. **Cordeliers and Girondins: The Pre-History of the Republic?.** İçinde The Invention of the Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 88 vd.

[627] DIDEROT; D'ALEMBERT, **Ansiklopedi Ya Da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü (Seçilmiş Maddeler)**, Çev.: HİLAV, Selahattin, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s. 154.

kendisi için en zararlısı olan ve en büyük felaket olduğu defalarca tecrübe edilen egemenliğin doğrudan benimsenmesi (yani demokrasinin kurulması) diye kötülüyorlardı.[628] Cumhuriyetin gelmesini istemeyen devrimcilerin bir diğer gerekçesi de yeni rejim ile elde ettikleri iktidarı ve kazançlarını kaybedeceklerine ilişkin korkularıydı; onlar için yetkileri budanmış bir kralın olduğu anayasa cumhuriyete nazaran daha ehvendi. Ancak krala karşı özellikle sokağın tepkisi şiddetlenince monarşiyi savunan kimse kalmayacaktı.[629]

Fransız Devrimi, *görünüşte* burjuvazinin eseriydi.[630] Burjuvazinin[631] uzun süredir talep ettiği haklar, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde yer alıyordu. Toprak aristokrasisi ve imtiyazları yıkılmıştı. Fiili durum 7 Kasım 1793 tarihli kararname ile hukuki hale gelecekti; soylular ile soylu olmayanlar arasındaki her türlü ayrım kaldırılınca doğuştan gelen hiçbir imtiyaz kalmıyordu. Aristokrasiye vurulan bu darbeden ruhbanlar da payına düşeni alacaktı. 10 Ağustos 1792'den sonra hızlanan laikleşme hareketi ile dini cemaatler kaldırıldı; öğretim laikleştirildi, anayasaya yemin etmeyen rahiplerin ülkeyi terk etmesi istendi. Evlilik işlemleri belediyelere devredildi.[632] Burjuvanın bu başarısı köylüler olmadan elbette mümkün olamazdı.[633] Çoğu yazar, 18. yüzyıl Fransa'sında zannedildiğinin aksine artık feodaliteden söz

---

Ansiklopedide Cumhuriyet şöyle tanımlanır: "Bir cumhuriyetin, doğası gereği, çok küçük topraklan olması gerekir; yoksa böyle bir devlet, ayakta kalamaz. Büyük bir cumhuriyette büyük servetler bulunur ve dolayısıyla insanlarda da daha az ılımlılık vardır; tek bir yurttaşın eline teslim edilecek çok büyük birikimler söz konusudur ve çıkarlar bireyselleşmiştir. Kişi, önce, yurdu da olmadan mutlu, büyük ve unlu olabileceğini ve çok geçmeden de tek başına yurdunun yıkıntılar üzerinde tek başına en büyük olabileceğini hisseder. Büyük bir cumhuriyette, ortak iyilik, binlerce düşünceye ve isteğe kurban edilmiştir, ayrıcalıkların boyunduruğundadır ve rastlantılara bağlıdır. Küçük bir cumhuriyetle ise, kamu çıkarı ve iyiliği, daha güçle hissedilir, daha iyi bilinip tanınır ve tek tek her yurttaşa çok yakındır ve böyle bir devlette kötüye kullanmalar daha sınırlıdır ve dolayısıyla hasır altı edilmeleri de daha zordur."

[628] AĞAOĞULLARI (2006), s. 254.

[629] HOBSBAWM, s. 69.

[630] Ibid., s. 69-71; SOBOUL, s. 629 vd.

[631] HUNT, burjuvazi yerine pragmatik olarak "orta sınıf" terimini tercih etmiştir. Yazara göre bu sınıfı, çok fakir olmayan ve ayrıcalıklı iki sınıfın (kilise ve aristokrasi) üyesi olmayan insanlar oluşturur. Bu orta sınıfı, on sekizinci yüzyılın sonları bağlamında, eğitimli, kitap ve gazete almaya yeterli geliri olan ve güncel olayları takip etmek için boş zamanları olan bir grup insan olarak tanımlamak da mümkündür. Bkz.: HUNT, s. 5.

[632] SOBOUL, s. 663-664; ROBERTS, s. 425.

[633] SOBOUL, s. 50.

etmenin artık mümkün olmadığı kanaatindedir.[634] Feodalite çoktan yıkılmış ve köylüler kısmen de olsa toprak sahibi olmuştu. Köylülerin isyanının temel sebepleri ağır vergiler ile aristokratlara tanınan ayrıcalıklardı.[635] KILIÇBAY'ın da belirttiği gibi:

> "Bir toplumun kaderinin bir Bastille baskınıyla değişebileceğine, feodalite gibi oluşumu bile yüzlerce yıl sürmüş ve çok uzun süre insanların her şeyini derinlemesine etkilemiş sosyo-ekonomik bir formasyonun, tarih için bir an sayılması gereken on yıl gibi kısacık bir süre içinde yok edilmiş olduğuna, devrimin, öncesinden bir kopuş olduğuna inanmak için, "saf" teriminin bile yetersiz kaldığı bir sıfatla ifade edilmesi gereken bir zihinsel konumda olmak gerekmektedir."[636]

Fransa'da 18. yüzyılda henüz bir işçi sınıfı teşekkül etmemişse de işçilerin de dahil olduğu *sansculottes hareketinin* devrime desteği çok genişti.[637] Bu verilerle birlikte devrimin *kendisinin* burjuva olduğu iddiası tartışmalı hale gelmektedir.[638] Öncelikle Fransa'da İngiltere'de olduğu gibi yeknesak veya kökleşmiş bir burjuvazi

---

[634] POGGI, feodalizmin Avrupa'da 8. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar devam ettiğini, daha sonra yerini Ständestaat'a bıraktığını ve nihayet 16. ve 17. yüzyıllarda mutlak yönetimlerin egemenliğinin başladığını savunur. Feodalizmin ayrıntılı sosyolojik bir incelemesi ve tarihsel süreçte devletle ilişkisi için bkz: POGGI, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, 2012, s. 31-47.

HILL ise feodalizmi Marksist bir bakış açısıyla, tarımın ekonominin temeli olduğu ve siyasal iktidarın toprak sahipleri sınıfının tekelinde olduğu bir toplum biçimi olarak tanımlar. Feodal bir yapıda nüfusun büyük çoğunluğu aile işletmelerinin ürünüyle hayatını sürdüren bağımlı köylülerden oluşur. Toprak sahiplerinin geçimi ise, köylülerin ilk zamanlarda besin ya da emek biçiminde, daha sonra -on altıncı yüzyıla- gelindiğinde para biçiminde ödediği kiraya dayanır. Böyle bir toplumda küçük el zanaatlarına, ürünlerin değişimine, iç ve denizaşırı ticarete yer vardır; ancak ticaret ve sanayi toprak sahiplerine ve onların devletine bağımlıdır ve onlar tarafından yağmalanır. Bkz. HILL, Christopher. **1640 İngiliz Devrimi**, Çev.: KALAYCIOĞLU, Neyyir, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 7-8.

[635] TOCQUEVILLE, Alexis de. **Eski Rejim ve Devrim**. Çev.: Turhan Ilgaz, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995. s. 10.

[636] Ibid., s. 16. KILIÇBAY bu düşüncelerini, TOCQUEVILLE'in **Eski Rejim Ve Devrim** kitabının Türkçe çevirisi için yazdığı bölümde aktarır; KILIÇBAY, bir başka eserinde Fransız köylülerinin isyanının sebeplerinden birinin fiyatların devlet tarafından belirlendiği eski narh sistemine olan özlemleri olduğunu savunur. Köylüler, kendi bağımsızlıklarını kazandığı durumda olası bir tarım devrimini de engellemiştir. İngiltere benzeri verimi artıracak yeni tekniklerin ülkeye gelmesi istenmiyordu; zira ancak bu şekilde küçük ve verimsiz işletmelerini kapitalizme karşı koruyabileceklerdi. Şu hâlde Fransız köylü hareketi antifeodal değil antikapitalistti: KILIÇBAY (2001), s. 139-162.

[637] HOBSBAWM (1998), s. 74: Yazar, baldırıçıplakları burjuva ile proleter uçlar arasında yer alan küçük insanlar kitlesi şeklinde tanımlar.

[638] "Fransız finansörler ve ticaret adamları, on dokuzuncu yüzyıla kadar toprak sahipliğine ve unvanlara göz diktiler; bu muhtemelen çok sonraları büyük Devrime "yol açtıkları" veya onu "gerçekleştirdikleri" anlamına gelir. Dahası, Fransız Devrimi sırasında ayrıcalıkların küçülmesinden endüstriyel kapitalizm sonunda çıkar sağlamış olmasına karşın, Fransız toplumundaki diğer tabakalar da aynı şekilde çıkar sağladılar, özellikle belirgin biçimde kapitalist olmayan köylü sınıfı." Bkz.: BOOKCHIN, s. 320.

henüz oluşmamıştı. Hatta genel olarak devrim öncesi bir sınıf[639] bilincinden söz edilmesi bile tartışma konusuydu.[640] İngiltere'deki kentlerin aksine, Fransız kasaba ve kentleri, "yükselen" burjuva ekonomisinin merkezi olamadı.[641] Ülkedeki güçlü lonca sistemi, birçok kent endüstrisinin üzerinde sıkı bir denetimi hâlâ elinde tutuyordu ve çalışan insanların mühim bir kısmı, zanaatkarlar tarafından küçük dükkânlarda istihdam edilen gündelikçi işçilerdi.[642] Fransa dış ticarette İngiltere'nin ardından ikinci ve üretimde Avrupa lideriydi. Fakat İngiltere hem toplumsal hem de teknik olarak yeniliğe, -Protestan kültürü ve iyi dengelenmiş Fransız toplumu üzerindeki toplumsal arkaizmlerden görece özgür ılımlı modem devlet mekanizması nedeniyle- daha açıktı.[643] İngiltere'de, Fransız soyluluğunu hâlâ çok karakterize eden aylak rantiye yaşam tarzı, yerini aktif ve yenilikçi toprak sahibi soyluluğa bırakmıştı. İngiliz soyluluğu krallığın tüccar sınıflarıyla birlikte kendi tarım devrimini yarattı; kitle imalatının artmasına yol açan mekanik araçlardan aşağı kalmayan bu önlemler, Endüstri Devrimi'nin ve modem kapitalizmin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır.[644] Burjuvazi yeknesaklık bir tarafa neredeyse beş ayrı zümreden oluşuyordu: Toprak sahibi olanlar, avukatlar, kraliyet memurları, soyluluk bahşedilenler ve ticari burjuvazi.[645] Köylü sınıfı da yekpare bir yapıda değildi ve farklı tabakalara bölünmüştü. İçlerinde bereketli büyük çiftlik

[639] POGGI, burjuvazinin gelişme çizgisi ve tanımını yaparken onun bir "sınıf" olarak estate, stände ya da état olarak bilinen sosyal yapıdan farklı özelliklere sahip olduğuna dikkat çeker. Yazarın burjuvazi özelindeki tarifine göre (burjuva) sınıf(ı) estate'ye nazaran, "daha soyut, daha gayri şahsi, daha sınırdışı bir toplu birimdir. Görünen sınırları yaşam biçimiyle ya da belli bir faaliyet biçimiyle değil, Pazar kaynaklarına sahip olma ya da onlardan dışlanmayla çizilir." Bkz.: POGGI, s. 99.

[640] LUCAS, Colin. Nobles, Bourgeois, And The Origins of the French Revolution. içinde: **The French Revolution. Recent Debates and New Controversies,** Ed. Gary Kates, Routledge, 2002, s. 44; KILIÇBAY da devrimi bir "burjuva devrimi" olarak nitelemenin güç olduğunu söyler; "çünkü "burjuvazi"den değil "burjuvazilerden söz etmek gerekir. Örnek olmak üzere kısaca belirtirsem, büyük sanayi burjuvazisinin tamamen kapitalizmden yana olmasına karşılık, kentlerdeki orta tüccar ve esnaf, tıpkı köylüler gibi, fiyatların devlet tarafından belirlendiği anti-kapitalist bir düzenden yanadırlar. Fransız Devrimi soyluluğu değil, toplumdaki soyluluk düşüncesini ve idealini yıkmıştır; ama bunun da zamanı gelmişti." Bkz: TOCQUEVILLE (1995), s. 11.

[641] BOOKCHIN, s. 334.

[642] Ibid.

[643] Ibid., s. 331.

[644] Ibid.

[645] COBBAN, Alfred. **The Social Interpretation of the French Revolution.** Cambridge University Press, 1999, s. 54-55; Ibid., s. 336.

topraklarında hububat üretiminin sayılı kısmını sağlayanlar varken, önemli bir bölümü de soyluların ve ruhban sınıfının geniş topraklarında çok uzun süredir yerleşmiş kiracılardı. Daha sonra kendi yük hayvanları ve sabanları ile küçük mülkiyetleri ve evleri olan kendi ailelerini rahat rahat geçindirmeye yetecek genişlikte ve iyi dengelenmiş toprakları işleyenler geliyordu. Son olarak çok az veya hiç toprağa sahip olmayanlar, gündelik işçiler mevcuttu.[646] Benzer değerlendirmeler aristokrasi için de yapılabilir. Gerçekten ülke bütçesinin dörtte biri kadar büyük bir kısmını, gelir, emeklilik ve arpalık olarak bolca ödenek olarak alan ve Versailles'da oturan soyluların yanı sıra toprakları miras payları yüzünden giderek küçülen "fakir" taşra soyluları da vardı.[647] Amerikan bağımsızlık savaşı neticesinde artan borçlanma ve bozulan bütçe dengesini düzeltmek için maliye bakanlığına getirilen CALONNE, bir ya da daha fazla kişinin oturduğu bütün köylerde vergi takdiri için yerel meclis seçimleri yapılması çağrısında bulundu. Plana göre eyalet meclislerinin oluşturulması, üç toplumsal zümre yani ruhban sınıfı, soylular ve üçüncü tabaka arasındaki farklılıkları ortadan kaldırılması düzenleniyordu. Böylece soylu sınıf ve ruhban sınıfı vergilendirilmekle kalmıyor, yerel yönetim üzerindeki egemenlikleri de ellerinden alınıyordu.[648] Soylular bu plana karşı çıktılar, çünkü bu sınıf, mirasla geçen yargıçlığı ve soyluluk unvanlarını satan alarak vergilendirmenin çoğundan muafiyet elde eden zenginlerden oluşuyordu. Ayrıca krallığın emirnameleri, tarihsel olarak bu mahkemelerde tescil edilmek zorundaydı. İşte aristokrasinin genel meclisin toplanmasını istemesi, bu sorunları çözmek içindi; çünkü bu yetkilerin hepsi Etats Generaux'ya aitti.[649]

Kendi zümreleri içinde yukarıda da açıklandığı üzere yeknesak bir yapıya sahip olmayan burjuvazi, köylüler ve aristokratların ekonomik ve siyasi hedeflerini

[646] Ibid., s. 326.
[647] Ibid., s. 328.
[648] Ibid., s. 337-338.
[649] Ibid., s. 339-340. SOBOUL, s. 119.

gerçekleştirmeleri için karşılarındaki tek hedef monarşi ve ayrıcalıklı diğer iki sınıftı. Ancak yukarıda da açıklandığı üzere burjuvazinin devrimin rüzgarını kesmesi uzun sürmemişti; 6. maddesi ile *"Bütün yurttaşlar bizzat veya temsilcileri aracılığıyla yasaların oluşturulmasına katılma hakkına sahiptir"* hükmünü getiren İnsan Hakları Bildirisinin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra 22 Aralık 1789'da çıkarılan bir kanunla seçim hakkı sadece varlıklı olanlara tanınmıştı. Yurttaşlar üç kategoriye ayrıldı; eylemsiz yurttaşlar da denilen ve yaklaşık üç milyon Fransız'ı kapsayan bu kesim seçim hakkına sahip değillerdi çünkü mülkiyet hakkından yoksunlardı. Diğer üç kesim ise verdikleri vergilere göre kategorilere ayrılmıştı: (1) eylemli yurttaşlar -ki sayıları dört milyon civarındaydı- en az üç iş günü karşılığı olan bir bedeli vergi olarak vererek belediye üyeleri ile milli meclisin birinci seçmen kitlesini oluşturacaklardı. (2) Bu kategori, Fransız halkının yaklaşık yüzde birini oluşturuyordu. İkinci seçmen niteliğine sahiplerdi. Vergi olarak on iş günü karşılığı ile sorumlulardı ve ikinci seçmen kitlesi olarak milletvekilleri, hâkimler, il idare teşkilatı üyelerini seçme hakkına sahiplerdi. (3) Bu son kesime ait olabilmek için toprak sahibi olmak ve "bir gümüş mark" vergi vermek zorunluluğu vardı. Böylece "ayrıcalıklı" olarak yasama meclisini teşkil edeceklerdi.[650] Aristokrasi sınıfının ayrıcalıklarını kaldırma sloganıyla başlayan devrim, doğuştan gelen ayrıcalıkların yerine "para aristokrasisini" getirerek üçüncü sınıfın büyük bir bölümünü siyasetten uzaklaştırmıştı.

Devrimin önderlerinden bazıları, edinilen kazanımlarla devrimin sona erdiğini daha 1790 Nisanı'nda dile getireceklerdi. Bitmesi gereken devrimin bu kadar uzun sürmesinin nedeni, üçüncü sınıfın taleplerinin karşılanamamış olmasıydı. Az önce de açıklandığı üzere halkın taleplerini durdurmanın en kısa yolu onlara siyasetin yolunu kapatmaktı.

[650] SOBOUL, s. 191.

Fransız Devrimi, tüm bu iniş-çıkışlı seyrine rağmen siyaset teorisi ve dünya tarihine pek çok ilki armağan etmiştir. Öncelikle "kral-devlete" son verip "ulus-devleti" tarih sahnesine çıkarmıştır.[651] Cumhuriyet, her ne kadar 1. Fransız Anayasası'ndan 3. Fransız Anayasası'na kadar geçen sürede bir görünüp bir kaybolarak imparatorluk, konsüllük gibi ara dönemlerle 1830 ve 1848 devrimlerini yaşamışsa da siyaset teorisine kökenlerini ROUSSEAU'dan alan ve giderek olgunlaşan bir kurumu armağan etmiştir: **modern cumhuriyetçilik**. Halkın temsili, yasa önünde eşitlik, egemenliğin halkta olması gibi ilkeler cumhuriyetçilik için vazgeçilmez olan yurttaşlığı işaret etmektedir. Kralın tebaası olmaktan yurttaşlığa yükselmek elbette bir anda olmamıştır. Özellikle Jakobenlerin fikir dünyasında *"cumhuriyete uygun, cumhuriyeti yaşatacak ve onunla yaşayacak bir insan tipinin yaratılması"* ana ilkeydi.[652] Pratikte devlet terörüne varan bir tedhiş dönemi yaşanmışsa da nihai hedef, siyasal devrimi kültür devrimiyle tamamlayarak eşit ve özgür yurttaşlardan oluşan bir cumhuriyeti kurmaktı. Yurttaşı yaratmak, kimliklerin yok edilmesi değil, bunların tümünün bir üst kimlik olan yurttaşlık kimliğine bağımlı kılınmasıyla mümkün olacaktı. Toplum mühendisliğini gerektiren bu çaba hem aristokrasinin hem de iştahı artan burjuvazinin muhalefeti ile karşılaşınca devrimcilerin siyasetin belirleyiciliğine olan inançları da ikinci plana düşecekti.[653] Tüm bu olumsuzluklara karşın Fransız Devriminin getirdiği ilkeler kısmen BONAPARTE'ın Avrupa seferleri, kısmen de sonraki gelişmelerle önce Avrupa'da daha sonra güney Amerika ve diğer demokrasi dalgalarıyla[654] tüm dünyaya yayılacaktır.

Başını Jakobenlerin çektiği cumhuriyetçi damar, sadece cumhuriyetin ilanı ile işlerin bitmediğinin farkındaydı. ROBESPİERRE'in çok eleştirilen projeleri de göz

[651] AĞAOĞULLARI (2006), s. 340.

[652] Ibid., s. 342.

[653] AĞAOĞULLARI (2015), s. 632.

[654] Fransız Devriminin Avrupa'daki etkisi için bkz: PALMER, Robert Roswell**. The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800-Updated Edition**. Princeton University Press, 2014. Özellikle 20-29. Bölümler (s. 473-705); Demokratikleşme Dalgaları için Bkz.: HUNTINGTON, Samuel P. **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.** University of Oklahoma Press, 1993, s. 10-20.

önüne alındığında asıl amaç, yüzlerce yıldır monarşi altında yaşayan insanlardan cumhuriyeti yaşatabilecek yeni bir insan tipi yaratmaktı.[655] Ancak bir *kültür devrimiyle* mümkün olabilecek bu amaç, zaman zaman terör döneminin aşırılıklarına varan icraatlar nedeniyle hedeflenen amaca ulaşmakta zorlanmış ve toplum mühendisliği projesi sonu savaşlara uzanacak olan bir diktatörlüğe evrilmiştir.[656]

4. Kardeş Cumhuriyetler: Fransız ve Amerikan Devrimlerinin Farkları

"Kardeş cumhuriyetler"[657] siyasi tarihte iki farklı anlamda kullanılmaktadır: İlki, Fransız Devriminden sonra çıkan ve 1806'ya kadar devam eden savaşlardan sonra Fransa'nın işgal ettiği topraklarda kurulan cumhuriyetler[658] diğeri ise Kuzey ve Güney Amerika kıtasında 1775-1825 arasındaki devrimler sonucu oluşan cumhuriyetleri tanımlamak için.[659] Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi, aynı dönemlerde meydana gelmiş ve etkileri sadece kendi sınırları içinde kalmamış iki büyük siyasi harekettir. Amerikan Devriminde Fransız düşünürlerin izlerini görmek mümkün iken, Fransız Devriminde de Amerika'da bir devrimin başarıya ulaşmasının verdiği cesaret söz konusudur. Her iki hareketin çıkış noktasında antik düşüncenin kılavuzluğu görülür. Atina ve özellikle Roma'nın cumhuriyet tecrübesi devrimin temsilcilerine ilham verecektir; Roma'nın cumhuriyetçi modelinin Fransız ve Amerikan devrimcileri için önemi, politikacılara kralsız bir hükümeti düşünmeleri için verdiği cesaretti. Roma cumhuriyetçi söylemi, ortak iyiliğin, kralların yozlaşmasının, senatonun otoritesinin,

---

655 AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789 – 1794 Jakobenlerin İktidarı**, (III. Cilt), Dipnot Yayınları, Ankara, 2020, s. 331.

656 Ibid., s. 332-333.

657 *Sister Republics.*

658 FITZ, Caitlin. **Our Sister Republics: The United States in an Age of American Revolutions**, WW Norton & Company, 2016.

659 ODDENS, Joris; RUTJES Mart; JACOBS Erik, **The Political Culture of the Sister Republics, 1794-1806: France, the Netherlands, Switzerland, and Italy**, Amsterdam University Press, 2015.

anayasanın dengesinin ve halkın egemenliğinin önemini vurgulamıştı. Roma'nın Fransız ve Amerikan devrimlerine büyük ve kalıcı katkısı sadece siyasi ilkelerde değil, aynı zamanda devletin temel yapısı aracılığıyla cumhuriyetçi özgürlüğü güvence altına almak için tasarlanmış bir dizi anayasal mekanizmadan da oluşmasında da etkilidir. Roma'dan alınan dersler neticesinde Amerikalılar senatoyu güçlendirerek CİCERO'yu takip ettiler, Fransızlar ise SALLUSTİUS'u izleyerek senatonun gücünü zayıflattı. Roma'nın bıraktığı mirası halk egemenliği, dengeli temsili hükümet ve hukukun üstünlüğü yoluyla kamu yararına hizmet etme amacı olarak benimsemişlerdi.[660] Roma izini, Amerika'da yeni bir devlet kurulurken mühürlerden banknotlara, resmi binalardan coğrafi yer adlarına kadar görmek mümkündü; yukarıda da değinildiği üzere cumhuriyeti ideal olarak benimseyen yazarların aldıkları mahlaslar dahi Roma'dan mülhemdi: A Republican, Civis, Cato, Curtius, Brutus, Publius, Cincinnatus gibi.[661]

"Bizim devrimimiz çoğu kez Amerika'nınkine bağlanmıştır: Amerikan devriminin gerçekten de Fransız Devrimi üzerinde pek çok etkisi olmuştu, ancak bu etkiyi, o sıralarda Birleşik Devletler'de yapılanlardan çok, aynı dönem içinde Fransa'da düşünülenlere borçludur" diyen TOCQUEVİLLE iki devrimi şöyle karşılaştırır: *"Avrupa'nın geri kalan kısmı için Amerikan Devrimi henüz yeni ve özel bir olgudan başkaca bir şey değilken, bizde, çoktan beri bilindiği sanılan şeyi daha duyulur ve daha çarpıcı kılmaktaydı yalnızca. Amerikalıların yaptığı, bizim yazarlarımızın düşünmüş oldukları şeyi yerine getirmekten ibaretmiş gibi görünüyordu"*[662]

Fransız Devrimi ve devrim esnasında kıtada çıkan savaşların etkisiyle -siyasi bir hedef olarak ortaya çıkmasa da- İngiltere ve İspanya gibi Avrupalı güçlerin Kuzey Amerika kıtasındaki jeopolitik rekabetten göreli olarak çekilmesi, ABD için çok önemliydi. Bu çekilmenin en önemli sonucu, ABD'nin batıya ve güneye doğru

[660] SELLERS, s. 347-364. Roma etkisi Fransa ve ABD'nin yanı sıra İngiltere'de de vardı. -Cato'nun mektupları gibi- (Bu mirasa karşı çıkan HOBBES'un görüşleri için bkz. İngiliz cumhuriyetçiliği bölümü).
[661] SELLERS (1994), s.70 vd.
[662] TOCQUEVILLE, (1995), s. 195.

genişlemesinin önündeki engellerin kalkmasıdır. Bu gelişme Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası sahnede saygın bir aktör olarak ortaya çıkmasına neden olmuştu.[663] Benzer şekilde Fransa'da cumhuriyetin ilan edilmesi, ABD'de -kendi- meşruiyetlerinin ve kurumlarının yaşayabilirliğinin onaylanması olarak da algılanmıştır.[664]

İki devrimin özellikle cumhuriyetçilik ve cumhuriyetin getirdiği yenilikler açısından benzer yönleri ise şöyle sıralanabilir: Öncelikle her iki ülkede de temsil sistemi kökten değişmiş ve ulusal temsil, sınıf veya tabakaların temsilinin yerini almıştır. Siyasal düşünce her iki ülkede de anayasal yöne evrilmiştir; bunun sonucu olarak -tabii hukuk ilkesiyle birlikte- insanın sırf insan olmasından dolayı haklarının olduğu fikri artık bir anayasal hüküm haline gelmiştir. Diğer yandan her iki devrimle birlikte yeni bir cumhuriyetçilik anlayışının ortaya çıktığına işaret edilebilir. Cumhuriyetin küçük toprağa sahip devletlerde yaşayabileceği şeklindeki geleneksel görüş yerini, geniş topraklara sahip ülkelerde de cumhuriyetin yaşayabileceği görüşüne bırakmıştır. ABD, kuruluşunda sahip olduğu on üç eyaleti ile hemen hemen Fransa ile aynı coğrafi büyüklüğe sahipken nüfusu yaklaşık üç milyon civarındaydı; Fransa ise yirmi beş milyonu çoktan aşmış bulunuyordu. Bu büyüklük ve kalabalığa sahip bir ülkede cumhuriyetin kurulup yaşatılması, ancak devrimden sonra mümkün olmuştu. Önemli bir zihni devrim de temsil ilkesinde meydana gelmiştir. Temsili cumhuriyet, demokratik cumhuriyet anlayışının yerini alacaktı.[665]

Her iki devrimin baskıya karşı verdiği cevaplardan biri de modern **anayasalcılık** düşüncesinin ortaya çıkışıdır. Siyasal iktidarın kötüye kullanılmasının önlenmesini amaçlayan anayasalcılık, iktidarın keyfi ve kötü bir şekilde kullanımını engellemek için

---

[663] BLAUFARB, Rafe., **The French Revolutionary Wars and the Making of American Empire, 1783–1796**, İçinde: The French Revolution in Global Perspective, (ed.) DESAN, Suzanne; HUNT, Lynn; NELSON, William Max, Cornell University Press, 2013, s. 162.

[664] AUDIER, s. 47.

[665] OTTMANN (2008a), s. 1.

onun kuruluş ve işleyiş mekanizmasını "hukuk kurallarıyla" şekillendirir. Böylece iktidar gücünün kötüye kullanılmasını da en aza indirmeyi hedefler.[666] Bu fikrin pratiğe aktarılmış ilk örneği de ABD Anayasası'dır.

1789 Fransa'sında cumhuriyeti telaffuz eden ilk kişi olan Marquis de CONDORCET[667] **Sketch** isimli eserinde Amerikan Devriminin Avrupa'ya yayılmak üzere olduğunu ve bu yayılmanın başlayacağı yerin de Fransa olduğunu iddia etmişti. Düşünüre göre, bir zamanlar en çok aydınlanmış ve en köleleşmiş topraklar olan, aynı zamanda en çok aydınlanmış filozof ile cüretkâr, ama en cahil hükümete de sahip bir yer olan Fransa'dan başlamalıydı devrim. Bu öngörü doğru çıkacaktı; devrim boyunca hükümetin gösterdiği uyumsuzluk devrimi hızlandırdı, filozofların ilkeleri rehberlik etti ve halkın gücü, yolunda çıkabilecek engelleri yok etti.[668] Fransız düşünür, Amerikan devrimi ile Fransız Devrimini karşılaştırırken, Fransa'da hakların eşitliğinin yerini hiçbir biçimde "çıkarların birliğinin" almadığını ve Fransız modelinin halkın egemenlik hakkını -ABD'ye nazaran- tam anlamıyla koruduğunu savunur.[669] CONDORCET'ye göre Fransa'daki devrim Amerika'dakinden daha geniş ve bu nedenle daha şiddetliydi: İngiltere'den aldıkları medeni ve ceza yasalarından memnun olan Amerikalılar için; kısır bir vergilendirme sistemi, feodal tiranlık, kalıtsal ayrımlar, zengin, güçlü ve imtiyazlı şirketler ya da yok edilecek hiçbir dini hoşgörüsüzlük sistemi yoktu; onlar kendilerini o zamana kadar İngilizler tarafından kullanılanların yerine yeni bir otorite kurmakla sınırladılar.[670] ABD'deki bu yeniliklerin hiçbiri sıradan insanları etkileyip bireyler arasındaki ilişkileri değiştirmemişti; Fransa'da ise devrim tam tersine, toplumun tüm ekonomisini kucaklamak, tüm toplumsal ilişkileri değiştirmek ve siyasi

---

666 ERGÜL, Ozan. **Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007. s. 72.
667 AUDIER, s. 52.
668 LUKES, Steven, et al. (ed.), **Condorcet: Political Writings**, Cambridge University Press, 2012, s. 105.
669 AUDIER, s. 54.
670 LUKES, s. 106.

zincirin en uzak halkalarına kadar yolunu bulmak istiyordu.[671] 1791 yılı Temmuz ayında Fransa'da ilk cumhuriyetçi manifestoyu kaleme alan PAİNE[672] ise Amerikan ve Fransız devrimleri arasında bir fark görmüyordu; ona göre ikisi de modern temsili cumhuriyete açılan bir kapıydı.[673]

Amerika'da feodalite ve aristokrasi olmadığı için devrimde birkaç istisna dışında mülkiyet hakkına dokunulmadı, hatta mülkiyet hakkının korunması için özel bir ihtimamın gösterildiğini söylemek de mümkündür.[674] Fransa'da başta kiliseye ve aristokratlara ait olmak üzere pek çok mülke el konulması, Fransız Devriminin hem siyasi bir devrim olduğunu hem de onun sosyal boyutunu gösterir. Bunun yanında Amerikan devrimi için sadece siyasi bir devrim denilebilir. Hatta belki de bu sayede Amerikan Anayasası birkaç değişiklik ile iki yüz yıldır yürürlükte kalmayı başarmışken, Fransa'nın anayasal serüveninde aynı sürede beş cumhuriyet, imparatorluk, konsüllük ile onlarca anayasa denemesinin olduğu çalkantılı bir süreç yaşanmıştır. ABD'de devrimin amacı daha başında açık ve netti; İngilizlere karşı bağımsızlığı kazanıp, yeni bir devlet ile yaşamaya devam etmek. Oysa Fransız Devriminde bir taraftan bin dört yüz yıldır devam eden monarşiye duyulan öfke, diğer taraftan insanlığı "mutlu etme girişimi" vardı.[675] Savunucu ve içe dönük bir sürecin yaşandığı Amerikan devrimine karşın Fransız devriminin saldırgan özelliği belirgindi, Amerikan devriminde hedefler hemen hemen daha başta belli iken Fransa'da kimse, nereye gideceğini bilmeden *"devrimin cazibesine yenik düşerek bir ileri, bir geri itildi*."[676] Sonuçta Fransa'da

[671] Ibid.

[672] AUDIER, s. 50.

[673] OTTMANN (2008a), s. 35.

[674] Amerikan devriminde, imparatorluk yandaşı Amerikalılara Devrimdeki mal kayıpları için İngilizlerin verdiği tazminatlar ve Amerikan devrim hükümetinin el koyduğu mallar Fransız Devrimi'ndekilerden daha az değildir. Bkz.: BOOKCHIN, s. 196.

[675] OTTMANN (2008b), s. 18-19.

[676] Ibid.

burjuva toplumu, eski rejimin yerini alırken Amerika'da zaten mevcut bir topluma *yeni* bir siyasi biçim verilmiştir.[677]

Benzer tespitler ARENDT tarafından da yapılmıştır. Düşünüre göre Amerika'da daha kolonileşme döneminden itibaren aşağıdan yukarıya doğru bir "siyasi toplum" vardı. Devrimin dinamikleri de bu hazır zemine oturmuştu. Amerikan Haklar Bildirgesi, böyle bir siyasi toplumun var olduğu ve siyasi iktidarın da işlediği varsayılarak hazırlanmıştı. Yüzlerce yıl mutlakiyetçi monark altında hiçbir siyasi hakkı olmadan yaşayan ve kamusal alandan özel alana hapsedilen Fransa'da ise İnsan Haklan Bildirgesi, iktidarın kaynağını oluşturmak ve toplumun kontrolünü sağlamak değil, onun temelini atmak anlamına geliyordu.[678] Fransa'da devrim öncesi mevcut olan bu örgütsüzlük ve siyasi toplumun bir türlü oluşamaması Devrimin başarısızlığının bir başka nedeniydi. Devrim önderlerinin ölümcül hatasını, iktidar ve yasanın aynı kaynaktan çıkacağına neredeyse sorgusuz sualsiz inanmış olmalarına bağlayan ARENDT, Amerikan Devrimi'nde ise koloni halklarının, İngiltere ile çatışmalarından önce, kendi kendilerini yöneten topluluklar halinde örgütlenmiş olmalarının Birleşik Devletler Anayasası'nı hazırlayanların kurucu iktidar olduklarına dair herhangi ciddi bir şüphe duymadıklarına da dikkat çeker.[679] ARENDT, iki devrim arasındaki farkları incelerken, toplumların siyasi durumlarının yanında refah durumlarına da eğilir. Fransa'da açlık kol gezerken Amerika'da olmayan şey, yoksulluktan ziyade sefalet ve yokluktu. Şu hâlde kıtanın verimli kaynakları, geniş toprakları toplumun bir şekilde doymasını sağlıyordu. Bu nedenle Amerika'da çözülmesi gereken sorun toplumsal değil, siyasaldı; toplum düzeniyle değil, yönetim şekliyle ilgiliydi.[680] Fransa'da yoksulluk zaten vardı; ancak sefalet ve yokluk devrimin başlamasının en büyük

[677] OTTMANN (2008a), s. 1.
[678] ARENDT, s. 140; 206-207.
[679] Ibid., s. 219.
[680] Ibid., s. 87.

ateşleyicisiydi. *"Yaşamı idame ettirmek için gerekli olan her şey herkes için ortak olmak zorundadır; yalnızca fazlalık özel mülkiyet olarak tanınabilir"* diyen ROBESPİERRE, bu sefaleti görünce "özgürlük despotizminden" vazgeçmiş, "giyinme, beslenme ve türünü devam ettirme" gibi hakları içeren baldırı çıplakların haklarına yönelmişti. Terörü ortalığa salan ve devrimin de sonunu getiren şey, halkın acil ihtiyaçlarıydı. ROBESPİERRE, bu zorunluluk karşısında çaresiz şu kehanette bulunuyordu: "*Mahvolacağız. Çünkü insanlık tarihinde, özgürlüğü kuracak anı kaçırdık.*"[681] ARENDT'e göre -devrimcilerin- bu tarihi anı büyük bir farkla kaçırmalarına sebep olan şey, kralların komploları değil, bundan çok daha güçlü olan zorunluluk ve yoksulluğun komplosuydu. Devrimin önderleri artık özgürlüğü amaçlamıyordu. Halkın mutluluğu, devrimin hedefi haline gelmişti.[682]

18. yüzyılda ortaya çıkıp gelişen iki tür cumhuriyetçilik anlayışı her iki devrimde farklı temsil edilmiştir. Bunlardan ilki esasen temsili idi ve kurumsal bir çözüme dayanıyordu. Özgürlük, bu anlayışta çıkarların ve kuvvetlerin ayrıldığı ve birbirlerine karşı dengelendiği, temsili hükümetin can, özgürlük ve mülkiyet güvenliğinin korunması olarak anlaşıldı ve kendisine Amerikan Devriminde yer buldu. Fransız Devriminde sürdürülen katılımcı cumhuriyetçilik anlayışında ise yurttaşların özgürlüğü kendi öz-yönetimlerinde aktif, birleşik ve erdemli birer katılımcı olmalarına bağlıydı. Ancak bu akımın ilk örnekteki gibi kurumsallaşması çok daha uzun sürecekti.[683]

Gerek Amerikan gerekse Fransız Devrimleri, sonuçları ile bir sonraki bölümde inceleneceği üzere 19. yüzyılın başından itibaren önce Latin Amerikan devrimlerine, yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk yarısında da Türkiye'nin de dahil olduğu Avrupa'daki cumhuriyetçi hareketlere hukuki, siyasi, sosyal ve felsefi birer model teşkil

[681] Ibid., s. 77.
[682] Ibid.; ARENDT'in iki cumhuriyetçilik modeliyle ilgili karşılaştırmalarının ayrıntılı bir eleştirisi için Bkz.: AUDIER, s. 90-92.
[683] HONOHAN, s. 8.

edecektir. Sonuç olarak, Amerikan ve Fransız Devrimleri, antik anlayıştan pek de farklı özellikler taşımayan erken modern cumhuriyetler örneklerinin zayıflığını iki önemli yenilik ve gelişme ile tahkim ederek cumhuriyetçiliğin modern anlama kavuşmasını sağlamışlardır. Bu gelişmelerden ilki, demokrasinin cumhuriyetçiliğe dahil edilmesiydi. Halkın aktif siyasi süreçlere katılımı, erken modern Avrupa'daki cumhuriyetçi elitlerin kabul etmek istediklerinden çok daha fazlasını içeriyordu; ikincisi, cumhuriyetçilik ideolojisini ve kurumlarını büyük ulus-devletlere genişletmekti.[684] Demokrasinin kurulması, Amerikan ve Fransız devrimlerinde doğrudan ve hemen sağlanmıştı; ikincisi hem Amerika'da hem de Fransa'da, ulusal veya federal temsil meclislerinde bütün bir ülkeyi temsil, geleneksel oligarşik parlamentolar ve sınıf ayrımına dayanak meclisleri demokratik seçilmiş yasama meclisleri ve ulusal meclisler haline getirmiştir.[685]

5. Latin Amerikan Devrimleri: 19. Yüzyılın Laboratuvarı

a) Tarihsel Süreç

Amerikan devrimcileri, nasıl ki İngiltere'ye karşı özyönetim talebi ve *"temsil olmadan vergilendirmeye hayır"* sloganıyla bağımsızlık hareketini başlatmışsa, Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerinde de benzer talepler söz konusuydu. Yönetimde söz sahibi olmayan halk, kendi kendilerini yönetme hakkını cumhuriyetçi bir talebe dayandırmışlardır. Radikal cumhuriyetçilik[686] olarak da nitelendirilen bu hareketler, Rousseaucu bir niteliğe de sahipti. 19. yüzyıla kadar cumhuriyetçilik adına geliştirilen

[684] KOENIGSBERGER, Helmut G., **Schlussbetrachtung: Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit aus historischer Sicht**. İçinde: Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit. Munich, R. Oldenbourg, 1988, s. 302.

[685] Ibid.

[686] Gargarella, cumhuriyetçiliği aynı zamanda radikal bir model olarak adlandırarak bağımsızlık savaşı ile büyüyen ve ondan beslenen model şeklinde tarif eder: Bkz: GARGARELLA, Roberto. **Latin American Constitutionalism, 1810-2010: The Engine Room of the Constitution.** Oxford University Press, 2013, s. 7; Radikal cumhuriyetçilik ve tarihteki örnekleri için ayrıca Bkz: LEIPOLD, Bruno; NABULSI, Karma; WHITE, Stuart (ed.). **Radical Republicanism: Recovering the Tradition's Popular Heritage.** Oxford University Press, 2020.

teoriler, Latin Amerikan cumhuriyetleri için de başvurulacak ilkeler olmuştu; erdemli, eğitimli ve politize olan yurttaş. 1814 tarihli Meksika Anayasası bu ilkelere yer vermişti: Anayasanın 20. maddesinde "genel iradenin" özele olan üstünlüğü ile yurttaşların yasaya tabi olmasını düzenlerken 41. maddesinde ise yurttaşların anavatana olan yükümlülüklerini şöyle sıralar: *"Kanunlara tam olarak uyma, oluşturulmuş makamlara mutlak itaat, kamu harcamalarına katkıda bulunmaya hazır bir eğilim; ihtiyaçları gerektirdiğinde malların ve yaşamın gönüllü olarak feda edilmesi. Bu erdemlerin kullanılması gerçek vatanseverliği oluşturur."*[687]

Latin cumhuriyetlerinin kurulmasının da içinde yer aldığı 19. yüzyılın ilk yarısının sonunda dünya üzerinde Latin Amerika cumhuriyetleri dışında ABD ve İsviçre'den başka bir cumhuriyet yoktu[688]

Bağımsızlık hareketlerinin karşı gücü olan İspanya için cumhuriyetçilik, 17. ve 18. yüzyılda yabancı ve uzak bir kavram değildi. 18. yüzyılda İspanya, beş kıtada toprağı olan güçlü bir monarşi olsa da sahip olduğu topraklara bakıldığında aynı zamanda kentsel cumhuriyetlerden oluşan bir imparatorluk olarak da nitelendirilebilir. Kastilya'nın merkezde yer aldığı İspanya, Hollanda, Milano, Napoli, Sicilya ve Sardunya gibi şehir cumhuriyetlerine de egemendi.[689] Habsburg hanedanı döneminde iktidarın kötüye kullanılmasına karşı bu şehir cumhuriyetleri haklarını isyan ederek savunmaya çalışmışlardı: Kastilya (1520-1522), Seksen Yıl Savaşları sırasında Hollanda (1568-1648), 1640'ta Katalonya ve Portekiz ve 1647'de Napoli'de ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu isyanlarda, antik Roma'ya referansla yurttaşların erdemi ve yurtseverliği ile özgür kentin yasaları savunuluyordu, zira bu yerel kentlerin her biri, kent konseylerinin yönettiği şehir cumhuriyetleriydi. Bourbon hanedanının

[687] GARGARELLA, s. 10.

[688] HOBSBAWM'dan aktaran SANDERS, James E. **Atlantic Republicanism in Nineteenth-Century Colombia: Spanish America's Challenge to the Contours of Atlantic History**. Journal of World History, 2009, s. 138.

[689] ENTIN, Gabriel. **Catholic Republicanism: The Creation of the Spanish American Republics During Revolution,** Journal of the History of Ideas, 2018, Cilt: 79, Sayı: 1, s. 113.

iktidara gelmesiyle birlikte İspanyol Amerikası (Latin Amerika) bölgeyi entegre etmek ve savunmak, kamu yönetimi ve ticareti modernleştirmek amacıyla siyasi, ekonomik, dini ve askeri reformların uygulanması için bir laboratuvar haline geldi. Birer "cumhuriyet" olarak yapılandırılan bu bölgelerde[690] kötü yönetime karşı 1765-1782 yılları arasında bağımsızlık devrimlerinin öncüsü olan ve despotizme karşı başlayan ayaklanmalar çıkmıştır.[691] Amerikan ve Fransız devrimlerinin ateşi henüz tüm hararet ile Atlantik'in her iki yakasında yanmaya devam ederken, Napoleon BONAPARTE'ın 1808'de İspanya'yı işgal etmesi, Latin Amerika'daki kurtuluş hareketlerini ve cumhuriyetçi duyguları da adeta ateşlemiştir.[692] O tarihe kadar yurttaşlık yada özerklik gibi talepleri olan yerel hareketler, İspanya'da Bourbonlar devrilince özerklik taleplerini bağımsızlık savaşına çevirmişlerdi.[693] İspanyol Güney Amerika'sında bugünkü Kolombiya, Venezüella ve Ekvator cumhuriyetlerini içine alan "Büyük Kolombiya" ile Arjantin ve Şili, yirmi yıl gibi kısa bir süre içerisinde Simon BOLİVAR, San MARTİN ve Bernarda O'HIGGINS önderliklerinde bağımsızlıklarına kavuşmuştu. Ardından 1821'de Meksika, 1822'de Brezilya da bağımsız birer ülke haline gelmişti.[694]

Latin Amerika'da bağımsızlık fikirlerinin ilham kaynağı, Amerikan Devriminden ziyade Fransız Devrimiydi.[695] Bu devrimden önce çıkan isyanlarda da yerel halk, despotizmin sona ermesini istiyor; kıtanın yaklaşık 250 yıllık İspanyol işgaline rağmen hukuki bir statüsünün olmamasından şikayet ederek yurttaşlık taleplerini güçlü bir

[690] republicas de espanoles ve republicas de indios.

[691] ENTIN, s. 114: Amerikan ve Fransız devrimlerinden önce despotizme karşı çıkan isyanlar şunlardır: 1765 Quito isyanı, 1767-1768 Yeni İspanya (Meksika) isyanı, 1781 Yeni Granada (Kolombiya), 1781-1782 II. Tupac Amaru II Peru'daki Tupac-Katari liderliğindeki yerli isyanları.

[692] HOBSBAWM, s. 124.

[693] BROERS, Michael. **Napoleon's Other War: Bandits, Rebels and Their Pursuers in the Age of Revolutions**. Peter Lang, Oxford, 2010, s. 129; Latin Amerika'daki bağımsızlık savaşlarının ayrıntıları için s. 129-155; Monarşiye karşı çıkış sadece cumhuriyetçi fikirlerden kaynaklanmıyordu; aynı zamanda İspanyol monarşisinin tekrar gücü ele almasını mümkün görmeyen aristokratlar da kendi geleceklerini inşa etmek için bağımsızlık hareketlerini "askeri" olarak desteklemişlerdir.

[694] HOBSBAWM, op. cit.

[695] Ibid. s. 64; ENTIN, s. 116-117; Ancak anayasalar yapılırken örnek alınan model Fransa'dan çok ABD anayasası ve sistemidir. Ayrıca Bkz.: ISRAEL, Jonathan, **The Expanding Blaze. How the American Revolution Ignited the World, 1775–1848**, Princeton University Press, 2017, s. 450 vd.

şekilde dile getirmeye çalışıyorlardı.[696] BONAPARTE'ın İspanya'yı işgalinden önce de özelde Fransız aydınlanması olmak üzere Batı Avrupa aydınlanmasına temel teşkil eden kaynaklar, İspanya ve Portekiz üzerinden Latin Amerika'ya ulaşmıştı.[697] İspanyol hükümeti, pek çok ismin eserlerini yasaklananlar arasına almışsa da[698] NEWTON, BACON, DESCARTES'ın bilimsel fikirlerinin yanında LOCKE, ROUSSEAU, MONTESQUİEU ve tabii ROUSSEAU'nun siyasi fikirleri kıtanın güneyinde çoktan kütüphanelerdeki yerini almıştı.[699] Bu gelişmelere tezat bir şekilde Kuzey Amerikan devrimcilerinin bir kısmı, Latin Amerikan bağımsızlık hareketlerine karşı mesafeli olmuşlardı. John ADAMS, Latin Amerikan bağımsızlık hareketlerini özgürlük arayışına inandığı Amerikan Devrimi'nden farklılaştırmak için büyük çaba sarf etmiştir.[700] ADAMS, İspanyol yönetimi altındaki nüfusun herhangi bir kısmına yayılmış bir özgürlük ruhu ve ortak bir akıl oluşturacak ilkeleri olmadığını da iddia etmişti.[701] ABD yöneticilerinin bu fikirde olmalarının altında yatan en önemli sebep, ülkenin güneyinde İspanya'nın elindeki toprakları kendisine katmak ve bununla birlikte Latin Amerika'daki ayaklanmaların, büyük Avrupalı güçlerden birini bölgeye müdahale etmeye sevk ederek Amerika kıtasında ABD çıkarlarını tehdit etme riski taşımasıydı.[702]

Florida ve Teksas üzerinde emelleri olan Başkan James MONROE 1823'te, aslında dışişleri bakanı John ADAMS'ın işi olmasına rağmen, kendi adını taşıyan bir

---

[696] ENTIN, s. 114.

[697] HUSSEY, Roland D., **Traces of French Enlightenment in Colonial Hispanic America**. İçinde: Latin America and the Enlightenment, Great Seal Books, 1961, 23-52.

[698] İspanyol hükümetinin yasakladığı yazarların listesinde yer alanlar: Bayle, Bossuet, Brisson, Brissot de Warville, Burlamaqui, Diderot, Ansiklopedi (Encyclopedie, Helvetius, Holbach, La Fontaine, Marmontel, Montaigne, Montesquieu, Raynal, Rousseau ve Voltaire: Ibid., s. 25.

[699] Ibid.; GRIFFIN, Charles C. **The Enlightenment and Latin American Independence**. İçinde: Latin America and the Enlightenment, Great Seal Books, 1961, s. 120.

[700] O'BRIEN, Thomas F. **Making the Americas: The United States and Latin America from the Age of Revolutions to the Era of Globalization**. UNM Press, 2007. s. 25.

[701] Ibid.

[702] Ibid., s. 26; ABD'li yöneticilerin Latin Amerikan bağımsız hareketlerinden tedirgin olmalarının diğer nedenleri ise Simon BOLIVAR'ın bağımsızlık mücadelesine katılabilmek için köleleri serbest bırakması, ordusunda siyahi subayların olması ve nihayet korsanların Amerikan gemilerine zarar vermeleriydi: Bkz: GLEIJESES, Piero. **The Limits of Sympathy: The United States and the Independence of Spanish America.** Journal of Latin American Studies, 1992, Cilt: 24, Sayı: 3, s. 482.

doktrin ilan etti. Doktrin ile her ne kadar yabancı güçlere Amerikan kıtasında daha fazla kolonileştirme veya müdahale girişiminde bulunmama uyarısına yer verilmişse de Latin Amerikalılar bunu genellikle ABD'nin Latin Amerika'nın kendi etki alanı içinde olduğunu iddia ettiği bir belge olarak nitelendirdiler.[703]

İspanya'nın Fransa tarafından işgalinden sonra ülkenin artık bağımsız olamayacağı endişesi, Güney Amerika'da toplumsal hareketlendirmeyi artırınca 1808-1812 arasında İspanya, topraklarını bir arada tutmak ve yerel temsili de ilave ederek monarşik yapısını güçlendirmek için girişimlerde bulunmuşsa da[704] Fransız işgalinin ilerlemesi bu girişimleri başarısızlığa uğratmıştır.[705] İşte bu arayışlar neticesinde ilan edilen 1812 İspanya Anayasası (Cádiz Anayasası), döneminin en liberal anayasası olarak bir yandan kralın gücünü azaltarak yasama organını güçlendirirken diğer taraftan okuryazarlık ya da mülkiyet nitelikleri gerektirmeden Afrika kökenli olanlar dışındaki tüm erkeklere oy kullanma hakkı tanımıştır.[706]

1812 Anayasası, kısa bir süre yürürlükte kalmışsa da Latin Amerika'da yerel düzeyde üç tip temsil getirme başarısı da göstermiştir: Kasabalarda (ayuntamiento) vilayetlerde (Diputación Provincial) ve monarşi merkezinde (Cortes). Yerelden merkeze doğru yapılanan bu mekanizma sayesinde; çok sayıda insan siyasi sürece dahil edilerek siyasi güç merkezden yerele doğru aktarılmıştır.[707] Ancak sömürgelerdeki yerel güçlerin anayasal sistemin getirdiği yenilikleri kabul etmemesi, merkezi hükümetin meşruiyetini sorgulaması ve hükümdarın yokluğunda egemenlik mevkiine ilişkin anlaşmazlıklar neticesinde itirazlar silahlı mücadeleye dönmüştür.[708]

---

[703] Ibid., s. 28.

[704] Junta Suprema Central Gubernativa del Reino gibi.

[705] RODRÍGUEZ O, Jaime E. **The Process of Spanish American Independence**. İçinde: A Companion to Latin American History, Blackwell Companions To History, Ed. HOLLOWAY, Thomas H., Wiley-Blackwell, 2010, s. 197; ISRAEL, s. 450 vd.

[706] Ibid., s. 198-199; ENTIN, s. 110.

[707] RODRÍGUEZ, op. cit.

[708] ENTIN, op. cit.

Birbiri ardına başlayan bağımsızlık savaşları neticesinde önce sekiz devlet bağımsızlığını ilan etmişti: Meksika, Merkez Amerika Birleşik Eyaletleri[709], Kolombiya, Peru, Bolivya, Şili, Güney Amerika Birleşik Eyaletleri ve Paraguay.[710] Merkez Amerika Birleşik Eyaletleri daha sonra beş ayrı ülkeye bölünecekti: Guatemala, Nikaragua, El Salvador, Honduras ve Kosta Rika; Kolombiya ise üçe bölündü: Venezuela, Nueva Granada (daha sonra Kolombiya) ve Ekvador. Güney Amerika Birleşik Eyaletlerinin toprakları ise Uruguay ve Arjantin arasında paylaşılacaktı. Yeni ulusların çoğu eski İspanyol sömürge yüksek mahkemelerinin (audiencias) sorumluluk bölgesindeki topraklardan meydana gelmişti.[711] Böylece Amerika ve Fransa'dan sonra üçüncü bir cumhuriyetçilik yine Atlantik Okyanusu'nun batı sahillerinde yeşeriyordu. Karayipler'de bağımsızlığını kazanan ilk ülke Haiti olmuştur. Yaklaşık yarım milyon köle ile 30 bin beyazın yaşadığı zengin Fransız şeker kolonisi Saint-Domingue'de 25 bin kadar özgür zenci ve melez, Fransız Devriminin etkisiyle ayaklandı. Fransızlar kolonilerindeki özgür insanlara eşit sivil haklar verdiyse de köleler isyan etmeye başladığında, Fransa'da Konvansiyon 1794'te, Cumhuriyet'in tüm topraklarındaki köleliği kaldırdığını ilan etti. Beyazların çoğu adayı terk etti ve bir siyah olan Toussaint L'OUVERTURE yerel lider olarak ortaya çıktı.

Köleliğin fiilen de ilk kaldırıldığı yer Haiti olmuştu.[712] Haiti'de Fransızlara karşı yaşanan bu ilk deneyim, etkisini kısa sürede kıtanın diğer bölgelerinde de gösterecekti.[713] 1811'de Venezuela, bağımsızlığını ilan eden ilk İspanyol sömürgesi oldu. Aynı yıl kabul edilen anayasada, ABD Anayasasının etkisi, siyasi organizasyon, merkezi hükümet ile eyaletler arasındaki güçlerin bölünmesi, iki meclisli sistem ve

[662] the United Provinces in the Center of America.
[710] RODRÍGUEZ, s. 195.
[711] Ibid.
[712] PALMER, s. 749.
[713] Haiti Devrimi ve devrim sırasında ABD ile Fransa'da yarattığı siyasi ve entelektüel etkiler için Bkz: ISRAEL, s. 361-384.

kuvvetler ayrılığı şeklinde görülmekteydi.[714] Simon BOLİVAR (1783-1830) ve Francisco de MIRANDA (1750-1816), anayasanın federalizmi benimseyen yapısına karşı çıkmıştı. BOLİVAR, MONTESQUİEU'dan alıntı yaparak, yasaların insanların iklimine, geleneklerine ve karakterlerine uyması gerektiğine değiniyor ve ekliyordu; *"Bir anayasa taslağı hazırlarken MONTESQUİEU'yü takip etmeliyiz."*[715] Ancak BOLİVAR, burada karşı çıktığı ABD Anayasal sistemini 1826'da Bolivya için bir anayasa taslağı sunduğunda örnek alacaktı.[716] Federalizm, 19. yüzyıl boyunca Venezuela Anayasasında gel-gitlerle dolu bir şekilde var oldu; aşağıda diğer ülkelerde ve iki bölüm sonra ayrıntılı olarak inceleneceği üzere Venezuela'nın cumhuriyetçi anayasal yapısı da istikrarsız bir şekilde gelişmiş ve on biri 19. yüzyılda olmak üzere bugüne kadar yirmi beş defa anayasa değiştirmiştir.[717] 1826'da federal bir cumhuriyet olarak bağımsızlığını ilan eden Şili, yedi yıl süren ve ABD Anayasasından mülhem federal deneyimin ardından 1833'te bu kez İngiliz tipi bir hükümeti sistemi getiren anayasal değişikliği kabul ederek altmış yıl süren bir istikrar dönemi ile Latin Amerikan anayasal tarihinde bir istisnai örnek olarak kalmıştır.[718]

Meksika ve Arjantin başta olmak üzere ya İspanya'ya karşı bağımsızlık savaşı vererek ya da bağımsızlığını kazanan diğer ülkelerden ayrılarak kurulan Bolivya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru ve Uruguay'ın anayasal gelişmeleri ve cumhuriyetçi tarihler az çok birbirine benzer şekilde yaşanmıştır.

Katolik olan bu ülkelerde cumhuriyetçiliğin etkileri ileride incelenecektir; ancak kıtada Portekiz sömürgesi olarak kalan ve uzun bir monarşik yapıdan sonra cumhuriyet

---

[714] BILLIAS, George Athan**. American Constitutionalism Heard Round The World, 1776-1989: A Global Perspective.** NYU Press, 2009, s. 125.
[715] Ibid., s. 126.
[716] Ibid.
[717] ROSENN, Keith S. **The Success of Constitutionalism in the United States and its Failure in Latin America: an Explanation.** The University of Miami Inter-American Law Review, 1990, s. 37.
[718] BILLIAS, s. 129.

ilan edilen Brezilya'nın tarihsel gelişimi de önemlidir. Portekiz prensi JOHN, savaştan kaçıp 1808'de Brezilya'ya sığındığında, koloni olan ülke, aniden anavatan için hükümet koltuğu haline geldi. Prens, Brezilya'da monark olarak 1815'e kadar yönetimi ele aldıktan sonra tekrar Portekiz'e döndü; ancak yerine bir naip olarak atamayı da ihmal etmedi. JOHN'un Brezilya'da başlattığı reformları geri almaya girişmesi neticesinde Brezilya bağımsızlığını ilan etti. 1822'deki bu gelişmeden iki yıl sonra kabul edilen ilk anayasa, iki yüz maddeye yakın bir imparatorluk anayasası idi ve 1889'a kadar altmış beş yıl boyunca yürürlükte kaldı.[719] 1870'te Federal Cumhuriyetçi Parti'nin kurulmasıyla başlayan monarşi karşıtı hareketler, merkeziyetçiliğin yerine federalizmin ikame edilmesi, köleliğin kaldırılması ve siyasetin tabana yayılması gibi bir dizi önemli yapısal değişiklik önerdiler. Bu reformlar monarşiyi zayıflattı ve Başkanlık sistemine sahip, federal, demokratik ve cumhuriyetçi olarak nitelendirilen yeni anayasa 24 Şubat 1891'de ilan edildi.[720]

Bağımsızlıklarını kazanan ülkeleri savaştan daha büyük sorunlar bekliyordu. Savaşın şiddeti, yerini ekonomik buhranlara bırakırken zaten kısıtlı olan işgücü ve sermaye neredeyse yok olmak üzereydi.[721] Bir yandan cumhuriyetçiler, diğer yandan muhafazakârlar ve son olarak liberallerden oluşan gruplar, bu sorunların çözümü için farklı öneriler ile anayasal çözüm bulmaya çalışmışlardır. Latin Amerikan anayasacılığı ve siyaseti bugün de benzer sorunlara çözüm aramaktadır.

b) Fikri Temeller ve Anayasal Süreç: ABD Gölgesinde Anayasacılık

19. yüzyıl boyunca süren cumhuriyetçilik deneyimi ve anayasal tarihi ile Latin Amerika, ABD dışındaki dünyada cumhuriyetçilik deneylerinin en büyük laboratuvarı

[719] Ibid., s. 138-139.
[720] Ibid., s. 138.
[721] SKIDMORE, Thomas E.; SMITH, Peter H. **Modern Latin America**. 6. Edition, Oxford University Press, 2005, s. 36.

haline gelmişti.[722] Yukarıda da değinildiği üzere her ne kadar başta Fransız Devriminin etkileri hissedilmişse de anayasa yapımı ve devletin kurumsallaşmasında ABD anayasal sistemi, "taklit" seviyesinde esin kaynağı olmuştur.[723] Haiti'deki kanlı ayaklanma ve Fransız Devriminin terör dönemine girmesi, Latin Amerikan devrimcilerini Fransız modelinden uzaklaştırmıştı. BOLİVAR ile birlikte Venezuela'nın kuruluşunda önemli katkıları olan Francisco de MİRANDA, bu iki devrimi şöyle karşılaştırmıştı: *"Önümüzde iki harika örnek var, Amerikan ve Fransız Devrimleri. İlkini ihtiyatlı bir şekilde taklit edelim, ancak ikinciden dikkatlice kaçınalım."*[724] 1853 Arjantin ve 1891 Brezilya anayasaları neredeyse kelime kelime ABD Anayasası'nın bir kopyasıydı; benzer şekilde Venezuela'nın ve Meksika'nın ilk anayasaları da büyük ölçüde aynı kaynağa dayanıyordu.[725]

Latin Amerikan bağımsızlık hareketleri ve dolayısıyla cumhuriyetçiliğinin akla gelen ilk isimlerinden Simon BOLİVAR, antik Roma klasiklerinden Fransız aydınlanmacılarına kadar geniş bir birikime sahipti. Çözmesi gereken sorun ise aydınlanma felsefesi ile bağımsızlık mücadelesinin uyuşmasını sağlayabilmekti; zira ne MONTESQUİEU ne VOLTAİRE ne de DİDEROT, Fransa'da bir devrimi savunmanın sonuçlarını görecek kadar uzun yaşamıştı. Devrimi göremeyen ve nispeten radikal görüşlere sahip ROUSSEAU bile şiddetli siyasi değişimini onaylamamıştı.[726] Oysa devrim şiddetli olmuş, *ancien régime* yıkılmış, ancak yeni bir düzeni kurabilmek, onu yıkmak kadar kolay olmamıştı. Bu ikilemi bilerek hareket eden BOLİVAR, her şeyden önce köleliğe karşı çıkıyordu. Eşit ve özgür yurttaşlar idealinin temelini MONTESQUİEU'ye dayandıran BOLİVAR'a göre özgürlük devriminin köleliği

[722] BILLIAS, s. 105.
[723] Ibid.
[724] Ibid., s. 108.
[725] Özellikle başkanlık, anayasa yargısı ve federalizm konularında ABD Anayasası ile benzerliklere Latin Amerikan anayasalarında bugün de rastlamak mümkündür.
[726] LYNCH, John. **Simón BOLÍVAR A Life**. Sabim, London, 2006, s. 35.

sürdürmeye çalışması delilikti.[727] Yine yurttaşlık temelinde her askeri, mülk sahibi bir yurttaş yapmak için 1817'de çıkarılmasını sağladığı kararname ile rütbelerine göre askerlere arazilerin hibe edilmesine öncülük etmişti.[728] BOLİVAR'ın yurttaşlık temelli diğer bir projesi de yerlileri diğer yurttaşlarla aynı vergilere tabi kılan 1821 tarihli haraç ve angaryayı kaldıran yasaydı.[729]

Avrupa aydınlanmasını esas alan, bunun yanına ABD Anayasasının getirdiği yenilikleri de ekleyerek kendi ülkesi ile bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetlerde cumhuriyetçi bir dönüşümü sağlamaya çalışan BOLİVAR'ın bu üç önemli sosyal projesi de amacına erişemedi; girişimlerin bazıları parlamento, bazıları yerli halk ve kızılderililer, bazıları ise aristokrat kökenli *creole*[730] yöneticilerinin müdahalesiyle sonuçsuz kalmıştı. Venezuelalı devlet adamı, tüm bu girişimlerin başarısız kalmasında, toplumun kutuplaşmasının yanı sıra sosyal ve politik ayrımcılığın neden olduğu büyük gerilimlerin olduğunun farkındaydı. Köleliğin kaldırılması ve toprağın dağıtılması, kıtadaki mevcut yapıları değiştirecek, ancak dönüştürmeyecek reformist önlemlerdi.[731] Toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi ve eşit yurttaşların oluşması amacıyla yaptığı planları engelleyen en büyük kesim olan aristokratları eleştirirken, bu sınıfa din adamları, dindarlar, eğitimli olanlar, avukatlar, ordu ve zenginleri katıyor ve ekliyordu: *"...Her ne kadar özgürlükten ve anayasalardan söz etseler de, bunları kendi altlarında zulme uğramaya devam etmelerini istedikleri insanlar için değil sadece kendileri için istiyorlar,. Aynı zamanda eşitlik de istiyorlar, ancak bununla alt sınıflarla değil, üst sınıflarla eşitliği kastediyorlar. Liberalizmi savunur görünmelerine rağmen, alt sınıfları sürekli serfleri olarak görmeyi tercih ederler."*[732] BOLİVAR'ın bu görüşleri bir yana, İspanyol Amerika'sında cumhuriyetçi yapı, şekli de olsa hemen kabul görecekti;

[727] Ibid., s. 151.
[728] Ibid., s. 156.
[729] Ibid., s. 153.
[730] Latin Amerika'da doğmuş İspanyol kökenlilere verilen isim.
[731] Ibid., s. 158.
[732] Ibid., s. 158-159.

bağımsızlık savaşlarından sonra monarşizm veya cumhuriyetçilik arasında bir seçimle karşı karşıya kalan eski İspanyol kolonilerinin neredeyse tamamının tercihi cumhuriyetten yana olmuştur. Bu tercihin en önemli sebepleri, İspanyol kralının Fransızlar tarafından tutuklanması sonucunda monarşi hakkındaki görüşlerinde oluşan kırılma ve Kuzey Amerika'nın kurucu babaları ile Fransız düşünürlerin monarşi karşıtı yazılarıydı.[733] Cumhuriyetlerin ilanıyla birlikte ABD'den mülhem federalizm ve başkanlık sistemleri anayasalarda yer almaya başlamıştır. Federalizm tercihi ilk planda İspanyol sömürge imparatorluğunun merkeziyetçiliğine karşı bir tepkiydi. Diğer taraftan, coğrafi, demografik ve ekonomik farklılıklardan kaynaklanan siyasi bölünmeler ve taşranın büyük metropol şehirler tarafından kontrol edilmesine karşı direnişi de bu tercihte önemli etkenlerdendi.

ABD'nin öncülük ettiği yargısal denetim mekanizmaları da benzer şekilde benimsenmiştir. Arjantin'de Yüksek Mahkeme, baktığı davalarda Marbury v. Madison davasına atıf yapmış[734] benzer şekilde Brezilya'da 1891 anayasasına yargısal denetim ile ilgili bölümler eklenmeden önce bir heyet ABD Yüksek Mahkeme yargıçlarıyla görüşmek üzere Washington'a gitmiştir.[735]

ABD tipi başkanlık sistemi de 1811'de Venezuela ile başlayarak, kıtadaki hemen hemen tüm ülkeler tarafından benimsenmişti. Ancak bu tercih, ABD'deki gibi kuvvetler ayrılığı denge sistemi yoluyla yetkileri sınırlandırılan bir başkanlık sistemi olamamıştır. Bu tür korumalardan yoksun başkanlık sistemi, **caudillismo** diye adlandırılacak olan abartılı bir başkanlık rejimine yol açacaktı.[736] Karizmatik kişiliğe sahip olan baskıcı bir diktatörlük, siyasi güç elde etmek için askeri güce başvurma ve otoritenin

[733] BILLIAS, Op. cit. s. 106: Bunlardan başka Katolik Kilisesi'nin etkisini sınırlama, kurtuluşlarını sağlayan orduların kontrol altına alınması çabası, serbest ticarete getirilen kısıtlamalara karşı Avrupa ülkelerine duyulan kızgınlıklar de ABD sisteminin örnek alınmasındaki nedenlerden sayılabilir.

[734] Ibid., s. 107.

[735] Ibid.

[736] Ibid., s. 108.

merkezileştirilmesi, Latin Amerika'ya özgü caudillismo sisteminin ayırt edici özelliklerindendi.[737] Çok geniş yetkilere sahip başkanların yasa yapım sürecini başlatma, kararnamelerle geniş düzenlemelere yapabilme ve "olağanüstü hal" ilan etme yetkileri vardı. ABD'den farklı olarak, Latin Amerikan anayasalarında olağanüstü hâl ilan edildiğinde, anayasal haklar askıya alınabiliyordu; Bu tür durumlarda yasama yetkisi genellikle başkana devredilerek anayasal güvenceler kaldırıldı ya da belirsiz hale getirildi.[738]

19. yüzyılın ilk yarısında Latin Amerikalılar için bağımsızlık savaşlarıyla birlikte büyüyen ve ondan beslenen model cumhuriyetçi ve radikal olarak da adlandırılabilir.[739] Radikalizm[740] bağımsızlığın ilk yıllarında kolektif bağımsızlık ve kendi kaderini tayin edebilme taleplerine eşlik eden ve özyönetimi merkeze alan bir görüştü. Örneğin Manuel Murillo TORO (1816-1880), *"Eğer cumhuriyet, herkesin herkes için iktidarı ise hatta herkesin tek başına kendini yönetmesi demekse ve buna karşın çoğunluğun kendi başına yönetemeyeceği kabul edilirse, o zaman demokratik sistemi terk edip diktatörlüğü ilan etmeliyiz"* diyerek oy kullanma hakkının ciddi şekilde kısıtlandığı ve nüfusun büyük bir kısmının (sosyoekonomik durumları, cinsiyetleri, ırkları ve eğitim düzeyleri göz önüne alındığında) oy kullanma hakkından mahrum kaldığı bir dönemde yurttaşlığın kapsamının genişletilmesini savunmuştur.[741] José Gervasio ARTIGAS (1764-1850) da benzer şekilde toprağın yeniden dağıtımını teşvik eden ve özgür siyahlar, kızılderililer, zambolar[742] gibi toplumun en dezavantajlı grupları için eşitlik

[737] Ibid., s. 108-109.

[738] Ibid., s. 109.

[739] GARGARELLA, Roberto. **Latin American Constitutionalism, 1810-2010: The Engine Room of the Constitution.** Oxford University Press, 2013, s. 7.

[740] **Radikalizm**, buradaki anlamıyla, bireysel, sosyal, medeni ve siyasi haklara dayanan taleplerle eski düzene meydan okuyan fikirleri karşılayan fikir hareketleriydi. 19. yüzyılda radikalizm, siyasi hakların genişletilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır: Bkz.: SMELSER - BALTES, s. 12723-12725; Bir başka tanıma göre ise Radikalizm, aydınlanma sırasında sosyal teorisyenlerin geleneksel dini ve politik dogmaya meydan okumak için kullandıkları yeni eleştirel düşünme yöntemidir: Bkz.: HOROWITZ, Maryanne Cline, vd**. New Dictionary of the History of Ideas**, Charles Scribner's Sons, 2005, s. 2001.

[741] Ibid., s. 10.

[742] Afrika kökenli erkekle kızılderili kadından doğma çocuklara verilen isim.

içeren bir Reglamento[743] ilan ederek cumhuriyetçi ilkelerin kıta genelinde yaygınlaştırılmasını talep etmişti.[744]

Radikal cumhuriyetçiler, dönemin muhafazakârlarının aksine *halk çoğunluğuna*, diğer bir ifadeyle siyasi çoğunlukçu bir yapıyla sağlanacak olan otoriteye güveniyorlardı.[745] Onlara göre halk çoğunluğu sağlandığında dışlayıcı, dikey yönde ve sadece birkaç aristokratın elinde yoğunlaşan karar alma süreçleri de bertaraf edilecekti. Bu düşünceyi temsil edenler, aynı kaygılarla *federalizmi* ve *adem-i merkeziyetçiliği* de anayasa metinlerine eklemek istemişlerdi. Birkaç yüzyıl boyunca devam etmiş olan monarşinin izlerini ve yerine gelen yeni otoritenin baskıcı geleneği devam ettirmesi bu sayede engellenebilecekti. Yasama organına yapılabilecek gereksiz müdahaleleri ortadan kaldırmak için -ve federalizmin yanında aynı gerekçelerle- *kuvvetler ayrılığını* da ajandalarına kaydetmişlerdi.[746]

Cumhuriyetçiler, ekonomik ve sosyal alanda zamanın siyasi seçkinleri arasında çok popüler olan *laissez faire laissez passer*[747] söylemiyle derin bir tezat oluşturan yoğun bir *devlet müdahaleciliğini* de savunmuşlardır.[748] Sosyal ve mali yönlerden eşitsiz olan toplumda refahı yaymanın yolu ancak devlet müdahalesi ile mümkün olabilirdi. GARGARELLA'nın "ahlaki popülizm" diye tanımladığı ve devletin ahlak ve haklar alanına, başka bir ifadeyle *siyasi ve sosyal yaşamı düzenlemesi* gerektiği yönündeki fikri de cumhuriyetçiler tarafından savunulmuştu.[749] Bu görüşler, anayasa taslaklarına, hatta anayasalara dahil olmuştu; ancak toplum hayatına aktarılması büyük oranda mümkün olmamıştır. Bu başarısızlıkların nedenleri aşağıda ele alınacaktır.

[743] Yasal düzenleme.

[744] Ibid., s. 10-11.

[745] Ibid., s. 8.

[746] Ibid., s. 9.

[747] Fizyokratlar tarafından savunulan *"Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"* şeklindeki müdahaleci devlet politikaları yerine serbest piyasa koşullarını savunan görüş.

[748] Ibid.

[749] Ibid., aynı yazarın bu konuyu daha geniş incelediği diğer kitabı için: GARGARELLA, Roberto. **The Legal Foundations of Inequality: Constitutionalism in the Americas, 1776–1860.** Cambridge University Press, 2010, s. 30-38.

Ancak Latin Amerika'da, 19. yüzyılın ilk yarısında bağımsızlık savaşları ve ardından devlet inşa etme faaliyetleri devam ederken ABD gibi görece çok başarılı bir anayasal sisteme karşı tamamen kağıt üzerinde kalan bir başarısızlıkla da malul değildi. Siyasi, ekonomik, tarihi ve sosyolojik dezavantajlarına rağmen Latin Amerika cumhuriyetleri ABD ve İsviçre dışında 19. yüzyılın son çeyreğine kadar dünyada cumhuriyetçilik fikrinin yaşamaya ve uygulanmaya devam ettiği bir laboratuvar olma özelliğini sürdürmüştür.

c) Latin Amerikan Cumhuriyetçiliği: Bitmeyen Süreç

Üç yüzyıldan uzun bir süre Avrupalı güçler tarafından yönetilen Orta ve Güney Amerika devletlerinin, cumhuriyetçilik ve bağımsızlık süreçlerinin ardından örnek aldığı modellerden neden saptığı değişik boyutlarıyla tartışılmıştır. WALDMANN, bu sapmanın nedenlerini, devletlerin meşru şiddet uygulamasında etkili bir tekel sağlayamaması, yurttaşlarını buna göre disipline edememesi ve elitlerin rolü ile açıklar.[750] Bu nedenlerden dolayı bu ülkelerin hemen hepsinde, devletin müdahale edemediği ve alternatif/yerel güçler tarafından yönetilen bölgelerin varlığı, şiddet tekelini sağlanmasını ve eşit yurttaşlık ilkelerine ulaşmayı da engellemiştir. Avrupa'da 18. ve 19. yüzyılda otokratik yönetim sistemlerinin yerini yurttaşa belirli haklar tanıyan parlamenter monarşiler veya demokrasiler almış, devletin kontrol ve nüfuz etme kapasitesi demiryolu ve karayolu ağının hızla genişlemesiyle daha önce hayal bile edilemeyecek kadar artmış, böylece devletin müdahale edemeyeceği bir boşluk da kalmamıştı. Bu gelişmelerin aksine Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri, Avrupa

[750] WALDMANN, Peter. **Der Anomische Staat**. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2002, s. 23; Bu nedenlerden başka G. JELLINEK'ten bu yana devlet teorisi ve siyasal sosyoloji tarafından egemenliğin üç alt kriterini oluşturmada da başarısız olunmuştu: Bir ulus oluşturulamamış, resmi olarak güvence altına alınan birçok hakka sadece sınırlı bir sınıf ulaşabilmiş, nihayet modern anayasal devletin temelini oluşturan eşitlik ilkesi de tam olarak sağlanamamıştır: Ibid., s. 24.

devletlerinden kaynaklanan merkezileşme ve yurttaşı disiplin altına alma şeklindeki itici güce olan bir tepkiydi ve bu tepki Avrupa benzeri bir merkezileşmeyi engellemiştir.[751]

Göçmenlerin homojenliği, Kuzey Amerika'da kurulan cumhuriyetçi rejimin güneye göre uzun ömürlü ve istikrarlı olmasının etkenlerindendi.[752] Latin Amerika'daki katı sosyal yapılarla karşılaştırıldığında, Kuzey Amerika'da nispeten yüksek düzeyde bir sosyal hareketlilik vardı. Bu hareketlilik, eşitlikçi yapıda ve sözleşmeye dayalı bir toplumun kurulmasıyla da ilgiliydi. İngiliz parlamento kültüründen gelen geleneksel fikirler sayesinde toplumun her kesiminde örgütlenme olağandı.[753] Henüz 1619'da Virginia'da çift meclisli bir sistem işlemekteydi.[754] Temsil düşüncesi, İspanya'da da var olmasına rağmen, Kuzey Amerika'dakinin aksine anayasal bir sosyal sözleşmeleri mevcut değildi. Yerel meclislerle birlikte karar alabilecek bir yönetimin eksikliği vardı, çünkü koloni yöneticileri İspanya'dan Latin Amerika'ya sınırlı bir süreyle görev yapmak için geliyorlardı.[755] Bu nedenle özyönetimin yerine kayırmacılık ve gayri resmi ilişkiler ön plana çıkıyordu. Kuzey ile bir diğer farklılık ise Küba, Meksika ve Bolivya istisnaları dışında *sosyal devrimlerin* yaşanamamış olmasıydı; bağımsızlık savaşları, zenginliği, siyasi gücü ve sosyal sistemi yeniden yapılandırma anlamında bir devrimi gerçekleştirmede yetersiz kalmıştı.[756] Toplumdaki sınıfsal sistem, bağımsızlık savaşlarından sonra da değişmemişti. Aristokrasinin zenginliği, gücü ve ayrıcalıklarının devam ettiği Latin Amerika'da, cumhuriyetlerin kurulmasından sonra da toprak

[751] Ibid., s 30-34.

[752] STÜWE, Klaus; RINKE, Stefan (ed.). **Die Politischen Systeme in Nord-und Lateinamerika: eine Einführung**. Springer-Verlag, 2008, s. 11

[753] Ibid., s. 12.

[754] ROSENN, s. 10.

[755] ENTIN, s. 114: 1729'da Meksikalı avukat Juan Antonio de AHUMADA, kendi cumhuriyetlerindeki resmi dairelerde görevlerinden yoksun bırakılan Amerikan İspanyollarının "yurttaş" değil, "kendi vatanlarında yabancılar" olduğunu söyledi. CİCERO'dan alıntı yapan AHUMADA, res publica'nın temellerinin alt üst edildiğini ve rejimin tiranlığa doğru ilerlediğini açıkladı. 1771'de, Meksika ayuntamiento üyeleri AHUMADA'nın argümanlarını radikalleştirdiler ve kraldan resmi dairelerdeki yabancıları uzaklaştırmasını talep ettiler. Onlara göre Avrupalı İspanyollar burada da yurttaşlardı, ancak, doğaları gereği yabancıydılar, çünkü vatanları (patriaları) Yeni İspanya (Latin Amerika) değil, İspanya'ydı.

[756] Ibid., s. 21.

mülkiyetinin yaygınlığı, ABD'deki gelişmelerin aksine sadece bölgesel ve kısmiydi.[757] Yine kuzeyin aksine coğrafi yapının zorlukları nedeniyle idari birimler arasındaki temaslar çok daha nadirdi.[758] Temasların nadir olması, ortak bir siyasi kamuoyunun oluşmasını en azından 1808'e kadar engellemişti.

Birey ve grup çıkarlarını dengeleyen ABD Anayasası, bu çıkarların üstünde dokunulmaz bir garanti verirken, Latin Amerikan anayasalarını yapanlar ROUSSEAU'nun idealizmiyle hareket etmişlerdi.[759] Onlara göre anayasa, insanları eğitmeli ve toplumun gelişimini desteklemeliydi. Kısacası anayasa kutsal bir amaçtan ziyade amaca yönelik bir araçtı. Eğitime yönelik bu iyi niyetli hareketten korkan oligarşik yapılar, Latin Amerika'da cumhuriyetçi hükümet biçimine rağmen okuryazarlık ve yeniden dağıtım yoluyla katılımın genişlemesinden kaçınmak ve kendilerine avantaj sağlayacak hükümleri uygulamak için defalarca anayasaları değiştirdiler.[760]

Tüm bu etkenler, kıta genelinde anayasaların dramatik bir şekilde değişmesini ve yeni anayasaların ilan edilmesine neden olmuş, sonuçta 19. yüzyıl boyunca yirmi Latin Amerika ülkesinde iki yüz elli üç anayasa yürürlüğe girmişti.[761] ABD'de anayasanın değiştirilmesin ağır şartlara bağlanmış olmasına karşın, Latin Amerikan anayasalarında değişiklik için bazen otuz bin seçmen yada bazı ülkelerde seçmenlerin yüzde biri gibi kolay ulaşabilecek sayıyla anayasa değişikliği süreci başlatılabilirken bu hak bazı

[757] Ibid., s. 22.

[758] STÜWE, Op. cit.

[759] Ibid., s. 16.

[760] Ibid.

[761] Arjantin 6, Bolivya 15, Brezilya 8, Dominik Cumhuriyeti 32, Ekvador 19, El Salvador 14, Guatemala 9, Haiti 24, Honduras 14, Kolombiya 12, Kosta Rika 9, Küba 7, Meksika 8, Nikaragua 14, Panama 4, Paraguay 5, Peru 12, Şili 9, Uruguay 7, Venezuela 25; Ülkesel bazda ayrıntılı liste için Bkz: ROSENN, s. 31-37. Çok sayıda anayasa değişikliği yapılan Latin Amerika ülkelerini hicveden bir cümle ilginçtir: ***"Anayasa yapma, Latin Amerika'da en sevilen salon sporudur"*** Orijinal metni: ***"Constitution-making has been called 'Latin America's favorite indoor sport."*** L. HARRIS ve V. ALBA'dan aktaran ROSENN, s. 7, 22 nolu dipnot.

ülkelerde başkanlara, hatta yüksek mahkemelere de tanınmıştı.[762] Bu imkandan faydalanan başkanlar, görev sürelerini uzatmak için sürekli olarak anayasayı değiştirme yolunu tercih etti. Yeni kurulan cumhuriyetlerde rejimin yerleşmesi ve gelişmesi için başkana tanınan yetkiler, zamanla çok geniş bir alanda kararname çıkarmaya kadar varmıştır. Diğer taraftan parçalanmış çok partili sistemlerin varlığı, başkana karşı etkin bir muhalefet, dolayısıyla nitelikli bir kontrolün oluşmasını engellemiştir.[763]

Kısa ve esnek bir yapıda tasarlanan ABD Anayasası hükümetin genel hatlarını yalnızca genel terimlerle ortaya koyup hükümete "ne yapması gerektiğini" değil de "ne yapmaması gerektiğini" söyleyerek açık uçlu bir tercihte bulunurken, bazıları iki yüz maddeden oluşacak kadar uzun olan Latin Amerikan anayasaları spor karşılaşmalarının statüleri gibi uç düzenlemelerin yer verildiği halleriyle esnek olamayan ve kolay değiştirilebilir yapıları nedeniyle kurumsallaşamamış ve bu yüzden uzun ömürlü olamamışlardır.[764]

Latin Amerikan cumhuriyetçiliğinin kaderini belirleyen önemli bir etken de *militarist* bir yapının varlığıydı. ABD'de 1789'da Anayasa ilan edildiğinde, tüm ABD ordusu yalnızca altı yüz yetmiş iki kişiden oluşuyordu. On yıllık savaş tehditlerine rağmen, 1800'de bu sayı üç bin dört yüz yirmi dokuz kişiye ulaşmıştı. ABD'de gerçek askeri güç, yurttaşlardaydı; acil durumları karşılamak için seferber edilebilecek milis rezervlerinin varlığının yanında profesyonel bir askeri sınıfın olmaması, ordu üzerinde

[762] STÜWE Op. cit. s. 28.

[763] Ibid., s. 32; LINZ, başkan ve parlamento seçimlerinin ayrı ayrı yapılmasını kurumsal sorun olarak görür ve iki ayrı seçimden doğan çifte meşruiyetin ortaya çıktığını savunur. Ona göre çifte meşruiyet sorunu ile başa çıkmak için Latin Amerika ülkelerinde parlamenter sistemin daha uygun olduğunu önerirken, MAINWARING/SHUGART ise başkanlık sisteminin güçlü bir yöneticiyi çıkararak istikrar yaratabildiğini savunur. İstikrarlı parlamenter demokrasiler, nispeten eşit bir gelir dağılımı ile etnik ve kültürel homojenliğe sahip zengin ülkelerde başarılı olurken Latin Amerika ülkelerinin neredeyse tamamı, büyük etnik heterojenlik, kültürel parçalanma ve aşırı sosyal eşitsizliklerle ön plana çıkmaktadır. Bu parçalı sosyal ve ekonomik yapıda başkanlık sistemi Latin Amerika'da herhangi bir hükümet biçimi için zor görünen koşullar altında alternatif bir hükümet biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bkz.: Ibid., s. 32-33.

[764] ROSENN, s. 17.

kesintisiz sivil denetim geleneğini kurmayı nispeten kolaylaştırmıştır.[765] Ancak Latin Amerika'da bağımsızlık savaşlarından sonra güçlü ve kalabalık bir profesyonel orduyu - anayasal güvenceler de vererek- sürekli istihdam etmek adeta zorunlu görülmüştü. Güçlü başkanlık sistemi ve profesyonel ordunun getirdiği en büyük handikap, ardı ardına gelen hükümet darbeleri olmuştur. Kosta Rika, geç de olsa bu soruna bir çözüm bulmuştu: 1948'de ordusunu kaldıran ülkenin, ordu üzerinde sivil kontrolü sağlama ikilemini başarıyla çözerken aynı zamanda anayasal hükümete bağlılık konusunda Latin Amerika'daki en iyi sicile sahip olması tesadüf değildir.[766]

Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra İspanyol Amerika'sında yeşermeye başlayan bağımsızlık hareketleri, BONAPARTE'ın İspanya'ya saldırmasıyla hazırlıksız bir biçimde önce isyanlara, sonra bağımsızlık savaşlarına ve nihayet cumhuriyetlerin kurulmasını sağlamıştı. Fransızlar İspanya'yı işgal etmeselerdi, cumhuriyetçi fikirlerin Latin Amerika'da yaşanmasını engellemeyecek, muhtemelen gecikecekti; engelleyemeyecekti, çünkü Latin Amerikan aydınları, Amerikan ve Fransız devrimleri sırasında ya da devrimlerden kısa bir süre sonra bu ülkelerde uzun süre kalarak aydınlanma felsefesini ve devrimlerin getirdiklerine bizzat tanık olmuşlardı. Bu fikirleri kendi ülkelerinde uygulamak istediklerinde ise Fransa ve ABD'den bambaşka bir sosyal yapıyla karşılaşmışlardı. Üst yapıdaki reformların altyapıyı hemen değiştirmesinin mümkün olmadığı Latin Amerika'da, cumhuriyetçiliğin en azından kurucuları tarafından konulan hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı bugün de tartışılmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Latin Amerika'nın iki yüz yılı geçen cumhuriyetçi deneyimi, bu çalışma çerçevesinde ilerideki bölümlerde işlenecek konular için tarihi ve sosyal önemli verileri barındırmaktadır.

[765] Ibid., s. 19.
[766] Ibid., s. 29.

6. Avrupa'da Cumhuriyetçilik

Atlantik Okyanusu'nun iki karşı kıyısında yaşanan Amerikan ve Fransız Devrimlerinin ideali olan cumhuriyetçilik, Avrupa'da ve sömürgelerinde de şu ya da bu şekilde etkili olmuştur. Devrimden sonra Fransızlar hem devrimi korumak hem içerideki çatlak sesleri bastırmak hem de -özellikle BONAPARTE döneminde- İngiltere'yi abluka altına alıp tek başına bırakmak amacıyla komşu ülkelerden başlayan bir işgal hareketine giriştiler. Devrimin "sihirli etkisini" kullanarak yerel yöneticilerle işbirliği halinde önce uydu cumhuriyetler kurmak, sonra vakti geldiğinde bu cumhuriyetleri Fransa'ya ilhak etmek hedeflenmişti.[767] Bu amaçla 1795'te Belçika ilhak edildi; Hollanda önce Batavya Cumhuriyeti'ne, daha sonra Bonapartların aile krallığına dönüştü. İsviçre, 1798'de Helvetia Cumhuriyeti oldu ve daha sonra ilhak edildi.[768] Fransız Devriminin etkileri Avrupa kıtasını yeniden şekillendirecekti.

a) Hollanda: İlk Demokratik Cumhuriyet

1648 Westphalia Antlaşması ile Avrupalı devletler tarafından resmen tanınan Hollanda Cumhuriyeti, o sırada devam eden İngiliz Devrimi sırasında cumhuriyetçilere örnek olmuştu.[769] Dönemin İtalyan şehir cumhuriyetlerine göre cumhuriyeti oluşturan şehirler Hollanda'da daha özerk yapıda bir konfederal sistem oluşturdular.[770] Rönesans'tan modern çağa geçilirken kurulan Hollanda Cumhuriyeti, bir yandan ortaçağa ait izleri taşırken diğer yandan modernitenin çarpıcı unsurlara da sahipti:

[767] HOBSBAWM, s. 94.
[768] Ibid.
[769] BOOKCHIN, s. 101-102.
[770] PRAK, Maarten; MAISSEN, Thomas; HOLENSTEIN, André. **The Republican Alternative: The Netherlands and Switzerland Compared.** Amsterdam University Press, 2008, s. 13.

Monarşinin kaldırılması, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasında dini hoşgörü, ruhban sınıfının imtiyazlarının ortadan kalkması ve nihayet (kon)federal hükümet biçimi.[771]

Avrupa'nın ilk demokratik cumhuriyeti olan Hollanda Cumhuriyeti'ni oluşturan eyaletler, dış politika, kara ve deniz savunması ile sınırlı merkezi bir yetkili olan **Stadholder** tarafından yönetiliyordu. Bu yöneticinin seçimle gelmesi kararlaştırılmışsa da cumhuriyet tarihi boyunca Orange hanedanı bu makam üzerinde etkili olmuştur. Genel meclis, ancak cumhuriyeti oluşturan yedi eyaletin tamamı tarafından onaylanırsa yürürlüğe girecek kararları alabiliyordu.[772] Orange hanedanı yanlıları ile kendilerini yurtseverler diye adlandıran *Patriottentijd* hareketi arasındaki iç çatışmaların yanı sıra, denizaşırı ticaret alanında İngiltere ile devam eden anlaşmazlıklar ve çıkan savaşlar, Fransız Devrimi'ne denk gelince Hollanda, Avrupa'nın büyük güçlerinin savaş arenasına dönüştü.[773] Fransa'ya sığınan yurtseverler, 1793'te Fransa'nın İngiltere ve Hollanda'ya savaş ilan etmesiyle birlikte Fransızlarla beraber Orange yanlılarına karşı silahlandılar. Fransız birliklerinin 1795'te Amsterdam'a girmesiyle yeni bir Hollanda Devrimi başladı ve 1806'ya kadar sürecek olan Batavya Cumhuriyeti kuruldu.[774] Hollanda Cumhuriyeti'nin yerini alan yeni devlet, Fransa'nın ilk "kardeş cumhuriyeti" oldu.[775] Peş peşe hazırlanan anayasa taslakları hem iç çekişmeler hem de Fransızların müdahaleleri ile başarısızlıkla sonuçlandı. İngiltere ile olan mücadelesinde tarafsız bir Hollanda'yı istemeyen BONAPARTE, 1806'da Batavya Cumhuriyeti'ni Hollanda Krallığı'na dönüştürdü ve kardeşi LOUIS'yi kral olarak atadı.[776] Dört yıl süren krallığı

[771] VAN CAENEGEM, Raoul Charles, **An Historical Introduction to Western Constitutional Law**. Cambridge University Press, 1995, s. 147.

[772] GRAB, Alexander. **Napoleon and the Transformation of Europe.** Macmillan International Higher Education, 2003, s. 60.

[773] Ibid., s. 61-62.

[774] Batavya Cumhuriyeti için Bkz: LEEB, I. Leonard. **The Ideological Origins of the BATAVİAN Revolution: History and Politics in the Dutch Republic 1747–1800**. Springer Science & Business Media, 1973; VAN BUNGE, Wiep. **From Bayle to the Batavian Revolution: Essays on Philosophy in the Eighteenth-Century Dutch Republic**. Brill, 2018.

[775] Ibid., s. 62.

[776] Ibid., s. 68.

esnasında yapısal reformlara girişen LOUIS'nin politikaları ve Hollanda'nın İngiltere ile ticarete devam etmesi kardeşi BONAPARTE'ı rahatsız etti ve 1810'da Hollanda, Fransa İmparatorluğu'na dahil edildi. BONAPARTE'ın Avrupalı güçlere karşı yenilmesiyle Prens VI. WİLLİAM ülkeye davet edildi ve 1815 Viyana Kongresi ile ülke bugüne kadar devam edecek olan yapısına kavuştu.[777]

1795'ten 1813'e kadar olan dönem, Hollandalılar için baş döndürücü bir hızda geçmiştir. Ülke, yalnızca yirmi yıl içinde bir devrim (1795), üç askeri darbe (1798, 1798 ve 1801), askeri müdahale olmaksızın iki rejim değişikliği (1805 ve 1806) ve nihayet Fransız İmparatorluğu tarafından ilhak ve kayıplar yaşamıştır.[778] İki yüz yıllık cumhuriyet geçmişi ve yirmi yıla sığan Fransız gölgesindeki rejimler sonucunda adeta Fransız uydu devleti haline gelen ülke, cumhuriyet döneminde kurulan konfederatif ve eyaletlerin özerk yapısını kaybetse de ulusal bir devlet olma yolunda önemli kazanımlar elde etmişti. yirmi yıllık dönem rejimin zayıflığı kadar Avrupa *ancien regime* sisteminin genel zayıflığının da bir işaretiydi. Ancak cumhuriyetle birlikte yerellikten çıkıp yurtseverlik bilinciyle ortaya çıkan ulusal birlik duygusunun Hollanda ulusunu doğurduğu söylenebilir.[779] Bu görüşe paralel olarak devrimci hareketler, demokrasi, eşit haklar ve bir anayasa ile onaylanan hukukun üstünlüğüne yol açması nedeniyle önemlidir. Kalıcı bir idari, mali ve adli merkezileşme ve birleşme sürecinin başlatılması, bürokrasinin profesyonel hale gelmesi ve polis teşkilatının kurulmasıyla idari ve adli yetkiler arasında bir ayrım oluşturulmuştur. Sonuç olarak yukarıda da değinildiği üzere yirmi yıllık dönem, ticari, denizaşırı sömürgelere ve egemenlik açısından kayıplara neden olmuşsa da modern ulus devletin yapısının şekillenmesini de sağlamıştır.[780]

---

[777] Ibid., s. 74.

[778] JOOR, Johan. **The Napoleonic Period in Holland from a Dutch Historical Perspective**. İçindeÇ Napoleon's Empire, Edited by PLANERT, Ute, Palgrave Macmillan, Londra, 2016, s. 53.

[779] PRICE, John, Leslie, **The Dutch Republic**, içinde WILSON, Peter H. (ed.). A Companion to Eighteenth-Century Europe, John Wiley & Sons, 2009, s. 301.

[780] JOOR, s. 65.

Ortaçağdan beri ayakta kalan İtalyan cumhuriyetlerinde kapalı aristokratik yönetici yapısına karşın, Hollanda'da yönetime yurttaşların nispeten daha fazla katıldığı söylenebilir. Özellikle yerel meclislerin üye yapısı kalıtsal değil yurttaşların da seçilebildiği seçimli bir sistemle oluşuyordu.[781] Hollanda'nın cumhuriyet dönemi yapılanması ABD kurucularının dikkatini çekmiş ve anayasanın hazırlanması esnasında model alınan örneklerden olmuştur. Hollanda Cumhuriyeti, zayıf bir (kon)federal yapıya sahipti, ancak federal hükümet ile eyalet yetkileri arasında bir denge gözetilmişti. Amerikan anayasası hazırlanırken merkezi hükümetin Hollanda'dakinden daha güçlü hale getirilmesi Federalistlerin temel politikalarını oluşturmuştur.[782] Merkezi hükümetin güçlendirilmesi etkileri ABD'de tüm eyaletler için bir yüksek mahkemenin kurulması, tek bir federal para biriminin tercih edilmesi ve eyalet parlamentolarının vekillerinin yerine tüm Amerikan halkı tarafından seçilen bir Temsilciler Meclisi kurulması tercihlerinden de anlaşılabilir.[783]

1579'da Utrecht Birliği'nin kurulması ile başlayıp iki yüz yıl süren cumhuriyet döneminde Hollanda'nın cumhuriyetçi bir anayasası olmamıştı. Dünyanın en özgür ülkesinde yaşadıklarını iddia eden Hollandalıların çoğu için 18. yüzyılın sonunda bile, 1579 Utrecht Birliği, tek temel yasaydı.[784] Ancak Hollandalılar, Utrecht Birliği'nin iki yüzüncü yıldönümünü kutladıktan birkaç yıl sonra, bir zamanlar saygı duyulan bu belgenin hiçbir şekilde bir anayasa niteliği taşımayacağını keşfettiler, çünkü ellerindeki metin ne halk egemenliğine dayanıyordu ne de hakların ne olduğu veya hükümetin yapısının ve sınırlarının bir açıklamasına sahipti. Aynı dönemde ABD ve Fransız Devrimlerinin etkisi ve komşu devletlerin durumu, yeni bir anayasa hazırlamak için

[781] VELEMA, s. 8-9.
[782] VAN CAENEGEM, s. 147.
[783] Ibid.
[784] VELEMA, s. 185.

gerekli fırsatı Hollandalıların önüne getirmişti.[785] Ancak, İngiltere ve Prusya tarafından desteklenen Orange Hanedanı yanlısı 1787 karşı-devrimi nedeniyle 1798'e kadar bir anayasanın kabulü mümkün olmayacaktı. 1795 Fransız Anayasası ile benzerlikler taşıyan 1798 Anayasasının ömrü Fransızların önce siyasi baskıları, ardından da 1806'da monarşiyi ilan ettirmeleri ile sona erdi. 1815 yılında ilan edilen ve çeşitli değişikliklerle halen meri olan anayasanın ilanına karşı Hollandalıların cumhuriyetçi kimliğinden vazgeçmesi, yukarıda da açıklandığı gibi bir yandan ulusal devletin tüm bürokratik ve kurumsal yapısı ile doğmasına neden olurken, diğer yandan belki de iki yüz yıldır eksikliği duyulan anavatan kavramını zihinlere yerleştirmiştir.[786]

16. yüzyıldan itibaren denizaşırı ticaretten elde edilen kazançlar, Hollanda'nın mali yapısının yanında siyasi ve sosyal yapısını da etkilemişti. Dinsel hoşgörü ve fikir özgürlüğü, Hollanda'da mutlakiyetçiliğin yükseldiği kıta Avrupası'nda olmadığı kadar kabul görmüştü. 18. yüzyılın son çeyreğinde, Avrupa'nın en önemli basım ve yayın merkezlerinden biri olan Hollanda'da MONTESQUİEU'nün Kanunların Ruhu Üzerine başlıklı kitabı sadece Amsterdam'da altı kez basıldı. Bu baskıların yanında yorumların da eklendiği başka çeviriler de yapıldı.[787] Bu veriler, Fransız düşünürün ülkede ne kadar kabul gördüğünün de göstergesidir. MONTESQUİEU, lüks ticaretin cumhuriyetlerin yapısı ile az ilişkili olduğunu iddia etmişti.[788] Yine ticaretin ruhunun ahlaki erdemlere aykırı olup temiz ahlakı bozduğunu da savunmuştu.[789] Kitabını yazmadan önce Hollanda'ya gidip mali ve ticari ilişkileri inceleyen Fransız düşünürün cumhuriyetlerdeki erdem hakkındaki fikirleri belirli yönlerden Hollanda pratiği ile uyumlu değildi. Aslında MONTESQUİEU, ticaret hakkındaki görüşlerinde

[785] Ibid.; 1579 Utrecht Birliğinin kurucu metni için Bkz.: KOSSMAN, Ernst Heinrich, vd. (ed.). **Texts concerning the Revolt of the Netherlands.** Cambridge University Press, 1974. s. 165-173.
[786] Ibid., s. 213.
[787] Ibid., s. 140.
[788] MONTESQUIEU, (XX-1), s. 421.
[789] Ibid., s. 418.

kararsızdı;[790] ticaret bir yandan karşılıklı bağımlılığı arttırıp açgözlülüğü kısıtlıyordu gerçi; ama aynı zamanda dayanışma duygularını da azaltıyordu. Bu sayede uygarlık gelişip zenginlik artıyordu, ancak kahramanca erdemden yoksun insanlar da çoğalıyordu. Ticaret her ne kadar ahlaki olarak bazı zaafları getirse de insanları barışa teşvik eden doğal bir etkisi de vardı.[791] Ticarete dayanan modern bir cumhuriyette insanlar yolsuzluk olmadan zengin olabilirler, çünkü iş dünya sanayi, düzen ve ılımlılık gibi diğer erdemleri teşvik eder. Bu nedenle MONTESQUİEU'nün modern cumhuriyet görüşünde erdemin klasik rolü değişmiş ve azalmıştır. Ancak tamamen de yok olmamıştı; çağın gereklerine ayak uydurarak ahlaki erdemden ayrılıp artık yurtseverlik olarak ortaya çıkar. Ülkeyi sevmek, ahlaki ya da dini değil siyasi/sivil bir erdemdir.[792] MONTESQUİEU'nün bu savları karşısında Hollandalı cumhuriyetçiler, antik çağda gelişmiş bir ticaret sisteminin yokluğunun antik ve modern cumhuriyetçilik arasındaki temel farkı oluşturduğu konusunda onunla hemfikirlerdi;[793] ancak antik çağda ticaret hiçbir zaman sosyal ve politik sistemin temeli haline gelmemişti. İşte Hollanda'nın ticari cumhuriyetçi[794] yapısı klasik cumhuriyetçiliğin erdeme olan vurgusunu bu yönden artık geçersiz olduğunu söylüyordu. Venedik başta olmak üzere şehir cumhuriyetlerinin ve cumhuriyetçi yapının yavaş yavaş bozulduğu 18. yüzyılda Hollanda, MONTESQUİEU'nün cumhuriyet ile ilgili görüşleri üzerinde ne kadar etkiliydi; bu husus tartışmalı da olsa Fransız düşünürün Hollanda'da çok okunması, onun özellikle kuvvetler ayrılığına yaptığı vurgu ile yakından ilgiliydi. Bir yandan iki yüz yıllık cumhuriyette Orange hanedanının baskısını üzerinden atamayan yönetim sistemi, diğer taraftan Amerikan cumhuriyetçiliğinin yükselişi, MONTESQUİEU'yü öne çıkaran sebepler arasındaydı. Yine düşünürün üniter devletlerin federal devletlere nazaran kısa

[790] HONOHAN, s. 86.
[791] MONTESQUIEU (XX-5), s. 418.
[792] Ibid., (V-2), s. 53; HONOHAN, s. 82.
[793] VELEMA, Op. cit. s. 103.
[794] Commercial republicanism.

ömürlü olduğu iddiası da ülkedeki federalistler için adeta bulunmaz bir kaynaktı.[795] MONTESQUİEU'nün etkisi 18. yüzyıl Hollanda'sı için ilgi çekici öneriler sunuyordu; ancak bir yüzyıl önce bu topraklarda yaşayan bir başka düşünür, bir yandan siyaset teorisinde Hristiyan teokrasisinden seküler düşünceye dönüşüme çaba sarf ederken, diğer yandan bu seküler sistemin nasıl olacağına kafa yoruyordu.

aa) Benedictus SPİNOZA

Hollandalı düşünür Benedictus SPİNOZA (1632-1677) din ve felsefeyi, dolayısıyla devlet düşüncesini dinden ayırıp laiklik ilkesini somutlaştırarak erken modern felsefe dünyasında çok önemli bir aşamayı gerçekleştirmiştir. Bu söylemini somutlaştırdığı **Tanrıbilimsel Politik İnceleme** başlıklı eserinde Hollanda Cumhuriyeti'ni şu sözlerle över: *"Herkesin istencinin özgür ve serbest olduğu, herkesin Tanrı'ya vicdanının söylediği gibi tapınabildiği ve özgürlüğün her şeyden daha değerli sayıldığı bir cumhuriyette yaşıyor olmanın az rastlanan mutluluğunu yaşıyoruz."*[796]

SPİNOZA'nın cumhuriyetçilik tarihinde yer almasının son yüz elli yılda gerçekleştiğini söylemek abartılı bir tespit değildir. Zira Hollandalı düşünürün siyasi teorisyenlik yönü genelde önyargıyla karşılanmış ve onun felsefeci kimliği ve mantık ve teoloji üzerine olan söylemleri ön plana çıkarılmıştır.[797] SPİNOZA'ya göre cumhuriyet, herkesin hem istediğini düşünmesine hem de düşündüğünü söylemesine izin verilen bir rejimdir. Kartezyen felsefenin etkilerinin görüldüğü 17. yüzyılda gücünü sürdüren

---

[795] Ibid., s. 113-114; MONTESQUIEU (IX-1), s. 165.

[796] SPINOZA, Benedictus De. **Tractatus Theologico-Politicus ya da Tanrıbilimsel Politik İnceleme**, Çev.: ERTUĞRUL, Betül, Biblos Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13; Bu paragrafı AKAL-ERGÜN şöyle çevirmiştir: *"Her insana yargıya varma ve Tanrı'yı mizacına göre yüceltme konusunda tam bir bağımsızlık tanıyan ve özgürlükten daha değerli, daha hoş bir şey olmadığına inanılan bir devlette yaşamak gibi ender bir mutluluk bize nasib oldu."* Bkz: SPINOZA, Benedictus; **Tractatus Theologico-Politicus, ya da Teolojik Politik İnceleme.** Çev.: AKAL, Cemal Bali; ERGÜN, Reyda, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 13.

[797] BLOM, Hans W., **Virtue and Republicanism: Spinoza's Political Philosophy in the Context of the Dutch Republic**. İçinde: Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit, München, R. Oldenbourg Verlag, 1988, s. 196.

mutlakiyetçi monarşik yapı, meşruiyetini ilahi kaynaklara bağlamaya devam ediyordu. Hollandalı düşünür, İbranilerin tarihini ve kutsal kitabı analiz ettiği **Tanrıbilimsel Politik İnceleme**'de, toplumu ve siyaseti, teokrasiden alıp bir demokrasiye/cumhuriyete taşımayı hedefler.[798] Ona göre yasaların ortak rızayla kabul edildiği, itaatin olmadığı ve herkesin eşit olduğu bu cumhuriyette hiç kimsenin korku veya adanmışlık kullanarak insanları zorlama yetkisi yoktur.[799] Düşünür, bu görüşlerini daha sonra **Politik İnceleme** adlı eserinde derinleştirerek ve yönetim biçimlerinin klasik üçlemesi olan monarşi, aristokrasi ve demokrasiyi ayrıntılı bir şekilde inceleyerek sürdürür.[800] Egemeni, yani kamu iktidarına sahip olanın hakkını, halkın gücüyle tanımlanan doğal hak olarak nitelendirerek onu teolojiden alıp yeryüzüne indirir[801] ve buradan hareketle sırasıyla monarşik ve aristokratik yönetim biçimlerini inceler. Daha sonra *demokratik devleti*, sivil haklara sahip ebeveynlerden dünyaya gelen ya da cumhuriyete layık olan herkesin seçilme ve kamu görevlerini üstlenme hakkına sahip olduğu ve kendisini yönetecek meclis üyelerini özgürce seçtiği bir yönetim tarzı olarak tanımlar:[802] *"Halkın gücünün belirlediği bu hakkı, kamusal güç diye adlandırmak adet olmuştur ve bu iktidarı mutlak olarak elinde bulunduran, genel irade yoluyla, kamu işlerine bakar, yani yasaları oluşturmakla, yorumlamakla ve yürürlükten kaldırmakla, şehirleri savunmakla, savaşa ve barışa karar vermekle vb. ilgilenir. Eğer bu görev tüm halk tarafından oluşturulmuş bir meclise aitse, kamu iktidarına* ***demokrasi*** *denir. Eğer Meclis seçilmiş bazı kişilerden oluşuyorsa, bu* ***aristokrasidir*** *ve nihayet, kamu işlerinin yürütülmesi ve dolayısıyla iktidar tek bir kişiye aitse, bu da* ***monarşi*** *dediğimiz şeydir."*[803] SPİNOZA

[798] HEROLD, Aaron L. **Spinoza's Liberal Republicanism and the Challenge of Revealed Religion**. Political Research Quarterly, 2014, Cilt: 67, Sayı:2, s. 243.
[799] Ibid., s. 246.
[800] SPINOZA, Benedictus**; Tractatus Politicus, Politik İnceleme**. Çev.: ERŞEN, Murat, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.
[801] Ibid., s. 25-26.
[802] Ibid., s. 109.
[803] Ibid., s. 21. (vurgular bana aittir).

cumhuriyeti aristokratik devlet biçimi altında inceler.[804] Halk tarafından seçilenlerden oluşan bir meclis ile soylulardan oluşan bir senato devlet işlerini yürütür; Venedik, Cenova gibi şehir cumhuriyetlerindeki yapıları inceleyerek aslında Roma Cumhuriyeti'nin modern bir modelini tarif eder. Zira senatonun görevleri, konsüller, hatta giyilecek kıyafetler gibi betimlemeler akla hemen Roma Cumhuriyeti'ni getirir. Ancak bir sonraki bölümde demokrasi olarak incelediği ve önerdiği yönetim şekli de 18. yüzyılda ABD başta olmak üzere pratiğe dönüşecek olan cumhuriyettir. Onun demokrasi tanımı, 18. yüzyılın cumhuriyet anlayışının da tarifidir. SPİNOZA'nın üçlü modeli, 17. yüzyıl Hollanda'sı için mümkün olabilecek seçeneklerdi; Orange hanedanı yanlıları monarşiyi, karşısındakiler ise daha ademi merkeziyetçi, demokratik veya aristokratik bir devleti savunmuşlardı.[805] Düşünür, her iki eserinde de aslında insanların birey olarak akıldan ziyade tutku, batıl inanç ve iştahları ile karar vermeye yatkın olduğunu iddia eder; ancak eşit ve katılımcı hale gelen bir toplumun bu kez daha rasyonel olma eğilimindedir.[806] Bunun nedeni, demokratik ve katılımcı bir şekilde verilen kararların, bireysel karar vermenin birçok zaafına düşmemesi ve dolayısıyla rasyonaliteye doğru yönelmesidir. Toplumu meydana getiren insanların (uyrukların) oluşturduğu *"büyük bir birliğin tek ve aynı saçmalık üzerinde hemfikir olması hemen hemen imkansızdır."*[807] Şu halde birey olarak rasyonel karar veremeyen insanlar, *"kendisine benzeyen ve hakkında hiçbir tarzda bir duyguya sahip olmadığı birinin bir duygusu olduğunu hayal ederse sırf bundan dolayı ona benzer duyguyu duyar."*[808] Böylece bireysel olarak farklı düşünen insanlar, gruplar haline gelince ortak ve rasyonel bir hedefe doğru ilerler. Siyaset yapımında da böyle çıkar gruplarının kümelenmesi

[804] Ibid. VIII. Bölüm, s. 71-94.

[805] FRANK, Daniel; WALLER, Jason, **Routledge Philosophy Guidebook to Spinoza on Politics**. Routledge, 2016. s. 134-135.

[806] Ibid; s. 141-142; SPINOZA (2016; XVI. Bölüm), s. 230- 242.

[807] SPINOZA (2016), s. 235.

[808] SPINOZA, Benedictus, **Etika**, Çev.: ÜLKEN, Hilmi Ziya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 150.

olağandır. İşte SPİNOZA'nın ortaya koyduğu siyaset teorisi, çok partili bir sistemi öngörmektedir.[809]

Fikirlerin ve hiziplerin çatışmasının rasyonel bir sonuca ulaşmayı sağlayabileceği savıyla SPİNOZA, HOBBES'un güvenlik özlemiyle oluşan Leviathan'ından ziyade ileride MADİSON'ın da savunacağı ve herkesin aktif siyasete katılımının en iyi siyasi istikrar olasılığını sağlayacağı varsayılan bir sistemi savunur[810] SPİNOZA ve MADİSON'daki temel kabul, tüm insanların ortak noktasının rasyonellik olduğudur. Tutkular ya da mantıksızlıklar topluma ya az ya da rastgele yayılır.[811] Burada hem klasik cumhuriyetçilerin hem de günümüzde cumhuriyetçiliği savunan teorisyenlerin *özgürlüğün* cumhuriyetçi bir yapı için neden vazgeçilmez olduğu savı kendini gösterir; özgür bireyler, kişisel arzularından sıyrılarak gruplaştıkça rasyonelliğe yaklaşır, devlet de herkesin özgürlüğünü geliştirerek siyaset alanında yurttaşlarıyla ortak bir zemin yaratır. Bu ortak zemin, her yurttaşın kendisi gibi düşünenlere daha kolay sempati duymasını sağlar. Artan sempati, daha sonra toplumdaki rekabet halindeki grupları azaltacak ve daha uyumlu ve birleşik bir toplum oluşturmaya yardımcı olacaktır. Özetle, bir toplum ne kadar rasyonelleşirse, toplumdaki rakip gruplar o denli azalır ve bu da herkes için faydalıdır. Böylece özgürlük sayesinde rasyonel hedeflere ulaşmak mümkün olur.[812] SPİNOZA'ya göre **devletin nihai amacı, elden geldiğince güvenlik altında yaşayabilmesi için, her insanı korkudan kurtarmak**,[813] onları eşit ve özgür yapmaktır. Dinsel temellerden kurtulan yöneticinin meşruiyeti de rasyonel olan ve

[809] FRANK, s. 142.

[810] HOBBES, popüler hükümetle hiç kimseye hesap vermemesi, verimsiz olması ve yolsuzluğa açık olmasıyla alay ederken SPINOZA otoritenin yayılmasının istikrara ve kamu ve özel çıkar arasında daha yüksek derecede kaynaşmaya yol açacağını savunur. Mutlak devlet gücünün potansiyel suistimallerini en aza indirme eğiliminde olan HOBBES'un aksine, SPINOZA devletin kendisinin, tebaaları için dış düşmanlardan daha büyük bir tehdit oluşturabileceğinin farkındadır. Bu nedenle, tebaa devlete ne kadar çok dahil olursa - yani, yöneticiler aynı zamanda ne kadar çok yönetilirse - bu tür açık baskının ortaya çıkma olasılığının o kadar düşük olduğunu düşünür. Bkz.: ROSENTHAL, Michael A. **Spinoza's "Republican Idea of Freedom"**. İçinde: MELAMED, Yitzhak Y. (ed.). A Companion to Spinoza. John Wiley & Sons, 2021, s. 408.

[811] Ibid., s. 143; Bkz. Federalist 51 nolu makale HAMILTON, MADISON, JAY, s. 120.

[812] FRANK, s. 147-148.

[813] SPINOZA (2016), s. 285.

özgürlüğü artıran yasalara itaati oluşturup bu yasaları uygulayarak yurttaşları daha özgür kıldığında gerçekleşir.[814]

b) İsviçre: Cumhuriyetçilikle Doğrudan Demokrasi Arasında

"Tiranlık denizinde cumhuriyetçi bir ada olarak görülen" İsviçre'nin güçlü devletlerle komşu olması ve onların işgal ve saldırılarına rağmen yüzlerce yıl süren kendine has konfederatif yapısı, 17. yüzyılda İngiltere'de kraliyet mutlakiyetçiliğinin yerini anayasal özgürlüğün almasını savunan Whigler ile 18. yüzyılda ABD'de anayasa yapımı esnasında hem federalistler hem de antifederalistler tarafından sıkça başvurulan bir ilham kaynağı olmuştu.[815] MADİSON, hem Federalist'in 19, 43 ve 46. makalelerinde hem de diğer yazılarında İsviçre'nin konfederal yapısı üzerine görüşlerini ifade etmiştir.[816] Benzer şekilde ADAMS ve MASON, bağımsızlık bildirgesi ve anayasanın yapımı esnasında İsviçre'nin yapısı üzerine yaptıkları incelemeleri yazılarında dile getirmişlerdi. Hem federalistlerin hem de anti-federalistlerin İsviçre örneği üzerinde durmaları özellikle merkeze bağlı ve sürekli bir orduya ihtiyaç olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştı. Antifederalistler, yöneticilerin emellerine hizmet etmek için kurulan sürekli orduların aşırı vergilendirme ile finanse edilerek halkın boyun eğmesine neden olacağını savunurken İsviçre'nin milis yapısına sığınıyorlardı; federalistler ise bu argümanlara karşı Federalist'in 19. makalesinde İsviçre'nin ordu konusunda kendilerine örnek olamayacağını delillendirmeye çalışmıştır.[817]

---

[814] Ibid., s. 151.

[815] HALBROOK, Stephen P., **The Swiss Confederation in the Eyes of America's Founders'**. Swiss American Historical Society Review, 2012, s. 33.

[816] Ibid., s. 52-53.

[817] Ibid., s. 52; İsviçre'nin konfederal yapısı, günümüzde de ABD'de federalizm ile ilgili tartışmalarda gündeme gelmektedir. Yakın tarihli **Printz v. United States (95-1478), 521 U.S. 898 (1997)** davasında ABD Yüksek Mahkemesinde İsviçre ve Hollanda'nın federal yapısı özelinde yabancı anayasa örneklerin ABD Anayasasının yorumlanmasında esas alınıp alınmayacağı, ayrıntılı olarak hem kararda hem de karşıoyda yer almıştır: Bkz.: Ibid., s. 67-69.

Roma İmparatorluğu'ndan itibaren kendine has bir idari ve sosyal yapıya sahip olan İsviçre'de kantonların her biri bir cumhuriyet şeklinde teşkilatlanmıştı. Bu yapısı ile diğer Avrupa ülkelerinden farklı olan İsviçre ile Hollanda'yı karşılaştıran MEERMAN, aralarındaki farkı şöyle açıklar: Önemli uluslararası ilişkiler ve karmaşık iç düzenlemelerin olmadığı İsviçre'de yurttaşlar şehirlerde değil, dağınık köylerin çevresinde tarım ve hayvancılıkla uğraşıyor, kantonlarının sorunlarını çözmek için yılda bir kez toplanmalarının dışında egemenlik haklarını günlük işlerin idaresi için seçilmiş görevlilere bırakıyorlardı. Bu coğrafi ve idari yapı, Avrupa'nın diğer ülkelerinden eşsiz şekilde farklıydı.[818] İsviçre'nin yüzlerce yıl dış müdahale olmaksızın bağımsız kalması ve Avrupa savaşlarından çok uzun süre uzak kalmayı başarmış olması, Fransa ile Habsburglar arasındaki güç dengesi ve komşu Alman ve İtalyan devletlerinin henüz merkezileşmemiş küçük devletçikler olmasından kaynaklanıyordu.[819] BONAPARTE'ın Avrupa ülkelerini işgal girişimleri esnasında İsviçre, Fransa'nın Avusturya ve diğer ülkelerden askeri olarak korunması için Fransızlar tarafından işgal edilmişti.[820] Fransızlarca hazırlanan ve 12 Nisan 1798'de kabul edilen anayasa ile cumhuriyetçi bir ulus yaratmayı hedefleyen cumhuriyet kuruldu. Kantonlar sadece bir idari birime indirilirken, komünlerin imtiyazları da ellerinden alındı. Egemenlik artık ayrıcalıklı ailelerin tekelinde değildi; bundan böyle "yurttaşların bütünlüğü" içinde gerçekleşecekti. Birey ve devlet arasındaki ilişki tarihi bir değişime uğrayarak komünden anavatana, yani ulusa doğru evrilecekti. Fransızların baskısıyla kurulan cumhuriyetin amacı, eşitlikçi olmayan bir hiyerarşiyi özgür ve eşit yurttaşlardan oluşan bir toplumla değiştirmekti.[821]

[818] VELEMA, s. 10

[819] PALMER, s. 665.

[820] SCHOLLENBERGER, Johann Jacob; ZOLLER, Otto. **Das Bundesstaatsrecht der Schweiz: Geschichte und System**. Springer-Verlag, 1920, s. 35-36.

[821] ARLETTAZ, Silvia. **From Rights to Citizenship to the Helvetian Indigénat. Political integration of citizens under the Helvetic Republic**. İçinde: ODDENS, Joris/Rutjes, MART/Jacobs, Erik (éd.): The

İlk maddesi *"Helvetic Cumhuriyeti bölünmez bir devlettir"* olan 1798 Anayasasının 8. maddesi eşitliğe aykırı her kalıtsal bir güç, rütbe ve unvanı yasaklıyordu: *"Kalıtsal ayrıcalıklar kibir ve baskı yaratır, cehalet ve tembelliğe yol açar ve insanların şeyler, olaylar ve insanlar hakkındaki görüşlerini yanlış yönlendirir."*[822] Yirmi yaşını dolduran her yurttaşı bağlı olduğu kantonun yurttaşlık siciline kaydolmasını düzenleyen 24. madde uyarınca her uyruğun ayrıca sadık bir yurttaş olması için bir de yemin etmesi gerekiyordu. Anayasanın 36. maddesi ile iki kanatlı bir yasama öngörülmüştü; Senato ve Büyük Konsey. Yürütme ise 71. madde ile beş üyeden oluşan bir icra organına bırakılmıştı. Anayasanın 26. maddesi din adamlarına siyasi faaliyetlerde bulunma ve toplantılara katılma yasağı koymuştu. Temsili demokrasi aracılığıyla ulus-devlet inşasının hedeflendiği 1798 Anayasası, kısa süre sonra elitleri rahatsız edecekti; yerli elitler henüz 1798'de oy hakkını kısıtlayıcı önlemler üzerine anlaşmaya varmışlardı. Ayrıca eğitim almamış yurttaşların da tasfiyesi hedeflenmişti. Kısıtlamalar sadece okuma-yazma ile sınırlı değildi, mali sınırlar da planlanmıştı. 1798 Anayasasından duyulan rahatsızlığın bir diğer sebebi de ulusal birlik temelli devlet modelinin ülkenin kanton geleneği ile din ve dil çeşitliliği nedeniyle uygulanamaz olmasıydı.[823] Yeni cumhuriyetin getirdiği ek vergilerin özellikle dağlık kantonlarda yarattığı rahatsızlık da cabasıydı. Sonuç olarak 1798 Anayasası ile getirilen temsili demokrasi, İsviçrelilerin hiç de alışık olmadığı şekilde merkezi bir hükümet otoritesini zorunlu kılıyordu.[824] Böylece 1798 Anayasası, eski anayasanın kendilerine verdiği seçimlerin aşırı büyük bölümünü halkın elinden alıyor ve bunu usulüne uygun

---

Political Culture of the Sister Republics, 1794, 1806, Amsterdam University Press, Amsterdam 2015, s. 86.

[822] Aslı Fransızca olan 1798 Anayasasının Almanca metni için Bkz: MAJER, Diemut; HUNZIKER, Margarete. **Verfassungsstrukturen, Freiheits-und Gleichheitsrechte in Europa seit 1789: eine Sammlung ausgewählter Verfassungstexte**. Universitätsverlag Karlsruhe, 2009, s. 113.

[823] BROUSSY, Antoine, **The Constitutional Debate in the Helvetic Republic in 1800-1801,** Between French influence and National Self-Government, İçinde Oddens, Joris/Rutjes, Mart/Jacobs, Erik (éd.): The Political Culture of the Sister Republics, 1794, 1806, Amsterdam University Press, Amsterdam 2015, s. 201.

[824] PALMER, s. 680.

olarak oluşturulmuş makamlara devrediyordu.[825] Bu düzenlemeleri öngören 1801 ve 1802 Anayasaları, 1799-1802 arasında gerçekleşen İkinci Koalisyon Savaşının sona ermesiyle uygulamaya geçemeden yeni bir hukuki duruma dönüşecekti. Fransız askeri birliklerinin ülkeden çekilmesiyle yaşanan ara dönemden sonra BONAPARTE'ın arabulucu olarak birbirleriyle çatışan cumhuriyetçilerle federalistleri bir araya getirmesiyle 19 Şubat 1803 tarihli Arabuluculuk Yasası[826] kabul edildi.[827] 1815'te Viyana Kongresi'nin toplanması, İsviçre'nin hem bağımsız bir devlet olarak tanınmasına, hem de 1848'de ilan edilecek olan anayasaya kadar bir ara döneme işaret ediyordu.

İsviçre'de 1798-1815 arasındaki anayasalı dönemde, bir yandan klasik cumhuriyetten modern cumhuriyet geçiş, diğer yanda özgürlük ve özerkliği kanıksamış kantonların ulusal birlik amacıyla yetkilerini merkeze devretmeleri, ülkedeki cumhuriyetçilik tartışmalarını canlı tutmuştur: Yahudilere yurttaşlık haklarının tanınmaması ve kadınların da ikinci sınıfa itilmesi[828] Katolik-Protestan gerginliğinin taze olduğu bir dönemde din adamlarının siyasi hayattan uzaklaştırılması, nihayet elitlerin temsili demokrasi yoluyla seçme hakkına sahip olan yurttaşları kısıtlama girişimleri.

Bu tartışmalar, yukarıda da değinildiği üzere İsviçreli entelektüelleri klasik ve modern cumhuriyetçiliğin farklı yönlerini birleştirmeye çalışmalarına neden olmuştu. Amaçlanan gerçekten aydınlanmış cumhuriyetçi bir ruhtu; modern zamanların ihtiyaçlarına cevap verecek olan bu ruhu kazanabilmek için yurtseverlik erdemi temel bir rol oynayacaktı.[829] Ancak bu erdemin klasik cumhuriyetçi düşüncede olduğu gibi

[825] ARLETTAZ, s. 90-91.

[826] *Mediationsakte*. Metin aslında anayasa formundadır.

[827] SCHOLLENBERGER, s. 39.

[828] ARLETTAZ, s. 91-92.

[829] WEEBER, Urte, **New Wine in Old Wineskins - Republicanism in the Helvetic Republic**. İçinde: Oddens, Joris/Rutjes, Mart/Jacobs, Erik (Ed.): The Political Culture of the Sister Republics, 1794, 1806, Amsterdam University Press, Amsterdam 2015, s. 61.

silahlı mücadele ile değil, modern zamana uygun bir şekilde ancak eğitimle yaşatılacağı da aynı entelektüel çevrenin ortak görüşü haline gelecekti.[830] Yurtseverlik eğitiminin okullarda verilmesi, böylece yurttaşları "gerçek özgürlüğe" kavuşturmak için eğitim ve aile üzerine çeşitli reformlar yapılması planlanmıştı.[831]

1798 Anayasası, kısa ömürlü de olsa Fransız Devriminin getirdiği ilkelerin etkisi kalıcı olacaktı; kanun önünde eşitlik, yasa tarafından teminat altına alınan medeni haklar, modern yurttaşlık ve coğrafi tekdüzelik bu kalıcılığın en önemli sonuçlarıdır.[832]

1848 Anayasası'nın kabulünden önce ülkede kısa süren bir iç savaş yaşanacaktı. Yukarıda da kısaca yer verilen Katolik-Protestan gerginliği bu kez kantonların kamplaşmasını getirmiş ve 1845'te Katolik yedi kanton, Sonderbund diye adlandırdıkları ayrı bir koruyucu ittifak yani konfederasyon ilan etmişlerdi.[833] Orta İsviçre'de yer alan kantonların bu ittifakı, aslında kökenleri 16. yüzyıla kadar uzanan bir uyuşmazlığın su yüzüne çıkmasıydı; konfederasyonun birliğini bozacağı anlaşılan ittifaka karşı liberallerin çoğunlukta olduğu Federal Meclis, 20 Temmuz 1847'de Sonderbund'u yasadışı sayarak kaldırılmasına karar verdi.[834] İttifak üyelerinin bu karara silahla karşılık vermesi üzerine konfederasyon ordusunun müdahalesi aynı yılın sonbaharında kısa süren çatışmaların ardından sorunun askeri yönünü halletti, ancak politik olarak bu ayrım uzun süre ülke siyasetinde etkilerini gösterecekti.[835] Bu gelişmelerin hemen ardından hazırlıkları tamamlanan yeni Anayasa 12 Eylül 1848'de ilan edildi. Kısmi revizyonlarla bugüne kadar temel yapısıyla ayakta kalan anayasa ile İsviçre eyaletler konfederasyonu yerine artık federal bir devlet şeklini almış oldu.[836]

---

[830] Ibid.

[831] Ibid.

[832] PALMER, s. 683.

[833] KOCH, Maximilian. **Führung durch Nichtführung am Beispiel der Schweiz: zur Herrschaftsausübung in der Eidgenossenschaft**. Springer-Verlag, 2013, s. 112.

[834] Ibid., s. 113.

[835] Ibid.

[836] CAENEGEM, Raoul Charles Caenegem**. An Historical Introduction to Western Constitutional Law**. Cambridge University Press, 1995, s. 242.

Federal hükümet şeklinin yanında doğrudan ve dolaylı/temsili demokrasinin unsurlarını taşıyan anayasa ile biri nüfusa göre temsilcilerden oluşan Ulusal Konsey, diğeri ise kanton başına iki üyeden oluşan Eyaletler Konseyi, çift meclisli Federal Meclis'i meydana getirecekti. Yasamanın bu yapısı, ABD Anayasasından mülhem iken, yürütme organında ise İsviçre'ye özgü bir sistem getirilmişti. 1848 Anayasasının 83. maddesi[837] yürütme erkini yedi üyeden oluşan Federal Konsey'e vermiştir. Yedi üye, Ulusal Konsey'in üyeleri arasından seçilir ve onlar da kendi aralarından bir yıllığına devlet başkanını seçer.

Yedi üyeden oluşan Federal Konsey'in yapısı, halen yürürlükte olan 1999 Anayasasının 177. maddesinde düzenlenmiştir. İsviçre'ye özgü bu uygulama aslında 1798 Anayasasının 70. maddesiyle beş kişi olarak düzenlenmişti. BONAPARTE, İsviçre hükümetinin yerleştirdiği beş kişinin birbirlerini denetleyeceğini ve koruyacağını, böylece hiç kimsenin çok fazla güce sahip olmayacağını öngörmüştü.[838] Yürütme erkinin birden fazla kişiden oluşması, Roma Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren bilinen bir yöntemdi. Ancak modern çağda böyle bir tercihte bulunulması, teorik olarak Federalist Yazıları kaleme alanlara göre mümkün değildi. HAMİLTON'a göre yürütme konseyi fikri, iktidarı birkaç kişinin elinde tek bir adama göre daha güvenli gören *cumhuriyetçi kıskançlık*[839] ilkesinden türetilmişti.[840] Ancak HAMİLTON, bu kuralın, yürütme gücüne hiçbir şekilde uygulanabileceğini düşünmüyordu, zira yazara göre yürütme gücünün tek kişide olduğunda sınırlandırılması daha kolay olacaktı.[841]

---

[837] Şimdiki İsviçre Anayasasının 174. maddesi.

[838] KOCH, s. 165.

[839] *republican jealousy.*

[840] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 203.

[841] Ibid.; ABD Anayasasını hazırlayanlar için İsviçre, dikkate alınması gereken örneklerden biri olmuştu. Uzun süredir cumhuriyetçi bir sisteme sahip olmaları, kurucuların ilgisini çekmişti. İsviçre örneğini de yeni anayasayı hazırlarken dikkate almalarından yaklaşık 50 yıl sonra bu kez İsviçreli anayasa yapıcıları, 1848 Anayasasını hazırlarken Amerikan Anayasasının biri demografiye göre seçilen, diğeri eyalete eşit temsil getiren çift meclis sistemini hemen hemen aynen alacaklardır.

Yasama ve yürütme organı bu şekilde oluşan İsviçre, bir yandan başkanlık sisteminin diğer taraftan ise parlamenter demokrasinin unsurlarını barındırmaktadır. Bu bağlamda, federal hükümet sistemi aslında melez bir sistemdir.[842] Sistemin başkanlık rejimini çağrıştıran yönleri, halk yerine parlamento tarafından seçilen iktidarı paylaşmaya dayalı bir yürütme gücü olması, milletvekillerinin yürütmenin üyesi olamaması ve yine parlamentonun hükümetin tümü ya da her bir üyesine karşı güvensizlik oyu verememesi iken, parlamenter demokrasiye uygun yönleri ise çift meclis sisteminin olması ve yürütmeyi kendi içinden seçmesi, buna karşın yürütmenin parlamentoyu feshetmesi ya da seçimlerin tarihini planlamasının mümkün olmamasıdır.[843]

1848 Anayasası ile başlayan süreçte, kökleri orta çağa kadar uzanan referandum yoluyla doğrudan demokrasiye imkan tanınması, 1874 anayasa revizyonuyla eklenen 120. madde ile anayasal düzenlemeye kavuşmuştur. Elli bin yurttaşın talebiyle anayasa değişikliklerinin halkoylamasına sunulmasına dair düzenleme, bazı değişikliklerle halen İsviçre Anayasasında (138-142. m.) yer almaktadır.

1798 Anayasasında geçen "cumhuriyet" ibaresi, daha sonraki anayasalarda yer almamaktadır; ancak ülkenin anayasal tarihi ve toplumsal politika kültürü cumhuriyetçi bir yapıyı bazı istisnalarla da olsa barındırmaktadır. İsviçre'de yurttaşlar, aşağıdan yukarıya doğru yoğun bir örgütsel bir yapıyla donanmışlardır: Okul konseyleri, kilise konseyleri, yerel konseyler, ilçe konseyleri, şehir konseyleri, kanton konseyleri, hükümet konsey üyeleri, ulusal konsey, eyaletler konseyi, federal konsey ve diğerleri gibi. Bu anlamda cumhuriyetçi bir toplumun en önemli unsurlarından olan katılımcılığın yüksek oranda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan yasama referandumu için oy veren nüfusun yüzde biri, halk inisiyatifi için oy veren nüfusun

[842] KOCH, s. 164; LIJPHART, Arend. **Demokrasi Motifleri**. Çev.: AYAS, Güneş ve BULSUN, Utku Umut, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 122.
[843] KOCH, s. 174; CAENEGEM, s. 242.

yüzde ikisinin yeterli olması da halkın siyasi gündemi belirleme veya parlamento kararlarını tersine çevirebilme gücüne sahip olması anlamına gelmektedir.[844] Bu hakkın sıklıkla kullanımı, siyasi sistemin istikrarsızlığına yol açma riskinin yanında federal müzakere demokrasisi nedeniyle İsviçre'deki siyasi karar alma süreçlerinin yavaşlaması riski de mevcuttur.[845]

Her ne kadar seçmenlerin doğrudan demokratik araçları kullanarak siyasi elitlerin iktidarını kullanmasına fiilen müdahale etmesi cazip gelse de siyasi ve sosyal sorunların çözümünde uzmanlık gerektiren bir yaklaşım yerine nüfusun küçük bir bölümünün harekete geçireceği iradenin kararlara yansıması, seçmenlerin genellikle tahmin edilemez ve duygusal refleksleri ile birleşince siyasi alanda büyük sürprizlere yol açma keyfiliğini de akla getirir: İsviçre'nin Avrupa Ekonomik Alanı'na dahil olamaması, benzer şekilde Birleşmiş Milletler'e üyeliğinin referandumlar nedeniyle gecikmesi gibi.[846] Ulusal ölçekte alınması gereken kararların gerek seçmenler gerekse kantonlar tarafından engellemesi riski, yönetimin etkinliğini kısıtlamakta iken İsviçre'nin karar alma aşamalarındaki bu riskler -doğrudan- demokrasi ile cumhuriyetçilik arasındaki gerilimin de günümüzdeki en somut örneğini oluşturmaktadır. Halk girişimi, referandum gibi doğrudan demokrasinin unsurlarının sonuçlarının siyasi ve yargısal denetiminin eksikliği de cumhuriyetçiliğin bu ülkedeki eksik yönlerindendir.

c) Alman İdealizmi: Birlik Hayali

aa) Fikri Temeller

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde krallığın yanı sıra prensliklere bölünmüş bir halde ayakta durmaya çalışan Almanya'da Fransız Devriminin etkileri çok

[844] KOCH, s. 319.
[845] Ibid.
[846] Ibid., s. 320.

erken görülmeye başlanmıştır. Özellikle Fransa ile komşu bölgelerde henüz 1790'da köylü ayaklanmaları başlamıştı.[847] Batıdaki ayaklanmalara karşı Hamburg gibi büyük şehirlerde Fransız Devriminin liderlerinin eserleri tercüme edilerek devrime duyulan hayranlık dile getiriliyordu. Devrimden sonra kurulan kardeş cumhuriyetlerden biri de 1797-1801 yılları arasında Ren nehrinin batısında kurulan Cisrhenane Cumhuriyeti'ydi.[848] 1801'de BONAPARTE tarafından ilhak edilmesine rağmen Bavyera gibi diğer Alman topraklarında da cumhuriyetçi hareketler filizlenmişti; ancak Fransızların bu hareketleri desteklememeleri ve BONAPARTE'ın İngiltere'ye karşı kurduğu kara ablukasının bir parçası olarak Alman prensliklerinin birleştirilerek merkezi bir yönetime kavuşturma planı, cumhuriyetçi hareketlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Buna karşın aynı dönemde Alman aydınlarının başını çektiği ve Alman İdealizmi[849] adı verilen yeni bir dönem başlıyordu. KANT ile başlayan bu dönemde HEGEL'in yanı sıra FİCHTE, FROSTER, SCHİLLER, SCHLEGEL, SCHELLİNG, SCHLEİERMACHER gibi isimler yer almaktaydı. Alman İdealizmi, kendi içinde felsefi bir birlik taşımasa ve kendileri tarafından bu isim verilmese de genel olarak KANT'ın öncülüğünde **Saf Aklın Eleştirisi**'nin (1781) ortaya çıkışından 1860'larda ortaya çıkan Yeni-Kantçılığa kadar olan dönemde, Alman felsefesinin yaşadığı altın çağı kapsar.[850]

ab) İmmanuel KANT

KANT'ın (1724-1804) cumhuriyetçilik ile ilgili eserlerini verdiği dönem, tarihin önemli kırılma noktalarından birine denk gelir. Avrupa'da mutlakiyetçi devlet anlayışı büyük bir krize girmiş, ABD'nin kurulmasıyla kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı,

[847] PALMER, s. 692.
[848] *Cisrhenanische Republik.*
[849] Alman İdealizmi için Bkz.: COPLESTON, Frederick C. **Alman İdealizmi.** Çev. Aziz YARDIMLI, İdea Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2010.
[850] SANDKÜHLER, Hans Jörg (ed.). **Handbuch Deutscher Idealismus**. Springer-Verlag, 2005, s. 20.

meşruiyetini yurttaşlarının oyundan alan bir sistemin ilk adımları atılmış ve Fransız Devrimiyle mutlakiyetçi eski rejimin yerine kendini cumhuriyet olarak adlandıran bir devlet anlayışına geçilmeye başlanmıştı.[851] KANT, bir yandan Avrupa'yı baştan aşağı sarsmaya başlayan Fransız Devrimine ilgi duyarken, diğer taraftan bunun bir devrim olmadığını savunmuştu. Ona göre devrim hakkı zaten yoktu; direnme hakkı da sadece, hükümdarın yasadışı veya ahlaksız talimatlar verdiği birkaç durumla sınırlıydı.[852]

KANT, Prusya ile Fransa arasında barış antlaşmasının imzalandığı 1795'te yayınladığı **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme** isimli eserinde dünya barışının ne ilişkin düşüncelerini bir araya getirmiştir. *"Her devletin -sivil*[853]*- anayasası cumhuriyet olmalıdır"* diyen KANT, bu cumhuriyetçi bir anayasanın sahip olması gereken üç öğeyi şöyle sıralar: "İnsan olmaları bakımından toplumun her üyesine özgürlük veren, uyruklarının ortak ve tek yasa koyucuya bağlı olduğu ve uyruk olarak her üyenin bütün diğerleri ile eşitliği üzerine kurulan bir anayasa, cumhuriyetçidir."[854] KANT'ın anayasa ile kurulan toplumsal sözleşmedeki sıralaması özgürlük, eşitlik ve bağımsızlık olmak üzere üç *a priori* siyasi ilkeden oluşur.[855] KANT'ın tasarladığı cumhuriyetçi anayasada yurttaşlar, savaşın ilan edilip edilmemesi yönündeki en temel soruları oylarıyla cevaplandırırlar.[856] Oysa otokratik bir hükümdar için bu soruya cevap vermek çok

---

[851] ÖKTEN, Kaan H., **Kant'ta Barışın Yazgısallığı**, Cogito, Sonsuzluğun Sınırında: lmmanuel Kant, Sayı: 41-42, 2005. s. 419.

[852] VON BEYME, Klaus. **Geschichte der politischen Theorien in Deutschland 1300-2000**. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009, s. 189.

[853] Almanca aslında ***bürgerliche***, İngilizce çevirisinde ise ***civil*** kelimesi kullanılmıştır: Eseri Türkçeye çevirenlerden ABADAN/MERAY, ***bürgerliche verfassung*** karşılığı olarak ***esas teşkilatı*** demeyi uygun bulmuştur: KANT, Immanuel, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, Çev.: ABADAN, Yavuz; MERAY, Seha L., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1960, s. 18; HIRŞ ise *bürgerliche verfassung* karşılığı olarak ***kamusal teşkilât*** şeklinde bir tercihte bulunmuştur: HIRŞ, Ernest. **Kant'ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1946, Sayı: 3.1., s. 9.; Metnin orijinal almanca metni için: VON DER GABLENTZ, Otto Heinrich (Ed.)., **Immanuel Kant: Politische Schriften**. Springer-Verlag, 1965, s. 111-112; İngilizce çevirisi için KANT, Immanuel. **Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History**. Ed. Pauline Kleingeld, Yale University Press, 2006. s. 74-75.

[854] KANT (1965), s. 111.

[855] KERSTING, Wolfgang. **Politika, Özgürlük ve Düzen: Kant'ın Politika Felsefesi**. İçinde Kant Felsefesinin Politik Evreni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 72.

[856] KANT, s. 113.

kolaydır, zira devletin sahibi, ancak üyesi olmayan hükümdarın kendisi için kaybedeceği çok bir şey yoktur.[857]

Cumhuriyetçi bir anayasanın tanımlanmasından sonra, devlet şekillerini hâkimiyeti elinde tutanlara veya devlet başkanının halkı nasıl yönettiğine göre ikiye ayırır. Birincisi iktidarda olanlar bakımından kullanılan hükümranlık şeklidir (forma imperii). Burada antik Yunan'dan beri kabul edilen üçlü ayrıma gider: Tek kişinin yönetimi otokrasi, kendi aralarında birleşmiş birkaç kişinin elinde olması, aristokrasi ve toplumu oluşturan herkesin ortak yönetimi olan demokrasi.[858] İkinci ayrım ise hükümet şekline göredir (forma regiminis). Bunlar da devletin kalabalıkları bir halk haline getirdiği ve anayasaya dayanan hükümet şekilleri olup ya cumhuriyetçi ya da despotiklerdir.[859] Bu ayrım önemlidir, çünkü ona göre cumhuriyetçilik, yürütmenin yasamadan ayrı olduğu bir sistemdir. Despotizm ise devlet başkanının kamunun iradesi yerine geçirerek keyfi olarak yasaları uygulaması; diğer bir deyişle yasama ve yürütme gücünün tek kişinin elinde bulunduğu sistemdir. KANT'a göre otokrasi ve aristokrasi arasında kelimenin tam anlamıyla, demokrasi zorunlu olarak bir despotizm biçimidir; çünkü demokrasi, oya katılmayanlara karşı da kararların alındığı, böylece herkesin iradesi olmadan herkes adına kararların alındığı bir yürütme erki kurar. Bu şekilde alınan kararlar da hem *genel iradeyle* hem de özgürlükle çelişir.[860]

Kanun koyma iradesi ile o kanunun yürütmesinin aynı kişide birleşmesi, temsili olmayan bir sisteme işaret eder ki böyle bir hükümet şekli, hükümet şekli bile sayılamaz. Otokrasi ve aristokraside istisnai olarak iyi bir yönetim mümkünse de[861] demokraside "herkes efendi olmak istediğinden" temsili hükümet yine mümkün olmaz.

---

[857] Ibid.

[858] Ibid., s. 114.

[859] Ibid.

[860] Ibid.

[861] KANT, burada her iki sistemin temsil açısından başarısız olduğunu söyler, ancak II. Frederick'in kendisinin devletin en büyük hizmetkârı olduğunu söylemesini örnek vererek istisnai de olsa şekilsizlik kusuru ile sakat olan aristokrasi ve otokrasi, temsili bir hükümete uygun bir hükümet şeklini alabilir: Ibid.

O halde (demokrasinin aksine) devleti yönetenlerin sayısı ne kadar az, temsil ettiklerinin sayısı da ne kadar fazla olursa bir anayasa cumhuriyetçiliğe o kadar çok yaklaşır.[862] Cumhuriyetçiliğin temsile ilişkin bu yönüne antik cumhuriyetlerde önem verilmemiştir; bu nedenle hepsinin sonu istibdatla sona ermişti. Oysa bir cumhuriyette hükümet şeklinin temsili olması şarttır, bu şart olmazsa anayasanın şekli ne olursa olsun yönetim, despot ve keyfi kalmaya mahkûmdur. Bu nedenle halk için, hükümetin şekli, daha önemlidir ve hükümet şekli mutlaka temsili olmak zorundadır.[863]

Alman düşünürün buraya kadarki nitelendirmelerinden iki önemli çıkarım yapmak mümkündür. Öncelikle KANT, dönemin ruhuna uygun olarak ve ABD Anayasasını hazırlayanlara benzer şekilde cumhuriyet ve demokrasinin aynı şey olmadıklarını söylemektedir. Onun yönetenlerin sayısının az temsil edilenlerin sayısının fazla olduğu bir sistemi cumhuriyet olarak nitelendirmesi, MADİSON'ın Federalist'in 10. makalesindeki görüşleriyle aynı yöndedir. MADİSON, bu makalede demokrasi ile cumhuriyet arasındaki farkı, ilkinde seçilen az sayıdaki yurttaşın temsili söz konusu iken ikincisinde daha fazla yurttaşın, daha büyük bir coğrafyada temsilinin mümkün olması diye açıklıyordu.[864] Yine KANT'ın cumhuriyetçi anayasayı tarif ederken yaptığı *genel irade* vurgusu onu, ROUSSEAU'nun cumhuriyete bakış açısına yaklaştırır. Gerçekten, yukarıda anayasanın varlığını özgürlük, yasaya bağlılık ve eşitlik olarak tanımlayan Alman düşünür, ROUSSEAU'nun Toplum Sözleşmesi'nde değindiği gibi insanın doğuştan gelen özgürlük hakkına uygun olarak, doğa durumunu yasal bir düzen

[862] Ibid., s. 115.

[863] Ibid., s. 115. KANT, bununla beraber Abbe SIEYES'in 1791'de yazdığı bir makalede monarkın başta olduğu bir cumhuriyetin de mümkün olabileceği şeklindeki görüşlerinden etkilenmiştir. SIEYES'e göre önemli olan, yürütme gücünün monarşik mi yoksa cumhuriyetçi bir hükümete mi verildiği değil, hükümetin temsili bir ilkeye bağlı olup olmadığıdır. 'Cumhuriyet' temsili hükümet anlamına geliyorsa, o zaman her iki taraf da -monarşistler ve cumhuriyetçiler- bir cumhuriyet için çabalıyorlardı. Bu anlamda KANT, SIEYES'den etkilenecek, SIEYES de KANT'ın Fransızcaya çevrilen eserlerini okuduktan sonra onunla irtibat kurmaya çalışacaktır: Bkz: JONES, Gareth Stedman. **Kant, the French Revolution and the Definition of the Republic**. İçinde: The Invention of the Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 155. Modern cumhuriyet üzerine eser veren her iki düşünür yasamayı ön plana çıkarmıştır. İleride inceleneceği üzere cumhuriyetler için yasama, demokrasiler için yürütme erki önemlidir.

[864] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 52.

ile değiştirmenin tek meşru yolunu herkesin, yasalara eşit derecede tabi olduğu genel bir yasama iradesi içinde birleşmekten ibaret olarak görür. Sözleşmeci toplumun yapısı, cumhuriyetçi bir anayasanın çerçevesini içerir.[865] Böylece toplumsal sözleşme, her politik toplum için geçerli olan akılcı bir anayasadır.[866] Ancak KANT'ın ROUSSEAU'dan ayrıldığı yerler de vardır; Cenevreli düşünürün aksine iktidarın bir, birkaç ya da daha fazla kişiden oluşması onun felsefesi bağlamında yalnızca ikincil öneme sahiptir. Önemli olan kimin yönettiği değil, nasıl yönettiğidir. Bu da ya cumhuriyetçi, yani özgürlüğe ve eşitliğe uygun, ya da bunların aksine despot bir iradedir.[867] ROUSSEAU, temsilcileri dışlayıp doğrudan demokrasiyi savunurken KANT temsilcilerin sistemde olmasını kabul eder: Her gerçek cumhuriyet, yurttaşların kendi temsilcileri (vekilleri) aracılığıyla haklarını güvence altına almak anlamına gelen, halkın temsili sisteminden başka bir şey değildir ve olamaz.[868]

KANT'ın anayasal bir cumhuriyeti oluşturduğunu varsaydığı toplumsal sözleşme teorisi, HOBBES'un düşündüğü gibi kendi çıkarlarına yönelmiş bireyler arasındaki bir uzlaşma değildir. Toplumsal sözleşme, yasal bir düzenin kurulmasının nasıl bir zorunluluk olduğunu gösteren bir düşünce deneyidir. Zorunlu bir kamu düzeninin akla uygun olduğunu savunan bu teoride hukuk, bu düzenin nasıl adil, yani bir kişinin özgürlüğünün genel yasa altındaki herkesin özgürlüğü ile uyuşabileceğini de göstermektedir.[869]

KANT'ın rasyonel hukuka dayanan anayasacılığı, antik dönemden beri bilinen geleneksel yönetim biçimlerinin değiştirilmesini değil, daha ziyade cumhuriyetleştirme yoluyla dönüşümlerini hedefler. Çünkü yalnızca cumhuriyet, tebaa halindeki bir halkı

---

[865] KERSTING, Wolfgang. **Die bürgerliche Verfassung in jedem Staate soll republikanisch sein**. İçinde: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), 1. Cilt, Akademie Verlag, 2004, s. 92.
[866] KERSTING (2010), s. 71.
[867] KERSTING (2004), s. 103.
[868] KANT, s. 207.
[869] HÖLZING, Philipp. **Republikanismus in Deutschland. Kant, Forster, Schlegel**. İçinde: Die Aktualität des Republikanismus. Nomos Verlagsgesellschaft, 2016, s. 234.

yurttaşlardan oluşan bir halka dönüştürür.[870] KANT'ın cumhuriyetçi bir anayasa tasarımı, üç koşulu içerir: birincisi, tüm ulusal anayasaların cumhuriyetleştirilmesi, ikincisi, cumhuriyetlerin küresel cumhuriyetini kurmak amacıyla devletler arası ilişkilerin cumhuriyetleştirilmesi ve üçüncüsü, dünya yurttaşlığının kurumsallaştırılması.[871]

KANT'ın genel irade ve demokrasiye karşı takındığı olumsuz tutumun ilk eleştirisi, **Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Deneme** başlıklı eserin yayımlanmasından bir yıl sonra, yine bir Alman olan SCHLEGEL tarafından yapılır. Friedrich SCHLEGEL 1796'da yayınladığı eserinde[872] KANT'ın ROUSSEAU ve SİEYÉS'e kadar uzanan cumhuriyetçilik anlayışını ve tarihsel modelini sorgular. KANT'ın genel iradeye bakışını eleştirerek çoğunluğun iradesinin genel iradenin bir vekili olarak görülmesi gerektiğini söyler.[873] Kendisi de bir cumhuriyetçi olan SCHLEGEL, genel iradenin cumhuriyetçiliğin gerekli bir koşulu olmasına rağmen, saf deneyim alanında gerçekleşemeyeceğini ve yalnızca saf düşünceler dünyasında var olduğunu ileri sürerek genel iradeye *a priori* değil pratik bir yaklaşımla ele alır: Tüm ampirik iradeler siyasi karar almada eşit paya sahiptir: Tek geçerli siyasi kurgu, eşitlik yasasına dayalı olandır: çoğunluğun iradesi bir vekil olarak kullanılmalıdır. SCHLEGEL, buradan KANT'ın tam aksine cumhuriyetçiliğin zorunlu olarak demokratik olduğu sonucunu çıkarır.[874] Ona göre işte tam bu nedenle demokrasinin zorunlu olarak despotik olduğu da kanıtlanamamıştır.[875] Ayrıca KANT'ın kötülediği çarpık sistemin de demokrasi olarak değil, oklokrasi olarak adlandırılması gerektiğini de savunur.[876]

---

[870] KANT, s. 106.
[871] HÖLZING, s. 237.
[872] *Versuch über den Begriff des Republikanismus, veranlasst durch die Kantische Schrift zum ewigen Frieden.*
[873] ENDRES, Johannes. **Friedrich Schlegel-Handbuch**. JB Metzler, 2017, s. 240-242
[874] WIEGAND, s. 30.
[875] ENDRES, Op. cit.
[876] Ibid.

KANT'ın cumhuriyetçiliğinin temel unsurlarını şöyle sıralayabiliriz: Halk egemenliği, MONTESQUİEU'nun klasik argümantasyonunu yakından takip eden hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı fikri ve son olarak herkesin eşit özgürlük haklarının korunması.[877] KANT, Fransızlardan ilham alarak geliştirdiği idealini gerçekleştirmek için onlardan farklı olarak halkın devrim yapma hakkını reddeder ve radikal bir devrim yerine ılımlı bir geçişi tercih eder. Koşullar gerektiriyorsa, -Almanya'da- hayırsever bir monarşinin yardımıyla da cumhuriyet kurulabilir. Hatta devlet biçimleri teorisi açısından paradoksal olsa da bir monarşi çerçevesinde bir cumhuriyet de mümkündür.[878] Böyle bir yönetim de az önce belirtildiği üzere ancak monarşiden cumhuriyete geçiş döneminde olabilir. *"Bir devlet, mevcut anayasasına göre, halen despotik bir yönetime sahipse, halk, hukukun otoritesi fikrini etkileyebilene ve kendi kanunlarını yapacak hale gelene dek cumhuriyet benzeri bir idareye sahip olabilir."*[879]

KANT'ın monarşi ve cumhuriyetin geçici de olsa bir arada olabilmesini kabul etmesinin ardında cumhuriyetin ayırıcı vasfını yürütmede değil yasamada görmesi yatmaktadır. Gerçekten Alman düşünür, yönetim biçimlerine odaklanan bu cumhuriyet tanımı ile ilgilenmediğinden MACHİAVELLİ'nin yönetim biçimlerini yalnızca monarşi ve cumhuriyet olarak ikiye indirmesine de katılmaz.[880] KANT'ın fikirleri, yaklaşık bir yüzyıl sonra kurulacak Alman devletine öncülük edecektir; ancak Almanlar, Fransızların hızlı, tutkulu, ateşli fikir ve duygu coşkunluklarını hiçbir şekilde takip etmeyecek, anayasalarının çökmekte olan yapısının enkazından, kendi düşünce tarz,

[877]SCHMIDT, Rainer. **Verfassungskultur und Verfassungssoziologie: Politischer und Rechtlicher Konstitutionalismus in Deutschland im 19. Jahrhundert**. Springer-Verlag, 2012, s. 126.
[878] Ibid., s. 132.
[879] KANT, s. 135; ABADAN/MERAY, s. 41.
[880] SCHMIDT, s. 132.

gelenek ve duyarlılıklarına, yani halkının tüm ahlaki ihtiyaçlarına uyum sağlayacak yeni bir anayasa inşa etmeye çalışacaklardır.[881]

ac) Georg Wilhelm Friedrich HEGEL

KANT gibi HEGEL'in siyaset ile ilgili görüşlerinde de Fransız Devrimi'nin etkisi büyüktür. Ancak KANT'ın Fransız Devrimi hakkındaki görüşleri onu Almanya için birleşik bir cumhuriyetçi hükümet politikasına yönlendirirken, aynı ideale sahip HEGEL ise bambaşka bir siyaset teorisi geliştirmiştir. Fransız Devrimi hakkındaki görüşleri önceleri olumlu iken terör dönemindeki uygulamalar ve BONAPARTE dönemi savaşları, HEGEL'in cumhuriyet ve erdem hakkındaki görüşlerini değiştirmiştir.

HEGEL, MONTESQUİEU'nun kendisinden önce gösterdiği gibi cumhuriyetçiliğin dilinin kaçınılmaz olarak geçmişe ait olduğunu savunur. Antik Yunan ve Roma'nın cumhuriyet anlayışının "modernite" yani Fransız ve Amerikan Devrimleri tarafından yeniden yaratılması imkansızdır.[882] Özgün haliyle cumhuriyetçilik, siyasi yoldaşlık, kardeşlik ve toplumsal dayanışma hedeflenerek devrimle canlandırılmaya çalışılmıştı, ama Fransız Devriminin terör dönemiyle birlikte bu projeye katılamayan veya katılmayı reddeden herkese karşı cezalandırıcı bir metoda başvurulmuştu.[883] Antik çağ ile modern hayatın farkı birey-toplum, diğer bir ifadeyle bireysel varoluş ile kamusal yaşam arasındaki ilişkilerden kopuşu getirmişti ve bu nedenle erdem başta olmak üzere cumhuriyetçi kavramların yeniden ele alınmasını gerektiriyordu.[884] Antik çağda egemen olan kozmoloji anlayışının Hristiyanlıkla birlikte değişmeye başlaması ve

[881] Ibid., s. 139.

[882] SMITH, Steven B. **Hegel and the French Revolution: An Epitaph for Republicanism**. Social Research, The French Revolution and the Birth of Modernity, Spring 1989, Vol. 56, No. 1, The Johns Hopkins University Press, 1989, s. 253.

[883] Ibid.

[884] BUCHWALTER, Andrew. **"Hegel's Concept of Virtue**", Political Theory, Cilt: 20, No. 4, Kasım 1992, s. 554.

nihayet modern çağın getirdiği ekonomik bireyciliğin, siyasi liberalizmin, Protestan öznelliğinin, ulus-devlet merkeziyetçiliğinin sonucunda hem birey ile toplum hem de insan ve kendi gerçekliği arasında bir ikiye bölünme/çatallanma kaçınılmaz hale gelmişti.[885] MONTESQUİEU incelenirken değinildiği üzere modern hayatın getirdiği ekonomik gelişmelerle birlikte hacmi artan ticaret, uygarlığın gelişmesini etkilemiş, ancak erdemden yoksun bireyi ortaya çıkarmıştı.[886] Kendi çıkarını önemseyen bu "ihtiraslı" insan yapısını gören HEGEL, egoist bireylerin kamu işlerine çıkarlarını orada bulamazlarsa, katılmayacağını söyleyerek ihtirasın da erdem kavramına eklenmesi gerektiğini savunur.[887]

HEGEL'in modern bireyi, antik çağdan farklı olarak yurttaşlık vazifelerini, kamu işlerinin kendi özel meselesi olduğunu bildiği için benimser. Devlete karşı bu yükümlülüğü aynı zamanda -kendi- özgürlüğünün somutlaşmasını sağlar.[888] Kamu işlerine katılım, yukarıda da belirtildiği üzere antik çağdan farklı olarak doğrudan ve tam değil, sınırlı ve temsili olmak zorundadır ve hatta temsili bir hükümet, cumhuriyetçi erdemin tek şartıdır.[889] ROUSSEAU'nun temsile karşı olan fikirlerinin aksine HEGEL, temsili gerekliliğini savunup antikitenin kamusal alanını artık kurumsallaşmış bir kamusal alana çevirir. İşte modern çağın getirdiği girift ilişkilerin, ulus-devletin ve çağın diğer özelliklerini gözeterek devletin ve toplumun geriye döndürülemez şekilde ikiye ayrıldığı bir dünyada kamusal ile özel, evrensel ile bireysel arasındaki arabuluculuk işlevini de temsil yoluyla yasama meclisi yerine getirecektir.[890] Bunun

[885] Ibid.
[886] MONTESQUIEU (2019a) (IV-3), s. 54.
[887] BUCHWALTER, op. cit.
[888] Ibid., s. 563-564.
[889] Ibid., s. 571.
[890] HEGEL (1991), (§ 302) s. 245.

gerçekleştirildiğinde yurtseverliğin *sağduyudan*[891] siyasi erdemin de *halk ruhundan*[892] başka bir şey olmadığını savunur. [893]

HEGEL'in *tüm kamusal erdemlerin*[894] kaynağı olarak gördüğü yasama meclisi, genel temsilden değil korporatif temsilden[895] (standlardan) oluşur. Fransız Devriminin reddettiği bu sınıf/tabaka temelli meclis anlayışına göre vekiller belirli bir dernek, çıkar grubu veya kurumsal yapıyı temsil ederler.[896] Alman filozof, korporatif temsilin, genel temsilden daha iyi olduğunu savunurken halka karşı -aslında klasik cumhuriyetçilerde de var olan- güvensizliği öne çıkarır: *"Ne istediğini bilmek ve üstelik kendiliğinde ve kendisi-için iradenin, Akıl'ın, ne istediğini bilmek, asla halkın harcı olmayan bir derin bilginin ve sezgi gücünün işidir."*[897]

Az önce de değinildiği gibi temsili üstlenen *standlar*, bir yanda genel olarak hükümet (yürütme gücü), öbür yanda özel bireyler ve kuruluşlar halinde dağılmış halk arasında yer alırlar. Üyeleri hem devlet anlayışına ve ona sadakat duygusuna hem de özel gruplara ve bireylere has menfaat duygusuna sahiptirler. Ancak bu şekilde yürütme gücünün keyfi bir otorite, bir zorba olması ve komün, çıkar grupları ve bireylerin özel menfaatleri de korunmuş olur. Daha önemlisi, *standlar*, bireyleri devlet karşısında bir yığın oluşturmaktan ve böylece devletin karşısında yer, almaktan korurlar.[898] HEGEL, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri** başlıklı temel eserinde, temsili *stand* meclislerine vermesini temellendirirken özgürlüğe vurgu yapar. Yasamanın bu şekilde yapılanmasının amacının devlet işlerinin müzakeresinde ve karara bağlanmasında mükemmelliği sağlamak değil, hükümette yer almayan sivil toplum üyelerinin

[891] *Menschenverstand.*
[892] *Volksgeist.*
[893] Ibid.
[894] *Volkstugenden.*
[895] *Ständeversammlung.*
[896] Ibid.; HEGEL (1991), (§ 303) s. 245-246.
[897] HEGEL (1991), (§ 301) s. 243-244.
[898] Ibid., (§ 302) s. 245.

özgürlüğünü sağlamak için onları devlet işleri hakkında bilgilendirmek ve tartışmaya çağırmaktır.[899] HEGEL'in yasama meclisinin oluşumu ile ilgili olarak değinilecek son bir husus genel temsilin seçimlere olan ilgisizliği arttırması riskidir. Klasik cumhuriyetçi anlayış ve Atina demokrasisinde, halkın devlet yönetimine bizzat ilgi gösterip katılmaları (Atina) ya da seçtikleri temsilcilerle (Roma) bu katılımın sağlanması şarttı. Ancak HEGEL, büyük sayıda seçmenlerin yer aldığı büyük devletlerde seçmenlerin seçime karşı ilgilerini kaybettiklerini savunur; çünkü, seçmenlerin çok olduğu bir yerde, *"alınacak tek bir oyun bir etkisi yoktur ve oy hakkının seçmenlere çok yüce ve değerli bir şey gibi gösterilmesine rağmen, bunlar oy sandığı başına gelmezler. Böylece bu çeşit bir müessese, amacının tam tersi yönde işler ve seçim bir azınlığın, bir partinin ve dolayısıyla, asıl zararsız hale getirilmesi gereken rastgele bir özel menfaatin etkisi altına girer."*[900]

Temsilin -korporatif de olsa- gerekliliğini bu şekilde tanımadıktan sonra sıra kuvvetler ayrılığına gelir. Devleti, *"ruhun kendisi için yarattığı bir dünya"* olarak gören Alman filozof, Fransız Devriminde önce yasamanın yürütmeyi, daha sonra ise yürütmenin yasamayı yuttuğunu söylerken kuvvetler ayrılığı hakkında temkinlidir; kuvvetlerin her birinin kendi içinde bir bütün oluşturması ve diğer unsurları da içinde barındırması gerektiğini savunur.[901] Yasama, genel ve evrensele, yürütme ise tikelliğe karşı gelir, ancak yargı diye bir kuvvet yoktur, zira yasama ve yürütmeye göre "bireyselliği" ile onların alanının dışında kalır.[902]

---

[899] Ibid., (§ 314) s. 251.

[900] Ibid., (§ 311) s. 251.

[901] Ibid., (§ 272 ek not) Hegel'in eserinin Türkçe çevirisinde bulunmayan bu ekin Almancası için bkz: HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. **Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse Mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen**, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt, 1986, s. 434-435.; İngilizcesi için Bkz: HEGEL, Georg Wilhelm Fredrich. **Hegel: Elements of the Philosophy of Right**. Edited by Allen W. Wood, translated by H. B. Nisbet. Cambridge University Press, 1991, s. 307-308.

[902] HEGEL (1991), s. 222.

HEGEL, devleti üç temel öğeye bölmüştür: evrenseli belirleme ve kurma gücü olan yasama, bireysel durumların evrenselin kapsamına alınan yürütme gücü ve son kararı veren hükümdarlık gücü. İşte anayasal monarşi bu öğelerden oluşur.[903] Monarşi, meşruti şekliyle HEGEL için ideal devletin yönetim şekliydi. Hukuk Felsefesinin Prensipleri'nde monarşiye ve monarka oldukça geniş yer ayıran filozof, seçimli bir hükümdarı değil, irsi monarşiyi tercih eder. Filozofa göre seçime dayalı monarşi, kurumların en kötüsüdür.[904] Zira devletin gücü özel iradenin eline bırakılır. Seçilmiş bir devlet başkanı, devlette var olan tüm çıkarları eşit olarak temsil edemez. Sadece bir hükümdarla bu eşitliğe saygı duyulur. Bu şekilde, devlet, herkesin tercihi olmayabilecek bir kişi tarafından yönetilmek yerine "tek" bir birlik olarak hareket edebilir. Çünkü devlet başkanı rasyonel devletin gerekli bir parçasıdır ve yurttaşın tüm özel çıkarlarının ötesinde olmalıdır. Yurttaşın çıkarını savunma zaten yasamaya bırakılmıştır.[905]

Yukarıda da değinildiği gibi henüz seçim aşamasında halkın temsiline karşı çıkan, meclisin sınıflardan oluşmasını isteyen, ayrıca sınıfsal anlamda da tercihlerini belli eden HEGEL'in monarşiyi bu kadar "kutsayan" ve kuvvetler ayrılığına karşı olan bakışının temelinde Alman birliğinin ancak güçlü bir monarşi ile sağlanacağı kanısı yatmaktadır. HEGEL'in, kendisini, MACHİAVELLİ'nin İtalya için yaptığını, kendi zamanı için yapmaya çalışan Alman Machiavellisi olarak gördüğü de belirtilmiştir.[906] Filozofun monarka bakışında bir uçta onun İngiliz monarşisini örnek aldığı savı yatarken, diğer uçta ise monarşiyi kutsamasıyla totalitarizme babalık yaptığı iddiası da vardır.[907]

HEGEL'in devlete ve devlet yönetimine bakışında Alman birliğini kurma amacı, cumhuriyetçi ilkelerden bazı sapmaları da beraberinde taşımaktadır. Cumhuriyetçiliğin

---

[903] Ibid.
[904] Ibid., (§ 281) s. 233.
[905] BROOKS, Thom. **Hegel's Political Philosophy**. A Systematic Reading of the Philosophy of Right. Edinburgh University Press, 2012, s. 101 vd.
[906] AVINERI'den aktaran SMITH, s. 256.
[907] BROOKS, s. 96 vd.

hem klasik hem de modern anlayışında, devlet yönetiminde yurttaşların bizzat ve sırayla bu görevlerini yerine getirmesi vazgeçilmez ilkelerdendir. Ancak HEGEL, toplumu tarımsal, endüstriyel ve evrensel (sivil hizmetliler) sınıf olarak üçe bölerken[908] ülkeyi yönetme yetkisini monark ile birlikte sivil hizmetliler sınıfına vermektedir. Bu sınıf, doğuştan ve eğitilerek yönetme mevkiine hazırlanan resmi bir yönetici sınıfı olan bürokrasidir.[909] Bu sınıf, özel ve toplumsal çıkarlardan arınmış ve onlara karşı yansız kalarak bencil çıkarlar, özel ve yanlı ilgiler karşısında toplumun genel istencini ve aklını temsil edecektir.[910] Hatta HEGEL, cumhuriyetçilerin yasamaya verdiği önceliği bir yana bırakarak Hukuk Felsefesinin Prensipleri'nin üçüncü bölümünü oluşturan devlet bahsinde önceliği on beş sayfa yer ayırarak hükümdarlık gücü ve yürütmeye verirken yasama gücünü daha sonra incelemeyi tercih etmiştir. Ancak filozofun siyaset teorisinde cumhuriyetçi yönler de eksik değildir. HEGEL, kendisinden sonra Karl MARX'ın geliştireceği burjuva toplumu teorisinin de esin kaynağıdır.[911]

HEGEL, İngiltere'ye kıyasla çok az gelişen Alman sivil toplumunun farkındaydı ve devrimin ilan ettiği özgürlük ve eşitlik ilkelerini esas alarak *"İnsanlar insan oldukları için değerlidir, Yahudi, Katolik, Protestan, Alman, İtalyan vb. oldukları için değil"* diyebilmiştir.[912] Bu öngörüsüyle birlikte mevcut durumda toplumun devrimin getirdiği özgürlüğü koruyamayacağına inanıyordu. Bu nedenle devrim ile restorasyon arasında aracılık eden bir pozisyon alarak romantiklerle aydınlanma arasında bir sentez geliştirmiştir.[913] HEGEL, siyaset teorisinde irsi monarşi ve seçilmiş bürokratların karşısına temsili koyarak bireysel özgürlüklerin dengelenmesini hedefler. Filozofa göre

[908] HEGEL (1991), (§ 202) s. 169.
[909] Ibid., (§ 297) s. 241.; SABİNE, George Holland, **Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi**. Çev.: OZANKAYA, Özer, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 62.
[910] SABINE, s. 62-63.
[911] OTTMANN (2008) 3/2, s. 223.
[912] HEGEL (1991), (§ 209) s. 173.
[913] OTTMAN op. cit.

modern devlette yurttaşlar, devlet işlerinde yalnızca sınırlı bir paya sahiptir; belki de buradan hareketle ulusal temsilin yerine korporatif temsili önermektedir.

HEGEL'in ulusal temsilden ziyade kurumsal temsili savunduğu göz önüne alındığında, siyasi temsilin cumhuriyetçi duyguyu beslediğine dair iddiası şüpheli görünebilir, çünkü temsilciler bir bütün olarak toplumun çıkarlarına doğrudan katılmazlar. Eğer seçmenler genel temsil yoluyla milletvekillerini seçselerdi, ilişkileri sadece genel seçimlerle sınırlı olacaktı; bu da siyasal katılımı ve uyumu zayıflatacaktı. Korporatif temsilde ise herhangi biri, bir başkasının yerini almaz; *"menfaatin kendisinin, onu temsil eden kişide bilfiil mevcut olması ve de temsilcinin, kendi öz varlığının objektif unsurunu temsilen orada bulunması demektir."*[914] Böylece korporatif temsilin var olduğu meclislerde erdemler, yetenekler ve beceriler geliştirilir, halk her şeyden haberdar olur ve kamuoyu ile daha sağlıklı bir iletişim gerçekleştirilir.[915] Siyasi partilerin ideolojik ve kurumsal bir yapıda olmadığı 19. yüzyılın başında HEGEL'in temsili bireysel ve grup çıkarlarıyla özdeşleştirmesi, siyasi partilerin varlığını öngördüğü çıkarımını yapmak kanaatimizce mümkündür. Daha önce SPİNOZA ve MADİSON'da da görüldüğü üzere çıkar gruplarının kümeleşerek bir araya gelmesi ve fikirlerin çarpışarak toplum için en iyiye ulaşmanın kolaylaşması için grupların partileşmeleri kolaylıkla öngörülebilir. İşte HEGEL'in korporatif temsildeki amacı da bu doğrultuda benzer çıkar gruplarının menfaatlerinin temsilcileri yoluyla yasamaya ve dolayısıyla devlet yönetimine iletmesi olarak okunabilir.

KANT ve HEGEL'in görüşlerini birlikte değerlendirildiğinde ikisinin de Fransız Devriminden derin etkiler taşıdığını görmek mümkündür. Ancak her iki düşünür de devrimin getirdiği radikalizme karşı konumlanarak Alman devletine bu akımın gelmemesini hedeflemişlerdir. Fransa'da monarşinin sona ermesiyle birlikte terör

[914] HEGEL (1991), (§ 311) s. 250.
[915] HEGEL (1986), (§ 315z) s. 482-483.; HEGEL (1991), (§ 301) s. 243-244.

döneminin başladığını görerek ülkeleri için makul bir monarşi teorisi geliştirmişlerdir.[916] Monarşiyi bozmadan, yasama yoluyla kurulacak cumhuriyetçi bir yapıda yasamanın nasıl teşekkül edeceğini ikisi de farklı kompozisyonlarda düşünmüşlerdir. Sonuç olarak her iki düşünürün devrimin getireceği radikal etkileri kırparak bir restorasyon yoluyla Alman birliğini sağlamayı hedeflediği söylenebilir. Alman idealistlerinin tarihselcilik teorisini ele alıp geliştirmelerinde de Fransız askeri tehdidinin önemi de dikkate alınmalıdır.

aç) Karl MARX

MARX, **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi** isimli kitabında, monarşi ve cumhuriyet arasındaki çatışmayı soyut devlet içerisinde bir çatışma olarak nitelendirir ve -siyasal- cumhuriyeti, soyut devlet biçimi içerisindeki demokrasi olarak tanımlar. Düşünüre göre demokrasinin soyut devlet biçimi cumhuriyettir.[917] Dolayısıyla demokrasiye en yakın devlet biçimi de cumhuriyettir. Cumhuriyet olarak Fransa ve ABD'yi, monarşi olarak ise Prusya'yı örnek veren MARX, mülkiyet, sivil toplum, evlilik gibi hukukun ve devletin tüm içeriğinin ufak tefek değişikliklerle her iki ülkede de aynı olduğunu ileri sürerek hem cumhuriyeti hem de monarşiyi basit bir siyasal biçim olarak tanımlar. Oysa devletin içeriği bu anayapıların dışındadır. Bu nedenle HEGEL, "*siyasal devlet siyasal anayapıdır"* derken haklıdır.[918] Ancak MARX'ın HEGEL eleştirisinin cumhuriyetçilikle ilgili bölümünde selefinin sivil toplum-devlet ayrımına karşı çıkışı önemlidir. Gerçekten MARX'a göre siyasal devlet, bütün biçimleriyle, gerçek yaşamını toplumda sürdüren insana yabancı bir örgüt oluşturur. *"Bu ikiciliği, devlet ile toplum arasındaki bu ayrılığı ortadan kaldırmak için, devletin*

[916] Hegel'in Kant'ın cumhuriyetçiliğine katkıları için bkz: PRZYLEBSKI, Andrzej. **Hegels Korrektur des Kantschen Republikanismus**. Hegel-Jahrbuch, 2017, 2017.1, s. 289-294.
[917] MARX, Karl. **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çev.: SOMER, Kenan, Sol Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2009, s. 48.
[918] Ibid, s. 49: s. 239.

biçimini siyasal reformlar yoluyla değiştirmek, mutlak krallığın yerine anayasal krallığı ya da anayasal krallığın yerine cumhuriyeti geçirmek yetmiyordu, çünkü bu farklı biçimler arasındaki savaşım, topluma karşıt bir nitelik taşıyan devletin çerçevesindeki bir savaşım olarak kalıyordu."[919] MARX, cumhuriyetçiliğin siyasi yönünün toplumsal değişimi kapsamadığından şikayetçidir. Topluma tamamen yabancılaşmış olan monarşinin yerine gelen meşruti monarşi görece bir ilerleme kaydetmişti; bundan daha da ileri bir adım olan cumhuriyet ise her ne kadar halkın iradesini dile getirerek bir adım daha da atmış olsa da bu işi ancak özel çıkarlardan ayrı, genel bir çıkarın imgesel alanıyla sınırlı bir siyasal biçim altında, biçimsel bir tarzda yapıyordu. Tüm bu çabalara karşı cumhuriyet, siyasal devlet ile burjuva toplum arasındaki karşıtlığın varlığını sürdürmesini engellemiyordu.[920]

MARX'ın cumhuriyet ve cumhuriyetçiliğe bakış açısını, düşünürün hayatının iki farklı evresini ele alarak değerlendirmek gerekir.[921] Genç MARX'ın ilk eserlerinde cumhuriyetçi bir bakış açısı mevcuttur. Bu bakış, daha sonra cumhuriyet eleştirisine ve komünizme dek uzanır. Cumhuriyetçilik, 19. yüzyılın ilk yarısında rakipleri olan muhafazakarlık ve liberalizm ile çarpışıyordu. Muhafazakarlar mutlak monarşileri sürdürmek -veya yeniden kurmak- isterken, liberaller de anayasal bir monarşiyi destekliyordu; cumhuriyetçiler ise bir cumhuriyet için savaşıyordu.[922] Sosyalist ve komünist -komün- hareketleri ile birlikte daha önce cumhuriyetçilerle temel bir ayrım da ortaya çıkmış oldu: Cumhuriyetçilik öncelikle siyasi değişimi hedefliyordu,

---

[919] Ibid. s. 239. MARX'ın **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**'nin Türkçe baskısında Auguste CORNU'nun Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi başlıklı 1958 tarihli makalesinden yapılan bölüm. s. 210-250.

[920] Ibid.

[921] LEIPOLD'a göre "MARX'ın cumhuriyetçilikle ilişkisi üç aşamada ilerler: siyasi kariyerine cumhuriyetçi olarak başladı, daha sonra komünizme geçti ve sonunda cumhuriyetçiliği ile komünizmi uzlaştırdı." LEIPOLD, Bruno. **Citizen Marx: The Relationship Between Karl Marx and Republicanism**. Oxford Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017, Abstract, s. 2.

[922] Ibid. s. 15.

sosyalizm ve komünizm ise toplumsal değişimi hedefliyordu.[923] İşte MARX, gençlik dönemi olan 1841-1845 arasında Rousseaucu bir bakış açısına sahiptir. Dönemin diliyle anayasacıdan çok demokrat, liberalden çok cumhuriyetçiydi. Yukarıda da değinildiği gibi cumhuriyet ile olan bilgileri genel olarak ABD'nin siyasi yapısı ile ilgiliydi ve TOCQUEVİLLE ve BEAUMONT'u okumuştu. Burjuva, yurttaşlık ve insan (homme) gibi kavramları da ROUSSEAU'dan alarak kullandı.[924]

Fransa'da yaşanan 1830 ve 1848 hareketleri, MARX'ın cumhuriyetçiliğe bakış açısını da etkilemiştir. TOCQUEVİLLE üzerinden ABD'yi tanımış olsa da Fransız komün hareketlerini bizzat gözlemleyerek cumhuriyetçi bakış açısı burjuva karşıtı bir yöne evrilmiştir. Ancak MARX, hem modern cumhuriyetçi fikirlerin tarihsel olarak ilerici karakterini kabul etti hem de bir sosyalist olarak kariyeri boyunca siyasi kurtuluş davasını ilerletmeye çalışan çeşitli cumhuriyetçi hareketleri aktif olarak destekledi ve aynı zamanda onların sınırlarını da fark etti.[925] Ancak MARX'a göre, cumhuriyetçiliğin Fransız Devrimi'nde giydiği Roma kostümüne ya da MACHİAVELLİ'den gelen kamusal erdeme inanmak, toplumsal sorunları çözmez. Bunları çözecek olan, maddi pratiklere ve onlara neden olan iktidar ilişkilerine dikkat etmektir ve ne kadar erdemli olurlarsa olsunlar, cumhuriyetçiler eninde sonunda modern toplumun gerçekleriyle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Kadim erdemi yeniden üretme çabası, Fransa'da yalnızca bir terör patlaması ve ardından siyasi tükenme ile sonuçlanmıştı.[926]

MARX, sonraki yazılarında burjuva cumhuriyetini gerçek kurtuluş için yetersiz bulmakla birlikte, ona göre yine de cumhuriyet aşamasına gelmek gerekli ve zorunlu bir adımdı, zira proletarya komünizmine ulaşmak için önce cumhuriyetin kurulması zorunluydu. Burjuva cumhuriyeti, hiçbir şekilde bu kurtuluşun kendisi olmasa bile

[923] Ibid.
[924] OTTMANN (2008), s. 154.
[925] ISAAC, Jeffrey C. **The Lion's Skin of Politics: Marx on Republicanism.** Polity, 1990, 22.3: s. 485. Ayrıca bu makalede MARX'ın cumhuriyetçilik ile ilgili görüşlerinin eleştirisi de mevcuttur.
[926] Ibid., s. 487.

devrimci kurtuluş mücadelesinin alanı olarak var olmak zorundaydı.[927] MARX -ve ENGELS- işçi sınıfının mutlak monarşi yerine bir burjuva cumhuriyetini tercih etmeleri gerektiğini savunurken taktik olarak bu sınıfın burjuvaziye yardım etmesi gerektiğini belirtir; mutlak monarşinin feodal güçlerine karşı bir burjuva cumhuriyetinin yaratılması, işçilerin "kendi devrimci hareketinin" nihai başarısını "hızlandırır." Burjuva cumhuriyetinin getirdiği genel oy hakkı oldukça önemliydi. Daha önce mülkiyet nitelikleri nedeniyle dışlanan ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan sınıflara oy hakkının verilmesinin, burjuvazinin siyasi egemenliğinin hüsrana uğramasına, hatta sona ermesine kapı açtığına inanıyordu. Genel oy hakkının yanı sıra basın özgürlüğü gibi araçların sağlanmasıyla işçi hareketini amacına ulaştırmaktaki en önemli araçlardandı.[928]

ad) İlk Cumhuriyet Denemesi: Weimar Anayasası

Almanya, tüm bu entelektüel birikime karşın Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'nın en büyük altı ülkesi arasında İtalya ile birlikte ulus devleti olmayan iki ülkesinden biri olarak kalmıştı. BONAPARTE seferlerinden nasibini alan Alman İmparatorluğu, 1806'da dağılmıştı. İşgale karşı hem ulusal birlik hem de temsili bir sistem özlemi ortaya çıkmasıyla başlangıçta BONAPARTE'a duyulan hayranlık yerini hayal kırıklığı ile nefrete bırakmıştır. BEETHOVEN'in BONAPARTE'a adadığı "Eroica" bestesi için düzenlediği ithaf kağıdını öfkeyle yırtması,

[927] MARX, Die Klassenkämpfe in Frankreich, 125/18/54'ten aktaran LEIPOLD, s. 105.

[928] LEIPOLD, s. 110 vd. Bununla birlikte MARX'ın cumhuriyetçiliğin din ve özel mülkiyet konusundaki başarısızlığını dile getirdiği daha sonra kitap olacak **Yahudi Sorunu** başlıklı makalesi ile hem cumhuriyetçilikten bir kopuşu hem de cumhuriyetin sosyalist bir eleştirisini ele alır. Bkz.: LEIPOLD, s. 58; ISAAC, s. 474 ve MARX, Karl. **Yahudi Sorunu**, Çev.: BERKES, Niyazi, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

SCHLEİERMACHER'in Protestanlığın yok edilmesine karşı uyarıda bulunması gibi tepkiler Almanya'da gelişen milliyetçiliğin de ayak sesleriydi.[929]

Ülkenin 1813'te Fransız işgalinden kurtulmasından sonra Prusya ve Avusturya'nın da içinde olduğu otuz dokuz Alman devleti tarafından 1815 Viyana Kongresinin bir parçası olarak Alman Konfederasyonu'nu kurulmuştur.[930] 1848 Devriminin Almanya'daki en büyük etkisi, Alman Ulusal Meclisi için seçimlerin yolunu açmasıydı. 18 Mayıs 1848'de, tüm Alman eyaletlerinden ilk Alman parlamentosunun üyeleri Frankfurt am Main'deki Paulskirche'de toplandıktan hemen sonra 28 Mart 1849 tarihli Anayasa kabul edildi.[931] Ancak prenslerin yetki paylaşımı kabul etmemesiyle başarısızlığa uğrayan anayasa girişiminden sonra Prusya ve Avusturya arasında, Alman Konfederasyonu'ndaki liderlik konusunda artan anlaşmazlıklar yaşandı ve 1866'da bu iki büyük Alman gücü arasında savaş çıktı. Prusya'nın Avusturya'ya karşı kazandığı zaferden sonra, 1867'de Prusya'nın önderliğinde Kuzey Almanya Konfederasyonu kurulmuştur. Prens Otto von BİSMARCK'ın liderliğinde Prusya'nın artan gücü, Fransa ile yeniden rekabete ve nihayet 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'na yol açtı. Savaşın zaferle sonuçlanmasının ardından kuzey ve güney Almanya'nın birleşmesiyle Alman İmparatorluğu da kurulmuş oldu. BİSMARCK'ın eseri olan Alman İmparatorluğu'nun Anayasası, 16 Nisan 1871'de ilan edildi. 1871 Anayasası, Federal Konsey (Bundesrat) ve Federal Meclis'ten (Bundestag) oluşan iki kanatlı bir meclis sistemi kurmuştu. İmparator, Anayasanın 11 ila 19. maddeleri uyarınca yürütmenin başı olarak meclisleri toplama, tatil etme ve kapatma hakkı başta olmak üzere geniş yetkilere sahipti. Eyaletlerin nüfuslarına oranla seçilen Federal Konsey'in yanında genel ve gizli oyla seçilen Federal Meclis ise daha az

[929] VON BEYME, Klaus. **Geschichte der politischen Theorien in Deutschland 1300-2000**. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, s. 252.
[930] ROMROD, Sigurd. **Staatsrecht,** Lehrbrief der Verwaltungsakademie Berlin, 7. Baskı, Berlin, 2015, s. 17.
[931] Ibid. 1849 Anayasası Frankurt ya da Paul Kilisesi Anayasası olarak da adlandırılmıştır.

yetkiye sahipti. 1918 yılına kadar yürürlükte kalacak olan Anayasa'nın en önemli kazanımları, seçimle işbaşına gelen yasama organı tecrübesinin yaşanmasının yanında bazı değişikliklerle birlikte halen geçerli olan Medeni Kanun, Ceza Kanunu gibi temel yasaların kabul edilmesidir.[932]

Alman İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmasıyla birlikte monarşi dönemi sona ermiştir. Sosyal demokrat Philipp SCHEİDEMANN'ın 9 Kasım 1918'de cumhuriyeti ilan etmesiyle hükümet yetkisi, geçici bir hükümet olarak hareket eden Halk Komiserleri Konseyi'ne geçmişti. Yeni rejimin nasıl kurulması gerektiği tartışmalarında radikal sol gruplar bir Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasının propagandasını yaparken, Almanya Sosyal Demokrat Partisi, bir ulusal meclis seçme ve böylece parlamenter bir hükümet sistemi getirme fikrini hayata geçirdi. Dolayısıyla Almanya'da cumhuriyet fikrinin somutlaşmasında sol partilerin ağırlığını görmekteyiz. 19 Ocak 1919'da seçilen ve Weimar'da toplanan Ulusal Meclis, anayasa hukukçusu Hugo PREUSS tarafından hazırlanan bir anayasa taslağına dayanarak Weimar Anayasası olarak bilinen anayasayı kabul etti. Weimar Anayasasının 1. maddesiyle ilk kez, halk egemenliği ilkesi bir Alman anayasasında yer aldı.[933]

Alman İmparatorluğunun bir cumhuriyet olduğunu ve devlet gücünün halktan doğduğunu 1. maddesiyle düzenleyen Weimar Anayasası'nda federal bir sistem dahilinde Federal Konsey ve Federal Meclis varlığını sürdürmekteydi. Yürütme ise cumhurbaşkanı ve başbakanın başında olduğu hükümet tarafından ikili bir yapıda temsil edilmekteydi. Anayasanın 41. maddesi uyarınca cumhurbaşkanı seçilebilmek için otuz beş yaşını doldurmak gerekiyordu ve cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından

[932] Ibid., s. 19.

[933] Ibid.; KOTULLA, Michael. **Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Alten Reich bis Weimar (1495 bis 1934)**. Springer-Verlag, 2008, s. 581.; Anayasa metnini hazırlayan Preuss'a atfedilen şu cümle, Almanya'nın cumhuriyetçi kimliğinin sorgulanması açısından anlamlıdır: *"Pratik siyaset anlamında Kasım 1918"den önce Almanya'da neredeyse hiç cumhuriyetçi yoktu, Kasım 1918'den sonra ise neredeyse sadece cumhuriyetçiler vardı."* Bkz.: STEINHAUSEN, Georg. **Zur Geschichte des Republikanismus, insbesondere in Deutschland.** Archiv für Kulturgeschichte, 1933, Cilt: 23, s. 88.

seçiliyordu.[934] Görev süresi yedi yıl olan ve tekrar seçilebilen cumhurbaşkanı, süresi dolmadan önce Federal Meclis'in talebi üzerine halk oylamasıyla görevden alınabiliyordu. Ancak bunun için üçte iki çoğunluk gerekmekteydi. Cumhurbaşkanının görevden alınmasının referandumla reddedilmesi, yeni bir seçim olarak kabul edilerek Federal Meclis'in feshedilmesiyle sonuçlanıyordu. Buna karşın Anayasanın 25. maddesi, cumhurbaşkanına Federal Meclis'i feshetme yetkisi vermişti. Cumhurbaşkanı ayrıca 48. madde uyarınca bir yasalarla verilen görevleri yerine getirmeyen eyaletlere karşı silahlı kuvvet kullanma yetkisine sahipti. Yine aynı madde uyarınca cumhurbaşkanı, kamu güvenliği ve düzeni ciddi şekilde bozulur veya tehlikeye girerse silahlı kuvvetleri kullanmanın yanı sıra temel hakları kısmen veya tamamen askıya alabiliyordu.

Cumhurbaşkanına tanınan bu geniş yetkiler, onun "yedek imparator" (ersatzkaiser) olarak anılmasına neden olmuştur.[935] Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, ona ihtiyacı olan meşruiyeti sağlamıştır. Böylece cumhurbaşkanı -monarka benzer şekilde- halkın temsilcisi olan parlamento ile aynı meşruiyete kavuşacaktı. Ancak özellikle 48. maddedeki temel hakları askıya alabilmek dahil olmak üzere cumhurbaşkanına tanıdığı geniş yetkiler, cumhuriyetçi ideal açısından sakıncalı risklere de sahipti. Aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği üzere Weimar Anayasasının başarısız olmasında cumhurbaşkanına tanınan geniş yetkiler kadar, seçim sistemi nedeniyle çok parçalı parlamenter yapının da rolü olacaktı.

Savaş sonrası Versailles Antlaşması'nın getirdiği askeri ve siyasi kısıntıların yanında yaşanan 1929 ekonomik buhranı, ülkedeki sağ kesimi, Anayasa ve getirdiklerini birer "ihanet" olarak görmelerine yol açmıştır. Seçimler sonucu işbaşına

[934] Cumhurbaşkanına tanınacak yetkiler konusunda Preuss, Max Weber ve Friedrich Meinecke arasındaki tartışmalara ilişkin olarak Bkz.: HAUNGS, Peter. **Reichspräsident und parlamentarische Kabinettsregierung: Eine Studie zum Regierungssystem der Weimarer Republik in den Jahren 1924 bis 1929**. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 1968, s. 22-34.161-271.

[935] KOTULLA, s. 592.

gelen hükümetlerin ekonomik sıkıntıları çözememesi, gitgide oylarını yükselten Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin nihayet 30 Ocak 1933'te iktidarı ele geçirmesi neden olmuştur. Cumhurbaşkanı von HİNDENBURG tarafından Şansölye olarak atanan Adolf HİTLER'in iktidarı devraldıktan hemen sonra 23 Mart 1933'te Federal Meclis'te 94'e karşı 441 oyla çıkardığı Yetkilendirme Kanunu (Ermächtigungsgesetz) aracılığıyla yasama yetkilerini kendi hükümetine devretti.[936] Weimar Anayasasının getirdiği tüm güvenceler aynı yıl çıkan yasalarla sone erecekti. 28 Şubat'ta çıkarılan "Halkın ve Devletin Korunmasına Dair Kararname" ile temel haklar (özellikle toplanma ve örgütlenme özgürlüğü) geçersiz kılındı, 7 Nisan tarihli kanun ile rejimi eleştiren veya Yahudi inancına sahip yetkililerin görevden alınabilmesi veya emekliye ayrılması yetkisi iktidara tanındı. Mayıs 1933'te sendikalar feshedildi ve yerini tüm çalışanların ve işverenlerin birleştiği Alman İşçi Cephesi aldı. Bu gelişmeleri diğer siyasi partilerin kapatılması veya kendi kendini kapatması ve böylece bir siyasi muhalefetin tasfiyesi izledi. 30 Ocak 1934 tarihli "Yeni Reich Yasası" ile federal eyaletlerin ortadan kaldırıldı ve egemenlik hakları Reich'a devredildi. Almanya'nın diktatörlüğe gidişi, 2 Ağustos 1934'te cumhurbaşkanı von HİNDENBURG'un ölümünden sonra HİTLER'in cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve ordu komutanlığını şahsında birleştirmesiyle nihayete erecekti.[937]

HİTLER'in anayasayı hiçbir zaman açıkça yürürlükten kaldırmadan, yine anayasayı kullanarak kendi diktatörlüğünü kurması[938] sadece anayasa atfedilecek bir zayıflık değildir. Savaş sonrası imzalanan ağır yükümlülükler içeren barış antlaşmasının yanında yaşanan ekonomik buhran ve parlamenter sistemin çok parçalı yapısının çözüm üretememesi, Avrupa'nın en geç ulus devletlerinden olan Almanya'nın cumhuriyet denemesini sonuçsuz bırakmıştır.

---

[936] ROMROD, s. 21.
[937] Ibid.
[938] KOTULLA, s. 622

Weimar Anayasasının başarısızlıkla sonuçlanması, anayasalcılık ve yargısal denetim başta olmak üzere cumhuriyetçi değerlerin yokluğu ile açıklanabilir; ancak cumhuriyet denemesinin başarısızlığı kurumsal yapıdaki eksikliklerin yanında demokrasi kültürünün geç gelişmesiyle de yakından ilgilidir. Ayrıca Weimar Anayasasında yer alan çift başlı yürütme düzeni de İngiliz sistemine tekabül eden parlamentonun henüz tam egemenliğini elde edememesi ile bağlantılıdır; -İngiliz modeline dayalı- parlamenter demokrasinin özgüvenin eksik olması, diğer sebeplerle birlikte cumhurbaşkanının artan gücüne dayanamayarak demokrasinin sonunu getirmiştir.[939] Dolayısıyla cumhuriyetçi idealin bir kesit değil de süreç olması, Almanya'nın II. Dünya Savaşından sonra kurduğu anayasal yapı ile görülmektedir. Gerçekten 1949 tarihli Alman Anayasası (Bonn Anayasası) başta yargısal denetimin kurulması olmak üzere Weimar Anayasasından çıkarılan derslerin bir sonucudur.

ae) Bonn Anayasası: Hukukun Üstünlüğü

Bugün de yürürlükte olan 1949 Anayasası, Weimar Anayasasının gerek yapısal gerekse pratikteki zayıflıklarını giderecek teçhizatlarla donatılmıştır. Bu anlamda tamamen bir *tepki anayasası* olarak nitelendirilebilir. Cumhuriyetin niteliklerine Anayasanın 20. maddesinde yer verilmiştir: *"Almanya Federal Cumhuriyeti, demokratik ve sosyal bir Federal Devlettir. Egemenlik tümüyle halkındır. Halk, egemenliğini, seçimler ve oylamalar aracılığıyla ve yasama, yürütme ve yargı yetkileriyle donanmış özel organlar eliyle kullanır. Yasama, anayasal düzene, yürütme ve yargı organları ise yasa ve hukuka bağlıdırlar."* Ayrıca Anayasanın 79/3. Maddesi uyarınca cumhuriyetin niteliklerinin yer aldığı 20. maddenin değiştirilmesi yasaklanmıştır.

[939] FLEINER-GERSTER, Thomas. **Allgemeine Staatslehre**. Springer-Verlag, 2. Auflage, 1995, s. 240.

Anayasanın temel özelliği parlamentonun egemenliğindeki önemli artış ve Federal Şansölyenin yetkileri lehine cumhurbaşkanın yetkilerinin kaldırılmasıdır.[940] Federal Cumhurbaşkanı, büyük ölçüde bir devlet başkanının temsil yetkilerine sahiptir. Anayasanın 54. maddesi uyarınca Weimar Anayasasının aksine halk tarafından değil, Federal Meclis ve eyalet parlamentolarının delegelerinden oluşan özel bir seçim organı tarafından 40 yaşını dolduran yurttaşlar arasından bir kereliğine seçilir. Yürütme gücünün ikiliği böylece ortadan kalkmıştır; zira bir önceki anayasada cumhurbaşkanına tanınan geniş yetkiler, şansölyeye devredilmiştir. Acil bir durumda dahi parlamento kapatılmaz, bu durumda, bir parlamento komitesi parlamentonun yetkilerini üstlenir (madde 115a). Parlamenter sistemin güçlendirilmesi amacıyla, 67. madde ile yapıcı güvensizlik oyu getirilmiştir. Buna göre Federal Meclis, başbakana güvensizlik oyunu ancak, üyelerinin salt çoğunluğuyla ona bir halef seçmek ve cumhurbaşkanından onun görevden azlini istemek suretiyle verebilir. 19. madde uyarınca parlamento herhangi bir şekilde temel hakların özünü anayasal değişikliklerle dahi ihlal edemez. Yine 20. madde uyarınca anayasa düzenini ortadan kaldırmak isteyen herkese karşı, başka bir çözümün bulunmaması halinde, bütün Almanlar direniş hakkına sahiptir. Parlamentonun egemenlik haklarının en önemli sınırlaması, Federal Anayasa Mahkemesinin yetkilerinin önemli ölçüde genişletilmesiyle olmuştur.[941] Federal Anayasa Mahkemesi, sadece belirli durumlarda yasaları anayasaya uygunluk açısından incelemekle kalmaz, aynı zamanda bir hukuk normunu anayasaya uygunluk açısından inceler ve geçersiz kılabilir. Bu kapsamlı yetki ile Federal Anayasa Mahkemesi parlamentoya karşı siyasi bir denge sağlar. Bu anlamda 1949 Anayasası anayasalcılık ve yargısal denetim açısından sağlam cumhuriyetçi temellere sahiptir. Yine cumhuriyetçiliğin anayasal güvencelerine 1949 Anayasası oldukça geniş yer vermiştir. Bonn Anayasası, II. Dünya Savaşından galip çıkan Müttefik Devletler tarafından kaleme alınmış olsa da sosyal

[940] Ibid.
[941] Ibid., s. 241.

devlet, güçlendirilmiş parlamentarizm ve yargısal denetim başta olmak üzere anayasalcılığın 20. yüzyılda hedeflediği ilkeleri içermesi ve bunu pratiğe dönüştürmesiyle cumhuriyetçi bir model olarak nitelendirilebilir. Bonn Anayasası, kurumları ve uygulaması ile ikinci demokrasi dalgasında önemli bir yere sahip olmakla birlikte 1974'te başlayan üçüncü demokrasi dalgası ve ötesinde günümüzde anayasa yapımında temel kaynaklardan biri olma ayrıcalığına sahiptir.

ç) İspanya

1492'de İspanyolların Amerika kıtasını keşfi ile başlayıp 17. yüzyıl ortalarına kadar uzanan ve "İspanyol Altın çağı" olarak adlandırılan yaklaşık yüz elli yıl gerek İspanyol gerekse Latin Amerika tarihi için oldukça önemli, ancak bir o kadar da görmezden gelinen bir çağdır. Bu dönemde Vitoria, Vazquez de Menchaca, Suarez gibi önemli düşünürler, aynı çağda İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde başlayan aydınlanma hareketine benzer eserler ortaya koymuşlardır.[942] Francisco de VİTORİA (1483-1546) için *res publica* adını verdiği ve kendi kendisine yeten ve kendi kendini yönetme iktidarına sahip olan topluluk olarak nitelendirdiği yapı iktidarın temelidir. VİTORİA, monarşinin en mantıklı yönetim biçimi olduğunu savunmuşsa da, monarkın iktidarı ancak bu res publica, yani halkın yetkilendirmesiyle devraldığını ileri sürer.[943] VİTORİA'nın bu söylemi, takipçisi olduğu Aquinolu THOMAS'ın görüşlerinin devamıdır.[944] THOMAS ve VİTORİA gibi Francisco SUÁREZ (1548-1617) de siyasi iktidarın Tanrıdan geldiğini, ancak onu kullanacak olan monarka bu gücü halkın

[942] İspanyol Altın Çağı için bkz: AKAL, Cemal Bâli, **Modern Düşüncenin Doğuşu. İspanyol Altın Çağı**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

[943] Ibid., s. 37-38; VİTTORİA'nın yazıları için DE VITORIA, Francisco. Vitoria: **Political Writings**, Cambridge Texts in The History of Political Thought, Editörler Anthony PAGDEN ve Jeremy EAWRANCE, Cambridge University Press, 12. Baskı, Cambridge, 2010.

[944] AQUİNOLU THOMAS'ın görüşleri için Bkz.: Yukarıda Orta Çağ: Hıristiyanlık'tan Rönesans'a Bölümü.

verdiğini savunmuştur.[945] Hatta öncüllerinden ayrılarak skolastik düşüncenin yasanın belirlenmesinde, aklı iradeden üstün tutan görüşünü ters çevirerek iradeyi öne çıkarmıştır.[946] Gerek uluslararası hukuk, gerek yeni fethedilen topraklardaki yerlilerin hakları ve gerekse yukarıda değinildiği üzere meşruiyetin kaynağı hakkında 16. yüzyıl İspanyası oldukça verimli eserler vermiş ve bu eserler, okutuldukları diğer Avrupa üniversitelerinde uluslararası hukuk kuramının gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Ancak İspanyol siyasi düşüncesi, altın çağın ardından AKAL'ın deyişiyle *"modern dünyayı ve düşünceyi kurduktan sonra, kendi kabuğuna çekilmek... Ne tam Orta Çağ'lı, ne de Yeni Çağ'lı olabilmek ... Skolastik düşüncenin dayanağı öteki dünya'yla, yeni düşüncenin dayanağı bu dünya arasında kalmak ... İkisini de kabul etmeye çalışırken, ikisini de reddetmek"* gibi bir ikilemde kalarak kabuğuna çekilmiş ve Pireneler'in ötesine geçememiştir.[947]

Giovanni BOTERO, 16. yüzyılın sonlarında ulusların ve yönetim biçimlerinin geniş kapsamlı panoramasını ele aldığı **Relationi Universali**'de Kastilya ve Aragon rejimlerinin ne kadar farklı olduğuna dikkat çeker. İlkinde kral dikkate değer derecede bir otoriteye sahipken, Aragon'da kendini eyalet yasaları ve ayrıcalıklarıyla sıkı bir şekilde sınırlandırılmıştı; gerçi Aragon'daki halk Kastilya ile aynı kralın egemenliği altında yaşıyorlardı, ama neredeyse özgürlük ve cumhuriyet içindeydiler.[948] Aragon ve Kastilya krallıkları 1479 yılında birleşmişlerse de Aragon, izleri bugüne dek sürecek olan bir özerklikte yaşamaya devam etmiştir. 16 ve 17. yüzyıllarda her iki krallıkta cumhuriyeti antik kökenleriyle tanıtan ve kamuoyunu aydınlatmaya yönelik pek çok

[945] AKAL, s. 207.
[946] Ibid.
[947] Ibid., s. 254.
[948] GIL, Xavier. **Republican Politics in Early Modern Spain: The Castilian and Catalano-Aragonese Traditions.** İçinde: Republicanism: A Shared European Heritage, I. Cilt, Cambridge University Press, 2002, s. 263.

eser yayımlanmıştı.[949] MACHİAVELLİ'nin kitapları, papalığın yasaklamasına rağmen ülkede serbestçe dolaşıyordu, yine Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri ile komşu olmaları ve İspanya'nın İtalya'da toprak sahibi olması da cumhuriyetçi fikirlerin sürdürülmesine katkıda bulunuyordu. Aragon'daki Katalanlar ve Barselona'da şehir yönetiminin krallığa rağmen daha özerk bir yapıda olması da cumhuriyetçi fikirleri krallığın bu bölgesinde yoğunlaştırmıştır. Katalanlar, İspanya Kralı IV. FELİPE'ye (1640-1659) karşı ayaklanıp komşuları Fransızlar'ın desteğini almaları sonucunda, Fransız himayesinde bağımsız bir cumhuriyet ilan ettiler.[950] Kısa süreli cumhuriyet dönemi 1648 Westfalya Antlaşmasının sonuçlarıyla birlikte sona erdi.

ABD yöneticileri, İngiltere'den bağımsızlığın kazanılmasından ve içeride birliğini sağlanmasından sonra gözlerini batı ve güneydeki Florida ve Teksas gibi İspanyol topraklarına dikmişlerdi. Savaştan ziyade para karşılığında İspanyol topraklarını ülkelerine katmak istiyorlardı. Hatta İspanyol yöneticiler İngiltere'ye karşı Amerikan kuvvetlerinin desteklenmesi halinde İngiltere'nin zayıflayacağını varsayıyorlardı.[951] Ancak Amerika'nın bağımsızlığını kazanması hem Avrupa monarşileri hem de İspanya'nın Amerika kıtasındaki topraklarında yaşayanlar için bağımsızlık ateşini körükleme ihtimaline sahipti ve Fransız Devrimi ile bu ihtimal gerçeğe dönüşecekti. İspanya, Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri ve BONAPARTE'ın işgali ile devrimden nasibini alacaktı. BONAPARTE, 1807'de görünüşte Portekiz'i işgal etmek için İspanyol güçlerine katılmak üzere bir Fransız ordusu göndermiştir. Ancak ordunun asıl amacı İspanya'yı işgal etmekti ve Madrid'e kadar varan işgal sonrasında BONAPARTE, kardeşi Joseph BONAPARTE'ı (1768-1844) İspanya kralı ilan etti.[952]

---

[949] Bu eserler, yazarlar ve etkileri için Ibid.; Ayrıca İspanya'daki cumhuriyetçi yazın için ENTIN, s. 107-108.

[950] Ibid.

[951] ISRAEL, s. 424.

[952] Ibid., s. 427; FISHER, John. **Absolutism And Liberalism In The Hispanıc World, 1808-14: The Background to and Significance of the 1812 Constitution of Cadiz**. İçinde: 1812 Echoes: The Cadiz Constitution in Hispanic History, Culture and Politics, Cambridge Scholars Publishing 2013, s. 22 vd.

1808'de ilan edilen kısa ve kısmen hükümleri uygulanacak olan Bayona Anayasası'ndan sonra 1811'de Amerikan kıtası temsilcileri ile İspanyol Meclisi Cortes'in üyelerinden oluşan yirmi kişilik bir komisyon tarafından hazırlanan Cádiz Anayasası, 18 Mart 1812'de onaylanarak yürürlüğe girdi.[953] BONAPARTE'ın 1808'de İspanya'ya dayattığı Bayona Anayasasını devirecek ve aynı zamanda tacını bu kadar kolay teslim eden İspanyol monarşisini etkisiz hale getirecek olan anayasanın 2. maddesi *"İspanyol ulusu özgür ve bağımsızdır ve hiçbir ailenin veya kişinin malı değildir ve olamaz."* hükmünü taşırken, 3. maddesi de egemenliğin millete ait olduğu ve temel kanunlarını koyma hakkı münhasıran millete ait olduğunu kabul etmişti. Milletin temsili, 27. madde ile Cortes'e veriliyordu ve İspanya'nın yanı sıra Amerikan kıtasından da temsilciler bu meclise seçilebilecekti. Meclise seçilebilmek için mülkiyet sahibi olma şartı, 92. maddede düzenlenmişti. Kral yürütmenin başı olarak sorumsuz ve dokunulmaz olarak nitelendirilse de yasama gücünün ağırlığı meclise ait olacaktı. Amerikan ve Fransız Devrimlerinden doğan kavramlardan ve İspanyolların geleneksel özelliklerinden farklı şekillerde etkilenen karma bir yapıya sahip anayasanın egemenliği düzenleyen 3. maddesinin taslağında cumhuriyetçi bir içeriğe sahip *"ve kendisine en uygun hükümet biçimini benimsemek"* ibaresi, mutlakiyetçilerin karşı çıkması üzerine metinden çıkarılmıştı.[954] Anayasada kralın gücü, tıpkı Fransa kralı XVI. LOUİS gibi başta maliye üzerindeki tasarruf hakkı olmak üzere Cortes lehine kısıtlanıyordu.[955] Meclisin tek kamaralı oluşu, yurttaşlık hakları ile temsile ilişkin düzenlemeler göz önüne alındığında Fransız Devriminin aksine Katolik değerlerden feragat edilmese de ülkenin yönetimi 1789'daki Fransa gibi, devrimci İspanya da monarşi görünümünde bir cumhuriyet haline gelmişti.[956] Fransız işgali altında geçen 1808-1814 arasındaki dönem İspanya'yı askeri açıdan daha fazla siyasi olarak dönüştürmüştür. Bu dönemde İspanya, eşzamanlı

[953] FISHER, s, 27.
[954] Ibid., s. 28.
[955] ISRAEL, s. 432.
[956] Ibid., s. 433.

iki siyasi reform sürecine tabi tutulmuştu. Bir yandan BONAPARTE reformları, diğer yandan vatansever İspanyolların Fransız işgalinden korudukları Cádiz'de hazırladıkları anayasa ile iki reform bir arada yaşanabilmişti.[957] 1814'te Fransızlarla imzalanan ateşkesten sonra ülkenin başına geçen VII. FERNANDO, tüm direnmesine rağmen askeri bir darbe sonucunda Cádiz Anayasasını tekrar yürürlüğe koyacaktı. Fransız işgalinin etkileri ve Amerika kıtasındaki tüm sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları İspanya'daki iç karışıklıkların artmasına neden oldu ve kral Cádiz anayasasını destekleyen liberalleri idam ettirdi. Kralın ölümünden sonra 1837, 1845, 1856 ve 1869'da ilan edilen dört farklı anayasa girişimi meşruti monarşinin devamının çeşitli yönlerini taşıyordu. 1812'de ilan edilen ilk anayasadan itibaren kendilerine uygun bir ortam bulan cumhuriyetçiler, yarım asırdan uzun süren bir mücadeleye de girişmişlerdi. İlk cumhuriyetçi anayasa önerisi Ramon XAUDARO tarafından 1832 yılında hazırlanmıştı.[958] 1869 Anayasasının ilanından sonra sadece Madrid'de yetmişe yakın gazete yayınlanmış ve çok sayıda kulüp ve dernek kurulmuştur. Ayrıca, cumhuriyetçiler, ulusal seçimlerde seksen beş (1869) ile elli iki (1871, 1872) arasında milletvekili çıkardılar ve Barselona ile Sevilla dahil olmak üzere birçok şehirde belediye seçimlerini kazandılar.[959] Bu dönemin cumhuriyetçi önderleri arasında Abdón TERRADAS (1812-1856), Francisco Pi i MARGALL (1824-1901), Francisco Suñer y CAPDEVİLA (1826-1898) gibi isimler sayılabilir. Aynı dönemde aydınlanma hareketinin öncülerinin kitapları daha çok okunmaya başlanmış, örneğin yanı sıra TOCQUEVİLLE'in Amerika'da Demokrasi adlı kitabı 1836 ve 1855 yılları arasında İspanyolcaya en az altı defa çevrilmişti.[960] Cádiz Anayasası ve öncesindeki Fransız işgalinde bir İspanyol ulusunun inşasına yönelik bazı önemli gelişmeler olmuştur:

[957] LAWRENCE, Mark. **Nineteenth Century Spain: A New History**. Routledge, 2019, s. 30.
[958] BARNOSELL, Genís. **God and Freedom: Radical Liberalism, Republicanism, and Religion in Spain, 1808–1847**. International Review of Social History, 2012, Cilt 57. Sayı: 1, s. 38.
[959] PEYROU, Florencia**. The Harmonic Utopia of Spanish Republicanism (1840–1873)**. Utopian Studies, 2015, Cilt 26.2, s. 352.
[960] BARNOSELL, s. 49.

Fransızlar Katalon bölgesinden kendilerine destekçilerin geleceğini ummalarına rağmen işgale karşı en büyük direniş Barcelona ve çevredeki kentlerden gelmişti; hatta bu direniş "ulusal bağımsızlık savaşı" olarak tarih kitaplarına geçecekti. Ancak kral ve saray yönetimi, ulus inşasına yönelik olarak vatansever duyguların geliştirilmesine yönelik hiçbir adım atmadılar.[961] Kaybedilen bu fırsatın yanında ahlaki veya eğitici işlevlerin tümü olmasa da çoğu Katolik din adamlarına bırakıldı. Böylece 19. yüzyılın ilk yarısında modern Avrupa'da ulus inşasında seçkinlerin çabaları bir İspanyol ulusunu kurmaya yetmemiştir.[962]

1868 Devriminden sonra Şubat 1873'te ilan edilen cumhuriyet, aynı yılın Aralık ayına kadar sürmüştü; bu dönemde federal bir anayasanın taslağı hazırlanmış, ancak siyasi istikrarı sağlamak mümkün olamamıştı. Kendi içlerinde hizipleşme ve hükümet istikrarının sağlanamaması sonucu cumhuriyetin on ayında dört farklı cumhurbaşkanı işbaşına gelmişti.[963] 19. yüzyıl İspanyol cumhuriyetçiliğinde, Fransız veya Amerikan cumhuriyetçiliğinden farklı olarak genelde Hristiyanlık, özelde ise Katolikliğin önemi büyüktür. Daha 1812 Anayasasının 12. maddesi, *"İspanyol ulusunun dini, Katolik Apostolik Roma'dır ve her zaman öyle olacaktır ve tek gerçek inançtır; Devlet, bilge ve adil yasalarla onu korur ve başka herhangi bir şeyin uygulanmasını engeller."* hükmünü taşıyarak Katolikliği resmi din ilan ediyor ve diğer inançlar konusunda ise herhangi bir hüküm içermiyordu. 173. maddede kral, Katolikliği savunacağı üzerine yemin ediyordu, ayrıca Katoliklik dininin okullarda öğretileceği de anayasanın 366. maddesi ile düzenlenmişti. 1812 Anayasası ile kilisenin mali ayrıcalıkları kaldırılmış,

---

961 JUNCO, José Alvarez. **Spanish National Identity in the age of Nationalisms.** İçinde: State and Nation Making in Latin America and Spain: Republics of the Possible. Cambridge University Press, 2013, s. 310.

962 Ibid. İspanyolların 1843'e kadar ulusal bayrağı, 20. yüzyılın başına kadar da ulusal marşları yoktu. Zorunlu askerliğe -ve eğitime- komünizmi çağrıştırdığı için uzun süre karşı çıkılmıştı; ulusal sembollerden mahrumdular. İspanyol yöneticiler ulusu bir arada tutacak sembollerin yerine, gücün geleneksel hanedan-dini meşrulaştırılmasına güvenmeyi seçtiler ve milliyetçiliği, açılmaması daha iyi olan bir tür tehlikeli Pandora'nın kutusu olarak gördüler: Ibid. s. 312.

963 BARNOSELL, s. 38.

toprakları satılmış ve engizisyona da son verilmişti. Katoliklik dini yerine kilisenin kurumsal yapısına olan bu tepkiye rağmen din, İspanyol siyasetinde güncelliğini, ABD ve Fransa'ya nazaran hiç kaybetmemiştir. 19. yüzyılda liberaller, muhafazakârlar ve cumhuriyetçiler arasındaki siyasi mücadelede genel söylem Katolikliğin varlığını kabul ile birlikte onun binyılcılık[964] benzeri bazı uç noktalarına kadar devam etmiştir.[965]

Kısa süren cumhuriyet deneyiminden sonra 30 Haziran 1876'da ilan edilen yeni anayasanın 59. maddesiyle meşruti monarşi, cumhuriyetin yerini alıyordu. Ancak 1890 yılında genel oy hakkının tanınması ve Fransız 3. Cumhuriyeti ile MAZZİNİ İtalya'sının etkileriyle birlikte cumhuriyetin yeniden ilan edilmesi için olan çabaların arttığını gözlemlemek mümkündür.[966] İspanya'nın Küba'yı kaybetmesi ve ABD ile savaşa girmesi, restorasyon monarşisi döneminin zora girmesine neden oldu ve Nicolás SALMERÓN (1838-1908) liderliğinde Cumhuriyet Birliği (Unión Republicana) kuruldu.[967] Ancak bu hareket uzun ömürlü olmadı; restorasyon döneminde radikaller, anarko-sendikacılar, reformistler gibi pek çok farklı grubun uzlaşmak için bir araya gelmesinin zorluğu İspanya'da cumhuriyet deneyimini I. Dünya Savaşı sonrasına bırakacaktı.

19. yüzyılda Avrupa'nın ilk liberal anayasası olan ve güney ve orta Avrupa'da, Latin Amerika'da liberallere ilham veren 1812 Anayasası, İspanya'nın çok önemli bir başarısıydı; o dönemde, benzer sosyal ve ekonomik azgelişmişlik koşulları arasında bu tür ileri bir anayasayı uygulamaya koymak için bu kadar İspanya kadar ısrarlı bir çaba gösteren başka bir ülke yoktu. Benzer bir ilerici hareket 20. yüzyılda tekrarlanmaya çalışılacaktı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra gittikçe kapalı ve otoriter rejimlere doğru

[964] Binyılcılık, *Milenyalizm* veya *eskatoloji* olarak da bilinen Mesih'in yeryüzüne inip bin yıl hüküm süreceğine dair inanç; Bkz. BARNOSELL.
[965] JUNCO, s. 311-312.
[966] CORTINA, Manuel Suárez. **Democracy and Republicanism in Restoration Spain**. İçinde: Parliaments, Estates and Representation, 1992, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 75.
[967] Ibid.

evrilen diğer Avrupa ülkeleri karşısında İspanya, ikinci kez cumhuriyeti ilan ederek yüzyıl sonra ilerlemeci bir siyasi harekete girişmişti.[968]

Ülkeyi yaklaşık yedi yıl askeri dikta altında yöneten General Primo de RİVERA'nın (1923-30) istifasından sonra 1931 yılında ilan edilen yeni Anayasanın 1. maddesi ile İspanya, özgürlük ve adalet rejimi altında örgütlenerek, tüm sınıfların işçilerinden oluşan demokratik cumhuriyet olarak tarif edilmişti. Yine aynı maddede tüm organlarının yetkilerini halktan aldığı da belirtilmekteydi. Bir önceki anayasadan kesin bir kopuş anlamında 3. maddede "İspanyol Devletinin resmi bir dini yoktur" hükmü getirilmiş, 26. ve 27. maddede ise bütün inançlar, özel bir kanuna tabi tutulmuştu. Katolikliğe herhangi bir ayrıcalık verilmemiş, hatta kamu kurumları ve belediyelerin kiliseleri, dini dernekleri ve kurumları koruyamayacağı ve mali yardımda bulunmayacağı da bu maddelerde belirtilmişti. Dahası en geç iki yıl içerisinde ruhban sınıfına (kiliseye) ait bütçenin tamamen ortadan kaldırılacağı varlıklarının kamulaştırılarak hayırsever ve eğitim amaçlı olarak kullanılacağı da anayasada belirtilmişti. Katoliklik inanca bir darbe daha vurularak kadınlara boşanma hakkı da 43. madde ile tanınıyordu, yine kadınlara oy hakkı 36. maddede tanınıyor ve cinsiyet eşitliği anayasal garanti altına alınıyordu.

Yukarıda da belirtildiği üzere 1931 Anayasası ile İspanya, II. Dünya Savaşı öncesi otoriterleşen Avrupa'da istisnai bir gelişmeye sahne olmuştu. 1812 Anayasasından itibaren mevzuatta Katolikliğe yapılan vurgudan kesin bir dönüş ile laik bir devlet yapısı öngörülüyor, kilisenin tüm ayrıcalıkları kaldırılıyor ve mallarına el konuyordu. İspanya'nın 20. yüzyıl tarihinin ilk yarısı ile ilgili hemen tüm eserlerde ağırlık verilen dönem iç savaştır.[969] 1931'de kurulan cumhuriyet, 1933 ile 1939 arasında oldukça zor

[968] PAYNE, Stanley G. **The Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936**. Yale University Press, 2008, s. 10.
[969] CASANOVA, Julián. **The Spanish Republic and Civil War**. Cambridge University Press, 2010; BROUE, Pierre; TEMIME, Emile. **İspanya İç Savaşı**. Çev.: EMEÇ, Aydın, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1976.

iki *kara* yılı geçirmek zorunda kalmıştır. Ülkenin seküler ve modernleştirilmesi faaliyetlerine karşı muhafazakarlar, Katolikler, bazı sosyalist hareketler, falanjistler gibi hoşnutsuz grupların muhalefeti ülkeyi bir iç savaşa sürüklemişti. 1936-1939 arasında devam eden iç savaşın sonunda ülke, General Francisco FRANCO'nun (1892-1975) diktatörlüğünde otuz altı yılını geçirecekti. FRANCO'nun ölümünden sonra 1978'de bugün de yürürlükte olan anayasa kabul edilerek ülke yeniden meşruti monarşi ve demokratik bir yönetime geçmiştir. 1978 Anayasası 2. maddesi ile ulusal egemenliğin ulusa ait olan bir parlamenter monarşiyi benimsemiştir. 16. maddede devletin dini olmadığı belirtilerek din ve ibadet özgürlüğü garanti edilir; ancak kamu makamları, "*İspanyol toplumunun dini inançlarını dikkate alacak ve sonuç olarak Katolik Kilisesi ve diğer itiraflarla uygun işbirliğini sürdürecektir."*

İspanya'da 1978 Anayasasının ilanından sonra sol ve sosyalist partiler, özellikle José Luis Rodríguez ZAPATERO'nun başbakanlığı esnasında cumhuriyetçi bir yaklaşımda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu cumhuriyetçilik, monarşi karşıtı bir cumhuriyetçilikten ziyade, sol ve sosyalist gelenekten gelen, demokratik düşünceyi kapsayan -civic- cumhuriyetçiliktir.[970] ZAPATERO, kademeli reformlar ile insanların yaşamlarını etkili bir şekilde iyileştirilerek insanların özgürlüğünün ve refahının iyileştirilebilecek bir hükümet projesine sahip olduğunu söylerken ekonomik liberalizmin ve bireyciliğin reddi olarak ortaya çıkan ve yurt sevgisi ile yurttaşlar arasında dayanışmayı öne çıkaran cumhuriyetçiliğin İspanyol sosyalistleri için yabancı bir kavram olmadığını da vurgular.[971]

Daha önce incelenen Avrupa ülkelerinden farklı olarak Katolikliğin yoğunluğu, azınlıkların ayrılıkçı fikirleri gibi İspanya'yı cumhuriyetçilik açısından öne çıkaran gibi

[970] MARTÍ, José Luis; PETTIT, Philip. A Political Philosophy in Public Life**.** İçinde: **A Political Philosophy in Public Life**. **Civic Republicanism in Zapatero's Spain**. Princeton University Press, 2012, s. 24.

[971] ZAPATERO'nun cumhuriyetçilik hakkındaki görüşleri ve icraatları için bkz: MARTÍ, PETTIT, s. 109-135.

bazı farklar vardır. İspanya'da cumhuriyetçilik 1812 gibi erken bir anayasa ile devrim çağı ürünü olarak ülke gündemine girmiş, 1812 Anayasası ile 1931 Anayasası arasındaki dönem monarşi de olsa cumhuriyetçiliğin fikri temelleri gerek Katalanlar[972] gerekse diğer İspanyol halkları arasında yayılmıştı. Ancak 1931 yılında Avrupa'daki siyasi rüzgarın aksine kurulmaya çalışılan cumhuriyetin kısa ömürlü olması, yine İspanya'ya has bazı özelliklerden kaynaklanmıştır.

Cumhuriyetin başarısızlıkla sonuçlanmasının dışsal nedenlerin en başında HİTLER ve MUSSOLİNİ'nin FRANCO'ya açıktan ve fiilen verdikleri destek gelir.[973] İç sebeplerinin başında ise ülkenin 19. yüzyıl boyunca uzun bir barış dönemi yaşamamış olması öne çıkmaktadır.[974] Yine hem ülke topraklarında, hem de sömürgelerde birbiri ardına başlayan ve *pronunciamientos* olarak bilinen askeri darbe ve ayaklanmalar hem ülke hazinesi boşaltmış, hem de büyük nüfus kayıplarına neden olmuştur.[975]. Cumhurbaşkanı Manuel AZAÑA'nın (1880-1940) kişisel özelliklerinin yanı sıra eğitim, din ve orduda gerçekleştirmeye çalıştıkları radikal değişikliklerin altyapılarının oluşturulmadan gerçekleştirilmesi, Katolikliğe bağlı nüfusun yanı sıra din adamlarının muhalefeti, toprak reformu girişimleriyle de yine mülk sahipleri ile sosyalistlerin karşı çıkışları cumhuriyetçi politikaların tabanda istenilen karşılığı bulmadığını göstermektedir. Politik olarak Primo de RİVERA'nın cumhuriyet rejiminden önce Romalı General CİNCİNNATUS'a benzer şekilde sınırlı dönemde bir diktatör gibi görev aldıktan sonra köşesine çekilmesi ve görevi boyunca anayasal sürekliliği yok

---

[972] Katalan cumhuriyetçiliği için: BALCELLS, Albert, **Catalan Nationalism: Past and Present**, Palgrave, 1996.

[973] Adolf HİTLER, İtalya Dışişleri Bakanı ve Benito Mussolini'nin damadı Galeazzo CİANO'YA, *"İtalya ve Almanya 1936'da İspanya için çok şey yaptı ... Her iki ülkenin de yardımı olmasaydı bugün Franco olmazdı"* demiştir. Bkz.: CASANOVA, s. 335.

[974] PAYNE, s. 2: İspanya, yüzyılın büyük uluslararası çatışmalarla başladığı ve sona erdiği tek ülkeydi. 1808'den 1814'e kadar Bonaparte'a karşı bağımsızlık savaşı ve 1895-1898 Küba-Amerika savaşı, arada 1859 Fas savaşı. 1822-23'teki sınırlı liberal-geleneksel çatışmayla başlayan (Fransız askeri müdahalesiyle sona eren) ve ardından 1827 Katalan köylü ayaklanması (Guerra dels Agraviats) ile başlayan klasik bir iç savaş. 1833-1840'taki yıkıcı Birinci Carlist Savaşı (İspanya nüfusunun yüzde birinden fazlasının askeri harekatta öldüğü), 1846'dan 1849'a kadar Katalonya'da küçük bir Carlist ayaklanması, 1873-1876'daki büyük İkinci Carlist Savaşı ve Cumhuriyetçi kantoncu 1873 isyanı.

[975] Ibid.

eden icraatları, onun istifasından sonra seçimlerin hemen yapılamayarak ertelenmesi, nihayet "güçlü lider" eksikliği de cumhuriyetin başarısızlıklarının nedenlerinden sayılabilir.[976] Seçim sisteminin sonucu olarak küçük partilere orantısız temsil tanınması ve anayasadaki düzenleme gereği hükümetin hem parlamento hem de cumhurbaşkanının güveninin kazanmak zorunda olması da bir yandan istikrarsızlığa neden olmuştu, ayrıca cumhurbaşkanına aşırı güç tanımıştı.[977]

Latin Amerikan cumhuriyetçiliğinin başlangıcının, Fransızların İspanya'yı işgali ile başladığına, yukarıda değinilmişti. Latin Amerikan cumhuriyetçiliğinin karşılaştığı en büyük engellerden olan militarist yapı ve ordunun siyasete müdahalesi, İspanya'da da cumhuriyetçiliğin gelişmesini engellemiştir. 1812 gibi erken bir tarihte oldukça modern bir içeriğe sahip anayasa ile başlayan süreç, iç karışıklıklar, Katolikliğin tıpkı militarist yapı gibi siyasete egemen olması, anayasaların teknik olarak yetersizliği, güçsüz liderler ve İspanya'daki ayrılıkçı hareketler, cumhuriyet deneyimlerinin kısa ömürlü olmasının başlıca nedenlerindendir.

D. CUMHURİYETLEŞME KUŞAKLARI

Modern çağda üç ayrı cumhuriyetleşme kuşağı olduğu kabul edilir. İlki Amerikan ve Fransız Devrimleri, ikincisi I. Dünya Savaşı sonrası ve üçüncüsü II. Dünya Savaşı'ndan sonrasında ilan edilen cumhuriyetler.

24 Şubat 1848'de, Paris'teki üç günlük devrimden sonra, Fransa yarım yüzyıldan sonra ilk kez yeniden cumhuriyet olmuştur. Halkın coşkulu sahneleri arasında duyurulmasına rağmen İkinci Cumhuriyet, 2 Aralık 1851'de Louis-Napoléon BONAPARTE, cumhuriyeti yok eden ve İmparator III. NAPOLEON olarak on sekiz

[976] Ibid., s. 7; 346.
[977] Iibd., s. 349-350.

yıllık saltanatının yolunu açan bir darbe ile tarihe karışmıştır.[978] Fransa 1870-1939 arasında Üçüncü Cumhuriyeti, 1946-1958 arasında Dördüncü Cumhuriyet dönemini yaşamıştır. Nihayet 1958'de kabul edilen ve halen yürürlükte olan Beşinci Cumhuriyet, son üç anayasa dönemini kapsayan cumhuriyetçi geleneği sürdürmüştür.

Cumhuriyetleşme kuşağı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ikinci dalgayı yakalamıştır. İmparatorlukların sonunu getiren savaşın ardından Rus Çarlığı 1917 Ekim Devrimi ile yıkılmış, 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. Alman İmparatorluğu 9 Kasım 1918'de yerini Weimar Cumhuriyeti'ne bırakırken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da dağılmış, 12 Kasım 1918'de Avusturya Cumhuriyeti, 31 Ekim 1918'de ise Macaristan Cumhuriyeti kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile fiilen sona ermiş, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 6 Aralık 1917'de Finlandiya, 23 Şubat 1918'de Estonya, 14 Kasım 1918'de Polonya bağımsız birer cumhuriyet olmuştur.

Avrupa haritasının büyük oranda değiştiği savaş sonrasında bağımsızlığını ilan eden veya monarşiden cumhuriyete geçen ülkelere II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeler de katılacak ve üçüncü cumhuriyetleşme dalgası böylece tamamlanmış olacaktır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransız sömürgeleri başta olmak üzere diğer büyük güçlerin müstemlekeleri olan Afrika, Ortadoğu ve Asya devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. İngiliz sömürgelerinden Hindistan cumhuriyet ilan ederken, Ortadoğu ülkelerinde monarşi yönetimi kabul edilmiştir. Fransız sömürgeleri ise cumhuriyet rejimini tercih etmişlerdi. 1950 yılında dünya üzerinde 28 monarşi ve 57 cumhuriyet varken 1980'de monarşilerin sayısı 39'a cumhuriyetler ise 169'da

[978] JONES, C. Thomas, **French Republicanism after 1848,** İçinde: The 1848 Revolutions and European Political Thought. (Ed.) MOGGACH, Douglas; JONES, Gareth Stedman, Cambridge University Press, 2018, s. 70.

yükselmiştir. 2006 rakamlarına göre dünya üzerinde 43 monarşi ve 151 cumhuriyet vardır.[979]

E. YENİDEN CANLANAN CUMHURİYETÇİLİK

Cumhuriyetçilik, 19. yüzyıldan itibaren gelişen sosyalizm, liberalizm ve demokrasi gibi ideolojiler karşısında arka planda kalmış olsa da özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra liberalizmin siyasi ve ekonomik reçetelerinin yetersiz kalmasıyla tarihçi ve siyaset felsefecilerinin ilgisini çekmeye başlamıştır.[980] POCOCK (1975), WOOD (1969), SKİNNER (1978), PETTİT (1997), ARENDT (1969), SANDEL (1998) gibi yazarların eserleriyle cumhuriyetçilik siyaset teorisinde yeniden canlanmaya başlamıştır. Cumhuriyetçiliğin liberalizme karşı canlandığı bu dönemde temel vurgu, tahakkümsüzlük (non-domination), özgürlük ve siyasete katılım üzerine yoğunlaşmıştır. Yaklaşık altmış yıllık bu birikim, yazarların görüşlerinin ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Bir tarafta neo-Roma, diğer tarafta neo-Atina olarak adlandırılabilecek iki ana akım ortaya çıkmıştır. Neo-Romacı anlayışın temelinde cumhuriyetçi gelenek Roma'da başlar, Rönesans esnasında İtalya'da yeniden yorumlanarak MACHİAVELLİ ile klasik formunu kazanır ve nihayet İngiliz Devrimine öncülük eden bir gelenek halini alır.[981] Bu anlayışın karşısında ise bu kez Antik Yunan felsefesinden başlayıp MACHİAVELLİ ve HARRİNGTON ile devam eden ve Amerikan Devrimine kadar uzanan, değer olarak sivil katılım, erdem, siyasal özgürlükleri temel alan neo-Atina cumhuriyetçiliği yer alır.[982] Ancak bu ikili ayrım kesin ve nihai olmadığından neo-Romacı ve neo-Atinacı

[979] FRISKE, s. 125.
[980] AUDIER, s. 89.
[981] KEYMAN, E. Fuat; TURNAOĞLU, Banu. **Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiy**e. Doğu Batı, Ankara, Sayı: 47, 2009, s. 41.
[982] Ibid.

düşünürleri ayrı ayrı başlıklandırmadan, tezin kapsamı dahilinde karşılaştırmalı olarak incelemeyi tercih ettik.

Klasik cumhuriyetçiliğin temelinde en az *kimin, nasıl yöneteceği* sorunu kadar yer alan özgürlük problemi neo-Roma cumhuriyetçiliğinin de temelinde yer alır. Neo-Roma cumhuriyetçiler için cumhuriyetin anlamı, demokratik katılımda değil, köleliğe karşı özgürlüğü savunmakta yatar. Bu ekol içine özgürlük, başkasının iradesinden bağımsızlık ve kölelik karşıtlığı vurgularını taşır.[983] Gerek Quentin SKİNNER (1940-) gerekse Philip PETTİT (1945-), eserlerinde *özgürlüğü* temel alan bir cumhuriyetçilik anlayışını geliştirmeye çalışmışlardır. İnsan, *zoon politikon* olduğundan özgürlüğü de ancak toplum içindeki ilişkiler çerçevesinde tanımlayıp yaşayabilir. Toplumdan ve toplumdaki bireylerden izole bir şekilde yaşayarak özgür olamaz. İşte buradan hareketle her iki düşünürün özgürlük tasarımının temelleri Isaiah BERLİN'in (1909-1997) özgürlük tanımının cumhuriyetçi bakış açısıyla değerlendirilmesine dayanmaktadır. BERLİN'in 31 Ekim 1958'de Oxford Üniversitesi'nde verdiği açış dersinin başlığı **İki Özgürlük Kavramı** idi. BERLİN, *"mutlak olarak olamayız, geri kalanın korumak bir kısmından vazgeçmeliyiz"* tespitiyle özgürlüğü, negatif ve pozitif olarak ikiye ayırmıştı.[984] Düşünüre göre özgürlüğün *negatif* anlamı şu sorunun cevabıyla ilgilidir: "Öznenin başka kişilerin müdahalesi olmadan içinde yapabileceğini yapmakta veya olabileceğini olmakta serbest bırakılması gereken alan nedir?" Özgürlüğün *pozitif* anlamı ise şu sorunun cevabıyla ilgilidir: "Bir kimsenin şunu değil de bunu yapmasını veya olmasını belirleyebilen kontrolün veya müdahalenin kaynağı nedir veya kimdir?"[985] BERLİN'e göre özgürlüğün belirlenebilmesi için özel hayatın alanıyla kamu otoritesinin alanı arasında bir sınır çizilmesi gerekir. Bu sınırın nereden çizileceği

[983] TUNÇEL, s. 286.

[984] Konuşmanın Türkçesi için: BERLIN, Isaiah. **İki Özgürlük Kavramı**. Çev.: ERDOĞAN, Mustafa, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 12, No: 45, Kış-Bahar 2007, s. 59-72; İngilizcesi için: BERLIN, Isaiah, **Liberty**, Edited by Henry Hardy, Oxford University Press, 2002, s. 166-217; Almancası için: BERLIN, Isaiah, **Freiheit, Vier Versuche**, Çev.: Reinhard Kaiser, S. Fischer Verlag, 1995, s. 197-256.

[985] BERLIN (2007), s. 62.

ise sıkı bir pazarlık meselesidir. İnsanlar içinde yaşadıkları toplumun üyesi olmaları nedeniyle birbirlerine bağımlıdırlar ve hiç bir insanın faaliyeti, hiç bir zaman başkalarının hayatlarını hiçbir şekilde engellemeyecek kadar büsbütün özel değildir.[986]

Düşünür, negatif özgürlük anlayışının kökenlerini HOBBES, LOCKE, SMİTH ve MİLL'e dayandırır. Bireye oldukça geniş bir özel hayat alanı bırakmayı hedefleyen bu anlayış, nispeten moderndir. Roma ve Antik Yunan'ın hukuki kavramları arasında bireysel haklar mevcut değildi; benzer şekilde Rönesans ve Reformasyondan önce diğer medeniyetlerde de kişisel alanın belirlenmesi anlamında bir özgürlük yoktu.[987] Ayrıca özgürlük, prensip olarak, denetimin kaynağıyla değil fakat alanıyla ilgilidir. Dolayısıyla özgürlük, en azından mantıken, demokrasiyle veya kendi kendini yönetmeyle bağlantılı değildir. Kendi kendini yönetme, genelde, sivil özgürlüklerin korunmasını başka rejimlerden daha iyi garanti edebilir ve özgürlükçülerce de böyle savunulmuştur. Yine de bireysel özgürlükle demokratik yönetim arasında zorunlu bir bağlantı yoktur. *"Beni kim yönetecek?"* sorusunun cevabı *"Yönetim bana ne kadar karışabilir?"* sorusunun cevabından mantıken farklıdır."[988] BERLİN'e göre negatif ve pozitif özgürlük anlayışları arasındaki fark da buradan kaynaklanmaktadır. Zira negatif özgürlük ilk bakışta sadece en azından iki alternatif arasında tercih yapma kabiliyetine bağlı görülebilir. Bununla beraber, bütün tercihler aynı derecede özgür veya hiç özgür değildir. Bu nedenle demokrasi, tercihlerden/alternatiflerden birini seçmek anlamında negatif özgürlük ile bağlantılı değildir.

Düşünürün pozitif özgürlük anlayışı, bir şeyden (freedom from) özgürlük değil bir şeye (freedom to) özgürlüktür.[989] İşte özgürlüğün *pozitif* anlamı bireyin kendisinin

---

[986] Ibid., s. 64.

[987] Ibid., s. 68. BERLIN burada MILL'i -ve aslında liberalleri- eleştirerek onun iddia ettiğinin aksine özgürlüğün insan dehasının gelişmesinin zorunlu şartı olmadığını belirtir. Disiplinli toplumlarda veya askeri disiplin altında da zaman zaman ifade özgürlüğü gelişebilir.

[988] Ibid.

[989] Ibid., s. 69.

efendisi olma isteğinden kaynaklanır. Pozitif özgürlük, HEGEL, ROUSSEAU gibi düşünürler tarafından savunulmuştur. Ancak BERLİN, pozitif özgürlüğü eleştirir. "Kendisinin efendisi olma şeklindeki "pozitif" özgürlük anlayışı, kendisine karşı bölünmüş bir insan düşüncesiyle birlikte, doktrin ve pratik olarak gerçekte kişiliğin bu şekilde ikiye parçalanmasına daha kolayca hizmet etmiştir. Bir yanda aşkın, hakim kontrolcü öbür yanda disiplin altına alınması ve dizginlenmesi gereken arzular ve tutkuların ampirik bir yığını. Etkili olmuş olan bu tarih, gerçektir."[990]

1. Philip PETTİT: Tahakkümsüzlük Olarak Özgürlük

PETTİT ve SKİNNER, BERLİN'in ikili özgürlük ayrımına eleştirilerini, cumhuriyetçi özgürlük anlayışıyla dile getirmektedir. Her iki düşünürün tahakkümsüzlük (non-domination) olarak tanımadığı özgürlük anlayışı, aynı zamanda modern cumhuriyetçilerin liberalizme karşı itirazlarının da bir özetidir. PETTİT, BERLİN'in negatif özgürlüğü çekici, pozitif özgürlüğü de kötücül göstermenin ötesinde şeyler yaptığını öne sürer. Modern düşünürlerin çoğunun özgürlüğü negatif anlamda aldıklarını, buna karşın pozitif özgürlük yorumlarının daha eski ve daha şüpheli kaynakları çağrıştırdığını ima ettiğini de belirtir. Bu kapsamda BERLİN, negatif kavrayışı HOBBES, BENTHAM ve MİLL gibi klasik İngiliz politik felsefecileri ile MONTESQUİEU, CONSTANT ve de TOCQUEVİLLE gibi Fransız Aydınlanmasının parlak isimleri ve JEFFERSON ve PAİNE gibi Amerikalılar olmak üzere "modern liberalizmin tanrılarına" yakıştırmıştır. Buna karşın, pozitif özgürlük anlayışının payına ise HERDER, ROUSSEAU, KANT, FİCHTE, HEGEL ve MARX gibi kıta Avrupası romantikleri; Budistler, Hıristiyanlar ve Stoacılar gibi dinsel ve yarı dinsel

[990]Ibid., s. 72.

gruplaşmalar, Jakobenler ve komünistler gibi radikal, hatta totaliteryan politik düşünürler düşmüştür.[991]

PETTİT'e göre cumhuriyetçi gelenek, demokratik katılımın değerini ve önemini takdir etmekle birlikte, ona temel bir değer atfetmez. Demokratik katılım cumhuriyet için vazgeçilmez olabilir, ama bunun nedeni demokratik katılımın tahakkümsüzlük olarak özgürlüğün kazanılması açısından zorunlu olmasıdır. Düşünür, burada neo-Atinacıların halkı efendi, devleti de hizmetkâr gören anlayışa da karşı çıkar. Onların halkın yalnızca zorunluluğu olduğunda, devlet temsilcilerine ve memurlara bağlı kalması gerektiğini ileri sürmesine karşın halkı hem birey hem de kolektif olarak asil, devleti de vekil olarak, özelde, devlete keyfi olmayan bir düzen sağlaması için yetki veren güç olarak gördüğünü ileri sürer.[992] Şu halde demokratik katılım, cumhuriyetçiler için önemli olsa da üzerinde durulan asıl nokta müdahalenin getirdiği kötülüklerin savuşturulmasıdır.[993] Örneğin MACHİAVELLİ'ye göre, insanların özgürlük aşkı yönetme değil yönetilmeme arzusundan geliyordu:[994] *"Onların az bir kısmı yönetmek için özgür olmak ister; ama sayılamayacak kadar çok olan diğerleri güvenlik içinde yaşamak için özgürlük isterler. Ne şekilde örgütlenmiş olurlarsa olsunlar, bütün cumhuriyetlerde yetkili durumdakilerin sayısı kırkı ya da elliyi bile bulmaz."* Şu halde MACHİAVELLİ'ye göre insanların özgürlük talepleri, açık bir şekilde yönetime katılmaktan başka bir şeydir. PETTİT, HARRİNGTON'dan MADİSON'a kadar MACHİAVELLİ'yi takip eden diğer cumhuriyetçileri de birlikte değerlendirerek hepsinin, özgürlüğü, demokratik denetim araçlarını ele geçirmekten çok müdahalenin getirdiği kötülüklerden kaçınılan bir statü olarak tanımladığı sonucuna ulaşır. Demokratik denetim bu gelenekte elbette önemlidir, ama önemi, özgürlük

[991] PETTIT, s. 38.
[992] Ibid., s. 28.
[993] Ibid., s. 49.
[994] Ibid., s. 50.

bağlantısından değil, özgürlüğü genişletmenin bir aracı olmasından gelir.[995] Ancak özellikle 19. yüzyıldan itibaren demokrasinin giderek daha çok vurgulanması bazı bireyleri geleneksel çizgiden uzaklaştırmış, özgürlüğün demokratik özyönetimden ne eksik ne fazla bir şey olduğunu savunan tam bir popülist çizgiye yöneltmişti. Böylece demokrasi anlayışı klasik cumhuriyetçilikten ayrılırken, popülizme olan destek de artmış ve özgürlük anlayışıyla eşdeğer olduğu savı gelişmiştir.[996]

PETTİT, bu tarihi arka plandan hareketle cumhuriyetin tarifini şöyle yapar: **"[Cumhuriyet] halkın egemenliği değil hukukun egemenliği; farklı güçlerin birbirlerini denetlemesine ve dengelemesine hizmet eden karma bir anayasa; insanların kamusal görevleri yerine getirmeye ve dürüstçe yerine getirmeye istekli oldukları anlamına gelen yurttaşlık erdemine dayanan bir rejim[dir]."**[997]

Cumhuriyetin monarşizmin karşısında olmasının nedeni, bir monarkın kaçınılmaz olarak mutlak iktidarın peşine düşmesiyle bireylerin gönüllerde yatan özgürlüğü zedeleyeceği endişesinden kaynaklanmaktadır. İngiliz ve Fransız cumhuriyetçilerinin 18. yüzyıl İngiltere'sinde buldukları meşruti monarşiyle bir sorunları olmamıştır.[998] Çünkü yukarıdaki endişenin aksine İngiltere, monarkın sınırlandırılmasıyla ve hukukun hakimiyetini pekiştirmesiyle birlikte -bir monarka rağmen- cumhuriyetçi bir yönetimin modern örneklerin ilkini teşkil ediyordu. PETTİT, bu gelişmelerden sonra Amerikan Devrimi ve onunla birlikte başlayan yeni dönemde modern -olduğu BERLİN tarafından iddia edilen- müdahalesizlik olarak özgürlük fikrini savunanların, aslında Amerikan Devrimini destekleyenler değil, aksine devrime karşı çıkanlar ve İngiliz çıkarlarını savunanlardan çıktığını da ortaya koyar.[999] PETTİT, **tahakkümsüzlük olarak**

[995] Ibid., s. 53.

[996] PETTIT, burada MAITLAND'dan şu alıntıyı yapar: "Bir başka ifadeyle demokrasiye bağlılığın artmasının nedeni devletin keyfi gücünü ortadan kaldırma kaygısıydı ama bu, son tahlilde, böyle bir kaygıya ters düşen çoğunlukçu demokrasinin olumlanmasına yol açmıştı." Ibid., s. 54.

[997] Ibid., s. 41.

[998] Ibid.

[999] Ibid. s. 42-43.

özgürlük diye nitelendirdiği cumhuriyetçi siyaset felsefesinin temelini de şöyle açıklar: Müdahalesizlik ile tahakkümsüzlük arasındaki fark, müdahale ve tahakkümün yollarının ayrıldığı durumlardır. İlki, müdahalenin olmadığı ama tahakkümün olduğu, müdahale etmeyen efendi senaryosu; ikincisi de müdahalenin olduğu ama tahakkümün olmadığı, hakimiyet kurmayan müdahaleci -ideal yasa senaryosudur. Nazik bir efendi, fiilen *müdahalede* bulunmaksızın *tahakküm* kurarak uyruklarını özgürlükten mahrum eder. İyi düzenlenmiş yasalar, uyruklarına *tahakküm* kurmadan *müdahale* ederek onları özgürlüklerinden mahrum etmez.[1000] PETTİT, iki kavram arasındaki farkı yine bir örnekle açıklar:

> "Müdahalesizlikle ilgili bir kişi için vergilendirme kendi başına kötü bir şeydir, nihayetinde bir müdahale biçimidir ve vergilerle desteklenen herhangi bir politika müdahalesizlik bakımından ancak eğer aynı bakımdan vergilendirmenin getirdiği belli maliyetleri telafi edecekse yüksek bir beklenen fayda sağlar. Müdahalesizlik değil, tahakkümsüzlükle ilgili cumhuriyetçi için, vergilendirme kendi başına korunmayı amaçladığı tahakküm kadar kötü ya da itiraz edilmesi gereken bir şey değildir -en azından görünüşte değildir. Bir hükümet iyi düzenlenmiş bir hukuk sistemi çerçevesinde halka vergi koyduğunda, tahakküm kurmasına gerek yoktur; çünkü söz konusu müdahale keyfi olmayacaktır; bu müdahale fikirlerine uygun olarak halkın çıkarlarını gözetmek üzere tasarlanacaktır. Vergilendirme, mükelleflerin onları belli kaynaklardan yoksun bıraktığından dolayı tahakküm dışı seçim imkanlarının alanını daraltacaktır ama bu tahakkümün kendisinden çok daha küçük bir ihlaldir."[1001]

Şu halde bir toplum içerisinde müdahalenin varlığı normaldir; devletin birimleri sistematik olarak insanların hayatlarına müdahale ederek yurttaşları yasaların ve yasal

[1000] Ibid. s. 67.
[1001] Ibid. s. 199.

yaptırımların uygulanması sürecinde baskı altına alır. Devletin müdahalesi keyfiliğe izin veriyorsa, o zaman özgürlüğü kısıtlamanın bir kaynağı olacaktır. Acaba devlet nasıl örgütlenmelidir ki, müdahalesi çok az keyfilik içersin ya da hiç içermesin? PETTİT, bu soruyu cevaplarken üç şartı öne sürer: **Sistemin kişilerin değil hukukun düzeni olması**, **kuvvetler ayrılığı** ve **sistemin çoğunluk iradesine karşı görece dayanıklı kılınması**.[1002] Bu şartların bir araya gelmesi iktidardakilerin iradelerine karşı çıkılmasına hizmet ederek hükümetin örgütlenmesini daha zor hale getirirler. Nerede güçlü olanların iradesini kısıtlamanın yasal olarak yerleşik yolları varsa orada anayasacılık vardır.[1003] PETTİT'in aradığı şartlar, aslında cumhuriyetçiliğin sac ayaklarıdır.

Hukukun üstünlüğünün var olabilmesi için yasalar genel olmalı ve yasa koyucular da dahil herkese uygulanmalıdır. Bu yasalar ilan edilmeli ve uygulanacağı herkes için önceden bilinir olmalı, ayrıca anlaşılır ve tutarlı olmalı, sürekli değişikliğe uğramamalıdır. Hukukun üstünlüğü için hükümet eylemlerinin hukuka ve yasalara uygun bir şekilde yürütülmesi gerekir. Hukuk düzeni, yasaların tespit ettiği usule ilişkin sınırlar içinde belli bir takdir yetkisi kullanmalarına izin verse bile, hükümet organlarının her zaman yasaya uygun hareket etmesini gerektirir. Bu ilkede amaç, yürütme/idarenin tamamen takdir hakkından yoksun bırakılması değildir. Takdir hakkının keyfiliği önleyen yaptırımlar çerçevesinde kullanılması koşuluyla tikel olaylarda takdir hakkı kullanılacaktır. Bu da aşırı bir usulcülükten kurtulmak demektir.[1004]

PETTİT'in anayasal bir sistem için var olması gerektiğini savunduğu ikinci ilke ise ***kuvvetler ayrılığıdır.*** Eğer güç, bir kişide toplanmış ise potansiyel olarak tahakkümcüdür. Kuvvetler ayrılığı için yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin

[1002] Ibid. s. 230.
[1003] Ibid.
[1004] Ibid., s. 230-233.

ayrılığının yanında gücün dağıtılması için cumhuriyetçi gelenekte yer alan çift meclisli bir sistem, federalizm gibi önlemler de tahakkümün engellenmesini sağlamada önemli araçlardandır.[1005]

Yasama faaliyetini sadece halkın temsilcilerinin tek yasal egemen olduğu parlamentodan çıkması gerektiğini düşünen popülistler[1006] yasa yapma gücünün hiçbir zaman başkasına, özellikle seçilmemiş kişilerin ellerine verilmemesini savunmaktadır. Bu tavır, aslında başkalarına iradesini dayatan bir çoğunluk ihtimalini kabul anlamına geldiği için "cumhuriyetçiliğin doğrudan lanetlediği bir öz taşır."[1007]

PETTİT'in anayasal sistemde savunduğu diğer ilke ise ***çoğunlukçuluğa karşı olma*** şartıdır. Bu ilke de anayasal bir sistem için zorunludur. Kurulacak/kurulu sistemin manipüle edilmesini engellenmek için yürürlükte olan yasaların aşın derecede kolay ve çoğunluğa göre değiştirilmeleri sağlanmalıdır. Yasaların yenilenebilir olması doğaldır, ancak özellikle başta anayasa olmak üzere temel ve önemli yasaların değişmesi için parlamentodaki ve hatta nüfusun tamamındaki çoğunluk desteğinden daha fazlasına ihtiyaç vardır.[1008] PETTİT'in bu görüşü, cumhuriyetçi düşüncenin antikiteden beri devam eden iki özelliğini hatırlatır: Çoğunluğa karşı duyulan güvensizlik ve yasaların üstünlüğüne olan inancın korunmasıdır. Düşünür, yasaların keyfi olarak değişmesinin önlenmesi için yasa değişikliklerinde nitelikli bir çoğunluğun aranması, değişikliğin iki meclisten de geçmesi ya da üçte iki çoğunluğa tabi olması gibi tedbirleri önerir.[1009]

Anayasal sistemin özgürlüğü koruması için gereken bu önlemlerin yanı sıra demokratik katılım da tahakkümün önlenmesi için zorunludur. PETTİT, demokrasilerde bir kararın keyfi olmaması için açıktan bireysel rıza gerekliyse de, keyfilikten kurtuluş

[1005] Ibid., s. 236.
[1006] *Popülist* ile kastedilen kesim cumhuriyetçi/demokrat ayrımında demokratlara karşılık gelenleri içermektedir.
[1007] Ibid., s. 237.
[1008] Ibid., s. 239.
[1009] Ibid.

için rızadan çok itiraz edilebilirliği önerir.[1010] Kamusal kararların itiraz edilebilir hale gelmesi için asgari üç ön şart vardır: Karar alma sürecinde itiraz için potansiyel bir zemin bulunur (istişari cumhuriyet). Kararlara itiraz edilebilmesini sağlayacak yolların (kanal-kürsü) da olması gerekir (kapsayıcı cumhuriyet). Son olarak itirazlara dinlenilme şansı tanıyan mevcut ve uygun bir foruma ihtiyaç vardır (duyarlı cumhuriyet).[1011]

PETTİT, böylece çalışmamızla yakından ilgili bir tespitte bulunmaktadır. Gerek siyaset gerekse anayasa hukuku teorisinde liberalizm tarafından sahiplenilen kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri, aslında kadim köklerinden itibaren cumhuriyetçi anlayış tarafından savunulan bir değerler demetine dahildir. Bu değerlere ilave olarak mahkemelerin yasayı yorumlama yetkisine sahip olması ve çoğunlukçuluğa karşı olma gibi değerler, popülizm karşıtı olan cumhuriyetçiliğin önemli ilkelerdir. Yine anayasa hukuku açısından PETTİT'in cumhuriyetçilerin antikiteden beri ***özgürlüğün ancak özgür bir devletin yurttaşı olarak gerçekleşeceği*** yönündeki görüşün takipçisi olduğu söylenebilir. Düşünür, yasanın getirdiği özgürlüğü, *"özgürlük, cumhuriyetçi gelenekte ancak uygun bir hukuk rejiminde var olan bir statü olarak görülür. Yasalar yöneticilerin elinde bulundurduğu otoriteyi yarattığı gibi, yurttaşların paylaştığı özgürlüğü de yaratır"* diyerek tanımlar.

PETTİT'in BERLİN'in özgürlükleri kategorileştirmesini eleştirerek geliştirdiği özgürlük teorisindeki tahakkümsüzlük/müdahalesizlik ikiliğinin tıpkı BERLİN'in tanımlamasındaki gibi bir ikilik yarattığı söylenmiştir.[1012] Benzer şekilde PETTİT'in cumhuriyetçi tezinin liberalizmden farklı bir önerme getirmede başarısız olduğu[1013] ve

[1010] Ibid., s. 243.

[1011] Ibid., s. 244; Yazarın demokratik katılım hakkıonda daha ayrıntılı görüşleri için Bkz: PETTIT, Philip, **On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy**, Cambridge University Press, 2012, s. 187-292.

[1012] KARTAL, Filiz, Philip PETIT'nin Cumhuriyetçi Özgürlük Anlayışı, İçinde: **Res Publica**, Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013, s. 363.

[1013] CARTER'dan aktaran KEYMAN, E. Fuat; TURNAOĞLU, s. 49.

negatif özgürlüğe karşı eleştirilerin yetersiz olduğu da ileri sürülmüştür.[1014] Ayrıca neo-Roma cumhuriyetçilerinin neo-Atina cumhuriyetçilerine karşı dışlayıcı tutumları da benzer şekilde eleştirilmiştir.[1015] Düşünürün liberalizmi eleştirisinin çok genel olduğu ve liberaller arasındaki ayrımları yeterince dikkate almadığı ve cumhuriyetçi akımın *çok basit ve çizgisel versiyonunu* verdiği de yöneltilen eleştiriler arasındadır.[1016]

2. Quentin SKİNNER: Tarihe Dönüş

SKİNNER tıpkı PETTİT gibi cumhuriyetçilik geleneğindeki özgürlük vurgusuna önem verir. O da köle-efendi ikileminden hareketle *commonwealth dönemi* cumhuriyetçilerini örnek verir. özgür bir adam olmanın anlamı, yalnızca özgürlüğünün keyfi güç tarafından kısıtlanmamasıdır; sadece açık rıza gösterilen yasalarla sınırlıdır. Yasaya boyun eğen bir birey, hareket özgürlüğünün o dereceye kadar kontrol edileceğini kabul eder; ancak rıza gösterildiği, yasanın kendisinin, bireyin iradesinin bir ifadesi olarak görülebileceği ve bunun sonucunda ona itaat etmekle özgür bir insan olarak kalınacağını kabul etmiş olur.[1017] İngiliz düşünür, *"eğer keyfi bir güce tabiyseniz, o zaman bir kölesiniz; ama eğer bir köleyseniz, o zaman varsayıma göre artık özgürlüğünüze sahip değilsiniz*" diyerek hem commonwealth dönemi cumhuriyetçilerinin hem de modern cumhuriyetçilerin ortak düsturunu bir kez daha tekrarlar.[1018] HARRİNGTON, TRENCHARD, GORDON ve SYDNEY gibi İngiliz cumhuriyetçilerinin dönemin İngiltere'si ile mutlak monarşi ile yönetilen Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştırmalarından çıkardıkları sonucun özgürlüğün tanımında halen geçerli olduğuna dikkat çeker. SKİNNER, bu düşünürlerden hareketle,

[1014] Ibid., s. 48.
[1015] Ibid., s. 49.
[1016] AUDIER, s. 98-99.
[1017] SKINNER, Quentin. **Freedom as the Absence of Arbitrary Power**. İçinde: Republicanism and Political Theory, LABORDE, Cécile; MAYNOR, John (ed.), Blackwell Publishing, 2008, s. 86.
[1018] Ibid., s. 88.

"*Efendi*" der, *"kölenin belirsizliğini ortadan kaldırmaya karar verirse, kölenin özgür olacağı elbette doğrudur. Keyfi ve mutlak güce sahip bir efendi veya hükümdar, bu gücün kullanılmasını kesinlikle imkansız kılmayı kabul ederek, tebaasını köleliklerinden kurtarır."* Ancak böyle bir hükümdar böyle bir gücü elinde tuttuğu sürece -hiç kullanılmasa bile- tebaası köle durumunda kalır ve bu nedenle özgürlüklerinden yoksun bırakılır. *"Bu sonucun meydana gelmesi için hükümdarın salt potansiyeli yeterlidir. Dolayısıyla cumhuriyetçi teorisyenlerin temel iddiası, keyfi gücün varlığının başlı başına bizi köleleştirmeye hizmet ettiğidir. Bununla birlikte, isteyerek kabul ettikleri gibi, herhangi birinin, içinde bulundukları çıkmazın sonuçlarını anlamadan uzun süre köle kalması pek olası değildir."*[1019]

SKİNNER, BERLİN'in iki özgürlük kavramına alternatif üçüncü bir yol olarak cumhuriyetçi özgürlük anlayışını[1020] öne çıkarmak için hem antikiteyi hem de Rönesans dönemindeki kaynaklara dönmeyi tercih eder. Ayrıca BERLİN'in HOBBES'u yanlış yorumladığını da savunur.[1021] Commonwealth dönemine benzer şekilde SKİNNER'in önem verdiği bir dönem ve elbette figür, MACHİAVELLİ'dir.[1022] Floransalı düşünür, LİVY, SALLUST ve CİCERO gibi öncülleri ile özgürlük hakkında aynı görüşü paylaşır: Özgür bir devlet, anayasal olarak tümünün *res publica* olarak tanımladıkları ve kutladıkları şey olmalıdır.[1023] SKİNNER da bu görüştedir. SKİNNER için temel soru bireyin *virtu*, yani yurttaş erdemine sahip çıkarak kamusal meseleler ile ilgisinin devamı nasıl sağlanması gerektiğidir. Klasik cumhuriyetçi düşünürler, bireyin zamanla kendi

[1019] Ibid., s. 90.

[1020] Bu üçüncü özgürlük kavramı, hem siyasi toplulukta siyasi aşama katılma hakkını hem de başkasının keyfi isteğinden bağımsız olmayı içerir: Bkz. KEYMAN, E. Fuat; TURNAOĞLU Banu, s. 43. Ayrıca Bkz: SKINNER, Quentin. **A third concept of Liberty**. İçinde: The Liberty Reader. Routledge, 2017. s. 243-254.

[1021] SKINNER, ayrıca BERLIN'in neo-roma kaynaklarını ihmal ettiğine de işaret eder: AUDIER, s. 101.

[1022] SKINNER'in Machiavelli üzerine kitapları için Bkz.: SKINNER (2017), SKINNER, Quentin. **Machiavelli: A very short introduction**. Oxford University Press, 2000; SKINNER, Quentin. **Visions of Politics**, Volume 2, Renaissance Virtues. 2002; SKINNER, Quentin. **The Foundations of Modern Political Thought**: Volume 2, The Age of Reformation. Cambridge University Press, 2002.

[1023] SKINNER, Quentin. **The Republican Ideal of Political Liberty**, İçinde: Machiavelli and Republicanism, BOCK, Gisela; SKINNER, Quentin; VIROLI, Maurizio (Ed.), Cambridge University Press, 1990, s. 302.

kişisel çıkarları ile ilgilenmeye odaklanarak "yozlaşmaya" neden olduğunu öne sürmüşlerse de SKİNNER, kendi bireysel özgürlüğümüzü en üst düzeye çıkarmak istiyorsak, prenslere güvenmeyi bırakmamızı ve kamusal alanın sorumluluğunu almamız gerektiğini tavsiye eder.[1024] SKİNNER da PETTİT gibi liberalizm eleştirisi getirir. Ona göre çağdaş liberalizm, özellikle sözde liberteryen biçimiyle, kamusal alanı kişisel çıkar ve bireysel haklar dışında herhangi bir kavramdan arındırma tehlikesiyle karşı karşıyadır.[1025]

SKİNNER'in cumhuriyetçiliğinin *araçsal* olduğu iddia edilmiştir.[1026] Sivil katılım bir amaç değil, ancak özgürlük ve kişisel güvenlik hizmetinde bir araçtır.[1027] SKİNNER ve PETTİT, yukarıda da belirtildiği gibi neo-Romacı cumhuriyet anlayışının temsilcileri de olsa görüşlerinde bazı farklılıklar da mevcuttur. SKİNNER cumhuriyetçi özgürlüğü 'bağımlı olmama olarak özgürlük' olarak tanımlarken PETTİT 'tahakkümsüzlük olarak özgürlük' terimini tercih eder. Diğer taraftan SKİNNER için bağımlılık ve keyfi bir güce boyun eğme özgür olabilmek için esas engel iken PETTİT sadece tahakkümün engel teşkil ettiğini savunur.[1028]

SKİNNER yasaya önem verir. Düşünüre göre yasa, özgürlüğün bir ön koşuludur. Yasanın özgürlüğü koruyuculuğunun ise negatif ve pozitif iki sonucu vardır: Yasanın negatif işlevi, "her an keyfi olarak müdahalede bulunabilecek kişi, grup ya da kurumların eylemlerini denetim altına alması" ile kendini gösterir.[1029] Pozitif yönü ise

[1024] Ibid., s. 308.

[1025] Ibid. Düşünüre göre, liberalizmin bu eksikliğine karşı çıkan neo-Atinacı düşünürler ARENDT, TAYLOR vb. çabaları da yetersizdir. SKINNER'in liberalizm hakkındaki görüşleri için ayrıca Bkz: AUDIER, s. 97-101.

[1026] AUDIER, s. 97; KEYMAN- TURNAOĞLU, s. 42 vd; TUNÇEL, Ahu. **Quentin Skinner: Yeni Cumhuriyetçilik-Yeni Tarihçilik**. İçinde. Res Publica, Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013, s. 314.

[1027] AUDIER, s. 98; KEYMAN-TURNAOĞLU, s. 45.

[1028] KEYMAN-TURNAOĞLU, s. 47.

[1029] SKINNER'in bu görüşünün kökeni Machiavelli üzerinden Roma Cumhuriyeti'ne dayanır. Bkz: TUNÇEL (2013), s. 320.

yurttaşları sınırlayarak onları erdemli davranışlara yönlendirmesidir.[1030] Böylece yozlaşmanın (corruption) önüne geçilebilir.

3. Hannah ARENDT: Eylem ve Katılım

Neo-Atinacı görüşü savunan düşünürlerin hareket noktası da neo-Romacılar gibi katılım ve özgürlük kavramıyla yakından ilgilidir. Her iki ekol de özgür siyasi bir toplumda yaşayabilmek için, kamusal alanın keyfi, yabancı bir güçten -despottan- arındırılması gerektiği hususunda hemfikirdir.[1031] Aralarındaki farklardan en önemlisi ise özgürlük ve siyasi katılıma atfedilen anlamda toplanmaktadır. Neo-Romacı düşünce ekolü yasayı öne çıkarırken temsile araçsallık atfederken, neo-Atinacılar için temsil, yurttaşın kamusal alanda doğrudan sorumluluk almasıyla mümkün olabilir.[1032] PETTİT ve SKİNNER siyasi alan, korunması nitelik taşırken, ARENDT'e göre siyasal alan, özgürlüğün anlam bulduğu ve gerçekleştiği alan olduğu için içsel olarak iyidir ve *araçsal* değil, *amaçsal* değer taşır.[1033]

Neo-Atina ekolündeki "Atina" vurgusu da doğrudan *polise* ve katılıma yapılan vurgudan gelmektedir. Ekolün en önemli temsilcilerinden ARENDT, Alman faşizminin şiddetine bizzat maruz kalmasının yanında 20. yüzyılda Avrupa'da iyiden iyiye hissettiren totaliter yönelimler ve pratiklere karşı tepkisini eserleri ile dile getirmiştir.[1034]

ARENDT, açlık ya da korkudan kurtulma gibi özgürlükleri *negatif özgürlük* olarak tanımlar ve kamusal meselelere dahil olma anlamındaki özgürlükten ayrı

[1030] Ibid., s. 321.
[1031] KEYMAN-TURNAOĞLU, s. 50.
[1032] Ibid.
[1033] Ibid., s. 53.
[1034] ARENDT (2012); Ayrıca ARENDT, Hannah. **İnsanlık Durumu**, Çev. ŞENER, Bahadır Sina, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994; ARENDT, Hannah. **Şiddet Üzerine**, Çev. PEKER, Bülent, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012; ARENDT, Hannah. **Geçmişle Gelecek Arasında**, Çev. ŞENER, Bahadır Sina, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2012.

tutar.[1035] Düşünür, Fransız ve Amerikan Devrimini ele alıp karşılaştırdığı **Devrim Üzerine** başlıklı kitabında devrimin temel dinamiğinin *özgürleşme* değil, *özgürlük* kurmak olduğunu savunur.[1036] ARENDT burada özgürleşme ile özgürlük arasındaki kavramsal farkı vurgulamaktadır. Ona göre özgürleşme (liberation) özgürlük (freedom) kavramından farklıdır. Özgürleşme (liberation), özgürlüğün (freedom) bir koşulu olabilir, ancak asla doğrudan ona götürmez. Özgürleşmeyle kastedilen serbestlik (liberty) fikri ancak negatif karakterlidir. Tarih boyunca özgürleşmeye gereğinden fazla önem verilmiş, ancak özgürlük kavramı geri planda kalmıştır. Ayrıca özgürlüğün hem felsefe hem de teoloji tarihinde geniş ve fazlasıyla tartışmalı bir yeri olmasına karşın, antik dünyanın çöküşünden modern dünyanın doğuşuna kadar geçen yüzyıllar boyunca siyasal özgürlük yaşanmamış insanlık özgürlükle ilgilenmemiştir.[1037] Bugün anayasal yönetimlerle ilişkilendirilen ve sivil haklar olarak adlandırılan özgürlükler (liberties), ne antikitede ne de 18. yüzyıl devrimlerinde amaçlanan özgürlükler değildi.[1038] ARENDT'e göre en önemli *pozitif* siyasal özgürlük, toplanma hakkıdır. Zira siyasetin varoluş nedeni özgürlüktür ve özgürlüğün tecrübe alanı da eylemdir.[1039] ARENDT, böylece eylemi, bir yandan güdülerden, öte yandan eylemin başta konulmuş ve etkisi öngörülebilir olan amacından özgür olmak olarak tanımlar.[1040] Bireyin eylemi, yani etkin olarak bir şeyler yapmaya yönelmesini **vita activa**[1041] olarak adlandıran düşünür, bu kavram ile kamusal hayata atıf yapar. Antikitede **vita contemplativa** olarak bilinen

[1035] ARENDT, Devrim Üzerine, s. 40.

[1036] Ibid., s. 187.

[1037] Ibid., s. 36.

[1038] Ibid., s. 39.

[1039] ARENDT, **Geçmişle Gelecek Arasında**, s. 199.

[1040] Ibid., s. 206.

[1041] ARENDT, **vita activa** kavramını üç temel insani etkinliği yani emek, iş ve eylemi ifade etmek için kullanır. **Emek**; büyümesi, üretilen ve beslenen hayati zorunluluklara bağlı, insan bedeninin yaşam sürecine karşılık gelen bir etkinliktir. **İş**; insani varoluşun doğa dışı oluşuna karşılık gelen bir etkinliktir. **Eylem** ise insanın değil insanların yaşadıkları ve bu dünyadan oldukları gerçeğine karşılık gelir. ARENDT (1994), s. 17-18. Emek sadece bireysel sürekliliği değil, türün hayatını da garanti eder. İş ve işin ürünü olan insan eseri dünya; ölümlü hayatın beyhudeliğine ve insanı zamanın uçarlığına bir kalıcılık ve süreklilik kazandırır. Eylem, siyasi yapılar kurmaya ve onların muhafazasına bağlanmakla, belleğin yani tarihin koşulunu yaratır: Ibid., s. 19.

özel alan, tefekkürü kapsıyordu; eylemden bağımsız hareketsizlik halini ifade eden bir durağanlık. Oysa vita activa tefekkürden eyleme geçiş demekti. Bu eylem sadece *homo faber*, yani alet yapan değil, kamusal işlere katılan bireyi tarif eder.[1042] Bu tür bir özgürlük *içsel* değil *dışsal* bir özgürlüktür. Bizler kendimizle etkileşim içinde değil, önce başkalarıyla etkileşimimiz sırasında özgürlüğün ya da karşıtının farkına varırız.[1043] Şu halde özgürleşmenin yanı sıra, özgürlüğün, özgür insanların refakatine ve onlarla buluşabileceği ortak bir kamusal mekana da ihtiyacı vardır. Siyaseten oluşturulmuş bir kamu alanı olmadan özgürlük, kendisini görünür hale getirecek dünyevi bir mekandan yoksundur. Şu halde cumhuriyetin kamusal alanı da eşitler arasındaki kanaatlerin/fikirlerin alışverişi/değişimi ile mümkün olur; ne zaman ki herkesin kanaati tek bir kanaat haline gelir ve bu nedenle müzakere de gereksizleşirse, kamusal alan da ortadan kalkar.[1044] Kamusal alana katılan bireylerin ortak iyiye yönelik kararlar alabilmeleri için bazı şartların gerçekleşmesi zorunludur. Öncelikle -başka açılardan farklı ve eşitsiz olsalar da- insanların yasalar önünde eşit olması şarttır.

ARENDT, eşitliği yunanca "izonomi"[1045] teriminin karşılığı olarak kullanır; ancak antikitede eşitlikten anlaşılan şey ile bizim eşitlikten anladığımız şeyden (insanlar eşit doğar ya da yaratılırlar, sonradan insan eseri sosyal ve siyasal kurumlar hükmünce bu eşitliği kaybederler) şeklindeki anlayıştan farklıdır. Zaten *polis* de herkesi eşit kılacak yapay bir kurum olarak gerekliydi.[1046] İşte bu eşit yurttaşlar, fikir alışverişi sonucu bir karar almak için bir araya gelirler ve nihayet *çoğunluk kararı* ile sonuç alınır. Ancak **çoğunluk kararı** ile **çoğunluğun yönetimi** aynı şey değildir: Çoğunluk kararı, *teknik* bir yöntemdir; ister tüm seçmenler isterse belediye meclisi toplantısı olsun, her tür müzakere konseyi ve meclisinde neredeyse otomatik olarak benimsenmesi muhtemel

[1042] Ibid., s. 117.
[1043] Ibid., s. 201.
[1044] ARENDT, **Devrim Üzerine**, s. 120.
[1045] *isonomia.*
[1046] Ibid., s. 37.

teknik bir araç. Başka bir deyişle, çoğunluk ilkesi, karar alma sürecinin özünde vardır ve bu nedenle, tüm hükümet biçimlerinde mevcuttur.[1047]

Çoğunluk kararının çoğunluğun hükümranlığına dönüştüğü tek yer, karar alındıktan sonra hâkim çoğunluğun *muhalif azınlığı* siyaseten ve uç örneklerde de fiziken kapatmaya giriştiği yerdir.[1048] İşte diğer cumhuriyetçilerde olduğu gibi ARENDT'in de cumhuriyet-demokrasi arasındaki ayrımı nasıl izah ettiği burada çok yakından görülmektedir. Düşünür, çoğunluğun ilkesi ile çoğunluğun yönetimini birbirinden ayırır. Çoğunlukçu yönetimi engellemek için ise anayasalar vardır. Cumhuriyetçi yönetim şeklinde kararlar ve yaşamın icra edilişi, bir anayasanın düzenlemeleri çerçevesinde ve onlara göre belirlenmektedir; anayasa *ulusun istencinin* ifadesidir ya da *çoğunluğun iradesine bağlıdır*. Ancak çoğunluğun karar alma yöntemlerinin çoğunluğun hükümranlığına has *seçim despotizmine* dönüşmesini engellemek için anayasalar hazırlanmıştır ve temel görevi de budur.[1049] Eşitlik ve katılımın yanı sıra ARENDT'e göre çoğunlukçu yönetimi engellemek için diğer araçlar temsil, partiler ve federalizmdir.[1050]

Vita activa, ARENDT'in antikite, ortaçağ ve modern çağı birlikte değerlendirilerek yorumladığı bir kavramdır. Antikitede **eylem** (vita activa) insan için bağımsız ve merkezi bir kavram iken, modern dönemlerde üretime indirgenen bir eylemle karşılaşılmaktadır. Eylem, üretim olarak algılandığında giderek araçsal hale gelmektedir. Birey üretim ile ilgilendiğinden kamusal alandan uzaklaşmakta ve giderek apolitikleşmektedir. Düşünüre göre bunun iki nedeni vardır: kapitalizm ve ulus devlet serüveni. Kapitalizm sonucu ortaya çıkan kitle toplumunda özgürlük kavramı özel yaşamı koruyan bir vasfa dönüşerek negatif özgürlük seviyesine indirilmiştir. Böylece

[1047] Ibid., s. 217.
[1048] Ibid.
[1049] Ibid., s.218-219.
[1050] WALDRON, Jeremy. **Arendt's Constitutional Politics**, İçinde: D. Villa (Ed.), The Cambridge Companion to Hannah Arendt, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 211.

bireyin apolitikleşmesi perçinlenir; diğer taraftan Avrupa'da ulus devletin gelişmesi ile birlikte yurttaş-azınlık ayrımına gidilmesiyle insan hakları evrensel niteliğini kaybederek devletin sınırlarına sıkışmıştır. Böylece özgürlüğün evrensel halini kurmaya yarayan araçlar, ulus devletin kurumsallaşması ile totaliterliği engelleyecek araçlardan mahrum hale gelmiştir.[1051]

ARENDT'in cumhuriyetçilik anlayışı konuşma, müzakere, farklılıkların tanınması, ikna edebilme ve yargı gücünü geliştirebilme gibi değerlerin öne çıkarıldığı, daha insancıl bir siyaset anlayışının mümkün olabileceğini gösterdiği için olumlanırken[1052] AUDIER tarafından siyasal-sosyal ayrımında siyasal olanı ön plana çıkararak sosyal sorunların yerini zayıflatmakla eleştirilmiştir. Yine temsili demokrasi eleştirisinin de temsil ilkesinin pozitif yönlerini ötelediği ve tarihsel gerçeklikten uzak olduğu da iddia edilmiştir.[1053]

Tüm bu değerlendirmeler ışığında ARENDT'in cumhuriyetçi düşüncede katılım, eşitlik ve kamusal hayata hemen hemen tüm eserlerinde yer ayırarak verdiği önem, cumhuriyetin ancak yurttaşların katılımı ile mümkün olacağı şeklindeki gelenekçi çizginin korunduğunu gösterir. Yine çoğunlukçu yönetim ile çoğunluk kararı arasında yaptığı ayrım hem popülizm-cumhuriyetçi yönetim arasındaki temel farkı vurgulaması açısından hem de totaliter/despot bir yönetim tehlikesine karşısında anayasal bir yönetim kapsamında eşitlikçi ve katılımcı bir kamusal hayatı çözüm olarak sunması yönünden önemlidir.

[1051] İNCE, Hilal Onur. Hannah Arendt: Özgürlükçü Bir Cumhuriyetçilik Kuramına Doğru. İçinde: **Res Publica**, Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013, s. 291-296.
[1052] KEYMAN-TURNAOĞLU, s. 55.
[1053] AUDIER, s. 92; İNCE, s. 302-307.

4. Maurizio VİROLİ: Cumhuriyetçi Yurtseverlik

Uzmanlık alanı cumhuriyetçi yurtseverlik ve MACHİAVELLİ'nin siyaset felsefesi olan İtalyan düşünür VİROLİ, yurtseverlik ayrımında geliştirdiği cumhuriyetçilik kuramını demokratik, çok kültürlü ülkelerde kendisini *özgürlük* ve *sorumluluk* kelimelerini, yeniden birleştiren yeni bir yurttaşlık etiğinin yeni bir siyasi vizyonu olarak önerir. Çünkü bir yandan Amerikalı bilim adamları, sivil katılımın çöküşünden bahsederken diğer yandan Avrupalı siyaset bilimciler, tutkusuz bir Avrupa'dan söz ederler. *Tutku, bağlılık* ve *sadakat*, demokrasiyi terk ederek milliyetçi ve dini demagogları takip etmiş görünmektedir.[1054]

VİROLİ, cumhuriyetçiliğin klasik anlayışının bir katılımcı demokrasi teorisi olmadığına dikkat çeker; ona göre cumhuriyetçilik, **özgürlüğün savunulması için yurttaşların -egemen- müzakereye[1055] katılımını gerekli gören bir siyasi özgürlük teorisidir**.[1056] Bu teori, kendi kendini yönetme ilkelerini Roma hukukundan alır: "*herkesi etkileyen şey herkes tarafından onaylanmalıdır*."[1057] Klasik cumhuriyetçiler, bir konseyin bir bütün olarak halkın bir kısmını değil, tüm şehri veya tüm halkı temsil etmesini şart koşmuşlardı. Yurttaştan ise bireysel olarak ailesinin, kendisini seçen fraksiyon ya da grubun çıkarlarını değil, şehrin çıkarlarını gözetmesi bekleniyordu. VİROLİ, antikite ve Rönesans'ta cumhuriyetçiliğin doğrudan katılımcı demokrasi değil, anayasal sınırlar içinde temsili özyönetim teorisi olduğu anlamına geldiğini tekrarlar.[1058] İtalyan düşünür, **Republicanism** başlıklı kitabında, cumhuriyetçiliğin liberalizme alternatif olduğu görüşüne de karşı çıkar. Zira liberal teori, egemen gücün her zaman

[1054] VIROLI, Maurizio. **Republicanism**. New York, Hill & Wang, 2002, s. 103.
[1055] *sovereign deliberation*: tüm yurttaşları ilgilendiren müzakereler.
[1056] Ibid., s. 4.
[1057] Codex 5.59.5. *"Quod omnes tangit ab omnibus approbari debet"" what affects all must be decided by all."*
[1058] Ibid., s. 6.

anayasal ve yasal normlarla sınırlandırılması gerektiği temel ilkesini ve aynı zamanda siyasal bireyciliği de klasik cumhuriyetçilikten miras almıştır.

Liberal teorisyenler, siyasal toplumun temel amacının bireyi, onun yaşamını, özgürlüğünü ve mülkiyetini korumak olduğunu savunurlar, ancak klasik cumhuriyetçiler devletin bireylerin yaşamını, özgürlüğünü ve mülkiyetini korumak için orada olduğunu zaten vurgulamışlardır. Kuvvetler ayrılığı ilkesine, erken modern cumhuriyetçi teorisyenlere de aşinaydı ve erken modern cumhuriyetler, hayatta kaldıkları sürece, en azından kısmen uyguladılar. Bu teorisyenler, yargı ve yasama gücünü aynı organda toplamanın bireysel özgürlüğün korunması için tehlikeli olduğunu biliyorlardı. MACHİAVELLİ'nin Lucca Cumhuriyeti'ni övmesi ve birkaç yıl sonra GİANNOTTİ'nin Floransa Cumhuriyeti'ni eleştirmesi de bu düşünceyle olmuştur. Dolayısıyla liberal teorisyenler, egemen gücün işlevleri hakkındaki fikirleri büyük ölçüde rafine etmiş olsalar da bu işlevleri bölmenin ne ilkesi ne de uygulaması liberal bir icat değildi. Bununla birlikte, liberalizmin -erken modern- İtalyan cumhuriyetçiliğinde tamamen bulunmayan ayırt edici özelliği, insanın doğal (veya devredilemez veya doğuştan gelen) hakları teorisidir. Zira – MACHİAVELLİ'nin de içinde bulunduğu- klasik cumhuriyetçilere göre haklar, doğal değil, tarihseldir ve yasalar ve gelenekler tarafından desteklenmedikleri zaman, haklar değil, ahlaki iddialardır.[1059]

Klasik cumhuriyetçi yazarlar, özgür olmanın tahakküm altına alınmamak, yani diğer bireylerin keyfi iradesine bağımlı olmamak anlamına geldiği görüşünü desteklemişlerdi. Bu siyasi özgürlük yorumunun kaynağı, özgür bir kişinin statüsünü başka bir kişinin iradesine bağlı olan bir kölenin aksine, başka bir kişinin keyfi iradesine tabi olmamak olarak tanımlayan Roma hukuku ilkesiydi. Birey, yasal ve siyasi haklara sahip olduğunda özgür olduğu gibi, bir halk veya bir şehir de kendi yasalarına göre

[1059] Ibid., s. 6-7.

yaşadığı sürece özgürdür. VİROLİ, klasik cumhuriyetçilerin bu ilkeyi nasıl savunduklarını şöyle açıklar: *"Bir şehrin ya da bir ulusun halkı yasalarını bir kraldan alırsa, özgür değil, serf olurlar. ...Romalılar için mutlak biçimiyle monarşi anlamına gelen monarşi, tahakkümle eş tutuluyordu. Klasik cumhuriyetçi teorisyenler, adil yasaların bireylerin seçimlerine dayattığı kısıtlamanın, özgürlüğün bir kısıtlaması değil, siyasi özgürlüğün kendisinin temel bir unsuru olduğunu da vurguladılar."*[1060] Şu halde birey ancak yasaları ve anayasal emirleri soyluların kibirlerini ve halkın ahlaksızlığını etkili bir şekilde dizginlediğinde özgür olduğu söylenebilir. Böylece VİROLİ'nin liberalizm ile klasik cumhuriyetçilik arasında yaptığı ayrım açığa kavuşur: Cumhuriyetçi siyasi özgürlük idealine göre *bağımlı olmadığımız sürece özgürüz*; liberal ideale göre, *müdahaleden uzak olduğumuz sürece özgürüz*. Bir kişi müdahaleden muaf olabilir, ancak yine de sevdiği şeyi yapmasına izin veren ama efendisi olarak kalan iyi bir efendinin kölesi gibi bağımlı olabilir. Tersine, bir kişi bağımsız olabilir, ancak yalnızca meşru yasalara tabi olan ancak bir dizi yurttaşlık görev ve yükümlülüğünü yerine getirmesi gereken özgür bir yurttaş gibi müdahaleden muaf olamaz. Klasik cumhuriyetçi teorisyenler için merkezi nokta, bağımlılığın müdahaleden çok daha acılı bir özgürlük ihlali olduğudur.[1061] Cumhuriyetçilik hem liberal hem de demokratik gerekliliği içeren karmaşık bir siyasi özgürlük teorisini sürdürür; ancak VİROLİ'ye göre liberalizm ve demokrasinin cumhuriyetçiliğin yoksullaşmış versiyonları olduğunu söylemek mümkündür.[1062]

VİROLİ, diğer modern cumhuriyetçi yazarlar gibi BERLİN'in özgürlük ayrımına karşı çıkar. BERLİN'e göre, *pozitif özgürl*ük kavramı, tarihsel olarak, zorlama yoluyla bile olsa, herkese karşı zafer kazanmasına izin verilmesi gereken gerçek, üstün veya özerk bir *egonun olumlanması* olarak görülmüştür. Bu nedenle liberaller, pozitif

[1060] Ibid., s. 8-9.
[1061] Ibid. s. 10.
[1062] Ibid. s. 43.

özgürlük fikrini tiranlığı gizleyen bir maske olarak düşünmüşlerdir. Oysa cumhuriyetçi özgürlük anlayışının, BERLİN ve -daha önce- CONSTANT tarafından tanımlanan ne negatif ne de pozitif özgürlük olduğunu görmek kolaydır. Cumhuriyetçi özgürlük, özgürlüğün yokluğunu yalnızca müdahalede (BERLİN'in söylediği gibi başkaları tarafından engellenmekte) değil, aynı zamanda keyfi güçlerin varlığı nedeniyle sürekli müdahale olasılığında tanımlaması bakımından liberal muadilinden farklıdır.[1063] Buraya kadar İtalyan düşünürün savunduğu görüşler, diğer cumhuriyetçi yazarlar gibi gerek efendi-köle benzetmesi, gerekse liberalizm-cumhuriyetçilik farkını işlemesiyle benzerdir. Ancak İtalyan düşünürü diğerlerinde ayıran en önemli fark, *yurtseverliğe* verdiği önemdir. VİROLİ'nin yurtseverliği, milliyetçilikten farklı bir anlayış içerir.

Öncelikle yurtseverleri (patriots) milliyetçilerden (nationalists) ayıran özellikle bakılmalıdır. Cumhuriyetçi yurtseverler, vatan sevgisini, siyasi yollarla aşılanacak ve sürekli pekiştirilecek yapay bir tutku olarak görürken; milliyetçiler bunu kültürel kirlilikten ve kültürel asimilasyondan korunmak için doğal bir duygu olarak düşünürler. Cumhuriyetçilerin *patriası (vatanı)* ahlaki ve politik bir kurumdur; milliyetçilerin ulusu ise doğal bir yaratımdır.[1064] Bu ayrımlar aslında antikiteye kadar uzanır. Klasik yazarlar, -ana-**vatan** ve **ulus** ayrımına da dikkat etmişlerdi. Anavatanın (patria) siyasi ve kültürel değerleri, ulusun (natio) siyasi olmayan değerlerinden farklıdır. Hem patria hem de natio bireyler arasında bağlar kurar, ancak patria'nın veya res publica'nın bağları, CİCERO'nun da savunduğu gibi, natio'nun bağlarından daha güçlü ve daha soyludur.

Cumhuriyetçi yurtseverler, cumhuriyetin siyasi kurumlarının ve bunlara dayalı yaşam biçiminin en yüksek siyasi değere sahip olduğunu savunurken milliyetçiler halkın kültürel, etnik veya dini kimliğini ön plana koyarlar. İlki, anavatanı özgür bir cumhuriyet olarak görürken ikincisi için, bir halkın kültürel kimliğini koruduğu her

[1063] Ibid., s. 40.
[1064] Ibid., s. 15.

yerde bir anavatan vardır. Bir başka ayrım, vatan sevgisinin yorumuyla ilgilidir. Cumhuriyetçiler için, vatan sevgisi, her şeyden önce iyi bir yönetim ve kamusal hayata katılım olmak üzere, siyasi yollarla sürekli beslenmeyi ve beslemeyi gerektiren yapay bir duygu iken, milliyetçiler için vatan sevgisi, gelişmek ve güçlenmek için kirlilikten ve kültürel asimilasyondan korunması gereken doğal bir duygudur.[1065] VİROLİ'ye göre bu farklılıklar, cumhuriyetçi yurtseverlerin cumhuriyeti siyasi bir kurum olarak kabul etmesinden, milliyetçilerin ise ulusu doğanın veya Tanrının ürettiği bir şey olarak düşünmesinden kaynaklanır.

AUDIER, VİROLİ'nin yurtsever cumhuriyetçi teorisi sayesinde iki önemli tehlikeden kaçınma imkanının ortaya çıktığı tespitini belirtir: Bir yandan bireyin özel bir topluluğa aidiyetini ön plana çıkaran komüniteci tehlike, diğer taraftan soyut evrenselciliğin aidiyet ihtiyacını yadsıma eğilimindeki liberalizm.[1066] AUDIER, yurtseverliğin cumhuriyetçi versiyonunun milliyetçi sapmalar saf dışı edildiği takdirde cumhuriyete aidiyeti ön plana çıkaracağına işaret ederek bu görüşü olumlar; böyle bir evrenselci yurtseverlik gereklidir: Dayanışma yurtseverliği tanımlayan bir aidiyeti içerirken, sosyal ve siyasi reformlar ancak yurttaşların uzun bir dönemde birlikte hareket etme imkanı ile mümkün olabilir.[1067]

AUDİER'in diğer bir tespiti ise VİROLİ'nin yurtseverlik anlayışı ile Jürgen HABERMAS'ın anayasanın evrenselci ilkelerine katılımı öne çıkaran anayasal yurtseverliğinin farklılığıdır.[1068] Bu ayrımı VİROLİ de kabul eder: *"Benim konumum, Habermas'ın anayasal yurtseverliğinin karşıtı olan köklü bir cumhuriyetçi yurtseverliğin savunması olarak tanımlanabilir… Habermas vatanseverliği, savaş sonrası Federal Almanya Cumhuriyeti'nin anayasasında somutlaşan özgürlük ve*

[1065] Ibid., s. 86.
[1066] AUDIER, s. 101.
[1067] Ibid., s. 102; VİROLİ'nin görüşlerinin eleştirisi için ayrıca Bkz: ÖZTÜRK (2016), s. 245 vd.
[1068] Ibid.

demokrasinin evrenselci siyasi ilkelerine sadakatten ibaret olarak görür. (Benim) vatanseverliğim açıkça tikelcidir, çünkü vatan sevgisini yurttaşların "cumhuriyetlerinin kurumlarına ve yaşam biçimine olan tutkulu sevgisi" olarak tanımlar ve diğer halklarla kolayca aktif ve tutkulu dayanışmaya dönüşebilse de özel kalır.''[1069]

[1069] VİROLİ, s. 14; HABERMAS'ın anayasal yurtseverliği için Bkz: MÜLLER, Jan-Werner. **Anayasal Yurtseverlik**. Dost Yayınları, Ankara, 2012, s. 34; HABERMAS, Jürgen. **Öteki Olmak, Ötekiyle Yaşamak**. Çev.: AKA, İlknur, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s. 23-28; AUDIER, s. 103.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYETÇİLİĞİN ANAYASAL GÜVENCELERİ

I. GENEL OLARAK

Anayasalcılık (sınırlı hükümet) cumhuriyetçi hukuk teorisinin her zaman ilgilendiği konuların başında yer almıştır.[1] Cumhuriyetçiler, kendilerini Atina ve Romalı düşünürlerin mirasçıları olarak gördüğünden, ideolojiler arasında tarihe gitmeye en müsait olanı da cumhuriyetçiliktir.[2] Bu kökensel tutarlılığı, anayasal ilkeler geleneğinde de görmek mümkündür. Gerçekten klasik cumhuriyetçilikte öne çıkan anayasal ilkeler, antikiteden itibaren karma anayasa, iktidarı sınırlandırmak, erdem, yurttaşlık, yurtseverlik, özel mülkiyet şeklinde sayılabilir. Modern cumhuriyetçilikte devrim çağından itibaren bu ilkelere, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, halk egemenliği, laiklik, anayasacılık, yargısal denetim ve eşitlik ilkeleri eklenmiştir.

Cumhuriyetçi geleneğin temel kaygısı, çoğunluğun tahakkümünü engellemek, özgürlüğü ve yasanın üstünlüğünü sağlamaktır. Antikitede bu amaca ulaşmak için erdem ve karma anayasa önerilirken bugünkü araçlar yargısal denetim, katılımcılık, anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri olmuştur. Şu halde cumhuriyetçiliğin tamamlanmış bir projeden ziyade bir ideal/oluşum olma niteliğini de göz önüne almak gerekmektedir.[3]

Özcan KARADENİZ, hukuk tarihi araştırmalarında en büyük güçlüğün, içerikleri kesinlik kazanmış çağdaş hukuk kavramlarından, hukuki kural ve kurumlardan

[1] GODOLADZE, Karlo. **Republicanism's Paradigm in Constitutionalism**. Humanities and Social Sciences Review, CD-ROM. ISSN 03(05), 3, 2014, s. 391.
[2] HONOHAN, s. 4.
[3] KILIÇBAY, (2003) s. 22.

sıyrılabilmek olduğuna dikkat çeker.[4] Çünkü bir yandan, böyle bir araştırmada çağdaş hukuk kavramlarından hareket etmek zorunluluğu varken, diğer yandan çağdaş hukuk kavramlarının içerikleri uzun bir tarihi gelişim sonunda oluşmuşlardır. Bu nedenle hukuk tarihi açısından yapılacak olan bu araştırmada, hukuki kavram ve kurumlarının çağımızda kazandıkları içerikler ölçü alınarak yapılacak değerlendirmeler bizi hatalı sonuçlara götürür. Bu durum, herhangi bir hukuki konuda, tarihi bakımdan yapılacak araştırmalarda, bu konudaki çağdaş hukuki kavram, kural ve kurumlar göz önünde bulundurulmakla birlikte, bunların dayandıkları temel ilkeler açısından, araştırma konusu olan çağın ve ortamın maddi ve manevi koşullarının saptanmasını ve kaynaklardan çıkarılan sonuçların bu açıdan değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.[5] Şu halde bu çalışmanın kapsamının cumhuriyetçilik ilkesini anayasa hukuku çerçevesinde incelemek olduğu göz önüne alındığında kavramın kapsamında bir sınırlamaya gidilmesi zorunludur. Bu bölümde, *her tanımlamanın bir olumsuzlama*[6] içermesi riskini dikkate alarak çalışmanın kapsamında anayasa hukuku kapsamında bu güvenceler ele alınacaktır.

II. ANAYASAL GÜVENCELER

A. ANAYASALCILIK VE YARGISAL DENETİM

Anayasalcılık, en genel anlamıyla **keyfi yönetimi önleme çabasıdır.**[7] Keyfilik, yönetenlerin yönetilenlerden ziyade kendi çıkarlarına hizmet etme potansiyelini ifade

[4] KARADENİZ, Özcan. **Roma'da Kamulaştırma ve 'Kamu Yararı' Kavramı**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 1.

[5] Ibid.

[6] "*omnis determinatio est negatio."*

[7] BELLAMY, Richard, **Constitutionalism**. İçinde: BADIE, Bertrand; BERG-SCHLOSSER, Dirk; MORLINO, Leonardo (ed.). International Encyclopedia of Political Science, Volume 1. Sage Publications, California, 2011, s. 416.

eder. Cumhuriyetçi siyasal anayasalcılık geleneği bu keyfiliği, yönetilenlerin yöneticileri tarafından tahakküme uğramasıyla özdeşleştirir ve bir yönetim biçimi içindeki tüm ilgili gruplar arasında bir güç dengesi ve siyasi eşitlik kurarak önlemeye çalışır. Bunun karşısında liberal gelenek, keyfiliği bireysel haklara müdahale olarak tanımlar ve kuvvetler ayrılığı ve yargı tarafından korunan bir anayasa yoluyla bu haklar için koruma sağlamaya çalışır.[8]

Anayasalcılık, **siyasi** (political) anayasalcılık ve **hukuki** (legal) anayasalcılık olmak üzere iki farklı geleneği barındırır. **Siyasi anayasacılık**, daha önce köklerini ARİSTOTELES, POLYBİUS ve CİCERO'da gördüğümüz karma anayasa modelinden hareket ederek farklı menfaat gruplarının birbirini dengelemesiyle farklı toplumsal çıkarları uyumlu hale getirmeyi ve devletin istikrarını sürdürmeyi hedefler. Böylece hükümet biçimlerindeki kaçınılmaz yozlaşma döngüsü engellenecektir.[9] 18. yüzyıldan itibaren karma anayasa teorisinin yerini kuvvetler ayrılığı almaya başlamıştır; Newton fiziğinin etkisiyle farklı sınıflar arasındaki denge kavramı da karşıt güçlerin dizginlenmesini, onları ortak güçlerini birleştiren ve artıran dinamik bir denge haline dönüşmüştür. Böylece hükümet ile muhalefet arasındaki denge sağlanabilecekti.

Bu sistemde eşit oylar, çoğunluk kuralı ve rekabetçi parti seçimleri, yurttaşın kamu yararının doğası hakkındaki görüşlerini tarafsız ve eşit bir şekilde tartmak ve birleştirmek için bir mekanizma sunar. Böylece politikacıları halka hesap verebilir kılmakla, halkı keyfi olmayan yollarla yönetmeleri için onlara zemin hazırlar.[10] Bu görüşün karşısında yer alan **hukuki anayasacılık**, siyasi anayasalcılık gibi demokratik anayasalcılık içinde yer almakla birlikte temel dayanağı kuvvetler ayrılığıdır. Üç

[8] Ibid; **Cumhuriyetçi gelenek** daha ziyade seçim sistemleri, başkanlık veya parlamenter hükümet biçimleri, üniter veya federal düzenlemeler ve tek meclisli veya çift meclisli sistem gibi anayasal belgelerin büyük bölümünü oluşturan demokratik sürecin tasarımı ve işleyişine odaklanırken ikinci gelenek (liberalizm) tarafından gölgede bırakılmıştır. **Liberalizm** ise, siyasi sistemde farklı kuvvetlere verilen yetkilerinin ve anayasal olarak yerleşik hakların anayasa mahkemesi tarafından belirlenmesini ve yargısal korunmasını vurgular.

[9] Ibid.

[10] Ibid.

kuvvetin ayrılmasındaki maksat, yasaları yapanların, uygulayan ve yorumlayanlardan farklı olmasıdır. Bu şekilde, kanun koyucular da aynı kanunlara tabi olarak kendi çıkarlarına yönelik yasama faaliyetinden kaçınmak zorundadırlar. Bu ilkeye *"hiç kimse kendi davasının yargıcı olamaz"* ilkesi de eklenince yargı kuvvetinin yasayı yorumlaması, bir başka ifadeyle yargısal denetim[11] yapmasının meşruiyeti sağlanmış olur. Amerikan ve Fransız Devrimleri ile birlikte yönetimin meşruiyetinin halka dayanması ve haklar teorisinin anayasal metinlere girmesi[12] ile bireysel hakların güvence altına alınması, giderek tüm anayasal düzenlemelerin hedefi haline gelmiştir.[13]

HAMİLTON, Federalist'in 78. makalesinde, anayasanın açık hükmüne aykırı tüm işlemleri geçersiz ilan etmekle yükümlü mahkemelere değinir. Mahkemeler olmadan belirli hakların veya ayrıcalıkların tüm çekinceleri hiçbir şey ifade etmeyecektir. Mahkemelerin diğer şeylerin yanı sıra, yasama organını kendi yetki sınırları içinde tutmak için halk ile yasama organı arasında bir ara organ olarak tasarlandığını varsaymak gerekir; kanunların yorumlanması, mahkemelerin uygun ve özel alanıdır.[14] HAMİLTON, *dizginsiz çoğunlukçuluğu* dizginlemek için hem yargı denetimini hem de çoğunluğun adaletsizliklerini hafifletmekle görevli güçlü ve bağımsız bir yargının varlığını şart koşar.[15]

Cumhuriyetçi geleneğin günümüzdeki temsilcileri arasında hukuki ve siyasi anayasacılık arasında baskın bir tercih yoktur. Siyasi anayasacılığın cumhuriyetçi bir temsilcisi olan BELLAMY, hukuki anayasacılığa kökten bir meydan okuma ile bu anlayışın demokrasiyi kısıtlama girişimlerinin hukukun ve mahkemelerin meşruiyetini

[11] Judicial review.

[12] 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 16. maddesine göre, "Hakların güvence altına alınmadığı veya kuvvetler ayrılığının tesis edilmediği bir toplumun anayasası yoktur."

[13] BELLAMY, Richard, **Constitutionalism**. s. 419.

[14] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 236-237.

[15] The Federalist kapsamında yargısal denetim için Bkz: BARBER, Sotirios A. **Judicial Review and The Federalist.** The University of Chicago Law Review, 1988, Cilt. 55, Sayı: 3, s. 836-887.

ve etkinliğini tehlikeye attığını iddia eder.[16] Hukuki anayasalcılığın merkezinde anayasal haklar fikri vardır, ancak anayasalar, hakları korumanın ötesinde daha kapsamlı bir içeriğe sahiptir.[17]

Hukuki anayasalcılığı ve dolayısıyla yargı denetimi savunanlara göre mahkemeler; gruplardan ziyade bireylere odaklanırlar, bağımsızdırlar ve sadece mevzuat ve içtihatlara bağlıdırlar; son olarak bu özelliklerin her ikisi de azınlıkların haklarını korumaya hizmet eden bir çoğunlukçuluk karşıtı kontrol sağlar. Bu tabloya göre, mahkemeler ve demokrasi, fayda ve hakları düzgün bir şekilde dengeleyen tamamlayıcı nitelikler sunar.[18] Ancak BELLAMY, yargısal denetimi savunanların bu argümanlarına karşılık mahkemelerin çoğunluğa karşı bir güç sunduğu iddiasının açık olmadığını ve mahkemelerin gösterilmeye çalışıldığından daha az bağımsız olduğunu iddia eder; ayrıca anayasa mahkemelerinin ulusal çoğunluklara karşı uzun süre dayandığına dair çok az kanıt vardır. Mahkemeler, basın ve diğer etki gruplarının baskılarından arınmış olduğu da temelsiz bir iddiadır. Mahkemelerin karar almada kullandığı çoğunluk yönteminin, parlamentolardan daha demokratik olmadığı da açıktır. Nispeten üye sayılarının az olması genel olarak bir başkanın meslektaşlarının tercihlerini iyi bilmesi ve böylece oylama programını onun tercih ettiği sonucu verecek şekilde yapılandırabilmesi gerçeği, onları manipüle etmeyi çok daha kolay hale getirir. Tek bir oy değişikliği ile mahkemenin alacağı karar tamamen değişebilir; şu halde tek bir oy bazen bir hakkın korunması ile ilgili hayati rol oynayabilir.[19] Mahkeme üyelerinin atama sürecinin kabaca kalıcı siyasi eğilimlerle aynı hizaya getirecek bir

[16] BELLAMY, Richard. **Political Constitutionalism: a Republican Defence of the Constitutionality of Democracy**. Cambridge University Press, 2007, s. 2.
[17] BELLAMY (2007), s. 15.
[18] Ibid., s. 28.
[19] Ibid., s. 39.

dereceye kadar doğrudan siyasi kontrol uygulanması da mahkeme üyelerinin siyasi otoriteye hakim siyasi düşünceden ne kadar bağımsız olduğunu sorgulatacaktır.[20]

Anayasa mahkemelerinin yargısal denetim, azınlığın çoğunluğa karşı korunması ya da temel hakların korunmasında tek başına yeterli de olmayabilir. Öncelikle mahkemeler sadece önlerine gelen davaları çözmeye yetkilidir; diğer yandan ABD örneğinde devlet okullarındaki ırkçılığı engellemeye yönelik Brown v. Board of Education davasında[21] verilen karardan on yıl sonra güneydeki siyah çocukların ancak yüzde birinden fazlası ırk ayrımının kaldırıldığı okullara gidebilmiştir. Irkçılığın engellenmesi ancak protestolar ve sivil haklar hareketiyle 1964 ve 1965'te Sivil Haklar Yasası ve Oy Hakları Yasası'nın kabul edilmesiyle başlayabilmiştir.[22] Yine Federal Yüksek Mahkeme'nin 1973 tarihli Roe v. Wade kararı da kürtaj sorununu çözmekte yetersiz kalmıştı.[23] Mahkemenin kürtajı yasal hale getiren kararı ile konuyu yasama organlarının elinden alması sorunu tamamen çözmemiş, aksine gereğinden fazla öne çıkmasına neden olmuştur.[24]

BELLAMY, hukuki anayasalcılığın temel anayasal ilkeleri siyaset dışına çıkarıp, onları siyasi sistemin kısıtlamaları, hedefleri ve önkoşulları olarak görmeye çalışarak bir tür apolitik siyaset uyguladığını iddia ederek hukuki anayasalcılığı hakları depolitize etmekle itham eder.[25] BELLAMY'nin siyasi anayasalcılığı, temelinde cumhuriyetçi tahakküm karşıtlığını fikrinden beslenerek demokrasiyi öne çıkaran, eşit oy ve çoğunluk kuralı sistemi etrafında somutlaştırarak kamusal bir akıl yürütme ile ortak iyiyi

[20] Ibid., s. 40.

[21] Brown v. Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954), Federal Yüksek Mahkeme, bu karar ile ABD'de okullarda uygulanan ırksal ayrımcılığı yasaklamıştır.

[22] Ibid., s. 44.

[23] Roe v. Wade, 410 US 113 (1973).

[24] BELLAMY (2007), s. 44. Yazarın bu görüşleri haklı çıkmıştır. Federal Yüksek Mahkeme, 24.06.2022 tarihli Dobbs v. Jackson Women's Health Organization 19–1392, kararı ile Roe v. Wade kararını iptal etmiştir. Gerek kararı veren mahkeme çoğunluğunun atama yöntemleri, gerek karardan sonra kamuoyunda ortaya çıkan tartışmalar, tıpkı Roe v. Wade kararının ardından yaşandığı gibi sorunların -sadece- mahkeme kararıyla çözülemeyeceğini göstermektedir; Kürtaj sorunu için ayrıca Bkz: PETTIT, s. 261 vd.

[25] BELLAMY (2007), s. 145 vd.

sağlayacak politikaların üretilmesi için karşı tarafı dinleyerek hareket edilmesini önerir.[26] Müzakere sisteminin getirdiği faydalar ile siyasi partiler arasındaki rekabet, siyasetçilerin yurttaşlık ilkelerine ve yurttaşların birbirlerine karşı duyarlı olmalarını teşvik etmesi bu sistemi daha da güçlendirir. BELLAMY, 20. yüzyılın ikinci yarısında demokratik katılımın giderek düşmesini ve apolitizasyonun tüm risklerine karşı – tam bir çözüm sunamasa da- müzakere ve kuvvetler ayrılığı zemininde siyasi anayasalcılığı önermektedir.[27]

BELLAMY'nin hukuki anayasalcılığa karşı -pratik önermelerden yoksun bir şekilde- savunmaya çalıştığı siyasi anayasalcılık görüşü eleştirilere uğramıştır.[28] Ancak mahkemelerin yargısal denetimi hakkındaki eleştirilerinde yalnız değildir. Örneğin SHAPİRO, ABD'de kurucuların hedeflediği kuvvetler ayrılığında yargının beklenenin çok ötesinde güce sahip olduğu görüşündedir. Anayasa mahkemesinde görev yapan yargıçların çoğu *geleneksel müesses nizam figürleridir* ve çoğu başkan kendi değerlerini yansıtan yargıçları atamıştır.[29] Yazar, DAHL'a dayanarak anayasa mahkemelerine sahip demokrasilerin, bireysel özgürlüklere saygı duyulma derecesi üzerinde, anayasa mahkemeleri olmayan demokrasilere kıyasla olumlu bir etkiye sahip olduğunun gösterilebileceğine dair şüpheciliğin sağlam delillere dayandığını söylemektedir. İngiltere, İsveç, Norveç ve yakın zamana kadar yargı denetimi konusunda pek isteksiz olan Hollanda gibi ülkeler, insan haklarını korumada ABD'den daha az başarılı olmadılar. Bu ülkelerin başarısı, demokratik kurumlara sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.[30]

[26] Ibid., s. 259.
[27] Ibid., s. 263.
[28] BELLAMY'nin siyasi anayasalcılık hakkındaki görüşlerinin eleştirisi için: Bkz. VINX, Lars. **Republicanism and judicial review**. University of Toronto Law Journal, 2009, SayI: 59.4, s. 591-597.
[29] SHAPIRO, s.71.
[30] Ibid., s. 72.

Hukuki anayasalcılığa ve özelde anayasa mahkemelerinin tahakkümü engellemesi ve özgürlükleri korumasına karşı yöneltilen bu eleştirilere karşın PETTİT, yargısal denetime kategorik olarak karşı değildir. Kamusal kararlara itirazlarını dile getirebilmeleri için bireylerin mahkemeye başvurmalarını onaylamaktadır;[31] ancak yargısal denetim özgürlüklerin korunması ve tahakkümün engellenmesinde tek başına yeterli değildir. PETTİT, bu vesileyle anayasalcılığa ilişkin görüşlerinin araçlarını da açıklamaktadır. Anayasalcılığı gerçekleştirecek bu araçlar, sistemin kişilerin değil hukukun düzeni olması; kuvvetler ayrılığı ve sistemin çoğunluk iradesine karşı görece dayanıklı kılınması gerektiğidir.[32] Bunun yanında PETTİT de BELLAMY gibi demokrasi ve müzakereciliğin tahakkümü engelleyerek özgürlüklerin korunmasında önemli olduğunu savunur.[33]

SHAPİRO ve PETTİT'in ortak noktası, yargı denetiminin faydasının, ancak tahakküm olasılığını azaltıp azaltmadığına ve bunun yasama organının güçlü seçkinler tarafından kamu tahakkümünü sınırlama yeteneğini azaltmadan yapılıp yapılmamasına bağlı olduğuna dairdir. Yargı denetimi, demokratik kanalları açık tutabildiği ve daha etkin siyasi katılımı kolaylaştırabildiği ölçüde demokratik olarak meşru olabilir.[34] Benzer şekilde SELLERS da cumhuriyetçi bir hukuk sisteminin niteliklerini, halk egemenliği, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargı yoluyla adalete ve kamu yararına hizmet olarak tarif eder.[35] Cumhuriyetçilik, CİCERO'dan itibaren bir hukuk sisteminin meşruiyetini temelini yasalarının gerçekten "devleti mi" yoksa "halkın ortak iyiliğini mi" koruduğuna verilen cevaba göre belirler; bu testi geçen herhangi bir

[31] PETTIT, s. 254.
[32] Ibid., s. 230.
[33] Ibid., s. 242-265.
[34] HOWARD, Robert M.; LEMIEUX, Scott E.; WATKINS, David J. **Judicial Review and Contemporary Democratic Theory: Power, Domination, and the Courts**. Routledge, 2017, s. 23.
[35] SELLERS (2003), s. 31.

hukuk sistemi cumhuriyetçidir.[36] Modern cumhuriyetçiler, Roma geleneğindeki halk egemenliği ilkelerini ve hukukun üstünlüğünü yeni temsil ve federalizm teknikleriyle destekleyerek geleneği devam ettirmişlerdir.[37]

Yargısal denetim, yaklaşık iki yüz yıllık tarihi boyunca tartışmaya açık olmuştur. ABD'nin anayasalcılığa en büyük katkılarından olan yargısal denetimin[38] daha önce örnekleri olmakla birlikte temelini Başyargıç John MARSHALL tarafından Marbury v. Madison davasında ortaya koymuştu.[39] MARSHALL, yargısal denetim yetkisini ABD Anayasasının Yargı organının düzenleyen III. maddesinin 2. bölümündeki *"Yargı organının yetkisi, bu Anayasa'dan doğan…..anlaşmazlıkları kapsamına alınacaktır"* ve Anayasanın üstünlüğünü içeren VI. maddesindeki, *"Bu Anayasa ve bu Anayasa uyarınca yapılacak Birleşik Devletler yasaları…ülkenin en üstün yasası olacak"* hükmüne dayandırmıştı.[40] MARSHALL'ın argümanları, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile de ilgiliydi; Veto yetkisinin kullanılmasında Başkan ve yasaların çıkarılmasında Kongre de dahil olmak üzere diğer kuvvetlerin anayasaya uygunluk konularını dikkate alabileceğini ve muhtemelen dikkate alması gerektiğini inkar etmedi. Şu halde yüksek mahkeme de yargı gücünü kullanan kuvvet olarak yasaların anayasaya uygunluğunu[41] denetleyebilirdi. The Federalist'in yaklaşımı ve MARSHALL deneyimine karşın siyasetçilerin yargı denetimine tepkileri o tarihten beri devam etmiştir. JEFFERSON, *"Anayasadaki hiçbir şey [yargıçlara] yürütmenin onlar adına karar vermesinden daha fazla yürütme adına karar verme hakkı vermemiştir"* diyerek yargıçları tüm anayasal sorunların nihai hakemleri olarak görmenin gerçekten de çok tehlikeli bir doktrin

[36] Ibid., s. 26. Thomas PAINE de aynı görüştedir: *"Bir anayasa, bir hükümetin eylemi değil, bir hükümeti oluşturan bir halkın eylemidir ve anayasası olmayan hükümet, hukuksuz güçtür."* PAINE, (2008), s. 273.
[37] Ibid., s. 140.
[38] GUNTHER, Gerald, "Judicial Review", **Encyclopedia of the American Constitution**, Edited by LEONARD W. Levy and KARST Kenneth L. (WINKLER, Adam, associate editor for the second edition), Second Edition, Macmillan, 2000, s. 1472; TOCQUEVİLLE (1994), s. 61 vd.
[39] Marbury v. Madison, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).
[40] GUNTHER, s. 1472.
[41] Ibid., s. 1474.

olduğunu ve bizi bir oligarşinin despotizmi altına sokacağını savunmuştu.[42] Ancak tüm bu eleştirilere rağmen yargıçların Kongrenin suçlamasına tabi tutulması veya yargı yetkisinin kısıtlanması gibi yargısal denetimini sınırlandıracak bir girişim olmamıştır.[43]

Marbury v. Madison davası, Amerikan mahkemelerinin yargı denetimi yaptığı ilk dava değildir. Henüz 1796'da Hylton v. United States[44] davası bir federal bir yasasının anayasaya uygunluğuna ilişkin Federal Yüksek Mahkeme (Supreme Court) önüne gelen ilk ve en açık davadır.[45] Benzer şekilde eyalet mahkemeleri ve diğer yargı organları da Marbury davasından önce yargı denetimini uygulamıştır.[46] Kongre'de de Cumhuriyetçiler, 1791 Banka Yasası ile Yabancılar ve İsyan Kanunlarının yargı denetiminden geçmesi için çağrıda bulunmuşlardır.[47] Böylece Marbury davası, zamanında yargı denetiminin önceden tanınandan çok daha iyi kurulduğunu ve MARSHALL'ın sıklıkla eleştirilen yorumunun, yargıyı etkileyen yasaları geçersiz kılma konusundaki yaygın uygulamayla tutarlı olduğunu göstermektedir.[48]

The Federalist ve ABD Anayasasındaki hükümlere rağmen ABD'de yargı denetimi yetkisinin mahkemelere açıkça verilip verilmediği halen tartışmalı olmakla birlikte Fransız deneyimi bambaşka bir şekilde gelişmiştir.[49] Fransız Devrimi esnasında hakim kuvvetler ayrılığı fikri hem yürütmenin hem de yargının, yasama yoluyla ifade edilen halkın iradesine katı bir şekilde tabi kılınması anlamına geliyordu. 16 Ağustos 1790 tarihli bir kararnamede, yargı işlevinin, yurttaşlar ile hükümetleri arasındaki değil, yalnızca özel şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları karara bağlamak olduğunu açıkça belirtilmiştir. Bu ilkeler, 1791 Anayasası'nın yargı yetkisini düzenleyen V. bölümünün,

[42] Ibid.:. JACKSON, LINCOLN ve ROOSEVELT'in benzer yorumları mevcuttur.
[43] Ibid., s. 1476.
[44] 3 U.S. (3Dall.) 171 (1796).
[45] TREANOR, William Michael. **Judicial Review before Marbury**. Stanford Law Review, Nov., 2005, Cilt: 58, Sayı: 2, s. 459.
[46] Ibid.
[47] Ibid., s. 559.
[48] Ibid., s. 561.
[49] SHAPIRO, Martin M. **Judicial review in France**. Journal of Law & Politics., 1989, Sayı: 6, s. 533.

3. maddesinde tekrar teyit edilir: *"Mahkemeler, yasama yetkisinin kullanılmasına müdahale edemez, yasaların yürütülmesini askıya alamaz, idari işlevlere tecavüz edemez ve görevleriyle ilgili nedenlerle yöneticileri huzuruna çağıramaz."*[50]

Yargı denetiminin açıkça anayasa ile sınırlandırılmasının ardında yatan düşünceye göre devrimciler, cumhuriyet ilkeleri üzerine kurulmuş bir hükümetin baskıcı hale gelmesini açıkça tasavvur edemiyorlardı. Yasama, halk egemenliğini ifade eden tek kurum olarak düşünüldüğü sürece, onun eylemleri üzerinde kontrol sağlamak oldukça gereksizdi. Bireyin korunmasının, kaçınılmaz olarak, popüler bir yasama organının özel kurallar değil genel kurallar koyması gerektiği gerçeğinden kaynaklandığına inanılıyordu. Yasama kuralları tüm yurttaş sınıflarına eşit olarak uygulandığı sürece, hiç kimse haklardan yoksun bırakıldığından şikayet edemezdi. Hükümetin eylemlerinden bireysel özgürlüğe yönelik tehditler ortaya çıkamazdı; bir tehdit ancak başkalarının özel veya toplu çıkarlarına karşı kendi çıkarları için hareket eden bireylerden gelebilirdi.[51]

Bu tarihsel arka plana rağmen V. Cumhuriyet dönemiyle birlikte 1958 Anayasasının 37, 41 ve 61. maddeleri açıkça Fransız Anayasa Konseyi'ne (Conseil Constitutionnel) denetim yetkisi veriyordu.[52] Başlarda çekingen bir tavır sergileyen Anayasa Konseyi, özellikle 1970'lerde verdiği kararlar ile kendini "ikincil ve nispeten önemsiz bir kurumdan yönetim sürecinde merkezi bir temsilciye dönüştürdü." Fransa'nın Marbury vs. Madison'ı olarak adlandırılan 1971 tarihli bir kararda, siyasi örgütlenme özgürlüğünü ciddi şekilde kısıtlayan bir tasarıyı iptal etti. Konsey, kararını desteklemek için 1958 Anayasasının Önsözünü, 1789 İnsan Hakları Bildirgesi'nde ve Dördüncü Cumhuriyet Anayasasının önsözünde sıralanan tüm hakları dayanak

[50] KING, Jerome B. **Constitutionalism and the Judiciary in France**. Political Science Quarterly, 1965, Cilt: 80, Sayı: 1, s. 66.
[51] Ibid., s. 69.
[52] SHAPIRO, (1989), s. 533; 8 nolu dipnot.

göstermiştir. 1987'ye gelindiğinde, Konsey'in olağan kanunları iptal etmesinin yüzde kırkını temel haklar oluşturuyordu.[53]

Amerikan anayasacılık deneyimine karşı Fransız deneyiminin görece geç gelişmesini ERGÜL, eski rejim döneminde yargının aristokrasi ile işbirliğinin ulusal hafızaya kazınmış kötü hatıralarına bağlamaktadır: Fransa'da yargısal denetimin halen önleyici nitelikte olması bu nedenle tesadüfi değildir.[54]

Bu çıkarımlardan yargısal denetimin, cumhuriyetçi anayasalcılıkta ikilik yarattığı iddia edilebilir. Hatta yargısal denetimin -ve anayasalcılığın- liberalizmin mirasının çıktıları olduğu da savunulabilir. Ancak yargısal denetim ile elde edilmek istenen ya da pratikte mahkemelerin yorumunun hakların korunmasına nasıl etki ettiğinin sorgulanması önemlidir. Şayet yargısal denetim, yasama ve yürütme kapsamında devlet faaliyetlerinin bireylere dayatılmasını sınırlıyorsa kabul edilecektir. Anayasa mahkemelerinin yorumunun hakları daraltıcı mı, yoksa genişletici mi olduğu ya da yargısal denetimin çoğunluk tahakkümünü engelleyip engellemediği, azınlıkları koruyup korumadığı olumlu bir çıkarımda bulunmak için zaruridir. Cumhuriyetçi anlayışta kuvvetler ayrılığında yasamaya biçilen rol, çoğunluk diktasını önleyecek yasanın üstünlüğü ilkesini hayata geçirmek iken, yasa yapımında müzakereci bir yöntem izlenmesi de olmazsa olmaz ilkelerdendir. Kamusal karar alma süreçlerinde müzakere temelli bir tarzda uygun değerlendirmelere yanıt vermek üzere düzenlenmedikçe, nüfusun farklı kesimlerinin bu kararlara itiraz edebilmelerinin sağlam bir zemini olmayacaktır. Dolayısıyla keyfi yönetimi keyfi olmayan yönetimden

[53] MORTON, Frederick Lee. **Judicial Review in France: A Comparative Analysis**. The American Journal of Comparative Law, 1988, Cilt: 36, Sayı: 1, s. 90.

[54] ERGÜL, s. 79; Bununla birlikte 23 Temmuz 2008 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ile Anayasanın Anayasa Konseyi ile ilgili 61. maddesine ek yapılarak *"Derdest bir dava sırasında bir yasa hükmünün Anayasal hak ve özgürlükleri ihlal ettiği iddiası ortaya atılır ise, bu iddia Danıştay, ya da Yargıtay tarafından süresi içinde Anayasa Konseyine havale edilir"* hükmü getirilmiştir. Böylece Anayasa Konseyi'nin yargı denetimi sadece önleyici olmaktan çıkmıştır.

ayırmanın bir yolu bulunamayacaktır.[55] Hatta müzakere edilmeden basit çoğunlukla alınan bazı kararlar doğrudan iktidarın bir sınıfın, bir çıkar grubunun amaçlarını gerçekleştirme potansiyeli bakımından açıkça keyfi nitelik taşıyabilecektir. Şu halde yasaların değiştirilmesinde -çift meclis sistemi, nitelikli oy arama gibi- müzakereyi artırıcı önlemlerin alınmaması keyfiliğe ve tahakküme yol açma riski taşıdığı için cumhuriyetçi bir anlayışa taban tabana zıt olmaktadır.

Müzakereci, ortak iyiyi hedeflemeden hakları kısıtlayıcı ya da siyasi/dini/etnik azınlıkların aleyhine çıkarılan bir yasal düzenlemenin kuvvetler ayrılığı ilkeleri dahilinde yargı tarafından denetlenmesi ve anayasal kriterler testlerine tabi tutulmasının açık bir şekilde cumhuriyetçilik ilkesi ile bağdaştığı kanaatindeyiz. Yargı organlarının seçim usulleri, yargısal aktivizm gibi karşı argümanların da mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Pek çok cumhuriyetçi yazar, yargıda jüri uygulamasının cumhuriyetçi rolüne değinmiştir.[56] Şu halde cumhuriyetçi bir anayasalcılık anlayışında yargı kuvvetinin seçim mekanizmaları, görev süreleri, kararları alma biçimleri gibi yapısal konularda ve yargı denetiminin içeriği ve sınırları anlamında neo-cumhuriyetçilerin görüşlerinin önemli olduğunu düşünüyoruz.

Yasama -ve yürütme- faaliyeti sonucu oluşan düzenlemelerin hakların korunması ve çoğunluğun tahakkümünü engellenmesi bakımından yükün tamamen yargı denetimine bırakılması da mahzurludur. Öncelikle yargı organları, bir başvuru olmadan harekete geçemez, bunun yanında siyasi anayasalcıların özellikle üzerinde durduğu, dilekçe hakkı, yasama faaliyetlerine katılım ve örgütlenme özgürlüğü kapsamındaki faaliyetler ile de yasama önündeki bir tasarının ortak iyiyi gerçekleştirmek için dönüştürülmesine itiraz etme hakkı kapsamında müdahale edilmesi "erdemli yurttaşlık" için önemli bir cumhuriyetçi ilkedir. Dolayısıyla GODOLADZE'nin belirttiği gibi

[55] PETTIT, s. 249-250.
[56] Ibid., s. 253; 287 vd.; TOCQUEVILLE (1994), s. 110 vd.

modern cumhuriyetçilik, temel paradigma olarak özgürlüğü korumak ve uygulamak için öncelikle siyasi-hukuki yolun kurulmasına odaklanan bir kavram olarak özetlenebilir.[57]

B. LAİKLİK

Türkçe ve Fransızcada **laiklik** olarak kullanılan terimin İngilizce ve Almancada karşılığı **sekülarizm** kelimesidir.[58] Sekülarizm ya da sekülerleşmenin farklı biçimleri biçimi vardır: Sosyal alanların farklılaşması ve buna bağlı olarak siyasetin ve devletin dinden kurtuluşu olarak sekülerleşme, dini inanç ve ibadetlerin azalması olarak sekülerleşme ve dinin özelleştirilmesi veya marjinalleştirilmesi olarak sekülerleşme gibi.[59] Şu halde laiklik daha ziyade *siyasi* bir içeriğe sahipken sekülarizm dini postülalardan arınarak dünyevileşmek anlamına gelmektedir.

Bu ayrımlar dikkate alındığında İngiliz ve Fransız Devrimleriyle birlikte gerek teolojik/teokratik hukuk ve yasal düzenlemeler, gerekse monarşik/aristokratik düzenlemeler sekülarizm aleyhine gerilemiş, nihayet modern anayasalar ile tamamen ortadan kalmıştır.[60] İleride daha ayrıntılı açıklanacağı üzere; cumhuriyetçiler, egemenliğin kaynağı olarak halkı gördükleri için ilahi ya da kalıtsal/aristokratik bir kaynağı referans olarak dikkate alamaz. Bu anlamda cumhuriyetçiliğin hem klasik hem modern anlayışında üç kuvvet arasından en önemli gördüğü yasamanın işlemlerinin de laik bir niteliğe sahip olması gerekmektedir; "*egemen halk iradesi, laik bir tarzda kamusal şiddet üretir*."[61]

---

[57] GODOLADZE, s. 407.

[58] Laiklik ve sekülarizm kelimelerinin negatif ve pozitif anlamları için Bkz.: KUÇURADİ, İoanna. **İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları**. Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2022, s. 77 vd.

[59] SCHMIDT, Thomas; PITSCHMANN, Annette (Ed.). **Religion und Säkularisierung: ein interdisziplinäres Handbuch**. Springer-Verlag, 2014, s. 333; Ayrıca CASANOVA, José. **Public Religions in the Modern World**. University of Chicago Press, 2011, s. 20-39.

[60]GOERLICH, Helmut**. Säkulare Republik, Religiöse Pluralität und Menschenrechte in Verfassungsrechtlicher Perspektive**. İçinde: Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, s. 305-306.

[61] Ibid., s. 309.

Çalışmamızın önceki bölümünde Avrupa'da cumhuriyetçiliğin tarihi incelenirken iktidar ile kilise arasındaki ilişkilere de kısmen değinilmişti. Örneğin İngiliz ve Fransız devrimlerinden sonra kilisenin mülklerine ya el konulmuş ya da tasarruf yetkisi kısıtlanmıştı. İşte laikliğin temelini özellikle reform çağından itibaren *egemenlik* mücadelesi kapsamında ele aldığımızda bu kısıtlamaların ve el koymaların doğurduğu sonuçlar da daha iyi anlaşılacaktır. Fransa'da ROUSSEAU ve ROBESPİERRE'in din ve toplum üzerine bakış açıları bu anlamda önemlidir. ROUSSEAU'ya göre ilk Hristiyanlar, alçakgönüllü bir söyleme sahipken gücü ellerine geçirdiklerinde bu dünyada en amansız zorbalar haline gelmişlerdi.[62] Bu dinsel ruh, daha sonra devlet yönetimini sarmış ve artık kimse krala mı, yoksa papaya mı boyun eğeceğini kestiremez hale gelmişti. Fransız düşünür, -Ansiklopedistler başta olmak üzere dönemin ruhu da dikkate alındığında- bu anlayışı kitabının "Toplum Dini" başlıklı bölümünde reddederek din ve devlet ilişkilerine toplumsal sözleşme gözüyle bakar. Toplum sözleşmesinin egemen -varlığa- uyrukları üzerinde tanıdığı hak, kamu yararının sınırlarını hiçbir zaman aşamaz.[63] Şu halde uyruklar, egemen varlığa yalnızca kamuyu ilgilendiren düşüncelerinin hesabını vereceklerdir. -Bunun dışında- tüm yurttaşlar canının istediği görüşü benimsemekte özgürdür ve egemenin bunu bilip öğrenmeye de hakkı yoktur.[64]

ROUSSEAU'nun yapmak istediği, din ve devletin birbirinden ayrılmasıdır. Fransız Devrimi'nde 1792'den itibaren sert bir din karşıtı hareketi oluşmuştu. Montagnard'ların başını çektiği bu hareket, 1794'e kadar, Fransa'daki yaklaşık kırk bin kilisenin büyük çoğunluğunu ibadete kapatmış, dini motif taşıyan nesnelere saldırılmış, din adamlarının kıyafetlerini sokakta taşımalarına izin verilmemişti. Devrim içinde aristokrat ateistlerin aşırılığa varan eylemlerine karşı hareketi bizzat başlatan ROBESPİERRE, önce ateizmin örgütlü vaazını ve kiliselere doğrudan saldırıları

[62] ROUSSEAU, s. 127.
[63] Ibid., s. 133: ROUSSEAU, burada Marquis d'Argenson'dan *"Cumhuriyette herkes başkalarına zarar vermeyen şeyleri yapmakta tamamen özgürdür"* şeklindeki alıntısını da dipnot olarak ilave eder.
[64] Ibid., s. 134.

durdurdu. Daha sonra "gerçek öğrencisi" olduğu ROUSSEAU'nun toplum sözleşmesi anlayışına göre dinin, özenle korunması gereken toplumsal sözleşmenin kaidesi olduğunu da dikkate alarak hem Hıristiyanlıktan arındırma hem de felsefeye karşı bir panzehir ve din ile arasında bir köprü olarak Yüce Varlık Kültünü kurdu.[65] Fransız Devrimi'nde kiliseye karşı yaşanan aşırı tepki ve gerçekleşen eylemler, ancak BONAPARTE döneminde sona ermiştir. Ülkedeki sosyal istikrarı tekrar sağlamak adına Katoliklik devlet tarafından yeniden tanınmışsa da kilise, yasal düzenlemeler ile devlete bağlı hale gelmiştir.[66]

Modern cumhuriyetler, kuruluşlarından itibaren anayasal olarak laiklik tanımlarını kendi sosyal/siyasi geçmişleri ışığında formüle etmişlerdir. Fransa'da laiklik ilkesi, yukarıdaki gelişmeler ve çalkantılı bir dönemden sonra 1905 tarihli Kiliseler ve Devlet Ayrımı Yasası olmak üzere, 1946 Anayasası ve 1958'den beri yürürlükte olan mevcut Anayasa olmak üzere birçok belgede ifade edilmiştir. Cumhuriyet, laiklik ve din özgürlüğü gibi ilgili ana ilkeler, anayasa metninde açıkça görülmektedir. 1958 Anayasasının 1. maddesi, *"Fransa, bölünmez, laik, demokratik sosyal bir Cumhuriyettir. Köken, ırk veya din ayrımı yapmaksızın, tüm yurttaşların yasa önünde eşitliğini garanti eder. Her inanca saygılıdır"* hükmünü içerir. Dolayısıyla, laiklik Fransız Cumhuriyeti'nin temel özelliklerinden biridir. Bir yandan devlet dini inançlara karşı tarafsız kalacak ve herhangi bir dini finanse etmekten veya bir dini diğerine tercih etmekten kaçınacaktır; öte yandan dini konulara müdahale etmeyecek, din özgürlüğüne saygı gösterecek ve güvence altına alacaktır.[67]

[65] ISRAEL, s. 498.

[66]SOBOUL, s. 666; Fransız laiklik uygulaması ve NAPOLEON dönemi uygulaması için ayrıca Bkz.: KURU, Ahmet T.; BABAOĞLU, Eylem Çağdaş. **Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye.** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 142-145.

[67] TROPER, Michel. **Republicanism and Freedom of Religion in France**. İçinde: Religion, secularism, and constitutional democracy, Edited by COHEN, Jean L. – LABORDE, Cécile. Columbia University Press, 2016, s. 319.

ABD Anayasasının VI. maddesinde, *"...Birleşik Devletler'de herhangi bir görev veya kamu hizmeti için liyakat unsuru olarak bir din sınavı gerekmeyecektir"* hükmünün yanı sıra 1791'de Anayasa'da yapılan değişiklikle getirilen Ek-1. maddede (The First Amendment) *"Kongre, dini bir kuruma ilişkin veya serbest ibadeti yasaklayan; ya da ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü kısıtlayan; ya da halkın sükûnet içinde toplanma ve şikâyete neden olan bir halin düzeltilmesi için hükümetten talepte bulunma hakkını kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır"* hükmü yer almıştır. Değişikliğin kapsamında ifade özgürlüğü vurgusu öne çıksa da "*dini bir kuruma ilişkin*" yasa yapımının yasaklanması, Kongre'nin herhangi bir kilise tesis etmesini ya da tesis edilmiş bir kiliseye herhangi bir şekilde yardım etmesini ya da devletin herhangi bir dini doktrini teşvik etmesinin veya yardım etmesinin yasaklanması olarak anlaşılabilir. Benzer hükümler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra monarşiden cumhuriyete geçen Almanya için de geçerlidir. Federal Alman Anayasasının 140. maddesi uyarınca 1919 tarihli Weimar Anayasasının bazı maddeleri, mevcut anayasanın bir parçasıdır. Weimar Anayasasının 136. maddesindeki *"Medeni ve siyasi hak ve ödevler ne din özgürlüğünün icrasına bağlıdır ne de bu nedenle kısıtlanabilirler...Medeni ve siyasi haklardan yararlanma ve kamu görevlerine giriş dini inanca bağlı değildir"* hükmü ile 137. maddesindeki *"Devlet kilisesi yoktur. Dini topluluklarda örgütlenme özgürlüğü garanti altına alınmıştır."* hükmü de bu kapsamdadır.[68]

Şu halde modern cumhuriyetçiliğin bir sonucu olarak 18 ve 19. yüzyılda cumhuriyetlerin kurulup anayasalarının ilan edilmesi ve yürürlüğe girmesiyle, seküler bir din-devlet ilişkisinin anayasal düzlemde kabul edilmesi eşzamanlı olmuştur. Bununla birlikte din-devlet arasındaki "egemenlik" tartışması 21. yüzyılda farklı alanlarda tartışılmaya devam etmektedir. Bu anlamda egemenliğin kullanımının

[68] Fransa, ABD ve Almanya'da laiklik ve yurttaşlık ilişkisi için Bkz.: ÜSTEL, Füsun. **Mümin ve Yurttaş**. İçinde: Yurttaşlık ve Demokrasi. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 93-116.

sekülerleşmesi de tartışmalara ışık tutacak niteliktedir. Avrupa'da reform hareketleri ile başlayan mezhep savaşları, din otoritesi ile monark arasındaki egemenlik mücadelesinin dönüm noktası olmuştur. Bu çatışmada monarkların üstesinden gelmeleri gereken sorun, mevcut siyasi düzenin egemenlik fikrini hayata geçirecek araçlardan yoksun olmasıydı. İnsanlar (inananlar), düzeni ilahi kökenli olarak algıladılar ve bu nedenle monarkın emrinde değillerdi. Egemenlik[69] teorisyenlerinin gözünde barışın yeniden tesis edilmesi ve farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşaması, dini gerçeklerden bağımsız, seküler esaslara dayalı yeni bir düzeni gerektiriyordu. Bu düzen, ancak mezhep taraftarlarını silahsızlandıracak ve onları dünyevi bir idareye tabi kılacak kadar güçlü bir güçten gelebilirdi. Bir başka ifadeyle devleti artık Katoliklerin veya Protestanların elinde bir araç olarak değil, her iki inançtan yurttaşların hizmetinde ortak bir kamu otoritesi olarak tanımlamak gerekiyordu.[70]

Böyle bir gücün kurulması, ortaçağ sisteminden iki kez ayrılmayı gerektiriyordu. Öncelikle, bir bölge üzerinde değil, insanlar üzerinde ve özerk bir işlev olarak değil, toprak mülkiyeti gibi birçok bağımsız malik arasında dağılmış çeşitli ayrıcalıklar, bir elde biriktirilmeli ve tek elde toplanmalıydı. Bu güç, ancak monarkın temsil ettiği kamu gücü olacaktı. İkinci olarak bu yetki kanun koymayı da kapsayacak şekilde genişletilmeliydi. Burada yine devlet yönetiminde sekülerleşme ihtiyacı ortaya çıkıyordu. BODİN'in (1530-1596) **Devletin Altı Kitabı** başlıklı eseri ile koyduğu egemenlik teorisi büyük bir yankı uyandırdı ve yayımlandığı 1576'dan itibaren beş yıl içinde Fransa'da dokuz baskıya ulaştı; kitap kısa süre sonra Latince, İspanyolca, İtalyanca, Almanca ve İngilizceye çevrildi.[71] Monarklar tarafından kabul gören bu anlayış sonucu iktidar, dinden seküler dünyaya geçmeye başlamıştı; ancak ortada bir

[69] Egemenlik, iktidar ve laiklik ilişkisi için ayrıca Bkz: HAFIZOĞULLARI, Zeki, **Laiklik, İnanç. Düşünce ve İfade Hürriyeti**. US-A Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 17-24.

[70] MACLURE, Jocelyn; TAYLOR, Charles. **Secularism and Freedom of Conscience**. Çev.: TODD, Jane Marie, Harvard University Press, 2011, s. 22.

[71] GRIMM, Dieter. **Sovereignty and Religious Norms in the Secular Constitutional State**. İçinde: Religion, Secularism, & Constitutional Democracy, Columbia University Press, New York, 2016, s. 342.

sorun vardı: Sekülerleşen iktidar ve yeni tip siyasi birlik, ontolojik/ideolojik bir gerekçelendirilmeye ihtiyaç duyuyordu. Gerekçeyi bulmak için, dönemin filozofları tarafından kendilerini herkesin tanımı gereği eşit ve özgür olduğu hayali bir doğa durumuna yerleştirdiler. Bu, siyasi yönetime geçişin bireyler arasında bir anlaşmayı gerektirdiği anlamına geliyordu.[72] Doğa durumunda yaşam ve özgürlüğün güvencesizliğinden korunmak için güvenlik karşılığında tüm doğal hakları monarka devretmek mantıklı görünüyordu, böylece başlangıçta sosyal sözleşme teorisi mutlakiyetçiliğin dayanağı haline geldi.

Çalışmamızın birinci bölümünde incelendiği üzere İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri ile cumhuriyetçiliğin anayasal bir harekete dönüşmesiyle monarkın tebaaları da yurttaşlara dönüşmüştür. Yürütme de monarkın kalıtsal bir ayrıcalığı olmaktan çıkarak yurttaşlar tarafından anayasada formüle edilen koşullara göre uygulanması gereken bir görev haline gelmiştir.[73] Yurttaşlar tarafından yönetilen cumhuriyetin temel bir özelliği olarak laiklik, böylece 18. yüzyıl sonlarında modern anayasacılığın başlaması, 19. yüzyılda kademeli olarak genişlemesiyle birlikte 20. yüzyılın sonlarına doğru neredeyse evrensel olarak kabul gördü. Bu gelişmelerin ayrılmaz bir parçası, din özgürlüğünü içeren bir haklar bildirgesiydi. Yurttaşların din özgürlüğü devletin de laik olmasını gerektirmekteydi. Bir dine bağlı bir devlet, diğerlerine özgürlük tanıyamazdı. Bu nedenle, anayasal devlette laiklik, devletin belirli bir din ile özdeşleştirilmemesi ve dini konularda tarafsızlık anlamına geliyordu. Ayrıca, din özgürlüğü sadece bireysel olarak değil, aynı zamanda kolektif boyutunda da tanındı.[74]

Devletin sekülerleşmesi ve inanç özgürlüklerinin anayasal garanti altına alınması yaklaşık dört asırlık bir sürecin sonunda elde edilmiş bir kazanım olsa da 20 ve 21. yüzyıl pratikleri, din-devlet ilişkilerinde yaşanan sorunun tamamen çözülmediğini

[72] Ibid., s. 343.
[73] Ibid., s. 343-344.
[74] Ibid. s. 344.

göstermektedir. Devletin bir yandan, her dini inancın/grubun yaşamasına izin vermesi, diğer yandan, hepsinin kendi inançlarını bir bütün olarak rakip inançlara ya da toplum için bağlayıcı hale getirmelerini engellemek zorunluluğu vardır. 21. yüzyılda göç hareketleri, dini kimliklerin yeniden canlanması, ifade özgürlüğü ile din özgürlüğünün çatışması, ibadet, kıyafet gibi dini pratiklerin mahkemeler tarafından sınırlandırılıp yasaklanması, din-devlet ilişkilerinin anayasal boyutunda çözüm bekleyen sorunları arasındadır.[75]

Dini hayat ile kamusal düzenlemelerin çatıştığı bu saha bizi tekrar res publica- res privata ayrımına götürmektedir. Sonuçta laiklik ile ilgili güncel tartışmalarının büyük bir bölümü "kamusal alan" çerçevesinde gerçekleşmektedir. Antik Roma döneminden miras kalan kamuya ait/kamusal olanın ilk anlamı, "özel" yurttaşlarla ilgili olanın tersine, bir bütün olarak toplumla ilgilidir.[76] Kamusalın ikinci anlamı ise gizli olanın ya da erişimin kısıtlı olanın tersine açık, şeffaf ve erişilebilir olanı belirtir.[77] Şu halde terimin ilk anlamıyla devlet ve onu somutlaştıran kurumların belirli bir din ile veya genel olarak din ile özdeşleştirilmemesi ve tarafsız olması, ikinci anlamıyla ise kamusal alanların herhangi bir dini referanstan muaf olmasıdır.[78]

MACLURE ve TAYLOR, laikliği **yurttaşlara eşit saygı** ve **vicdan özgürlüğü** olmak üzere iki ana ilkeye ayırır. Bu ilkelerin gerçekleştirilmesi, ancak iki işlevsel araçla mümkündür: Din (kilise) ile devletin ayrılması ve devletin dinlere karşı tarafsızlığı. Laikliğin bu iki alt ilkesi, vazgeçilmez kurumsal düzenlemelerdir.[79] Aynı yazarlar, cumhuriyetçi laiklik[80] ile liberal-çoğulcu laiklik anlayışları arasında şu ayrımı yaparlar: Cumhuriyetçi model, laikliğe, ahlaki eşitliğe ve vicdan özgürlüğüne saygının

[75] Sünnet yasağı, kurban kesimi, minare yasağı, başörtüsü, burka veya haç gibi sembollerin kamuya ait okullarda yasaklanması gibi.
[76] MACLURE-TAYLOR, s. 37.
[77] Ibid.
[78] Ibid.
[79] Ibid., s. 20.
[80] Kitabın aslı Fransızca olduğu için İngilizce *securalism* Fransızca orijinalinde *laiklik* olarak geçmektedir.

yanı sıra, bireylerin özgürleşmesini ve dini bağların marjinalleştirilmesini ve onları özel alana geri itilmesini gerektiren ortak bir sivil kimliğin büyümesini destekleme misyonunu atfeder. Liberal-çoğulcu model ise aksine, laikliği, işlevi ahlaki eşitliğe saygı ile vicdan özgürlüğüne saygı arasında optimal dengeyi bulmak olan bir yönetim tarzı olarak görür.[81] Yazarlar, her iki anlayışın ülkesel bazda farklı uygulamalarını kabul etmekle birlikte Fransa ve Türkiye'deki laiklik uygulamalarının (okullarda başörtüsü yasağı gibi) cumhuriyetçi laiklik anlayışının bir pratiği olarak görürler.[82]

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren içinde bulunulan çağa pek çok isim verilmiştir. Post-modernizm veya post-sekülarizm çağı olarak da nitelendirilen bu dönemde dinin toplumsal ve -tabii ki- kamusal hayata yeniden dönüşü anayasal anlamda güncel sorunları da ortaya çıkarmıştır. Dini bir simge taşıyan öğretmenlerin okullarda görev yapması Fransa, İngiltere, Almanya ve Türkiye'de bu dönemde bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunun çözümü için yargısal bir karar ya da yönetsel bir tutum ve yasal düzenlemeler ile her ülke, kendi pratiklerini geliştirmiş olsa da sorunun çözülemediği açıktır. Bir öğretmenin başörtüsü takmasını yasaklamak, bir yandan kamusal anlamda eğitim kurumunun tarafsızlık görüntüsünü artırmaktadır; ancak o öğretmenin bireysel olarak vicdan ve din özgürlüğünü kısıtlar; ya da topluma katkıda bulunabileceği bir kariyerin kapısını kapatarak fırsat eşitliği ilkesini zedeleyebilir.[83] Laikliğin din-devlet ayrımı gibi dar bir tanımının günümüzde yetersiz olduğu açıktır. Yurttaşlarının önemli bir bölümünün bir dini inanca bağlı olduğu toplumlarda bu inancın gereklerinin kamusal alanlarda, resmi kurumlarda hem bireysel hem de kolektif olarak pratiğe geçirilme talebi kuvvetler ayrılığının her ayağını ilgilendirir bir hale gelmiştir. Cumhuriyetçiliğin temel tezi olan özgürlük ve tahakkümsüzlük, ilkesel olarak

[81] Ibid., s. 34.

[82] Ibid., s. 38-42; Benzer şekilde KURU da Türkiye ve Fransız laikliğini *dışlayıcı*, ABD'deki uygulamaları ise *pasif* laiklik olarak tanımlar: KURU, s. 139 ve 161; 333-334.

[83] MACLURE-TAYLOR, s. 24; Başörtüsü ve laiklik ilişkisi için ayrıca Bkz: LABORDE, Cécile. **Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy.** Oxford University Press, 2008.

bu sorunların çözümü için alternatif sunmaktadır. Çoğunluk veya yönetenlerin tahakkümünü engellemek için görece zayıf olan azınlıklar ya da bazı özel gruplar (kadınlar, çocuklar gibi) devlet tarafından korunmalıdır. Bu korumadan tabii dini azınlıklar ya da diğer inanç gruplarının faydalanacağı açıktır.

PETTİT'in belirttiği gibi çoğunluk desteğine sahip olmak kesinlikle iyi yasanın ölçütü değildir. 19. yüzyılda geçerli olan *"yasaların nihai kaynağını kamuoyunda ve meclis iradesinde bulan"* popülist anlayış yerine yukarıda değinilen cumhuriyetçi ilkelerin yasaların meşruluğunda en az halkın desteği kadar önemli olduğu gözden kaçırılmamalıdır.[84] Bu temel ilkeler, diğer sorunların çözümünde olduğu gibi laikliğin yeniden yorumlanmasında ve inanç özgürlüğünün korunmasında dikkate alınmalıdır.

C. SİYASAL KATILIM VE EŞİTLİK

1. Genel Olarak

Siyasal katılım, ARİSTOTELES'ten itibaren bir görev ve toplumsal sorunların yurttaşlar tarafından tartışılarak çözüme ulaşılması için en önemli erdem olarak kabul edilmiştir. Modern cumhuriyetçilikte de katılım, hem özgürlüğün korunması ve tahakkümün engellenmesi hem de res publicanın ortak sorunlarının çözümü için önem verilen bir eylemdir.

KYMLİCKA'ya göre katılıma atfedilen değer açısından çağdaş cumhuriyetçiliğin içinde iki kampın varlığından söz edilebilir: **Kamplardan ilki**, yurttaşları demokratik yurttaşlığın taleplerine göre yaşamanın ve bunun gerektirdiği erdemleri sergilemenin bir "yük" olmadığına ikna etmektir. Siyasal katılım ve kamusal müzakere faaliyetleri,

[84] PETTIT, s. 240.

külfetli bir yükümlülük değil, özünde ödüllendirici olarak görülmelidir. ARİSTOTELES, siyasal katılımın içsel değeri hakkındaki bu görüşün ilk ve en etkili savunucularından biri olduğu için, bu kampa cumhuriyetçiliğin *Aristotelesçi* yorumu denilebilir. **İkinci kamp** ise siyasal katılımın içsel değeri hakkında herhangi bir iddiada bulunmaz; birçok insanın demokratik yurttaşlık çağrısını bir yük olarak hissedilebileceğini kabul eder. Bununla birlikte, demokratik kurumların işleyişini sürdürmek ve temel özgürlükleri korumak amacıyla bu yükün kabul edilmesi için güçlü araçsal nedenler olduğunu hatırlatır.[85] Bu kamp, cumhuriyetçiliğin *araçsal* yorumunu içerir. Sonuçta her iki yorum da siyasal katılımın içsel değerine olan -modern- kayıtsızlığı açıklamak için, örneğin antik Yunan'ın aktif yurttaşlığına kıyasla, modern siyasal yaşamın yoksullaştığını iddia eder. Siyasal yaşam, parayla çok fazla manipüle edilmiş, medya tarafından yönetilmiş ve uzmanlar tarafından fazlasıyla domine edilmiştir.[86] 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra katılımın artırılması için farklı metotlar önerilmiştir. Bu husus aşağıda detaylı olarak incelenecektir. Ancak antikite ile modern çağdaki "özel hayatın" kapsamının farklılığının dikkate alınması, en azından katılıma ilişkin sorunların incelenmesinde dikkate çekilmesi gereken bir durumdur. KYMLİCKA, katılımdaki düşüşü, bireyin modern bir pasif yurttaşlığa evrilmesinden ziyade ***özel hayat tanımlamasının*** değişmesine bağlar.[87] Düşünür, modern çağda özel hayata bağlılığın, kamusal yaşamın yoksullaşmasının değil, özel yaşamın zenginleşmesinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Bireyler, tatmini artık siyasette aramamaktadır, çünkü bugünkü kişisel ve sosyal yaşam, antikiteden çok daha zengindir. Bu tarihsel değişimin sebepleri, çekirdek ailenin yükselişi ile birlikte mahremiyetin öne çıkması, artan refah ile birlikte daha zengin eğlence ve tüketim biçimlerinin gelişmesi, savaşa karşı giderek artan hoşnutsuzluk, emeğin onuruna değer verilmesi gibi

[85] KYMLICKA, Will, **Contemporary Political Philosophy: An Introduction**, Oxford University Press, 2. Baskı, 2002, s. 294.
[86] Ibid., s. 297.
[87] Ibid., s. 297-298.

gelişmelerdir.[88] Şu halde Antik Yunanlıların -kendileri için çok dar bir alan olan- özel hayatı bir yoksunluk olarak görmelerine karşı modern çağ, bireye çok geniş bir özel hayat sunmaktadır. Katılımın bireyin ve siyasi hayatta yurttaşın "tek işi" olmaması kamusal hayat ile özel hayat ayrımı bize katılımın oranına ilişkin tartışmalarda aydınlatıcı bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yanında bürokrasinin giderek genişlemesi ve iş bölümünün artması ile kamusal görevler, yurttaşlardan ziyade profesyoneller tarafından yürütülmektedir.

2. Müzakere ve Siyasal Katılım

Siyasal katılım (political participation), modern devletlerin ayırıcı unsurlarından biri olarak kamu siyaseti oluştururken hükümetin karar verme sürecini etkilemek için yurttaşlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetleri kapsar. ÖZBUDUN, siyasal katılmayı, *"vatandaşların merkezi veya yöresel devlet organlarının personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış hukuki veya hukuk-dışı, başarılı veya başarısız eylemlere girişmesi"* olarak tanımlamaktadır.[89]

Siyasal katılımın içerdiği faaliyetlerden en önemlisi oy kullanmaktır. Bunun yanında, dilekçe hakkını kullanmak, eyleme katılmak, bir siyasi partiye veya derneğe üye olmak, kampanya veya mitinge katılmak, bir kampanyaya veya siyasi amaca bağış yapmak gibi eylemler de siyasal katılımı gerçekleştirmenin çeşitli yollarıdır.[90]

Cumhuriyetçilik idealinin temsilcileri, klasik döneminden itibaren müzakere ve temsili önemli bir araç olarak görmüştür. MADİSON'a göre cumhuriyet, gücünü halkın

---

[88] Ibid.

[89] ÖZBUDUN, Ergun. **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s. 4.; Benzer bir tanımlama için Bkz.: VERBA, Sidney; NIE, Norman H. **Participation in America: Political Democracy and Social Equality**. University of Chicago Press, 1972, s. 2-3.

[90] SCHLOZMAN, Kay Lehman; BRADY, Henry E. Political Science and Political Participation, İçinde: GIUGNI, Marco; GRASSO, Maria (ed.). **The Oxford Handbook of Political Participation**, Oxford University Press, 2022, s. 25.

büyük çoğunluğundan doğrudan yada dolaylı olarak alan ve görevlerini sınırlı bir sürede yerine getiren kişilerce yönetilen hükümet şekliydi.[91] Antifederalistlere göre temsil en iyi ihtimalle *gerekli bir kötülüktü* ve kamu görevlilerinin yurttaşlar tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesini sağlayarak riskleri sınırlandırılacaktı.[92] Böylece katılım, hizipçiliği ve temsilcilerin çıkarcı eylemlerini sınırlandırmaya ve onların davranışlarını izlemeye yarayan önemli bir araçtır. Katılım, aynı zamanda empati, erdem ve ortak duygular gibi özelliklerin aşılanması için de bir araçtır. Yurttaşlığa olan inanç, -siyasal- bireyciliğin belirli biçimlerine karşı cumhuriyetçi antipatinin bir parçasıdır.[93] ARİSTOTELES, yurttaşı, yargılama ve yönetime katılan kişi olarak nitelendirerek onun *zoon politikon* olma özelliğini öne çıkarır. Böylece bireylerin kamusal alana mümkün olan en yüksek oranda dahil edilmesini amaçlayan *aktif yurttaşlık* ve katılımcı demokrasi modeli ortaya çıkar.[94]

Siyasal katılım, en yaygın şekliyle seçimlerde, referandumlarda ya da sivil toplum örgütlerinde oy kullanma biçiminde gerçekleşmektedir. ABD'nin bazı eyaletleri ve İsviçre, doğrudan katılımın örneklerinden olsa da bugün katılım denilince genellikle bir temsilcinin seçiminden söz edilmektedir. Bunun dışında katılım, cumhuriyetçi teoride yasa yapımı, yerel ya da genel idari karar alma süreçlerinde, çeşitli müzakere yöntemleri ile *erdemli yurttaşın* gerçekleşmesi ve özyönetimin sağlıklı işlemesi için önemsenen bir araçtır; Ancak, cumhuriyetçi gelenekte katılım, kendi başına bir içsel değere sahip değildir. Örneğin çıkarlar, temsilciler ve anayasal güvenceler aracılığıyla güvenilir bir şekilde korunabiliyorsa, çok sınırlı yurttaş katılımıyla yetinilebilir. Burada katılım kadar önemli olan, siyasi kararlara karşı çıkmanın gücünün, onlara katkıda bulunmaktan daha

[91] HAMILTON, MADISON, JAY, s. 80.
[92] SUNSTEIN, Cass R. **Beyond the Republican Revival**. Yale Law Journal, Yıl: 1987, Sayı: 97: s. 1556.
[93] Ibid.
[94] HONOHAN, s. 214.

önemli olup olmadığıdır.[95] Bu anlamda katılım ve temsil birbirini dışlamak zorunda değildir. Ancak ileride inceleneceği üzere özellikle kurumsallaşan partiler ve profesyonel siyasetçilerin varlığı, bugün, katılım ve itiraz edilebilirliğin varlığını sorgulatır hale gelmiştir. Yurttaşların katılıma olan ilgisizliği, kısmen mevcut siyasi koşullara karşı rasyonel bir tepkidir. Ancak bu ilgisizlik, topluluk ve çevre politikalarına, hayvan haklarından küreselleşme karşıtlığına kadar çeşitli protesto hareketlerinde daha aktif bir yurttaşlık eylemi olarak da kendini gösterebilir.[96]

Bireyselleşmek, özel ilgi alanlarının artması, sosyal medyanın etkileri, siyasi partilerin profesyonel ve hatta oligarşik yapılanması, üretim süreçlerinin olumsuz etkileri gibi pek çok etken, katılımı hem yerel hem de ülkesel düzlemde azaltmaktadır. ARENDT, vita activa kavramıyla somutlaştırdığı aktif yurttaşlığın sağlanması için kamusal alanda kanaatlerin alışverişini mümkün görüyordu. Ancak kamusal alana katılan bireylerin ortak iyiye yönelik kararlar alabilmeleri için bazı şartların gerçekleşmesi zorunluydu; bu şartların başında da insanların yasalar önünde eşit olması şartı gelir. Son iki yüz yıllık süreçte maddi eşitlik olmasa bile en azından yasa önünde eşitlik sağlanmış durumdadır. Ancak yasa önünde eşit olan bireylerin üretim alanına adeta hapsolmaları ve tüm faaliyetlerin bir üretim şekline dönüşmüş olması, bireyin kamusal alandan uzaklaşarak apolitikleşmesine neden olmaktadır.

Benzer şekilde SARTORİ, televizyon ve internetin etkisiyle düşünen insanın yerini gören insana (homo videns) bıraktığını ve bu mecralardan bir propaganda bombardımanına uğrayan kitlelerin siyasi görüşlerinin ve dolayısıyla katılımının sağlıksız bir şekilde manipüle edildiğine dikkat çeker.[97] Bu olumsuz gelişmelere bir de cumhuriyetçi katılıma yönelik sürekli siyasetle meşgul olan erdemli yurttaşların

[95] Ibid., s. 216; SUNSTEIN'e göre bazı çoğulcu yaklaşımlar, siyasi katılıma prim vermez. Gerçekte, çoğulcular için siyasi katılımın yokluğu, statükodan genel olarak hoşnutluğu ve denge noktasına yakınlığı düşündüren olumlu bir faydadır: SUNSTEIN, s. 1547.

[96] Ibid., s. 219.

[97] SARTORI, Giovanni. **Görmenin İktidarı**, Çev.: BATUŞ, Gül ve ULUKAN, Bahar, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2004.

oluşturduğu *kaba* cumhuriyetçi imaj eleştirisi[98] eklendiğinde müzakereci demokrasinin gerçekleşebilmesi için hem devlete hem de bireylere önemli görevlerin düştüğünü görmekteyiz.

Müzakereci demokrasinin sağlanabilmesi için devletin yasama süreçlerinde yurttaşların bireysel ya da platform, sendika, dernek, vakıf veya diğer sivil toplum örgütlenmeleri gibi kolektif yapıların görüşlerine yer vermesi zorunludur. Dilekçe hakkı ya da yasama süreçleri sonunda ortaya çıkan kanun, mevzuat gibi çıktıların mahkemelerin yargısal denetimine başvuru yoluyla götürülmesi zaten mevcut seçenekler arasındadır. Ancak yasama süreçlerine katılımın daha kapsamlı olması zorunludur. Temsili demokrasinin faydaları bir kenara bırakıldığında doğrudan demokrasinin en önemli unsuru olan karar alma süreçlerine yurttaşların doğrudan katılarak forumda yer alması, teknolojik gelişmelerin getirdiği avantajlar sayesinde kalabalık nüfuslar için bile bugün mümkün hale gelmiştir. Modern bilgi teknolojisi, özellikle internet, geleneksel referandumlardan daha az maliyetle seçmenlere daha sık danışmaya izin verebilir. Her durumda, yurttaşlar tek bir forumda değil, birçok düzeyde karar alma sürecine kapsamlı bir şekilde dahil olabilirler.[99] Sosyal medya ve daha geniş kapsamıyla internet teknolojisinin müzakere ve katılıma başka faydalarının olma ihtimali de yüksektir.

Günümüzde hemen her bireyin bir ya da birden fazla sosyal medya hesabının olması ve bu hesapların nispeten çok düşük maliyetle açılabilmesi kamusal forumun oluşmasını daha kolay ve her sosyal sınıftaki bireyler için ulaşılabilir hale getirmiştir. Bireylerin yanı sıra sivil toplum kuruluşları ve hatta hükümetlerin her düzeydeki otoritesinin sosyal medya hesabının olması, sosyal medya sitelerindeki etkileşimler yoluyla hükümetlere halkın endişeleri ve çıkarları hakkında bilgi edinebilme ve halkla

[98] LEMBCKE, Oliver W.; RITZI, Claudia; SCHAAL, Gary, S. (Ed.) **Zeitgenössische Demokratietheorie**. Springer-Verlag, 2015, s. 176.
[99] HONOHAN, s. 218.

daha iyi diyalog kurabilme imkanını getirmiştir. Böylece sosyal medya siteleri, yurttaşların kendi aralarında ve hükümet aktörleriyle sınırsız bir dizi politika sorunu üzerinde müzakere etmeleri için bir araç sağlar. Bu forumlar aracılığıyla, bir tartışma viral bir şekilde yayıldığında, hükümet politikası oluşturma ile ilgili bilgiler gün ışığına çıkabilir. Tartışmalar, hükümet aktörlerini ve özel çıkar gruplarını, halkın endişelerini daha iyi anlamaya ve bunları ele almaya sevk etme potansiyelini taşır.[100] Son dönemlerde kadın cinayetleri, çevre sorunları gibi güncel sorunlara dikkat çekmek için oluşan kamuoyu, hükümetlerin karar alma süreçlerini etkilemiştir. Yine change.org gibi forumlar da aynı amacın oluşmasına yardımcı olmaktadır. Sosyal medya sayfalarının "arkadaşlık" özelliği sayesinde kamusal meselelerden ziyade kişisel meselelerle ilgili daha az ciddi nitelikteki diğer iletişimleri paylaşan bireyler bile, birbirleriyle güven ve bağ duygularını geliştirir ve cumhuriyetçilerin değer verdiği topluluk duygusunu beslerler.[101] Yurttaşlar, söylemlerinin güvenli bir toplulukta gerçekleştiğini hissettiklerinde, daha dürüst bir söylemde bulunabilir ve daha kolay harekete geçebilirler. Ayrıca, bireylerin ilgilerini çeken herhangi bir konuda paylaşım yapabilmeleri, sosyal medya sitelerinde ifade edilen kişi ve görüşlerin çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Bu görüşler dezenformasyon sonucu bilgi kirliliğine maruz kalsa da bu gönderiler hem hükümeti hem de özel çıkar gruplarını yaygın yanlış anlamaları veya önyargıları daha iyi anlamaları için motive etmeye yardımcı olabilir ve onları halkı daha iyi eğitmeye motive edebilir.[102]

Kamu yönetiminde *kamu tercihi teorisi* olarak bilinen bireylerin tercihlerinde toplumsal faydadan ziyade kendi faydalarını öne çıkardıkları düşüncesi ve hükümet faaliyetlerinin genellikle halktan ziyade regülasyona tabi firmalara hizmet ettiğini öne süren *yakalama teorisinin* (capture theory) ön kabullerine karşın sosyal medya

[100] TRAN, Sarah. **Cyber-republicanism**. William & Mary Law Review, Yıl: 2013, Cilt: 55, Sayı: 2, s. 406.
[101] Ibid., s. 428.
[102] Ibid.

aracılığıyla kamuoyu oluşturulması ve müzakere imkanının genişlemesiyle yasal ve düzenleyici reformların, özel çıkar grubu çıkarlarından ziyade yaygın yurttaş çıkarları lehin sonuçlanması mümkün olabilir. Gelişen sosyal normlar, siyasetçileri ve özel çıkar gruplarını, halkın duygularını dinlemeye ve halkı ulusal, bölgesel ve yerel kaygılar hakkında daha iyi eğitmeye yönlendirmektedir. Bu eğitim, faydalı bir yurttaş-hükümet diyaloğu ve yurttaş-özel çıkar grubu diyaloğu biçimini desteklemektedir. Sonuçta sosyal medya devrimi yurttaşlığı cumhuriyetçi anlamda inşa etme, bakış açısı çeşitliliğini genişletme ve müzakereyi geliştirme potansiyeline sahiptir.[103]

Sosyal medyanın bu avantajlarına karşın, baskı gruplarının manipülasyonuna açık olması, haber kaynaklarının güvenilirliğinin sorgulanması, siyasi kutuplaşmayı artırma riski taşıması ve yanlış bilgilerin kolayca yayılarak kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşmasını engelleme riski, beraberinde eleştirileri de getirmiştir.[104] Hesapların anonimliği ve sahte hesapların varlığı sorumsuz görüşleri ve saldırgan konuşmayı teşvik edebilir.[105] Tüm bu olumsuzlukları barındırmasına karşın internetin ortaya çıkardığı fırsatlar, yerel düzeyde belediyelerin alacağı kararlarda, genel düzeyde ise yasama faaliyetleri başta olmak üzere yasamanın ve yürütmenin icraatlarından önce belirli kriterler ışığında yurttaşların görüşlerini alması müzakereci demokrasiyi ilerletecek ve lobicilik, özel çıkarların öncelenmesi gibi kamu siyasetini olumsuz etkileyen tercihler yerine ortak iyiyi sağlamaya yönelik bir yurttaşlık bilinci ve kamu siyasetinin gelişmesine katkıda bulunacaktır.

[103] Ibid., s. 431-432.
[104] Ibid., s. 430.
[105] HONOHAN, s. 243.

3. Eşitlik

Cumhuriyetçilik kapsamında eşitlik, tüm yurttaşların en üst makama seçilebilme hakkından kaynaklanan sivil eşitliğin nihai sonucu olarak kendini gösterir.[106] Bu kapsamda eşitlik, elitizmin reddini de içerir. Bir ırkın ya da bilge ve yaşlıların üstünlüğünün yanı sıra cinsiyet, din, maddi güç gibi ayrımlar, eşitsizliğin kökenlerini oluşturarak yönetim ve siyasal katılmada bireyler arasında kısıtlamaya yol açmaktadır.[107]

Monarşi ve aristokrasi gibi yönetimler, insanları birbirinden ayıran özelliklere atıf yaparak bu özellikleri büyütmeye uğraşmışlar ve "ayrıma ölçü olabilecek her türlü özellikten yararlanmışlardır."[108] Buna karşı çıkan eşitlikçi görüş, insanların ortak yönlerini ortaya çıkarmıştır. Dinde reform hareketlerin ortaya çıkışı, İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimleri ve onları takip eden marksizm ve komünizm gibi ideolojilerin hareket noktası, eşitlik tutkusunun itici gücü olmuştur.[109] Fransız ve Amerikan devrimlerinden sonra kaleme alınan insan hakları bildirgelerinde kanun önünde tüm insanların eşit olduğunun kabul edilmesi temel bir ilke olmuştur.[110]

Yukarıda da değinildiği üzere modern çağda devrimlerden itibaren yönetime katılma yeterliliğinin giderek yaygınlaşması 20. yüzyılda "tek kişi, tek oy" olarak formüle edilebilecek siyasi eşitliğin kazanılmasını sağlamıştır.[111] Seçme ve seçilme hakkının eşitliği, sosyal ve ekonomik durumları ne olursa olsun her yurttaşın siyasi yönden eşit değerde olduğu inancına dayanmaktadır.[112] Sonuç olarak, siyasi eşitliğin

---

[106] ISENSEE, s. 1.

[107] Eşitsizlik ve ayrıcalığa dayanan yönetim sistemleri için Bkz.: LIPSON, Leslie. **Politika Biliminin Temel Sorunları**. Çev.: KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1978, s. 101-136.

[108] Ibid., s. 138.

[109] Ibid., s. 139.

[110] ÖDEN, Merih. **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**. Yetkin Yayınları, Ankara, 2003, s. 68-71.

[111] Ibid., s. 81.

[112] Ibid.

temel amacı toplumdaki yetişkin yurttaşların siyasete katılması için eşit imkanların sağlanmasıdır.[113]

a) Siyasi Partilerin Hegemonyasında Eşitlik

DAHL, ideal demokrasi için gerekli asgari koşullar arasında *oylamada eşitliği* de sayar. Oylamada eşitlik, kararın nihai olarak verileceği an geldiğinde, her üyenin eşit ve etkin oy kullanma fırsatına sahip olması ve tüm oyların eşit sayılması anlamında gelir.[114] Oylamada eşitlik antikiteden itibaren var olsa da seçmen olan yurttaşların sınırlılığı yüzünden en azından 20. yüzyıla kadar tüm yurttaşları kapsayan bir içeriğe sahip olamamıştır. Mülk sahibi, özgür erkek bireylerin oluşturduğu yurttaşlar, Atina ve Roma'dan itibaren, kadınlar ve tüm ırklara oy kullanma hakkının tanındığı 20. yüzyılın ikinci yarısına dek yurttaş tanımının kapsamını belirleyen kriterleri oluşturmuştur. Oylamada eşitlik, demokrasinin eşitlik idealinin temel araçlarından biri olmakla birlikte cumhuriyetçi düşünce geleneğinin erdemli yurttaş idealinin de modern bir yansımasıdır. Oylamada eşitlik ya da yasa önünde eşitlik acaba eşit yurttaşlığı da yanında getirmekte midir? Sosyal, ekonomik hatta dini ve etnik farklılıklar, yurttaşların devlet yönetimine hem seçmen hem de seçilen olma imkanını eşit olarak sunuyor mu? Bu soruya 21. yüzyıldan verilecek cevap halen "hayır" olacaktır. 18. yüzyılın sonundan itibaren cumhuriyetlerin seçim yoluyla yöneticilerin işbaşına gelmelerini anayasal şartlara bağlaması ve bir sonraki yüzyıldan itibaren demokratikleşmenin siyahları, kadınları, işçileri ve diğer zayıf grupları seçmen olarak kabul etmesi yasa önünde eşitliğin ve eşit oy idealinin gerçekleşmesini sağlamıştır. Ancak seçmenler için mevcut bu eşitlik, seçilmek isteyen yurttaşlar için aynı şekilde gerçekleşememiştir.

---

[113] Ibid.

[114] DAHL, Robert A. **On Political Equality**. Yale University Press, 2007, s. 9.

MADİSON, cumhuriyetçi bir hükümetin, toplumun önemli bir kısmından ya da imtiyazlı bir sınıftan değil, toplumun büyük kısmından türetilmiş olması gerektiğini, aksi takdirde, bir avuç zalim soylunun, güçlerini bir delegasyonla baskı altına alma riskinin mevcut olduğunu savunmuştu.[115] Ancak özellikle partilerin kurumsallaşmasıyla birlikte temsili anlamak, adeta siyasi partilerin etkisini görmeden imkansız bir hale gelmiştir. DUVERGER'nin klasikleşmiş tespiti de bu yöndedir: *"Klâsik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünden bihaber olan bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klâsik anayasa hukukundan malûmattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur."*[116]

ABD'nin kurucuları, hiziplerin zararlarını ve kamuoyunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme risklerini görerek siyasi partilere karşı çıkmışlardı.[117] Ancak cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra hem partiler kurulmuş hem de kurucuların partilere bakışları değişmişti. MADİSON, 1792'de yazdığı bir makalede, tüm siyasi toplumlarda, farklı çıkarlar ve partilerin ortaya çıktığını kabul etmek zorunda kalmıştır.[118]

Siyasi partilerin, cumhuriyetçi müzakere yoluyla katılım ve demokrasiyi sağlamak hedefli idealini engelleyen bazı özellikleri vardır. Bunlardan ilki, siyasetin profesyonelleşmesi ve meslek haline gelmesidir. Partiler, zamanla oligarşik bir hale gelerek siyasete yeni adayların girişini çeşitli araçlarla engelleyeceklerdi. MİCHELS'in **oligarşinin demir kanunu** olarak tarif ettiği kurala göre parti, bir amacı güvence altına almak için yaratılan araçtı. Ancak, giderek kendi içinde bir amaç haline geldiğinde, bu

[115] The Federalist No 39, HAMILTON, MADISON, JAY, s. 80.

[116] DUVERGER, Maurice, **Partiler ve Siyasi Rejimler**. Çev.: ÖZBUDUN, Ergun, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl: 1962, Sayı: 19 (1), s. 96.

[117] Örneğin The Federalist 10 nolu makale.

[118] DAHL (2001) s. 33-34; makalenin orijinali için: https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-14-02-0176 (Erişim Tarihi 14.08.2022)

amaç ve çıkarlarla donanmış olarak, temsil ettiği sınıftan kopar. Bunun sonucu olarak partiyi oluşturna kitlelerin çıkarları ile partin yöneticilerinin çıkarları örtüşemez.[119] Sonuçta partilerde oligarşik bir yapı oluşur. Bu oligarşik yapının zincirlerini kıramayan yurttaşlar siyasete dahil olmazlar. Böyle bir engelleme, müzakereye ve yurttaşların siyasete katılıp katkı sağlamasına mani olur. Bu nedenle partilerde görev yapma sürelerinin sınırlandırılması gerekmektedir.

Siyasete katılımın ve eşitliğin önünde cumhuriyetçilerin eleştirisine neden olan bir başka engel de partilerin ve adayların finansmanıdır. Bir parti üyesi sıfatıyla ya da bağımsız olarak seçimlere katılmak isteyen adayların seçim harcamalarının sınırlandırılması da eşitliği sağlamada önemli bir etkendir. Siyasetçiler, seçim harcamaları için kendi öz kaynaklarının yanında bireyler, sivil toplum örgütleri ya da şirketlerden bağış alırlar. Bu bağışlar nedeniyle siyasetçiler de maddi finansmanı sağlayanların çıkarlarına karşı duyarlı olmak zorunda kalırlar. Aynı şekilde destek sağlayanlar da diğerlerine kıyasla hükümette seslerini daha çok duyurmayı bekleyebilirler. Bu sorunu aşmak için bağış miktarlarını sınırlandırmak, siyasi faaliyetlere devlet bütçesinden kaynak sağlamak ya da siyasi reklamların yasaklanması veya sınırlandırılması gibi yöntemler akla gelmektedir.[120] Bu yöntemlerin katılımı ve eşitliği sağlamada neleri getireceği ve götüreceği tartışmalıdır. ABD'de 1971 yılında kabul edilen Federal Seçim Kampanyası Yasası (FECA) ile federal seçimlerde seçim başına bir adaya bir kişi ya da grup tarafından yapılacak bağışlar bin dolar, bir siyasi komite tarafından yapılacak bağışlar ise beş bin dolar ile sınırlandırılmıştı. Bu yasağa karşı Senatör James Lane BUCKLEY tarafından açılan davada Federal Yüksek Mahkeme, bir adayın harcayabileceği para miktarına getirilen kısıtlamaları ifade

[119] MICHELS, Robert, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**. Çev.: PAUL, Eden – PAUL, Cedar, Batoche Books, 2001, s. 232.
[120] PETTIT, s. 254.

özgürlüğüne aykırı bularak iptal etmiştir.[121] Federal Yüksek Mahkemenin bu kararı, eleştirilere neden olmuştur. İlk eleştiri, ifade özgürlüğünü koruma altına alan değişikliğin amacının mahkeme tarafından anlaşılamamasıdır: Anayasa'daki birinci değişikliğin temel anlamı, yurttaşlar arasında kamusal tartışma forumunu hükümetin kontrolüne karşı güvence altına almaktır. Yine bir başka cumhuriyetçi ilke, bu foruma erişimin, nüfuz, servet ve diğer sosyal güç biçimlerinden bağımsız olarak herkes için eşit olması gerektiğidir.[122] DAHL da Federal Yüksek Mahkemenin kararını oldukça sert bir şekilde eleştirmiştir: Yargıçlar, kampanya harcamalarını ve bağışları, meşruiyetini siyasi eşitlik ilkelerinden alan demokratik bir sistem bağlamında görmemiştir. Demokratik bir düzende yurttaşların sahip olduğu temel hakları kullanabilmeleri ve fırsatlardan yararlanabilmeleri için gereken asgari kaynaklara da sahip olmaları gerekir. Ülkedeki en yüksek mahkeme, anayasayı, yurttaşları arasında tatmin edici bir siyasi eşitlik düzeyine ulaşılmasının önüne taşınamaz bir engel koyacak şekilde yorumlayabiliyorsa, o halde anayasa da derinden kusurludur.[123]

[121] Buckley v. Valeo, 424 U.S. 1 (1976); Mahkeme, aynı kanunda yer alan ve bir bireyin bir yıl içerisinde yapabileceği bağışa sınır getiren hükmünü de 2014 yılında McCutcheon v. Federal Election Commission, 572 U.S. 185 kararıyla yine Anayasanın Birinci Değişikliğine aykırı bularak iptal etmiştir.

[122] MICHELMAN, Frank I. "Republicanism and Modern Constitutional Theory", **Encyclopedia of the American Constitution**, Edited by LEONARD W. Levy and KARST Kenneth L. (WINKLER, Adam, associate editor for the second edition), Second Edition, Macmillan, 2000, s. 2214.

[123] DAHL (2001), s. 152; DAHL, kararı eleştirirken şu örneği de vermektedir: Hepimizin geleneksel bir kasaba toplantısı olan bir New England kasabasında yurttaşlar olduğumuzu varsayalım. Toplantıya katılacakların sayısı da diyelim ki dört ya da beş yüz. Toplantıyı düzene sokmak için bir moderatör şunu duyurur: "Bu akşamki tartışma için aşağıdaki kuralları belirledik: Bir önerge uygun şekilde yapıldıktan sonra, buradaki herkes için adil olan kurallar çerçevesinde ifade özgürlüğünü sağlamak için, isteyen her birinizin önerge üzerinde konuşmasına izin verilecektir. Ancak, mümkün olduğu kadar çok kişinin konuşmasını sağlamak için hiç kimsenin iki dakikadan fazla konuşmasına izin verilmeyecektir." Buraya kadar tamamen adil diyebilirsiniz. Ama moderatörümüz devam ediyor: "İki dakika konuşmak isteyen herkes söz aldıktan sonra, her biriniz daha fazla konuşmakta özgürsünüz, ancak bir şartla. Her ek dakika, en yüksek teklifi verene açık artırmayla satılacak." Toplanan yurttaşlardan gelen kargaşa, muhtemelen moderatörü ve seçim kurulunu belediye binasından ve belki de şehirden uzaklaştıracaktır. (Ibid., s. 150-151).

Seçim kampanyasına katılacak olan adayların tanıtımı ve seçim kampanyalarının finansmanı için kamu finansmanı reformu ve kitle iletişim araçlarına ulaşımda fırsat eşitliğinin yaratılması gibi çözümlerin üretilmesi de gerekmektedir.[124]

Siyasi partiler, tüm eleştirilere rağmen varlıklarını ve önemini korumaktadır. Gerçekten, yalnızca demokratik partilerin olduğu yerde demokrasi vardır. Bu nedenle bir demokrasi, iktidar paylaşımını cumhuriyetçi bir şekilde düzenleyen ve yönetim kadrosunun görev süresini sınırlamak için parti örgütlerine ve seçimlere sahip olan bir devlettir.[125]

b) Görevlerde Süre Sınırlandırması

Atina'da kura ile Beşyüzler Meclisine bir yıl süreyle görev yapacak üyeler seçilir ve kimsenin mecliste iki yıldan fazla hizmet etmesine izin verilmezdi.[126] Roma Cumhuriyeti'nde yüksek makamlarda görev yapan yöneticiler, sınırlı bir süreyle görev yaparken, uymaları gereken önemli kurallar vardı: En yüksek makam olan magistratus (konsüller), bir yıllık süreyle görev yapıyorlardı[127] ve görevleri yıl sonunda kendiliğinden sona eriyordu (görevde bir yıl kalma ilkesi). Konsüller ve ordu komutanları tek başlarına değil iki kişi olarak görev yapıyordu. Böylece hem tiranlık

---

[124] UHLANER, Carole Jean. **Alternatives To Term Limits**. İçinde: Legislative Term limits: Public choice perspectives, Ed. GROFMAN, Bernard. Kluwer Academic Publishers, 1996. s. 347-349.

[125] STEKELER-WEITHOFER, Primin; ZABEL, Benno. **Philosophie der Republik**. Mohr Siebeck, 2018, s. 2; KILIÇBAY da benzer şekilde partisiz cumhuriyetin olamayacağını söyler: "Partiler varsa cumhuriyet vardır, yoksa yoktur"; ben Maurras'nın bu tanımına tamamen katılıyorum ve kendi tanımımı buradan itibaren oluşturmaya başlıyorum. Ancak bundan önce bir parantez açarak, cumhuriyetin sine qua non ilkesi olarak görülen partinin, siyaseten geri kalmış ülkelerdeki gibi bir menfaat şebekesi ve oy avcılığı bürosu olarak algılanmaması gerektiğini vurgulamak istiyorum. Parti, cumhuriyetlerde farklılıkların topluca ifade biçimidir. (KILIÇBAY, s. 16.)

[126] PETRACCA, Mark P., **A History of Rotation in Office**. İçinde: Legislative Term limits: Public choice perspectives, Ed. GROFMAN, Bernard. Kluwer Academic Publishers, 1996. s. 248.

[127] DEMİRCİOĞLU, Halil. **Roma Tarihi. I. Cilt: Cumhuriyet. 1. Kısım: Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına kadar**. Türk Tarih Kurumu, 7. Baskı, 2019, s. 72; BOSCH, Clemens. **Roma Tarihi'nin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri**, Çev.: ATLAN, Sebahattin, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, 2020, s. 29; BLEICKEN, s. 76; LOEWENSTEIN (1973), s. 19.

korkusu engelleniyor hem de otokontrol sağlanıyordu.[128] Bunların dışında bir görevden hemen sonra başka bir görevde bulunma ve aynı görevde iki veya hatta birkaç kez, aralıklarla görev alma yasağı da vardı.[129] Ayrıca **bir makamın gücü ne kadar istisnaiyse görev süresi de o kadar kısaydı**; örneğin olağanüstü dönemlerde görece gelen ve çok geniş yetkilere sahip olan diktatörlerin görev süresi altı ay ile sınırlıydı. CİCERO, görev döngüsünü şöyle açıklamıştır: *"İtaat eden, bir gün emredeceği umuduna sahip olmalı ve emir veren de kısa bir süre sonra itaat etmek zorunda kalacağını düşünmelidir."*[130]

Bu kurallar, her biri nitelikli kamu görevlisi olan siyasetçilerin sürekli yenilenmesini gerektiriyordu. Roma'da her yıl üst görevler için yetmişten fazla aday göreve başlamak için hazır olmak zorundaydı, ertesi yıl da benzer bir grup kesintisiz bir şekilde arka arkaya onları takip edeceklerdi. Adayların hepsi büyük yetenekler olmayabilirdi, ancak Roma'nın anayasal sisteminde ancak çok az sayıda beceriksiz siyasetçi en üst seviyeye ulaşabiliyordu.[131] Bu ilkelerden ulaşılabilecek en açık sonuç bir cumhuriyette önemli olanın sadece iktidar gücünün dağılımının değil, aynı zamanda adil bir şekilde kullanılmasıdır.[132]

Görev süresinin sınırlandırılması (term limitation) ve görevlerin dönüşümlü olması (rotation in office) orta çağda Venedik'te uygulanmış, 17. yüzyıldan itibaren de İngiltere'de başta HARRİNGTON olmak üzere LOCKE ve SYDNEY gibi pek çok düşünür tarafından önerilmişti. Düşünürlerin bu önerilerdeki ortak amacı, kişiye özel yasaların yapılmasını, mutlak keyfi gücün kontrol altına alınması, tiranlığa ve baskıya

[128] BLEICKEN, s. 76-77.

[129] Ibid., s. 80; Bununla birlikte savaş ve benzer haller dikkate alınarak yeniden seçilebilmek için geçmesi gereken zaman on, on üç yıl gibi değişik periyotlarda uygulanmıştır: Bkz: STOUT, Selatie Edgar. **Rotation in office in the Roman Republic**. The Classical Journal, Yıl: 1918, Cilt: 13, Sayı: 6, s. 429-435.

[130] PETRACCA, s. 249.

[131] LOEWENSTEIN (1973), s. 56.

[132] DETJEN, s. 35: Yazar devam eder: *"Makam sahiplerinden bencil olmamaları, tarafsız ve pratikte sağduyulu olmaları bekleniyorsa, yurttaşların yasayı tanıması, başkalarına özen göstermesi, dıştan erdemli ve içten mütevazı olması beklenir. Erdemlerin ortak paydası adalettir."*

karşı bir kontrol vasıtası olması, rüşvet ve yolsuzluğun engellenmesiydi.[133] Kısmen Hollanda'da uygulanmaya başlayan bu görüşler, bu ülke üzerinden Amerikan kolonilerine gelmiştir. Anayasanın hazırlanışı esnasında görev sürelerinin kısıtlanmasına yönelik teklifler verilmiş, hatta ısrarlı bir şekilde savunulmuşsa da bu öneriler reddedilmiştir. PETRACCA'ya göre yürütme gücünü temsil edenlere böyle bir sınırlamanın gelmemiş olmasının nedenleri görev sürelerinin kısa olması, özellikle kuvvetler ayrılığı ve federalizm olmak üzere diğer anayasal güvencelerin varlığıdır.[134] Yürütmede bir süre sınırına yer verilmemiş olsa da yasama için Amerikan Anayasası Senato üyeleri için iki yıllık kısmi bir rotasyon hükmü getirmiştir.[135] Yürütmede WASHİNGTON, başkanlığını ikinci dönemin sonunda kendi rızası ile bırakmış ve bu ilke, ardıllarından bazıları tarafından da uygulanmıştır. ABD'de başkanların görevlerinin sınırlandırılması, Franklin D. ROOSEVELT'in ikiden fazla (dört defa) seçilen tek başkan olmasından sonra giderek tartışılarak başkanların iki görev dönemi ile sınırlandırılmasına ilişkin değişiklik 24 Mart 1947 tarihinde önerilmiş ve 27 Şubat 1951'de ABD Anayasası'ndaki 22. Değişiklik olarak onaylanmıştır.

Yürütme ve yasamada görev sürelerinin sınırlandırılması uygulaması ABD'den ibaret değildir. Hem 1795 Fransız Anayasası hem de 1798 İsviçre Anayasası, biri her yıl görevden alınacak olan beş üyeden oluşan yöneticilere sahipti. Seçimler arasında beş yıl beklenmeden hiç kimse bu meclise yeniden seçilemiyordu.[136]

---

[133] PETRACCA, s. 250-252; İngiliz düşünürlerden süre kısıtlamasına karşı çıkan HUME, MILTON ve diğer bazı düşünürler karşı çıkmışsa da onlara cevabı Frances HUTCHESON, şöyle vermiştir: *"Görevde rotasyon, devleti iyi bir adamın uzun süreli hizmetinden mahrum edebilir, ancak aynı zamanda tüm kötü adamlara karşı da bir koruma olacaktır."* Bkz: Ibid.

[134] Ibid., s. 259.

[135] Madde metni şöyledir: "İlk seçimi izleyen ilk toplantılardan hemen sonra, Senato üyeleri olabildiğince eşit üç gruba bölüneceklerdir. Birinci gruptaki senatörlerin yerleri ikinci yılın sona ermesi ile boşalacaktır, ikinci grubun yerleri dört yılın sonunda ve üçüncü grubun yerleri de altıncı yılın sonunda boşalacak, ve böylece her iki yılda bir, üyelerin üçte biri seçilecektir; [herhangi bir eyaletin yasama meclisi tatilde iken, istifa ya da başka bir nedenle bir yer boşalırsa, o eyaletin yürütme organı yasama meclisinin toplanmasına kadar geçici atama yapacak ve meclis toplandığında da boş yeri dolduracaktır."

[136] GINSBURG, Tom; ELKINS, Zachary. **One Size Does Not Fit All: The Provision and Interpretation of Presidential Term Limits**. İçinde: The Politics of Presidential Term Limits, Oxford University Press, 2019, s. 38.

Cumhuriyetlerde seçim döneminin sınırlandırılmasına verilen önem, bazı ülkelerde yasama ve özellikle yürütmede görev alanların görev süresine getirilen sınırlamalar anayasalarda yer almakla birlikte, bazı ülkelerin bu hükümleri anayasanın "değişmez hükümleri" arasına almasıyla görülmektedir. Gerçekten, Tunus (2013 Anayasası, madde 75), Kongo (2005 Anayasası, madde 220), Mısır (2014 Anayasası, madde 226), El Salvador (1983 Anayasası, madde 248), Gine (2010 Anayasası, madde 154), Madagaskar (2010 Anayasası, madde 163), Moritanya (1991 Anayasası, madde 99) ve Guatemala (1985 Anayasası, madde 281) gibi ülkelerde görev sürelerine ilişkin hükümlerin değiştirilemeyeceği anayasal bir hüküm olarak yer almıştır.[137]

19. yüzyıldan itibaren diğer ülkelerin anayasalarında yer alan süre sınırlandırmaları, başta Latin Amerika ve Afrika ülkeleri olmak üzere askeri darbeler, anayasa mahkemelerinin müdahaleleri, anayasa değişiklikleri ve referandumlar gibi araçlarla aşılmaya çalışılmıştır. Süre sınırlandırmalarından ziyade hukukun üstünlüğü ve demokratik kurumların varlığının yeterli olduğu akla gelse de kurumsal bir yapılanma anlamında anayasada düzenlenen ve hatta değişmez hükümler arasına alınacak süre sınırlandırmalarının eşitlik ve katılım gibi cumhuriyetçi ideallerin gerçekleşebilmesi ve yolsuzluk, otoriterlik tehlikelerinden uzak bir demokratik siyasi hayatın yaşayabilmesi için önemli olduğu kanaatindeyiz.

Süre sınırlandırmalarına ilişkin akademik çalışmalar ağırlıklı olarak yürütmeye ilişkin olup bunların da önemli bir kısmı başkanlık sistemi hakkındadır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere görev sınırlandırmaları günümüzde yürütme ve yasamanın yanı sıra yargı makamlarında da geçerli bir uygulamadır.[138]

[137] Ibid., s. 45-46; Bu anayasal hükümlerin aşılması için siyasetçilerin başvuruları üzerine Anayasa mahkemelerinin aldığı kararlar için Bkz.: Ibid., s. 46-50.

[138] Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 147. maddesi uyarınca "Anayasa Mahkemesi üyeleri oniki yıl için seçilirler. Bir kimse iki defa Anayasa Mahkemesi üyesi seçilemez. Anayasa Mahkemesi üyeleri altmışbeş yaşını doldurunca emekliye ayrılırlar."

Seçilmek isteyenler için katılım ve eşitliği sağlamak, seçmen sıfatıyla oy vereceklerin de seçici konumlarını sürekli bir şekilde diri tutmak için yürütme, yasama ve yüksek yargı makamlarında üst görevde bulunanların görev sürelerinin sınırlandırılması gerekmektedir. Bu sınırlandırmanın belediye başkanlığı ve meclis üyeliği, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, muhtarlar, hatta dernekler gibi sivil toplum örgütlerini de kapsaması gerekmektedir. Klasik cumhuriyetçiliğin yozlaşma, tiranlık, katılım ve eşitliğin önünde engel olarak gördüğü süresiz görev tehlikesi, bugün geçerli demokrasi anlayışı ile anayasal bir korumaya sahiptir; ancak bu sınırlandırmaların dikey ve yatay olarak seçilmiş tüm kolektivitelerde uygulanması gerektiği kanaatindeyiz.

Ç. YURTTAŞLIK: YURTTAŞ-ASKERDEN AKTİF YURTTAŞLIĞA

Yurttaşlık, cumhuriyetçi idealde antikiteden beri en basit ifadeyle katılımla özdeşleştirilmiştir: "yurttaş olmak katılmaktır."[139] Bu katılımı karakterize eden unsur, bireysel hak ve çıkarların korunması veya geliştirilmesi değil, ortak iyiliğin gerçekleşmesi için zorunlu olan bir kamusal sorumluluktur.[140] Kamusal sorumluluk, aynı zamanda -klasik cumhuriyetçi anlayışta- erdemi de zorunlu kılar. Erdem, bireylerin özel çıkarlarını kamu refahına tabi kılma istekliliğini ifade eder.

Cumhuriyetçilerin kamusal olana verdiği önceliğe yapılan -liberal- eleştirilerin aksine kamusal sorumluluk gibi kamu yararı da onun doğrudan ***devlet*** tarafından uygulanması anlamına gelmez. Ortak yarar, herhangi bir yurttaşın üzerinde ve üstünde bir tüzel kişiliğin değil, tekil bireylerin kendi iyilerinden farklı olarak, siyasi bir

[139] *'to be a citizen is to participate' (in the public practices which sustain, and to a large extent define, a community).*

[140] OLDFIELD, Adrian. **Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World**, Routledge, 1990, s. 160.

topluluğun üyeleri olarak yurttaşların kendilerinin iyiliğidir.[141] Bu anlamda yurttaş erdemi, yasalara pasif itaatten ziyade diğer yurttaşlarla – bazen hükümete ve kurumlara karşı – aktif dayanışmayı gerektirir. Siyasal katılım, aktif yurttaşlığın yalnızca bir yönüdür; Sivil erdem, yurttaşlar tarafından yönetim biçimi çerçevesindeki etkileşimlerinde sergilenen bir tutumdur.[142]

Erdem, klasik dönemden beri yurttaşlığın temel özelliklerinden biri olsa da MONTESQUİEU, modern çağda ticari hareketliliğin artmasıyla klasik erdemin artık geçerli olamayacağını gören düşünürlerin ilkiydi. 1729'da Hollanda'yı ziyaret ettiğinde "ticari devletlerde yaşayan insanların yüreğinin tamamen yozlaştığı" sonucuna varmıştı. Düşünür, aynı zamanda ticaret ruhunun geri dönülemez bir şekilde modern dünyaya hakim olmaya başladığını ve eski kahramanlık erdeminin kaybolan dünyasında kalmaya devam etmenin artık yeterli veya gerçekçi olmadığını da fark etmiştir. Şu halde klasik cumhuriyetçilerin *erdem* olarak savundukları şey modern dönemden öncesine aitti.[143] Ticaret sayesinde servetin eşit olarak dağılımına katkıda bulunulmuş ve insanları yozlaştırmak yerine, ahlaki erdemleri artırmıştır.[144] Erdem, klasik cumhuriyetçilikteki yerini modern çağda katılım ve politika yapımında katkıya bırakmıştır.

"Kime yurttaş denir?" diye soran ARİSTOTELES, bu konuda fikir birliği bulunmadığını belirterek yurttaş tanımını şöyle yapar*: "Bir insanın yargılamaya ya da yasaya katılma hakkı varsa ona yurttaş deriz; bu şekilde çok sayıda insan olduğunda da devleti ortaya çıkarırlar."*[145] Düşünüre göre yurttaş olmanın ayırt edici bir diğer özelliği de yargı dışında siyasi ve siyasi olmayan çeşitli memuriyetlere gelebilmesidir.[146]

[141] HONOHAN, s. 159.
[142] Ibid., s. 162.
[143] VELEMA, s. 102-106.
[144] Ibid., s. 105.
[145] ARISTOTELES, s. 91 (1275b).
[146] Ibid., s. 89 (1275a).

ARİSTOTELES'e göre yurttaş sırayla yönetmeli ve yönetilmelidir.[147] CİCERO da insanın amacının yalnızlık değil, özel bir topluluğa dahil olmak olduğunu belirtir. Bu anlamda res publica, hukuksal bir anlaşma (juris consensu) gereği bir araya gelen bireyler topluluğudur. Bu kapsamda modern yurttaşlık, demokratik bir siyasi topluluğa üyelik, üyelikle ilişkili kolektif faydalar ve haklar ve topluluğun siyasi, ekonomik ve sosyal süreçlerine katılım olmak üzere üç bileşenden oluşur.[148]

Yurttaşlığın demokratik bir *siyasi topluluğa üyelik* olduğuna ilişkin bu tespit, yukarıda da vurgulandığı üzere ARİSTOTELES'ten itibaren modern cumhuriyetlere kadar kabul edilen bir niteliktir. 21. yüzyılda giderek artan göç olgusu, bir ülke uyruklarının başka ülke uyrukluğuna belirli şartları getirerek geçmelerinin kolaylaşması ve uluslararası ortaklıkların ulus devlet egemenliğine ortak olması gibi etkenler, **yurttaşlık** ile -neredeyse- aynı anlamda kullanılan **uyrukluk** arasındaki ayrıma yeniden dikkat çekilmesine neden olmuştur. Fransız düşünür BALİBAR, *yurttaşlık eşittir uyrukluk* denkleminin esasında gayet kırılgan olduğunun yeniden görünür hale geldiği bir zamanda olduğumuzu söyler. Modern dönemde yurttaşlık ve uyrukluğun fiilen bir tutulmuş ve modern "cumhuriyetçi" devletin kurucu eşitliği/denklemi olarak düşünülmüştür; özellikle devlet kendisini durmadan sağlamlaştırdıkça ve devletin kendini mitik, hayali ve kültürel olarak gerekçelendirme biçimleri çoğaldıkça bu gittikçe daha tartışılmaz ve yıkılmaz bir hal almıştır.[149] Ancak burada sorun yurttaşlığın özünde mutabakatın yatıp yatmaması ile ilgilidir. Sömürge rejimlerinde görülen "daraltılmış yurttaşlık" veya "ikinci sınıf yurttaşlık" gibi *apartheid* uygulamaları,

---

[147] AUDIER, s. 16; BALIBAR, ARISTOTELES'in bu düşüncesini şöyle açıklar: *"Yurttaşları kendi aralarında birbirine bağlayan şey, hakların ve ödevlerin/görevlerin karşılıklılığı kuralıdır. Daha iyi bir ifadeyle, hakların ve ödevlerin karşılıklılığı hem yönetenlerin iktidarının sınırlanmasını hem de yasanın yönetilenler tarafından kabulünü içerimler."* BALIBAR, Aristoteles'e göre bu karşılıklılığın güvencesi, "yöneten" ve "yönetilen" konumlarının belli sürelerle el değiştirmesinde yatar. Ancak ARISTOTELES bu ilkede tam da "ultra-demokrasinin yaratabileceği çok büyük tehlikeleri görmüştür ve ondan sonraki siyasi gelenek hiç durmadan, karşılıklılığın ve hiyerarşinin "uzlaşacağı" ya da "birleşeceği" bir "karma siyasi yapı" fikrini geliştirmeye çalışmıştır: BALIBAR, Etienne. **Yurttaşlık**. Çev.: ERŞEN, Murat. Monokl Yayınları, İstanbul, 2016, s. 49.

[148] BELLAMY, Richard. **Citizenship: A very short introduction**. Oxford University Press, 2008, s. 12.

[149] BALIBAR, s. 49

benzer şekilde başta Avrupa ülkelerinde aşırı sağcı/ırkçı kesimlerde görülen aynı uyruğu taşıyan ancak cinsel, ırksal, dinsel, kültürel olarak farklılara karşı nefret hareketleri, yurttaşlığın bir siyasi ortaklık ve katılımı içeren yönünü baltalamaktadır. Bu baltalama, Fransız aşırı sağında görüldüğü üzere Fransız yurttaşı olmayanlara karşı olabileceği gibi bizzat devlet tarafından Güney Afrika Cumhuriyeti veya Nazi dönemi Almanya'sında görüldüğü üzere kendi uyruklarına karşı da yapılmıştır.[150]

Yurttaşlığın kimleri kapsayacağı, bu hakkın kimlere verileceği gibi sorunlar, günümüzde nispeten çözülmüş iken, yukarıdaki örneklerden hareketle yurttaş-uyruk ayrımı ya da göçmenler ile yaşanan sorunlar halen dünya ölçeğinde çözüm bekleyen temel bir sorundur. Cumhuriyetçi idealin kurucu/katılımcı/aktif yurttaş tarifinin o ülkenin uyrukluğunu yeni kazananları ne kadar kapsayacağı da bu sorunun cevabıyla yakından ilgilidir.

1. Ortak Savunma ve Zorunlu Askerlik

Özgürlük ve tahakkümün yokluğu cumhuriyetçi idealde bir yurttaşın en temel amacıdır. Özgürlüğe karşı tahakküm isteği bir başka bireyden gelebileceği gibi daha tehlikeli olarak devletten de kaynaklanabilir. Klasik döneminden itibaren cumhuriyetçilerin hem bir kişinin hem de çoğunluğun tiranlığını önlemek için en güçlü çözümü devlet gücünün parçalanarak güçlerin farklı ellere verilmesinde ve temel hakları koruyacak bir anayasaya sahip olmaktı. Özgürlüğe karşı iç ve dış tehdit ve tehlikelerden koruyacak olan silahlı güçler, aynı zamanda bir devlet aygıtı olarak bizatihi yurttaşın özgürlüğünü kısıtlamaya kalkışabilir. Bu tehlikeye karşı antikiteden beri aynı soru sorulmuştur: "**Quis custodiet custodes?**" *Koruyuculardan kim koruyacak?* Bu sorunun çözümü bir yandan ordunun oluşumunda yurttaşlara görev vermek, diğeri ise polis

[150] Ibid. s. 85 vd.; Benzer yöndeki örnekler için ANDERSON, Benedict. **Hayali Cemaatler "Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Yayılması"**. Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 159 vd.

gücünün sınırlarını hukuk içine alabilmekti. Dolayısıyla bu bölümde incelenecek olan ordu-yurttaş ilişkisinin temeli yine bireysel özgürlüğün korunması ve tahakkümün engellenmesidir.

En önemli siyasi birlik olan devletin savunmasının *ortak* olması, antikiteden itibaren yurttaş katılımı ile mümkündü zira askerlik hizmeti, *"yurttaşlık yükümlülüğünün en güçlü testidir."*[151] DAHL'a göre halk yönetiminin olabilirliği kısmen askeri örgütlenmenin durumuna bağlıdır.[152] Antik Yunan'da en önemli askeri teknolojiyi içeren at ve savaş arabaları, ancak soyluların sahip olabildiği bir ayrıcalıktı; ne zaman avam, zırhlı piyade birliklerini oluşturmaya başladıysa aristokrasi yıkılmış ve demokrasi kurulabilmişti.[153] Böylece Antik Yunan'da askeri güç üzerinde sivil denetim yurttaş milisler tarafından gerçekleşebilmişti. Bu milislerin önderleri de halk meclisleri tarafından seçilen generallerdi.[154] Benzer bir örgütlenme Roma Cumhuriyeti'nde de mevcuttu. Roma lejyonları, yurttaşların oluşturduğu milislerden oluşuyordu. Askerlik görevi aynı zamanda bir ayrıcalıktı. Cumhuriyet döneminin büyük bir bölümünde yurttaş olmayanların askerlik görevi yapması mümkün değildi; ancak cumhuriyetin son döneminde ülke sınırlarının genişlemesi, nüfusun artması ve askerliğin getirdiği maddi imkanlardan yararlanma isteği sonucu askerlik profesyonelleşerek paralı askerlerden oluşmaya başlamış ve yurttaşların yerini alan askerler cumhuriyete ve senatoya değil, kendilerini besleyen generallere bağlı kalmıştı. Böylece ordu üzerindeki siyasi denetim azalırken generaller, ellerindeki askeri gücü kullanarak darbeler yoluyla cumhuriyetin sonunu getirmiştir.[155]

Ortaçağdan itibaren Avrupa'da sadece İsviçre kantonlarında askerlik hizmeti herkes için zorunlu olmuş, bu sayede -monarşizm olmadan- meclis demokrasisinin

[151] OLDFIELD, s. 166.
[152] DAHL (1996), s. 310.
[153] Ibid., s. 311.
[154] Ibid.
[155] Ibid., s. 312.

kurulup kökleşmesi mümkün olabilmişti. Modern çağda ulus devletlerin kurulmasıyla bir yöre ait olmak, bir başka ifadeyle hemşerilik, yerini vatan sevgisine bırakmıştır. Fransız Devrimi ve sonrasındaki savaşlar, vatan sevgisinin içselleştirilmesiyle ulus bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ancak modern çağda da askerlik hizmeti ile cumhuriyet arasında önemli bağlar varlığını sürdürmüştür. ABD'de hemen hemen II. Dünya Savaşına kadar militarizm geleneğinden ya da bir askeri sınıftan söz etmek kolay değildir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sadece sekiz yıl sürmüştür. Savaşın sonunda ordu hızla dağılmıştır.[156] Ordu üzerinde sivil denetim geleneği ve sürekli ordulara güvensizlik tartışmaları ise anayasanın kabulünden önce gelmiştir. Kurucuların bir sadece kısmı, sabit ve sürekli bir ordu isterken, çoğunluk kalıcı bir orduyu özgürlük için büyük bir tehdit olarak görüyordu. Bu tartışmalar sonucu 1791'de ABD Anayasasında yapılan İkinci Değişiklik, özgürlüğü güvence altına almak ve merkezi hükümetin ordusunun bir silah tekeline sahip olmasını önlemek için silah taşıma hakkını düzenlemiştir. Silah Taşıma Hakkı başlıklı madde, *"Düzenli bir milis gücü bir eyaletin güvenliği için zorunlu olduğundan, halkın silah bulundurma ve taşıma hakkı ihlal edilmeyecektir"* hükmünü taşımaktadır. 1789'da tüm ABD ordusu yalnızca altı yüz yetmiş iki kişiden oluşuyordu.1800'de bu sayı ancak üç bin dört yüz yirmi dokuza çıkmıştı. Profesyonel bir askeri sınıfın olmaması, ABD'de ordu üzerinde kesintisiz sivil denetim geleneğini kurmayı nispeten kolaylaştırmıştır.[157]

ABD'de bu gelişmeler yaşanırken Latin Amerika'da bir istisna dışında ordu üzerinde sivil denetimin kurulamaması ve bütçeden ayrılan payın çok yüksek olması, askeri darbeleri ve siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Latin Amerika'da bu konuda tek istisna Kosta Rika'dır. Kosta Rika Anayasasının 12. maddesinde *"Ordu, kalıcı bir kurum olarak yasaklanmıştır. Kamu düzeninin sağlanması ve korunması için*

[156] ROSENN, s. 18.
[157] Ibid., s. 19.

gerekli polis kuvvetleri bulunacaktır. Askeri kuvvetler, yalnızca bir kıta anlaşmasıyla veya ulusal savunma için örgütlenebilir; biri ve diğeri her zaman sivil iktidara tabi olacaktır: bireysel veya toplu biçimde kasıtlı, açıklama veya beyanda bulunamazlar" hükmü mevcuttur. Kosta Rika halen Latin Amerika'da demokrasi ve hayat standartları açısından kıtanın en müreffeh ülkesidir.

Zorunlu askerlik, yurt sevgisinin yaygınlaşması, askerlik hizmeti sırasında verilen eğitim ile yönetme-yönetilme pratiğinin yaşanması faydaları ile halen anayasalarda yerini alan bir kamu görevidir.[158] Ancak bu görev, silah altına alınmanın alternatifleri ile çeşitlendirilmiş ve zamanla zorunlu bir hizmet olmaktan çıkarılmıştır.

Zorunlu askerlik hizmeti[159] antikiteden itibaren hem yurttaşlık görevi hem de bir hak olarak ortak savunmanın ve ordu üzerinde sivil denetimin sağlanması için önemli araçlardan biri olmuştur. Yurttaşlara tanınan bu ayrıcalık, modern çağda devrimler ile birlikte yurt sevgisi ve ulus bilincinin oluşması, yurttaşlık eğitiminin verilmesi ve dayanışmanın sağlanması için kısaca *"kendi çıkarını gözeten burjuvaziden yurttaşlar yaratmanın bir yolu olarak"* verimli bir vasıta olmuştur.[160] II. Dünya Savaşı'ndan sonra silah teknolojisindeki gelişmeler, siyasi paktların kurulması gibi nedenlerle zorunlu askerlik, anayasal bir zorunluluk olmakta çıkmaya başlamıştır. Cumhuriyetçi idealde antikiteden itibaren önemli yer tutan güçlerin denetlenmesi ilkesi, bugün yürütme gücüne bağlı orduların başta yasama olmak üzere diğer güçler tarafından denetlenmesi

---

[158] Örneğin Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 Anayasasının 72. maddesi *"Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir"* hükmünü içermektedir. Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik hizmetinin profesyonel ordunun kurulması ile engellenmesi, halkı silahsızlandırmış ve antikiteden itibaren görülen gelişmelerin aksine halk ordu yönetimi ve siyasi iktidara katılamadığı gibi denetleme imkanları da elinden alınmıştır. Bunun yanı sıra yurttaş olmamış ve yukarıdan gelen kurallara karşı kendi yapmadığı kanunlar uyarınca vergileri ödemek zorunda olduğu için çiftbozan ya da isyanlar gibi yollara başvurmak zorunda kalmıştır.

[159] Zorunlu askerlik hizmet için ayrıca Bkz: MJØSET, Lars; VAN HOLDE, Stephen (Ed.). **The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces**. JAI, 2002.

[160] COATS, Wendell John. **Groundwork for a Theory of Republican Character in a Democratic Age**. İçinde On Civic Republicanism, KELLOW, Geoffrey; LEDDY, Neven (Ed.), University of Toronto Press, 2016, s. 81.

ile sağlanmaktadır.[161] PETTİT'in de vurguladığı gibi: *"Geleneksel cumhuriyetçi düşüncenin uykularını kaçıran ve cumhuriyetçilerin daimi orduya karşı halk milislerinden yana olmasına neden olan bir askeri darbe hayaleti belki de yoktur; birçok ülkede orduların farklı silahlı hizmet sınıflarına bölünmesi ve demokratik bir anlayışın gelişmesi bu ihtimali önemli oranda azaltmıştır."*[162]

Devletin silahlı güçlerinden orduda tarihi gelişim bu yönde iken, yurttaşların milis olarak yer almadığı polis gücünün sınırlandırılması da özgürlüğün korunmasında önem taşımaktadır. Emniyet güçleri (polis) ceza hukuku sisteminin asıl failidir.[163] Polis hem adli kolluk olarak hem de idari kolluk olarak ceza gerektiren eylemlerin engellenmesinden başlayarak, suç işlenmesi halinde takibinde ve soruşturma aşamasında önemli role sahiptir. Bu gücün kötüye kullanımını[164] engellenmesi ancak ceza hukuku sisteminin aşırı genişlemesine izin verilmemesi ve infaz hukukunun yeniden gözden geçirilmesi ile mümkün olabilir.

2. Eğitim

Antikiteden itibaren devletler, yurttaşlarını eğitmek için değişik metotlar geliştirmiştir. Yurttaş eğitiminde Sparta, hem Atina başta olmak üzere daha sonrakiler için örnek alınan hem de olağanüstülükler içeren ilk örnektir.[165] Sparta'da eğitim, sorgusuz itaat, sadakat ve hepsinden önemlisi tam bir bağlılık geliştirme programı

[161] COATS demokrasi-cumhuriyet ayrışmasında zorunlu askerliği şöyle tanımlar: Ibid.: *"bir siyasi birliğin ortak savunmasında yer almanın tüm bu yönleri, insan karakterinde aşırı demokrasiye yönelik eğilimlere direnir. görev ve fedakarlık soyutlaması, ortak yarar için birinci elden sorumluluk deneyimi sağlayarak demokrasinin iştah açıcı ve materyalist eğilimlerinden uzaklaşır. fiziksel tehlikelerle dolu bir dünyada usta olma gerekliliği, özellikle ticari demokrasinin, kişiliği bir zihinsel hesaplama dünyasında uzmanlaştırma eğiliminden uzaklaştırır. toplu ve bireysel savunma alışkanlıkları ve becerileri, kişiliği silahlı kuvvetlerdeki uzmanlara aşırı bağımlılıktan uzaklaştırır."*

[162] PETTIT, s. 202.

[163] Ibid., s. 206.

[164] PETTIT'e göre polisin sahip olduğu güçler arasında suçlama ya da suçlamama gücü, hatta belki de iftira atma gücü; korkutma ve birilerinin hayatını cehenneme çevirme gücü; söylentiler yayma ve birisine kara çalma gücü ve elbette bu kötülükleri tehdit olarak kullanma ve insanlara istediklerini yaptırma gücü sayılabilir: Ibid., s. 206-207.

[165] HEATER, Derek. **A History of Education for Citizenship**. Routledge, 2003, s. 4.

dahilinde çocuklarda yedi yaşında başlayan eğitim, yirmi yaşın tamamlanmasına kadar devam eden bir süreçti. Zorlu ve disiplinli eğitimin amacı yurttaşların iyi birer asker olması, disiplin sahibi olması ve yurt sevgisinin kazandırılmasıydı.[166] Sparta modelini öykünerek onu takip eden Atina'da demokrasinin giderek yerleşmesiyle birlikte eğitime olan talep artmış ve eğitim kurumlarının genişletilmesine giderek daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. İ.Ö. 6. yüzyıldan sonra eğitim, aristokratların çocuklarının özel ders almasıyla sınırlıyken, çok sayıda insanın eğitime ilgisi yeni okulların açılmasına yol açmıştır. Eğitimin önemi giderek daha fazla kabul görmeye başladıkça, devlet daha fazla kontrol uygulanmıştır.[167] Erkekler, on sekiz ila yirmi yaşları arasında, yurttaşlık görev ve haklarına hazırlanmak için hazırlanan bir eğitime tabi tutulmuş, önceleri tamamen askeri içerikli olan müfredata, İ.Ö. 4. yüzyılda sivil amaçlı bazı ahlaki ve dini eğitimler eklenmiştir. Bunu, daha sonra bir yıla indirilecek olan iki yıllık zorunlu yurttaşlık hizmeti dönemi izlemiştir.[168] Eğitim, Atina'da sadece devlet tarafından değil, sofistler başta olmak üzere gezgin eğitimcilerin yanı sıra, tiyatro, mahkemeler, meclis toplantılarına katılmak gibi faaliyetlerle de devam etmiştir. Bu dönemde eğitimi verilmeye başlanan retorik dersi, daha sonra Roma'da ve 18. yüzyıla kadar Avrupa'da ders olarak okutulmaya devam etmiştir.[169] PLATON için tiranlık ve anarşinin iki tehlikesiyle karşı karşıya kalan, eunomia'ya (dengeli adalete) saygı gösterecek eğitim çok önemliydi: Düşünüre göre eğitim, aslında, çocukların yasaya tabi olarak eğitilip yönlendirilmesi anlamında geliyordu. Tehlikelerin önlenmesi için yöneten yurttaş adil olmak ve yasalara uygun yönetmek için yetiştirilmeli, yönetilen yurttaş ise istediğinin yasal olduğunu kabul edecek şekilde eğitilmelidir; yani davranışı erdemli hale gelmeliydi.[170] Bu eğitim de zorunlu olarak devlet tarafından verilmeliydi. PLATON'a

[166] Ibid., s. 7.
[167] Ibid., s. 8.
[168] Ibid., s. 10.
[169] Ibid.
[170] Ibid., s. 13.

göre çocuklar ebeveynlerinden çok devletin malıydı, bu nedenle okula gitmenin mümkün olduğunca zorunlu olması gerekiyordu. ARİSTOTELES'e göre yasa yapıcının ilk görevi gençlerin eğitimi konusuyla ilgilenmekti.[171] Bu nedenle anayasada mutlaka eğitim konusuna yer verilmeliydi. Herkesin kendi çocuğunu özel olarak eğitmesi, çocuklara sadece ebeveynlerin onlara gerekli zannettikleri şeyleri öğretmesiyle sonuçlanır; oysa topluma ait şeylerde bir konunun nasıl öğrenileceği topluma ait bir sorun olduğundan eğitim devlet tarafından verilmelidir.[172]

Yunanlı filozofların Roma'yı sık sık ziyaret etmesi, Roma'daki eğitimi etkilemiştir. Ancak Yunan ve Roma eğitim anlayışları arasında temel farklar vardı. Öncelikle Yunan yurttaşlığı, yurttaşın siyasi işlevini tanımlayan esasen siyasi bir kavram ve statüydü; Roma'da ise yurttaşlık hukuki bir statüydü. Yukarıda da görüldüğü üzere Yunanlılar okullarda eğitimin kurumsallaşmasının gerekliliğini kabul etmişlerse de Roma, eğitimin özünde ailevi bir sorumluluk olduğu inancını -tamamen olmasa da- daha sıkı bir şekilde korumayı seçmişti. Aile, Roma yaşamının özüydü. Cumhuriyet dönemi boyunca yurttaş statüsündeki ebeveynler çocuklarının eğitimini üstlendiler. Baba, oğullarının eğitim ve öğretimini yedi yaşından on altı yaşına kadar hayatın her alanında sürdürmekle yükümlüydü. Böylece her yeni nesil, "ataların âdetini" (mos maiorum) anlayacak, bununla gurur duyacak ve sorgusuz sualsiz riayet edecek şekilde yetiştirilecekti. Aile eğitiminin yanı sıra tıpkı Atina'da olduğu gibi sivil ve dini törenler, bu sosyalleşme sürecini güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Roma'da tüm çocukların On İki Levha Kanunlarını ezbere öğrenmesi yönündeki eski bir gerekliliğin[173] varlığı da eklendiğinde Roma'da eğitimin amacının hukuksal bir statü olan yurttaşlığın bilincine varmak için adetlerin, hukukun ve erdemin bilincinde yurttaş yetiştirmek olduğu söylenebilir.

[171] ARISTOTELES, s. 255 (1337a).
[172] Ibid.
[173] HEATER, s. 19.

Avrupa'da 18. yüzyılda siyasi olarak bilinçli yetişkinler arasında egemen tema Sparta ve Roma'daki cumhuriyetçi sivil erdem kavramıydı. ROUSSEAU, devletin eğitimlerini kontrol edebilmesi için küçük çocukları ailelerinden uzaklaştıran Sparta, Girit ve Pers sistemlerinin övülmesi gerektiğini savunmuştu.[174] Fransa'da devrimden hemen sonra ilan edilen 1791 Anayasası, devlet tarafından eğitim ve yurttaşlık koşullarının sağlanmasını garanti altına almıştı: "Kamu eğitimi, tüm yurttaşlar için ortak olacak şekilde oluşturulacak ve düzenlenecektir."[175]

Fransa'da devrimciler, kiliseden yüzlerce yıldır tekelinde tuttuğu eğitimi almak ve devrim ruhunu yurttaşlara küçük yaştan itibaren aşılamak amacıyla pek çok girişimde bulunmuştur. İnişli çıkışlı bir eğitim politikası, devrimcileri ve ebeveynleri sonuç olarak mutlu edemese de önemli kazanımların sağlanması bu sayede gerçekleşmiştir: En genel nokta, hakları ve yurttaşlık faaliyeti beklentisiyle birlikte devrimci yurttaşlık ilkesinin, Fransız siyasi kültüründe temel bir unsur olarak özümsenmesi ve sürdürülmesidir. Bu amaçla yurttaşlık eğitimine yönelik öğretim materyalleri devletin himayesinde üretilmeye başlanmıştı. İlk ders kitabı *Fransız Cumhuriyetçiler Tarafından Kahramanlık ve Sivil Eylemlerin Seçimi* başlığını taşıyordu. Kitap 1794'te altı ayda beş baskı yapmıştır. Ayrıca geleneksel Hıristiyan ilmihallerinin yerine cumhuriyetçi ilmihaller üretilmeye başlanmıştı.[176] Yurttaşlık davranışı ve cumhuriyetçi ahlakı biçimlendirmek için okulların yanı sıra tıpkı antikitede olduğu gibi tiyatrolar, ulusal bayramlar ve şenlikler de devrimciler tarafından özel ihtimam gösterilen faaliyetler arasındaydı. BONAPARTE dönemine kadar inişli çıkışlı devam eden politikalar, restorasyon dönemiyle Fransızcanın öğretilmesinin öncelik kabul edilmesiyle birlikte bir yurt ve ulus bilincinin yerleşmesini sağlamıştır. Hatta BONAPARTE'ın bu etkisi, Prusya'yı fethetmesinden sonra Almanlar arasında başta FİCHTE ve HUMBOLDT

[174] Ibid., s. 37.
[175] Ibid., s. 40-41.
[176] Ibid., s. 46.

olmak üzere Alman ulusal kimliği, Prusya vatanseverliği ve bu duyguları desteklemek için gereken eğitimdeki değişiklikler hakkında çözümler aranmasına yol açtı. Böylece BONAPARTE'ın Orta Avrupa'daki hegemonik kontrolü, devlet yurtseverliğinden Alman milliyetçiliğine geçişe ve daha sonra Alman birliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktı.[177]

Devrimlerin ardından ulus devletlerin kurulması ve kurumsallaşması ile birlikte yurttaş eğitiminde yurtseverlik, ulus bilincinin yerleşmesi ve anayasal hak ve sorumlulukların öğretilmesini temel hedefler olarak sayabiliriz. Eğitimde Yunan ve Roma klasiklerine geniş yer verilmesiyle başlayan bu süreç, bir yandan okuryazar sayısının artmasına ve eğitim faaliyetlerinin ülke geneline yayılmasıyla sonuçlanırken, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra -önceki bölümlerde de değinildiği üzere- gittikçe artan siyasi ilgisizlik, sosyal yabancılaşma, artan şiddet ve anti-sosyal davranış düzeylerine yanıt olarak yurttaşlık eğitimi programlarına son zamanlarda yeniden vurgu yapılmıştır.[178] Örneğin İngiltere, yurttaşlık eğitimini ilk kez 2002 yılında ulusal müfredatına sokmuştur. Yurttaşlık eğitimi ABD'de sosyal bilgiler derslerinde öne çıkmakta ve Meksika, Japonya ve Güney Afrika gibi çeşitli ülkelerde farklı şekillerde müfredatta yer almaktadır.[179] Yurttaşlık eğitiminde sorunlu olan ve farklı çözümler geliştirilen bir alan da okullarda din eğitimi, dinin eğitimdeki yeri ve dini okulların devlet tarafından desteklenip desteklenmemesidir. İrlanda Cumhuriyeti'nde hemen tüm okullar Katolik Kilisesi'nin kontrolüne tabi iken değişen devlet politikası sonucunda nispeten az sayıda Protestan ve Yahudi okulları ile herhangi bir mezhebe bağlı olmayan okullar devlet tarafından finanse edildi. Kilisenin direnişine rağmen bu çaba ile belirli bir anlayış adına kalın bir kültür tarafından şekillendirilen eski anlayıştan kurtularak

[177] Ibid., s. 47.

[178] HONOHAN, Iseult. **Educating Citizens: Nation-building and its Republican Limits**. İçinde: Republicanism in Theory and Practice. Routledge, 2006, s. 202.

[179] MCCOWAN, Tristan. **Rethinking Citizenship Education: A Curriculum for Participatory Democracy**. Continuum International Publishing Group, 2009, s. 4.

yeni bir yurttaş yaratma yönünde adım atılmıştır.[180] ABD'de, dini okullar kamu fonu alamazlar, ancak hayır kurumu statüsüne sahip olabilirler. Fransa'da, Katolik okulları (ve daha az ölçüde, bazı dinlerin okulları) devlet tarafından finanse edilir ve okullarda resmi ders saatleri dışında din eğitimine izin verilir.[181] Eğitimin temel kurumu olan okullarda dini veya etnik azınlıklara mensup öğrencilerin statüsü de tartışmalıdır. Fransa'da başörtüsü tartışmalarından sonra okullarda herhangi bir dini sembol takmayı yasaklayan yasanın kabul edilmesi de tartışmaları bitirmemiştir. Öncelikle okul tarafsız bir kamusal alan olmakla birlikte, öğrencilerin farklı kültürel kimliklerini tamamen bir kenara bırakmalarını gerektirmez, aynı zamanda onları kamusal kültürde yeterlilik kazanmaya yönlendirir.[182] Bu sorunların aşılmasında herkese açık olan ve belirli bir *ethos* veya *dini inancı* desteklemeyen devlet destekli okulların sayısının artırılması bir çözüm olabilir.[183]

Cumhuriyetçi teoride üzerinde uzlaşılmış belirli bir eğitim müfredatı olmasa da cumhuriyetçi temel değerlerin eğitim politikasında yer almasından söz edilebilir. Temel amaç ***sorumlu yurttaşın*** yetiştirilmesidir. Bu kapsamda çocukların diğer yurttaşların sosyal koşullarını, cinsiyet, yetenek, kültürel veya dini farklılıklarının ya da sosyal, maddi ve güç eşitsizliklerinin farkında olan ve içinde yaşadıkları ekonomik, sosyal ve çevresel ağlar hakkında bilgi edinmesi hedeflenir.[184]

Cumhuriyetçi eğitim politikasında diğer bir değer, yurttaşların öz denetimini geliştirmeleridir. Bu, ortak yararlara yönelik faaliyetlerde bulunarak yalnızca kişinin kendi haklarının değil, aynı zamanda başkalarının haklarının da ihlal edilmesine karşı bir yönelimi ifade eder. Diğer bir değer ise müzakereci katılımdır: Öğrenciler,

[180] HONOHAN (2006), s. 200; İrlanda'da devletin okullara fon desteği sağlaması, tercihli ve müzakeresiz, hesap verebilirliğinin olmaması ve desteklediği eğitimin otoriter yapıları ve biçimleri eleştirilmiştir.
[181] Ibid., s. 201.
[182] Ibid.
[183] Ibid., s. 208.
[184] Ibid., s. 205.

kendisinden farklı ırklara, kültürlere ve inançlara sahip bireylere güvenmeyi ve onlarla ilişki kurmayı öğrenir; karşılıklı bağımlılık ve sorumlulukları konusunda pratik deneyim kazanır.[185] Bu programlara müfredatta yer verilmesinin tavsiye edilmesi, -liberal- bireyselleştirici ve atomize edici eğilimlerine karşı gerekli bir denge sağlamak ve ortak iyinin bilincini aşılamayı amaçlamaktadır. Ancak cumhuriyetçi olsun olmasın temel eğitim politikalarının önünde muhtemel sorunları şöyle sıralayabiliriz: Öncelikle ebeveynlerin, okullarda verilen eğitimin kendi inançlarıyla temelden çeliştiğini düşünmeleri nedeniyle okul, okul yönetimi ve diğer paydaşlarla çatışma ihtimali gündeme gelebilir. Bir diğer risk, okulun, diğer sosyal kurumlara karşı ne kadar "bağımsız" olup olmadığıdır. Yurttaşlık eğitimini tek bir kuruma münhasır kılmak da tahakkümsüzlük anlamında sorunlu olabilir. Bir başka sorun, temel değerler, tarih gibi derslerin bir kahramanlar panteonu[186] olarak öğretilmesidir. Tarih derslerinde öğrencilerin bu kahramanlıklar yerine kendi tarihlerinin hem olumlu hem de olumsuz boyutlarını öğrenmeleri gerekir.

Zorunlu eğitim, modern cumhuriyetçilikle birlikte eğitim hayatına yeni bir boyut kazandırmıştır. Devletler, yurttaşın şekillendirilmesinde eğitimi en önemli araçların başında görmektedir. Yurttaşların şekillendirilmesi, onlara okuryazarlığı kazandırmak, hak ve sorumlulukları hakkında yeterli bilgilere sahip olarak hayata hazırlamak, ortak tarih ve maddi-manevi değerleri öğretmeyi hedeflemelidir. Amaç hiçbir zaman tek tip yurttaş yetiştirmek olmamalıdır. Cumhuriyetçi ideal temelde erdemli yurttaşı hedeflediği için eğitim antikiteden beri cumhuriyetçiler için önem taşımıştır. Çağımızda eğitim, sadece okul hayatıyla sınırlı değildir. Katılım ve müzakere için destek eğitimleri, okul dışında siyasi partiler, kurslar, yerel yönetimlerin katkıları, dernekler, vakıflar, medya gibi vasıtalarla da edinilmektedir. Ancak eğitim konusunda

[185] Ibid., s. 208.
[186] Ibid., s. 205.

cumhuriyetçi idealde dikkat çekici bir nokta tahakkümsüzlük ideali ve bireysel özgürlüğü koruma şemsiyesinin yetişkin yurttaşlar olduğu kadar çocukları da kapsadığı gerçeğidir. PETTİT, *"tahakkümsüzlük olarak özgürlüğü ilerletmeyi gözeten bir rejimde çocuklar öğretmenlerinin ve velilerinin insafında yaşamaya mı mahkum edilecektir?"* diye sorarken bu hususa dikkat çeker.[187] Cumhuriyetçi bakış açısına göre, keyfi güç karşısında korunma anlamında çocuklar da herkes gibi standart tahakkümsüzlük yoğunluğunu yaşayacaktır. Nasıl ki yasalar yetkililere sıradan yetişkinler üzerinde güç kullanma yetkisi veriyorsa, ebeveynler ve öğretmenlere çocuklar üzerinde özel güçler vermekle birlikte, keyfi müdahale hakkı vermez. Ana-babalar ve öğretmenler, ideal olarak çocukların uygun çıkarlarını gözeteceklerdir, bu amaçla onlara çocukların hayatlarına önemli oranda müdahalede bulunmalarına izin verilecek, ama bu müdahale sadece çocukların çıkarlarını gözetmeyi amaçlayacak ve bir tahakküm biçimi oluşturmayacaktır.[188]

Yurttaşlık eğitimi, çeşitli boyutlarıyla son çeyrek yüzyıldan itibaren yeniden müfredata girmiştir. Bu süreçte göçler, ulus devletin uluslararası teşkilatlarla üyelik ilişkisinin boyutlarının değişmesi, yurttaşlığın artık daha kolay bir şekilde kazanılması gibi gelişmeler, yurttaş eğitiminin gerek okulda gerekse okul dışında yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Burada etnik/dini hassasiyetlere karşı laikliğin rolü, cumhuriyetçi idealin temelinde yer alan özgür yurttaşın yetiştirilmesi için de önemlidir.

3. Mülkiyet ve Sosyal Devlet

Yukarıda özgürlüğün, yurttaş-köle karşıtlığına göre biçimlendirildiğini görmüştük. Özgürlük, kölenin tersine başka birinin keyfi gücüne tabi olmayan bir kişinin statüsünü gösteriyordu. Özgür insanın aynı zamanda yurttaş statüsüne sahip

[187] PETTIT, s. 163-164.
[188] Ibid., s. 164.

olması, katılım, seçme ve seçilme hakları üzerinde özgür insana bir ayrıcalık tanımıştır. Ancak özgür olmak tek başına katılım için yeterli değildi. Antikitede olduğu gibi modern cumhuriyetlerde de uzun süre seçme/seçilme haklarının kullanılması için mülk sahibi ve vergi veren yurttaş olmak zorunluydu. Günümüz değerleri açısından arkaik görünen bu uygulama uyarınca mülk sahibi olan birey, bir başkasının tahakkümü ya da keyfi gücü altında değildir ve geçimini kendi başına sağlar. Bu yüzden maddi olarak özgürdür ve yurttaşlığın katılıma ilişkin vazifelerini kimsenin baskısına girmeden özgür bir şekilde yerine getirebilir. Bu anlayış, cumhuriyetin aristokratik karakterini sergilediği için eleştirilebilir ise de özellikle Fransız Devriminden sonra kimlerin oy kullanabileceğine yönelik tartışmalar, oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır. Devrimden birkaç hafta sonra SİEYES, anayasa encümenine sunmak için hazırladığı bir metinde, hakları tabii ve medeni haklar ile siyasi haklar olarak ikiye ayırır. Siyasi haklar aynı zamanda aktif haklardır. Tabii ve medeni haklar tüm yurttaşlar içindi; ancak herkes aktif yurttaş değildir: *"Bugünkü vaziyette kadınlar, çocuklar, yabancılar amme teşkilatına hiçbir yardımı dokunmayanlar, umumun malı üzerinde faal bir surette icraya hüküm edemezler…. Fakat yalnız amme teşkilatına yardım edenlerdir ki büyük içtimai teşebbüsün hakiki hissedarlarıdır. Şirketin hakiki azası, hakiki faal (aktif) yurttaşı onlardır."*[189] SİEYES burada açıkça aktif yurttaş-pasif yurttaş ayrımı yapar. Meclis Encümeninde benzer tartışmalardan sonra aktif yurttaş olmak için gerekli özellikler kararnamede şu şekilde kabul edilmiştir: Fransız olmak, yirmi beş yaşını tamamlamış ve reşit olmak, bir kantonda en az bir senedir ikametgah sahibi olmak, yerel düzeyde üç iş yevmiyesi tutarında doğrudan vergi vermek ve ücretle bir başkasının yanında çalışmamak.[190] Ayrıca yerel ve genel meclise seçilebilmek için de on günlük yevmiye karşılığı vergi ödeme şartı getirilmişti.[191] Nüfusu yirmi altı milyon olan Fransa'da aktif

[189] AULARD, s. 92.
[190] Ibid., s. 96.
[191] Ibid., s. 99.

yurttaş sayısı ancak dört milyon civarındaydı.[192] MIREBEAU, gazetesinde on iş yevmiyesi hakkındaki kararnamenin *"bir çalışkan sınıf heyetini teşvik etmek ve şereflendirmek için pek muvafık olduğunu"* yazıyordu.[193] AULARD devrim esnasında vergiye bağlı seçim rejiminin kabul edilmesi ile *"burjuvalık bu suretle siyasi imtiyazları haiz bir sınıf halinde teşekkül etmiş oldu"* tespitini yapar.[194]

Mülkiyet ve yurttaşlık ilişkisi Amerikan ve Fransız Devrimlerinde sırasıyla "yaşam, özgürlük ve mülkiyet" anayasal ilkeleri altında cumhuriyetçiliğin eski geleneklerini sürdürmüştür. Cumhuriyet geleneğinde mülkiyet hakları, bu anlamda özel ve kamusal alan arasında bir menteşe işlevi üstlenmiştir.[195] Önceki bölümde İngiliz, Fransız ve Amerikan devrimlerinin incelenmesinde görüldüğü üzere devrimlerle birlikte mülkiyet rejimlerinde de bir kırılma meydana gelmiştir. Yeni mülkiyet rejimi, kilise ve vakıf mülküne ve devrim düşmanlarının mülklerine el konulmasıyla başlamıştır. Bu tür malların halka açık müzayedesi ile satılması, halka, mülk edinme ve mülkünü genişletme fırsatı sunmuştu. İşte mülkiyet rejimindeki bu değişiklik, anayasalarda siyasi ve medeni haklara erişimi bir vergi, hane veya mülk sayımına bağlı hale getirerek özel ve kamusal yasama ve yönetim alanlarını birleştirmiş, böylece AULARD'ın vurguladığı gibi siyasi yurttaşın rolü, mülk sahibinin (burjuva) konumuyla birleştirilmiştir.[196]

Yurttaşlığın değişen bu rolüne karşın, cumhuriyetçiliğin kendi kendini yöneten bir topluluğa sahip olmanın önemli önkoşulları olarak görülen halkın geçimini ve bağımsızlığını sağlama ideali, bir başka deyişle yurttaşın başkasının tahakkümünden ve

---

[192] Ibid., s. 98.

[193] Ibid., s. 99.

[194] Ibid., s. 104; Vergi şartı pek çok tartışmayı beraberinde getirmişti. Bir cerrah, küçük bir çocuğu olduğunu ve onun eğitimine özen göstermek istediğini, ancak buna devam ederse yapacağı masrafın ileride çocuğunun seçim hakkını kazanmasına yetmeyeceğinden şikayet etmektedir: Ibid., s. 115; Her yönüyle bir muhalif olan gazeteci MARAT da sözde pasif yurttaşlar adına yazıldığı söylenen bir yazıyı yayımlayarak *"Fakrımız dolayısıyla bize vermediğiniz yurttaşlık haklarını sizin fazla mallarınızı alarak kazanacağımızı düşünerek titreyiniz"* diyebiliyordu: Ibid., s. 118.

[195] SIEGRIST, Hannes, **"Republik und Eigentum. Historische Perspektiven"** İçinde: Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, s. 256.

[196] Ibid., s. 256-257;

keyfi yönetiminden bağımsız kılma çabalarının da gözden kaçırılmaması gerekir. Bazı radikaller, Endüstri Devrimi ile işçilerin bağımlılığını artıracağını varsayarak büyük ölçekli imalat faaliyetlerine ve ücretli emeğe karşı çıkmıştır. Onlara göre büyük ölçekli üretim sanayi kapitalizmi altında işçilerin bağımlılığını artıracak ve işçileri özyönetime katılım için gerekli olan imkanlardan yoksun bırakacaktı.[197] Benzer şekilde mülkiyetin yeniden dağıtılması için esaslı bir toprak reformu, PAİNE ve JEFFERSON'ın "tarımsal cumhuriyetçilik" savunusunda ve Latin Amerika'daki erken anayasal düşüncelerde de görülmüştür. Bu nedenle cumhuriyetçiliğin, ***sosyal hakların*** bugünkü büyümesinin arkasındaki temel teorik öncül olarak kabul edilebileceği de iddia edilmiştir.[198]

PETTİT de cumhuriyetçi ideal açısından sosyal devlete düşen yükümlülüklere değinir. Düşünüre göre cumhuriyetçi anlamda bağımsız olmak, bireyin yaşadığı toplumda başkalarından dilenmeksizin ya da borç almaksızın ve onların yardımlarına olmaksızın normal olarak ve hakkıyla faaliyet gerece sahip olmaktır.[199] Modern hayatın getirdiği karmaşıklıklar, bireyin hem devlete hem de topluma ve diğer bireylere karşı sosyoekonomik olarak bağımsız olmasını daha da önemli hale getirmiştir. Sağlık hizmetlerine ulaşım, adli işlerde hukuki destek, engellilerin karşılaştığı zorluklar, maddi açıdan zayıf bireyleri devlete ve diğer bireylere bağımlı hale getirecek; böylece yurttaş önce bağımsızlığını giderek kaybedecektir. İşte bu tehlikelerin bertaraf edilmesi ve toplum refahı ve maddi eşitliğin sağlanması[200] için devletin sosyoekonomik bakımdan bağımlı olanları koruyacak politikaları geliştirmesi gerekir.[201] Yurttaşın özgürlüğünü

---

[197] GARGARELLA, Roberto. **The Constitution and Justice**. İçinde: The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Ed: ROSENFELD, Michel; SAJÓ, András, Oxford University Press, 2012, s. 346.

[198] Ibid; Benzer şekilde HARRINGTON'ın görüşü için PETTIT, s. 216.

[199] PETTIT, s. 210.

[200] Cumhuriyetçiler, maddi eşitliğin sağlanması bir toplumda alınması gereken önlemler üzerine çeşitli öneriler getirmişlerdir. Bu öneriler antikiteden itibaren lüksün ve israfın engellenmesi, ihtiyaç dışı (lüks sayılabilecek) eşyaların özel vergi oranlarına tabi tutulması, daha önce de değinildiği üzere mülksüzleri toprak sahibi yapmak için toprak reformu benzeri mülkiyet değişimlerinin yapılması gibi.

[201] Ibid., s. 212-213; Devletin muhtaç durumdaki bireylere ek kaynaklar sağlaması başkalarının bu kaynaklardan mahrum kalmasına da yol açar; ancak burada sosyal devletin anayasal özellikleri ön plana çıkar.

artırıp diğerlerine karşı bağımsızlığını sürdürecek bu yardımların yapılmasında cumhuriyetçi anlamda dikkate alınacak en önemli husus, *yardımların bir lütuf/armağan şeklinde değil de hak biçiminde verilmesi gerekliliğidir.*[202] Siyasetçilerin oy kaygısıyla yeni bir tahakküm yaratacak şekilde yardımları armağan olarak sunması, onun bağışlayan tarafından her an geri alınabileceği tehdidi ile bireyi baş başa bırakır. Hak temelli bir dağıtımdan sonra devlete sosyal özelliği nedeniyle düşen bir başka yükümlülük de taraflardan birinin diğerine tahakküm gücünü verecek olan sözleşmelere müdahalesidir.[203] 19. yüzyılda -liberalizmin etkisiyle- oluşmaya başlayan sözleşme hukukunun, taraflarca özgürce kabul edilen bir sözleşmenin doğuracağı sonuçlardan tarafların sorumlu tutulamayacağı şeklindeki genel kabulü, zorlama ve manipülasyon olmasa bile taraflardan birinin diğeri üzerinde tahakküm kurmasına yol açabilir. *"Sözleşme özgürlüğüne kısıtlamalar getirmemek mantıksal olarak bireysel özgürlüğün en üst seviyeye çıkarılmasını sağlayacaktır, ama deneyimler göstermiştir ki ekonomik baskılar altında insanlar "iradi" olarak kölelik sözleşmeleri altına imza atacaklardır."*[204] Sosyal devletin bu şekilde yasal düzenlemeler ve maddi yardımlar ile ortak refahı nispeten de olsa sağlamaya çalışmasının cumhuriyetçi temelini bu şekilde açıklayabiliriz.

Sosyal devletin gelişmesinden önce mülkiyet sahiplerine tanınan seçme/seçilme haklarını içeren imtiyazlar, I. Dünya Savaşı'nın ardından demokratik, aristokratik karşıtı, milliyetçi veya sosyalist güdümlü devrimler ve reformlar sonucunda kaldırılmıştır.[205] 1917 devriminden sonra kurulan Rusya Sovyet Cumhuriyeti, 1922'de kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve 1940'ların sonlarında kurulan Orta ve Doğu-Orta Avrupa Halk Cumhuriyetleri -ve daha sonra Çin- klasik

[202] Ibid., s. 215.
[203] Ibid., s. 218.
[204] COHEN'den aktaran PETTIT, s. 219; devletlerin kiracılar, işçiler gibi sözleşmenin zayıf tarafına yönelik yasal düzenlemeleri bu kapsamda değerlendirilebilir.
[205] SIEGRIST, s. 259.

cumhuriyetçiliğin beslediği özel mülkiyet ile kamu gücü arasındaki bağı kökten reddetmiştir.[206] Bugün, özellikle büyük mülkiyet hakkı sahiplerinin sahip olduğu sınırsız eylem alanı ve yasal garantiler göz önüne alındığında kamu-özel hak iddiaları daha bulanık bir hale gelmiştir.[207] Bu anlamda klasik ve modern cumhuriyetçiliğin mülkiyet ile ilişkisinin sorgulanması ve mülk sahibi olmayanlar açısından katılım ve eğitim başta olmak üzere pek çok kamusal meselede yeni çözümlerin tartışılması gerekmektedir.

[206] Ibid., s. 261.
[207] Ibid., s. 263.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CUMHURİYETÇİLİK

I. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE KADAR CUMHURİYETÇİ DÜŞÜNCE

Çalışmamızın bu bölümünde, Türkiye'de cumhuriyete geçiş sürecinin sadece monarşi karşıtlığıyla mı sınırlı kaldığı, yoksa cumhuriyetçilik idealinden beslenen ve bu ideali gerçekleştirmeye yönelik bir "devrim" mi olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Bu kapsamda önce İslam dünyasının siyaset felsefesi kapsamında devlet yönetimine ilişkin tarihi arka plan çalışmamız kapsamında genel hatlarıyla ele alınacak, buradan elde edilen veriler ışığında 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki değişim incelenecektir. Daha sonra Cumhuriyet dönemi anayasalarında cumhuriyet ve cumhuriyetçiliğin nasıl yer aldığına, bir önceki bölümde incelenen cumhuriyetçi ilkeler kapsamında yer verilecektir.

Osmanlı siyaset düşüncesinde cumhuriyet kavramına nasıl bakıldığı konusunu incelenmeden önce, Osmanlı öncesi İslam siyaset felsefesinde bu sorunun cevabı aranmasının gerektiğini düşünüyoruz. Bizi bu hususu incelemeye götüren merak, *res* ve *publica*'nın hem literal hem de felsefi açıdan Osmanlı öncesi dönemde İslam düşüncesinde var olup olmadığıdır. Zira, PLATON ve ARİSTOTELES'in de aralarında olduğu Antik Yunan klasiklerinin Arapça'ya çevrilmeye başlandığı 8. yüzyıldan itibaren antik düşünce İslam coğrafyasına girmişti. Müslüman filozofların bu eserlerdeki yönetim biçimlerini nasıl anladıkları ve ele aldıkları, cumhuriyetçi geleneğin doğu dünyasında bir yansıması olup olmadığının anlaşılması için önemlidir.

A. 19. YÜZYIL ÖNCESİ: KILIÇ GÖLGESİNDE SİYASET FELSEFESİ

Hilafeti Emeviler'den (661-750) devralan Abbasiler'in (750-1258) henüz ilk yüzyılında Yunan klasikleri Arapçaya çevrilmeye başlanmış ve bu çeviri çabaları bizzat halifeler tarafından cömertçe desteklenmişti. Tercüme faaliyetlerinin en önemli sonucu, klasiklerin yeniden yorumlanması ve daha sonra bu mirasın Avrupa'ya aktarılmasıdır. Bu kapsamda, FARABİ'nin (870-950) gerek **İdeal Devlet** isimli kitabında gerekse **Fusulü'l Medeni**'de PLATON ve ARİSTOTELES'in eserlerinden etkilendiğini görebiliriz. FARABİ her iki eserinde de şehir yönetimi ve yöneticinin özelliklerini geniş bir şekilde incelemiştir. Düşünür, İdeal Devlet'te, en mükemmel toplum biçiminin ancak şehirde mutlu bir şekilde yaşayabileceğine değinir.[1] Bu şehir devletinin yöneticisi (imam) PLATON'un önerdiği gibi bir filozofun niteliklerine sahip olmalıdır.[2] FARABİ, selefleri olan Yunan filozoflarının yönetim biçimleri tasnifine hemen hemen hiç girmez; sadece erdemli olmayan toplumlar bölümünde demokrasiyi (cima'iyya) tanımlar. Ona göre demokratik bir şehirde yaşayanların tek amacı, hiçbir şeyde arzularına gem vurmaksızın kendi isteğini serbestçe yapmaktır.[3] FARABİ, devlet yöneticisinin özelliklerini her iki eserinde de uzun bir şekilde anlatır. Onun için yöneticinin nasıl seçildiği değil, hangi özelliklere sahip olduğu önemlidir. Düşünür, bu konuda yalnız değildir; Avrupa'da *mirrors for prince* olarak bilinen ve hükümdarlara devleti nasıl yönetecekleri hakkında öğütler veren kitaplar, İslam dünyasında da öğütname, tembihname veya risaleler şeklinde var olmuştur. Yusuf Has HACİB'in **Kutadgu Bilig**[4]

[1] FARABİ, **İdeal Devlet**, Çev.: ARSLAN Ahmet, Türkiye İş Bankası Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2019, s. 98.
[2] Ibid., s. 117 vd.
[3] Ibid., s. 112.
[4] HACİB, Yusuf, Has, **Kutadgu Bilig**, Çev.: TUNÇEL, Muzaffer. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019.

NİZAMÜ'L-MÜLK'ün **Siyasetname**[5] Koçi BEY'in **Risale**[6] ve Sarı Mehmet PAŞA'nın **Devlet Adamlarına Öğütler**[7] gibi klasik eserler bu türün en bilinenleridir. Bu eserlerin genel özelliği "sultanın" varlığını sorgulamadan, onun niteliklerini ve nasıl hükmedeceğine dair tavsiyelerden ibaret olmalarıdır.

Gerek şerhler gerekse diğer telif eserlerle antik felsefe geleneği ile bu kadar iç içe olan Müslüman filozoflar ve siyasetname yazarlarının, yönetim biçimlerinden özellikle -klasiklerde olumsuz tanımlanan- tiranlık, oligarşi gibi örneklere hiç değinmemeleri acaba tesadüf müydü? Bir başka ifadeyle İslam dünyasında 19. yüzyıla kadar monarşik bir yönetimin barındırdığı olumsuzluklara karşı -yaygın- bir eser neden yazılamamıştır? Mısırlı yazar Ali Abdel RAZEK (1888-1966), Türkiye'de hilafetin kaldırılmasından sonra Arap dünyasında yeşeren yeniden bir hilafet kurma düşüncesine tepki olarak 1925'te kaleme aldığı **İslam ve Yönetimin Temelleri** (el-islâm ve usûlü'l hukm) başlıklı kitabında bu soruya cevap arar. RAZEK, doyumsuz bir bilimsel meraka sahip Müslüman alimlerin biyografilerinin incelendiğinde, diğer bilim dallarına nazaran siyaset biliminin özellikle ihmal edildiğine değinerek şu soruyu sorar:[8] *"Müslüman düşünürler, hükümetleri ve onları etkileyen koşulları inceleyebilirlerdi. Siyaset bilimi ile ilgili temaları ele alarak halifeliği ve temellerini eleştirel bir şekilde araştırabilirlerdi. O halde neden bu soruşturmalardan geri çekildiler? Neden Platon'un Devlet ve "Birinci Öğretmen" diyecek kadar hayran oldukları Aristoteles'in Politika'sını incelemeyi ihmal ettiler?"*[9] RAZEK, sorunun cevabını ararken, Müslüman kitlelerin siyasetin ilkeleri ve Yunanlılar tarafından ele alınan farklı türdeki yönetim biçimleri

[5] NİZAMÜ'L-MÜLK, **Siyasetname**, Çev.: AYAR, Mehmet, Taha, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

[6] DANIŞMAN, Zuhuri, **Koçi Bey Risalesi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971.

[7] DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, **Devlet Adamlarına Öğütler, Osmanlılarda Devlet Düzeni**, Derleyen ve Çev.: UĞURAL, Hüseyin, Ragıp. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.

[8] RAZEK, Ali Abdel. **Islam and the Foundations of Political Power**. Çev.: LOUTFİ Maryam, Edinburgh University Press, 2012, s. 44.

[9] Ibid., s. 45 vd.

hakkında cehalet içinde bırakıldıklarına da değinir. Kitlelere, bunların yerine Asurluların dilbilgisi yöntemleri veya BEYDABA'nın Kelile ve Dimne'sinin öğretildiğinden şikayet eder. Bu ihmalin/tercihin sebebi âlimlerin, siyaset bilimini bilmemeleri veya önemini kavrayamamaları değildir; sorunun temelinde halifenin teorik olarak seçimle işbaşına gelmesinin gerektiği halde Emeviler'den itibaren sırf zorlama ile iktidarı ele geçirmeleri yatmaktaydı. Hilafet, bu dönemle birlikte artık monarşik bir hal almıştı. Kendisine muhalefet edeceklere karşı iyi silahlanmış ordulara sahipti.[10] Sonuçta, *zor* ile alınmış bir egemenliğe sahip olan sultanların onları tahtından edecek ve *"kutsallık auralarından"* uzaklaştıracak her şeye düşman olmaları doğaldı.[11] Şu halde Müslümanların siyaset bilimindeki faaliyetlerinin bu kadar yetersiz ve can çekişmesi şaşırtıcı değildir; asıl şaşırtıcı olan, yukarıda bahsedilen engeller göz önüne alındığında, bu bilgi dalının İslam dünyasında tamamen ortadan kalkmamış olmasıdır.[12]

Yunan klasiklerinin Arapçaya çevrilmeye başladığı 8. yüzyıldan, 19. yüzyıla kadar geçen bin yılda siyaset felsefesindeki kısırlığın sebebi, halife/sultanın baskısı olduğu kadar, onun kontrolünde yorumlanan dinsel metinlerden, muhalefetin din dışılıkla eş tutulmasına yönelik hükümlerin çıkarılması da rol oynamıştır. Bu baskı, İslam dünyasında siyaset felsefesi hakkında kalem oynatanların enselerinde adeta egemenin kılıcını hissetmelerine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'ni imparatorluğa dönüştüren Sultan II. MEHMET (Fatih) devletin yeni ideolojisinde dine yerini verirken merkeziyetçi bir yöntem izlemiş; dini ve dini kurumları kendi başına bırakmamıştır.[13] Şeyhülislamlık müessesesini, Bizans'taki patriklik gibi, kendine bağlayan padişah, böylece "zıllullah fi'l-arz" (Allah'ın

[10] Ibid., s. 46-47.

[11] Ibid.

[12] Ibid; RAZEK'in görüşleri ve etkileri için ayrıca Bkz.: BERKES, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2008, s. 543.

[13] OCAK, Ahmet Yaşar. **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi**. İslâmî Araştırmalar, Sayı: IV/3 (Temmuz), 1990, s. 193.

yeryüzündeki gölgesi) olarak kendi şahsında hem devletin hem de İslam'ın en üst temsilcisi oluyordu.[14] Yönetimde bu zihniyetin yerleşmesiyle, Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren statükonun (nizam-ı âlem) egemen söylemine ters düşen din ve siyaset alanındaki her düşünce ve hareket, zendeka, ilhad veya rafızilik gibi muhatabını dindışı ilan eden bir mekanizma ile karşılaşacaktı.[15] Bu atmosferde, sultanın iktidar gücünü kötüye kullanmasına karşı siyasetname yazarlarına kalan tek alanın, onun reayaya adil davranmasına yönelik tavsiyelerden ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

İran'ın tamamen fethinden sonra Sasani Devleti'nin yönetim geleneklerinin İslam kaynaklarına girmesiyle, yöneticinin adaletle hükmetmesinin teorik çerçevesi de çizilmiştir.[16] ENÛŞİRVÂN olarak da bilinen Sasani hükümdarı I. HÜSREV'e (531-579) atfedilen adalet dairesi, klasik kaynaklarda en çok başvurulan örnek olmuştur. İbn-i HALDUN (1332-1406) **Mukaddime**'de adalet dairesine geniş yer ayırmıştır. Kitapta önce ENÛŞİRVÂN'ın adalet dairesine yer verir.[17] Daha sonra ARİSTOTELES'e ait olduğu iddia edilen adalet dairesini tarif eder: *"Dünya, bir bostandır ve o bostanı koruyan duvar devlettir. Devlet kanunla yaşayan bir kuvvettir. Kanunu uygulayıp tatbik eden hükümdardır. Hükümdarlık askerlerin desteklediği bir düzendir. Askerleri ayakta tutan maldır. Mal halkın topladığı rızıktır. Halk, adaletle korunup gözetilen kölelerdir.*

[14] Ibid.

[15] Ibid., s. 194.

[16] İslam devleti dışında dönemin iki büyük gücünden İran'ın tamamen İslam topraklarına dahil olması, Sasani siyaset ve bürokrasi geleneğinin Müslüman yöneticiler tarafından içselleştirmesini sağlamıştır. Diğer güç olan Bizans'ın rakip ve düşman olarak yaşamaya devam etmesi nedeniyle Yunan siyaset felsefesinin Müslümanlar tarafından dışlanması da muhtemeldir.

[17] "Devlet asker ile, asker de mal ile ayakta kalır. Mal vergi ile, vergi kalkınmışlık ile, kalkınmışlık adalet ile, adalet valilerin işlerini düzgün yapmalarıyla, valilerin işlerini düzgün yapması da vezirlerin işlerinde sağlam olmasıyla sağlanır. Bunların hepsinden önce ise, hükümdarın halkının durumunu bizzat takip etmesi ve onları yola getirmeye muktedir olması gelir. Böylece yönettiklerinin ona değil, onun yönettiklerine hakim olması sağlansın." Bkz.: İBN-İ HALDUN, **Mukaddime**, Çev.: KENDİR, Halil, Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara, 1. Cilt, 2004, s. 74.

Adalet, dünyanın kendisiyle ayakta durduğu cana yakın bir dosttur. Dünya bir bostandır…"[18]

İslam dünyası, bu bin yıllık dönemde devletin ancak adalet ile ayakta kalacağı ve yöneticinin en önemli vasfının adil davranmak olacağı inancıyla yaşamıştır. Böylece monarşiyi adeta kutsayan İslam düşüncesinde ve Tanzimat'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer yönetim biçimlerinin tartışılması mümkün olmamıştır.

Bu yönetim biçimleri gibi cumhuriyetçilik düşüncesinin de kendine yer bulmaması, mülkiyet ve kamu (amme) kavramları ile de ilgilidir. Roma siyasi düşüncesindeki res publica kavramında *res* en basit tanımıyla mal/şey (kamu malı), *publica* ise belirli bir amaç için bir araya gelen insan topluluğu/halk (amme) olarak yer almaktaydı. Res publica aynı zamanda bireylerden ayrı ve farklı bir tüzel kişilikti. Osmanlı İmparatorluğu'nun kamu/amme ve mülkiyet algısı, Roma'dan bambaşka bir şekilde oluşmuştur.

Fransız Devrimi esnasında SİEYES, meclisteki bir konuşmasında cumhuriyeti bir şirkete (ortaklık) ve yurttaşları da hissedarlara (ortaklara) benzetir: *"Yalnız amme teşkilatına yardım edenlerdir ki büyük içtimai teşebbüsün hakiki hissedarlarıdır. Şirketin hakiki azası, hakiki faal vatandaş yalnız onlardır."*[19] Jön Türklerin önde gelen isimlerinden Mizancı MURAT benzer bir şekilde, Osmanlı' Devleti'ni kuruluşundan itibaren bir şirkete benzetmiştir.[20] KILIÇBAY da cumhuriyeti bir yurttaşlar şirketi

---

[18] Ibid. Ancak ARİSTOTELES'in böyle bir eseri yoktur; Adalet Dairesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda KINALIZÂDE ALİ EFENDİ (1510-1572) tarafından da nesir şeklinde düzenlenmiştir ve adalet dairesinin bilinen en yaygın hali budur: *"Adldir mûcib-i salâh-ı cihân, Cihan bir bağdır dîvarı devlet, Devletin nâzımı Şeri'atdir, Şeri'ate olamaz hiç hâris illâ mülk, Mülk zabt eylemez illâ leşker, Leşkeri cem' edemez illâ mal, Malı cem' eyleyen ra'iyyetdir, Ra'iyyeti kul eder pâdişâh-ı âleme 'adil."* Bkz: MARDİN, Şerif. **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. Çev.: TÜRKÖNE, Mümtaz'er; UNAN, Fahri; ERDOĞAN, İrfan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 115.

[19] AULARD, s. 92.

[20] Süleyman Şah ve Osman Bey'den itibaren devleti şirkete benzeten yazar, halifeliğin Osmanlı'ya geçmesiyle birlikte Osmanlı şirket reisliğinin "'riyâset-i cumhur' cihetine doğru tadile" uğradığını da iddia eder. Karşılıklı olarak hak, vazife ve mesuliyet üzerine dayanılarak ortaya çıkan bir mukavele (sosyal sözleşme) ile kurulan devlet, daha sonra kişisel çıkarların (II. ABDÜLHAMİT) sonucu şirket bir

ortaklığı olarak nitelendirir.[21] Avrupa'da 14. yüzyıldan itibaren şehirler, -tıpkı loncalar gibi- kendilerini bir yurttaşlar şirketi olarak görmekteydiler.[22] Şehirde herkes bireyselliğini korurken, ayrı bir alana sahip kolektif bir kent kişiliği de vardır. Buna karşın Osmanlı millet sistemi, uyruklarını kendi dinlerinin içine hapsetmekte ve böyle bir kolektif yapının kurulmasına engel olmaktaydı.[23] Osmanlı'da ayrıca Avrupa'nın aksine kendi varlığını devletin varlığı dışında ve ona borçlu olmadan oluşturabilecek herhangi bir sınıf veya tabaka da yoktu.[24] Bu nedenle hak ve özgürlük yerini sadece sultanın vereceği imtiyaza bırakmak zorunda kalmıştı. PETTIT, Lucca Cumhuriyeti yurttaşı ile Osmanlı tebaası arasındaki karşıtlığa işaret etmek için HARRINGTON'dan şu örneği verir: *"[İstanbul'da] en büyük paşa bir mülk sahibidir, canı kadar malı da sultanın iradesine tabidir, oysa toprak sahibi sıradan Luccalı hem malının hem de canının özgür sahibidir."*[25] PETTIT'e göre buradaki can alıcı ifade, "sultanın iradesine tabi olmaktır." Sultan ne kadar müsamahakâr olursa olsun, onun ihsanına ve inayetine bağlı olma, onun tahakkümü altında yaşama gerçeğinde özgürlükten söz edilemez.

Şu halde res publica'nın, felsefi, tarihi ve hukuki anlamı bir kenara bırakıldığında bile literal olarak ortak bir mal ve bir araya gelen halkın oluşturduğu bir ayrı -tüzel- kişilik anlamına geldiği açıktır. Oysa Osmanlı'da sınıf temelli bir toplumdan söz etmek -en azından 19. yüzyıla kadar- mümkün değildir. Burada cumhuriyetin bir şirkete benzetilmesindeki amaç, bireylerin tıpkı bir şirket kurar gibi ortak bir amaç çevresinde oluşturduğu tüzel kişiliğe dikkat çekmektir.

---

kişini malı sayılmıştır: "Hukuk-ı umumiyye, hukuk-ı milliyye hiçbir vakitte bir ferdin keyfine tâbi olamaz" Bu nedenle devlet, adeta bir şirket gibi iflas etmek üzeredir. MİZANCI MURAT, padişahın bu tutumuna karşı "Onu ister ve ısrar ederse haddini bildirmekle cümlemiz mükellefiz" diyerek muhalefet çağrısı yapar: Bkz: EMİL, Birol. **Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 317-325.

[21] KILIÇBAY (2003), s. 40.

[22] KILIÇBAY (2001), s. 37.

[23] Ibid., s. 38.

[24] Ibid., s. 160.

[25] PETTIT, s. 56.

Timur KURAN, 1851 yılında Müslümanların çoğunluğu oluşturan ortaklar halinde kurduğu ilk anonim şirket olan Şirket-i Hayriye'nin kuruluşunu incelerken benzer değerlendirmelerde bulunur.[26] Bu şirket, Osmanlı topraklarında türünün ilki olmakla birlikte pek çok hukuki sorunu da beraberinde getirmiştir. Öncelikle Osmanlı (İslam) hukukunda tüzel kişilik kavramı yoktu. Medeni hukuk kapsamında şirket benzeri bir kurum olan vakıflar da tüzel kişiliğe sahip değildi. Hukuki bir uyuşmazlığın mahkemeye intikali halinde kadı, ancak gerçek kişiler arasındaki uyuşmazlıkları çözebilirdi. Bir vakıf ile davalı olan bir Osmanlı tebaası, vakfın kendisini dava edemezdi; sadece vakfın temsilcisi olan mütevelli veya çalışana dava açabilirdi.[27] Tüzel kişiliklerin olmamasının nedeni, İslam hukukunun *bireyselliğinden* kaynaklanmaktaydı. KURAN, *bireyselliği*, sosyal ilişkiler değil, hukuki anlamda kullandığını belirtir. Avrupa'da şirketleşme 11. yüzyıldan itibaren İtalyan şehirlerinde başlamış, daha sonra devletler eliyle kıtalararası ticareti gerçekleştirmek için yeni şirket yapıları geliştirilmişti. İslam dünyasında da çok başarılı tüccarların olmasına rağmen 19. yüzyıla kadar şirketleşmeye gidilmemesi, öncelikle dinin yorumlanması ile ilgiliydi. Müslüman tüccarların mal varlıklarını kurdukları vakıflara aktarma teşebbüs etmeleri bile - HARRİNGTON'ın karşılaştırmasından da anlaşılacağı üzere- mallarını sultanın müsaderesinden korumayı amaçlıyordu.

---

[26] KURAN, Timur. **Why the Islamic Middle East Did Not Generate an Indigenous Corporate Law**. University of Southern California Law School Law and Economics Working Paper Series, Paper 16, 2004; KURAN'ın bu makalesi daha sonra diğer makaleler ile kitaplaşmış ve Türkçeye de çevrilmiştir. Yazara yapılacak atıflar hem makaleden hem de kitaptan yapılacaktır, çünkü makale ile kitaptaki metin arasında farklılıkla bulunmaktadır.: KURAN, Timur. **Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü** Çev.: ELHÜSEYNİ, Nurettin. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 127.

[27] KURAN (2004), s. 4: Kadılar, ticari varlıkların paylaştırılması konusundaki anlaşmazlıkları çözmeye alışıktı. Ancak anonim şirket bilinmediği için, hisse devrini kolaylaştırmak amacıyla İslam hukukunu yeniden yorumlamak veya değiştirmek için herhangi bir baskıyla karşılaşmadılar.

Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından sonra, şirket ile ilgili bir mevzuat olmaması nedeniyle çıkan uyuşmazlıkları çözmek amacıyla Fransız Ticaret Kanununun deniz ticaretine ilişkin kısımları 1863'te tercüme edilerek Osmanlı mevzuatına girmiştir: Bkz.: BOZKURT, Gülnihal. **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci, 1839-1939**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 2020, s. 151-154.

Hz. MUHAMMED'in vefatından sonra hiçbir Müslüman hükümdar, Müslümanların tümünü yönetmeyi başaramamıştı.[28] Belki de bu nedenle ulema, yekpare bir topluluk idealine bağlı kalarak siyasi parçalanmayı sınırlamaya çalışmıştır. Birliği bozacak ve hizipçiliği kolaylaştıracak herhangi bir kavram da bu nedenle reddedilmişti. Ümmet/cemaatin birliğine yapılan bu vurgu, birkaç yüzyıl boyunca olgunlaşan klasik İslam siyaset teorisine de yansıyarak bütünlüğü bozan, ona muhalif olan tüm girişimler teorik ve pratik olarak engellenmiştir. Diğer taraftan, İslam devletlerinde sultanın/halifenin tek otorite olmasına karşın Avrupa'da iktidarın imparatorlar, krallar ve kentler arasında bölünmesi de KURAN'ın *korporasyon* diye adlandırdığı şirket ve lonca gibi yapıların doğmasına fırsat vermiştir.[29] KURAN'ın korporasyon ile vakıfların farklarını incelediği bölüm, önemli tespitler içermektedir; Avrupa'da bir topluluk kendi üyelerinin iradesiyle bir korporasyona dönüşürken, İslam hukukunda vakfın kurucusu genelde bir kişiydi. Korporasyonun değişen bir üye topluluğunca (şirketlerde hissedarlar) denetlenmesi öngörülürken bir vakıf sonsuza kadar sadece kurucusu tarafından vakıf şartnamesinde yer alan talimatlar doğrultusunda denetlenebilirdi; böylece vakfın üstlendiği görev -kurucusu dahil- kimse tarafından değiştirilemezdi. Son olarak korporasyonun işleyiş kuralları ihtiyaca göre yeniden düzenlenebilirken vakıfta böyle bir değişiklik -istisnalar hariç- mümkün değildi.[30] Yazara göre vakfın bu kadar tercih edilen bir kurum olmasının nedeni ümmet anlayışı (birlik) ile uyuşması ve insanların bir araya gelmesini tehdit sayan yöneticilerin tek kuruculu, değişmez niteliklere sahip bir kurumu, örgütlü bir toplumun korporasyonuna yeğ tutmaları olabilir.[31] Ticaret hukuku uyarınca şirketlerde yönetimin seçilmesi ve değiştirilmesi, ibra edilmesi, genel kurulun varlığı, oy hakkının kullanılması gibi düzenlemeler, adeta

[28] KURAN (2004), s. 15.
[29] KURAN (2012), s. 141.
[30] Ibid., s. 144-145.
[31] Ibid.

küçük bir özyönetime benzetilebilir. Ortaklarının (hissedar) refahını (kârını) artırmayı hedefleyen şirketlerin yönetiminde oybirliği yerine çoğunluğun onayının yeterli olması, şirket yönetiminin bizzat hissedarlar tarafından yürütülmesi yerine temsilci bir organın yeterli olması gibi özellikler, cumhuriyetçi bir toplumun yönetimine benzetilebilir.[32] Bin yıllık bir düşünce ve siyaset pratiği hakkında sadece şirket-vakıf ayrımı üzerinden çıkarımda bulunmak, ilk bakışta kolaycı bir yöntem olarak görülebilir. Ancak bu örnek, cumhuriyet ile despotizm arasındaki farkın anlaşılması ve İslam siyaset felsefesindeki kısırlığın siyasi nedenlerine ulaşmak için önemli çıkarımlarda bulunmamıza fırsat vermektedir. Bölümün başında FARABİ'den itibaren siyaset teorisinin İslam dünyasında neden bu kadar kısır kaldığını incelerken vardığımız sonuç, KURAN'ın tespitleri ile örtüşmektedir. Mülkiyeti korumanın yollarını vakıf gibi kurumların ardına gizlenerek sağlamaya çalışan tüccarlar ve zengin bireyler, mallarını serbestçe kullanamadıkları için özgür değillerdi. Dini ve dünyevi otoriteyi elinde tutan sultana karşı haklarını öne sürecek -askeriye ve ilmiyye gibi devletle organik bağı olan gruplar dışında- bir sınıfın yokluğu da cumhuriyetçiliğin Avrupa'daki gelişimini dikkate aldığımızda genel olarak İslam coğrafyası, özel olarak Osmanlı'da siyaset felsefesinin neden kısır kaldığını açıklamaya yardımcı olacaktır. Respublicanın *res*'i ile ilgili kısmı bu şekilde özetleyebiliriz. Diğer yandan Osmanlı'da kavramın *populi*/*publica* yani kamu/amme boyutu da Roma ve Avrupa'daki içerikten yoksundu.

Toplumu dini cemaatlere bölen Osmanlı millet sistemi yapısıyla, toplumu cemaatten (gemeinschaft) cemiyete (gesellschaft) dönüştürerek ulusu meydana getirmeyi amaçlayan cumhuriyetçiliğin bir arada olması da mümkün değildi.[33] Dinlere

[32]KURAN'ın makalesinin siyaset felsefesi açısından yorumlanması ve şirket örneği ile ilgili değerlendirmeler için Bkz.: MARDİN, Şerif. **The Body Corporate and the Social Body**. İçinde: Mirror for the Muslim Prince: Islam and the Theory of Statecraft. Ed. BOROUJERDI, Mehrzad, Syracuse University Press, 2013, s. 279-296.

[33] KILIÇBAY'a göre cumhuriyetin bir özelliği de etnik ve dinsel cemaatleri tek bir ulus haline getirmesidir: KILIÇBAY (2003), s. 19.

göre ayrılan topluluklar farklı hukuka tabi idi ve böyle bir toplumsal yapıda -daha sonra yurttaş olacak- bireyin ortaya çıkmasına da imkan yoktu.[34] Yurttaşların siyasete katılmasını adeta zorunlu gören cumhuriyetçi ideale karşın Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın kulu olarak hiç kimsenin siyaset yapmasına 19. yüzyıla kadar izin verilmeyecekti.

B. FRANSIZ DEVRİMİ'NDEN ETKİLERİ: TANZİMAT DÖNEMİ

Fransız Devrimi ve BONAPARTE'ın savaşlarının etkilerini çalışmanın birinci bölümünde incelerken, devrimden sonra çıkan savaşların Avrupa'da devletlerin yönetim şekli ve sınırlarının değişmesine yol açtığını ve bu büyük değişim dalgasının daha sonra Latin Amerika'yı etkilediğini görmüştük. Osmanlı İmparatorluğu'nda da Fransız Devrimi ve devrimin siyasi sonuçları, pek çok boyutuyla hissedilmiş ve yorumlanmıştır. Hatta modernleşme sürecinde Fransız Devrimi'ni başlangıç olarak kabul edebiliriz. Osmanlı'nın klasikleşmiş nizam-ı âlem, yani statükonun devam etmesi anlayışı hem de devrimin içerdiği yeniliklerin devleti olumsuz etkileyeceği düşüncesi, Fransız Devrimi'nin tepkiyle karşılanmasına yol açmıştır. Devrim sonrasında BONAPARTE'ın Venedik Cumhuriyeti'ni yıkması ve Mısır'a asker çıkarması Osmanlı açısından ayrıca önemsenmişti. İlk tepkiler bürokrat ve diplomatlardan gelmiş, daha sonra Genç Osmanlılar, devrimin sonuçlarını kendi siyasi görüşlerine göre yorumlamışlardır. Bu tepki ve değerlendirmelerin ilk örneklerine hem devlet adamı hem de hukukçu ve tarihçi olan Ahmet CEVDET PAŞA'nın eserlerinde rastlanmaktadır. CEVDET PAŞA, Fransız Devrimini sadece tarihi bir olay olarak nakletmez, vakanüvislikten modern tarih

[34] Osmanlı millet sisteminin hukuka yansıyan ilginç bir örneği II. Meşrutiyet Döneminde Meclisi Âyan'da yaşanmıştır. 1910'da Meclise gelen Sicilli Nüfus Kanunu Lâyihası görüşmeleri esnasında nikah için izin alınması ve nikahın resmi makamlara bildirilmesi zorunlu tutulmasına karşı Meclis üyelerinden müslüman, Ortodoks ve Katolik olanların kanunu kendi milletleri cephesinden yorumlayarak karşı çıkmaları gerek hukuk birliği gerekse yurttaşlık ve ulus oluşumu hakkında önemli veriler içermektedir. **Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi**, Ondokuzuncu İnikad, 1. Celse, 16 Kanunuevvel 1326 (1910), Devre: I, Cilt: 1, s. 270-282.

yazımına geçişin örneğini verdiği tarih kitabında devrime ilişkin kendi görüşlerini de yansıtır. 1774-1826 yıllarını kapsayan Osmanlı tarihini içeren **Târih-i Cevdet** başlıklı kitabında, yönetim sistemlerini mutlak hükümet, meşruti hükümet ve cumhûri hükümet olmak üzere üçe ayırır.[35] Fransızca *république* karşılığı olarak *cumhûri* ve *cumhuriyet* kelimelerini kullanan CEVDET PAŞA, cumhûri hükümeti, *"Ayrı bir hükümdarı bulunmayıp rey çokluğu ile birisi seçilerek kral makamında olmak üzere geçici olarak getirilir. Amerika Cumhuriyeti gibi. Fransız Devleti, eskiden mutlak hükûmet iken millet içine ihtilal düşerek Cumhuriyet olmuşlardır."* şeklinde tanımlar.[36] Cumhuriyet yönetimi, PAŞA'ya göre *tefrika* demekti; *"İslam hükûmeti ise, hilafet ve saltanatı toplamış ve Müslümanların imamı olan İslam padişahı şeriatın koruyucusu olduğundan hamdolsun her türlü tefrikadan uzaktı."*[37] Bu bölümün başında İslam devletlerinde muhalif ve farklı görüşlere karşı ümmetin/devletin birliğine olan vurgunun hem teori hem de pratikte nasıl gerçekleştiğini görmüştük. CEVDET PAŞA da bu geleneği takip etmektedir. Ona göre *"Cumhuriyetin anlattığımız aşırı şekli, bütün bütün akıldan ve*

---

[35] PAŞA, Ahmet Cevdet. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1. Cilt, 2008, s. 39.

[36] Ibid., s. 40; Metnin transkripsiyonu şöyledir: "Hükumet-i cumhuriyye bir hükümdar-ı mahsusu olmayıp belki ekseriyyet-i ara ile biri intihab olunarak kral makamında olmak üzere muvakkaten millet reisi nasb olunur. Amerika cumhuru gibi. Fransa Devleti mukaddemleri hükumet-i mutlaka iken millet içine ihtilal düşerek muahharan cumhur olmuşlar idi."

Osmanlı'da "cumhuriyet" kavramının ilk defa ne zaman kullandığı tartışmalıdır. KATİP ÇELEBİ (1609-1657) Târih-i Frengi Tercümesi başlığıyla tercüme bir tarih kitabında Roma'da kralların kovulmasından sonra *republika* ilan edildiğini ve Venedik benzeri bir divan kurularak her yıl iki konsülün seçilmesiyle devlet işlerinin görüldüğünü nakleder: ÇELEBİ, Kâtip, **Târih-i Frengi Tercümesi**, Haz. İbrahim Solak, Palet Yayınları, Konya, 2010, s. 49-50; Metnin transkripsiyonu şöyledir: "Roma pâdişâhları şehirden nef olundukdan **republika** hali ya'ni tedbîr-i a'yân devleti tebdîl olunub hükümet ve amâret Sinanos elinde oldu. Ya'ni Venedik begleri gibi divân kurulub umûr görülmeğe başladı. Hükümet içün her sene iki konsül ya'ni vezîr ta'yin iderlerdi. Anlar bir sene oturub hükm etdikden sonra ma'zûl olurdu… hükümet her zaman iki konsül elinde idi."

LEWIS ise Türklerin Venedik ve Ragusa devletlerinin tanımlamak için yüzyıllardır *cumhur* (jumhur) kelimesini nadiren de olsa kullandıklarını ifade eder. Bu terim, 19. yüzyıldan sonra Amerika ve Fransa gibi cumhuriyetleri tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak Arapça'da durum farklıdır. Araplar, ilk defa NAPOLEON'un Mısır Seferi'nde Fransız Cumhuriyeti adına Arapça bildiriler ve fermanlar yayınlamaya başladığı 1798'de republic karşılığını bulmak için girdikleri arayışta ***mashyakha*** kelimesini tercih etmişlerdi. Kelimenin anlamı, "iyi bilinen şeyh kelimesi, bir şeyh veya şeyh tarafından idare edilme anlamını" taşıyordu, bu kelime bugün de kullanılmaya devam etmektedir. Bkz. LEWIS, Bernard. **The Concept of an Islamic Republic**. Die Welt des Islams, New Series, Cilt: 4, Sayı: 1, 1955, s. 3 vd.

[37] PAŞA, Ahmet Cevdet, s. 41.

sağduyudan uzak bir düşüncedir."[38] Buna karşın Moğolların Abbasi Devleti'ni işgali ile İslam birliği kaybolmuş iken, *"Osmanlı saltanatı şan ve şevketle zuhur edip İslâm ülkelerini nura gark"* etmiştir.[39] CEVDET PAŞA'nın cumhuriyet hakkındaki görüşleri kısaca böyledir.[40]

Bu döneme ilişkin diğer bir önemli eser de Reisülküttap Atıf EFENDİ'nin Fransız Devrimine ilişkin görüşlerinin yer aldığı **Siyasete Dair Layihası**'dır.[41] 1797 yılında yazılan layihada Fransız Devrimi sert bir dille eleştirilir: *"Birkaç yıl önce Fransa'da patlak verip etrafa yayılan fitne ve fesat ateşi, senelerden beri melun müşriklerin hazırladıkları ve icrasına fırsat gözettikleri bir uyur fitne olduğu malûmdur."*[42] Atıf EFENDİ, devrimin öncülerini de kötüler: *"Volter ve Ruso isimli zındıkların ve onlardan beter ukalâların hâşâ ve hâşâ Peygamberlere sövmek, büyükleri zem etmek, bütün dinleri kaldırmak, Cumhuriyet ve müsavatı ima etmekten ibaret olan sözlerle, alay üslubuyla neşrettikleri eserlere, 'her yeni şey lezzetlidir fetvasınca' halk rağbet eder."*[43] Dışişleri Bakanlığının karşılığı olan Reisülküttap makamındaki Atıf EFENDİ'nin devrime karşı çıkmadaki endişesi, din-devlet birliğinin bozulması, dini kurumlara yapılan saldırılar ve en önemlisi *"İnsan Hakları dedikleri isyan beyannamelerini yabancı dillere tercüme ederek milletleri hükümdarları aleyhine"* kışkırtmalarıdır.[44]

Bu döneme ilişkin bir diğer kaynak da Osmanlı'nın Fransa elçisi olan Halet EFENDİ'ye aittir. 1803-1806 tarihleri arasına Fransa'da büyükelçilik yapan ve yenileşme hareketlerine karşı olan Halet EFENDİ, Fransa'nın cumhuriyetçi fikirleri Osmanlı topraklarına yaymasından şikayetçidir: *"yine cümhuriyet ve serbestiyet*

[38] Ibid., s. 40.
[39] Ibid., s. 43.
[40] CEVDET Paşa'nın kitabında Fransız Cumhuriyet'inden başka Venedik, Amerika, Dubrovnik gibi devletler de *cumhuriyet* olarak geçer.
[41] *Muvazene-i Politikaya Dair Layiha.*
[42] Ibid., s. 408.
[43] Ibid; LEWIS, (1991), s. 594.
[44] Ibid., s. 409.

menafiinden bahisle bir takım kitapları rumca, ermenice ve türkçe terceme ettirip memaliki Osmaniyeye neşre çalıştıklarını..”[45]

Cevdet PAŞA, ile Halet ve Atıf EFENDİ’nin temel kaygısı ortaktır. Üçü de Fransa’da çıkan ateşin tüm Avrupa’yı saracağını ve Osmanlı’nın da bu ateşten etkileneceğini öngörmüşlerdi. Cevdet PAŞA, Amerikan Devrimi hakkındaki görüşlerinde daha yumuşak bir üslup kullanır. Ona göre Amerikan Devrimi, hürriyete sahip olma sevdasıydı.[46] Buradan da Fransız Devrimi’ne karşı eleştirilerin arkasında devrimin Osmanlı’ya bir tehdit olacağı endişesinin olduğu anlaşılıyor. Etkileri tüm dünyada yayılan Fransız Devrimi’nin muhtemel etkilerine karşı saray yönetimi, devletin varlığını sürdürmek amacıyla reformlara girişmişlerdir. Reformlar tedricen gelmiş ve II. Meşrutiyet’e kadar sürmüştür. Bu sürecin çalışmamız ile ilgisi, cumhuriyet ve cumhuriyetçiliğin içerdiği önemli unsurların bu dönemde hem Osmanlı düşünce hayatına girmiş olması, hem de ilkelerden bazılarının uygulamaya geçirilmeye çalışılmış olmasıdır. Tüm bu birikim, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun yapı taşlarını oluşturacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu, özellikle BONAPARTE’ın Avrupa’ya düzenlediği seferlerin siyasi etkilerinden sonra 3 Kasım 1839’da ilan etmek zorunda kaldığı **Gülhane Hatt-ı Hümayunu** (Tanzimat Fermanı) ile öncelikle devrimin yıkıcı etkilerinden kendini korumayı amaçlamıştır.[47] Ferman ile tüm tebaanın can, ırz ve mal

---

[45] KARAL, Enver, Ziya. **Hâlet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1802- 1806)**, İstanbul, 1940, s. 56.

[46] Ibid., s. 169 vd.

[47] 19. yüzyılı inceleyen anayasa hukuku kitaplarında Tanzimat ve Islahat Fermanları’ndan önce 1808 tarihli Sened-i İttifak’a değinmek yaygın bir uygulamadır. Çalışmamızda bu yolun izlenmemesinin bazı nedenleri vardır. Öncelikle çalışmanın sınırları açısından Sened-i İttifak’ın getirdiği önemli bir sonuç yoktur. TANÖR’e göre Sened-i İttifak, gereğinden fazla önem verilen bir belgedir. Bkz: TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1998, s. 61. YAYCIOĞLU’na göre Sened-i İttifak, farklı anayasal ve cumhuriyetçi rejimlerde yaşayan çeşitli ülkelerdeki çağdaş siyasi belgelerle bir çok ortak noktaya sahipti. Senet, egemenliğin gücünü, hukuki süreçleri ve karşı çıkma hakkını sınırlamak için belirli mekanizmalar kurmuştu: Padişahın el koyma ve yargısız infaz yetkisini geri aldı. Ayrıca, ittifak çemberine katılanlar tarafından ortak ve katılımcı bir girişim olarak siyasi düzeni oluşturduğu için cumhuriyetçilikteki gibi katılımcı unsurlara da sahipti. Ancak bu sınırlayıcı ve katılımcı unsurlara rağmen, Sened-i İttifak bir seçim veya temsil sistemi üretmedi.

emniyetinin korunacağı, vergi adaletinin sağlanacağı ve askerlik hizmetinin düzene sokulacağı taahhüt edilmiştir. 18 Şubat 1856'da ilan edilen **Islahat Fermanı** ile gayrimüslimlere tanınmış olan haklara açıklık getirilmiş ve bazı hakları genişletilmiştir.[48] 1858'de her sınıftan tebaaya eşit davranılmasına nezaret etmenin valilerin vazifesi olduğu yönünde bir genelge düzenlenmiş, 1864 Vilayet Kanunu ile idari meclislere üye seçimlerinde gayrimüslimlere de seçim hakkı verilmiş ve 1869'da Şurayı Devlet'e gayrimüslim üyeler de seçilmiştir. Ayrıca Cebeli Lübnan'a ve Girit'e Hıristiyan valiler atanmıştır.[49]

Tanzimat Fermanı'nın hukuki niteliği tartışmalı olsa da[50] içerdiği hükümlerle çalışmamız için önemlidir. Cumhuriyetçi idealin, bireylerin kanun önünde eşit yurttaşlar olması, herhangi bir vasıflarından dolayı ayrımcılığa tabi tutulmamaları gibi yurttaşlık temelindeki ilkelerine nüve halinde de olsa Ferman'da rastlamak mümkündür. KARAL, fermanın içeriğini Fransız Devrimi'nden sonra ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi'ne benzetir.[51] KARAL'a göre İnsan Haklan Beyannamesi'nin birinci maddesinde belirtilmiş olan, insanların doğal haklar yönünden eşitliği, Ferman'da içerik olarak mevcuttur. Fermanın açıklanması için yayımlanan ek fermanda vezirden çobana kadar herkesin *kanun önünde eşit olduğu* ifade edilmiştir. Yine İnsan Haklan Beyannamesi'nin ikinci maddesinde, insanın doğal haklarından sayılan hürriyet, mülkiyet ve medeniyet Ferman'da "can emniyeti, ırz masuniyeti ve mal mahfuziyeti" ilkeleri ile karşılanmıştır. Beyanname'nin yedinci maddesinde yer alan bir kimsenin

---

Bkz: YAYCIOĞLU, Ali. **Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**. Stanford University Press, 2016, s. 236 vd.

[48] KURAN, Ercüment. **Fransız İnkılâbı'nın Türk Düşünürlerine Etkisi 1789-1922**. İçinde: Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 195-204.

[49] İNALCIK, Halil. **Tanzimat Nedir?**. İçinde: Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 30.

[50] Fermanın hukuki niteliği için Bkz: TANÖR, s. 92-93; ABADAN, Tanzimat Fermanını hukuken bağlayıcı ve padişahın yetkilerini sınırlayan bir Charte olarak görür. Ancak, bir anayasanın özelliklerini de taşımaz. ABADAN, Yavuz. **Tanzimat Fermanının Tahlili**. İçinde: Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 44.

[51] KARAL, Enver, Ziya. **Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi**, İçinde: Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 79.

ancak kanunda yer alan hususlarda suçlanabileceği, yurttaşların eşit vergiye tabi olacağı, mülkiyetin kutsal olduğu ilkelerine benzer hükümler yine Fermanda yer almaktadır. Beyanname'de tüm yurttaşların şahsen veya vekilleri aracılığıyla kanun yapmaya katılmaları ilkesi de Ferman'da yasa ve tüzük çıkarmak için 1838'de kurulan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin üyelerinin tamamının fikir ve görüşlerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyerek, can ve mal emniyeti ve vergi tayini konularına dair gerekli kanunları yapacaklarının taahhüt edilmesi şeklinde karşılık bulur.[52] Uyruklar arasında inanç farkı gözetmeden eşit davranılacağının ilan edilmesi, o güne dek dini hükümler altında yönetilen devletin teokratik yapısında bir dönüşümün işareti sayılabilir.

Ferman'ın ilanından bir yıl önce Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin kurulması, üç yönden önemlidir. İlki, dini hükümler ve padişah iradesi ile oluşagelen yasama faaliyetinin, yasamanın nüvesi sayılabilecek bir meclise/kurula verilmesidir. Bir Osmanlı padişahı ilk kez yasama yetkisini devrediyordu.[53] İkinci özellik bu meclis tarafından hazırlanan yasaların dini hukuktan sapmalar göstererek dünyevileşmesidir. Gerçekten, başta Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerin mevzuatlarından yapılan resepsiyonlar ile yasayı yapan irade ve yasanın kaynağı kısmen de olsa dini olmaktan çıkarılmıştır. Son özellik ise, yasama yanında yargıya ilişkin görevleri de olan Meclis'e cürüm ve kabahat suçlarına ilişkin olarak mahalli meclislerin verdikleri kararların icra edilebilmesi için bu kararları yeniden tetkik etmek, yani temyiz mahkemesi görevinin verilmiş olmasıdır. Yüzyıllardır verdikleri kararlar kesin olan şer'i mahkemelerin ceza davalarını görme yetkilerinin önce meclislere devredilmesi, bu meclislerin verdikleri

[52] Ibid.
[53] BOZKURT, s. 134.

kararın da bir üst mahkemede görüşülebilmesi hukuk devleti anlayışının nüvesini oluşturması yönünden önemlidir.[54]

1868'de kurulacak olan Şurâ-yı Devlet'in öncülüğünü yapan Meclis, Avrupa'daki benzer kurumlardan esinlenmişti.[55] Sadrazam Mustafa REŞİT PAŞA, Meclis'in Avrupa'daki meclisler gibi olmasını istiyor, ancak padişahın mutlak yetkilerine dokunmak istemiyordu. Üyeleri padişah tarafından atanan ve yine padişah tarafından azledilen bir danışma meclisine benzer örnekler Prusya ve Avusturya gibi monarşi lerde mevcuttu.[56] Bu Meclisin ilk faaliyetlerinden olan 1840 tarihli Ceza Kanunnamesini, LEWİS, devrimci bir adım olarak görür.[57] Bu tespit, iki neden dayanır; ilki, yasa önünde bütün Osmanlı tebaasının eşit olduğunun kabulü, ikincisi ise bu yasanın bir kurul tarafından hazırlanıp ilan edilmesidir.[58]

Islahat Fermanı da geleneksel devlet yapısında önemli değişikliklerin habercisi olmuştur. Ferman ile Müslümanlar ile diğer dinlere tabi tebaa arasında eşitlik taahhüt ediliyordu. Padişahın halka hitabında kullanılan "kul" ibaresi yerine "tebaa" ve "vatandaş"[59] kelimelerinin, "şeriat" yerine "kavanini mevzua" kelimesinin tercih

---

[54] Yargılamanın iki dereceli olması bugün de usul hukuku ve insan hakları açısından önemli bir ilkedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) Ek 7 nolu Protokolünün Cezai Konularda İki Dereceli Yargılanma Hakkı başlıklı 2. Maddesinde bu hususta şu hüküm yer alır: *"Bir mahkeme tarafından cezai bir suçtan mahkum edilen her kişi, mahkumiyet ya da ceza hükmünü daha yüksek bir mahkemeye yeniden inceletme hakkını haiz olacaktır."* Türkiye Cumhuriyeti, 14 Mart 1985 tarihinde protokolü imzalamıştır. 10 Mart 2016 tarih ve 6684 sayılı Onaya Uygun Bulma Kanunu, 25 Mart 2016 tarih ve 29664 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Protokol'ün onaylanmasını kararlaştıran 28 Mart 2016 tarih ve 2016/8717 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Protokol'ün resmi Türkçe çevirisi, 8 Nisan 2016 tarih ve 29678 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

[55] SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet. **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ 1838-1868**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 28.

[56] Ibid., s. 29.

[57] LEWIS, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Çev.: KIRATLI, Metin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 5. Baskı, 1993, s. 109-110.

[58] Ibid.

[59] BERKES'e göre "*vatandaş"* teriminin Fransızcadaki "*citoyen*" kelimesinin karşılığı olarak kullanıldığı şüphelidir, çünkü resmi Fransızca çeviride "*vatan*" sözcüğünün *"pays"* ile, "*millet*" sözcüğünün "*patrie*" ile çevrilmesi terimlerin eski anlamlarını yitirirken batılı anlamlarını henüz kazanmamışlardı. Bkz: BERKES, s. 217.

edilmesi yöneten-yönetilen ilişkilerinde yeni bir dilin kullanılması demekti.[60] Ferman ile askerlik ve vergide din farkı gözetmeden tüm tebaaya eşitlik tanınması, meclislerde temsil ve katılımın genişletilmesinin taahhüt edilmesi, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikleri sağlamlaştırmıştır. Her iki fermanı ve bu metinlere dayanılarak yönetim ve kurumlarda yeni bir dönüşüme geçilmesi sonucu eşitlik ve katılım anlayışında da kökten değişiklikler gelmiştir. İşte fermanların çalışmamız açısından önemi buradadır. Cumhuriyetçiliğin yurttaş temelli ve katılıma dayalı anlayışının Osmanlı'daki ilk örneklerine Tanzimat Dönemi'nde rastlıyoruz. Eşitlik ve katılım her ne kadar sınırlı bir karakterde olsa da klasik anlayışın yerine yeni bir yöneten-yönetilen ilişkisinin gelişmesi ilgi çekicidir.

Meclis-i Ahkam-ı Adliye deneyimi, 1868'de yeni bir safhaya geçecek ve yerini Şurâ-yı Devlet'e bırakacaktır. Sultan ABDÜLAZİZ, sadrazam tarafından okunan 10 Mayıs 1868 tarihli Şurâ-yı Devlet'in açılış nutkunda eski hukukun yetersizliğini ve bu durumun ülkenin geri kalmasına neden olduğunu, bu nedenle yeni bir hukuk düzenine olan ihtiyacı dile getirmiştir. Ayrıca, devletle bireyler arasındaki anlaşmazlıkların mahkeme yoluyla çözümlenmesinin kabul edilmesi de yine hukuk devletine gidişin önemli bir adımıdır.[61] Padişahın nutkundaki en önemli bölüm ise yeni teşkilatın, icra kuvvetinin adli, şer'i ve kanun kuvvetlerinden ayrılmasına dayandığının kabulüdür. Böylece kuvvetler ayrılığı ve din-devlet ayrılığı açısından önemli bir adım atılmış oluyordu.[62] Önemli bir yenilik de Şeyhülislamlık Dairesinin kurulması ve daha önce dini otoritenin hem güç hem de gelir kaynağı olan vakıfların yeni kurulan Evkaf

[60] TANÖR'den aktaran DEMİRBAŞ, Osman. **Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu**. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2005, Sayı: 8, s. 35.

[61] BOZKURT, s. 148.

[62] Ibid.; İfadenin orijinali "Teşkilat-ı Cedide, kuvvei icraiyenin kuvvei adliye, diniye ve teşriiyeden tefriki esasına müsteniddir" şeklindedir: Bkz. TANÖR, s. 101.

Nazırlığına bağlanmasıdır. Bu iki hamle ile ulema hem devlet görevlisi haline geliyor hem de iktidara "karşı koyma yeteneği" zayıflıyordu.[63]

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yol açtığı değişiklikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan 1876 tarihli **Kanun-i Esasi**'ye giden yolun temel taşlarıdır. Tanzimat Döneminin başarılı olup olmadığı tartışılagelmiştir. TANÖR, bazı hukukçu ve siyaset bilimcilerin Tanzimat dönemini yüzeysel, ikici yapıda, idare-i maslahatçı ve güvencesiz olduğu için eleştirdiklerini söylerken[64] dönemi, anayasal gelişmeleri hızlandırıcı etkilerinden dolayı olumlu değerlendirenlere de dikkat çeker.[65] TANÖR'e göre yapılan eleştiriler, olayın sadece bir yönüne bakarak yapılan değerlendirmelerdir, bu nedenle eksiktir. TANÖR, dönemin hukuki ve siyasi alanda göreli ve ikircikli bir çağdaşlaşmayı, sosyal ve ekonomik alanda ise yarı sömürgeleşmeyi ifade ettiği görüşündedir.[66] BERKES de dönemin asıl başarısızlığının ekonomi alanında olduğunu belirtir. Çağdaş ekonomi gelişmeleri, ulusal ekonomilerin kuruluşuyla başlamıştı. Batı Avrupa'da ulus oluşumu, monarkların bir yandan feodal güçlere, diğer yandan kiliseye karşı kurdukları egemenliğin himayesi altında özel mülkiyet yurttaşlığına ve sermaye birikimi girişimciliğine yol açmasıyla gerçekleşmişti.[67] Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin siyasal, ekonomik, kültürel dayanağı olarak bir ulus temeli yoktu.[68] BERKES, ayrıca Tanzimat rejiminin devletin eski merkeziyetçiliğini de aşan bir bürokrasi devleti oluşturma çabasını sürdürecek uzman kadrolara sahip olmadığını da belirtir; başarısızlığın bir nedeni de bu kadro yokluğudur.[69] LEWİS ise Tanzimat Döneminin bütün başarısızlıkları ile birlikte daha sonra yapılacak köklü modernleşmenin zorunlu temelinin kurulmasını sağladığına

[63] LEWIS (1993), s. 97-98.
[64] TANÖR, s. 117-118.
[65] Ibid., s. 119-120.
[66] Ibid., s. 120.
[67] BERKES, s. 246.
[68] Ibid.
[69] Ibid., s. 244.

dikkat çeker.[70] Kurucu kadroların sabırsızlığının getirdiği sonuçların yanında bir sonraki modernleşme hamlesini yapacak kadroların yetişmesinin de bu dönem ile başladığı da bir gerçektir. Ayrıca bu dönemden itibaren gerek yönetenlerden gerekse yöneten-yönetilen ilişkilerinden beklenenler, bir daha eskiye dönmeyecek biçimde sona ermiştir.[71]

1839-1876 arasını kapsayan Tanzimat Dönemi, her disiplin tarafından kendi alanında değerlendirildiğinde başarılı ya da başarısız olunan hususlarda farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Tanzimat Dönemi, cumhuriyetçi ilkeleri kısmen de olsa içermesi açısından bizce önemlidir. Tanzimat ikici yapısına rağmen anayasalcılık açısından ilklerin dönemi olmuştur. Cumhuriyet ve cumhuriyetçiliği sadece devlet başkanının seçimle işbaşına gelmesinden daha geniş tanımlayan MONTESQUİEU gibi yazarlar, başında monark olan, ancak yönetim ilkeleri itibarıyla bu tip rejimleri de cumhuriyet olarak tanımlamaktan çekinmemişlerdi. Yine bir önceki bölümde görüldüğü üzere, cumhuriyet kimin yöneteceğinden çok nasıl yöneteceği ile dolayısıyla kurumsal yapı ve yasama organının yetkileri ile ilgilenir. Tanzimat döneminde anayasal anlamda bir yasama organı henüz ortaya çıkmamış ise de yasa yapma yetkisinin dini otorite ve -yetkisi oranında- padişahtan alınarak bir kurula verilmesi hukukta sekülerleşmeye yönelik bir adımdır. Şuray-ı Devlet'in açılışında padişah adına okunan nutukta da yer verildiği üzere kuvvetler ayrılığından ve birey ile devlet arasındaki sorunların artık yargı yoluyla çözümleneceğinin kabul edilmesi, anayasal ilkelerin nüvelerini oluşturur. Ayrıca kırıntılarla da olsa laikliğe ve ona bağlı olarak yurttaşlık aşamasına geçiş için de bir çaba görülmektedir. İki fermanın metninde yer verildiği üzere devletin klasik "millet" sisteminin yerini din ayrımı gözetmeden eşit bir tebaaya bırakması da dikkat çekicidir. Ferman metninde "kul" yerine "tebaa" hatta "vatandaş" terimlerinin girmesi

[70] LEWIS (1993), s. 126.

[71] KALAYCIOĞLU, Ersin; SARIBAY, Ali Yaşar. **Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim**. İçinde: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 17.

bu anlayışın yansımasıdır. Yine fermanlarda yer verilen vergi, askerlik gibi "görevlerde" eşitlik ilkesinin vurgulanması da olumlu bir adımdır. Diğer ilkelerden katılım ile ilgili gelişmeler de yine bu dönemde başlamıştır. Önce merkezdeki meclisler, daha sonra eyalet merkezlerinde Vilayet İdare Meclisleri ve Vilayet Umumi Meclislerinin kurulması ile sınırlı da olsa yerel çapta bir katılıma geçilmiş oluyordu.

Yargısal denetime gelince Tanzimat Dönemi, bu alanda da klasik yapıdan bir kopuşun kurumlarının temelini atmıştır. Ceza yargılamalarında verdiği hüküm kesin karar teşkil eden kadılardan yetkinin alınarak yeni oluşturulan kurullara devredilmesi, iki dereceli yargılanma hakkının kabul edilmesi, Müslüman olmayanlar ile Müslümanların -şer'i hükümler dışında- aynı mahkemede yargılanmaya başlanması ve nihayet Şuray-ı Devlet'in kurulması ile yargısal denetim alanında da önemli adımlar atılmıştır.

Bir sonraki aşamada anayasanın kabul edilmesiyle meşruti monarşiye geçilecek ve 1908'den itibaren çok partili bir siyasi sistem tecrübesi yaşanacaktır. Devrimler çağında Osmanlı'da cumhuriyetçilik açısından önemli bir eksiklik, ulus yapısından kaynaklanmaktadır. Amerikan ve özellikle Fransız Devrimi'nde devrimin öncülerinin yanında haklarını talep eden bir cumhurun varlığı inkar edilemez. Tanzimat ise padişahın iktidarına aracılık/ortaklık yapan güçleri tasfiye etme isteği, bürokrasinin ise kurumsallaşma ve iktidar gücünü paylaşma arzusunun bu iki yapının bazen iş birliği, bazen çekişmesi sonucu yapılan değişikliklerin toplamıdır. Amaç, devrimler çağında ekonomik, siyasi, kültürel ve askeri olarak geri kaldıkları Avrupa'ya karşı devleti ayakta tutmaktı. Bu amacı Genç Osmanlılar'da da görmek mümkündür. Dolayısıyla Tanzimat dönemi cumhuriyetçilik ilkeleri açısından Türk ve İslam dünyasında ilk adımların atılması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden modernleşme yolunda temel taşların döşenmesi açısından olumlu bir gelişmedir. Her şeyden öte, LEWİS'in de tespit

ettiği gibi modern anlamıyla **cumhuriyet** teriminin İslam dünyasında **ilk defa** Türkler tarafından kullanılması[72] ileride görüleceği üzere Türkiye'nin İslam dünyasında bağımsızlığını ve varlığını sürdürebilen ilk devlet olması ile de bağlantılıdır.

C. GENÇ OSMANLILAR'DA CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ

Tanzimat'ın eğitim alanında getirdiği yenilikler ve Fransız etkisinin Osmanlı başkentinde her alanda etkisini arttırması, yeni bir entelektüel tipi ortaya çıkarmıştır. Bazen devlet görevlisi, bazen gazeteci olarak yarı sivil bir statüde ortaya çıkan bu yapı kendini en çok Yeni Osmanlılar'da gösterecektir. Yeni Osmanlılar bir cemiyet olarak 1867'de Paris'te kurulmuştur.[73] Grubun kuruluş gayesinin temelini sadrazam Âli PAŞA başta olmak üzere Osmanlı bürokrasisine olan muhalefet oluşturuyordu. Genç Osmanlılar, Mısır Hidivi'nin torunu olan Mustafa Fazıl PAŞA'nın himayesinde Ziya PAŞA, Namık KEMAL, Ali SUAVİ ve İbrahim ŞİNÂSİ gibi İstanbul'dan Paris'e sığınan Osmanlılardan oluşuyordu. Cemiyetin üyeleri bürokrasinin (Bâb-ı Âli) politikalarını sert bir dille eleştiriyorlardı. İstanbul'da basın yoluyla muhalefet imkanlarının kısıtlanması, dönemin tüm özgürlükçü hareketleri gibi onları Paris'e götürmüştür. Muhalifleri Paris'e götüren etken, sadece İstanbul'un baskıcı ortamından uzaklaşmak değil, Paris'in aynı zamanda etkisinde oldukları Fransız devrimci düşüncesinin de merkezi olmasıydı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ne Fransız ne de Amerikan tipi bir cumhuriyet anlayışını felsefi ve siyasi yapısıyla kabul eden bir Genç Osmanlı mensubu yoktur. Kimi cumhuriyeti, kimi parlamento aracılığıyla temsili savunmuştur; ancak bu görüşleri, genellikle gazete yazılarından ibaret olduğundan düşünsel bir bütünlüğe de sahip değildir.

[72] LEWIS (1955), s. 2-3; LEWIS (2007), s. 35-36.
[73] MARDİN (1996), s. 55.

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin bünyesindeki en radikal cumhuriyetçi, Ali SUAVİ'dir. Hatta cumhuriyeti öven, ancak Osmanlı'nın bir cumhuriyet olamayacağını savunan arkadaşlarına karşın açıkça cumhuriyeti savunan tek üyedir. SUAVİ arkadaşları ve daha sonra hakkında eser verenler tarafından "şarlatan" olarak suçlanmışsa da[74] bir başka görüşe göre o, ***başveren inkılapçı***[75] ya da ***sarıklı ihtilalci*** idi.[76] Hatta ÜLKEN'e *göre "Bu devrimci Türk düşünürünün fikirlerinin bazılarına bugün bile erişilmiş değildir."*[77]

Sultan II. ABDÜLHAMİT tarafından Galatasaray Lisesi müdürlüğüne getirilen SUAVİ, 1878'de devam eden Osmanlı-Rus Savaşı'nda Basiret gazetesinde bir bildiri kaleme alır. Bildirinin etkisiyle -ve daha önce yapılan tertiple- Çırağan Sarayı'nın önünde ertesi gün büyük bir kalabalık toplanarak tahttan indirilen Sultan V. MURAD'ı tekrar padişah ilan etmek isterler. Polisin olaya müdahale etmesi sırasında başına darbe alan Ali SUAVİ orada hayatını kaybeder.[78] Bu ayaklanma, II. ABDÜLHAMİT idaresine karşı gerçekleşen ilk ayaklanmadır.[79] Ali SUAVİ'nin sadece cumhuriyet ile ilgili görüşleri değil, faiz ve benzeri dini hükümlerin yorumlanması, Kur'an'ın Türkçe çevirisi ile ibadet edilebileceği gibi görüşleri dönemi için oldukça radikaldir. Ona göre hükümet, kanunlar yapan ve bu kanunları icra ve tatbik eden kuvvettir. Kanun yapmak emir ve yasaklama demek olduğu ve insanlar eşit olduğu için, insanın kendi kendine kanun yapmak ve ceza vermek hakkını kim verecektir? Cevabı yine kendi verir:

---

[74] MARDİN (1996), s. 399; BERKES, s. 283; ÇELİK, Hüseyin. **Ali Suavi**. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993, s. 28; KUNTAY, Mithat Cemal. **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**. Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1946, s. 63; ATAY, Falih Rıfkı. **Başveren İnkılapçı Ali Süavi**. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 11.

[75] ATAY'ın kitabı bu başlığı taşır.

[76] KUNTAY'ın kitabı bu başlığı taşır. BERKES, ATAY ve KUNTAY'ın Ali SUAVİ hakkındaki görüşlerini eleştirir. Ona göre bu iki yazar, "her yöne çekilebilecek bu adamdan kendilerine göre farklı birer kahraman yaratmışlardır"; BERKES, s. 304, 28 nolu dipnot; ÇELİK de SUAVİ'ye yakıştırılan "şarlatan" damgasını hak etmediğini söyler; ÇELİK, s. 255.

[77] ÜLKEN, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Tarihi**. Ülken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992, s. 93.

[78] KUNTAY, s. 160-168; ATAY, s. 107-111.

[79] LEWIS (1993), s. 174.

"Kanun yapma kuvveti insan üstü bir kaynaktan, Allah'tan gelir." Bu kuvveti bir insan temsil ederse bu monarşi, bir kısım insanlar temsil ederse oligarşi olur, fakat bütün insanlar temsil ederlerse bu cumhuriyet demektir.[80] Şu halde hakiki hükümet, halkın hükümetidir. Buna göre *"dünyada cumhuriyetten başka tam meşru hükümet olamaz."* Meşru bir hükümet de *"ancak memleketin ihtiyaç, ahlâk ve medeniyet derecesine uygun olan hükümettir."*[81] Ancak ÇELİK'e göre yazarın bu ve benzeri görüşlerine rağmen eserlerinin geneline bakıldığında İslam'ın yönetim ile ilgili teorik ve klasik pratiklerini savunan bir SUAVİ vardır. Yapısı itibarıyla tez canlı ve eklektik bir yazar olan SUAVİ'nin parlamentarizmi savunduğu gibi, parti sistemi nedeniyle ve devletin bölüneceği korkusuyla tersini savunduğu makaleleri de vardır.[82]

Görüşlerini SUAVİ gibi gazete aracılığıyla kamuoyu ile paylaşan Namık KEMAL ise onun aksine sivil itaatsizliğe karşıdır ve Osmanlı siyasi düşüncesine "halk hakimiyeti" kavramını sokmaya çalışır.[83] Bu iki kalemin ayrıldığı bir başka nokta ise KEMAL'in İslam prensipleri ve geleneksel düşünceye sadık kalarak toplum iradesini devlet yönetimine yansıtma isteğidir. Namık KEMAL, gelenekten hareketle, İslam devletinin başlangıçta bir cumhuriyet olduğunu savunur;[84] dolayısıyla Osmanlı'nın sorunları kendi geleneği içinde çözülebilir. Ancak yazılarında ROUSSEAU, MONTESQUİEU gibi Fransız düşünürlerin görüşlerinden etkilendiği de görülür.[85] Bu görüşlerden hareketle kendi toplum sözleşmesini de geliştirir.[86] Her ne kadar İslam'ın başlangıcı ona göre cumhuriyet ise de Amerika ve Fransa tipi bir cumhuriyetin Osmanlı'da uygulamasına karşıdır: "*Cumhur'un bizi batıracağı, başka bir meseledir, bunu kimse inkâr edemez. Bizde cumhur yapmak kimsenin aklına gelmez, fakat tatbik*

[80] ÜLKEN, s. 92.
[81] Ibid.; Makalenin tam metni için Bkz.: ÇELİK, s. 204-231.
[82] ÇELİK, s 247-255.
[83] MARDİN (1996), s. 406.
[84] Ibid., s. 329.
[85] LEWIS (1993), s. 142.
[86] MARDİN (1996), s. 369.

edilemiyor diye yanlış olması icabetmez.[87] KEMAL, cumhuriyete teorik olarak karşı değildir, ancak kendine has şartları gereği Osmanlı'da uygulanamayacağını savunur. Namık KEMAL, ***meşveret*** usulü olarak kaynağını dinden alan, ancak pratikte İngiliz ve Fransız örneklerinden derlediği meşruti bir monarşiden yanadır: *"Meşveret usulünün kabulü Avrupa'daki parlamentoların taklidiyle mi olacaktır… Evet, çaresiz onunla olacaktır."*[88] KEMAL'in Şuray-ı ümmet olarak savunduğu kuvvetler ayrılığına dayalı sistem, dine göre bid'atti, ancak vapurlar da bid'attir, tüfekler de. Ancak bunları kullanmak zorunludur.[89] Şu halde edebiyatçı kimliğiyle romantizmin temsilcisi olan Namık KEMAL, doğu ve batı sentezi yapmaya çalışırken de romantik yapısından kopamaz, batının parlamentosunu tüm kurumlarıyla kabul eder, ancak meşruiyeti İslam'a vermek şartıyla. Onun tasavvurundaki parlamento, III. NAPOLEON'un cumhuriyetin yerine imparatorluğunu ilan ettiği 1852 Fransız modelidir.[90] Namık KEMAL, üç meclisli bir yapı önerir: **Devlet Şûrası**[91] ilk kurul olarak kırk ya da elli üyeden oluşur. Atanma ve görevden alınmaları padişahın yetkisindedir. Kanun tasarılarını hazırlamak ve yürütülmesi için gerekli kararları alacaktır. **Ümmet Şûrası**[92] üyeleri halk tarafından altı yıllığına seçilen ilk kurulun hazırladığı tasarıların kabul veya reddi ve bütçe kontrolü ile görevli olacaktır. **Âyan Meclisi**[93] ise üç sınıf üyeden oluşur: hükümdar ailesi, din başkanları, mareşaller ve kaptan paşalar ile imparatorun istediği

[87] ÜLKEN, s. 105.

[88] Ibid., s. 106.

[89] Ibid.

[90] KEMAL, neden Fransız modelini seçtiğini şöyle açıklar: *"Amerika cumhuriyettir. İngiltere ile Almanya'da zadegân var, bize örnek olamaz. Kala kala Fransa kalır. Bundan bir asır önce insan hürriyetini dünyaya ilân için meydana çıkmış ve son devirde milletlerin hepsine önderlik etmiş olan Fransa idaresini örnek alacak kadar bizde kabiliyet var mıdır? Evet vardır, hattâ biz bugün Fransa'dan daha liberal bir esas nizamla idare olunuruz. Fransızlar ilk cumhuriyetten beri, otuz kırk türlü hükümet kurdular, hepsini yine kendileri bozdular, en sonra hürriyeti ahlâklarının gereğince sınırlayarak son şekli aldılar."* Bkz. İbid.

[91] Şuray-ı Devlet, Danıştay.

[92] Şuray-ı Ümmet, kanun kurucu meclis.

[93] Senato.

kişiler. Görevi temel kanun ve halkın haklarını korunmasını sağlamak için yasama ve yürütme arasında uzlaştırıcı olmaktır; veto yetkisine de sahiptir.[94]

Türk edebiyatında *hürriyet* ve *vatan* kelimelerini modern anlamları ile kazandıran[95] Namık KEMAL için ÜLKEN'in *"İslam-Türk geleneğine bağlı, muhafazakâr bir meşrutiyetçidir. Kuvvetini bu gelenekten alarak, Batı'dan gelen siyasi fikirlere göre hamle yapmak istiyor"*[96] şeklindeki tespiti bizce de doğrudur. Hem şiir ve romandaki gücü hem de gazeteci olarak geniş bir kamuoyunu heyecanlandıracak kaleme sahip olmasıyla Kanun-i Esasi'ye giden yolda somut önerileri ile Osmanlı'nın meşruti monarşiye geçmesinde katkıda bulunmuştur.

Ziya PAŞA ise eserlerinde cumhuriyete karşı olumlu bir tavır izlemişse de[97] monarşiye karşı saygılıdır; parlamenter bir yapıyı faydalı görür, ancak Osmanlı'da tebaanın kendi çıkarlarının farkına varabilecek seviyeye ulaşmadığını kabul eder.[98] Genç Osmanlılar'ın bir diğer etkili üyesi olan İbrahim ŞİNÂSİ, dilde yeniliğin en önemli temsilcisi olarak millet meclisi, efkâr-ı umumiye gibi pek çok kavramı günlük dile dahil etme başarısını göstermiştir.[99] ŞİNÂSİ'nin dilde yenilik çabası, sırf bir edebi meraktan kaynaklanmıyordu; Namık KEMAL'e göre Genç Osmanlılar'ın gerçek "reisi"[100] olan yazar, halkı aydınlatmadıkça siyasi eylemde başarının sağlanamayacağını savunmuştu; dolayısıyla aydınlar, kendi dillerini dil ve anlam aydınlanmasını başaramadıkça ve politik dilde çağdaşlaşmadıkça, düşünceleri anlaşılmaz kalacaktı.[101]

Genç Osmanlılar, gazete makaleleri aracılığıyla bir yandan Aydınlanma düşüncesinin felsefi ve teknik yönünü Osmanlı kamuoyuna aktarırken, diğer yandan

[94] BERKES, s. 215; ÜLKEN, s. 107-108.
[95] MARDİN (1996), s. 361.
[96] ÜLKEN, s. 111.
[97] DEMİRBAŞ, s. 40.
[98] MARDİN (1996), s. 386.
[99] BERKES, s. 263.
[100] Ibid., s. 274.
[101] Ibid., s. 263.

devleti kurtarmak için çaba harcamışlardır. Gazetenin Osmanlı kamuoyunda giderek daha fazla okunması, dilde sadeleşmeyi getirmiştir. Böylece kamuoyunun yönetim işleri hakkında bilgi sahibi olması süreci ilk defa gazete aracılığıyla gerçekleşmiş oluyordu. Genç Osmanlıların temsil yoluyla oluşturulacak bir yasama organını zorunlu gördüklerini söylemek mümkündür. Temsil için oy kullanacak halkın bilinç düzeyinin düşük olduğunu kabul eden Genç Osmanlılar, halkın bilinçlenmesini beklemek yerine meclisi açarak halkın uyanışını kolaylaştırmayı tercih etmişlerdir.[102]

Ç. ANAYASA TECRÜBESİ: İKİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Genç Osmanlılar'ın oluşmasında büyük katkı sağladığı kamuoyu ile Tanzimat bürokratlarının etkisiyle oluşan muhalif yapı, reformların devamı niteliğinde anayasaya dayalı bir yönetim talebini saraya iletmiştir. Hatta Tanzimat Fermanı'nın ilanı "ikna yoluyla" gerçekleşirken Osmanlı'nın anayasalı bir devlet olma süreci, padişahın tahttan indirilmesi ve ancak anayasayı kabul edeceğini taahhüt eden yeni padişahın tahta oturması sürecinde "zora başvurularak"[103] gerçekleşebilmiştir. Mithat PAŞA'nın aralarında Ziya PAŞA ve Namık KEMAL'in de olduğu bir heyet tarafından hazırlanan anayasa tasarısı, yeni sultan II. ABDÜLHAMİT'in itirazları, düzeltmeleri ve diretmeleri sonucu taslak metinden daha farklı bir içerik alarak 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. Arkasında geniş bir halk desteği olmayan Kanun-ı Esasi, bir halkoylaması veya kurucu

[102] ERASLAN, Cezmi. **Yeni Osmanlılar'dan Atatürk'e Türk Aydınında Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi**. Takdim Tezi, İstanbul, 1994, s. 19.
[103] TANÖR, s. 127.

meclis tarafından değil, padişah tarafından kabul ve ilan edilmesi bakımından TANÖR'e göre bir ferman anayasa örneğidir.[104]

Kanun-i Esasi, gerek Sened-i İttifak, gerekse Tanzimat ve Islahat Fermanlarının sübjektif diline karşın objektif yasa diliyle kaleme alınmıştır. Kanun-ı Esasi'nin çalışmamız kapsamındaki özelliklerine gelince[105] öncelikle kutsal ve sorumsuz (5. madde) olan saltanat makamı, Osmanoğulları soyundan gelen en büyük evlada aittir (3. madde). Padişah, 3. ve 4. maddeler uyarınca aynı zamanda halifedir. Devletin dini İslam'dır (11. madde). Şu halde Kanun-ı Esasi, başlangıçta yer alan maddeleri ile monarşik ve teokratik bir devlet tablosu çizer. Ayrıca egemenliğin millette olduğuna dair açık bir atıf yoktur; ancak yetkileri aşağıda incelenecek olan millet meclisi konumundaki Heyet-i Mebusan'ın seçimle oluşacağına dair 65. maddesi uyarınca *"padişahın mutlak olan egemenlik hakkına rakip olmak üzere"*[106] halk/amme (publica) kavramının da oluşmaya başladığını görmek mümkündür.

Kanun-i Esasi'nin yasama organları, üyelerinin seçimle belirlendiği Heyet-i Mebusan (65-80. maddeler) ile padişah tarafından ömür boyu atanan (60-64. maddeler) Heyet-i Âyan'dan oluşmaktadır. Heyet-i Mebusan üyelerinin *"umum osmanlıların vekili hükmünde"* olması (71. madde) milletin yönetime temsil yoluyla katılımı açısından önemlidir. Ancak her iki meclisin yetkilerine bakıldığında bir tasarının kanun haline gelmesi ancak padişahın onayı ile mümkündü; mutlak veto yetkisi de yine padişaha aittir. Kanuni-Esasi ile yasa önünde eşitlik, konut dokunulmazlığı, din seçme özgürlüğü gibi hak ve özgürlüklere yer vermiştir. Ancak padişahın bir yandan hükümdar olarak her iki meclise karşı sorumsuz bakanlar kurulunu ataması ile yürütmenin başı olması, diğer

[104] Ibid., s. 133; Buna karşın II. Meşrutiyet ile yapılan değişikliklerle Ferman Anayasa modelinden Misak Anayasa modeline geçilmiştir: Ibid., s. 216.

[105] Bu bölümde Kanun-i Esasî'nin maddelerine yapılan atıflar için şu kaynaktan yararlanılmıştır: KİLİ, Suna; GÖZÜBÜYÜK, Şeref. **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2000, s. 43-55.

[106] Ibid., s. 137; TANÖR, padişahın egemenliğini, yazılı bir hukuki belgeye dayandırması ile meşruluğunu dünyevileştirdiğine de dikkati çeker.

taraftan yasamada gerek atama gerekse yasa yapımında son sözü söylemesi nedeniyle ortada anayasal bir monarşinin bulunduğunu söylemek bile mümkün değildir.[107] Anayasal monarşinin karşılığı olarak kullanılan "**meşrutiyet**" bu döneme adını vermiştir; ancak Kanun-i Esasi'nin 1908'e kadar ki ilk hali, terimin etimolojik kökeni ile uyumlu değildir. Zira Kanun-i Esasi ilk haliyle, padişahı herhangi bir *şarta* bağlamamıştır: BERKES'e göre meşrutiyet, bu Fransızca sanılan "şart" kelimesinden "meşrut" yani şartlı bir yönetim oluşu kadar asılsız kalmıştır. Zira Kanun-i Esasi, *"hükümdarı hiç bir şartla bağlamıyordu. Tersine, Kanun-ı Esasi'nin kendisi, hükümdarın iradesine bir çok şartla bağlanmıştı."*[108] KAPANİ'ye göre ise Kanun-i Esasi, *"gerçek bir anayasa değil, millete bağışlanmış bir berat (Charte Consitutionelle) sayılmalıdır."*[109] Şart kelimesinin Arapçadaki "koşul" anlamındaki karşılığından ziyade KAPANİ'nin de değindiği gibi Fransızca "charte" kelimesinin Arapça yazılışından geldiği de belirtilmiştir.[110]

Tebaanın seçimiyle oluşan Heyet-i Mebusan'ın yasama yetkisi Heyet-i Âyan ve padişahın yetkileri karşısında oldukça sınırlı kalmıştır. Kanun-i Esasi'nin değiştirilebilmesi için 116. madde ile getirilen her iki meclisin üçte iki çoğunluğunun kabulü ve padişahın onayı şartının bulunması zorunluluğu, yasama yetkisini kısıtlayan başka bir sınırlamadır. Osmanlı'da anayasanın yorumlanması, yine Kanun-i Esasi ile

[107] TANÖR de Kanun-i Esasî'nin gerçek bir meşrutiyete geçişi değil, ancak mutlakıyetten çıkışı ifade ettiğini belirtir: Ibid., s. 149.

[108] BERKES, s. 333.

[109] KAPANİ'den aktaran TANÖR, s. 149.

[110] İslam Ansiklopedisi'nin **Meşrutiyet** maddesinde bu konuda ayrıntılı açıklama mevcuttur. Mirza Alî Ekber DİHHUDÂ'nın meşrutiyetin Osmanlı Devleti'nde Fransızca "la charte" karşılığı olarak türetildiğini belirtir. Rifaa et-TAHTAVÎ de XVIII. LOUİS tarafından 4 Haziran 1814'te kabul edilen Charte Constitutionnelle'i Arapçaya "eş-şarta" olarak tercüme etmiştir. TAHTAVÎ'nin öğrencilerinden Mısırlı gazeteci ve tarihçi Abdullah EBÜSSUÛD'un "Etats Generaux'yü Arapçaya "el-meşveretü'I-umümiyye" olarak tercüme ettiği tespit edilmiştir: Bkz.: TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ. **Meşrutiyet** Maddesi, Ankara, 2004, 29. Cilt. s. 388-393.

gelmiştir. Anayasayı yorumlama yetkisi, bir mahkeme ya da konseye değil, 117. madde ile Heyet-i Âyan'a verilmiştir.[111]

Yasamaya ve yürütmeye ilişkin böyle bir çerçeve çizen Kanun-i Esasi, yurttaşlığın tanımında, klasik dönemin *kul*/*reaya* tanımlamasından, Tanzimat çizgisinin takip ederek *tebaaya* geçişin formülasyonunu düzenler. Çalışmamızda yurttaşlık, cumhuriyetçilik açısından temel ilke olarak ele alınmıştır; ancak Kanun-i Esasi'nin tebaası, *yurttaş* değildir. Kanun-i Esasi'nin temel ve siyasi haklar ile ödevleri düzenleyen "Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi" başlıklı ikinci kısmında tebaanın tanımı 8. maddede yapılmıştır: *"Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herkangi din ve meshepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir."*

Maddeye göre tebaa, herhangi bir din ve mezhep ayrımı yapılmadan "Osmanlı" olarak adlandırılır. Tanzimat Fermanı'nda geçen "vatandaş" ibaresinin Fransızca "citoyen" anlamında kullanılmadığını yukarıda açıklamıştık. Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği dönemde yayınlanan sözlüklerde de *vatandaş* kelimesine rastlanmamaktadır. ÜNSAL, 1850'de Paris'te basılan Türkçe-Fransızca sözlükte "reaya" ve "tebaa" kelimeleri bulunurken "vatandaş" kelimesinin bulunmadığını belirtir.[112] 1890'da yayınlanan Redhouse Türkçe-İngilizce sözlükte de yine "tebaa" kelimesi mevcutken "vatandaş" kelimesi yer almamaktadır.[113] 1901 tarihli Kamus-u Türki'de de "tebaa" "uyruk" karşılığında kullanılmakta, "vatandaş" ise yine "citoyen" anlamında değil, "hemşehrilik" karşılığında yer almaktadır.[114] Dolayısıyla 1839-1876 arasında tebaanın tanımındaki gelişme, yurttaşlık aşamasından önceki durak olan uyrukluğa geçişte din ve

[111] Madde metnine göre idare hukukuna ait kanunların yorumu Şuray-ı Devlet'e, adli işlere ilişkin kanunların yorumu Mahkemei Temyiz'e ve Kanun-i Esasî'nin yorumu Heyet-i Âyan'a aittir.
[112] ÜNSAL, Artun. **Yurttaşlık Zor Zanaat**. İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13.
[113] Ibid.
[114] Ibid.

mezhep ayrılığının ortadan kalkmasıdır. Tebaanın eşitliği, din alanıyla sınırlı kalmamıştır. Kanun-i Esasi'nin 12 ve 13. maddeleri ile basın ve çalışma hürriyeti getirilmiştir. Hak ve görevler arasında da eşitliği düzenleyen 17. maddeden hemen sonra tüm tebaaya "ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip" devlet memurluğuna giriş hakkı da 19. madde ile tanınmıştır.

Tebaaya ilişkin diğer düzenlemeler, yine cumhuriyetçi bir ilke olan anayasalcılığa yaklaşan hükümler içermektedir, tıpkı doğal hakim ilkesi, işkence ve angarya yasağı, kanunsuz vergi olamayacağı ilkesi gibi. Ancak tüm bu gelişme ve haklar, Kanun-i Esasi'nin 113. maddesi uyarınca padişah tarafından her an askıya alınma tehdidiyle karşı karşıyadır. Gerçekten, 113. madde ile padişaha olağanüstü hal ilan etme yetkisi verilmekte ve bu yetkinin kapsamını oldukça geniş tutmaktadır. Kanun-i Esasi'nin bir anlamda yürürlükten kaldırılmasına neden olacak bu maddenin verdiği yetkiyle padişah, 1877'de çıkardığı İdare-i Örfiye Kararnamesi ile Kanun-i Esasi'nin tanıdığı temel hakları sınırlandırmış[115] ve 7. maddeye dayanarak her iki meclisi tatil ederek 1908'e kadar sürecek mutlakıyet dönemini de başlatmıştır.[116]

Kanun-i Esasi'nin katılım kapsamında seçme ve seçilme haklarını düzenlemesi, 19. yüzyılın benzer örneklerindeki temsil anlayışından çok farklı değildir. Osmanlı tebaasının seçim yoluyla katılacağı tek yasama organı olan Heyet-i Mebusan'a seçilebilmek için gerekli şartlar hem Kanun-i Esasi'de hem de onun 66. maddesine dayanılarak çıkarılan Meclis-i Umuminin Suret-i İntihabına ve Tâyinine Dair Ta'limat-ı Muvakkate'de düzenlenmiştir. Kanun-i Esasi'nin 65. maddesine göre her elli bin erkekten bir vekil seçilecektir. Dolayısıyla kadınların seçme hakkı yoktu. Çıkarılan Talimat'ın üçüncü maddesi de seçilmek için gerekli şartları düzenlemiştir. Kanun-i

[115] İdare-i Örfiye Kararnamesinin verdiği yetkiler için Bkz: ERDEM, Fazıl Hüsnü. **İslam-Osmanlı Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi**. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1992, Cilt: 5, Sayı: 5, s. 169-171.

[116] TANÖR, s. 159-161.

Esasi'de otuz olan seçilme yaşı, burada yirmi beştir. Çalışmamız için önemli ayrıntı da diğer şartların yanında *"memlekette az çok emlak sahibi bulunması"* zorunluluğudur.[117] Şu halde klasik cumhuriyetçi anlayışta "mülk sahibi özgür erkek bireylere" tanınan seçme ve seçilme hakkı, Osmanlı uygulamasında da benzer şekilde düzenlenmişti. Talimat uyarınca sahip olunan mülk için bir asgari ölçü getirilmemiş, "az çok emlak sahibi bulunması" denilmekle yetinilmiştir.

İslam dünyasında modern dönemde ilan edilen ilk anayasa Kanun-i Esasi değildir. 1861 yılında, kısa ömürlü bir anayasa tecrübesi Tunus'ta denenmiş, yine 1866'da Mısır'da bu yönde çalışmalar olmuştur.[118] Ancak bu iki ülkenin de bağımsız olmaması - ve belki de paradoksal olarak Osmanlı egemenliği altında olması- Kanun-i Esasi'yi döneminde öncü kılmaktadır.

Cumhuriyetçi bir bakış açısıyla yukarıdaki değerlendirmelere ilaveten, anayasanın yapımında ve uygulamasında halkın katılımının olmaması, padişaha çok geniş yetkilerin verilmesi ve dış baskıları savmak için aceleyle hazırlanmış olması anayasanın eksiklikleridir. I. Meşrutiyet, padişahın meclisleri tatil etmesiyle sona ermiştir. Ancak uzun süren mutlakıyet döneminin sonunda aynı padişahın Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyduğunu ilan etmesi, sadece silahların gölgesinde gerçekleşmemiştir. Özgürlük ve anayasal yönetim talebi 1908'de, 1876 ile karşılaştırılmayacak kadar yüksektir. II. ABDÜLHAMİT'in Meclis-i Umumi'yi tatil ettikten otuz yıl sonra 10 Temmuz 1908'de Heyet-i Mebusan'ı toplanmaya çağırması ve 19 Temmuz'da da Kanun-i Esasi'nin yürürlüğü hakkında yayınladığı Hatt-ı Hümayun ile II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Kanun-i Esasi'de bir değişiklik yapılmadan henüz meclislerin yeniden toplandığı aşamada, "hâkimiyet-i milliye" "millet meclisi" gibi ifadeler, resmi

[117] BAYKAL, Bekir Sıtkı. **Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler**. Belleten, Türk Tarih Kurumu, 1960, Cilt: 24, Sayı: 96, s. 610. (10 nolu Belge)

[118] LEWIS, Bernard, **Dustur** (Turkey Bölümü), Encyclopaedia of Islam, Ed.: LEWIS Bernard, PELLAT, Charles, SCHACHT, Joseph. Cilt: 2, (C-G maddeleri), Brill, 1991, s. 641-642.

belgelerde ve meclisteki konuşmalarda sık sık kullanılmaya başlanacaktır.[119] Bu söylem değişikliği, 1877-1908 arası mutlakıyet döneminde temsil ve anayasal sisteme yönelik taleplerin içselleştirildiğini ve arttığını göstermektedir. Padişah, meclisin yeniden toplanmasına yönelik iradesinin üzerinden bir yıl geçmeden yerini Mehmet REŞAD'a bırakacaktır. Böylece mutlakıyet rejimi sona erdiğinden, padişahın anayasal sistemi bloke eden yetkilerinin de tırpanlanması gerekmiştir. İşte Kanun-i Esasi'de yapılan temel değişikliklerin hareket noktası burasıdır. Değişikliklerin çalışmamız açısından önemli olanlarının başında yürütme-yasama ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gelir. Padişah, artık Kanun-i Esasi'ye riayet edeceğine dair yemin etmekle yükümlü hale getirilirken (3. madde) Meclis-i Vükela'nın (Bakanlar Kurulu) Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması da (30. madde) bir yenilikti. Böylece yürütme yetkisi padişahtan bakanlar kuruluna geçiyor, padişahın meclislerin üzerinde elinde tuttuğu yetkilerin de elinden alınmasıyla[120] Meclis-i Mebusan gerçek bir yasama organı kimliğine kavuşmuş oluyordu.[121]

Yurttaş hakları açısından 1909 değişiklikleri ile sürgüne gönderme cezası kaldırılmış, tutuklama tedbirine karşı da kanuna uygunluk şartı getirilmiştir. Katılıma ilişkin olarak 120. madde ile toplanma -ve dernek kurma- hakkı tanınmıştır.[122] Katılıma ilişkin daha önemli bir gelişme, çok partili bir siyaset imkanının gelmesidir.[123] Sadece beş yıl sürecek bu çok partili[124] dönemde sayısı ondan fazla siyasi parti kurulmuştur.[125] Liberalizmden sosyalizme uzanan geniş bir yelpazedeki fikirleri savunan partilerin

[119] TANÖR, s. 184-185.

[120] Padişahın mutlak veto yetkisinin geciktirici vetoya dönüşmesi, yasa tasarılarının Şuray-ı Devlet'te görüşülme usulünün kaldırılması, meclislerin kendi başkanlarını seçebilmesi ve davetsiz toplanma hakkına kavuşması da yasama lehine getirilen değişikliklerdir.

[121] Ibid., s. 193-194.

[122] Dernek kurma hürriyeti 1912'de yapılan düzenlemeyle sınırlandırılmıştır. Bkz: LEWİS (1993), s. 217.

[123] TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918.** Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1988, s. 3.

[124] Ibid., s. 12.

[125] Partiler ve programları için Bkz: Ibid.

yönetime katkısı ise sınırlı olmuştur. Örneğin 1911'de kurulan ve kuruluşunun üzerinden bir ay geçmeden İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başarısı, İktidar partisi İttihat ve Terakki yönetimini endişelendirmiş, bir yandan örgütlü muhalefetin varlığı, diğer yandan Balkan savaşları ve ardından I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla çok partili siyasal hayat, tek parti egemenliğine dönüşmüştür.

Kanun-i Esasi zorlanarak meclisin dört defa feshedilmesi, yasamada doğan boşluğun da "Kavanin-i Muvakkate" (Geçici Kanunlar) ile doldurulmaya çalışılması, II. Meşrutiyetin katılıma ilişkin yeniliklerini anlamsız hale getirmiştir. Bu anlamsızlık, Kanun-i Esasi'ye göre istisnai bir düzenleme olan geçici kanun uygulamasına 1908-1918 arasında tam bin altmış bir defa başvurulmuş olmasıyla da görülmektedir.[126]

II. Meşrutiyet Dönemi'nde padişah mallarının devlet ait sayılması, devletin tüzel kişiliğinin padişahtan ayrılması yönünden önemli bir değişikliktir. Adliye mahkemelerin şahsi hukuka ilişkin uyuşmazlıkları çözmekle yetkilendirilmesi, tüm mahkemelerin dini bir kurum olmayan Adliye Nezareti'ne bağlanması, kadınlara boşanma ve tek eşlilik hakkı da dahil olmak üzere, evlenme akdine bazı şartlar koydurmak ve uygulatmak hakkı veren kararnamenin kabulü de hem hukuk alanında hem de seküler bir toplum yapısına giden yolda önemli değişiklerdir.[127]

Tanzimat Dönemi'nde ikici (coexistence) diyebileceğimiz, dini ve modern kurumların beraber yaşaması, yürütme-yasama ve yargı alanlarında etkili olduğu gibi düşünce hayatında da kendini göstermiştir. Bir yandan bin dört yüz yıllık hilafet-saltanat birliği, diğer tarafta seküler siyasi kurumların varlığı Osmanlı düşünce hayatında sentez arayışlarına neden olmuştu. Bu arayışın izlerini Tanzimat ile ilgili bir

[126] Ibid., s. 9.

[127] LEWIS (1993), s. 228-229; TANÖR, s. 213; Hukuki hakların sosyal hayata yansıması, dini otoriteleri endişelendirmiş ve onları önlemler almaya sevk etmiştir. 1911'de Şeyhülislam, Müslüman kadınların Avrupalı gibi giyinmemeleri hakkında bir ihtar yayınlamış ve aynı yıl, alenen oruç yiyenlerin tutuklanmasına ve para cezasına çarptırılmasına yetki veren bir kararname çıkarılmıştır: LEWIS (1993), s. 228; Benzer tepkiler için, Bkz: BERKES, s. 434.

önceki bölümde görmüştük. Benzer kaygılar II. Meşrutiyet devrinde de sürmektedir. Çok partili parlamenter bir siyaset deneyimi ve padişahın yürütmeye ilişkin yetkilerinin giderek budanması, tartışmaların yönünü değiştirmemiştir. Bu ikiciliği telafi etmek amacıyla, *"Avrupalıların kendi icatları olduğunu sandıkları meşrutiyet rejimi gerçekte şeriatın ta kendisidir"*[128] gibi görüşleri dile getiren geleneksel düşünce taraftarları, cumhuriyeti hâlâ şeriata uygun görmüyorlardı; *"Yalnız cumhuriyet şekli şeriata uymaz, çünkü İslamlık'ta hem din hem dünya işleri için bir 'imam'ın bulunması zorunluluğu vardır. İmam, ümmetin ileri gelenleriyle ulemadan oluşan bir heyet tarafından seçilir ve atanır. Bu bir 'farz-ı kifaye'dir, yani her kişiye düşen bir farz değildir, onun için bütün 'cumhur'un imamı tayin etme yoktur."*[129]

Bu görüşlere karşın geleneksel yapının geri dönülmez bir şekilde sarsıldığı ve temel kabullerin de sorgulandığı bir karşı görüş güçlenmektedir. Meşrutiyet'ten kısa bir süre önce padişah kendisinden sonra dördüncü oğlu Burhanettin EFENDİ'nin tahta geçmesi yönünde eğilim gösterdiği zaman, Abdullah CEVDET, hilafetin veraset usulü ile intikal eden bir makam olmadığını ifade etmiştir. CEVDET, *"Dünyada hangi millet, hangi devlet vardır ki, hanedan-ı hükümdarisinin ismiyle tanınsın?"* diye sorarak "Osmanlı milleti" ibaresine de itiraz edecekti.[130] Benzer görüşler Meclis'te kendine yer bulmuştur: *"Padişah da âyan da bu milletin mebusları gibi seçilmiş sayılmalıdır"* sözüyle padişahın ve âyanın millet tarafından seçilmiş sayılması gerektiğini, aynı zamanda kim olursa olsun herkesin millete dayanma zorunluluğuna da gönderme yapılmış oluyordu.[131] Meclis-i Âyan'da bir görüşme esnasına Nikoloki Yorgiyadi EFENDİ, meclisin paylaştığı egemenliği tartışmaya açarak şu görüşü savunur: *"Meclis-*

[128] BERKES, s. 432.

[129] AHMET HAMDİ'den aktaran BERKES, Ibid; Bu görüşün karşısında pozitivizmden etkilenen ve Meclis-i Mebusan başkanlığı yapmış olan Ahmet Rıza Bey (1858-1930) ise 1896'da II. Meşrutiyet'ten önce İslam'ın cumhuriyetçi bir rejime hiçbir şekilde düşman olmayacağını, aksine millet meclisi tarafından seçileni de lider kabul edeceğini savunmuştur; Bkz: MARDİN (2008), s. 189-190).

[130] DEMİRBAŞ, s. 46.

[131] Ibid., s. 47.

i Mebusan'da bir fikir var. O da her devletin kuvveti ancak halktadır. Millet esastır. Kanunun kaynağı odur. Bu fikir hatalıdır. (Egemenlik) aynı zamanda milletin başındadır. Hükümdardadır...Yani başta bulunan hükümdarın kuvvetini tamamiyle alacak olursak, o vakit kuvvet birinden alınıp diğerine hasredilmiş (maledilmiş) olur. Bu hiçbir devlette olmaz. Yalnız cumhuriyetlerde olur."[132] Padişahın yetkilerinin alınmasının cumhuriyet anlamına geldiğini ifade eden bu söze karşı Meclis-i Mebusan üyesi Abdurrahman BEY, *"Bizde repüblik yoktur. Öyle şey hatırımıza gelmez"* diye karşılık vermiştir.[133]

I. Dünya Savaşı'nın 1918'de bitmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu gibi II. Meşrutiyet dönemi de sona ermiştir. Savaşın ardından Avusturya-Macaristan, Rus ve Alman İmparatorluklarının yıkılmasıyla başlayan ikinci cumhuriyetleşme kuşağı, Türkiye'de kapsayacaktır.

Cumhuriyetçi ideal açısından II. Meşrutiyet, ilk defa egemenliğin kısmen de olsa halka verilmesi yönünden dikkat çekicidir. Parlamenter sistem ve kuvvetler ayrılığı gibi temel anayasal kurumların anayasada yer alması da önemlidir. Çok partili siyasi hayat, toplanma, dernek kurma hakkı gibi yine önemli anayasal kurumların varlığı -uygulamadaki aksaklıklara rağmen- dikkate değerdir. Tanzimat ile başlayan hukukun ve meşruiyetin sekülerleşmesi, bu dönemde daha da önem kazanmıştır.[134]

Genç Osmanlılar ile başlayan ve cumhuriyetin ilanına kadarki Türk modernleşme sürecinde temel saik, bir cumhuriyet kurmak ya da tek başına hürriyet özlemi

[132] Ibid., s. 48.

[133] Ibid.

[134] Sekülerleşmeye verilen tepkilerin en önemlilerinden birisini II. Meşrutiyet ile yasama organının yetkililerinin artırılmasına karşı olanıdır. Yasamanın Osmanlı'daki karşılığı olan teşrii kelimesi, şeriat ile aynı kökten geldiğinden, Tanrı'ya ait bir gücün içinde gayrimüslimlerin de bulunduğu dünyevi bir kuruma, yani onun kullarına verilmesi, "Avrupalı kafirlerin bile aklına" gelmeyen bir eylem olarak eleştirilmiştir: BERKES, s. 433.

değildir.[135] Çünkü, padişah hem monark hem de halife idi. Padişah sadece monark olarak kalsa dünyevi otorite sahibi olarak bu kuruma karşı çıkmak daha kolay olurdu; ancak aynı zamanda halife de olan padişaha karşı açıktan cephe alan bir cumhuriyet fikri, daha en başından taraf bulamayacak bir ütopya olarak kalacaktı. Bu anlamda Genç Osmanlılar'daki temel saik, "devleti düzeltmek"[136] ve kurtarmaktı. Genç Osmanlılar'ın yöneticileri frenleyecek tek mekanizma olarak gördükleri bir meclisin kurulması için gösterdikleri çaba dikkat çekicidir. Tüm fikri çeşitliliği ve asker-sivil yapısına rağmen bu dönemin egemen düşünce sistemi radikal değil muhafazakârdı.[137] Ancak devleti kurtarmak ve korumak için bulunan çare, yaklaşık üç yüz yıldır süregeldiği gibi eski düzene dönmek için ıslahat yapmak şeklinde olmamıştır. Devletin ve toplumun yapısında geleneksel olmayan yeni bir yol denenmiştir. Gerek meclis üyelerinin yetersizliği gerek bürokrasinin gelenekten yetişen ve tutucu fikirleri[138] anayasal bir sistemin varlığını önce engellemiş, sonra da geciktirmiştir.

Geleneğin gücü karşısında bu yenileşme, ikici -ve nispeten çekingen- bir görünümde olsa da parlamenter sistem, meşruiyetin rasyonelleştirilmesi, hukukun dünyevileştirilmesi ve egemenliğin halk ile paylaşılması gibi yeniliklerin yadsınması mümkün değildir.

Bir yüzyıl önce Osmanlı tefekkürü ve yapısında var olmayan ***res*** ve ***publica***, Meşrutiyet devrinde oluşmaya başlamıştır. Devletin tüzel kişiliği padişahın şahsından -onun emlaki ile- alınıp devlete verilerek **res**, egemenlikte paydaş olan bir halk ile **public** oluşmaya başlamıştır.[139] Bir sonraki bölümde inceleneceği gibi Türkiye'nin

[135] MARDİN (2008), s. 305.

[136] TANÖR, s. 220.

[137] MARDİN (2008), s. 308.

[138] HEPER, Metin. **Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açıdan**. Çev.: GÖKSEL, Kadriye. Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 28-29.

[139] HEPER, 14. yüzyılda devletin hazinesinin padişahınkinden ayrılmasını ve Sened-i İttifak'ta "sultan" yerine "devlet" ifadesinin kullanılmasını örnek vererek devleti, padişah ile değil yerleşik değerlerle tanımlayan ve adab adı verilen bir eğilimin var olduğundan da söz eder: Ibid., s. 39.

cumhuriyete geçişinin düşünsel ve maddi altyapısı Tanzimat, ama daha da çok II. Meşrutiyet deneyiminin olgunlaşmış halidir.

II. ATATÜRK VE CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ

I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Osmanlı toprakları, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Tümgeneral Mustafa Kemal ATATÜRK[140] işgali önlemek ve ülkenin yeniden bağımsızlığını kazanması için 9. Ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçer. Milli Mücadele'nin başlangıcı sayılan 19 Mayıs 1919'dan Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin kurulacağı 23 Nisan 1920'ye kadar geçen sürede mücadelenin örgütlenmesi ile ilgilenen ATATÜRK, Anadolu'da küçük birer meclis niteliğindeki kongreler aracılığıyla ülkenin bağımsızlığı için verilecek mücadelede halkın temsilcileri ile birlikte karar almaya özen göstermiştir. Bu kararlarda, "milletin iradesi" ve "milli hakimiyet" prensipleri özellikle vurgulanmıştır. 22 Haziran 1919 Amasya Tamiminin 1. maddesinde "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" hükmü, 23 Temmuz 1919 Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin 2. maddesinin "…irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır" ve 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi Beyannamesi'nin 2. maddesindeki "irade-i milliyeyi hakim kılmak, esas-ı katidir"[141] hükümleri, ülkenin bağımsızlığı için girişilen mücadelede milli hakimiyet ilkesini ana unsur yapıyordu.

ATATÜRK, Sivas Kongresi'nde alınan kararlardan sonra Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) henüz ikinci günü olan 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmada Meclis'in, milli iradeye dayandığını söyler: *"İşte; vaziyeti esasiye ve hukukıyemizin tevlidettiği bu lüzum ve zaruret üzerinedir ki,* ***hâkimiyeti milliyenin*** *her*

[140] Mustafa Kemal, 24 Kasım 1934 tarihinde Atatürk soyadını almıştır; bu tarihten önce kendisine yapılan atıfların genellikle Mustafa Kemal ya da Mustafa Kemal Paşa olarak yapılması yaygın ise de biz çalışmamızda her iki dönem için de sadece Atatürk ismini kullanmayı uygun gördük.

[141] Beyanname metinleri için Bkz: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. **Milli Egemenlik Belgeleri**. TBMM Basımevi, Ankara, 2015.

şeyden evvel tecellisi maksadiyle Meclisi Âliniz salâhiyeti fevkalâde ile içtima etmiştir. İntihabatın kemali istical ve hararetle icrası, vaziyeti hukukuyemizin bilumum milletçe de aynı kanaatler dairesinde idrak ve ihata olunduğunu ve Meclisi Âlinizin şekil ve mahiyetinin, ***iradei milliyeye*** *samimiyetle, kuvvetle müstenit bulunduğunu göstermiştir."*[142]

Cumhuriyetçiliğin ilk şartı olarak kabul edebileceğimiz yasama gücünün halkın iradesine dayanması ilkesi, halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan TBMM'nin toplanmasıyla Anadolu'da hayat bulmuştur.

ATATÜRK'ün cumhuriyet ve cumhuriyetçilik anlayışı, bir önceki bölümde incelenen cumhuriyetçiliğin ilkelerinden laiklik, anayasanın üstünlüğü, yurttaşlık ve eşitlik kapsamında ele alınacaktır. Ancak, çalışmamızın ilk bölümünde olduğu gibi öncelikle cumhuriyetin kurulması ve devrimlerin hayata geçirilmesinin tarihsel süreci incelenecektir. Bu incelemenin, çalışmamızın konusu ve sınırları dahilinde cumhuriyetçilik kapsamında yapılmasına dikkat edilecektir.

A. DÖRT AŞAMALI DEVRİM: "CUMHURİYET YAPACAKLAR, CUMHURİYET!"

Çalışmamızın önceki bölümlerinde cumhuriyeti sadece monarşi karşıtı olarak tarif etmenin eksik bir tanımlama olduğunu ve bir cumhuriyetten ancak cumhuriyetçilik idealindeki ilkelerin varlığı halinde söz edilebileceğini belirtmiştik. İşte ATATÜRK'ün önce kurgulayıp, daha sonra uygulayacağı cumhuriyet devriminin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Cumhuriyet fikrinin bir ideal olarak ATATÜRK'ün zihninde henüz öğrencilik yıllarında oluşmaya başladığı[143] ancak şartların olgunlaştığı 1923'e

[142] TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima 24.4.1336/1920, Devre 1, Cilt: I, s. 30.
[143] ÇEÇEN, Anıl. **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 5. Baskı, 2003, s. 67-68.

kadar bu fikrini gizli tuttuğu görülmektedir. Öğrenciliğinden itibaren cumhuriyetçilik düşüncesinin olgunlaşmasındaki etkenleri ikiye ayırmak mümkündür. İlki Fransız Aydınlanması ve Devrimi, ikincisi ise Meşrutiyet aydınlarının etkisidir. ATATÜRK, Fransız Aydınlanmasında başta ROUSSEAU olmak üzere Fransız yazarların görüşlerinden etkilendiğini hem aldığı notlar ve kitaplarında hem de Meclis'teki konuşmalarında dile getirmiştir.[144] Türk Devriminin, Fransız Devriminin açtığı yolu takip ettiğini, ancak kendisine has özellikleri ile geliştiğini de belirtmiştir.[145] ROUSSEAU'nun gerek eşitlik gerekse genel iradenin bölünemeyeceği ve devredilemeyeceğine dair görüşlerinin ATATÜRK üzerindeki etkisi açıktır. ATATÜRK, ROUSSEAU'ya atıf yaptığı konuşmasında, irade-i milliye ve hâkimiyet-i milliye denilen kuvvetin bölünemeyeceğine değinerek TBMM'nin kuvvetler birliği ilkesini kabul etmesinin felsefi temelini ROUSSEAU'ya bağlamaktadır. Bu tercih, MONTESQUİEU'nun savunduğu kuvvetler ayrılığı fikrinin ATATÜRK'ün gündeminde hiç olmaması ve kuvvetler birliğini milli iradenin bölünememesi ilkesiyle irtibatlanması daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.[146] ATATÜRK'ün cumhuriyet anlayışında Namık KEMAL[147] ve Ziya GÖKALP[148] gibi Türk aydınlarının fikirlerinden de *etkilendiği* görülmektedir. Ancak ATATÜRK'ün pragmatik bir şekilde geniş bir yelpazedeki görüşleri değerlendirerek uygun bulduklarından faydalandığını, bu

[144] Heyeti Vekilenin salâhiyet ve vazifesine dair kanun teklifinin görüşmeleri sırasında TBMM'de 1 Aralık 1921'de ROUSSEAU'nun baştan ayağa okunmasını tavsiye eder: TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci İçtima, 2. Celse, 1.12.1337/1921, Devre 1, Cilt: I4, s. 440; ROUSSEAU'nun ATATÜRK üzerindeki etkisi için ayrıca Bkz: TURAN, Şerafettin. **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 8. Baskı, 2019, s. 15 vd.

ATATÜRK'ün MONTESQUIEU'yu da okuduğu bilinmektedir, ancak kütüphanesinde Kanunların Ruhu kitabında yalnızca birkaç satırın altını çizdiği görülmektedir. TOPRAK, buna gerekçe olarak ROUSSEAU'nun eşitliğe, MONTESQUIEU'nun ise hürriyeti savunduğunu, II. Meşrutiyet'te hürriyeti şiar ednmesine karşın eşitliğin kollektif yönünün cumhuriyetin harcında yer almasını gösterir: TOPRAK, Zafer. **Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2020, s. 25-26.

[145] Ibid., s. 12.

[146] Ibid., s. 24.

[147] TURAN, s. 8.

[148] Ibid., s. 21-25; TOPRAK, s. 154-157.

faydalanmanın da "etkilenme" ile sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. ATATÜRK, tek bir ideoloji/ideoloğa bağlı olarak onların teorilerini harfiyen uygulamış değildir.

Cumhuriyet ve devrimlere ilişkin görüşleri bu şekilde olgunlaştıktan sonra, henüz Milli Mücadele döneminde hedefinin öncelikle saltanatı kaldırmak, daha sonra cumhuriyete geçmek olduğunu belirtir. 1919 yılında Sadrazam Ali Rıza PAŞA'nın kendisiyle ilgili görüşlerini şöyle açıklar: *"Ali Rıza Paşa, bir gün Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder. Sohbet esnasında aleyhimde birtakım münasebetsiz sözler söyler ve bu sözlere mühim bir keşfini de ilave eder: 'Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!' diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler…. milli teşebbüslerin cumhuriyeti hedeflediğini bu kadar sürat ve kolaylıkla his ve idrak etmesini takdir etmemek mümkün değildir."*[149] Şu halde ATATÜRK, 1919'da dahi bu düşüncede iken, 1921 yılında, Doğu Cephesi Komutanı Kazım KARABEKİR'e gönderdiği bir cevabi telgrafta saltanatın cumhuriyete çevrileceği yönündeki düşüncelerin birer "vehimden" ibaret olduğunu da söylemekten geri kalmayacaktır: *"Teşkilatı Esasiye Kanunu, bütün idari şubeleri ve Türkiye hükümetinin hukuki vaziyetini ihtiva eden tafsilatlı ve tam bir kanun olmayıp memleketin mülki ve idari teşkilatında zamanın icaplarının lüzumlu kıldığı halkçılık esasını ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda, cumhuriyeti ifade eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe çevrileceğinin hissedildiği hakkındaki fikri vehimdir."*[150]

ATATÜRK'ün gerçekleştirmek için şartların elverişli olmasını beklediği cumhuriyet devrimi, dört aşamada gerçekleşmiştir: Saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması ve inkılapların gerçekleştirilmesi. Bu aşamalardan ilki olan saltanatın kaldırılması süreci, cumhuriyetin hukuki yönünün en önemli gelişmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere Amasya Tamiminden itibaren milli

[149] ATATÜRK, Kemal, Mustafa; **Nutuk**. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 187.
[150] Ibid., s. 447.

iradeye yapılan vurgu, aslında adı konulmamış bir cumhuriyete doğru gidişin en önemli ipuçlarıdır. 1920'de TBMM'de *"Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülatı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir"* ve *"bizim nokta-i nazarlarımız - ki halkçılıktır - kuvvetin, kudretin, hakimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır"*[151] şeklindeki konuşmaları, yeni siyasi ilkelerin Meclis'e ve kamuoyuna duyurulmasıdır. 1920-1923 dönemi, TBMM kararları ile yönetilen ve III. Meşrutiyet[152] olarak da nitelendirilen *de facto* bir cumhuriyet rejimidir.[153] Zira, her iki Meşrutiyet döneminde padişahın yönetime müdahalesi anayasal bir dayanağa haizdi ve bu yetki de kullanılmıştı; ancak TBMM'nin 1920-1923 arasındaki döneminde padişahın herhangi bir emri ya da kararı olmadan Meclis, kendi kararları ile yönetilmiştir.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Lozan Konferansı için hem Ankara'ya hem de İstanbul'a davette bulunulması, otoritenin parçalanması anlamına geliyordu; ancak bu durum, aynı zamanda saltanatın kaldırılması için de uygun bir fırsat doğurmuştur.[154] ATATÜRK, yakın arkadaşlarının bu teşebbüse karşı çıktıklarını[155] ancak, saltanatın kaldırılması için en uygun zaman yine kendisi tarafından belirlenmiştir. Lozan'da

---

[151] Aktaran LEWIS (1993), s. 256.

[152] GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi III: Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 156; GOLOĞLU'na göre bu nitelendirmenin gerekçeleri şöyledir: "Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarmak ve korumak istediği devlet, "Osmanlı Türk Devleti" idi. Bu devlette "memalik-i şahanemi, "tebaa-i mülûkâne"leri olan bir "padişah" vardı. Şimdi de, Makam-ı Mualla-yı Hilâfet ve Saltanat'ı (halifeliği ve padişahlığı) ve Memalik-i Mahrusa-i Şahane'yi (Osmanlı padişahının ülkesini) yedi ecanibden tahlis (yabancılar elinden kurtarmak) ve taarruzatı def (onların saldırılarını püskürtmek) amacı güden bir parlamento (Bü-yük Millet Meclisi) toplanacaktı (2 sayılı îhanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi).
Böyle bir devlet yönetimi düzeni, kurallarında ve niteliğinde bazı özellikler de olsa, 1876'da ve 1908'de olduğu gibi, ancak "meşrutiyet" deyimi ile adlandırılabilir."

[153] TANÖR, s. 245-246.

[154] LEWIS (1993), s. 257.

[155] ATATÜRK, s. 520-522; Rauf Bey, Fuat Paşa ve Refet Paşa, görüşlerine başvurulan arkadaşlarıdır. Daha sonra yapılan oylamada aleyhe oy kullanmayan bu milletvekilleri gibi benzer görüşte bulunanların iki dayanak noktası vardır. İlki milli birliğin ancak saltanat ve hilafeti birlikte temsil eden padişah tarafından sağlanabileceği ve milletin böyle bir idareye alışkın olduğu, diğeri ise saltanatın kaldırılması ile Napoleon benzeri bir şekilde diktatörlüğe benzer tek adam yönetimi ile Meclis'in devre dışı kalacağı korkusudur. Benzer tepkiler, cumhuriyetin ilanından önce ve hemen sonrasında da dile getirilecektir.

toplanacak barış konferansına Ankara'dan da bir ismin gönderilmesini isteyen Sadrazam TEVFİK PAŞA'nın gönderdiği telgrafı ve aralarındaki yazışmayı, 30 Ekim 1922'de başkanlığını yaptığı Meclis'te okur ve tartışmayı başlatır.[156] İstanbul yönetiminin zaferi sahiplenmesi ve barış konferansı için hazırlık yapması, TBMM üyeleri tarafından şiddetle eleştirilir. Aynı oturumda saltanatın kaldırılması için verilen kanun teklifi çoğunluk sağlanamadığı için ertelenir. 1 Kasım 1922'de bu teklif üzerine uzun bir konuşma yapan ATATÜRK, Türk ve İslam tarihinden örnekler vererek padişahın aldığı yanlış kararlarla ülkeyi felakete sürüklemesi nedeniyle bu kurumun kaldırılması için karar verilmesini ister.[157] Ancak verilen diğer önergeler birlikte teklifin görüşülmesi Teşkilatı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerine gönderilmesine karar verilir. Saltanatın kaldırılmasını hayati derecede önemseyen ATATÜRK, ortak toplantı yapan komisyon toplantısına giderek burada sert bir konuşma yapar: *"Hakimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır.* ***Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardı ve bu tasallutlarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdi.*** *Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hakimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline bilfiil almış bulunuyor.* ***Bu bir emrivakidir.*** *Söz konusu olan, millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde*

[156] TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz yirmi dokuzuncu içtima, 3. Celse, 30.10.1338/1922, Devre 1, Cilt: 24, s. 269-296.

[157] TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz otuzuncu içtima, 1. Celse, 01.11.1338/1922, Devre 1, Cilt: 24, s. 305-311; HANİOĞLU'na göre ATATÜRK'ün hilafetin kaldırılmasına ilişkin teklifin görüşmeleri sırasına Meclis'te yaptığı konuşmada Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın isteseydi alabileceği halife unvanını tercih etmeyerek mevcut halifeyi Bağdat'ta bırakması ile mevcut durumun olabilirliğine işaret ediyordu: dünyevî iktidardan yoksun bir halife ile iktidarı elinde tutan TBMM'nin bir arada bulunması tamamen yerindeydi. Bu teolojik içerikli inceleme sırasında ATATÜRK üç önemli noktaya değinmişti: Birincisi, hilafetin gelişimini dini bir mesele olarak değil, kesinlikle tarih bağlamında sunmuş, ikincisi, egemenlik ve halifelik arasında temel bir ikilik olduğunu varsaymış ve üçüncüsü, ulema tarafından ileri sürülen, halifelik ve saltanatın ayrılmaz olduğu şeklindeki kabul edilen görüşü zımnen reddetmişti: HANİOĞLU, M. Şükrü. **Atatürk**: **An Intellectual Biography.** Princeton University Press, 2011, s. 138-139.

ifade olunacaktır. ***Fakat, ihtimal bazı kafalar kesilecektir.*** *"*[158] Oldukça radikal olan bu söylemden sonra encümenden çıkan teklif, aynı gün açılan ikinci celsede kabul edilmiş[159] ve cumhuriyetin önündeki en büyük engel kaldırılmıştır.[160]

Saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Konferansı kararlarının 23 Ağustos 1923'te TBMM tarafından kabul edilmesiyle[161] yönetimdeki ikilik ortadan kalkmış, TBMM hükümeti, meşruiyet açısından iç ve dış engelleri aşmıştır. ATATÜRK, bu ortamda Avusturyalı gazeteci Josef Hans LAZAR'a verdiği ve 2 Ekim 1923'te Neue Freie Presse Gazetesi'nde yayımlanan röportajında ilk kez açık bir şekilde cumhuriyetten söz etmiştir:[162] *"Yeni Türkiye Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan Meclis'te tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kaabildir: Cumhuriyet."*[163] Röportajın devamında, bu fiili durumun hukuki hale getirilmesi için yakın tarihte hükümetin Meclis'e teklifte bulunacağını da söyler. Bu radikal söylem, hemen tepki ile karşılanır. ATAY, ATATÜRK'ün cumhuriyet kelimesini ağzından kaçırması üzerine, bazı milletvekillerinin bu "dil sürçünü" düzeltmesini istediklerini aktarmaktadır.[164] Kısa bir süre sonra 28 Ekim 1923'te Çankaya Köşkü'nde yapılan bir toplantıda, cumhuriyetin

---

[158] ATATÜRK, s. 527. (vurgular bana aittir).

[159] TBMM'nin 308 nolu kararı.

[160] TBMM Zabıt Ceridesi, Yüz otuzuncu içtima, 2. Celse, 01.11.1338/1922, Devre 1, Cilt: 24, s. 313-316.

[161] TBMM Zabıt Ceridesi, Dokuzuncu İçtima, 2. Celse, 23.81339/1923, Devre 2, Cilt: 1, s. 282-291.

[162] Röportajın verildiği gün için kaynaklar farklı tarihler göstermektedir. Avusturya Gazetesi'nin 28 Eylül 1923 sayılı nüshasının 1. Sayfasında, "Türkiye bir cumhuriyet, Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı" başlıklı haberde, 27 Eylül tarihi verilmektedir.

Gazetenin orijinali için https://anno.onb.ac.at/pdfs/ONB_nfp_19230928.pdf

ATATÜRK ile yapılan röportaj ise aynı gazetenin 2 Ekim 1923 tarihli nüshasında yayımlanmıştır. Bu nüshanın orijinali için: https://anno.onb.ac.at/pdfs/ONB_nfp_19231002.pdf

Röportajın Türkçe metni, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri arasında yer almakta ve 27 Eylül tarihi ile kaydedilmiştir. Bu röportaj o tarihli Türkçe gazetelerde de yayımlanmıştır. Türkçe metin için: ENSTİTÜSÜ, Türk İnkılap Tarihi. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt III, (1918-1937), Ankara, 5. Baskı, 1997, s. 86-89.

[163] ENSTİTÜSÜ, s. 86.

[164] ATAY, Falih Rıfkı. **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**. Bateş Yayınları, İstanbul, 1980, s. 373. ATAY, 11 Eylül 1923'te ATATÜRK'ün kendileri ile cumhuriyetin ilanı hakkında görüştüğünü ve "En kuvvetli zamanımız bugün" diyerek hazırlıklarını hızlandırdığını da nakleder.

ilanı için ertesi gün kararlaştırılır[165] ve 29 Ekim 1923'te Kanunu Esasi Encümeni tarafından hazırlanan Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun teklifi Meclis'e sunulur. Anayasa değişikliği teklifinde, hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması ve idare usulünün bizzat millet tarafından idaresinin zaten cumhuriyet demek olduğu belirtildikten sonra devletin hükümet şeklinin cumhuriyet olması ve cumhurbaşkanının seçilmesi yer alır.[166] Meclis'teki müzakereler esnasında söz alan milletvekillerinden cumhurbaşkanının görev süresi dışında teklife karşı çıkan olmamıştır. Değşiklik kabul edildikten sonra cumhurbaşkanlığı seçimi de aynı gün yapılır ve oturuma katılan 158 milletvekilinin oyu ile ATATÜRK cumhurbaşkanı seçilir.[167]

Cumhuriyetin ilanına karşı ilk tepkiler ağırlıklı olarak İstanbul basınından gelmiştir. Ayrıca Kazım KARABEKİR ve Rauf ORBAY da rahatsızlıklarını dile getirmiştir.[168] Rauf ORBAY'ın, İstanbul'da halife ABDÜLMECİD'i ziyaret etmesi, İstanbul basınının cumhuriyetin ilanı hakkında alaya varan eleştirileri, halifenin makamını daha aktif kullanmak istemesi ve Hint Müslümanlarının liderlerinden gelen halifeliğin güçlendirilmesine yönelik bir mektup[169] bu kez hilafet sorunun gündeme gelmesine neden olmuştur. ATATÜRK, Meclis'in yeni yasama yılının açıldığı ve bütçe görüşmelerinin başladığı 1 Mart 1924'te, Hanedan tahsisatı ve Şer'iye ve Evkaf Vekaleti bütçeleri tartışılırken daha önceden kararlaştırıldığı şekilde eğitim ve öğretimin birleştirilmesi gerektiğini ve hemen ardından İslam dininin bir siyaset vasıtası olmaktan

[165] ATATÜRK, o geceyi şöyle nakleder: "Yemek esnasında, 'Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!' dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, hareket şekli hakkında kısa bir program tespit ettim ve arkadaşları vazifelendirdim." Bkz: ATATÜRK, s. 606.

[166] TBMM Zabıt Ceridesi, Kırküçüncü içtima, 1. Celse, 29.10.1339/1923, Devre 2, Cilt: 3, s. 89.

[167] Ibid., s. 99.

[168] ATATÜRK, s. 614-625; ATAY, s. 380; Her ikisinin eleştirisi, cumhuriyetin ilanının aceleye getirildiği ve kendilerine danışılmadan bu kararın alınmasıdır.

[169] LEWIS (1993), s. 263.

çıkarılmasının zorunluluğuna dair Meclis'te bir konuşma yapar.[170] Ardından 3 Mart 1924'te verilen teklif ile Şer'iye ve Evkaf Nezareti kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurulur.[171] Hemen ardından verilen teklifin kabulü ile tüm medrese ve okullar Maarif Vekaletine bağlanarak eğitim ve öğretim birliği sağlanmıştır.[172] Her iki kanun, inkılaplar açısından önemli olmakla birlikte, esas amaç laikliğe giden yolda engellerin kaldırılmasıydı. Bu amaçla aynı gün hilafetin kaldırılması da Meclis gündemine gelmiştir. Devletin iki başlılıktan kurtarılması amacıyla hilafetin kaldırılmasını içeren kanun teklifinin içeriği, 1922'de saltanatın kaldırılmasında izlenen usul ile paraleldi; Hilâfet, tıpkı saltanat gibi zaten mana olarak hükümet ve cumhuriyetin içinde yer aldığı için ilga ediliyordu; ayrıca hanedan mensuplarının ülkeyi terk etmesi de kanunda yer alıyordu.[173] Devrimin bu üçüncü safhasının özellikle tarihi önemi büyüktür. Hilafetin kaldırılması, daha Tanzimat öncesinden itibaren reformcuların girişimlerine karşı çıkan ulemanın hiyerarşik yapılanmasına ezici bir darbe vurmuştur. TBMM'de aynı gün şeyhülislamlık makamını ve Şer'iye Vekaletini kaldırılması, dini okulları ve medreseleri kapatan kanunların kabulü, bir ay sonra şer'iye mahkemelerini ilga eden yeni düzenlemeler ve nihayet Tekâya ve zevayanın şeddi hakkındaki kanunun kabulü[174] bu tarihi reformun yasal dayanaklarıdır.[175]

Gerek saltanatın gerekse hilafetin kaldırılmasına yönelik kanunların içeriğinde hem hanedanın mal varlıklarına el konulması hem de ülke dışına çıkarılması hükümleri benzer şekilde düzenlenmiştir. Bu uygulama, Türkiye Cumhuriyeti'ne özgü değildir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluktan cumhuriyete geçen Avusturya'da, 3 Nisan 1919 tarihli Habsburg-Lorraine Hanedanı'nın ülkeden çıkarılması ve mülkünün

[170] ATATÜRK, s. 635.
[171] TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 1. Celse, 03.3.1340/1924, Devre 2, Cilt: 7, s. 21-24.
[172] Ibid., s. 25-27.
[173] TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 2. Celse, 03.3.1340/1924, Devre 2, Cilt: 7, s. 69; KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, s. 115.
[174] TBMM Zabıt Ceridesi, İkinci içtima, 2. Celse, 30.11.1341/1925, Devre 2, Cilt: 19, s. 283-288.
[175] LEWIS (1993), s. 264.

devralınması ile ilgili düzenlemenin içeriği de benzer şekildedir.[176] Benzer şekilde Almanya'da 1919 Weimar Anayasası ile asalet unvanları kaldırılmış[177] eyalet kanunları ile mal varlıklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.[178]

ATATÜRK'ün cumhuriyet projesinin ilk üç aşaması saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi ve hilafetin kaldırılması ile tamamlanmıştı. Siyasal alanda yapılan üç önemli devrimden sonra kadınlara seçme hakkının verilmesi, yeni Türk harflerinin kabulü, aşar vergisinin kaldırılması, Medeni Kanunun kabulü, miladi takvime geçilmesi gibi vergi, eğitim ve hukuk alanlarında radikal değişiklikler getiren düzenlemelerin tamamlanması, nihayet laiklik ilkesinin anayasaya girmesiyle devrimler zinciri tamamlanmış olacaktı.

B. 1920-1938: CUMHURİYETÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN EVRİMİ

Çalışmamızda, salt monarşiden cumhuriyete geçişin cumhuriyetçilik ile aynı anlama gelmeyeceğini, cumhuriyetçi bir sistemden söz edebilmek için ayrıca anayasalcılık, laiklik, katılım, eşitlik ve yurttaşlık gibi temel ilkelerin de hayata geçirilmesinin zorunluğu olduğunu daha önce tespit etmiştik. ATATÜRK'ün cumhuriyetçilik anlayışının değerlendirmesinde, zamanın ruhunun dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye'de cumhuriyete ilişkin değerlendirmeler[179] genellikle 1923-1938 veya 1923-1950 dönemi, yani "tek parti" uygulamalarına münhasır kalmaktadır.

[176] StGBl. Nr. 209/1919. Ayrıntılar için Bkz.: ÖHLİNGER, s. 57.

[177] Die Verfassung des Deutschen Reichs, 190. Madde.

[178] 23 Haziran 1920 tarihli kanun: Gesetz über die Aufhebung der Standesvorrechte des Adels und die Auflösung der Hausvermögen.

[179] Cumhuriyetten ayrı ve yaygın bir cumhuriyetçilik değerlendirmesi/eleştirisi ancak cumhuriyetçi ilkeler kapsamında yapılabilir. İleriki kısımlarda değinilecek eleştirilerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda ATATÜRK'ün cumhuriyetçilik anlayışının teorik kısmına değindikten sonra söz konusu eleştiriler ele alınacaktır.

1. Anayasal Çerçevede Cumhuriyetçilik

ATATÜRK'ün 1937'de bir ilke olarak anayasaya da girecek olan "cumhuriyetçilik ilkesi" ile neyi amaçladığını iki anlamda incelemek mümkündür. Nutuk'ta bir sıfat olarak *cumhuriyetçi*, yönetim biçimi olarak monarşi yerine cumhuriyetin ilanını destekleyenleri kapsamaktadır: *"'Ben cumhuriyetçiyim' diyenlerin, cumhuriyetin ilanı günü kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı?"*[180] *"..cumhuriyetin kadir ve kıymetini, ehemmiyetini azaltmaya kalkışmak, cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?"*[181] *"Tanin başyazarı, kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Fakat öyle bir cumhuriyetçi ki, cumhuriyet idaresinin başında halife olarak Osmanlı hanedanı bulunacaktır."*[182]

Bir ilke olarak cumhuriyetçilik ve cumhuriyetçi ilkeler hakkındaki görüşleri ise yazımında büyük emeği olan **Medeni Bilgiler** kitabında yer alır. Kitabın hürriyet bölümünde yer alan şu tümce, onun cumhuriyetçilik anlayışının somutlaşmış ifadesidir: *"Türkler, demokrat, hür ve mes'ul vatandaşlardır. Türk cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir. Türk, ferdi hürriyetlerinden ve menfaatlerinden Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda tayin olduğu kadarını cumhuriyete bırakmıştır. Cumhuriyet, ferdin, ona bıraktığı bir kısım hürriyeti, ferdin ve Türk milletinin dahilde hürriyetini ve harice karşı istiklâlini temin için kullanır."*[183] Metinde, sözleşmeci bir teorinin kabul edildiğini görmek mümkündür. Bireyin özgürlüğünün bir bölümün anayasal çerçevede

[180] ATATÜRK, s. 614.

[181] Ibid., s. 615.

[182] Ibid., s. 623.

[183] İNAN, Afet, Ayşe; **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2020, s. 54: Afet İNAN'ın yararlandığımız iki eserinin basım tarihi aynı olduğundan bu kitabına yapılacak atıflar İNAN (a) şeklinde olacaktır.

devlete bırakması, ROUSSEAU'nun *"her kişi toplum sözleşmesiyle gücünün, mallarının, özgürlüğünün yalnız toplulukça önemli olan parçasından vazgeçer"*[184] görüşünün yansımasıdır. Yine metnin ilk cümlesinde *mes'ul vatandaşlar* ibaresi devlete ve topluma, dolayısıyla ortak iyiyi gerçekleştirmek için yükümlülüklere sahip yurttaşa karşılık gelir.

Demokrasi, ATATÜRK'e göre bir ideal olarak tüm ulusun aynı zamanda yönetici konumunda olmasını, hiç olmazsa devletin son iradesinin ulus tarafından dile getirilmesini hedefler.[185] Ancak nüfusun fazlalığı, düşünsel eğitim düzeyleri bu idealin gerçekleşmesini engeller. Bu nedenle demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantıklı uygulamasını sağlayan hükümet şekli cumhuriyettir.[186] ATATÜRK'e göre cumhuriyet, bir hükümet biçimidir. 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununun 1. Maddesindeki "Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir" ibaresi ile cumhuriyet bir hükümet şekli olarak tanımlanmaktadır. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununda farklı bir tanımlamaya gidilir: "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir."[187] TANÖR'e göre "şekli hükümeti, cumhuriyettir" ibaresindeki *hükümet* kelimesi, kabine ya da bakanlar kurulu anlamıyla değil, idare ya da yönetim kavramlarının geniş anlamını içermektedir.[188]

ATATÜRK'ün cumhuriyette son sözün millet tarafından seçilen mecliste olduğu[189] görüşü yasamaya dayalı cumhuriyetçi geleneği ifade etmektedir. ROUSSEAU etkisi burada da karşımıza çıkar: *"Bizim telâkkimize göre siyasi kuvvet, milli irade ve hâkimiyet, milletin vahdet halindeki müşterek şahsiyetine aittir, birdir, taksim ve tefrik ve ferağ olunamaz. Millette olduğu gibi, onun mümessili olan tek mecliste*

[184] ROUSSEAU, s. 28.
[185] Ibid., s. 32.
[186] Ibid.
[187] KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, s. 120.
[188] TANÖR, s. 294.
[189] İNAN (a), s. 32.

mütemerkizdir. Yani taksimi kuva nazariyesi bizim için esas değildir."[190] Hakimiyet hakkı TBMM'nindir, ancak fonksiyonlar olarak yargı yürütme ve yasama birbirinden ayrılmıştır. Bu ilke, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun 4. maddesinde *"Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder"*[191] şeklinde yer almıştır.

Medeni Bilgiler kitabında monarşi ve oligarşinin ile demokrasi de devlet şekilleri arasında sayılmış ve hakimiyetin millette olduğu devlet şekli olarak tarif edilmiştir.[192] Monarşi ve oligarşi, "artık zamanı geçmiş arızi" devlet şekilleridir. Monarşi ile yönetilen ülkeler halen mevcut ise de *"bugün demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır."*[193] Demokrasinin tarihi gelişimi anlatılırken cumhuriyetçiliğin gelişimi ile benzer bir tarihi seyir izlenmektedir. Şöyle ki; demokrasi ilkesinin 16. yüzyılda hükümdarların nüfuzunu kırmak için siyasi mücadele vasıtası olarak kullanıldığı ve 18. yüzyılda karşı konulamaz bir duruma geldiği ifade edilirken[194] cumhuriyetin tarihi gelişiminin anlatıldığı bölümde ise cumhuriyetin son yüzyıllarda büyük milletlerin ulaştığı en sağlam devlet şekli olduğu ve son dört yüz yılda insanlığın çırpına çırpına bulduğu son çare olduğu yazmaktadır.[195] Bu verileri, yine onun *"demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli cumhuriyettir"*[196] ibaresi ile karşılaştırdığımızda ATATÜRK'ün bu iki kavramın tarihi gelişiminin aynı şekilde

[190] Ibid., s. 34. "Bizim anlayışımıza göre siyasi kuvvet, milli irade ve egemenlik, milletin birlik halindeki ortak kişiliğine aittir, birdir, bölünemez, parçalanamaz ve başkasına verilemez. Millette olduğu gibi, onun temsilcisi olan tek mecliste toplanmıştır. Yani kuvvetler ayrılığı teorisi bizim için esas değildir."

[191] KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, s. 121.

[192] İNAN (a), s. 29; BAŞGİL de, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu ile "çok yerinde olarak "cumhuriyetin bir devlet şekli olduğunun kabul edildiğini, ancak 29.10.1923 tarih ve 304 sayılı kanunda ise hükümet şekli olarak kabul edildiğini belirtir. Yazar, 3. Fransız Cumhuriyet Anayasası'nı örnek vererek cumhuriyetin hem bir hükümet şekli hem de "parçayı anma ve bütünü murad etme" yönünden hem de devlet şekli olduğunu belirtir: BAŞGİL, s. 216. ÖZBUDUN da aynı görüştedir: ÖZBUDUN, (2013), s. 73; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 75; ancak GÖZLER'e göre cumhuriyet devlet biçimidir: GÖZLER, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, Güncellenmiş 3. Baskı, 2019, s. 133 ve 142. Bundan sonra (2019a).

[193] Ibid.

[194] Ibid., s. 30.

[195] Ibid., s. 39.

[196] Ibid., s. 32.

seyrettiğini düşündüğünü söyleyebiliriz. ATATÜRK'ün 1933'teki *"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir. Biz cumhuriyeti kurduk; o, on yaşını doldururken demokrasinin bütün gereklerini sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır"*[197] açıklaması, onun demokrasi sürecinin gerektirdiği tüm şartların zamanla yerine getirileceğini yönünde düşündüğünü göstermektedir. Demokrasinin inkılaplardaki karşılığı **halkçılık** olarak yer almıştır. ATATÜRK'ün düşünce sisteminde cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık ve milliyetçilik[198] esaslarına dayandığını söylemek mümkündür. Halkçılık bir kavram olarak oldukça erken dönemlerde ATATÜRK tarafından dile getirilmiştir.[199] 12 Temmuz 1920 tarihli meclis konuşmasında halkçılık ilkesini tanımladığı görülür: *"Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi milletin temayülâtı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir."*[200] 1 Mart 1923'te TBMM'nin ikinci toplanma yılının açılışındaki konuşmasında benzer tespitleri yapar: *"Siyaseti dâhiliyemizde şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hâkim kılmak esası Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir."*[201] ÇEÇEN'in Meclis'in yeni kurulduğu dönemden itibaren ATATÜRK'ün milli irade, halk egemenliği ve halkçılık gibi terimleri sık sık kullanmasındaki maksadının aslında cumhuriyet olduğu, gerek milletvekillerini gerekse halkı bu yeni yönetime hazırlamak ve aldığı desteği kaybetmemeye dikkat ettiğine yönelik bir strateji izlediği yönündeki görüşüne

[197] İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi.** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 6. Baskı, 2020, s. 158: Bu kitaba yapılacak atıflar İNAN (b) şeklinde olacaktır.

[198] Milliyetçilik, ATATÜRK'e göre ilerleme yolunda ve milletlerarası ilişkilerde diğer çağdaş milletlerle beraber, Türk toplumunun hususi seciyesini ve bağımsız kimliğini korumaktır: İNAN (a), s, 25.

[199] "Teşkilatı Esasiye Kanunu'muza kök teşkil eden 13 Eylül 1920 tarihli bir programı Meclis'e takdim etmiştim. Bu programın Meclis'te 18 Eylül'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin esas mahiyetini ve idare usulü hakkındaki görüşleri tespit eden ve Meclis'in açılışını müteakip okunup kabul olunan önergemi de bu kısımla beraber, 'Halkçılık Programı' unvanı altında bastırtmış ve yayımlatmıştım." ATATÜRK, s. 442-443; Bu programın detayları için Bkz.: ÇEÇEN, s. 121.

[200] TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz ikinci içtima, 1. Celse, 12.07.1336/1920, Devre 1, Cilt: 2, s. 277.

[201] TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci içtima, 1. Celse, 01.3.1337/1921, Devre 1, Cilt: 9, s. 4.

katılıyoruz.[202] Dolayısıyla, ATATÜRK'ün cumhuriyetçilik düşüncesinde halkçılık, milli halk egemenliği, bir başka ifadeyle demokrasi anlamına gelmektedir.[203] ÖZBUDUN da ATATÜRK'ün halkçılığı, siyasi demokrasi ile eş anlamlı olarak kullandığını belirtmektedir.[204] TİMUR ise halkçılık kavramının, ATATÜRK tarafından sınıf mücadelesine karşı kullanılan bir araç olduğunu belirterek, aynı zamanda İslami hakimiyet teorisine karşı çıkan ve sonunda onun yerini alan laik bir hakimiyet teorisi de olduğunun altını çizer.[205] Halkçılık, bu açıdan siyasi iktidarın kaynağının bir bütün olarak halkta olduğunu varsayarak devrimin cumhuriyetçi ilkesinin temelini oluşturur.

ATATÜRK'ün cumhuriyet ve cumhuriyetçiliği nasıl tanımladığı ve yorumladığını bu şekilde inceledikten sonra, cumhuriyetçilik ilkelerinin unsurları, yine onun görüşleri kapsamında ele alınacaktır. Cumhuriyetçilik ilkesinin unsurlarını birinci bölümde anayasalcılık ve yargısal denetim, laiklik, katılım ve eşitlik ve yurttaşlık olarak nitelendirilmiştik. Anayasalcılığı, en geniş tanımıyla keyfi yönetimi önleme çabası olarak tanımladığımız göz önüne alındığında gerek TBMM'nin yukarıda ele alınan uygulamaları, gerekse o dönem için Türkiye'de anayasa yargısından söz etmenin mümkün olmaması nedeniyle ayrıca inceleme konusu yapılmayacaktır. Cumhuriyetçiliğin ilkelerinin 1920-1938 döneminde ATATÜRK tarafından nasıl anlaşıldığı, kurgulandığı, uygulandığı ve sonuçlarını yine çalışmamızın kapsamı ve sınırları içerisinde değerlendireceğiz. İlkelerin değerlendirilmesinden sonra bu döneme ilişkin cumhuriyetçilik açısından genel bir tartışma da yapılacaktır.

---

[202] ÇEÇEN, s. 114.

[203] İNAN (b), s. 158; Halkçılık, ilkesinin erken tarihlerde dile getirilmesinin nedenlerinden biri de TOPRAK'a göre Bolşevik Rusya'dan etkilenen eğilimlerin ortaya çıkmasıydı: TOPRAK, s. 159. Gerçekten, dayanışma (solidarite), eşitlik gibi unsurların vurgulanması da aynı kapsamda değerlendirilmelidir.

[204] ÖZBUDUN, Ergun. **Atatürk ve Demokrasi**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1989, Cilt: 5, Sayı: 14, s. 286.

[205] TİMUR, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası**. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 7. Baskı, 2013, s. 118.

2. Laiklik

Cumhuriyetçiliğe içkin olan laikliğin anayasada yer alması, kademeli değişikliklerle mümkün olmuştur. Önce saltanatın, ardından hilafetin kaldırılması ile siyasi olarak uygun bir zemin oluşturulmuş, ardından 1928'de Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklik ile 2. maddedeki *"Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır"* hükmü kaldırılmıştır.[206] Yine bu değişiklik ile 16. maddedeki milletvekili ve 38. maddedeki cumhurbaşkanının yeminlerinde geçen *vallahi* ibaresi *"namusum üzerine söz veririm"* şeklinde değişmiştir; TBMM'nin yetki ve görevlerini düzenleyen 26. maddedeki "ahkâmı şer'iyenin tenfizi" ibaresi de kaldırılmıştır. TBMM'de 9 Nisan 1928'de görüşülen teklifin gerekçesinde, çağdaş medeniyetlerin kamu hukukunda millet egemenliğinin gerçekleşmesinde en mükemmel devlet şeklinin laik ve demokratik cumhuriyet olduğunun bir aksiyom olduğuna dikkat çekilmiştir. Devletin tüzel kişilik olarak soyut bir kavram olduğu ve dinin gerçek kişilere yüklediği yükümlülükleri gerçekleştireceğinin de düşünülemeyeceğine değinildikten sonra, din ve devlet işlerinin ayrılmasının devlet tarafından dinsizliğin yayılması anlamına gelmediği, asıl amacın dinin devleti yönetenlerin elinde alet olmaktan kurtuluşun teminatı olacağı belirtilmektedir.[207] Bu değişikliğin ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 10-18 Mayıs 1931'de yapılan Üçüncü Büyük Kongresi'nde alınan kararla partinin ana

---

[206] TBMM Zabıt Ceridesi, Elli Dokuzuncu İnikat, 1. Celse, 09.04.1928, Devre I, Cilt: 3, s. 115.; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun, Resmî Gazete, 863 (14 Nisan 1928), Kanun No. 1222, Madde: 2.

[207] "Muasır medeniyet hukuku ammesinde, millet hâkimiyetinin tecellisine medar, en mütekâmil devlet şeklinin lâyik ve demokratik cumhuriyet olduğu müsellemattandır… Esasen devlet bir şahsiyeti maneviye olduğuna göre bizatihi bir mefhumu mücerrettir. Dinin maddi şahıslara tahmil ettiği mükellefiyetleri, farzları amelen ifasına imkân da mutasavver değildir. Böyle mümkün olmayanı istihsal peşinde ısrarın bir zaıf -bütün zaıflar gibi zararlı bir zaıf- teşkil edeceğinde şüphe yoktur…. Din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükümetçe dinsizliğin tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması; dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır…. Demokratik Cumhuriyet şeklinin bittabi ve muasır medeniyet hukuku ammesiyle hemahenk surette layik olması ve Millet hâkimiyetinin kemaliyle tecellisine medar olan bu esaslar muvacehesinde devlete din izafesinin -membaı din addolunan rivayetler nazarında dahi- zait görülmesi lâzım geleceğinden encümenimiz müttefik bulunuyor."

vasıfları, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı olarak değiştirilmiş, devletçilik ve inkılapçılık da bu vasıflara eklenmiştir.[208] Partinin ilkelerinin Teşkilatı Esasiye Kanununa girmesi ise 1937'de olmuştur. Bu şekilde laiklik ilkesi de ilk defa anayasada yer alacaktı. 5 Şubat 1937'de TBMM'ye sunulan Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifi ile Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2. maddesinin *"Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkilâbçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makarri Ankara şehridir"* şeklinde değiştirilmesi teklif edilmiştir.[209] Değişikliğe ilişkin Meclis'teki müzakereler esnasında teklifin gerekçeleri hakkında bir konuşma yapan Dahiliye Vekili Şükrü KAYA, milletin son asırlarda çektiği sıkıntıların sebebinin milletin kendi kanununu yapamamış olmasından kaynaklandığını ileri sürer: *"Mademki tarihte deterministiz, mademki icraatta pragmatik maddiyetçiyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız."*[210] Görüşmelerde, değişikliğe dayanak olarak parti tüzüğündeki maddelerin Anayasaya girmesiyle dış ve iç tehditlere karşı daha güçlü önlemler alınmasına katkı sağlanacağı da belirtilmiş, ayrıca liberalizm, komünizm ve irtica gibi tehlikelerin ancak bu şekilde bertaraf edileceğine değinilmiştir.[211] Teşkilatı Esasiye Kanununun 2. maddesine parti ilkelerinin eklenmesine yönelik değişiklik bu şekilde kabul edilmiş[212] ve hukuken saltanatın kaldırılmasıyla başlayan laikleşme süreci sonunda laiklik[213] temel ilke olarak

---

[208] ZABITLARI, **CHF Üçüncü Büyük Kongre. 10-18 Mayıs 1931.** Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 28.

[209] TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz Üçüncü İnikat, 1. Celse, 05.02.1937, Devre V, Cilt: 16, s. 74; Encümen tarafından kabul edilen hali bu şekildedir, teklif edilen değişiklik şöyleydi: "Türkiye Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve inkilâpçı olub resmî dili Türkçedir; makarri Ankara şehridir."

[210] Ibid., s. 60.

[211] Ibid.

[212] Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine dair Kanun, Resmî Gazete 3533 (13 Şubat 1937), Kanun No. 3115, Madde: 1.

[213] ARSAL, Cumhuriyet döneminde laikleşme aşamalarını sırasıyla şöyle özetlemektedir: 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununun kabulü, saltanatın ilgası, son halifenin seçilmesi, cumhuriyetin ilanı, hilafetin ilgası ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun kabulü: ARSAL, Sadri, Maksudi. **Teokratik Devlet ve Lâik Devlet**. İçinde: Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 93-94.

anayasada yerini almıştır. Saat sistemi[214] ve takvimde değişiklik[215] İsviçre Medeni Kanununun resepsiyonu[216] yeni harflerin kabulü[217] ile Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması ve Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulü gibi reformlar da laiklik ilkesi kapsamında yer almaktadır.

Medeni Bilgiler kitabında laiklik, *vicdan hürriyeti* başlığı altında yer alır. Her reşit yurttaşın dinini seçmekte ve ibadetini yapmakta özgür olduğu belirtilmiş, laiklik ile ilgili olarak devletin resmi dininin olmadığı ve din düşüncesi vicdani olduğundan din fikirlerinin devlet işlerinden ve siyasetten ayrı tutulması gerektiği vurgulanmıştır.[218] ATATÜRK'ün kendi notlarında da *"Türkiye Cumhuriyet'inde herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dini fikirlerinden dolayı bir şey yapılmaz. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur"* görüşü yer alır.[219]

Laiklik, Cumhuriyet devrimleri arasında Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin ikici (coexistence) yapısının terk edilmesi kapsamında en radikal reformdur. Osmanlı'da modernleşmenin hareket noktası ***gelenekçilik*** iken cumhuriyette bu ilke ***devrimcilik*** olmuştur.[220] Gelenekten bu kopma, emsalleri arasında da benzersiz (unique) bir niteliğe de sahiptir. BERKES, emperyalizme karşı kazanılmış bağımsızlık savaşlarından sonra, kendi geleneklere karşı ve emperyalist gücün arkasındaki uygarlığa doğru bir tutum alınabilmesinin hemen hemen hiç görülmediğine dikkat çeker. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Hindistan, Pakistan, Endonezya, Cezayir, Mısır ile Çin'de geçmiş değerlere dönüşün yeni bir ulusal bütünlük kazandıracak bir tutum olarak

[214] Günün yirmi dört saate taksimine dair kanun, Resmî Gazete 260 (2 Ocak 1926), Kanun No. 697.
[215] Takvimde Tarih Mebdenin Tebdili Hakkında Kanun, Resmî Gazete 260 (2 Ocak 1926), Kanun No. 698.
[216] Türk Kanun-ı Medenisi, Resmî Gazete 339 (4 Nisan 1926), Kanun No. 743.
[217] Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Resmî Gazete 1030 (3 Kasım 1928), Kanun No. 1353.
[218] İNAN (a), s. 56.
[219] Ibid., s. 507.
[220] BERKES, s. 522.

görüldüğünü belirtir. Oysa Türkiye'de cumhuriyet devrimlerinin yönelişi bu modelin tersine olmuştur.[221] Meşrutiyet ve cumhuriyet dönemi uygulamaları arasındaki bir diğer fark, meşrutiyet döneminin entelektüel ve idari olarak tüm enerjisini harcadığı Kanun-ı Esasi'nin içeriğinin herhangi bir ana sorunu çözememiş olmasıydı; zira burada temel hedef, rejimin varlığını hukuki ıslahatlarla devam ettirmekti. Meşrutiyetin aksine cumhuriyetin devam ettirebileceği bir rejim yoktu; yeni bir devlet kurulmuştu ve devlet ile birlikte toplumu da dönüştürme niyeti ortaya çıkmıştı.[222] Bu niyetin eyleme dönüşmesinde alfabenin değiştirilmesi ile saltanat ve hilafetin kaldırılması, neredeyse dokuz yüz yıllık geleneksel yapının terk edilmesi idi.

Bu radikal değişikliklere karşı en büyük muhalefet, dinin muamelat kısmından ziyade ibadet kısmına ilişkin düzenlemelere karşı gelişmiştir. 1932 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı bir genelge ile ezanın Türkçe okunmasının zorunlu hale getirilmesi, ülkenin çeşitli yerlerinde tepkiyle karşılanmıştır.[223] Bu tepkilere karşın uygulamayı devam ettirmek istemesine rağmen ATATÜRK'ün ölümüne kadar Arapça ezan okuyanları cezalandırmayı içeren bir düzenleme yapılmamıştır. 1941 yılında Türk Ceza Kanununun 526. maddesine yapılan *"Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikına dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler veya arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya*

---

[221] Ibid., s. 525.

[222] Ibid., s. 523; TANÖR, s. 326; ATATÜRK, II. Meşrutiyetin ilanı ve saltanatın kaldırılması ile yaşanan devrim arasındaki farkları şöyle açıklar: "Bu iki inkılâp arasındaki fark tarif olunamıyacak derecede büyüktür, zannederim. Birincisi, milletin tabiaten aradığı hava-yi hürriyeti teneffüs ettiğini zannettiren bir harekettir. Fakat ikincisi, milletin hürriyet ve hâkimiyetini fîlen ve maddetten tesbit ve ilân eden bir inkılâb-ı mes'uddur; ve şüphe yok, yalnız Türkiye'de değil, bütün cihanda nazar-ı ehemmiyete alınmaya lâyık bir teceddütdür… 10 Temmuz inkılâbı bir hükümdar-ı müstebidle millet arasında en nihayet kuyûd ve şurût ile muvazene arayan bir zihniyeti istihsâle matuf idi; Halbuki son inkılâp usûl-ü meşrutiyeti dahi hürriyet ve istiklâl-i millet için kâfi göremez ve bilâkaydüşart hâkimiyeti milletin uhdesinde tutan esaslı bir umdeye istinad eder. Bu umdenin teallûk sekli hiçbir vakitte eski eşkâl ile mukayese kabul edemez." ENSTİTÜSÜ, Türk İnkılap Tarihi. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt III, (1906-1938), Ankara, 5. Baskı, 1997, s. 73.

[223] LEWIS, bu düzenleme ile ilgili ROSTOW'dan şu cümleyi aktarır: "Öyle görünüyor ki ibadete bu tek hükümet müdahalesi, diğer laiklik tedbirlerinin her hangi birinden daha geniş bir halk kızgınlığına sebep oldu." Bkz.: LEWIS (1993), s. 411.

kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasile cezalandırılırlar" şeklindeki değişiklik ile Arapça ezan okumak yaptırıma bağlanmıştır.[224] Ayrıca hac için döviz verilmemesi ve dolaylı olarak bu ibadetin gerçekleştirilmesinin mümkün olmaması da dönemin uygulamaları arasındadır.[225]

Kanun değişikliği ile getirilen yaptırıma rağmen tepkilerin uzun süre devam etmesi ve 1946'dan sonra muhalefet partilerinin faaliyetlerine başlaması ile sorun siyasal bir kimliğe de bürünmüştür. Demokrat Parti'nin (DP) iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinden sonra kanundaki hüküm, DP ve CHP'nin oylarıyla kaldırılmış[226] ve Arapça ezan okumak serbest hale gelmiştir. Bu değişiklikte maddedeki *"arapça ezan ve kamet okuyanlar"* ibaresinin kaldırılıp şapka iktisası ve yeni Türk harfleri ile ilgili hükmün muhafaza edilmesi, ezanda yapılmak istenilen değişikliğin yarattığı muhalefetin boyutunu göstermektedir. TANÖR, ezanın Türkçe okutturulmasını laikliğin mantığını zorlar nitelikteki uygulamalar arasında sayar.[227] Yine din eğitiminde devletin bizzat eğitim vermemesi ve -yasak olmamasına rağmen[228]- örgütlü olarak verilmesine de pek izin vermemesi nedeniyle on beş yıl kadar süren boşluk da yazara göre laiklik ilkesini zorlayan nitelikteki uygulamalardır.[229] İlahiyat Fakültesi deneyiminin başarısızlığı, din görevlilerinin yetiştirilmemesi nedeniyle yaşanılan zorluklar; yasal bir engel olmamasına rağmen devletin siyasi duruşuna karşı çıkılmasını engellemiştir. Bu engelin varlığını, siyasi hayatta muhalefet partilerinin olmaması,

---

[224] Türk Ceza Kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, Resmî Gazete 4827 (6 Haziran 1941), Kanun No. 4055. Madde: 526.

[225] TANÖR, s. 318.

[226] Türk Ceza Kanununun 562 nci maddesinin değiştirilmesi hakkında Kanun, Resmî Gazete 7535 (17 Haziran 1950), Kanun No. 5665; Değişiklik ile "arapça ezan ve kamet okuyanlar" hükmü kaldırılmış, ancak maddede mevcut "Şapka iktisası hakkında 671 sayılı kanunla Türk harflerinin kabul ve tatbikina dair 1353 sayılı kanunun koyduğu memnuiyet veya mecburiyetlere muhalif hareket edenler 3 aya kadar hafif hapis veya 30 liradan 600 liraya kadar hafif para cezasiyle cezalandırılır." hükmü korunmuştur.

[227] TANÖR, Bülent. **Kuruluş: Türkiye: 1920 Sonraları**. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 123.

[228] BERKES, s. 527.

[229] TANÖR (1997), s. 123.

sosyal hayatta ise -yasaklanmış olsa da[230]- tarikatlar dışında toplumsal bir girişimin yokluğu ile açıklamak mümkündür.

ATATÜRK'ün *"Türkiye Cumhuriyet'inde herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dini fikirlerinden dolayı bir şey yapılmaz"* görüşü, dini hayat ile kamusal düzenlemelerin çatıştığı res publica- res privata ayrımında ikinci alana giren vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine işaret eder. Res publica, yani kamusal bölümü ise devletin işleyişinin seküler düzenlemelerle yapılması kapsamındadır. Laiklik ilkesinin Teşkilatı Esasiye Kanununda tanımının yapılmaması, uygulamada sınırların çizilmesini zorlaştırmıştır. Cami içinde Arapça ibadet serbest iken dışarıda ezanın Türkçe okunmasının zorunlu olması ile ortaya çıkan ikilik, res publica-res privata ayrımında nereye dahil olacağı belli olmayan bir alan yaratmaktadır. Ezanın kamusal alana yansıması nedeniyle Türkçe okutulduğunun savunulması ile sorun çözülmüş olmayacaktır. Benzer şekilde devlet, resmi olarak din eğitimi vermeye zorunlu değilse de özel kurslar/okulların bu eğitimi vermesine izin verebilir, hatta teşvik edebilirdi.[231]

ATATÜRK'ün teorik çerçevesini kısmen çizdiği, kendi döneminde de uyguladığı laiklik ilkesine ilişkin uygulamalara karşı yapılan eleştirilerin dikkate almadığı en önemli husus, bu pratiğin devrim şartlarında gerçekleştiğinin ve tarihsel bağlamının göz ardı edilmesidir.[232] Gerek İngiliz ve Fransız Devrimleri gerekse nispeten daha az "kan

---

[230] Tarikatların yasaklanması, tekke ve zaviyelerin yasaklanması ile mümkün olmuşsa da Teşkilatı Esasiye Kanununun "Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez" şeklindeki 75. maddesinde yer alan "tarikat" ibaresi ancak 1937'de kaldırılmıştır: Bkz.: GÖZÜBÜYÜK-KİLİ, s. 136; Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine dair Kanun, Resmî Gazete 3533 (13 Şubat 1937), Kanun No. 3115, Madde. 8.

[231] BAŞGİL'e göre ortada din adamı yetiştirecek müessese kalmamıştır: "Mahmut II'den beri, dini hukuka bağlı Devletten layik Devlete doğru bir gelişme içindeyiz. Bu yol normaldir, geri dönülemez. Çünkü, tarihi bir oluşun, sosyolojik 'vukuat seyrinin' mahsulüdür. Tabii istikametini takip eden bu yoldan 1924'te dönülmüştür. Bu inhiraf ifadesini Şeriye ve Evkaf Vekaletini ilga ederek Diyanet İşleri Reisliğini Kuran Kanunda, Tevdidi Tedrisat Kanununda bulmuştur. Her iki kanun, mabede muhtar hareket edebileceği bir alan tanımamışlar, Diyanet teşkilatını Başvekalete bağlı bir daire haline getirmişlerdir. Ortada din adamı yetiştirecek müessese kalmamıştır" Aktaran TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960, s. 148.

[232] BERKES, s. 537-538, laiklik uygulamalarını eleştiren liberal görüşle İslamcı görüşün Cumhuriyet'in laiklik tutumundaki dünya gücünü kısıtlayan kurallarının laikliğe aykırı olması yönünden aynı sonuçta

dökülen" Amerikan devriminde her alanda olduğu gibi din-devlet ilişkilerinde de önemli adımların atıldığını çalışmamızın birinci bölümünde görmüştük. Özellikle Fransız Devriminin kilisenin kurumsal yapısına ve mensuplarına karşı takındığı tutum oldukça radikaldir. İşte tarihsellik ve devrimlerin genel özelliği de burada ortaya çıkmaktadır; kaldı ki Türkiye'de gerçekleşen devrimi, diğer örneklerden ayıran temel bir fark vardır. Batıdaki devrimler sonucunda kilise ile devlet, yani ***cismani*** ve ***ruhani*** otorite birbirinden ayrılmıştı; ancak Türkiye'de böyle bir ayrılma yoktu. Din ve devlet "bitişik ikizler" halindeydi ve bu ikisi ayrılmadan *"ne çağdaş devlet kurulabilir ne de siyasal olmayan bir din olabilir[di]."*[233] Dolayısıyla hilafetin kaldırılması öncesinde yaşanan kısa deneyimin gösterdiği gibi çatışma **cismani** ve **ruhani** otorite alanlarının beraberliği üzerine değil, **teokrasi** ile **demokrasi** arasındaki fark üzerine kuruludur.[234] Bu nedenle res publicanın res privataya müdahalesi, ancak devrimin şartları içinde değerlendirilerek anlaşılabilir. Yukarıda da değinildiği üzere Türkçe ezanın yanı sıra bazı uygulamalar çok partili hayata geçiş ile terk edilmiştir. Yine şapka giyme zorunluğu da 70'lerden itibaren sosyal hayattan kaybolmuştur.[235] Res privata alanındaki müdahaleler aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği gibi daha sonraki anayasa dönemlerinde devrim anındaki uygulamadan çok farklı bir yere gelmiştir. Ancak, laikliğin izdüşümleri, -Türk tarihi dikkate alındığında- daha temel bir devrimi içermektedir. Saltanat, hilafet, yeni harfler, takvim değişikliği gibi kamu alanına ilişkin

---

birleştiğini savunur. Ancak burada yazara göre bir yanılmayla bir yanıltma yatar. Biri, birbirinden ayrılması söz konusu olan devletle dinin tarihsel özelliklerini görmemekte, öteki ise din dışı siyasal amaçlarla bunu örtülü tutmaktadır.

[233] Ibid.

[234] Ibid., s. 539.

[235] BERKES, s. 547-548, bu olguyu şöyle açıklar: "II. Mahmut zamanında fes için olduğu gibi bu kez şapka için bir kaynaşma, sonra bir akım başladı. Kısa süre sonra şapka giyildi, bir kanunla fes giyilmesi de kaldırıldı. O yıllan yaşayanlara hatırlayacağı gibi, şapka yüzünden yurdundan ayrılan, önce takke giyen, sonra bere ve kaskete alışan beş on kişi oldu; kimileri de II. Mahmut zamanında Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın dediği gibi, "asıl gereken başa giyileni değiştirmek değil, başın içini değiştirmektir" eleştirilerine başladı. Gerçek şudur ki, başa giyileni değiştirebilmek, başın içinde bir devrim yapmanın önemli bir adımı ve aracıdır. Cumhuriyetin 50. yılında yaşayan kuşaklar için bunun devrimci niteliğini düşünmek güçtür. Bugün fes değil, şapka bile kalkmak üzeredir. Bir zamanlar her yerde kutsal bir sembol niteliği taşıyan başlık, bugün sadece uygarlığın moda değişmelerinin konusu olmuştur."

reformların mayasının tutmuş olmasıyla, -bugün de tartışılan sorunlara rağmen- ATATÜRK döneminde temel yapısı kurulan laiklik ilkesinin üzerine cumhuriyetçilik anlamında başarılı bir yapının kurulduğunu söylemek mümkündür.

3. Siyasal Katılım ve Eşitlik

Medeni Bilgiler kitabında yurttaşın devlete karşı görevlerinin başında intihap yani seçme hakkı gelir. Kitabın bu bölümünde seçme ve seçilme hem hak ve hem de görev olarak tanımlanmıştır. Seçme hakkına ilişkin olarak yurttaşların temsil için partilerin zorunlu görülmesi dikkat çekicidir: *"intihaplarda şahıstan ziyade milletin menfaatine uygun prensip ve programları tatbik edecekleri seçmek mühimdir. Bu hususta hemen hemen umum vatandaşlar delâlete muhtaçtırlar. Bu delâleti siyasi fırkalar yapar."*[236] Yurttaşın devlete karşı diğer görevleri ise vergi vermek[237] ve askerlik yapmaktır.[238]

1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun müzakereleri esnasında seçme ve seçilme hakkını düzenleyen 10. ve 11. maddelerin teklifte yer alan "her Türk" ibaresi, TBMM'de tartışılmış, kadınların da Türk olması ve nüfusun yarısını oluşturması nedeniyle teklifin kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanıdığı üzerinde durulmuştur. Ancak, encümen sözcüsü, seçim kanununda zaten erkeklerden söz edildiği için teklife bunu işlemediklerini beyan etmiştir.[239] Milletvekilleri tarafından verilen ve teklifin *"Otuz yaşını ikmal eden, kadın ve erkek her Türk mebus intihab edilmek salâhiyetini haizdir"* ve *"Kadın, erkek her Türk"* şeklinde değiştirilmesini içeren takrirler de

[236] İNAN (a), s. 85. "Seçimlerde kişiden çok milletin menfaatine en uygun ilke ve programlan uygulayacak olanları seçmek önemlidir. Bu konuda hemen hemen tüm yurttaşlar kılavuza/yol göstericiye ihtiyaç duyarlar. Bu görevi siyasi partiler yapar."

[237] Ibid., s. 94-109.

[238] Ibid., s. 110-125.

[239] Gelibolu Milletvekili Celal Nuri: "Kanunu mahsusunda yani intihabı Mebusan Kanununda yalnız nüfusu zükûrdan bahsediliyor. Binaenaleyh kasdımız nüfusu zükûrdur." TBMM Zabıt Ceridesi, Onüçüncü İçtima, 1. Celse, 16.03.1340/1924, Devre II, Cilt: 7, s. 542.

oylanarak reddedilmiştir.[240] Ancak encümen sözcüsü *"Kadınların bu hukuktan istifade ve iştiraklerini istikbalde arzu ediyoruz"* diyerek niyetlerini ifade etmiş, daha sonraya madde, *"Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebus intihabedilmek salâhiyetini haizdir"* şeklinde değiştirilerek kabul edilmiştir.[241] Medeni Bilgiler kitabında, kadınların seçme ve seçilme haklarına geniş yer ayrılmıştır. Avrupa, ABD ve Avustralya'dan çeşitli örnekler verilerek dünyada artık kadınların da seçme ve seçilme hakkını kullanması yönünde bir hareket olduğuna dikkat çekilir. Bu hak Türk kadınına da tanınmalıdır, zira "demokrasinin mantığı bunu icap ettirir"[242]

Medeni Bilgiler kitabının ilk baskısı 1931 yılında yapılmıştı. Baskıdan bir yıl önce 30 Nisan 1930'da Belediye Kanununun 23. maddesinde yapılan değişiklik ile intihap etme şartları "Türk olmak" şeklinde değiştirilmiş, böylece kadınlara belediye seçimlerinde seçme hakkı verilmiştir.[243] Kadınlara belediye seçilme hakkının verilmesi, kitapta ilerideki haklar için bir "mukaddime" sayılmış ve TBMM'ye üye seçme ve seçilmesine yönelik hakların da yakın zamanda gerçekleştirileceği müjdelenmiştir.[244] Bu hak, 5 Aralık 1934'te kazanılmıştır. Değişiklik ile Teşkilâtı Esasiye Kanununun 10 ve 11. maddelerine "kadın" ibaresi eklenmiştir.[245] Yine İntihabı Mebusan Kanununda da benzer değişiklik yapılmıştır.

Seçimler ve temsilde kadın erkek eşitliği bu süreç sonunda tamamlanmıştır; ancak katılma hakkına ilişkin olarak seçim sistemi üzerinde de durulması gerekir. 1876 Kanun-i Esasi'den itibaren 1943'te yapılan genel seçimlere kadar (bu seçim dahil) iki dereceli seçimler yapılmıştır. TBMM, 3 Nisan 1923'te seçim esaslarını düzenleyen

[240] Ibid., s. 541-542. İlk takrir Urfa vekili Yahya Kemal'e, ikinci takrir ise Afyon Karahisar vekili İzzet Ulvi'ye aittir.
[241] Ibid., s. 542-543; Ayrıca TANÖR, s. 297.
[242] İNAN (a), s. 91-92.
[243] TBMM Zabıt Ceridesi, Kırk Üçüncü İnikat, 1. Celse, 03.04.1930, Devre III, Cilt: 18, s. 7.
[244] İNAN (a), s. 93; 1933'te de kadınlara muhtar seçilme hakkı verilmiştir.
[245] TBMM Zabıt Ceridesi, On İkinci İnikat, 2. Celse, 05.12.1934, Devre IV, Cilt: 25, s. 85.

İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddil Kanunu ile değişiklikler yapılarak kanunun 5. maddesinde *"Bir nahiye dahilinde bulunan nüfusu zükûrden her iki yüz kişi için bir müntahibisani intihap olunur"* hükmüne yer verilmiştir.[246] İki dereceli seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olanlar müntehabı sani olarak bilinen ikinci seçmenleri seçerler, ikinci seçmenler de vekilleri seçer. İki dereceli seçimlerin 1920-1943 boyunca devam etmesi, ALKAN'a göre genel oya duyulan güvensizliği yansıtmaktadır. Halkın doğrudan milletvekili seçmek için yeterli olgunluğa ulaşmadığı, bu nedenle karar alırken hata yapabileceği endişesi mevcuttur.[247]

Katılımı nispeten daraltan bu seçim sistemine karşın, yine az önce değinilen kanununun birinci ve ikinci seçmen olmak ya da vekil seçilebilmek için vergi ödemekle yükümlü olma şartı da kaldırılmıştır. Seçme ve seçilme hakkını kullanabilmek için klasik cumhuriyetçi anlayışta yer alan ve Kanun-i Esasi'den beri devam eden vergi mükellefi şartının kaldırılması, genel oy ve eşitlik anlamında olumlu bir gelişmedir.

Katılıma ilişkin bir diğer unsur da örgütlenme hakkının ATATÜRK döneminde nasıl algılandığı ve uygulamaya nasıl yansıdığıdır. Örgütlenme hem siyasi bir hak olarak partilerle hem de örgütlenme hakkı ile derneklerin faaliyeti ile mümkündür. Medeni Bilgiler kitabında dernek kurma hakkına ilişkin olarak, bir yönüyle cemiyetlerin sosyal yapıyı güçlendirecekleri, ancak diğer yandan *"devlet içinde başlıbaşına birer teşkilat ve birer kuvvet olacaklarından, devlet için tehlikeli de"* olabileceklerinin[248] belirtilmesi ilginçtir. Bu dönemde, Teşkilatı Esasiye Kanununun 70. maddesi ile cemiyet kurma hakkı anayasal bir güvenceye kavuşmuş olmasına karşın yasal olarak fiilen engellemeye açık düzenlemeler yapılmıştır. 1909 tarihli Cemiyet Kanununda,

[246] İntihabı mebusan kanunu muvakkatinin bazı mevaddını muaddil kanun, TBMM Zabıt Ceridesi, On yedinci İçtima, 3. Celse, 03.04.1920, Devre I, Cilt: 28, s. 348; İntihap ve müntehibi saniler için ayrıca Bkz.: İNAN (a), s. 127-132.

[247] ALKAN, Mehmet Öznur. **Milli Şef'li Tek-Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)**. İçinde: Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 325.

[248] İNAN (a), s. 63.

yapılan değişiklik ile bir derneğin faaliyete geçebilmesi için idareden ilmühaber alması zorunlu hale getirilmiştir.[249] 1938'de kabul edilen yeni Cemiyetler Kanununa göre idareden tescil belgesi alma zorunluluğu devam etmektedir.[250] Bu kanunun yanında ceza kanununda da bazı faaliyetler yaptırıma bağlanmıştır. Örgütlenme hakkı kapsamında sendikaların kurulması da izne bağlanmış, grev de yasaklanmıştır.[251]

Örgütlenme hakkının bu boyutu, kısıtlayıcı hükümler taşımakta iken siyasi partilerin kurulması ve faaliyet göstermesi de dönemin iklimine göre serbest bırakılıp yasaklanmış, dolayısıyla tıpkı aynı mevzuata dayandığı dernekler gibi izin sistemine tabi olmuştur.

17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, ATATÜRK döneminde kısa süren çok partili sistem denemesinin iki örneğidir. Her iki partinin isminde de "cumhuriyet" ibaresi geçmesi dikkat çekicidir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, asayiş olayları nedeniyle kapatılırken, Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini feshetmiştir; ancak bu fesih ile yakın tarihlerde hükümet tarafından Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türk Cumhuriyet Amele ve Partisinin feshedilmesi, çok partili hayata geçişe izin verilmeyeceğini göstermektedir.[252] ÖZBUDUN, bu tutumu *"otoriter rejimlerin doğası gereği"* olrak görürken[253] TANÖR, rejimin demokrat olmayan otoriter karakterine dikkat çeker[254] BERKES ise Serbest Cumhuriyet Fırkasının tıpkı CHP gibi aynı sınıf ve zümreler koalisyonu içinde bürokratik kadronun yerinden doğduğunu, ancak Serbest Cumhuriyet

[249] TANÖR, s. 319.
[250] Ibid; TİMUR, 168; ÖZBUDUN, Ergun. **1924 Anayasası**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 67.
[251] TANÖR, s. 318.
[252] LEWIS (1993), s. 280.
[253] ÖZBUDUN (2012), s. 67.
[254] TANÖR (1997), s. 131.

Fırkasının devlet kapitalizmi yerine özel kapitalizmi savunduğunu iddia eder.[255] Gerçekten, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bürokrasiye karşı eleştirileri bir yandan yolsuzluk, diğer taraftan yine bürokratlar yoluyla kendilerine baskı yapılmasına ilişkindir. Parti genel başkanı Ali Fethi BEY'in bütçe görüşmeleri esnasında yaptığı konuşma ve başvekil İsmet PAŞA ile karşılıklı münazaralarında ana tema bürokrasinin bu iki olumsuz yönünün ön plana çıkarılmasıdır.[256]

1930'da çok partili hayata geçişin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra 1936'da içişleri bakanının partinin genel sekreteri, valilerin de il başkanı olması ile parti-devlet kaynaşması görünür olmuş, 1937'de partinin ilkelerini simgeleyen altı okun anayasaya girmesiyle parti devleti süreci tamamlanmıştır.[257] Bu kaynaşma, cumhuriyetin ancak partilerle ve yasama gücünün etkin bir güç olarak var olmasına bağlı olmasına yönelik cumhuriyetçi idealin kırılma noktası olmuştur. Çok partili hayatın gerçekleşmemesi ve "TBMM'nin CHP meclis grubu"[258] haline gelmesi bu çıkarımı desteklemektedir.

"Tek parti" döneminin demokrasi, katılım ve çok partili sisteme geçilememesi gibi eksikliklerini DUVERGER, farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Yazara göre, ATATÜRK dönemindeki bazı uygulamalar ile batılı tipte müstakbel bir siyasi demokrasinin şartları hazırlanmıştır.[259]

ATATÜRK döneminde katılımı böylece inceledikten sonra eşitlik ilkesinin nasıl bir süreç izlediğine bakmak gerekir. Eşitlik ilkesi (müsavat) Medeni Bilgiler'de kanun

---

[255] BERKES, s. 178.

[256] TBMM Zabıt Ceridesi, Seksen Dördüncü İnikat, 1 ve 2. Celse. 02.10.1930, Devre III, Cilt: 21, s. 36-68.

[257] TANÖR (1997), s. 131.

[258] Ibid., s. 132.

[259] DUVERGER, Maurice. **Diktatörlük Üstüne**. Çev.: TANÖR, Bülent. Dönem Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 72; Yazar, ATATÜRK'ün, bu şartları hazırlamak için tek partinin Leninci usullerini izlediğini söylemekte, ATATÜRK'ü "devrimci diktatörler" arasında saymakta (s. 89) ancak bu diktatörlüğü "sosyolojik diktatörlük" olarak nitelemektedir (s. 54).

önünde eşitlik olarak tanımlanır.[260] Bu tanım, en sarih şekliyle Teşkilatı Esasiye Kanununun *"Türkler kanun nazarında müsavi ve bilaistisna kanuna riayetle mükelleftirler. Her türlü zümre, sınıf aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur"* şeklindeki 69. maddesinde yer alır.[261] ÖDEN, eşitlik ilkesinin hukuk devleti ilkesinden de önce cumhuriyetçilik ilkesinin doğal bir sonucu olduğun belirterek, 69. maddede eski rejimdeki imtiyazları kaldıran düzenlemenin bizatihi cumhuriyetçilik ilkesinin bir sonucu olduğu görüşündedir.[262] Benzer şekilde, maddedeki "kanuna riayet hükmü" ile kanun önünde eşitlik ilkesi ve -dar anlamda- kanunilik ilkesi arasında kurulan ilişkiye dikkat çeker; buradan maksat devrimin gerçekleştirilmesi ve yerleştirilmesi için kanunların yürütme, yargı ve idare makamlarınca aynen uygulanmasına duyulan ihtiyaçtır.[263] Eşitlik ile özgürlük arasındaki ilişki dikkate alındığında[264] eşit olmanın özgürlükle desteklenmediğinde cumhuriyetçi anlamda gerçek eşitlik sayılamayacağı da açıktır. Bu anlamda ATATÜRK döneminde cumhuriyetçi anlayış kapsamında normatif ve ilkesel olarak eşitlik sağlanmıştır; ancak siyasi özgürlüklerin kullanımında gördüğümüz aksama, katılım ve eşitliği zedelemiştir; bu dönemde katılma ancak iktidar partisinin içinde siyaset yapmakla mümkün hale gelmiş, böylece yasa önündeki eşitlik pratikte tamamlanamamıştır. Ancak yöneten-yönetilen ilişkisinin altı yüz yıl dikey bir şekilde işlediği imparatorluk yapısında dini, kalıtsal ayrımların terk edilerek yurttaşın yurttaş olması niteliğiyle eşit olduğu anlayışının anayasal düzlemde kabul edilmesi önemlidir. Geleneksel millet yapısının ayrımından laiklik ilkesi kapsamında anayasal yurttaşlığa geçişin yaşandığı bu dönemin, eşitlik anlayışında tarihi gelişmeye neden olduğu açıktır.

---

[260] İNAN (a), s. 67-68.

[261] Yine tabii hakim ilkesini içeren 83. maddesi, din-ırk farkını kaldıran 88. maddesi ve memurluğa girişi düzenleyen 92. maddesi de bu kapsamdadır.

[262] ÖDEN, s. 112-113.

[263] Ibid., s. 115.

[264] ERDOĞAN, s. 273-276.

4. Yurttaşlık

ATATÜRK, Medeni Bilgiler'de yurttaşın devlete karşı, devletin de yurttaş karşı hak ve görevlerini şöyle ele alır: *"İnsanlar, içtimai hayatta haklardan ve vazifelerden örülmüş bir şebeke içinde tasavvur olunabilir… Devlet, herkesin haklarını ve vazifelerini tayin eder; hiç kimse tayin edilen hudut haricinde bir hak iddia edemez. Bunun gibi, kendisi de fazla hiçbir vazife ile mükellef tutulamaz."*[265] Cumhuriyetçilik idealinin antikiteden beri getirdiği *yasa kapsamında özgürlük* anlayışı kendisine burada yer bulmaktadır. Hak ve görevler genel olarak tanımlandıktan sonra yurttaş karşı devletin görevleri sıralanır: hürriyetin korunması, güvenlik, adalet, eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri, örgütlenme hakkı, basın ve dilekçe haklarının[266] sağlanması.

1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu 70. maddesi ile kişi dokunulmazlığı, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, çalışma, mülk edinmeye tasarruf, toplanma, cemiyet, şirket hak ve hürriyetlerini Türklerin tabii hukuku olarak saymış ve bu hakları tanımıştır. Daha sonra 71. madde ile bu hürriyetlere daha somut şekilde değinmektedir: *"can, mal, ırz, mesken her türlü taarruzdan masundur."* 72. maddeye göre, *"kanunen muayyen olan ahval ve eşkâlden başka bir suretle hiçbir kimse derdest ve tevkif edilemez."* İşkence, eziyet, müsadere ve angarya, 73. madde ile yasaklanmıştır. 74. madde, kamulaştırma işlemini kurallara bağlamıştır. Hakların sayılmasında bunlardan başka din ve vicdan hürriyeti, konut dokunulmazlığı ve özel hayatın gizliliği haberleşme gizliliği, seyahat hürriyeti ve kanuni hâkim ilkesi de art arda sıralanmıştır.[267]

---

[265] İNAN (a), s. 42-43. "İnsanlar, sosyal hayatta haklardan ve görevlerden örülmüş bir ağ içinde düşünülebilir... Devlet, herkesin hakkını ve görevini belirler; hiç kimse belirlenen sınır dışında bir hak iddia edemez. Bunun gibi kendisi de fazla hiçbir görev ile yükümlü tutulamaz."

[266] Ibid., s. 50-70.

[267] ÖZBUDUN (2012), s. 60-63; TANÖR, s. 310.

Bu özgürlükler, genel olarak negatif özgürlükler olarak nitelendirilebilir. Çalışmamızın ikinci bölümünde görüldüğü üzere *negatif özgürlükler*, kişinin başkasının müdahalesi olmadan yapabileceğini yapmakta veya olabileceğini olmakta serbest bırakılması çerçevesinde görülebilir. Hakların kişisel olması da dikkat çekicidir, sendika, grev, toplu sözleşme gibi kolektif haklardan söz edilmez; devlet liberalizmin jandarma devletine benzemektedir.[268]

Yurttaşlığın tanımı ve bu tanıma dayanarak tasarlanan ulus/millet yapısı, ATATÜRK dönemi uygulamaları arasında en çok eleştiri gören hükümlerden biridir.[269] Öncelikle çalışmamız boyunca görülen temel ilkeyi tekrarlayalım: *"Yurttaşlığa dayanmayan cumhuriyet yoktur."*[270] 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun 88. maddesi, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşının tanımını şöyle yapmıştır: *"Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur. Türkiye'de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye'de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye'de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir."*[271] Bu hükümler kapsamında 1928 yılında kabul edilen Türk Vatandaşlığı Kanunu, madde hükmünü açıklayıcı mahiyettedir.[272] Yurttaşların oluşturduğu ulus/millet ise ATATÜRK tarafından şöyle tanımlanır: *"Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir."*[273] Bu tanımın

[268] TANÖR, s. 311.

[269] CANGIZBAY, Kadir. **Bizim Cumhuriyet.** İçinde: Cumhuriyetçilik Sayısı, Doğu Batı, Ankara, Sayı: 47, 2009, s. 148-150; BİRTEK, Faruk. **Bir Çağdaşlaşma/Çağdaşlaşamama Projesi: Bir Deneme.** İçinde: Cogito, 1998, Sayı:15, s. 179-183; TANÖR (1997) s. 85 ve 90, ayrıca bu kaynakta eleştirilerin ideolojik bir dökümü yapılmıştır: s. 160-170

[270] BİLGİN, Nuri. **Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği.** İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 140.

[271] KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, s. 138.

[272] Türk Vatandaşlığı Kanunu, Resmi Gazete 904, (4 Haziran 1928), Kanun No. 1312; TBMM Zabıt Ceridesi, Seksen Birinci İnikat 1. Celse, 23.5.1928, Devre 3, Cilt: IV, s. 296.

[273] İNAN (a), s. 18.

bir alt satırında daha somut bir tanım verilir: *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir."*[274]

Gerek Teşkilatı Esasiye Kanununun 88. maddesinin içeriği ve özellikle ilk cümlesi, gerekse ATATÜRK'ün bu hukuki yapı üzerine kurduğu tanımlama, az önce değinildiği üzere Rousseasucu bir Fransız sözleşmeli yurttaşlık anlayışını yansıtır[275] ve *"ulusu, kökenleri ne olursa olsun aynı ilkeler etrafında iradi olarak birleşmiş bir yurttaşlar topluluğu olarak tanımlayan"*[276] bir anlayıştır.[277] BİLGİN, bu tanımlamadan hareketle, hem yasal çerçeve hem de ATATÜRK'ün kapsamını belirlediği sözleşmeci yurttaşlığı soydaşlığa üstün tutan bir anlayış olarak tanımlar: *"Milliyete girişi, ilke olarak iradeye bağlayan ve yurttaşlığı soydaşlığa üstün tutan bu anlayış, kontrata dayalı ulus tanımının doğal bir sonucudur; bir ulusa dahil olmayı, sonradan edinilebilir özelliklere dayandırmaktadır. Burada grubu nitelendiren şeyler, o grubun soy kütüğünden kaynaklanmayıp o topraklarda belirli bir süre yaşamakla, inanç ve değerlerle, yaşam tarzlarıyla, dil ve kültürle ilgili olmaktadır. Bu tür özellikler sonradan kazanılabilirler."*[278]

Yurttaşlık için din[279] ve ırk farkı gözetilmemesi, kurucu halka "Türk" yerine Teşkilatı Esasiye Kanununda "Türkiye ahalisi" Medeni Bilgiler'de "Türkiye halkı"

---

[274] Ibid.

[275] 1930 ve 40'lı yıllarda Avrupa'da Faşizm ve Nazizmin yükselmesinin etkileriyle bu anlayıştan sapma denemelerine rezerv konulması gerekir.

[276] BİLGİN (1998), s. 141.

[277] "Buna karşılık ulusu kolektif bir ruhun ifadesi olarak gören anlayış, tarihin, geleneklerin ve kökenin belirleyiciliğini öne sürmektedir. Daha ziyade Alman romantiklerine dayanan bu anlayışta, milliyet dışardan katılıma ilke olarak kapalıdır; örneğin Alman olmak, iradi bir edimin sonucu olarak değil, totolojik olarak tanımlanmıştır; Alman, zaten Alman olandır; Alman, bireyin komünoteyle özdeşleştirilmesidir." Ibid., s. 142

[278] Ibid; KEYMAN-İÇDUYGU'ya göre cumhuriyetin oluşturmayı hedeflediği yurttaş tipi, "*cumhuriyetçi, toplum için çalışan, modernite projesinin simgesi olan ulus-devlete karşı görevlerini yerine getirmeyi kendi siyasal ahlakı olarak gören, Platoncu 'erdemli vatandaş'tır."* KEYMAN, E. Fuat; İÇDUYGU, Ahmet. **Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokrasi**. İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 172.

[279] TBMM'deki tartışmalarda Müslüman olmayan azınlıkların statüsü hakkında tartışmalar çıkmış ve sonuçta bu tartışma metne "vatandaşlık itibariyle" ibaresinin eklenmesiyle sonuçlanmıştır: ÖDEN, s. 113; ÖZBUDUN, Ergun. **Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik**

ibaresinin tercih edilmesi ve "Türkiye" sözcüğü kullanılması, etnik değil coğrafi bir bağı ifade eder; aynı şekilde ırk yerine siyasal bağlılık/sadakat ön plana çıkarılmaktadır.[280] Bununla birlikte uygulamada din ve ırk konusunda sapmalar yaşanmıştır.[281] Etnisite ve din unsuru, ATATÜRK'ün tanımladığı yurttaş için geçerli görünmüyordu. Gerek Teşkilatı Esasiye Kanunu gerekse Medeni Bilgiler'deki yurttaşlık tanımında din ve etnisiteden arındırılarak birbirine bağlı olan bir insan topluluğu hedeflenmiştir. Bağlılık (solidaritè) insanların sosyal bir vücudun organları olmaları nedeniyle birbirlerine olan bağlılığını simgeler.[282] İşbölümü ve her yönden sosyal dayanışma asrın gereklerindendir, zaten *"dünya birliği doğru yürümektedir; insanlar arasında sınıf, derece, ahlak, elbise, dil ölçü farkı giderek azalmaktadır."*[283] Böylece dayanışmacı ve eşit (müsavi) bir toplum oluşmalıdır. Bireyler arasında var olması gereken bu eşitlik, kuvvetin, üstünlüğün ve emrediciliğin devletin eline geçmesi demektir; Siyasilerin ve memurların bu amirliği kullanmaları eşitliği bozmaz, çünkü onlar sadece görevin gerekleri için kullanılır.[284]

Sorunu. İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 154. ÖZBUDUN'a göre bu değişikliğin anlamı Müslüman olmayan azınlıkların eşit vatandaşlık haklarına sahip oldukları, fakat sosyolojik anlamda Türk olarak algılanmadıkları yönündedir. Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan ahali mübadelesinde dilin değil din bağının esas alınması ve anadilleri Türkçe olan Ortodoks Karaman Rumları'nın mübadeleye dahil edilmesi de bunun bir kanıtıdır: Ibid.

[280] TANÖR, s. 310; Aynı yazar, yeni devletin adı için de Türkiye sözcüğünün tercih edilmesini şöyle açıklar: ""Türkiye Devleti' ibaresi, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olura olsun, belli bir siyasal coğrafya (Misakı Milli sınırları) içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan yeni devleti bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu." Ibid., s. 254. Ancak ÖZBUDUN, bu gözleme katılmakla birlikte TANÖR'le tamamen aynı kanaatte değildir: *"'Türkiye Devleti" ibaresinin kullanılmış olmasının tek başına fazla anlam taşıdığından kuşkuluyum. Anayasaların ve devletlerin millete değil, ülkeye izafeten adlandırılması daha olağandır. Mesela Federal Almanya Cumhuriyeti, Macaristan Cumhuriyeti, Polonya Cumhuriyeti, Romanya Cumhuriyeti, Bulgaristan Cumhuriyeti gibi. Nitekim 1921 Anayasası'ndan sonraki anayasalarımız da Türk milli kimliği üzerindeki tüm vurgulamaya rağmen, 'Türkiye Devleti' deyimini muhafaza etmişlerdir."* ÖZBUDUN (1998), s. 153, 7 nolu dipnot.

[281] Örneğin Türk olmalarına rağmen Hıristiyan Gagavuzların Türkiye'ye gelmelerine imkan sağlanmaması ve Rumlar, Museviler ve Ermeniler gibi Müslüman olmayan azınlık kümelerinin "yalnızca" vatandaşlık bazında Türk kimliğine sahip olmaları gibi: KEYMAN-İÇDUYGU, s. 177; BİRTEK ise bireyin özgürleşememesinden şikayetçidir: "Cumhuriyet, kapsayıcı bir rejim olması gerekirken, bu yolda mücadele, alan daraltıcı olmuş. Cumhuriyetin kuramı, dini, dar alanlığından ötürü reddetmiş iken, dine karşı yaratılan panzehir, kavimsellik, dinden de dar bir alana bireyi hapsediyor." BİRTEK, s. 180.

[282] İNAN (a) s. 71.

[283] Ibid., s. 72.

[284] Ibid., s. 68.

Metnin lafzından anlaşılacağı üzere yurttaşın, toplum içinde sınıf, din, ırk farkı gözetmeden eşit ve birbirleri ile dayanışma içinde olmaları gerekmektedir; bu işi sağlayacak ve gerekirse "emredecek" olan da devlettir. Bu kapsamda meşrutiyetin sloganı olan ***hürriyetin*** cumhuriyetin ilk döneminde yerini ***eşitliğe*** bıraktığını söylemek mümkündür.[285]

5. Eğitim

Eğitim, cumhuriyetçilikte sorumlu yurttaşın yetiştirilmesi için antikiteden itibaren temel araçlardan biri olmuştur. ATATÜRK döneminde de eğitime önem verildiği ve baştan aşağıda yeniden düzenlendiğini söylemek mümkündür. Teşkilatı Esasiye Kanununun 87. maddesinde *"İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi ve Devlet Mekteplerinde meccanidir"*[286] denilmek suretiyle ilk eğitim her yurttaşa zorunlu ve devlet okullarında ücretsiz olduğu belirtilmiştir. "Bütün Türkler" cinsiyet ayrımı yapmadan açıkça kadın-erkek tüm yurttaşları kapsamaktadır. Yine 80. maddedeki *"Hükümetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir"* hükmü yasal çerçevede eğitimi serbest bırakmaktadır; ancak "Devlet, vatandaşlarının tahsil ve terbiyesiyle çok alâkadar" olduğu için eğitimin kanunla düzenlenmesi şarttır.[287]

Meşrutiyet ile başlayan eğitimde geleneksel yapıdan ayrılma hem okullaşmada hem de eğitimin içeriğinde (tedrisatta) kendini göstermiş ve cumhuriyet döneminde de eğitim, medenilik ve yurtseverlik eksenleri üzerinde inşa edilmek istenen yurttaşın,

[285] TOPRAK, s. 378-379. Solidarizmde Ziya GÖKALP'in etkisi için Bkz.: Ibid., s. 377.
[286] KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, s. 138.
[287] İNAN (a), s. 63-64.

cumhuriyetçi ve laik bir ahlak anlayışı temelinde hareket etmesi hedeflenmiştir.[288] İlk öğretimle başlayan bu okullaşma ve eğitim hareketi, 1926 yılında hazırlanan İlkmektep Müfredat Programı'nda hedefini "iyi vatandaşlar yetiştirmek" olarak belirler.[289]

ATATÜRK döneminin eğitim politikası bir yandan mevzuat ile sınırları çizilen yurttaşın yetiştirilmesi için devrim ilkelerine uygun müfredatın belirlenerek hayata geçirilmesi, diğer yandan özellikle nüfusun büyük bölümünün yaşadığı köylere özel önem vermekti. Gerçekten eğitim politikasının belirlenmesinde yabancı uzmanlar ülkeye davet edilerek görüşleri alınmış ve bu görüşleri içeren raporlar doğrultusunda yeni eğitim politikası belirlenmiştir. 1924'te Türkiye'ye gelen Amerikalı filozof John DEWEY'in (1859-1952) tavsiyesi, öğrencilerin köylerle ve hayatla sürekli bağlantısının sağlanması; ortaöğretimin üniversiteye göndermese bile çocukları bir mesleğe hazırlaması şeklindedir.[290] DEWEY, ayrıca köy okullarında köylü ve çiftçilerin ihtiyaçlarına önem veren bir eğitim sistemini savunarak tarım reformunun yapılmasında köy öğretmenlerinin önemine dikkat çekmiştir.[291] DEWEY'in önerdiği program uygulanmaya başlanmış ve ülke genelinde köyler başta olmak üzere adeta bir ilköğretim seferberliğine gidilmiştir. Latin harflerinin kabulü ve tevhidi tedrisatın hayata geçirilmesi ile başlanan bu seferberlikte köylerde okullaşmanın yanında okuma yazma kursları açılarak okuma yazma bilmeyen yetişkinlere yeni yazının öğretilmesi hedeflenmişti. Millet Mektebi olarak adlandırılan okuma yazma seferberliğinde 1929'da

[288] ÜSTEL, Füsun. **Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.** İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2008, s. 175.

[289] KAFADAR'dan aktaran ÜSTEL (2008), s. 131.

[290] GÜRSES, Fatma. **Kul, Tebaa, Yurttaş: Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık**. Ütopya Yayınevi, Ankara, 2011, s. 142.

[291] Ibid.; Köy öğretmenlerinin imamların yerine geçmesi, cumhuriyet dönemi edebiyatında ve sinemasında oldukça sık başvurulan bir karşılaştırmadır; bu karşıtlık için Bkz.: Ibid., s. 130.

yirmi binden fazla dershane açılmış ve 1936'ya kadar yaklaşık iki buçuk milyon kişiye diploma verilmiştir.[292]

Yeni cumhuriyet yurttaşının yetiştirilmesi için en uygun ortam okullardı ve devlet tarafından eğitime özel önem verilmiştir. Gerek köy sayısının fazlalığı gerekse yeni harflerle eğitim verecek öğretmen eksikliği, eğitimde ordunun da devreye girmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Medeni Bilgiler'de okullar birer "nur ocakları" olarak tanımlanırken, "asker ocağı" da aynı vazifeyi gören bir kurum olarak anlatılır.[293] Ordu mekteptir ve gençleri sadece askerlik açısından değil, irfan açısından da tedris eden bir "terbiye ocağıdır."[294]

Çalışmamızın ikinci bölümünde yurttaşlık başlığı altında zorunlu askerlik hizmetini de asker-yurttaş şeklindeki klasik cumhuriyetçi anlayışın önemli bir unsuru olarak saymıştık. 1961 ve 1982 Anayasalarında "Vatan Hizmeti" başlığı altında yer verilen askerlik yükümlülüğü, 1924 döneminde ise kanunla düzenlenmiştir. 1927 yılında kabul edilen -ve değişikliklerle halen yürürlükte olan- Askerlik Mükellefiyeti Kanununun 1. maddesi uyarınca "Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmaya mecburdur."[295] Ordu ve öğretmen, cumhuriyet idealinde iki önemli figürdür; ATATÜRK de bu öneme vurgu yapar: "..hedefi saadete isal için iki orduya ihtiyaç vardır. Biri vatanın hayatını kurtaran asker ordusu, diğeri milletin istikbalini yoğuran irfan ordusu. Bu iki ordunun her ikisi de kıymetlidir, âlidir, feyizlidir, muhteremdir, fakat bu iki ordudan hangisi daha kıymetlidir, hangisi

[292] TOPRAK, s. 300; Bu dönemde 1923-1924 ders yılında 4.894 olan ilkokul sayısı, 1928-1929'da 6.599'a, 1931-32'de 6.713''e yükselirken, aynı dönemde öğrenci sayısı 341.941'den 523.611'e çıkar: ÜSTEL (2008), s. 128.

[293] İNAN (a), s. 122-123.

[294] Ibid.

[295] Askerlik Mükellefiyeti Kanunu, Resmi Gazete 631 vd., (12 Temmuz 1927), Kanun No. 1111; TBMM Zabıt Ceridesi, Yetmiş Dokuzuncu İnikat, 1. Celse, 21.6.1927, Devre 2, Cilt: 33, s. 351-405.

yekdiğerine müreccahtır? Şüphesiz böyle bir tercih yapılamaz, bu iki ordunun ikisi de hayatidir."[296]

Çalışmamızın ikinci bölümünde yurttaşlık tanımında yer alan mülkiyet hakkı ile ilgili hükümler, bir sonraki bölümde incelenecektir.

C. ATATÜRK DÖNEMİ: CUMHURİYETÇİ BİR BİLANÇO

HANİOĞLU, kaleme aldığı ATATÜRK biyografisinde, onun ROUSSEAU gibi, cumhuriyetin başlıca amacını -bireysel özgürlüğü güvence altına almak değil- genel iradeyi ifade etmek olarak düşündüğünü belirtir.[297] Benzer şekilde MACHİAVELLİ gibi gerçek bir cumhuriyetin, bireysel özgürlük pahasına da olsa ulusal gücün peşinden gitmesi gerektiğini düşündüğünü de ekler.[298] ATATÜRK'ün cumhuriyet ve cumhuriyetçilik ideali, hatta laiklik ve devletçilik (etatizm) görüşlerinde Fransız III. Cumhuriyeti'nin uygulamaları ve arka planındaki pozitivist düşüncenin önemli etkisi vardır.[299] Cumhuriyet anlayışından devletçiliğe ve idari yapının düzenlenmesine kadar görünen bu etki, ATATÜRK başta olmak üzere kurucu kadronun *lingua franca*'sının Fransızca olmasından ötedir.[300] ATATÜRK, bir tercih yapmış ve devrim buna göre şekillenmiştir. Osmanlı-Türk anayasal tarihinden ulaştığımız sonuç, 1923 öncesinde *siyasi akım* olarak cumhuriyetçi bir damarın bulunmadığıdır.[301] Dahası, cumhuriyetin

---

[296] Kütahya'da Öğretmenlerle Konuşma (24. III. 1923) ENSTİTÜSÜ, Türk İnkılap Tarihi. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt II, (1906-1938), Ankara, 5. Baskı, 1997, s. 167.

[297] HANİOĞLU (2011), s. 134

[298] Ibid.; Benzer bir değerlendirme için OKUTAN, s. 183-199.

[299] HANİOĞLU (2011), s. 134; TOPRAK, s. 281 vd.; Her iki yazar ayrıca Alfred FOUILLÉE'nin elitist düşüncesinin etkisi üzerinde durmuşlardır; HANİOĞLU (2011) s. 134; TOPRAK, s. 154 ve 326; ÇEÇEN, s. 418.

[300] CANGIZBAY, Kadir. **Hiçkimsenin Cumhuriyeti**. Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s. 19.

[301]ÇEÇEN, s. 415; CANGIZBAY da Türkiye'de cumhuriyet inşasının cumhuriyetçilik ilkelerinden hareketten ziyade Osmanlı bürokratı olan kurucu kadronun Tanzimat'tan beri rahatsız olduğu "nihai amir" olan sultanı başlarından atarak egemen konumlarını tahkim etme üzerine kurulduğunu iddia eder.

ilan edilmesinden sonra da cumhuriyetçilik -batıdaki örneklerinin aksine- ayrı bir siyasi akım olarak gelişmemiş, ancak ATATÜRK'ün başlıca ilkelerinden biri olarak Atatürkçülük içinde yer almaya devam etmiştir.[302] Dolayısıyla Türk Devriminin cumhuriyetçi sıfatı, bizatihi ATATÜRK tarafından formüle edilmiş ve uygulanmıştır.[303]

Cumhuriyetin, bir devlet/yönetim/hükümet biçimi mi yoksa bir siyasal yaşam formu mu olduğu tartışmasını göz önüne alarak Türkiye'de cumhuriyete, bu iki tanımdan ve hatta cumhuriyetçilikten de öte anlamlar yüklendiğini söylemek mümkündür. Yüklenen anlamların yarattığı algı halen mevcuttur ve buna göre cumhuriyet, -Türkiye özelinde- hem bir siyasal yaşam formu hem bir yönetim biçimi hem de modernitenin ülkeye aktarılmış değerler bütünüdür. Aynı zamanda halk egemenliği, kadın hakları, laiklik, çağdaşlık gibi değerleri içeren bir alet kutusudur. Kutudaki aletlerin bir bölümü cumhuriyetçilik tanımının içine dahil olmakla birlikte yaratılan cumhuriyet imgesi, onu savunanlarca 1920-1938 arasındaki döneme, cumhuriyet dönemi politikalarına karşı siyasal yelpazenin her yönüne mensup eleştirenler içinse 1923-1950 dönemine aittir. Dolayısıyla Türkiye'de bu alet kutusunun içindekileri ihtiva eden yaygın cumhuriyet imgesi adeta bu dönemde sabit kalmış; 1950'den günümüze kadar ki çok partili siyasi hayat ise çizginin diğer yanında kalmıştır.

Çalışmamızın başında görüşlerine yer verdiğimiz WOOD'un görüşlerine yeniden dönersek; tarihselleştirmek bize, siyaset kuramını tarihsel bağlamından ayırdığımızda

---

Bu anlamda, temel tercihleri merkezi/merkeziyetçi üniter ulus-devletin teşkilatlanması olacaktır: Bkz.: CANGIZBAY (2000), s. 35-40.

[302] ÇEÇEN, s. 416.

[303] BERKES, s. 541 ve ÇEÇEN, s. 421'in de belirttiği gibi ATATÜRK, adı olmayan bir topluma adını koymuştur; dolayısıyla ATATÜRK'ün teori ve pratiği gerçekleştirmedeki rolü, Türk Devrimini diğer devrimlerden ayırır. Ancak burada, TURNAOĞLU'nun görüşünün aksine, ATATÜRK'ün cumhuriyetçi pratiğine karşı "bir cumhuriyetçi alternatifin" bulunmadığını da belirtmek isteriz: TURNAOĞLU, Banu. **The Formation of Turkish Republicanism**. Princeton University Press, 2017, s. 252.

aslında onu kendi zamanımıza uydurmuş olduğumuzu söyler.[304] Dolayısıyla cumhuriyet devrimini gerek devrim şartları gerekse dönemin ruhu ile birlikte değerlendirmeyi ıskalamak, anakronizmle malul bir sonuca ulaşma riski taşır. Fransız ve Amerikan Devrimlerinde, belirgin ve yerleşik bir sınıf ve toplum yapısından söz etmek mümkündü. Devrim, bazı sınıfların aristokrasi ve monarşiye karşı örgütlü bir hareketi olarak başarıya ulaşmıştı. Ancak bu bölümün başında da incelendiği gibi Osmanlı-Türk tarihinde ne burjuvaziden ne de aristokrasiden söz etmek mümkündür. Türk devrimi herhangi bir sınıfsal tabana dayanmamıştır. Devrimin teorisi için de her iki örnekten farklı olarak bir entelektüel yapıdan söz etmek mümkün değildir. ATATÜRK, devrimin hem teorisyeni (MADİSON, ADAMS, Fransız aydınlanmasını temsil edenler) hem uygulayıcısı (ROBESPİERRE, WASHİNGTON) olmak durumunda kalmıştı. Toplumsal ve entelektüel yapı bir yana miras alınan yönetim geleneğine de değinmek gerekir.

ARENDT, Amerikan ve Fransız Devrimleri arasındaki en bariz farklılığın, Amerikan Devrimi'nin devraldığı tarihi mirasın "sınırlı monarşi" olması iken Fransız Devrimi'ne kalanın, kökleri Roma İmparatorluğunun son yüzyıllarına dek uzanan bir mutlakıyetçilik olduğunu söyler.[305] Yine devamında şu tespiti yapar:

> "Bir devrimin, devirdiği yönetim biçimi tarafından belirlenmesi gerektiği çok doğal görünmektedir; ***bu bağlamda yeni mutlakıyeti, yani mutlak devrimi, onu önceleyen mutlak monarşiyle açıklamak ve hükümdar ne kadar mutlakıyetçi olursa yerini alan devrimin de o kadar mutlakıyetçi olacağı sonucuna varmak çok makuldür***… Amerikan siyasi düşüncesi için temel varsayım haline gelen şey, Montesquieu'nün erkler ayrımı kuramıydı, çünkü İngiliz Anayasası'nın izinden gidiyordu. Tıpkı bunun gibi, Fransız Devrimi'nin bütün parti ve grupları için,

[304] WOOD (2017), s. 14.
[305] ARENDT, Devrim Üzerine, s. 206-207.

> Fransız ulusunu sanki bir çokluk değil de tek bir kişiden ibaretmiş gibi harekete geçiren ve onun yönünü belirleyen şey, Rousseau'nun Genel İstenç mefhumuydu; çünkü esasında mutlak bir monarkın egemen istencinin kuramsal ikamesiydi. Meselenin özü şuydu: Mutlak monark -anayasal olarak sınırlandırılmış kralın aksine- hem ulusun olası ebediyetini temsil ediyor ve böylece "kral öldü, yaşasın kral" nidası aslında kralın "hep var olan kendinde bir kurum olduğu" anlamına geliyordu, hem de yasa ile iktidarın bütünleştiği kutsal bir kaynağı yeryüzünde cisimleştiriyordu. Onun istenci, varsayıma göre Tanrı'nın istencini dünyada temsil ediyordu; bu yüzden de hem yasanın hem de iktidarın kaynağıydı ve yasayı muktedir, iktidarı da meşru yapan işte bu özdeş kökendi. Dolayısıyla halkı kralın koltuğuna oturttukları vakit Fransız Devrimi'nin aktörleri için en doğal şey, onu hem bütün iktidarın kaynağı ve mekânı olarak -ki bu, Antik Roma kuramıyla uyumlu ve Amerikan Devrimi'nin ilkeleriyle de tam bir uzlaşma içindeydi- hem de bütün yasaların kökü olarak görmekti."[306]

Bu uzun alıntı, Türkiye'de tek parti dönemi "mutlakçılığının" adeta padişahın otoritesinin siyasi mirası olduğunu ve tek egemen olan monarkın yerine milli iradenin konulmasını çok açık bir biçimde temellendirmektedir. Bu alıntı, bir dönem savunusunu temellendirmek amaçlı değildir; aksine KOSELLECK'in kavramlar tarihini tarif etmek için söylediği, *"Kavramlar tarihi öncelikle ne zaman, nerede, kimin tarafından ve kim için, nasıl bir niyetle ve hangi durumda nasıl kavrandığını sorgular"*[307] tanımı çerçevesinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmaktır. Şu halde ARENDT'in de isabetle vurguladığı üzere Amerikan devrimcilerinin MONTESQUİEU'yu örnek almalarında İngiliz monarşisi, Fransızların ise ROUSSEAU'yu örnek almalarında Fransız monarşisinin yapısı belirleyici olmuştur. İki büyük devrimden Fransız

[306] Ibid., s. 207-208.
[307] KOSELLECK (2013), s. 102.

Devriminin öncesi ve sonrasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasına olan katkısına değindikten sonra Türkiye'de anayasa hukuku, siyaset teorisi ve Türk devrim tarihi ile ilgili kaynaklarda ihmal edildiğini değerlendirdiğimiz Amerikan Devrimi ile Türk Devrimi arasındaki benzerliklere de burada değinilmesi gerektiğini düşünüyoruz. ATATÜRK'ün, karizmatik liderliği, devrimin başarısını etkileyen temel faktörlerdendir. ROSENN, böyle bir karizmanın Amerikan Devrimindeki başarısını General WASHINGTON üzerinden açıklar: ABD'nin kurucularından birçoğu anayasanın işlemesini asla beklemiyorlardı, ancak devrimin babası olarak yaşamı boyunca adeta kutsallaştırılan başkan WASHINGTON'ın güçlü kişisel karizması yeni hükümeti ve onun uygulayıcısı olduğu anayasayı meşrulaştırmıştır. WASHINGTON'da bir kral ya da diktatör olma arzusu da yoktu; bir dönem görev yaptıktan sonra emekli olmak istemesine rağmen, Jefffersoncular ve Hamiltoncular arasındaki anlaşmazlık onun iki dönem hizmet etmesini gerekli kılmıştı. WASHINGTON, hükümetin dizginlerini usulüne uygun olarak seçilmiş halefine devrederek emsal teşkil etmişti. Onun prestiji, yeni ulusun parçalanarak hizipçiliğe dönüşmesini engelleyecek kadar büyüktü.[308]

Fransız Devriminde de büyük askerler, başarılı hatipler ve avukatlar mevcuttu, ancak devrim şartlarına uygun liderin yokluğu neticesinde gelen çalkantılı dönem, BONAPARTE'ın imparatorluğunu ilan etmesiyle sonuçlanacaktı.[309] ATATÜRK'ün, Teşkilatı Esasiye Kanununda yeniden seçilmesine dair bir sınırlama olmaması ile dört kez arka arkaya cumhurbaşkanı seçilmesi, cumhuriyetçi ilkelerin belki de en klasiği olan sırayla ve süreli yönetme ilkesine aykırı görünebilir; ancak WASHINGTON'ın iki dönem (sekiz yıl) süren başkanlığı, ABD Anayasanın çerçevesini çizdiği kurumsallaşmayı kolaylaştırmıştır. Benzer şekilde Türkiye'de devrimin 1937'de bile devam etmesi, ATATÜRK'e bu açıdan yöneltilebilecek bir eleştiriyi temelsiz

[308] ROSENN, s. 19-20.

[309] Latin Amerikan devrimlerinin kısa sürmesi ve askeri darbelerle malul olması da güçlü kurucu lider eksikliğinden kaynaklanmıştır.

bırakacaktır. Gerek ATATÜRK sonrası dönem gerekse günümüzde cumhuriyetin monarşi karşıtlığını içeren negatif anlamına karşı monarşist herhangi bir toplumsal ve siyasi tabanın olmaması, karizmatik liderin kurumsallaşmayı tamamlayana kadar iktidarda kalmasıyla yakından ilgilidir.[310]

DAHL'ın ABD'nin kuruluşunun anayasal yönünü ele aldığı **Amerikan Anayasası Ne Kadar Demokratik?**[311] başlıklı kitabındaki değerlendirmeler de her iki devrimin karşılaştırılması için önemlidir. DAHL, anayasanın yapımı aşamasında MADİSON ve bazı arkadaşlarının sahip oldukları pek çok ilerici fikrin eyalet temsilcileri tarafından kabul edilmediğini hatırlatır. Bu ilerici görüşlerden, eyaletleri bir arada tutmak ve bağımsızlığı kazanmak için taviz veren MADİSON ve onun gibi düşünenler, ancak bu sayede minimum şartlarda anlaşma sağlayabilmiştir.[312] DAHL, ayrıca cumhuriyet kurulduktan sonra İngiltere'deki partilerin varlığından haberdar olan kurucuların, karşı tarafı organize bir şekilde harekete geçireceğinden çekinmeleri nedeniyle siyasi partilerin kurulmasının mümkün olmadığını da belirtir. Anayasadaki ikinci seçmen uygulaması da partilerin yokluğu nedeniyle konulmuştur.[313]

Kuruculardan muhafazakâr olanların siyasi partilerin kurulmasını istememeleri, sıradan insanlara iktidara erişim hakkı verilmesi halinde kendi çıkarlarına aykırı sonuçların ortaya çıkaracaklarından korkmalarıydı.[314] Hatta muhtemel muhalefeti engellemek için çıkarılan bir dizi yasa ve getirilen cezalar, iktidarın korkusunu yansıtmaktaydı.[315] Ancak bu korkular boşa çıkmıştır. ABD'nin kurulmasından on yıl

[310] ATATÜRK döneminde kurulan iki muhalefet partisinin kapatılması öncesi ve sonrası yaşanan hareket ve isyanların cumhuriyetin kaldırılması ile saltanata dönülmesini içeren yönleri de mevcuttur.
[311] How Democratic is the American Constitution.
[312] DAHL (2001), s. 13.
[313] Ibid., s. 30.
[314] Ibid., s. 24
[315] Ibid., s. 26.

sonra kurucu liderlerin partisi olan Federalist Parti bir kenara itilmiş ve onların çoğu henüz hayattayken Demokrat Parti işbaşına gelmiştir.

MADİSON ve JEFFERSON'ın kurdukları parti de iktidardaki Federalist Parti'nin içinden çıkmıştır. ABD, bir çiftçi ülkesi olarak kurulmuştu; büyük çiftliklere sahip seçmenler sayesinde iki partili sistem, kesintiye uğramadan devam edebilmiştir.

ABD'nin kuruluş dönemindeki bu panoramasından yaklaşık bir asır sonraki Türkiye'ye baktığımızda önemli benzerlikler görülmektedir: Muhalefet partilerinin kısa ömürlü olmalarına rağmen CHP'nin içinden çıkan bir grup 1946'da DP'yi kurmuş ve içinden çıktığı partinin elinden iktidarı almıştı. Çiftçilik de Türkiye'nin temel geçim kaynağıydı ve çiftçilerin oyları sistemin devamında belirleyici olmuştu. ABD'nin aksine Türkiye'de kendi toprağına sahip çiftçi sayısının az olması ve toprak reformunun anayasal bir hüküm olmasına rağmen CHP tarafından gerçekleştirilmemesi, çiftçilerin oylarının DP'ye yönelmesinde etkili olmuştur.

DAHL, ABD'de cumhuriyeti kuranları, ideal bir sistemin tanımını arayan filozof, siyaset teorisi kuramcısı veya yönetme yetkisine sahip filozof krallar değil, daha güçlü bir ulusal hükümet elde etmeye hevesli pratik adamlar olarak tanımlar:[316] *"Amerikan Anayasa Konvansiyonu 1820'de yapılmış olsaydı, müzakerelerden çok farklı bir anayasanın ortaya çıkacağından hiç şüphem yok... Bununla birlikte, delegelerin demokratik bir cumhuriyet için daha fazla destek ve daha az engel sağlamaya çalışacaklarından da makul ölçüde emin olabiliriz."*[317]

DAHL'ın da işaret ettiği gibi ABD'nin demokrasiye geçmeye başladığı 1820'lerde yapılmış bir anayasa nasıl kurucu anayasanın şartlarından farklı olacaktıysa,

[316] Ibid., s. 38.
[317] Ibid.

1950'lerin Türkiye'sinde kurulacak bir cumhuriyette yapılacak bir anayasa da 1924'Ten farklı olacaktı.

1923-1938 arası döneme yöneltilen temel eleştiriler, daha sonra bir kısmından vazgeçilen dinin "ibadat" bölümündeki reform denemeleri, yurttaşlık tanımı ve uygulamasındaki kabuller ve siyasi katılımdaki eksikliklerdir. Çalışmamız kapsamında anakronizme düşmeden bu bölüme ilişkin görüşümüz, tüm eksikliklerine rağmen cumhuriyetin hem bir yönetim biçimi olarak hem de cumhuriyetçilik ideallerini döneminin şartları dahilinde barındırmasıyla bir Türk cumhuriyetçiliğinden söz edilebileceğidir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan imparatorluk bakiyelerinden Almanya ve Avusturya, cumhuriyete geçişlerinin hemen ertesinde Nazizm diktatörlüğü ile karşılaşmış ve ancak II. Dünya Savaşını kaybetmelerinden sonra dikte ettirilen anayasalar ile cumhuriyete dönebilmişlerdi. Yunanistan, 1923'te ilan ettiği cumhuriyeti 1935'te monarşinin ilanı ile kaybetmiş, Bulgaristan bağımsızlığını kazandıktan sonra önce monarşi, ardından 1946'da cumhuriyetin ilanı ile rejim değişikliği yaşamış; ancak 1991'e kadar bir demir perde ülkesi olarak kalmıştır. Sovyetler Birliği 1917 Devriminden sonra cumhuriyet rejimine geçmiş, ancak 70 yıldan fazla tek parti diktatörlüğü altında cumhuriyetçi değerlerden yoksun bir şekilde yaşadıktan sonra parçalanmıştır. Irak, 1924'te monarşi ile yönetilen bir ülke iken II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1958'de bir darbe ile cumhuriyete geçmişse de diktatörlük yönetiminden kurtulamamıştır. Suriye, 1945'te cumhuriyet olarak bağımsızlığını ilan ettikten sonra peş peşe gelen askeri darbelerle iktidarın el değiştirmesiyle bir diktatörlük olmaktan kurtulamamıştır. İran ise uzun süren şah yönetimindeki monarşiden 1979 gibi oldukça yakın bir tarihte "devrim" ile cumhuriyete geçmiştir; ancak cumhuriyetçi ilkelerden yoksun bir dini rejim olarak dini liderlerin yönetimindedir.

Komşuları ve I. Dünya Savaşından sonra yıkılan imparatorluklar arasında sadece Türkiye -askeri darbelere rağmen- rejimini değiştirmeden cumhuriyet rejiminde kalabilmiştir. Bu sürecin ve başarının arkasında kurucu dönemdeki cumhuriyetçi kodların önemli payı vardır. DUVERGER'nin, Türk Devriminin demokrasiye evrilmesi üzerine görüşleri de bu kapsamda önemlidir. Cumhuriyetlerden çok partili demokratik siyasal hayata geçişin ancak bir süreç sonunda gerçekleşebileceğini savunan yazara göre Türkiye örneğinde çok partili ve serbest seçimli bir sisteme geçmenin *"nüfusun büyük çoğunluğunun cahil geri kalmış, okumaz, yazmaz olduğu feodal ve tarımcı bir ülkede"* hiçbir anlamı yoktur; zira erken geçilecek böyle bir yapı, büyük mülk sahipleri ve geleneksel şefler seçimlerde etkili olacak ve eski sistem devam edecekti.[318] Tek parti döneminde yapılan seçimlerin halk yığınlarının siyasi eğitimini sağlamaya, yurttaşları oy vermeye ısındırmaya, zaten teşekkül etmiş seçkinlerin feodallerin hizmetine katılmalarını önleyerek onları kucaklamaya yarayacağını belirten DUVERGER, ayrıca tek parti içinde gelecekteki birçok partinin çekirdeği olan çeşitli eğilimlerin oluşacağını görüşündedir.[319] Yazar, 1950 seçimlerinde muhalefetin zaferiyle "Türk diktatörlüğü[nün] batılı bir demokrasiye" dönüştüğünü, ancak DP'nin iktidara geldiğinde "bir geriye dönüşte bulunmaya ve kendi yararına bir birliği yeni baştan kurmaya" çalıştığını ve bu durumun da 1960 darbesine neden olduğunu görüşündedir.[320]

Gerçekten, ATATÜRK döneminde tek partili bir sistemin egemen olmasının istenmesi halinde bu hükmün anayasal dayanağının da olması icap ederdi. Oysa çok partili hayata geçildiği 1946 yılından DP iktidarının sona erdiği 1960 yılına kadar aynı Anayasa yürürlükteydi. Bir başka ifadeyle 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu yürürlükte

[318] DUVERGER (1965), s. 72.
[319] Ibid., s. 75.
[320] Ibid., s. 76.

kaldığı 1924-1960 yılları arasında hem tek partili hem de çok partili dönemin Anayasası olmuş ve tek partili bir sistemi içeren düzenleme de içermemiştir.[321]

Bununla birlikte Osmanlı'da 1840'tan itibaren yerel meclislerde yer alan temsilcilerin seçimle işbaşına geldiğini, yine kısa süreli 1. Meşrutiyet döneminde de ülke genelinde seçimler yapıldığına değinmek gerekir. II. Meşrutiyet'in ise gerek Bâb-ı Âli baskını, gerekse I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bu süreç kesintiye uğramış olsa da 1920'ye kadar şu ya da bu şekilde bir seçim kültürünün nüvelerinin oluştuğunu görmek mümkündür.

Cumhuriyetin kurulduğu tarihin dünyada demokrasinin/popülizmin yükseldiği, ancak cumhuriyetin çöktüğü bir döneme de denk geldiğini söylemeliyiz. Batı cumhuriyetlerinin Rönesans, reform, aydınlanma ve devrimler çağında birkaç yüzyılda ulaştığı yere, Türkiye'nin on beş senede ulaşması elbette mümkün değildi; devrimlerin peş peşe gelmesindeki kaygı da bu tarihi açığın kapatılması arayışının bir sonucudur. Gelen tepkileri de yine bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Sonuçta cumhuriyet gibi demokrasinin de kurumsal bir yapı olarak yerleşmesinin bir süreci gerektirdiği de görülmektedir ve bu süreç yaklaşık otuz yıl sonra meyvelerini verecekti. Bu anlamda tek parti dönemi paternalizminin, kurulan bir ulus için gerekli olduğu yadsınmamalıdır.[322]

[321] Buna karşın ÖZBUDUN (2012), s. 46'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve tek-parti rejiminin konsolide olması ile birlikte Atatürk'ün rejimin tartışmasız tek lideri haline geldiğini belirtir.

[322] OLDFIELD, ROUSSEAU'nun görüşünden hareketle paternalizmin kuruluş dönemlerindeki öneminde değinirken, amacın özgür ve özerk ahlaki varlıklar yaratmak olduğunu savunur: OLDFIELD, s. 153.

II. CUMHURİYET ANAYASALARINDA CUMHURİYETÇİLİK

A. GENEL OLARAK

Çalışmamızın bu bölümünde, ağırlıklı olarak 1961 ve 1982 anayasalarında cumhuriyetçilik ilkesinin nasıl yer aldığı incelenecektir. Daha önce izlenen usul doğrultusunda, önce cumhuriyet kavramının anayasalarda nasıl yer aldığı her iki anayasa çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenecek, yine anayasa metinlerinde cumhuriyet ile ilgili diğer hükümler ele alınacaktır. Daha sonra -çalışmamızda daha önce belirlenen- cumhuriyetçi ilkelerin anayasalara nasıl yansıdığı sırayla ele alınacaktır.

1950 yılında başlayan DP iktidarı, 1960 yılında askeri bir darbe ile sona ermiştir. Bu darbe, aynı zamanda 1924 Anayasası döneminin sonu demekti. Darbeden sonra yeni bir anayasa yapımına girişilmiş, 1971 muhtırası ile kısmen, 1980 askeri darbesi ile tamamen benzer şekilde anayasayı değiştirme yoluna gidilmiştir. Çalışmamızın sınırları uyarınca darbelerin sebepleri ve detayları incelenmeyecek, egemenlik, temsil ve anayasaların yapımındaki usul ele alınacaktır.

1960 darbesinden hemen sonra çıkarılan 1 Nolu Kanun ile geriye dönük hükümler içeren hükümler getirilmiştir.[323] Kanuna göre *"Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34 üncü maddesi ile Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak vazifesi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu… Türk Milleti adına harekete geçerek, Milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Milli Birlik Komitesine emanet etmiştir."*

[323] 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında Geçici Kanun, Resmi Gazete, 10525, (14 Haziran 1960) Kanun No: 1.

Milli Birlik Komitesi (MBK), TBMM'nin yeniden oluşmasına değin "Türk Miller adına hakimiyet hakkını" kullanacak, bu süre içerisinde Meclis'in tüm yetkileri de komiteye ait olacaktır. Komite, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi, yürütme yetkisini ise "Devlet Başkanınca" tayin edilecek bakanlar kurulu eliyle kullanacaktır. Komite, kanunda "Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi" olarak adlandırılmıştır. Devlet başkanlığını düzenleyen kanunun 17. maddesi uyarınca komitenin başkanı devlet başkanı ve başkumandandır, hükümlüleri affedebilir. Görüldüğü üzere cumhurbaşkanı sıfatını kullanmayan devlet başkanı, onun tüm yetkilerine sahip oluyordu.

Benzer hükümlere, 1980 darbesinden sonra çıkarılan 2324[324] ve 2356[325] sayılı kanunlarda da rastlanır. 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanunda ordunun *"Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile hareket ederek"* yönetime el koyduğu belirtiliyordu. TBMM'ye ait olan tüm görev ve yetkiler Milli Güvenlik Konseyince (MGK) cumhurbaşkanına ait görev ve yetkiler de MGK ve "Devlet Başkanı" tarafından kullanılır. Konsey tarafından kabul edilen kanunların Anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyeceği gibi kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptali de istenemez.

1960 ve 1980 darbelerinin ardından çıkarılan *kanunlardaki* ortak hükümleri şöyle değerlendirebiliriz: Bir kere ordu, kanunun verdiği yetkiyle Türk Milleti adına hareket ediyordu.[326] Cumhuriyeti korumak için "geçici olarak" cumhuriyetin tüm ilkeleri göz ardı ediliyor, yasama ve yürütme yetkisi bir cuntaya veriliyordu. Üstelik bu yetkiler

[324] Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 17145, (28 Ekim 1980) Kanun No: 2324.

[325] Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 17188 (mükerrer), (12 Aralık 1980) Kanun No: 2356.

[326] Ordu dahilî hizmet kanunu, Resmi Gazete, 3031, (18 Haziran 1935) Kanun No: 2771. Kanunun 34. maddesinin o zaman yürürlükteki hali şöyledir: "Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve teşkilâtı esasiye kanunile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lâzımgelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır.
Bu kanunun kabul edildiği TBMM oturumunda madde hakkında herhangi bir söz alınmadığı gibi önerge de verilmemiştir: TBMM Zabıt Ceridesi, Otuz altıncı İnikad, 1. Celse, 10.06.1935, Devre V, Cilt: 4, s. 97.

kanun ile düzenleniyordu. Cunta, vereceği kararlardan dolayı sorumlu olmayacak, kanunların ve kararnamelerin anayasaya aykırılığı öne sürülemeyecekti. Kanaatimizce bir rejim olarak cumhuriyetin halen tartışılan yönlerinin temeli darbelerde yatmaktadır. Cuntaların izlediği yöntem şöyledir: Usulünce yürürlüğe konulmuş anayasayı "cumhuriyeti korumak" gerekçesiyle, Türk Milleti adına ihlal etmek, tüm yetkileri kendinde toplamak ve bu suretle müzakeresiz bir anayasa yapmak.[327] Birbiri ardında tekrar eden üç askeri müdahale ile cumhuriyetçiliğin ilkeleri ve cumhuriyetin taşıması gereken tüm nitelikler ihlal edilmiştir. Her ne kadar üç müdahale "geçici" nitelikte görünse de etkileri sonuçları itibarıyla kalıcı olmuştur. Bir cumhuriyette siyasi bunalımların müzakere yoluyla çözülmesi gerekirken "şartların olgunlaşması bekleyen" askeri müdahaleler, sivil müzakerenin yolunu tıkamış ve uzlaşma kültürünün gelişmesini engellemiştir. Yine siyasete müdahale kapsamında partilerin kapatılması, partilerin sürekliliğini engelleyerek temsilde parçalı bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Partilerin bölünmesinin adeta teşvik edilmesi de siyasi yelpazenin dengeli bir şekilde temsilini de engellemiştir. Sonuç olarak, anayasanın yapımında halkın temsilcilerinin katılımı gibi olağan bir yöntemi yerine dar ve sınırlı bir grupla yetinilmesi, 1961 ve 1982 anayasalarının meşruiyetini sorgulanır hale getirmiştir.[328]

1920'den itibaren egemenliğin millete ait olduğu ve milletin kendi kaderini kendisinin tayin edeceği ilkesiyle başlayan cumhuriyetçi ideal, 1960, 1971 ve 1980'de kesintilere uğramasaydı, cumhuriyetçilik açısından getireceği sonuçlar ne olurdu? Tarihin seyri, "keşke" ve "acaba" ibareleriyle değiştirilemeyeceği için bu soru yanıtsızdır; ancak siyaset, darbelerle kesintiye uğramadan normal seyri içerisinde

[327] DEBRAY, s. 18: cumhuriyet ile demokrasiyi karşılaştırırken darbelere şöyle değinir: "Gerçekten hasta bir cumhuriyetin varacağı yer kışladır... Huzursuz, rahatsız cumhuriyetlerin yolunu otoriteci eğilimler, uysal demokrasilerin yolunu ise demagojik eğilimler gözler."

[328] Bu anayasaların halkoylaması ile kabul edilmesi, cumhuriyetçi anlamda bir onay anlamına gelmemektedir. Müzakere edilmeden silahların gölgesinde yapılan bir halk oylaması sayısal sonuçları geçerli olsa da bu anlamda maluldür.

sürdürülseydi, daha gelenekselleşmiş bir anayasal yapının oluşacağından da söz etmek mümkündür.

B. ANAYASALCILIK VE YARGISAL DENETİM

1961 ve 1982 Anayasalarında cumhuriyetçiliğin unsurlarından anayasalcılık ve yargısal denetimin inceleneceği bu başlık altında, öncelikle cumhuriyet kavramının her iki anayasada nasıl yer aldığı ve cumhuriyetin nasıl vasıflandırıldığı ele alınacaktır. Daha sonra anayasalcılık ilkesinin temel unsurları incelenecektir.

1. Değişmez İlke: Cumhuriyetin İçeriği ve Yargısal Denetimi

a) 1961 Anayasasındaki Düzenleme

1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu 1. maddesinde Türkiye Devletini *cumhuriyet* olarak tanımlamıştır. 1961 Anayasasının resmi adı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" olarak belirlenmiştir.[329] 1921 ve 1924 uygulamasından farklı olarak Anayasanın bir başlangıç metni vardır.[330] Anayasanın başlığına MBK üyeleri tarafından "2. Cumhuriyet" ibaresi eklenmesi önerilmişse de bu teklif reddedilmiştir.[331] MBK Başkanı Cemal GÜRSEL, yaptıkları ihtilal ile birinci cumhuriyetin sona erdiğini savunur: *"Büyük bir hâdise olmuştur. Demokrat Parti idarecilerinin pespaye hareketleri ile*

[329] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmi Gazete 10859, (20 Temmuz 1961), Kanun No. 334; Bu başlığın nasıl olacağı hususunda "Türkiye Anayasası" olması gibi teklifler yapılmış, ancak kabul edilmemiştir: Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Seksen Birinci Birleşim, 9.5.1961, I. Oturum, s. 3 vd.

[330] Anayasaya bir başlangıç, önsöz konulması teklifi, Temsilciler Meclisi görüşmeleri esnasında yapılmıştır. Anayasa komisyonu, kendilerinin böyle bir başlangıç yazmayı meclise bıraktıklarını açıklamıştır. Temsilciler Meclisinde görüşülecek metnin son hali Milli Birlik Komitesinin toplantısında oluşturulmuştur: Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Otuz dördüncü Birleşim, 30.3.1961, 1. Oturum, s. 366 vd.

[331] Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Seksen Birinci Birleşim, 9.5.1961, I. Oturum, s. 3-4.

Birinci Cumhuriyet sona ermiştir. Bunun sonunda ikinci Cumhuriyet kurulmuştur. *Birinci Cumhuriyette biz ideal olarak, sembol olarak Atatürk'ü alıyoruz. Ama biz, ideal olarak, idareyi Atatürk'ün kabul etmiş olduğu eser olarak kabul ettiğimiz içindir ki, bu büyük eserin parçalanmasına müsaade etmediğimizden dolayı* ***bu ihtilâli Birinci Cumhuriyetin devamını kabul ediyoruz. Fakat tarihi yazanlar bunu ikinci Cumhuriyet olarak yazacaklardır****."*[332] GÜRSEL aynı konuşmasında, Fransız V. Cumhuriyeti'nin yakın zamanda kurulduğunu ve bu geleneğin Fransızlarda mevcut olduğunu değinir.[333]

Cumhuriyet ibaresi, Anayasanın "Devletin şekli"[334] kenar başlığına sahip 1. maddesinde, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan aynen alınmıştır. Anayasa Komisyonunun madde gerekçesinde bu hükmün korunma nedeni şöyle açıklanır:

> "1924 Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilmez 1. maddesinin tekrarıdır. Bu hüküm halen yürürlüktedir ve gerek müzakeresinin gerek oylanmasının söz konusu edilemiyeceği aşikârdır.. Bu madde, Türkiye Cumhuriyeti adı ile bir Devletin kuruluşunu, bu Devletin ve Hükümetinin şekillerini tesbit etmektedir. Türkiye Cumhuriyetinin her türlü saltanat, şahıs ve zümre

---

[332] Ibid., s. 6. (vurgular bana aittir).

[333] Ibid.; Buna karşın Temsilciler Meclisi'nde anayasa maddelerinin müzakeresinde 1. Madde hakkında konuşan komisyon başkanı Turan GÜNEŞ, 2. Cumhuriyet ibaresine karşı çıkmıştır: "Türkiye'de Cumhuriyet bir defa kurulduktan sonra, başka memleketlerde olduğu gibi peşipeşine cumhuriyetler kurulmayacaktır… Türkiye'ye ihtilâl yeni bir cumhuriyet getirmiş değildir. Ve Türkiye'de ihtilâl, Yüksek Meclisinize yeni bir cumhuriyet kurma vazifesini de vermiş değildir. Bu bakımdan çok defa yeni bir anayasayı ifade etmek için kullanılan ikinci cumhuriyet mefhumunu komisyonumuz hukukî realitelere, hukukî ifadeye pek uygun telâkki etmemektedir…. Yeni Anayasa yapmakla mükellefiz. Yeni bir cumhuriyet kurmakla değil! Türkiye Cumhuriyetinin ikinci anayasasını yapıyoruz. Fakat cumhuriyet tektir ve ebedîdir, kanaatini taşıyoruz." Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Kırkıncı Birleşim, 07.04.1961, I. Oturum, s. 667.

Anayasanın başlığında yer almayan "2. Cumhuriyet" ibaresi, gerek 1961, gerekse 1982 Anayasası dönemlerinde bazen bu bağlamda, bazen de genel olarak Atatürk dönemi/Kemalizm'i 1. Cumhuriyet olarak sayarak alternatif anayasal projeleri 2. Cumhuriyet olarak adlandırmışlardır: Adlandırma için: ESEN, Bülent Nuri. Türkiye'de Anayasal Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1968, Cilt: 25, Sayı:1, s. 44; diğer söylem için Bkz.: ALTAN, Mehmet. **İkinci Cumhuriyet'in Yol Hikâyesi**. Hayykitap, İstanbul, 2008.

[334] 1. madde kenar başlığında cumhuriyeti "Devletin şekli" olarak tanımlayan ibare, 9. maddede "devlet şekli" olarak yer almıştır. Kenar başlıktaki "Devletin biçimi" ibaresinin lafzi ve semantik içeriği hakkında Bkz: OKUTAN, s. 238-240.

hâkimiyeti şekillerini reddeden demokratik bir Devlet olduğunu bu madde açıklamaktadır."[335]

1. madde, Temsilciler Meclisi ve MBK'da tartışılmadan kabul edilmiştir. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu için yaptığımız değerlendirmeler, 1. Madde için de geçerlidir. Ancak gerekçede, hem cumhuriyetin monarşinin zıddı olması şeklinde negatif anlamına yer verilmiş[336] hem de "Türk Devriminin hukuki ifadesidir" ve "demokratik bir Devlet" denilerek anlama biraz daha içerik kazandırılmak istenmiştir.

Devletin biçimi cumhuriyettir: *"**Türkiye Devleti** bir **Cumhuriyettir**."* Maddenin lafzı uyarınca cumhuriyet, devletin bir özelliğini belirtmektedir. Ancak 2. maddede "Cumhuriyetin nitelikleri" kenar başlığı altında "***Türkiye Cumhuriyeti**, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk **devletidir**"* hükmüne yer verilmiştir. Bu kez cumhuriyet ve devlet yer değiştirmiş ve cumhuriyet devlet olarak tanımlanmıştır.[337] 3. madde "Türkiye Devleti" ibaresine dönerek onun *"ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün"* olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet ve devlet kelimelerinin bu değişken kullanımı 1982 Anayasasında da karşımız çıkacaktır.

Şu halde Anayasanın 1. maddesinde cumhuriyetin bir tarifi yapılmamakla birlikte, kenar başlığı ve madde gerekçesi dikkate alındığında, cumhuriyetin niteliklerinin 2. maddede sıralandığını görmekteyiz. Buna göre cumhuriyet, insan haklarına ve

---

[335] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu** (5/7), s. 9; Komisyonun genel gerekçesinde ise daha ayrıntılı bir açıklama vardır: "1921 metninin bâzı maddelerini değiştiren 1923 tarihli Kanunun birinci maddesi, Cumhuriyeti, Türkiye Devletinin Hükümet şekli olarak kabul etmiştir. 1924 metni ise, birinci maddesinde, Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğunu ifade etmiştir. Bu maddenin müzakereleri sırasında Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbata Muharriri, Cumhuriyetin, yalnız Hükümeti değil, aynı zamanda Devleti de ifade ettiğini ve bundan bilhassa demokratik bir cumhuriyeti kasdettiğini anlatmak istemiştir. Komisyon, Türk Devriminin gerçek bir ifadesi olan bu kurucu hükmü aynen ve tasarının ilk maddesi olarak muhafaza etmiş. Dokuzuncu madde ile de Cumhuriyetin tadil edilmezliği hükmünü koymuştur. Bu suretle, bu Anayasa ile kurulacak siyasî sistemin büyük bir devrim -hareketinin müspet ve medenî eseri olan, Türkiye Cumhuriyetinin devam etmekte olduğu gösterilmek istenmiştir." Ibid., s. 5.

[336] TANÖR, Bülent. **İki Anayasa**. Beta Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 1994, s. 166.

[337] AKAL ve OKUTAN da benzer değerlendirmelerde bulunmuştur: OKUTAN, s. 242.

başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti niteliklerine sahiptir. Komisyonun hazırladığı metin, Temsilciler Meclisi'nde son halini almıştır. Anayasa komisyonunun hazırladığı ilk metnin gerekçesinde *cumhuriyetin demokratik niteliği* şöyle açıklanmıştır: *"Halk iradesi ve halk idaresine dayanır. Milletin kendi kendisini idare etmesi esası kabul edilmiştir. Demokratik tâbirine, aynı zamanda 'Hukuk Devleti prensiplerine riayet etme esası' da dâhildir."*[338] Şu halde gerekçeye göre cumhuriyetin demokratik niteliği, aynı zamanda hukuk devletinin ilkelerini de içermektedir. Cumhuriyet-demokrasi ilişkisi, şekil-içerik olarak nitelendirilmiş; demokrasinin tanımı halkın iradesi ve idaresine dayanan, milletin kendi kendisini idare etmesi esası şeklinde yapılmıştır. Çalışmamızın önceki bölümünde cumhuriyet-demokrasi ilişkisinde, anayasa metinlerinde demokrasinin, cumhuriyetçi temel düzenin bir biçimi olarak yer aldığını ve ikisinin bir arada yaşayabileceğini belirtmiştik. Komisyon metninde, milletin kendi kendisini yönetmesi demokrasinin bir niteliği olarak tarif edilmiş ve demokrasinin "kimin yöneteceği" sorusunun karşılığındaki anlamı tercih edilmiştir.

Demokrasi, Başlangıç metninde de aynı anlamda yer almış, ayrıca siyasi partilere ilişkin düzenlemelerin "demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla" düzenleneceğini içeren 57. maddesi ile 96. maddedeki cumhurbaşkanının yemininde yine 2. maddedeki anlamıyla kullanılmıştır. *Demokrat* kelimesi ise hem "demokratik düzen" "demokratik esaslar" gibi sıfat anlamıyla da kullanılmıştır.

Yukarıdaki metinsel tasnifin yapılması, *demokrasi* ibaresinin ilk defa 1961 Anayasasında kullanılmasındandır. Daha önceki anayasa metinlerinde *halk egemenliği* bu anlama yakın bir şekilde kullanılmışsa da demokrasinin hem başlangıç hem de cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılması bir ilktir.

[338] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 9.

Cumhuriyet ve demokrasi kavramlarının anayasada birlikte yer alması[339] ve cumhuriyetin niteliklerinin açıkça belirtilmesi, her ne kadar gerekçede monarşinin zıddı olduğu şeklindeki negatif anlamına vurgu yapılmışsa da cumhuriyetin bu anlamı aşan bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir. Şayet gerekçede belirtildiği üzere cumhuriyetin "her türlü saltanat, şahıs ve zümre hâkimiyeti şekillerini reddeden" *negatif* anlamında kullanıldığını kabul edersek, o halde anayasa metninde "cumhuriyet" ibaresinin diğer maddelerde tekrarlanmasına gerek yoktu. Bu nedenle anayasanın diğer maddelerinde yer verilen cumhuriyet kavramından hareketle bu maddelerde cumhuriyetin *pozitif* anlamıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin Anayasanın yasama, yürütme ve yargı organlarını düzenlediği Üçüncü Kısmı "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu" şeklinde başlıklandırılmıştır. Bu nedenle gerek Genel Esaslar gerekse diğer bölümlerdeki anlamlarına bakılarak dahi anayasa koyucunun cumhuriyet ibaresini sadece negatif anlamıyla kullanmadığı anlaşılmaktadır.

1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu, sert bir anayasa niteliğindeydi: 102. madde uyarınca anayasada değişiklik yapılması için teklifin Meclis tam üyesinin en az üçte biri tarafından imzalanması, kabul edilmesi için de üye tam sayısının üçte iki oy çokluğu gerekmekteydi. Metnin sertliği aynı maddede, değiştirilmeyecek hükümle de kendini göstermiştir: *"İşbu kanunun şekli Devletin Cumhuriyet olduğuna dair olan birinci*

[339] OKUTAN, bu iki kavramdan sadece birine yer vermenin yeterli olduğu görüşündedir: s. 251-252; Buna karşın örneğin **Avusturya Anayasasının** 1. maddesi "Avusturya demokratik bir Cumhuriyettir. Kanunlar yetkisini halktan alırlar." şeklinde, yine **Federal Almanya Anayasasının** 20/1. maddesi "Almanya Federal Cumhuriyeti, demokratik ve sosyal bir Federal Devlettir." **Fransa Anayasasının** 1. maddesi "Fransa, bölünmez, laik, demokratik sosyal bir Cumhuriyettir." **İtalya Anayasasının** 1. maddesi de "İtalya çalışma üzerine kurulu bir demokratik Cumhuriyettir" şeklindedir.

YAYLA, cumhuriyet ve demokrasinin Türk anayasal gelişmesi sürecinde zorunlu birliğini savunur: ""Türkiye'de Cumhuriyet, demokratiklik ilkesinden; bu ilke de hukuk devletinin güvencesinden ayrı düşünülemez. Başka bir ifade ile, Cumhuriyet, önce hanedanı reddeden 'hükümet şekli' iken, 1924 Anayasası ile 'aynı zamanda' demokratik devlet şeklini; 1961 Anayasası ile de demokratik devletin gerçekleşme aracı ve güvencesi olan hukuk devletini de kapsar hale gelmiştir." YAYLA, Yıldızhan. **Anayasa Mahkemesine Göre Cumhuriyetin Özü**. İçinde: Hıfzı Timur'un Anısına Armağan, İstanbul, 1979, s. 1013.

maddesinin tâdil ve tağyiri hiçbir suretle teklif dahi edilemez." Bu hüküm ile devlet şeklinin niteliği değiştirilemez şekilde korunmuştur.

1961 Anayasası, 9. maddesi ile benzer şekilde *"Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez"* hükmüne yer vermiştir. Madde gerekçesinde komisyon, sadece "*Eski Anayasanın ilgili maddesi genel esaslar arasına alınmak suretiyle, değişmezliğin temel mahiyeti belirtilmek istenmiştir"* açıklamasını yapmış ve maddenin anayasadaki yeri genel esaslara alınmıştır.

Anayasaların değiştirilemez hükümleri ihtiva etmesi sadece Türkiye'ye ve 1924 ve 1961 anayasalarına özgü değildir. Karşılaştırmalı anayasa hukukunda **ewigkeitsklausel**[340] veya **eternity clauses** (guarantee clause) terimleriyle yer alan değişmezlik ilkesi[341] (yasağı) ile bazı önemli temel ilkelerin anayasa değişikliği dışında tutulmasını amaçlanmaktadır.

Her ülkenin anayasasında değişmezlik hükümleri farklı değerleri veya ilkeleri korumayı amaçlar; cumhuriyeti, monarşiyi, federalizmi, toprak bütünlüğü, sekülarizm ya da dini hükümleri gibi. Türkiye'de 1924'ten beri anayasalarda yer alan ve devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna ilişkin hükmün değiştirilemez kabul edilmesi ilkesi, dünya genelinde yüzden fazla cumhuriyet anayasasında yer almaktadır.[342] Türkiye'deki düzenlemeye benzer şekilde Fransız Anayasasının 89., İtalyan Anayasasının 139. ve Federal Alman Anayasasının 79. maddelerinde de cumhuriyet niteliğinin değiştirilmesi

[340] Almanca kaynaklarda **Ewigkeitsgarantie** olarak da kullanılmaktadır.

[341] GÖREN, bu terimin yanı sıra "sonsuzluk güvenceleri" "sonsuzluk garantileri" terimlerini tercih etmektedir: GÖREN, Zafer, **Anayasalarda Sonsuzluk Güvenceleri**. İçinde: Ed. EROĞUL, Cem. ERTUĞRUL, İlter. ESEN, Selin, SAĞLAM, Fazıl. SEVİNÇ, Murat. Mümtaz Soysal'a Armağan. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 293-308; GÖREN, Zafer. **Anayasa Koyan Erk ve Anayasa Değişikliklerinin Sınırları**, İçinde: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009, Yıl: 8, Sayı: 16, s. 1-15.

[342] ROZNAI'den Aktaran SUTEU, Silvia. **Eternity Clauses in Democratic Constitutionalism**. Oxford University Press, 2021, s. 22

yasaklanmıştır.[343] ABD Anayasasının IV. maddesinin 4. bölümünde de cumhuriyetin yönetim şekli olduğu garanti altına alınmıştır. Latin Amerika ülkeleri de ABD'yi takip ederek 19. yüzyılda bu hükümlere anayasalarında yer vermişlerdir.[344]

Değiştirilemez hükümler sadece cumhuriyet anayasalarında yer almaz, monarşi ile yönetilen ülkelerin anayasalarında da benzer hükümler vardır.[345] Bu hükümler, monarşinin (Tayland'da ayrıca demokrasinin) değiştirilemeyeceği şeklindedir. Ancak monarşik hükümet sistemlerinin değiştirilemezliği hakkındaki hükümler, halkın anayasa yapma gücünü kısıtlamaktan ziyade hükümdarın ve hükümetinin gücünü korumayı amaçlar; bir başka deyişle özü itibariyle demokratik nitelikte olmayıp cumhuriyetlerin aksine iktidardaki gücün sınırlandırılmasını amaç edinmez.[346]

Cumhuriyet anayasalarında yer alan değiştirilmez hükümler, salt monarşiye dönüş riskine karşı getirilmemiştir; onu başka bir tür rejime dönüştürmek için yapılacak herhangi bir girişime karşı da alınmış bir önlemdir. Örneğin devlet başkanlığının kişisel bir diktatörlüğe dönüşme riski veya görev süresinin uzatılması şeklinde ihlalin örtülü ve dolaylı yollardan yapılması da cumhuriyetin değişmez niteliğine aykırı olarak değişmezlik hükümleri engeline takılacaktır.[347]

Bu kapsamda yargısal denetim, cumhuriyet için en önemli koruma aracı olmaktadır. Ancak açıkça monarşiye geçiş talebi dışında kalan değişiklik

[343] Ibid.; GÖREN (2009a), s. 295.

[344] Kolombiya 1830 Anayasasının 164. maddesi, Dominik Cumhuriyeti 1865 Anayasasının 139. maddesi, Ekvador 1843 Anayasasının 110. maddesi ve Venezüella 1830 Anayasasının 228. maddesi: SUTEU, s. 22.

[345] Bahreyn Anayasasının 120 (c) maddesi, Kamboçya'nın 153. maddesi, Fas'ın 175. maddesi ve Tayland'ın 255. maddesi.

[346] Ibid., s. 24.

[347] BARANGER, Denis. **The Language of Eternity: Judicial Review of the Amending Power in France (or the Absence Thereof)**. İçinde: Israel Law Review, Yıl: 2011, Sayı: 44.3 s. 404.

denemelerinde, mahkemelerin, cumhuriyete verdikleri anlam üzerine kendi ideolojik taahhütlerini empoze etmeye kendilerini yetkili görmesi riski de mevcuttur.[348]

Çalışmamızın ikinci bölümünde, anayasalcılık ilkesi incelenirken, cumhuriyetçi bir hukuk sisteminin niteliklerini, halk egemenliği, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargı yoluyla adalete ve kamu yararına hizmet olarak tanımlamıştık. 1961 Anayasasında kuvvetler ayrılığı ilk defa anayasaya girmiştir. Anayasa Komisyonu Gerekçesinde, milli hâkimiyetin kullanılış şekillerinden temsili rejim üzerinde karar kılındığı ve hükümet sistemleri arasında bir tercih yapılarak kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan parlamenter sistemin benimsendiği belirtilir.[349] Anayasanın 4. maddesinde *"Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır"* hükmü ile 1921 ve 1924 rejiminde benimsenen kuvvetler birliğinden vazgeçilmiştir. Bununla birlikte yasama ve yargı hâlâ bir yetki iken, yürütme, "görev" olarak tanımlanmıştır. Hukukun üstünlüğü ve anayasanın bağlayıcılığı ilkeleri de ilk defa 1961 Anayasasında yer almıştır; şöyle ki, 8. maddenin *"Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır"* şeklindeki ikinci fıkrası ile Anayasa, Meclis ve diğer organların üstüne çıkarılmıştır.[350] Ayrıca kurulan Anayasa Mahkemesine 147. madde ile kanunların ve TBMM İçtüzüklerinin Anayasaya uygunluğunu denetleme görevi de verilmiştir.

1961 Anayasası böylece 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun 1950-1960 DP iktidarı döneminde denetimsiz şekilde kullanımının tekrarlanmasını engelleyecek yeni cihazlarla donatılmıştır. Anayasa, keyfiliğe ve tahakküme yol açma risklerine karşı çift

[348] SUTEU, s. 25; Bu konu bu bölümde anayasa yargısı işlenirken ele alınacaktır.
[349] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 4.
[350] TANÖR (1994), s. 20.

meclis sistemini de hayata geçirmiştir. 1961 Anayasasının anayasalcılık ile ilgili özelliklerine değindikten sonra yargı denetimi ile ilgili düzenlemelerini ele alacağız.

Yargısal denetim, cumhuriyetçilikte hukuki anayasalcılığın vazgeçilmez bir unsurudur. Gerçekten, cumhuriyetin temel özelliği, yasaların hakimiyetidir.[351] Bu husus kuvvetler ayrılığı anlayışında da kendisini gösterir. Popülizm yanlıları, güçlü bir kuvvetler ayrılığını savunarak yasaları sadece halkın temsilcilerinin yapmasını ister. Dolayısıyla yasa yapma gücünün hiçbir zaman başka yere, özel olarak da hiçbir zaman seçilmemiş kişilerin ellerine verilmemesi gerekir. Ancak cumhuriyetçi düşünce, bu anlayışa karşıdır. Öncelikle cumhuriyetçiler, kuvvetler ayrılığının daha yumuşak bir şekilde kabul ederler; aksi halde sert bir kuvvetler ayrılığı, çoğunluğun iradesini başkalarına dayatması, yani tahakkümüyle neticelenebilir.[352] Diğer yandan sistemin çoğunluk iradesine karşı görece dayanıklı kılınması zorunluluğu da yargısal denetimin dayanaklarındandır.[353] Bu çıkarımdan varılabilecek bir başka sonuç, yasayı yorumlarken mahkemelerin önemli bir oranda -negatif- yasa yapma gücünü üstlenmesidir.

Cumhuriyetçi düşüncenin çoğunlukçu popülizme karşı çıkışının bu temel argümanı, çoğunlukçu yönetim anlayışının sonuçlarını engellemek için anayasa koyucuyu bir anayasa mahkemesi kurulmasına sevk etmiştir. Şu halde cumhuriyetçi idealde anayasalcılığı gerçekleştirecek araçlar; yargı denetimi, sistemin kişilerin değil hukukun düzeni olması; kuvvetler ayrılığı ve sistemin çoğunluk iradesine karşı görece dayanıklı kılınması gerektiğidir.[354] Ancak yargısal denetim, yasama ve yürütme kapsamında devlet faaliyetlerinin bireylere dayatılmasını sınırlıyorsa kabul edilecektir. İşte Türk Anayasa Mahkemesini incelerken de mahkemenin yorumunun hakları daraltıcı mı, yoksa genişletici mi olduğu ya da yargısal denetimin çoğunluğun

[351] PETTIT, s. 60.
[352] Ibid., s. 237.
[353] Ibid., s. 230.
[354] Ibid.

tahakkümünü engelleyip engellemediği ve azınlıkları koruyup korumadığı belirleyici özellikler olacaktır.

TANÖR, Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Yüksek Hâkimler Kurulunun kurulmasının yanında idarenin bütün eylem ve işlemlerinin Danıştay denetimine tabi kılınması ile anayasanın demokratik hukuk devleti ilkesinin somutlaştığını söylerken, bu yeniliklerin yargı lehine yapılması ile siyasi karar organlarına karşı görece anayasanın gözde organı olan yargının kârlı çıktığını savunur.[355]

1961 döneminde AYM'nin verdiği kararlardan çalışmamız kapsamında parti kapatma kararları ile cumhuriyet kavramını nasıl ele aldığını inceleyeceğiz. 1961 Anayasasının 147. maddesinin 1. fıkrasının ilk hali *"Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasaya uygunluğunu denetler."* şeklindedir. Bu hüküm, 1971 yılında yapılan değişiklik ile *"Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin Anayasa'ya,* ***anayasa değişikliklerinin*** *de Anayasa'da gösterilen* ***şekil*** *şartlarına uygunluğunu denetler."* şeklinde değiştirilmiştir.[356]

Görüldüğü üzere metnin ilk halinde AYM'nin sadece kanunların ve TBMM içtüzüklerinin denetiminde yetkisi vardır. 1971 değişikliği ile anayasa değişikliklerinin *şekli* denetimi de AYM'nin görevleri arasında sayılmıştır. Anayasa koyucuyu bu değişikliğe götüren saik, AYM'nin kendisini anayasa değişikliklerini şekil ve esas yönünden incelemeye yetkili gördüğü 1962-1971 dönemi olmuştur. Ancak yapılan değişikliğe rağmen mahkeme, anayasa değişikliklerini şekil ve esas yönünden incelemeyi sürdürmüştür.

[355] TANÖR (1994), s. 23.

[356] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkında Anayasa Değişikliği, Resmi Gazete 13964, (22 Eylül 1971), Kanun No. 1488.

Çalışmamız kapsamında, AYM'nin 1961 Anayasası döneminde *cumhuriyet* kavramını nasıl ele aldığına gelince, değişmez hükümlerin yargısal denetimi konusunda iki görüş olduğunu söyleyebiliriz. İlk görüş, hukuki anayasacılık kapsamında anayasa değişikliklerinin değiştirilemez hükümler yönünden incelenebileceği yönündedir. Bunun karşısındaki *political question* (siyasal sorun doktrini) olarak tabir edilen görüş, bir yandan siyasal anayasacılığın ilkelerine işaret etmekte, diğer taraftan -bu konuda- yargısal denetimden kaçınmaktadır. Örneğin Federal Yüksek Mahkeme, önüne gelen davalarda, ABD Anayasasının IV. maddesinin 4. bölümündeki *"Birleşik Devletler bu Birlikteki her eyalete Cumhuriyet türü yönetim şeklini garanti edecek"* hükmünü kendisi tarafından değerlendirilemeyeceğine ve özellikle, bir eyalet hükümetinin biçim olarak cumhuriyetçi olup olmadığını belirlemenin Kongrenin münhasır yetki ve görevine sahip olduğuna karar vermiştir.[357] Mahkemenin bu tutumu, 1849 yılında verdiği Luther v. Borden kararı[358] ile başlamış ve istisnalar dışında kadar devam etmiştir. Mahkeme, istisnai olarak Kongrenin yasama yetkisini özel bir gruba devretmesini kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı bularak iptal etmiş, ancak garanti maddesinin kadınlara oy hakkı gerektirmediğine, belediye sınırlarının eyalet yasama organı yerine eyalet mahkemeleri tarafından belirlenmesinin garantiyi ihlal etmediğine de hükmetmiştir.[359] Mahkeme, kalıcı bir askeri hükümetin bu maddeyi ihlal edeceği gibi bazı kararlarında hangi eylemlerin garanti şartını ihlal edeceğine örnek vermekle yetinmiştir. Mahkeme, uyguladığı siyasal sorun doktrinini hiçbir zaman kesin gerekçelerle açıklamamakla birlikte, bu aracı tartışmalara karışmaktan kaçınmada kullanagelmiştir. Garanti şartı, Madisoncu anlayışta iki farklı özelliğe sahiptir: İlki,

[357] BERG, Thomas C. **The Guarantee of Republican Government: Proposals for Judicial Review**. İçinde: The University of Chicago Law Review, Yıl:1987, Cilt: 54, Sayı:1, s. 208.

[358] Luther v. Borden 7 Howard (48 U.S.) 1 (1849); Kararın ayrıntıları için Bkz.: WIECEK, William W., "Judicial Review". İçinde **Encyclopedia of the American Constitution**, Edited by LEONARD W. Levy and KARST Kenneth L. (WINKLER, Adam, associate editor for the second edition), Second Edition, Macmillan, 2000, s. 1652-1653.

[359] BERG, s. 213-214.

hükümetteki karar vericilerin halka karşı hesap verilebilirliği ve sorumluluğuna dair olup kurucuların bu madde ile monarşiyi veya aristokrasinin yasaklanacağı yönündeki niyeti açıkça görülmektedir. İkinci değer ise hükümet kararlarının, güçlü özel grupların çıkarları yerine müzakereci bir şekilde kamusal değere atıfta bulunarak alınmasıdır.[360]

Türkiye'de ise AYM, 1961 Anayasasının gerek ilk hali, gerekse 1971 değişikliklerinden sonra, cumhuriyet kavramını salt negatif anlamıyla ele almamıştır. Mahkeme, 1971 değişikliği öncesinde 1963 yılında verdiği bir kararla cumhuriyet kavramının neyi dışladığını açıklamıştır.[361] Mahkeme önüne gelen iptal başvurusu, 765 Sayılı Türk Ceza Kanununun (TCK) 141 ve 142. maddelerinde düzenlenen, sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya matuf cemiyetleri kurmaya teşebbüs edenler hakkında ceza öngören hükmünün anayasanın kanunsuz suç olmaz hükmünü düzenleyen başta 33. maddesi olmak üzere Anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla ilgilidir. AYM, davacının tezlerinden hareketle önce sosyalizm ve komünizm gibi ideolojilerin amaçlarını tahlil etmiş, daha sonra bu ideolojilerin Anayasa ile ilişkisini irdelemiştir: *"Türkiye Cumhuriyeti, saltanat, zümre ve sınıf hâkimiyeti şekillerini reddeden demokratik bir devlet biçimidir. Bu esası, Anayasa'nın 1. maddesinin gerekçesinde bulduğumuz gibi, 2. maddesinde belirtilen Türkiye Cumhuriyetinin niteliklerinde de bulmaktayız."*[362] Mahkeme bu maddelerin tarihi, lafzi ve amaçsal yorumu sonucunda, bir sınıfın, diğer bir sınıfa tahakkümünü Anayasaya aykırı bulmuştur: *"Bu eylem, demokratik devlet esaslarına ve Anayasa'nın, 'Cumhuriyetinin her saltanat, şahıs ve şekillerini reddeden, demokratik bir devlet*

[360] Ibid., s. 231.

[361] Anayasa Mahkemesinin 26.9.1965 günlü, E. 1963/173, K. 1965/40 sayılı Kararı, AMKD, Sayı: 4, s. 290-368.

[362] Aynı karar, s. 302.

olduğu' gerekçesine dayanan ve 'Türkiye devleti bir Cumhuriyettir.' hükmünü koyan 1. maddesine de aykırıdır."[363]

AYM, bu kararında bir yandan cumhuriyetin negatif tanımına atıf yapmış, diğer yandan onun pozitif yönünü içeren demokratik esaslarına değinmiştir. Kararın, önemli diğer bir yönü de mahkemenin Anayasa değişikliklerinin sadece değiştirme usulüne uygun yapılmasının yeterli olmayacağına hükmetmesidir. Mahkemeye göre Anayasa değişiklikleri aynı zamanda "Anayasanın ruhuna uygun" olması, "Anayasanın özünü ortadan kaldırıcı" özellikte olmaması, "Türk toplumunu geriletici" olmaması gibi kriterlere sahip olmalıdır."[364] Şu halde AYM, Anayasa değişikliklerinde kendini hem şekil hem de esas yönden denetlemeye yetkili görmekteydi.[365]

AYM, 1970 yılında verdiği bir başka kararında az önce sözünü ettiğimiz ilkeleri kullanarak Anayasanın 1. maddesine aykırı bir anayasa değişikliğini iptal etmiştir.[366] Mahkeme, önüne gelen başvuruda önce şekil yönünden bir tartışma yaparak anayasa değişikliğinde TBMM İçtüzüğüne aykırılığı tespit etmiş, daha sonra usul tartışmasını esasa ilişkin yaparak *"Anayasamızın temel görüş ve ilkeleriyle çelişen değişikliklerin yapılması mümkün"* olmadığını belirtmiştir. Mahkeme, az önce incelediğimiz bir önceki kararından daha geniş bir cumhuriyet tanımı yapmıştır:

> "1961 Anayasası, 9. maddesi ile bir değişmezlik ilkesi koymuştur. Bu maddeye göre (Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.)
>
> *Buradaki değişmezlik ilkesinin sadece (Cumhuriyet) sözcüğünü hedef almadığını söylemek bile fazladır.* Yani Anayasa'da sadece (Cumhuriyet)

[363] Aynı karar, s. 301.
[364] Aynı karar, s. 329.
[365] Kararın tahlili için ayrıca Bkz.: ONAR, Erdal. **1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu**. Ankara, 1993, s. 138-139.
[366] Anayasa Mahkemesinin 16.06.1970 günlü, E. 1970/1, K. 1970/31 sayılı Kararı, AMKD, Sayı: 8, s. 313-340.

> sözcüğünün değişmezliğini kabul ederek onun dışındaki bütün ilke ve kuralların değişebileceğini düşünmenin Anayasa'nın bu ilkesi ile bağdaştırılması mümkün değildir. Zira 9. maddedeki değişmezlik ilkesinin amacının, Anayasa'nın 1., 2. maddelerinde ve 2. maddenin gönderme yaptığı başlangıç bölümünde yer alan temel ilkelerle niteliği belirtilmiş, ***"Cumhuriyet" sözcüğü ile ifade edilen Devlet sistemidir***. ***Bir başka deyimle, 9. madde ile değişmezlik ilkesine bağlanan "Cumhuriyet" sözcüğü değil, yukarıda gösterilen Anayasa maddelerinde nitelikleri belirtilmiş olan Cumhuriyet rejimidir.*** Şu halde, sadece "Cumhuriyet" sözcüğünü saklı tutup, bütün bu nitelikleri, hangi istikamette olursa olsun, tamamen veya kısmen değiştirme veya kaldırmak suretiyle 1961 Anayasasının ilkeleriyle bağdaşması mümkün olmayan bir başka rejimi meydana getirecek bir Anayasa değişikliğinin teklif ve kabul edilmesinin Anayasa'ya aykırı düşeceğinin, tartışmayı gerektirmiyecek derecede açık olduğu ortadadır… Görülüyor ki Anayasa değişikliğini, öngören kanunlar üzerinde, Anayasanın 147. maddesi gereğince, Anayasa Mahkemesine esas yönünden de denetim görevi düştüğü meydandadır."[367]

Mahkeme, cumhuriyeti, öncelikle "devlet sistemi" ve "devlet rejimi" olarak görmektedir. Cumhuriyet kelimesi ile ifade edilen devlet sistemi bu kapsamda 2. maddede sayılan, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti ilkelerini de kapsamaktadır. Yine 2. maddede "başlangıçta belirtilen temel ilkelere" denilerek atıf yapılan Anayasanın Başlangıç bölümündeki ilkeler de kapsama dahil edilmiştir. O halde cumhuriyeti şeklen değiştirmeyip, diğer niteliklerini "hangi istikamette olursa olsun, tamamen veya kısmen değiştirme veya kaldırmak" yoluyla Anayasanın ilkeleriyle bağdaşmayan başka bir rejimi getirecek değişiklikler,

[367] Aynı karar, s. 323. (vurgular bana aittir).

değiştirilemezlik kuralına aykırı olacaktır. Bu durumda AYM esas yönünden de denetim yapabilecektir. Mahkeme önce Anayasanın 1. maddesini, ardından 2. maddesini ve bu maddenin yollamasıyla Başlangıç'ta yer alan ilkelere bir üstünlük tanımış, YAYLA'nın ifadesiyle *"Anayasaların kendi bünyeleri için de bir kurallar silsilesi bulunduğunu*" kabul etmiştir.[368]

Bu kararları ile cumhuriyet kavramının içeriğini gittikçe genişleterek değiştirilemezlik hükmünün içeriğini yeniden belirleyen AYM, bir başka kararında[369] önce anayasayı *"bir devletin dayandığı hukuki yapının belkemiği niteliğinde"* şeklinde nitelendirip hemen ardından bu *"Anayasa düzeninin öyle temel kuruluşları, hak ve ödev kuralları vardır ki, bunların, çağdaş uygarlığın gereklerine aykırı hükümlere bağlanması düzenin bütününü sarsabilir"* diyerek Anayasanın 1. maddesinin değiştirilmesinin anayasa yapısını temelinden yıkacağını belirtmektedir.[370]

Mahkeme, karardaki önemli bir tespiti de şöyledir: *"Anayasa Mahkemesinin, 147. madde ile kendisine verilen görev ve yetkileri kullanarak* ***Anayasa'yı çoğunluğun egemenliğine karşı koruyabilmesi****, Anayasa'nın özellikle başlangıç kısmı, 2., 4. ve 8. maddeleri hükümlerine uygundur."*[371]

Kararın bu bölümünden çıkarabileceğimiz anlam, mahkemenin kendini *"çoğunluğun egemenliğine karşı Anayasayı korumakla"* yetkili ve görevli görmesidir. Mahkeme aslında, kendi meşruiyetini tahkim etmek de istemektedir; zira bir yandan DP geleneğinde var olan ve devam eden "milli iradenin üstünlüğüne" yapılan vurgu, diğer yandan anayasa koyucunun bu dönemin olumsuzluklarını bertaraf isteği siyasette ve

[368] YAYLA, s. 976; ÖDEN de aynı görüştedir: s. 391-392 (ayrıca 450 nolu dipnot).

[369] Anayasa Mahkemesinin 13.4.1971 günlü, E. 1970/41, K. 1971/37 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 9, s. 428-429.

[370] Aynı karar, s. 428; ONAR, AYM'nin değiştirme yasağı içine 2. maddedeki nitelikleri ve Başlangıç'taki ilkeleri de dahil etmekle, ayrıca bu kararı ile çağdaş uygarlığın gerekleri gibi çok farklı anlamlara çekilebilecek sübjektif kavramları ölçüt olarak almakla Anayasanın Anayasa değişiklikle genişlikte bir denetim yolunu açtığını savunmuştur: s. 142.

[371] Aynı karar, s. 429. (vurgular bana aittir).

kamuoyunda tartışılagelmiştir. Mahkeme, böylece kararları arasında yer verdiği ibarelerle kendi meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır.

AYM'nin *yargısal aktivizm* olarak nitelendirilen tutumu, anayasa koyucuyu 1971'de 147. maddeyi değiştirme yoluna sevk etmiştir. Ancak bu değişiklik de AYM tarafından etkisiz bırakılmıştır diyebiliriz. Gerçekten, 1971 değişiklikleri sonrasında verdiği karar ile mahkeme, ilke olarak esas denetimini yapamayacağını kabul etmiştir.[372] Ancak yine aynı kararında dava konusu hükümlerin bir kısmını yine Anayasanın 9. maddesine aykırı bularak iptal etmiştir. Mahkeme, böylece kendisine getirilen esasın incelenmesi yasağını, şekil yönünden inceleme yaparak "dolanmıştır."[373]

AYM'nin bu kararında çalışmamız kapsamında daha önemli husus, mahkemenin kendi konumunu tahkim ederken demokrasi-cumhuriyet ilişkisine dolaylı olarak değinmesidir. Mahkemeye göre çağdaş anayasaların, kendilerini istenmeyen değişikliklere karşı koruyan ve güvence altına alan hükümleri getirmesindeki amaç, *"klâsik demokrasiden daha ayırımlı bir sistem olarak, Anayasayı yasama organının kendisine ve daha açık bir deyimle çoğunluğun baskısına karşı koruyacak hükümlere ve*

[372] Anayasa Mahkemesinin 15.4.1975 günlü, E. 1973/19, K. 1975/87 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 13, s. 403-463: "Anayasanın, Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini gösteren 20/9/1971 günlü, 1488 sayılı Kanunla değişik 147. maddesinin birinci fıkrasında "Anayasa Mahkemesi, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüklerinin Anayasaya, Anayasa değişikliklerinin de Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetler." hükmü yer almıştır.

Bu fıkranın değişiklikten önceki metni ise, "Anayasa Mahkemesi kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüklerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetler." biçiminde idi.

Bu metnin yürürlükte bulunduğu sıralarda açılmış iki iptal davası üzerine Anayasa Mahkemesince verilen kararlarda, Anayasa değişikliklerinin hem biçim ve hem esas yönlerinden Anayasa'ya uygunluğunu denetlemenin Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkisi içinde bulunduğu esası benimsenmiştir…. Ancak, Anayasa'nın 147. maddesinde 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle Anayasa Mahkemesinin denetim görevinin alanı bu konuda daraltılarak, Anayasa değişikliklerinin sadece Anayasada gösterilen şekil şartlarına uygunluğunu denetleme görevi, eskiden olduğu gibi, yetkisi içinde bırakılmış ve bu değişikliklerin esastan Anayasa'ya uygunluğunu denetleme ise görev ve yetkisi dışına çıkarılmış bulunmaktadır.

Böylece, bu maddede gerçekleştirilen değişiklikle Anayasa Mahkemesinin Anayasa değişikliklerini esas yönünden denetlemesi önlenmiştir.

Anayasa'nın 147. maddesinde 1488 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonunda yürürlüğe giren yeni metin ve gerekçesi açık bulunduğundan, bu konuda başkaca bir açıklamaya yer kalmamıştır."

[373] Kararın eleştirisi ve özellikle usule ilişkin tartışmalar için: ONAR, s. 144-148; YAYLA, 981-982.

kurumlara da yer verilmiş bulunmasıdır."[374] Bu girişten sonra mahkeme, Türkiye'ye özgü durumu açıklar: *"Böyle bir sisteme gidiş, yurdumuzda siyasal iktidarın bütün öğeleri ile birlikte Ulusa geçici demek plan Cumhuriyetin kurulmasından sonra, onu, temelinden sarsacak tutum ve davranışlara karşı Ulusun direnişinin ve yine temeline oturtularak bu kez daha da kuvvetli anayasal ilke ve güvencelere ve hukuksal kurallara bağlama zorunluğunun doğurduğu gereksinmelerin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur."*[375]

Mahkemenin bir anayasa hükmünü tarihi yorum[376] ile ele alması anlaşılabilir ise de kararın ilerleyen bölümünde cumhuriyet hakkında karşılaştırmalı bir yorumu reddederek yorum imkanlarını kısıtlaması ilginçtir:

> "Anayasa'ya böyle yasaklayıcı bir hüküm koymaktaki amacın, tarihsel bir oluşum ve gerçek olarak doğan ve bu süreci izleyerek bugünkü biçimini *alan Türkiye Cumhuriyetini, çeşitli görüş, varsayım, yöntem ve ideolojilere dayanarak inceleyip değişik sonuçlara varan Cumhuriyet tanımlarına veya diğer memleketlerde uygulanan Cumhuriyet tiplerine bakarak incelemek ve bir sonuca varmak doğru ve yerinde bir inceleme yöntemi olamaz*. Bu yolda yapılacak bir incelemede, başlangıç noktası alınan değişik benimseme ve uygulama biçimlerine göre yine ayırımlı yargılara varmaktan kaçınılamaz. O halde Türkiye Cumhuriyetinin niteliğini, tarihsel bir oluşum ve gerçek olarak ele alıp ona bugünkü biçimini veren 1961 Anayasasında gösterilen ilkelerle konulan hukuksal kurallara göre belirlemek gerekir.[377]

[374] Aynı karar, s. 428.

[375] Ibid.

[376] ESEN, Anayasa Mahkemesinin kendisini gerekçelere dayanma zorunluluğu duymadan yorumda bağımsız hareket ettiğini belirtmekte ve bu mahkemenin bu tutumuna, "yorumda bağımsızlık prensibi" demektedir: ESEN, Bülent Nuri. **Anayasanın Anayasa Mahkemesince Yorumlanışı: Bir İnceleme Özeti.** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1972, s. 41.

[377] Ibid., s. 430.

Mahkeme, cumhuriyet kavramının karşılaştırmalı incelemelerin alanından çıkarılmasını ve sadece 1961 Anayasasının Başlangıç ve ilk iki maddesindeki manasıyla anlamayı istemektedir. Üstelik bu yorum tekeli de sadece mahkemeye ait olmak şartıyla!

AYM, 1971 değişikliğinden sonra diğer kararlarında da benzer bir tutum ile 9. maddeyi anahtar madde olarak kullanmış ve cumhuriyeti *negatif* anlamıyla anlamadığını vurgulamıştır[378] Mahkeme, Anayasanın kamulaştırmayı düzenlediği 38. maddesine ilişkin bir davada özel mülkiyet hakkının zedelenmesini demokratik devlet ilkesine karşı bularak iptal etmiştir: *"mülkiyet hakkını tanımayan bir devlet sisteminin; kamu yararı düşüncesine dayansa bile, Anayasa'nın 2. maddesinde belirtilen demokratik bir hukuk devleti sistemi olduğu savunulamaz."*[379]

AYM'nin norm denetimine ilişkin olarak 1961 Anayasasının hem ilk hali hem de 1971 değişikliğinden sonraki tutumu hemen hemen aynıdır. Mahkeme, Anayasanın 1. maddesindeki cumhuriyet ilkesini 2. madde ile Başlangıç'taki ilkelerle birlikte değerlendirerek anayasa değişikliklerini denetlemiştir. Mahkemenin yargısal aktivizme vardığı da iddia edilen[380] bu tutumundan çalışmamız kapsamında ulaşabildiğimiz sonuçlar şöyledir: Öncelikle AYM, cumhuriyeti salt negatif anlamıyla yorumlamamaktadır.[381] Hem Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dinamiklerinden hem de

---

[378] Anayasa Mahkemesinin, 27.1.1977 günlü, E.1976/43, K.1977/4 sayılı Kararı, AMKD, Sayı: 15, s. 106-119: "(Değişmezlik ilkesinin, çeşitli sosyal ve siyasal görüşlere göre değişik niteliği ve içeriği bulunan tek bir (Cumhuriyet) sözcüğüne bağlanması halinde, Anayasa'nın 1. maddesine hiç dokunulmadan, (Başlangıç) bölümünde ve 2. maddede yapılacak değişikliklerle rejimin kökünden yozlaştırılması yolu açılmış olur. Dünya yüzeyine yayılmış ülkelere göz atılacak olursa, adları (Cumhuriyet) olduğu halde, uyguladıkları rejim bakımından Anayasa'mızdaki sisteme taban tabana zıt düşen pek çok devletlerin bulunduğu görülmektedir."

[379] Anayasa Mahkemesinin, 12.10.1976 günlü, E. 1976/38, K. 1976/46 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 14, s. 252-278.

[380] SOYSAL'ın deyişiyle "yargıçlar devleti" SOYSAL, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 219.

[381] YAYLA da AYM'nin cumhuriyet kavramını negatif anlamıyla değil, 2. maddeyi ve genel olarak yeterince açık olmasa da "hukuk devleti" esasını korumayı amaçladığını belirtmektedir. Yazar, ayrıca anayasa hukukçularının Anayasanın 1. maddenin geniş yorumlanmasına karşı çıkmalarını haklı gösterecek şekilde AYM'nin kararları sonucunda bir belirsizliğin ortaya çıktığına işaret etmektedir:

1950-1960 DP iktidarı döneminden hareketle *tarihi yorum* kapsamında cumhuriyeti "Türkiye'ye özel" anlamıyla yorumlamaktadır. Tarihi yorumun yanında, *çağdaş ilkeler* gibi kavramları da ölçü norm olarak kullanmıştır. Demokratik devlet ilkesini cumhuriyet kapsamında yorumlamakla birlikte, aynı zamanda "klasik demokrasi" olarak tanımladığı demokrasi anlayışının dışında, Anayasadaki hükümleri *yasamadaki çoğunluğun baskısına* karşı getirilen hükümler olarak nitelendirerek oyun sahasını genişletmektedir. Mahkemenin bu tutumu, çoğunluğun istibdadına karşı cumhuriyetçiliğin ABD'nin kuruluşunda MADİSON ve daha sonra TOCQUEVİLLE tarafından savunulan çoğunluğun tiranlığını engelleme amacıyla ilişkilendirilebilirse de mahkemenin değişmezlik ilkelerini oldukça esnek kullanması[382] ve cumhuriyet kavramının evrenselliğini yadsıyarak onu yerelleştiren yorumu, cumhuriyet kavramının gerek dar gerekse geniş yorumunu aşan bir anayasallık bloku oluşturmasıyla sonuçlanmıştır.

b) 1982 Anayasasındaki Düzenleme

1982 Anayasası da tıpkı öncülünde olduğu gibi bir askeri darbenin sonucunda hazırlanmıştır. 1961 Anayasasını hazırlayanlar nasıl 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu uygulamasının "eksikliklerini" giderecek yöntemler arayışına girmişlerse, 1982 Anayasası için de benzer bir arayıştan söz edilebilir. 1961 Anayasasının hazırlanmasına kısmen de olsa seçilmiş bir Temsilciler Meclisinin anayasa yapımına katkısı söz konusu iken, 1982 Anayasasında böyle bir yöntemin izlenmemiştir.

YAYLA, Yıldızhan. **1982 Anayasasına Göre Devletin Özü**. İçinde: İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1985, Yıl: 4. Sayı: 1-3, s. 135.

[382] AYM'nin değişmezlik hükümlerine ilişkin yorumuna ilişkin eleştiriler için Bkz.: ONAR, s. 9-10 (5 nolu dipnot).

1982 Anayasasını hazırlamak için oluşturulan Anayasa Komisyonu, raporunu 30 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi'ne[383] sunmuştur. Komisyon raporunda "Devletin şekli ve Devlet şeklinin Değiştirilmezliği" başlıklı 1. maddesinde, 1924 ve 1961 Anayasalarında olduğu gibi Türk Devletinin bir cumhuriyet olduğu belirtilmekte ve bunun "Devlet Başkanının veraset yoluyla değil milletçe veya milletin temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisince seçilerek makamına geleceği" anlamına geldiği ifade edilmektedir. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun "3 üncü Fransız Cumhuriyetinden esinlenerek saltanata dönüş eğilimlerine set" çekmek için getirdiği hüküm, 1961 Anayasasında da olduğu gibi korunarak alınmıştır. Ancak Cumhuriyet ilkesi ve değiştirilmezliği 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu ve 1961 Anayasası'nda ayrı ayrı maddeler halinde yer aldıkları halde komisyon tasarısında tek bir madde halinde düzenlenmiştir.[384] Bu açıklama kapsamında *"Devletin şekli ve Devlet şeklinin değişmezliği"* kenar başlıklı 1. madde şöyle yazılmıştır: *"Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir. Anayasanın bu hükmü değiştirilemez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez."*[385] Raporda da açıklandığı üzere Komisyon, 1924 ve 1961 metinlerinde iki ayrı madde halinde düzenlenen devletin şekli ve devlet şeklinin değişmezliğini tek maddede birleştirmiştir. Ancak Danışma Meclisi'nde 1. madde müzakere edilirken verilen önergelerde, 1924 ve 1961 anayasalarında aynı metnin kabul edildiği ve bu özelliği ile *"Türk Milletinin kalbinde yer etmiş, dayanağını maşeri şuur ve vicdanda bulmuş, örf ve âdet niteliği olan üstün bir hukuk kuralı"* olması nedeniyle maddenin

[383] Danışma Meclisi, belirlenen usul ve esaslara göre her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyince seçilen 120 üye ile, Milli Güvenlik Konseyince doğrudan doğruya seçilen 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşmuştur. Danışma Meclisi ile Milli Güvenlik Konseyi birlikte Kurucu Meclis'i oluşturur: Kurucu Meclis Hakkında Kanun, Resmi Gazete 17386 (Mükerrer), (29 Haziran 1981), Kanun No. 2485.

[384] 30 Temmuz 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (1/463), s. 5.

[385] Ibid., s. 101.

önceki halinin korunması teklif edilmiştir.[386] Anayasa Komisyonunun da teklife katılmasıyla maddedeki değiştirilmezlik hükmü, maddeden çıkarılmıştır. Anayasanın 10. maddesinin müzakereleri esnasında verilen önergelerle değişmezlik hükmünü içeren 11. maddenin eklenmesi teklif edilmiştir.[387] Önergelerde, sadece 1. maddenin değişmezlik kapsamına alınması teklif edildiği gibi, 1. ve 2. maddelerin birlikte bu kapsama dahil edilmesi teklif ediliyordu. Her iki maddenin değişmez hüküm olarak önerilmesine karşı çıkan Anayasa hukukçusu Kemal DAL, AYM'nin 1961 Anayasası döneminde 9. maddeye dayanarak "çok hatalı kararlar verdiğini" belirterek anayasa hükümlerinin zaman içerisinde değişebileceğini savunmuştur.[388] DAL, değişmezlik ilkelerinin bütün devletlerin anayasalarında değişmezlikle ilgili maddelerin olduğunu, ancak bu hükmün sadece rejimle ilgili olduğunu belirterek, zamanla onun dışındaki ilkeleri kapsayan anayasanın diğer maddelerinin değiştirilmesi ihtiyacıyla karşı karşıya kalınabileceğine dikkat *çekip "o zaman karşımıza bu değişmezlik çıkar ve bir çıkmaza saplanırız"* diyerek teklife karşı çıkmıştır.[389] Buna karşın Fikri DEVRİMSEL, 1. maddenin değiştirilmesinin teklif edileceğini düşünmenin *"50 yaşını geçmiş Cumhuriyetimizin sıhhatinden şüphe etmek anlamına"* geleceğini savunarak asıl önemli noktanın 2. maddede yer alan hükümlerin değiştirilmezlik kapsamına alınması olduğunu

[386] Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 128. Birleşim, 17 Ağustos 1982, Cilt: 7, Yasama Yılı: 1, Birinci Oturum, s. 638.

[387] Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 129. Birleşim, 18 Ağustos 1982, Cilt: 8, Yasama Yılı: 1, Beşinci Oturum, s. 93-94.

[388] "Devletin temel ilkeleriyle ilgili hususlarda öyle hükümler vardır ki zamanla değiştirilebilir; yani Anayasanın mesela sosyal devlet ilkesi ile ilgili diğer maddelerinde hükümler vardır. Bu diğer maddelerindeki hükümler zamanla değişebilir. Çünkü zaman ilerlemektedir. Mesela; çalışma şartlarıyla ilgili hükümler, kamulaştırma ile ilgili hükümler, toprak ve tarım reformu ile ilgili hükümler, zaman ilerledikçe değişebilir. Halbuki bu değişmezlik; Anayasanın, şimdiki Tasarının 2 nci maddesine getirildiği takdirde buradan yararlanmak suretiyle sosyal devletle ilgili bütün maddeleri Anayasa Mahkemesi daha evvel yaptığı gibi, değişmezlik vasfını kazandırmaktadır. Bu suretle bu maddelerde meydana gelen değişiklikleri iptal etme yoluna gitmektedir; Anayasanın değişmezlik ilkesine aykırıdır diye, Cumhuriyetle ilgili, nitelikle ilgili kabul ettiği için önce 38 inci maddede yapılan değişikliği iptal etmiş idi. Şimdi yine aynı hataya düşeceğiz. Bu bakımdan çok rica ediyorum, bu teklifi yapan arkadaşlarım, 2 nci maddeyi dahil etmesinler bu değişmezliğe." Ibid., s. 95.

[389] Ibid.

savunmuştur.[390] Komisyon başkanı Orhan ALDIKAÇTI ise, maddenin sadece 1. maddeyi kapsaması gerektiğini savunmuşsa da[391] Tevfik Fikret ALPASLAN'ın *"Resmi dil Türkçedir ifadesini acaba değiştirecek miyiz? İstiklâl Marşımız aynı şekilde, 'Egemenlik milletin' aynı şekilde; o halde bütün maddeleri değişmez hale getirmemiz lazım"*[392] şeklindeki sorusu üzerine önergeyi kabul ettiğini belirtmiş ve Danışma Meclisi'nde değişmezlik hükmü 11. maddede 1. ve 2. maddeleri kapsar şekilde kabul edilmiştir.

Danışma Meclisi, Anayasanın tamamı hakkındaki müzakerelerini 23 Eylül 1982'de tamamlayarak MGK'ya sunmuştur. Kabul edilen metin bu kez MGK Anayasa Komisyonu'na gelmiş ve burada hazırlanan raporda 11. maddede yer verilen değiştirilmezlik hükmü hem yeri hem de kapsamı genişletilerek 4. maddeye alınmıştır. Komisyon, raporunda bu değişiklik ile ilgili sadece *"Danışma Meclisinin kabul ettiği metnin 'Devlet şeklinin değişmezliği' kenar başlıklı 11 inci maddesi 'Değiştirilemeyecek hükümler' kenar başlığı altında Anayasanın 1, 2 ve 3 üncü maddelerini kapsayacak şekilde 4 üncü madde olarak yeniden düzenlenmiştir."* demekle yetinmiştir.[393] Bu değişiklik, MGK'da tartışılmadan kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere 1. maddenin yanına 2. maddenin de değişmezlik hükümlerine eklenmesi tartışılırken, devletin üniterliği, dili, bayrağı, milli marşı ve başkentini tanımlayan 3. madde de değişmezlik kapsamına alınmıştır. ONAR, yasaklanan maddelerin sayısının hangi nedenlerle

[390] Ibid., s. 97.

[391] Ibid. 97-98; ALDIKAÇTI, aynı oturumda bir soru üzerine, 1. maddeyi hazırlamaktaki amaçlarının 1. ve 9. madde arasındaki mesafenin daha kısaltılmasını ve bir blok halinde korunması olduğunu belirterek tasarının arkasında durmuştur, ancak fiili durumu da açıklamaktan kaçınmamıştır: "..fakat, **Sayın Devlet Başkanımızın buraya gelmeleri, 1 inci maddenin kabulünde hazır bulunmak istemeleri**, ayrıca 71 arkadaşımızın bu hususta bir imzalı takrir vererek bu değiştirme maddesinin oradan ayrılması, bildiğiniz gibi, Komisyonca bizim bu görüşe katılmamıza yol açtı. **Hatta fikirlerimizi savunmadık dahi**; 71 arkadaşın yeter derecede bir imza, bir kuvvet teşkil ettiği kanısıyla hareket ederek. ***Bizim görüşümüz aslında, başlangıçtan itibaren, bunun tek bir madde halinde, bir blok halinde Anayasanın 1 inci maddesinde görülmesiydi.*** Bu mümkün olmadı." Ibid., s. 99. (vurgular bana aittir).

[392] Ibid., 100.

[393] Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu (1/397), 17.10.1982, s. 67.

artırıldığının açık olmamakla birlikte bu genişlemede, AYM'nin 1961 Anayasası dönemindeki kararlarının etkisi olduğu düşünülebileceğini belirtir.[394]

Cumhuriyetçilikte klasik döneminden itibaren yasaların kolaylıkla değiştirilmemesi ve -kolaylıkla oluşabilen- çoğunluğa karşı en azından bazı yasalarda korunmanın sağlanması savunulmuştur.[395] Örneğin MACHİAVELLİ, insanların değiştirebilecekleri yasaların (leggi) yanı sıra görece sabit ve *yasamayı kısıtlayan* bir çerçeve sunan kurumsal ya da anayasal düzenlemelerin (ordini) olması gerektiğini savunmuştu.[396] Bu nedenle anayasalardaki temel ilkeleri yansıtan maddelerin değiştirilmesinin zorlaştırılması ve nitelikli çoğunluk aranması cumhuriyetçiler tarafından desteklenen bir yöntemdir. 1982 Anayasası ile getirilen çözüm ise değişmezlik hükümlerinin genişletilmesidir. Anayasa, değişmezlik hükümlerini genişleterek bir yandan katılığını arttırmış, diğer taraftan anayasanın hükümlerinin değişen toplum yapısına göre yeniden ele alınmasının önüne adeta duvar örmüştür.[397] Aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği üzere anayasalcılık açısından 1982 Anayasası özgürlükler karşısında ibreyi otoriterliğe çevirmekle kalmamış, cumhuriyetçiliğin temel ilkelerinden olan *yönetimin yasayla sınırlandırılması* ilkesini bir yana bırakarak "otoriteyi ve devleti güçlendirmiştir."[398] Klasik anlamıyla "yasaların egemenliği" olan cumhuriyette bu egemenlik, ancak ortak iyiyi gerçekleştirmek için kullanılabilir; yoksa "devleti korumak" için değil. Burada devletten kasıt, tabii ki otoriter düzendir; yoksa cumhuriyet, devlet ve toplumun birleştiği bütün topluluk anlamına gelir. Kurumları ve ethosu içine alır. Cumhuriyetçi ethos, ancak res populiye, yani ortak iyiye hizmettir"[399]

[394] ONAR, s. 12-13; YAYLA (1985), s. 137.
[395] PETTIT, s. 239.
[396] Ibid., s. 241.
[397] ONAR, s. 181; TANÖR (1994), s. 166-167.
[398] Ibid., s. 97.
[399] ISENSEE, s. 8.

1982 Anayasası döneminde yargısal denetim yaparken AYM alet kutusunda bu araçları taşıyor muydu? 1982 Anayasasının 148. maddesi ile AYM'nin görev ve yetkileri, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve TBMM İçtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetlemektir. Ayrıca anayasa değişikliklerinin sadece şekil bakımından incelip denetleneceği de aynı maddede yer almaktadır. Anayasa koyucu, mahkemenin yetkisini kısıtlar şekilde inceleme yetkisini daraltmıştır.[400] AYM, 1982 Anayasası döneminde uzun bir süre kendini 148. maddedeki düzenleme kapsamında sınırlı tutmuştur.[401] Bu içtihadından, 2008 yılında dönen mahkeme, Anayasanın öngördüğü düzenin, anayasal normlar bütünü ve bu bütünü somutlaştıran ilk üç maddede ortaya çıkan bir anayasal düzen olduğunu belirttiği bir kararında, kurucu iktidarın siyasal düzene ilişkin temel tercihinin Anayasa'nın ilk üç maddesinde, bunun somut yansımaları ise diğer maddelerde ortaya çıktığı şeklinde yorum yapmıştır.

1961 Anayasası dönemindeki içtihatlarına da atıf yapan mahkemeye göre 4. madde ilk üç maddenin güvencesi olma niteliği itibariyle doğal olarak değiştirilmezlik özelliğine sahiptir. *"Bu durumda Anayasa'nın 4. maddesi dâhil olmak üzere her bir*

---

[400] Madde 148: "Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve TBMM İçtüzüğünün Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz.

Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılamaz; defi yoluyla da ileri sürülemez."

[401] Örneğin 1987 yılında Anayasada yapılan değişikliğin iptali başvurusunu değerlendirirken, konumunu şöyle tanımlamıştır: "Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini belirleyen Anayasanın 148. maddesinde, Anayasa değişikliklerine ilişkin yasaların esas yönünden denetimine yer verilmediği gibi, bunların biçim yönünden denetimleri de, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlı tutulmuştur. İptali istenen bu sınırlı sebeplerden herhangi birine ilişkin bulunmadığı sürece davanın dinlenmesi olanağı yoktur. Dava dilekçesinde ileri sürülen hususlar Anayasanın 148. Ve Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunun 21. Maddelerinde sayılı ve sınırlı olarak belirlenen şekil bozukluklarından değildir. Bu itibarla işin esasına girilmeden yetkisizlik nedeniyle davanın reddine karar verilmesi gerekir: Anayasa Mahkemesinin 18.06.1987 günlü, E. 1987/9, K. 1987/15 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 23, s. s. 285-286.

maddede yapılacak değişikliklerin siyasal düzende değişikliklere ve kurucu iktidarın yarattığı anayasal düzende dönüşümlere yol açması mümkündür. O halde Anayasa'nın diğer maddelerinde yapılacak değişikliklerle Anayasa'nın 4. maddesinin yasama organı için çizdiği sınırların aşılma olasılığı göz ardı edilemez. Dolayısıyla Anayasanın ilk üç maddesinde değişiklik öngören veya Anayasa'nın sair maddelerinde yapılan değişikliklerle doğrudan doğruya veya dolaylı olarak aynı sonucu doğuran herhangi bir yasama tasarrufunun da hukuksal geçerlilik kazanması mümkün olmadığından, bu doğrultudaki tekliflerin sayısal yönden Anayasa'ya uygun olması tasarrufun geçersizliğine engel oluşturmayacaktır."[402]

Çalışmamızın bir önceki bölümünde anayasalcılık ilkesini incelerken, hukuki anayasalcılığın yargısal denetime, siyasi anayasalcılıktan daha yakın olduğunu görmüştük. Müzakereci olmayan, ortak iyiyi hedeflemeden hakları kısıtlayıcı ya da siyasi/dini/etnik azınlıkların aleyhine çıkarılan bir yasal düzenlemenin kuvvetler ayrılığı ilkeleri dahilinde yargı tarafından denetlenmesi ve anayasal kriterler testlerine tabi tutulmasının açık bir şekilde cumhuriyetçilik ilkesi ile bağdaştığını da eklemiştik. Şu halde AYM için 1982 Anayasası döneminde de benzer kabullere sahibiz. Ancak yargı organlarının seçim usulleri, yargısal aktivizm gibi karşı argümanların da mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle 1982 Anayasası'nda yürütme erkinin 2017 yılında uğradığı değişiklik, AYM özelinde yargı organlarına üye seçimini de etkilemiştir. Anayasanın ilk halinde 146. madde ile tarafsız ve partisi ile ilişiğini kesmiş cumhurbaşkanına verilen üye seçme yetkisinin, 2017 yılındaki değişiklik ile yürütme yetkisinin tamamen verildiği cumhurbaşkanının bu sıfatla, ayrıca TBMM'de bulunan partisi vasıtasıyla da TBMM tarafından AYM'nin üye seçilmesi, kuvvetler ayrılığı ve

[402] Anayasa Mahkemesinin 05.06.2008 günlü, E. 2008/19, K. 2008/116 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 45, Cilt: 2, s. 1233; Mahkeme, aynı tutumunu 07.07.2010 tarih ve E. 2010/49, K. 2010/87 sayılı kararında da sürdürmüştür.

yargısal denetimin objektif yapılması anlamında sorunlu görünmektedir.[403] Yukarıda da vurgulandığı üzere, anayasa mahkemelerinin kuruluş amacı, çoğunluğun tahakküm etme riskine karşı ortak iyiyi ve ortak iyinin temel metni olan anayasayı korumaktır. Hukukun üstünlüğü yerine siyasi çoğunluğun iradesini yansıtan bir anayasa mahkemesi, adeta var olma sebebini inkar edecektir.

Anayasalcılık açısından 2010 yılında 146. maddede yapılan değişiklik ile Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla AYM'ye bireysel başvuru imkanının getirilmiş olması da önemlidir. Ancak yargısal denetimin bu iki aracı tek başına yeterli değildir. Siyasi anayasalcılar, mahkeme yoluyla hak kazanımının, demokratik katılımın giderek düşmesi ve apolitizasyon tehlikesine yol açabileceğinden endişe duyarlar. Buna karşı hem meclis içi müzakereyi hem de yurttaşların siyasi haklarını aktif bir şekilde kullanması gerekliliğini savunurlar. Aşağıda katılım ile ilgili yapılacak açıklamalardan önce, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer alan dilekçe hakkı, toplantı hak ve hürriyetleri, sendikal faaliyetler ve siyasi partilere katılma hakkı gibi yolların da siyasete katılımı ve hak arama özgürlüklerini gerçekleştirmenin önemli vasıtaları olduğu düşüncesindeyiz.

2. Kuvvetler Ayrılığı İlkesi

Kuvvetler ayrılığı, hukuki anayasalcılığın temel argümanı olduğu gibi ARİSTOTELES'ten itibaren cumhuriyetçi düşüncenin de ana ilkelerinden olmuştur. Antikitede karma anayasa ile başlayan süreç, İngiliz ve Fransız cumhuriyetçi düşünürler tarafından yasama, yürütme ve yargı olarak biçimlendirilmiş, nihayet cumhuriyetçi

[403] Aynı yönde BELLAMY (2007), s. 40.

anayasalarda yerini almıştır. 1921 ve 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunlarını incelerken ROUSSEAU'nun etkisi ve dönemin şartları uyarınca tüm güçlerin TBMM'de toplandığı ve kuvvetler birliği ilkesinin benimsendiğini görmüştük. Çalışmamızın İkinci Bölümünde anayasalcılık başlığı altında ele alınan kuvvetler ayrılığı ilkesini, 1961 ve 1982 Anayasaları dönemini incelerken her iki anayasanın öngördüğü yasama ve yürütme kompozisyonu çerçevesinde ayrı bir başlık altında ele almayı uygun bulduk.

a) 1961 Anayasası Dönemi

1961 Anayasası Tasarısının Genel Gerekçesinde, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununun getirdiği *sistemin "kuvvetler karışımına dayanan bir Meclis hükümranlığını muhafaza ettiği"* belirtilmekte, ancak DP iktidarı dönemi kastedilerek, kökü 1876'ya dayanan adi çoğunluk sisteminin ve uygulamasının çok partili dönemdeki sonuçlarının siyasi buhrana neden olduğu savunulmaktadır.[404] Bu nedenlerle temsili rejimin hükümet sistemleri arasından bir tercih yapılarak *"kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan parlamanter sistem benimsenmiştir."*[405] 1961 Anayasası ile TBMM terimi, artık tek bir meclisi ifade etmemekte, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisinin oluşturduğu çift meclisli yapıyı kapsamaktadır.. İkinci bir meclise duyulan ihtiyacın nedeni Anayasa Komisyonun Gerekçesine göre, ilk meclisteki sıkı parti disiplinin daha az işlediği ve *"parti-seçmen arasındaki ayniyetin mutlaklığını kısmen tadil"* edilmesidir.[406] Ayrıca siyasi tercihlerin ve kararların oluşumunun bir başka organ önünde de tartışılması amaçlanmıştır. Bu nedenle *"seçim cilvelerinin dışarda bırakabileceği uzmanların oluşturacağı"* ikinci meclis tasarlanmıştır.[407]

[404] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 2.
[405] Ibid., s. 4.
[406] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 32.
[407] Ibid., s. 33; İstanbul tasarısında yer alan korporasyona dayalı ikinci meclis kabul edilmemiştir.

Anayasa Komisyonu metninde ikinci meclis, "Cumhuriyet Meclisi" olarak adlandırılmış, ancak bu isim Temsilciler Meclisi'nde tartışmalara neden olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Meclisi tabirlerinin birbirine karıştığı yönündeki itirazlar üzerine verilen bir önerge ile ikinci meclisin "Cumhuriyet Senatosu" olarak değiştirilmesi teklif edilmiştir.[408] Komisyon Sözcüsü Turan GÜNEŞ, senatonun aristokrasiyi çağrıştırdığı iddiasıyla önergeye karşı çıkmış[409] İsmet GİRİTLİ ise ABD örneğini vererek önergeyi savunmuştur.[410] Yapılan oylama ile önerge kabul edilerek ikinci meclisin komisyon metninde Cumhuriyet Meclisi olan adı Cumhuriyet Senatosu olarak değiştirilmiştir. Çift Meclis sisteminde Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun yetkileri çalışmamızın sınırları dikkate alınarak ayrı ayrı incelenmeyecektir.

Cumhuriyet Senatosu, Milli Güvenli Kurulu ve AYM ile birlikte "çoğunluğun istibdadına" karşı 1961 Anayasası'nın getirdiği önlemlerden biridir.[411] Cumhuriyet Senatosu, bu anlamda ABD sistemindeki karşılığı sayılabilecek Senato ile benzer yönlere sahiptir. ARENDT'e göre ABD'de Senato, esasında kamuoyuyla ya da demokrasiyle sürdürülecek yönetime karşı tedbir amaçlı olarak tasarlanmış

---

[408] Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Kırk Yedinci Birleşim, 18.4.1961, 2. Oturum, s. 362 vd.

[409] Ibid., s. 363; GÜNEŞ'in itirazının içeriği şöyledir: "***Millî iradenin tecelli ettiği yerlerde, aslında âyanın frenkçesi olan senato kelimesini kullanmak mümkün değildir***. Türkiye'de İkinci Meclis Millî iradeye dayanıyor ve kaynağını millî iradeden alıyor. ***Senato kelimesi bundan böyle siyasi rejimimizle bir gûna alâkası olmıyan Roma Senatosu veya bu kabil müesseseleri de hatırlatan bir tâbir olduğu için***, Komisyonunuz böyle bir tâbirin kullanılmasının yerinde olmıyacağı kanaatindedir." (vurgular bana aittir).

[410] Ibid.: "Turan GÜNEŞ arkadaşımızın senato tâbirini Roma aristokrasisine bağlaması hakkındaki sözlerine iştirak etmiyorum. 1787'de Amerika Birleşik Dev1etleri Anayasasına, senato adı altında bir İkinci Meclis adı koydu, bu tâbir bizim hukuk diline de yerleşti. 1946 dan beri Üniversiteler Kanununa ve tadili münasebetiyle 1960 Ekiminde çıkarılan 115 numaralı Kanunda Üniversite Senatosu tâbiri kabul edildi."

GÜNEŞ, GİRİTLİ'den sonra tekrar söz alarak senato kelimesinin dünya tarihinde cumhuriyetten önce aristokrasinin temsili için doğduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Türkiye'de Cumhuriyet vardır, şimdi ikinci Meclis arkasından gelmektedir. Mesele Senatoyu Cumhuriyetleştirmektir. Aslında, Cumhuriyete ikinci Meclis hediye etmektir." Ibid., s. 365. Çalışmamızın ilk bölümünde de görüldüğü üzere GÜNEŞ'in senato hakkındaki düşünceleri tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır.

[411] TANÖR (1994), s. 22.

kurumdur.[412] Kurucuların, çeşitli çıkarların temsil edildiği Temsilciler Meclisi'ne karşı "bütün hükümetlerin bağlı kalacağı" kanaat temsili için ayrılmış bir üst meclisi kurmaya sevk eden saik İngiliz yönetimini taklit etmeleri değil, *"kanaatin yönetimdeki rolüne ilişkin çok özgün bir içgörüye sahip olmalarıydı."*[413] Yazar, burada yazar, kurucuların "az sayıda yurttaşın toplandığı ve yönetimi bizzat icra ettiği" demokrasiden farklı olan bir cumhuriyeti hedeflediklerini savunur. Senato, sonuç olarak hem çıkarın hem de kanaatin harika bir şekilde arıtılmasını sağlamak ve "kalabalığın kargaşasına karşı" tedbir almak demekti.[414]

MBK Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanlarının yaş kaydı gözetilmeksizin tabii üye sayılması, Senato'nun onda birini oluşturmalarına rağmen cumhuriyetçi anlayışta temsile ilişkin olarak katılımı engelleyen bir unsurdur. Anayasanın 92. maddesi ile Senato'ya verilen en önemli görev olan geciktirici veto yetkisi ile birlikte Senato'nun diğer görev ve yetkileri, 1980 yılına kadar süren faaliyetleri göz önüne alındığında Anayasa koyucunun istediği sonuçları vermemiştir.[415] Şu halde cumhuriyetçi teoride kuvvetler ayrılığı için önemli araçlardan biri kabul edilen çift meclis sistemi, 1961 Anayasası uygulamasında hem yürütmeyi denetlemede, hem de Millet Meclisi'nin yasama faaliyetlerini kontrolde etkisiz kalmıştır.

Yürütme kuvveti, 1961 Anayasası ile daha da güçlenmiştir. Öncelikle yürütme gücü Meclis'ten alınarak bir "görev" olarak cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunun oluşturduğu ayrı bir organa veriliyordu.[416] Cumhurbaşkanı, parlamenter sistemlerdeki gibi devletin başı olarak tanımlanmakla birlikte 1924'ten farklı olarak partisi ile ilişkisi

[412] ARENDT (Devrim Üzerine), s. 304.
[413] Ibid., s. 305.
[414] Ibid.
[415] Cumhuriyet Senatosu'nun faaliyetlerinin genel bir değerlendirilmesi için Bkz.: EROĞUL, Cem. **Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 398, Ankara, 1977.
[416] TANÖR (1994), s. 90.

kesilerek devleti temsil eden tarafsız bir konuma getirilmişti. Görev süresinin yedi yıla çıkarılarak genel seçimlerden ayrılması da tarafsızlığını sağlamak için öngörülmüştür.[417] Cumhurbaşkanının yanında yürütme organını oluşturan ve siyasi sorumluluğu olan bakanlar kurulu da anayasa ile güçlendirilmiştir. 1971 değişikliği ile belirli konularda Kanun Hükmünde Kararname (KHK) çıkarma yetkisinin verilmesi de bu gücü arttırmıştır. Kuvvetler ayrılığının sağlanmasında yargının yeniden düzenlenmesi, 1961 Anayasasının önem verdiği hususlardandır. AYM gibi güçlü bir kurumun yanı sıra Yüksek Hâkimler Kurulunun oluşturulması da yargının bağımsız görev yapmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

1961 Anayasasının uygulamasında cumhuriyetçi bir bakış açısıyla kuvvetler ayrılığı uygulamalarının bize söyleyecekleri; her şeyden önce kuvvetler ayrılığının hem teoride hem de pratikte ilk defa uygulamaya geçirilmiş olduğudur. Tahakkümü engellemek amacıyla iktidar gücünü organlara dağıtarak fren ve denge sistemini oluşturmada da "vesayetçi izlere"[418] rağmen 1961 Anayasası, çift meclis sistemi, bağımsız yargı organları ve anayasa mahkemesinin varlığı gibi yenilikleri anayasal sisteme kazandırmıştır. 1961 Anayasası, özgürlüklerin korunmasında da 1924 sisteminden ayrılarak özgürlükleri daha ayrıntılı düzenlemiş ve yine farklı olarak yasama organının özgürlükleri düzenlerken *neleri yapamayacağını* belirterek yasama organını özgürlükler lehine kısıtlamıştır. Özgürlüklerin güvenceli hale getirilmesinde AYM'nin kurulması da olumlu bir etkidir.

1961 Anayasası, tüm bu olumlu yönlerin rağmen uygulamaya geçildikten on yıl sonra 1971 muhtırası ile orijinal yapısını kaybetmiş, nihayet on dokuz yılın sonunda da yerini başka bir anayasaya bırakmak zorunda kalmıştır. Anayasanın başarısızlığı salt

[417] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 37.
[418] ÖZBUDUN (2013), s. 45.

hukuki değil, yaşanılan siyasi ortamla da ilgilidir.[419] Müzakereci bir sistem yerine kutuplaştırıcı siyasi pratik, uzun süre Meclis'te çoğunluğu sağlamayan siyasi partiler, zayıf koalisyonlar gibi siyasi hayata özgü hatalar anayasal sistemin sonunu getirmiştir. Cumhuriyetçiliğin gerçekleşmesi için pek çok önemli şartı bir araya getiren 1961 Anayasası döneminde yaşanan zayıflıklar, aşağıda daha ayrıntılı inceleneceği gibi müzakereci siyasetin gelişmemesi, sistemin tıkanıklıklarını giderecek çözümlerin yasal zeminde sağlanamaması ile açıklanabilir. Tüm kusurlarına rağmen 1961 Anayasasının amaçladığı siyasi rejim, ortak iyi paydasında işlevsellik kabiliyetine sahip olarak ayakta kalabilirdi.

b) 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası'nda yapılan "siyasi tercih"[420] ile çift meclis sisteminden vazgeçilerek tek meclisli sistemi benimsenmiştir. Cumhuriyet Senatosu'nun on dokuz yıllık bilançosu, anayasa koyucuyu bu kararı almaya sevk etmiştir. Anayasa Komisyonu Raporunda bu tercihin nedenleri detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Komisyona göre Cumhuriyet Senatosu ne hükümetin kuruluşunda ve düşürülmesinde ne de diğer yasama görev ve yetkilerinin kullanılmasında önemli bir rol oynamıştır. *Ayrıca kanunların yapılışında zaman kaybına da neden olmaktaydı*. Diğer yandan Senato, Komisyona göre millet iradesine dayanmadan üyeliğinin kazanılmasına yer veren bir meclisti.[421]

12 Eylül darbesinden sonra Devlet Başkanı unvanı alan Kenan EVREN, yeni anayasa ile cumhurbaşkanına kanunları yeniden görüşmek üzere Meclis'e iade etme yetkisi verilmesinin nedenini şöyle izah eder:

[419] Ibid., s. 46-48; TANÖR (1994), s. 92-94. GÖZLER (2013), s. 42.
[420] TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 211-212.
[421] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (1/463), s. 40.

> "Cumhurbaşkanının...başka bir yetkisi, kanunları tekrar görüşmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne göndermek. İşte bu yeni. Neden kondu? Eskiden bir Senato vardı. Bu vazifeyi Senato yapıyordu. Ama Meclis'in rengi neyse, Senato'nun rengi de o. Çoğunluk hangi partide ise Meclis'te, Senato'da da öyleydi ve ***kanunların çıkması çok gecikiyordu.*** Büyük bir faydası gözlenemezdi. O halde bir kanun alelacele Meclisten çıkmış olabilir. Bazı noksanlıklar görülebilir. Onun için Cumhurbaşkanı böyle bir şey görürse Meclise bir daha gönderecek, diyecek ki, 'Şunu bir daha inceleyin. Bu tarafında böyle bir sakatlık var.' İşte bu hüküm yeni getirilmiştir. ***Yani Senato'nun yaptığı görevi şimdi Cumhurbaşkanı yapıyor. Kim yapacaktır o yapmazsa?***"[422]

TBMM, böylece yeniden tek meclis haline gelirken 1924 ve 1961 dönemlerinden farklı olarak yasama dönemi dört yıldan beş yıla çıkarılmıştır.[423] Bu süre, 2007'de yeniden dört yıla indirilmiş[424] 2017 yılında süre beş yıla çıkarılmıştır.[425] Gerek Anayasa Komisyonu Raporu, gerekse EVREN'in konuşmasında Cumhuriyet Senatosu'nun varlığının kanun yapımını geciktirdiğinden şikayet edilmiştir.[426] 1982 Anayasası'nın güçlendirdiği yürütme, 8. maddede düzenlenerek aynı zamanda bir yetki olarak tanımlanmıştır. 1982 Anayasasında 1961 sisteminden daha güçlü bir cumhurbaşkanı karşımıza çıkmaktadır. Cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulundan oluşan düalist[427] bir yürütme organı oluşturulurken cumhurbaşkanının yine TBMM tarafından, ancak Meclis

[422] (vurgular bana aittir).

[423] Anayasa Komisyonu Raporunda süre tercihine ilişkin bir açıklama mevcut değildir;

[424] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 26554, (16 Haziran 2007), Kanun No. 5678, 1. madde.

[425] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete 29976, (11 Şubat 2017), Kanun No. 6771, 1. madde.

[426] TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU da "çağımız teknoloji çağıdır ve insanlık zamanla yarışmaktadır. Bu bağlamda, yasaların iyisini yapmak kadar çabuk yapmak da önemlidir" diyerek bu görüşü desteklemektedirler; s. 212.

[427] Anayasa Hukuku yazınında 1982 Anayasasının yürütmede düalist bir yapı getirdiği kabul edilir; ÖZBUDUN (2020), s. 300; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 317; GÖZLER (2013), s. 88.

dışından da seçilebilmesi imkanı getirilmiştir.[428] Anayasa Komisyonu, bu değişikliğin gerekçesini demokrasinin uygulanması olarak açıklamıştır. Her yurttaş, nasıl milletvekilliği için aday olabiliyorsa benzer şekilde cumhurbaşkanlığı için TBMM'de yapılacak seçimde adaylığını koymasının "demokratik ve doğal bir hak olduğunu kabul etmek gerekir."[429] 1982'den 2007'ye kadar Meclis tarafından seçilen cumhurbaşkanı 2007 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile halk tarafından seçilmeye başlanmıştır.[430] 1982 Anayasasının öngördüğü sistemde devlet başkanı olarak bakanlar kurulundan daha az yetkiye sahip, devletin başı olarak sorumsuz nitelikteki cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi olumlu ve olumsuz yanlara sahiptir. Öncelikle cumhuriyetin negatif anlamıyla seçimle işbaşına gelen cumhurbaşkanının seçiminin en geniş biçimde halk tarafından gerçekleştirilmesi cumhuriyetçi ideal açısından olumludur. Şöyle ki; 1924'ten 2007'ye kadar uygulanan cumhurbaşkanının Meclis tarafından seçimi usulü, bugün parlamenter sistemlerde de rastlanan bir uygulamadır.[431] Ancak, cumhuriyetçilik açısından olumlu olan bu usul, parlamenter sistemin düalist yapısı ve 1982 Anayasasının temel felsefesi ile 2007 yılına kadar olan uygulaması göz önüne alındığında riskler taşımaktadır. Gerçekten, tarafsız ve partisi ile ilişkisi kesilmiş bir cumhurbaşkanı portresi çizilen anayasal felsefe, partili bir cumhurbaşkanına doğru kaymak zorunda kalacaktı; zira parti örgütü desteği olmadan halk tarafından cumhurbaşkanının seçilmesi oldukça zordur.[432] Bunun yanı sıra asgari yüzde elli bir oy ile işbaşına gelen cumhurbaşkanının konumu yarı-başkanlık sistemine doğru kayarken[433] yürütmenin diğer ortağı olan hükümet ile de aynı parti/siyasi görüşten

[428] 1961 Anayasası'nda ise bu yol cumhurbaşkanı tarafından Cumhuriyet Senatosu'na seçilen kontenjan senatörleri yoluyla sağlanmıştır: ÖZBUDUN, 2013), 323.

[429] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (1/463), s. 47.

[430] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 26554, (16 Haziran 2007), Kanun No. 5678, 4. madde.

[431] Federal Almanya Anayasası, 54. madde; İtalya Anayasası, 83. madde.

[432] ÖZBUDUN (2013), s. 327.

[433] ÖZBUDUN bu görüştedir; Ibid., s. 354.

olsalar dahi bir *cohabitation* yaşanması riski mevcuttur. Bu değerlendirmeler 2007-2017 arasında Türkiye'yi kapsadığı gibi, benzer tüm yapılarda karşılaşılabilecek risklerdendir.

c) 2017 Anayasa Değişikliği: Cumhuriyet'ten Geriye Ne Kaldı?

2017 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile cumhuriyet döneminin alışılagelmiş cumhurbaşkanlığı yapısı ve hükümet sistemi tamamen değişmiştir.[434] Çalışmamız kapsamında ve sınırları içerisinde bir sistem tartışmasına girilmeyecektir; sadece cumhuriyetçilik açısından yeni sistemin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2017 değişikliği ile yürütmedeki düalist yapı terkedilerek cumhurbaşkanı hem devletin başı hem de yürütme yetkisinin tek sahibi haline gelmiştir. Ancak 1982 Anayasasının öngördüğü tarafsız ve devletin başı niteliği olması nedeniyle sorumsuz olan cumhurbaşkanına göre düzenlenen maddelerde yapılan değişiklikler cumhuriyetçiliğin ilkeleri açısından bazı problemlere yol açmaya adaydır. Bu hususta ilk göze çarpan, cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunu düzenleyen Anayasanın 105. maddesidir. Maddeye göre *"Cumhurbaşkanı hakkında,* ***bir suç işlediği*** *iddiasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir."* Maddenin ilk hali ise şöyleydi: *"Cumhurbaşkanı,* ***vatana ihanetten dolayı*** *Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır."* Maddenin ilk halinin gerekçesinde de cumhurbaşkanının sorumlu olacağı tek suçun vatana ihanet olduğu belirtilmiştir.[435] 2017 değişikliğinin ilgili madde

[434] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete 29976, (11 Şubat 2017), Kanun No. 6771.

[435] Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 48: "Devlet Başkanının parlamenter rejimindeki sorumsuzluğu ilkesinin nasıl uygulanacağı bu maddede düzenlenmiştir. ***Devlet Başkanının görevi sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde vatan hainliği dışında (Madde 115)***

gerekçesinde tıpkı madde metninde olduğu gibi herhangi bir suç ayrımı yapılmamıştır.[436] Şu halde cumhurbaşkanının işlediği iddia edilen suçlamalardan dolayı aynı süreç işleyecek ve yargı yeri Yüce Divan olacaktır. 105. maddenin sın fıkrasında *"Cumhurbaşkanının görevde bulunduğu sürede işlediği iddia edilen suçlar için görevi bittikten sonra da bu madde hükmü uygulanır."* hükmü de mevcuttur. Bu hükme göre, cumhurbaşkanının işlediği iddia edilen suçlar için görevi bittikten sonra da aynı sürecin işlemesi gerekmektedir.

Maddenin bu düzenlemesi anayasa hukuku yazınında eleştirilmiştir. ÖZBUDUN, düzenlemeyi şu nedenlerle eleştirmektedir; birincisi görevle ilgili suçlarla şahsi suçlar arasında bir ayrım yapılmamaktadır. İkincisi şahsi suçlarından dolayı genel mahkemeler yerine Yüce Divan'da yargılanması ve maddenin aradığı nitelikli çoğunluğun burada da geçerli olması "yadırgatıcıdır." Yine görevinin Yüce Divan'a sevk tarihi itibarıyla değil de seçilmeye engel bir suçtan mahkum edilmesi halinde sona ermesi de isabetsizdir.[437] YÜZBAŞIOĞLU da gerek göreviyle ilgili işlediği iddia edilen suçlardan dolayı değil, işlediği iddia edilen her türlü suçtan dolayı Meclis'te işleyecek prosedürde ihtiyaç duyulan karar nisaplarının "adeta Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğunu işlevsiz kılacak ölçüde" ağırlaştırılmasının bir hukuk devletinde özellikle göreviyle ilgili

---

herhangi bir sorumluluğu yoktur. Diğer taraftan parlamenter sistemde sorumsuz olan bir kişiye yetki verilemez. Bundan dolayı Devlet Başkanının kararlarının uygulanabilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde işlemin sorumluluğunu kabul edip savunacak 'birinin' bulunması gerekir. Bu da Başbakan ve ilgili Bakandır. Her ikisi veya gerektiğinde bütün Bakanlar Kurulunun Devlet Başkanının kararlarım imzalamaları gerekir. Esasen bu zorunluluktan dolayı kararlar Bakanlar Kurulu veya Bakan tarafından alınır ve Devlet Başkanı tarafından imzalanır.

Cumhurbaşkanının sorumluluk getirmeyen kararlardan hangilerini tek başına imzalayarak uygulatabileceği, yani istisnalar, Anayasada açıkça belirtilmiştir." (vurgular bana aittir).

[436] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/1504) ve Anayasa Komisyonu Raporu, Madde 10, s. 13: "Maddeyle, Cumhurbaşkanının herhangi bir suç işlediği iddiasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması talebi, üye tamsayısının beşte üçünün oyuyla soruşturma açılmasına karar verilmesi ve üye tam sayısının üçte ikisinin gizli oyu ile Yüce Divanda yargılanması kararının verilebilmesi hükme bağlanmaktadır. Yüce Divan tarafından seçilmeye engel bir suçtan mahkum edilen Cumhurbaşkanının görevinin sona ereceği düzenlenmektedir."

[437] ÖZBUDUN (2020), s. 312.

olmayan suçlar açısından sorunlu olduğuna işaret etmektedir.[438] GÖREN, ortaya çıkabilecek sorunların, yasama dokunulmazlığı ile ilgili hükümlerin maddeye işlenmesiyle çözüleceğini savunmaktadır.[439] Benzer bir yorumu yapan GÖZLER[440] cumhurbaşkanının kişisel suçlarından dolayı neden Yüce Divan'da yargılandığı hususunun izaha muhtaç olduğunu da sormaktadır.[441] Yazar, Yüce Divan'a sevk edilen cumhurbaşkanının görevde kalması halinde AYM'ye üye atama yetkisinin de devam ettiğine dikkat çekerek *"hâkim, sanık tarafından atanacaktır"* yorumunu da yapmaktadır.[442] ESEN ise özellikle başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerde başkanın cezai sorumluluğuna ilişkin usullerin göz önüne alındığında, 6771 sayılı Anayasa Değişikliği ile getirilen düzenlemenin *"cumhurbaşkanına geniş bir dokunulmazlık kalkanı"* sağladığına dikkat çekerek, diktatörlük rejimine benzettiği sistemin Türkiye'nin 19. yüzyıldan bu yana biriktirdiği demokratik ve anayasal kazanımlarından vazgeçmesi anlamına geleceğini belirtmektedir.[443]

Anayasanın 105. maddesi ile cumhurbaşkanına, 106. maddesi ile cumhurbaşkanı yardımcıları ve bakanlara getirilen cezai sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler, daha önceki anayasalarda yer alan *çıkış garantilerini*[444] hatırlatır niteliktedir. 1961 Anayasasının Geçici 4. maddesi[445] ve 1982 Anayasasının Geçici 15. maddesi[446] ile

[438] TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU (2019), s. 356.

[439] GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**. Yetkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2019, s. 284 (442 nolu dipnot).

[440] GÖZLER, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, Güncellenmiş 24. Baskı, 2019, s. 339 ve (11 nolu dipnot). (Bundan sonra 2019b) Yazar, ayrıca cumhurbaşkanının kişisel suçları için neden TBMM'nin AYM'nin meşgul edildiğini ve bunda nasıl bir kamu yararı olduğunu da sormaktadır: Ibid., s. 340.

[441] Ibid., s. 339.

[442] Ibid., s. 341.

[443] ESEN, Selin. **2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi**. Ankara Barosu Dergisi, 2016, Sayı: 4, s. 65 ve 71.

[444] çıkış güvenceleri *(exit guarantees)* için Bkz.: TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU (2013) s. 22-23.

[445] Maddenin 2. fıkrası şöyledir: "27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Kurucu Meclisin toplandığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar yasama yetkisini ve yürütme görevini Türk Milleti adına kullanmış bulunan Millî Birlik Komitesinin ve Devrim Hükümetlerinin karar ve tasarruflarından ve bunların, idarece veya yetkili kılınan organ ve mercilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar

anayasalara getirilen hükümler bir grubun cezai, hukuki ve mali olarak sorumsuzluğunu düzenlemekteydi. 2017 değişikliği ile getirilen hükümlere göre cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakanları kapsayan bir grubun -çıkış garantilerini de aşar şekilde- isnat edilecek *her türlü suç* iddiası ile yargılanmasının TBMM'nin üye sayısının beşte üçü ile açılacak soruşturma şartına bağlanması, uygulamada yargılamayı neredeyse imkansız hale getirmektedir.[447]

2017 değişikliği ile cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu da tartışmalı hale gelmiştir. Anayasanın 117. maddesinin önceki haline göre *"Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Cumhurbaşkanı sorumludur."* Bu hükümde 2017 yılında yapılan değişiklik, "Bakanlar Kurulu" ibaresinin yerine "Cumhurbaşkanı" sözcüğünün gelmesinden ibarettir. ÖZBUDUN, 2017 değişikliği ile birlikte cumhurbaşkanının yanı sıra yardımcısı ve bakanların TBMM'ye karşı bir siyasal sorumluluk mekanizması düzenlemediğine işaret etmektedir. Akla gelebilecek tek düzenleme, seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi yoludur. Anayasanın 116. maddesi uyarınca Meclis, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir. Bu halde

---

hakkında cezaî veya malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz."

[446] Şu an yürürlükte olmayan maddenin ilk hali şöyledir: "12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.

Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır."

[447] KABOĞLU'na göre de düzenleme, "ömür boyu bağışıklık" anlamına gelmektedir: KABOĞLU, İbrahim. **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (10 Aralık 2016)**. Ankara Barosu Dergisi, 2016, Sayı: 4, s. 41.

genel seçim ile cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır. Madde hükmünü tek başına, cumhurbaşkanının siyasal sorumluluğuna ilişkin olarak yorumlamak kolay değildir.[448]

2017 değişikliği ile yürütmede yeni bir makam olarak cumhurbaşkanlığı yardımcılığı ihdas edilmiştir. Anayasanın 106. maddesi uyarınca cumhurbaşkanı, bir veya daha fazla cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilir. Milletvekilliğine seçilme yeterliliği atanmak için yeterlidir. Bu hüküm de eleştiriye açıktır; zira cumhurbaşkanına vekalet edecek yardımcısının onunla aynı şartlara sahip olması gerekirken sadece milletvekili seçilme yeterliliğinin "yeterli görülmesi" düzenlemenin titiz yapılmadığını göstermektedir. Çalışmamız açısından dikkat çekici husus, cumhurbaşkanı yardımcısı olan/olacaklara cumhurbaşkanına vekalet etme yetkisi verilmesidir. Gerçekten aynı madde uyarınca cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle boşalması durumunda, yenisi seçilene kadar cumhurbaşkanı yardımcısı, cumhurbaşkanlığına vekalet edecektir. Yine cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde de cumhurbaşkanı yardımcısı cumhurbaşkanına vekalet edecektir. Vekaletin kapsamı da maddede belirlenmiştir. Buna göre **cumhurbaşkanı yardımcısı cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır**. Bu hüküm anayasa hukuku yazınında haklı olarak eleştirilmiştir. ÖZBUDUN, cumhurbaşkanı yardımcısının birden fazla olması halinde bunlardan hangisinin vekalet edeceğinin düzenlenmediğine dikkat çeker.[449] Yazara göre teorik olarak uzun süre vekalet

[448] ÖZBUDUN (2020), s. 310; GÖZLER ise, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi nedeniyle TBMM'ye karşı sorumlu olmamasının normal olduğunu, ancak teknik olarak TBMM tarafından cumhurbaşkanının görevine son verilmesinin bir siyasal sorumluluk mekanizması olarak görülebileceğini savunmaktadır: GÖZLER, (2019b), s. 337-338; ESEN de Anayasanın 117. maddesindeki hükmün, kural olarak siyasal sorumluluk olduğunu, buna karşın Meclis'e bu denetimi yapacak hiçbir araç vermediğini, dolayısıyla cumhurbaşkanı yalnızca cezai açıdan sorumlu tutulduğu için, cumhurbaşkanının TBMM'ye karşı sorumlu olduğuna ilişkin bu hükmün uygulamada hiçbir karşılığı olmayacağı görüşündedir: ESEN (2016), s. 63.

[449] Cumhurbaşkanı yardımcısının sayısına ilişkin Anayasanın 106 maddesine göre cumhurbaşkanı bir veya daha fazla cumhurbaşkanı yardımcısı atayabilir. Bu hüküm 104. maddede de zikredilmektedir: "Cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanları atar ve görevlerine son verir." Ancak bir sınırlama getirilmemiştir. Anayasanın yanı sıra cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde de bir düzenleme bulunmamakla birlikte, 10.07.2018 tarihli ve 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında

edebilecek ve geniş yetkileri kullanabilecek cumhurbaşkanı yardımcısının hiçbir temsili sıfatı olmaması eleştiri konusudur.[450] YÜZBAŞIOĞLU, halkın seçtiği cumhurbaşkanına verilen tüm yetkilerin geçici bir süre de olsa atamayla gelen cumhurbaşkanı yardımcısına verilmesinin demokratik hukuk devleti bakımından *yadırganacak bir husus* olduğuna işaret eder.[451] ESEN de benzer şekilde cumhurbaşkanının bütün yetkilerini tek başına kullanabilecek olan cumhurbaşkanı yardımcısının doğrudan ya da dolaylı olarak seçimle belirlenmemiş olmasının, yürütme erkinin demokratik meşruiyetini ortadan kaldırdığı görüşündedir.[452] GÖZLER, cumhurbaşkanı yardımcısının, eski sistemdeki başbakanlık müsteşarlığına karşılık olarak ikame edildiğini, başbakanlık müsteşarının başbakana vekalet etmesi ne derece garip ise cumhurbaşkanına cumhurbaşkanı yardımcısının vekalet etmesinin de aynı derece garip olduğunu vurgulamaktadır.[453]

Sistemin siyasi meşruiyet yönünden potansiyel bir tehlikesi de vekaletin içeriği ile ilgilidir. 106. madde uyarınca cumhurbaşkanlığı makamının herhangi bir nedenle (ölüm, istifa gibi) boşalması halinde kırk beş gün içerisinde cumhurbaşkanı seçiminin yapılacağı hususu düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı yardımcısı, yeni cumhurbaşkanı seçilene -ve yemin ederek görevine başlayana kadar- cumhurbaşkanına vekalet edip yetkilerini kullanabilecektir. Böyle bir olasılığın gerçekleşerek cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde, kırk beş gün içerisinde yapılacak seçimin ikinci tura

---

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 19. maddesinde "Cumhurbaşkanı Yardımcıları" ibaresi geçmekteyse de bir sayı belirtilmemektedir.

Oysa karşılaştırmalı hukukta başkan yardımcılarının sayısı önceden belirlenmiştir: ANAYURT, Ömer; EKİNCİ, Ahmet. **Tek Başlı Yürütme Esasına Dayalı Hükümet Sistemlerinde Başkan Yardımcılığı ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Getirilen Sistemde Cumhurbaşkanı Yardımcılığı Kurumu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**. Prof. Dr. Zafer Gören Armağanı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017, s. 489. Yazarlar, karşılaştırmalı hukuk verilerine göre bu sayının üçü geçmemesi gerektiğini belirtmektedirler. Ibid., s. 491; ESEN de Latin Amerika ülkelerindeki uygulamalardan örnek vererek, 2017 değişikliği ile öngörülen sistemin benzerinin bulunmadığına dikkat çeker: ESEN (2016), s. 49-50.

[450] ÖZBUDUN (2020), s. 313.

[451] TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU (2019), s. 357.

[452] ESEN (2016), s. 49-50.

[453] GÖZLER (2019a), s. 812; Yazara göre vekalet kurumunun TBMM Başkanından alınması ile vekalet kurumu tenzil-i rütbeye uğramıştır.

kalması ve hatta 101. madde uyarınca ikinci tura kalan tek adayın, geçerli oyların çoğunluğunu alamaması halinde, cumhurbaşkanlığı seçimi yenileneceğinden, cumhurbaşkanı yardımcısının aylarca cumhurbaşkanına ait tüm yetkileri tek başına kullanması mümkündür.

Sağlığında cumhurbaşkanına karşı sorumlu olan cumhurbaşkanı yardımcısı, onun ölümü ya da istifası halinde kime karşı sorumlu olacağı da açık değildir. Yetki-sorumluluk ilişkisi dikkate alındığında seçmenlerin asgari yüzde elli birinin oyu ile yetkilendirilen bir makama vekalet edip yetkilerini kullanan, ancak sorumlu olduğu bir merci olmayan cumhurbaşkanı yardımcılığı makamının düzenlenişi bu açıdan da cumhuriyete aykırıdır. Benzer olasılıkları çoğaltmak mümkündür: Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması ile birden çok yardımcının bulunması halinde hangisinin hangi yetkileri kullanacağı, birbirlerini görevden alıp alamayacakları gibi…

Cumhurbaşkanı yardımcısı, karşılaştırmalı hukuktaki verilerin aksine doğrudan ya da dolaylı olarak seçilmemektedir.[454] Cumhurbaşkanının seçilmesine, ancak özellikle cumhurbaşkanına vekalet etmesine yönelik eleştiriler, genel olarak düzenlemenin "demokratik olmadığına" yöneliktir. Bize göre bu düzenleme, cumhuriyetçi olmadığı gibi cumhuriyet ile yönetilen bir devlette de olamaz; dolayısıyla açıkça anayasaların 1924'ten beri var olan 1. maddesine aykırıdır.

Cumhuriyetçilikte klasik dönemden itibaren yöneticilerin seçimle işbaşına gelmesi esastır. Bu seçimin kimler tarafından, hangi sürede ve nasıl yapılacağı, tarihsel süreç içerisinde felsefi, sosyal ve siyasi gelişmelere göre olgunlaşarak bugün nihayet demokratik usullerle yapılır hale gelmiştir. Cumhuriyetin hem *negatif* anlamı hem de

[454] GÖZLER, cumhurbaşkanı yardımcısının ABD'de olduğu gibi cumhurbaşkanı ile birlikte seçilme usulünün benimsenebileceğini hatırlatırken (Ibid.); SEYHAN, farklı bir öneri getirerek durumu demokratik hale getirebilmek için cumhurbaşkanı yardımcısının TBMM tarafından onaylanmasını önermektedir: SEYHAN, Feyza Merve. **Türkiye'de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi**. Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 290.

maddi anlamıyla seçim esastır. Çalışmamızın ikinci bölümünde cumhuriyeti en dar anlamıyla, egemenliğin millette olduğu, siyasi ve hukuki sorumluluğa sahip devlet başkanının ve temel organların doğrudan ya da dolaylı olarak seçimle ve belirli süreli olarak işbaşına gelip halkın ve temsilcilerinin denetimi altında olduğu devlet şekli olarak tanımlamıştık. Cumhurbaşkanına uzun bir süre vekalet edebilecek, bütçe sunuş konuşmasını yapabilecek ve cumhurbaşkanının tüm yetkilerini kullanabilen bir yöneticinin konumu, elbette temel organlarda yer almaktadır. Burada akla *"cumhurbaşkanı yardımcısının da cumhurbaşkanının seçimiyle işbaşına geleceği"* yönünde bir çıkarım gelse de gerek ortak iyinin sağlanması gerekse halkın ve temsilcilerinin denetiminin şart olması, bu çıkarımı olumlamamaktadır. Düzenlemenin ontolojik kusurlarının yanı sıra vekalet görevini sürdüren cumhurbaşkanı yardımcısının istediği kadar cumhurbaşkanı yardımcısı atamak gibi akla gelebilecek sınırları çok geniş yetkilere sahip olması hem vekalet edilen kurumu hem de vekalet edeni örselemektedir.

1961 Anayasasına göre Cumhuriyet Senatosu Başkanı, 1982 Anayasasında ise Meclis başkanının cumhurbaşkanına vekalet edeceği düzenlenmiştir. Burada kriter, *seçilmişe yine seçilmişin* vekalet etmesidir. Ayrıca TBMM Başkanı da Anayasanın 94. maddesi hükümleri dikkate alındığında makamı itibarıyla prensip olarak tarafsızdır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı yardımcısının, Anayasanın 106. maddesine göre sadece cumhurbaşkanına karşı sorumlu olması da cumhuriyetçi anlayışa ters düşmektedir. Her ne kadar TBMM tarafından 98. madde uyarınca yazılı soru ve meclis soruşturması ile cumhurbaşkanı yardımcısını denetleme imkanı getirilmiş gibi gösterilse de yazılı soruların cevaplanmamasının bir yaptırımı bulunmadığı gibi cumhurbaşkanı yardımcısı hakkında soruşturmak açılması da gerekli çoğunluğun sağlanmasının neredeyse imkansız olması nedeniyle işlevsiz kalmaktadır.

Şu halde -başkanlık sistemlerinde başkanla birlikte seçilerek aynı meşruiyete sahip olan- cumhurbaşkanı yardımcısının atanabilmesi için cumhurbaşkanın seçilmesi için gereken kriterlerinin aranmadığı, halka karşı sorumlu olmayan, cumhurbaşkanının yetkilerinin tamamını gerekli şartların oluşması halinde uzun bir süre kullanabilecek cumhurbaşkanı yardımcılığı görevi gerek cumhuriyetçiliğin yüzlerce yıllık birikimi gerekse Anayasanın 1. maddesine (dolayısıyla 2. madde hükümlerine) aykırıdır.[455]

Cumhurbaşkanlığı yardımcılığı makamı bu şekilde düzenlenen cumhurbaşkanının siyasi sorumluluğu 2017 değişikliği ile -sadece- beş yılda bir yapılacak seçimde halka hesap verilebilirliğe indirgenmiştir. Zira TBMM'nin cumhurbaşkanını denetlemesinin tek yolu meclis soruşturması açmasıdır. Bu seçeneğin kullanılabilmesi, birçok nedenle ihtimal dışıdır; soruşturma açabilmek için aranan üye sayısının yüksekliği, soruşturma açılma riskiyle karşı karşıya kalan cumhurbaşkanının seçimleri yenileme hakkını kullanma ihtimali gibi.[456]

2017 değişikliği ile yürütme yetkisine ilişkin konularda cumhurbaşkanına cumhurbaşkanlığı kararnamesi (CBK) çıkarma yetkisi de verilmiştir. 104. maddeye göre kararnamede düzenlenebilecek hükümler sınırlamalara tabiyse de[457] uygulama ile TBMM'nin kanun yapma yetkisi neredeyse ikinci plana düşmüştür. CBK çıkarabilme

---

[455] Anayasa değişikliğinin görüşüldüğü komisyonun CHP'li üyeleri tarafından, teklifin tamamının değerlendirildiğinde anayasa değişikliği teklifiyle egemenliğin bir kişi lehine sınırlandırıldığı ve Cumhuriyetin niteliklerine aykırı biçimde "yürütmede tekleşme, devlette tekelleşme" amaçlandığı savunularak getirilmek istenen sitemin Anayasanın 1 ve 2. maddelerin aykırı olduğu iddia edilmiştir. Bkz.: 447 sıra sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifine dair Anayasa Komisyonu Raporu, s. 55.

[456] Cumhurbaşkanına isnat edilen suçlar için bir ayrım yapılmadan görev ile ilgili olsun olmasın Yüce Divan'da yargılanacağı belirtilmesine rağmen Anayasanın 148. maddesi uyarınca Yüce Divan sıfatıyla yargılama makamı olan Anayasa Mahkemesi, cumhurbaşkanını ancak "göreviyle" ilgili suçtan yargılar. Bu durumda görevi ile ilgili olmayan suç isnadında yargılama makamının neresi olacağı -teorik de olsa- tartışmalıdır.

[457] 104. maddenin ilgili bölümü şöyledir: "Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir."

yetkisi, cumhurbaşkanının Meclis ile uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlayacak olan müzakere yöntemlerini yine cumhurbaşkanı lehine engelleme potansiyeline sahiptir. Kararname çıkarma yetkisi olmayan bir cumhurbaşkanı, Meclis ile müzakere ile "ortak iyiyi" bulmak için daha da çok çaba gösterecektir. Ancak CBK çıkarabilme yetkisi sayesinde böyle bir uzlaşı zorunluluğu da kalkmıştır.[458]

Anayasa'da CBK'ların normlar hiyerarşisi açısından konumu açıkça tanımlanmamıştır. Dolayısıyla kanun ile eşit bir norm mu olduğu, yoksa KHK'lar ile aynı konumda mı bulunduğu tartışmalıdır. Doktrinde ağırlıklı görüş, CBK'ların yasanın altında yer aldığı şeklindedir.[459] AYM ise CBK'ların konumuna ilişkin doğrudan bir tespitte bulunmamış olsa da inceleme yaparken izlediği usul, KHK'lar ile paraleldir.[460] Mahkeme, CBK'ya ilişkin yakın tarihli bir kararında önce CBK'nın anayasal çerçevesi ve yargısal denetimini tanımlamıştır.[461] Mahkemeye göre "CBK'ların en belirgin özelliği cumhurbaşkanına belirli konularda ilk elden düzenleme yapma yetkisinin verilmiş olmasıdır. Yürütmenin diğer düzenleyici işlemlerinden farklı olarak cumhurbaşkanı, Anayasada belirlenen yetki çerçevesinde herhangi bir kanuna dayanmadan ya da yasama organının onayı olmadan CBK'lar yoluyla düzenleme yapabilecektir."[462] Yine bu yetki, *yürütme yetkisine ilişkin* olmak kaydıyla genel bir yetkidir. Bu tespitten sonra mahkeme, düzenlemeyi Anayasanın 104. maddesi uyarınca yetki yönünden incelemiş, kuralın kanunda

[458] ÖZBUDUN (2020), s. 306-307.

[459] ARDIÇOĞLU, M. Artuk. **Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi**. Ankara Barosu Dergisi, 2017, Cilt: 75, Sayı: 3, s. 49; ŞİRİN, Tolga. **"İşlemeyen Sistemlerin Fonksiyonel Olmayan Yanıtı": Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.** Anayasa Hukuku Dergisi, 2018, Cilt:7, Sayı: 14, s. 297, EREN, Abdurrahman. **Anayasa Mahkemesinin Kanun Hükmünde Kararnamelere İlişkin İçtihadı Doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Değerlendirilmesi**. Anayasa Yargısı, 2019, Cilt: 36, Sayı: 1, s. 29; CAN, Osman. **Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı**. Anayasa Yargısı, 2020, Cilt: 37, Sayı: 1, s. 160; ULUSOY, Ali D. **Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Varoluşsal, Yapısal ve Hukuksal Bir Değerlendirme**. Anayasa Yargısı, 2020, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 46; Buna karşın ATAR'a göre CBK, kanun ile eşdeğerdir: ATAR, Yavuz. **Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi**. Anayasa Yargısı Dergisi, 2019, Cilt: 36, s. 243.

[460] CAN, s. 168.

[461] Anayasa Mahkemesinin 28.09.2022 günlü, E. 2021/90, K. 2022/108 sayılı Kararı, Resmi Gazete 03.01.2023 (32062).

[462] Ibid., s. 4.

açıkça düzenlenen bir konuya ilişkin olmadığı sonucuna ulaştıktan sonra ise içerik olarak Anayasaya uygunluk denetimi yapmıştır.[463]

CBK'lar, KHK'lardan farklı olarak cumhurbaşkanına daha geniş bir alanda düzenleme yetkisi vermektedir. Karşılaştırmalı örneklerde kararname çıkarma yetkisinin verildiği anayasaların önemli bir bölümünde bu yetki, konu yönünden sınırlandırılmış ve parlamentonun denetimine tabi iken[464] 2017 düzenlemesinde denetim sadece AYM tarafından yapılabilmektedir. Bu durum, cumhurbaşkanının bu yetkisini ölçüsüz biçimde kullanmasını kolaylaştıracağı gibi yukarıda da değinildiği üzere TBMM'deki siyasal partilerle işbirliği ve uzlaşma yoluna gitmek istemediği durumlarda ülkeyi kararnamelerle yönetme potansiyelini de taşımakla, sistemi hiper başkanlığa götürebilecek bir niteliktedir.[465]

Şu halde CBK'ların 2017'de yapılan diğer değişiklikler gibi kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından pek çok sorunu barındırdığını söylemek mümkündür. Aşağıda bu husus yasama açısından da incelenecektir. Ancak 1971 Anayasa değişiklikleri ile başlayan yürütmenin güçlendirilmesi gayreti, 1982 Anayasası ile devam etmiş, nihayet 2017 değişiklikleri ile adeta şahikasına ulaşmıştır. Başkanlık sisteminde de kararname rejimi mevcut olmakla birlikte bu yetkinin sınırlarının oldukça gevşek bırakılmasına yönelik tercih, yasamanın zayıflatılmasıyla birleştiğinde kuvvetler ayrılığının fiilen sona ermesine yol açacaktır. Bu anlamda cumhuriyetçi idealin kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, yasaya tabi yönetim, müzakere, çoğunluk iradesine karşı dayanıklı bir sistem kurulması gibi dayanakları da temelsiz hale gelmiştir.

2017 değişikliklerinin yasamaya getirdiği kısıtlamalar, bu kanaatimizi güçlendirmektedir. TBMM'nin yetkileri, 2017 değişikliği ile kısıtlanmıştır. Çalışmamız kapsamında bir değerlendirme yapacak olursak; denetim yetkisinin neredeyse yazılı

[463] Mezkur davada mahkeme CBK ile düzenlenen ve yürütmeye yetki veren kuralı, Anayasanın 2. maddesi kapsamında belirlilik ilkesine aykırı bularak iptal etmiştir: Ibid., s. 9.
[464] ESEN (2016), s. 56.
[465] Ibid., s. 57.

soruya indirildiğini yukarıda görmüştük. Kaldı ki yazılı soru dahi yürütme yetkisini tek başına kullanan cumhurbaşkanına yöneltilememekte, ancak yardımcısı ve bakanlara soru sorulabilmektedir. Sorulara cevap verilmemesinin yaptırımı olmadığı gibi, cevap verecek makamlar da Meclis'e karşı sorumlu değildir. 89. madde yapılan değişiklik ile Meclis'in yasama yetkisinin içeriği de cumhurbaşkanının müdahalesine açık hale gelmiştir; şöyle ki 1982 Anayasasında yukarıda da değinildiği gibi geciktirici veto yetkisine sahip olan cumhurbaşkanı, kanunları bir kez daha görüşülmek üzere TBMM'ye göndermesi halinde Meclis tarafından kanun aynen kabul edilirse, cumhurbaşkanının yapacağı tek şey o kanunu yayımlamaktı. Madde, ikinci görüşmede herhangi bir çoğunluk şartı da getirmemişti. Ancak yapılan değişiklik ile cumhurbaşkanının gönderdiği kanun, ancak üye tam sayısının salt çoğunluğu ile aynen kabul ederse, kanun Cumhurbaşkanınca yayımlanacaktır.

Cumhurbaşkanının veto yetkisini geciktirici olmaktan çıkarıp daha da güçlendiren bu değişiklik, açıkça Meclis'in cumhurbaşkanının istemediği kanunları yapmasını engellemektir. Seçimi cumhurbaşkanı ile beraber yapılan Meclis'te cumhurbaşkanının üyesi olduğu partinin de çoğunluğu alması muhtemeldir. Ancak *cohabitation* halinde Meclis'in kanun yapma yetkisi bu şekilde engellenebilecektir. Parlamentoların kanun yapmak kadar temel bir yetkisi olan **bütçe hakkı** da değişiklik ile tali bir yetki haline gelmiştir. 161. maddede yapılan değişiklik ile bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Ancak Geçici bütçe kanununun da çıkarılamaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerleme oranına göre artırılarak uygulanır.

Yasama organını yürütmeye karşı zayıflatan bir başka hüküm de yine yukarıda kısaca değinildiği üzere seçimlerin yenilenmesindeki dengesizliktir. Cumhurbaşkanı tek başına alacağı karar ile hem cumhurbaşkanlığı hem de TBMM seçimini

yenileyebilirken, TBMM'nin bu kararı alabilmesi için üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunu sağlaması şarttır. Başkanlık sistemlerinde görülen iki partili bir siyasi yelpazeye sahip olmayan Türkiye'de farklı partilerin seçimlerin yenilenmesi için bir araya gelmesi, cumhurbaşkanının partisinin de Meclis'te sandalye sahibi olma ihtimali göz önüne alındığında küçük bir olasılık haline gelmektedir.[466]

Yine TBMM'nin denetim yetkisini ve temel hakların kısıtlanması riski taşıyan bir başka değişiklik olağanüstü hal ilanı ve buna bağlı olarak çıkarılabilecek cumhurbaşkanlığı kararnameleridir. 2017 değişikliği ile TBMM tarafından çıkarılan bir yetki kanununa göre bakanlar kuruluna verilen KHK çıkarma usulü değiştirilerek Meclis'in yetki kanunu çıkarması şartı kaldırılmakta ve cumhurbaşkanına "tek başına" olağanüstü hal ilan etme yetkisi ve bu döneme özel KHK çıkarma yetkisi verilmiştir. Anayasasının bu hükümleri düzenleyen 119. maddesinde sayılan olağanüstü hal gerektiren şartlar nitelikleri gereği ayrı ayrı sayılması gerekirken[467] bundan imtina edilmiş, aksine bu KHK'lar AYM denetiminden de çıkarılmıştır. Gerçekten Anayasanın 148. maddesindeki değişikliğe göre *"olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz."* Bu hüküm, yurttaşların haklarının anayasa ile güvence alındığı bir rejimde büyük riskler taşımaktadır. Hatta temel hakların korunmasını da aşar bir şekilde anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkesi, dolayısıyla anayasanın da olağanüstü dönemlerde askıya alınabilmesi mümkün olmaktadır.[468]

Anayasa'da 2017'de yapılan diğer değişiklikler de eleştirilmiştir[469] ancak burada çalışmamızın sınırları içerisinde bir çerçeve çizmeye çalışılmıştır. 2017 değişikliklerini

---

[466] ESEN (2016), s. 49; GÖZLER, Kemal. **Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa, 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri**. Ankara Barosu Dergisi, 2016, Sayı: 4, s. 28.

[467] ESEN (2016), s. 59.

[468] Ibid., s. 68.

[469] Örneğin "Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin geriye bırakılması ve ara seçimleri" kenar başlıklı Anayasanın 78. maddesindeki değişiklik ile başlık "Seçimlerin geriye bırakılması ve ara

cumhuriyetçi anayasalcılık anlayışının en eski ilkelerinden olan kuvvetler ayrılığı açısından değerlendirmeye çalıştığımız bu başlık altında ulaştığımız sonuç, 1982 Anayasasının ruhundaki güçlü yürütmeye ulaşma emelinin, sistemi kuvvetler birliğine dönüştürecek şekilde gerçekleştiğidir.[470] Kuvvetler birliği için bir cumhuriyetçinin gerçek anlamda korkulu rüyasıdır diyebiliriz; zira monarşi, tarihi anlamıyla yürütme ve yasama -hatta bir dönem yargının- monarkın elinde toplandığı rejimdir. Cumhuriyet kavramı, öncelikle *negatif* olarak bu rejime karşıdır. Gerçekten, hukuki siyasi ve felsefi olarak cumhuriyet kavramının en somut ve temel tanımlarında bu ayrım mevcuttur. Ancak cumhuriyet monarka tek kişinin yönetimi olduğu için değil, yetkileri elinde topladığı için karşıdır. Bu manada MONTESQUIEU'nün İngiltere'yi monarşi görünümü altındaki cumhuriyet olarak nitelendirmesi de tüm kuvvetin kralın elinden alınmış olmasından kaynaklanır. Şu halde cumhuriyetçi idealde ve onun anayasalcılık tasavvurunda kuvvetler ayrılığı, seçimle birlikte en temel ilkedir. 2017 değişikliği ile getirilen sistem öncelikle ve doğrudan yasama kuvvetini hedef almıştır. Bir yandan Meclis'i etkisiz bırakarak, diğer yandan güçlerini yürütmeye devrederek TBMM'yi adeta "altı yüz milletvekilinin belirli zamanlarda bir araya geldiği bir mekan" haline getirmiştir. Kuvvetler ayrılığının temel düsturu olan kuvvetlerin birbirini frenleyip dengelemesi kuralı ise tamamen işlevsizdir. TBMM, bütçe ve kanun yapma gibi en temel yetkileri tırpanlanmış bir organ haline gelmiştir. Yürütme ve yasamadaki iradelerin karşı karşıya gelmesi muhtemel senaryolarda kazançlı çıkan yürütmedir. Meclis'in elinde kalan soruşturma ve seçimlerin yenilenmesi gibi "silahlar" da

seçimler" olarak değiştirilmiştir. Şu halde savaş sebebiyle TBMM ve "seçimler" ibaresinden dolayı cumhurbaşkanı seçimleri de ertelenebilecek; üstelik maddenin ikinci fıkrasına göre bu işlem sürekli hale getirilebilecektir. ESEN'e göre bu düzenleme "geçici bir diktatörlüğe" yol açmaktadır.

[470] GÖZLER (2016), s. 34-35. yeni sistemi kuvvetler birliği olarak tanımlayıp "Kuvvetlerin yürütme organında birleştiği kuvvetler birliği sistemin ise tarihsel olarak eski ve yeni olmak üzere iki şekli vardır. Eski şekline "mutlak monarşi", yani şekline ise "diktatörlük" denir" şeklinde diktatörlük vurgusu yaparken, ESEN de (2016), s. 71, "yasama ve yargı organlarının aşırı zayıflatıldığı bir hükümet sistemine dayanan bir rejim, adı ne konmuş olursa olsun, tarihin her döneminde görülen diktatörlük rejimlerinden biri olacaktır." şeklinde yine diktatörlüğe dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin toplumsal yapısının büyük oranda yansıdığı Meclis aritmetiği ve atmosferinde, aranan yeter sayısına ulaşmanın çok zor olması nedeniyle etkisiz kalmıştır.

Yasama, hayati organlarından mahrum kalarak nasıl malul olmuşsa, yürütme de bu organların nakli ile adeta devleşmiştir. TBMM'ye karşı sorumluluk, onun onayıyla bütçe, KHK ve kararname çıkarabilme gibi yüklerden azade olan ve yukarıda incelenen diğer getirilerle zenginleşen yürütme organı, TBMM'nin herhangi bir nedenle toplanamadığı örneğin iki yıl boyunca yasamaya ihtiyacı olmadan ülkeyi yönetebilecektir.

İsmini cumhuriyetten alan cumhurbaşkanlığı, 1923'ten itibaren bu sıfatıyla özen gösterilen bir makam olmuştur. 1960 ve 1980 darbelerinden sonra cunta liderleri bile usulünce cumhurbaşkanı seçildikleri süreye kadar "devlet başkanı" unvanını kullanmışlardır.[471] Meclis, kurucu lideri ATATÜRK'ün temsil ettiği cumhurbaşkanlığı makamına karşı yetkilerini paylaşmaktan inatla kaçınmıştır. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu müzakereleri esnasında encümen tarafından hazırlanan metinde cumhurbaşkanına Meclis'i fesih yetkisi ve seçimleri yenileme yetkisi veren madde, milletvekillerinin şiddetli muhalefeti ile karşılaşmış, öneriyi yumuşatacak değişiklik teklifleri dahi oylamaya katılan yüz otuz milletvekilinden yüz yirmi altısının oyu ile reddedilmiştir.[472] Encümen metninde yer alan ve silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını cumhurbaşkanına veren hüküm de Meclis tarafından kabul görmemiştir. Benzer şekilde Meclis, cumhurbaşkanının görev süresinin yedi yıl olmasını, verilen diğer önergelerle beş yıl olmasını dahi kabul etmemiştir.[473] Daha sonraki anayasalarda yer alan

[471] Devlet başkanı unvanının geçtiği metinler için Bkz.: KİLİ-GÖZÜBÜYÜK, s. 147 ve 236.
[472] ÖZBUDUN (2012), s. 37-40.
[473] Ibid., s. 41-45.

cumhurbaşkanının kanunları Meclis'e geri gönderebilmesine yönelik öneri de benzer şekilde reddedilmiştir.[474]

ATATÜRK'ün cumhurbaşkanı olduğu ve adaylıklarını hemen hepsinin ona borçlu olduklarını bilen milletvekilleri, buna rağmen verilmek istenen yetkileri kişisel değil ilke sorunu olarak görmüşler; milli egemenlik ve Meclis'in bu egemenlikteki konumunu savunarak öneriyi reddetmekten çekinmemişlerdir. 2017 değişikliği ile birlikte getirilen sistemin, bu tarih bilgileri ışığında yeniden değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Aydınlanma çağından itibaren hükümet sistemi tartışmalarında yargı organı dışarıda bırakılarak yürütme-yasama ilişkilerine yoğunlaşılmıştır. Bundaki argüman, yargının bağımsızlığının zorunlu şart olmasıdır. Ancak 2017 değişikliği ile AYM'nin denetim mekanizmalarının kısıtlanması, yargı bürokrasisi ve kurumlarında yapılacak atamalarda yürütmenin doğrudan ve dolaylı atama yetkisinin artırılmasıyla hukuki anayasalcılığın temelleri zayıflamış; BELLAMY'nin cumhuriyetçi tahakküm karşıtlığını fikrinden beslenerek savunduğu[475] gibi demokrasiyi öne çıkaran, eşit oy ve çoğunluk kuralı sistemi etrafında somutlaştırarak kamusal bir akıl yürütme ile ortak iyiyi sağlayacak politikaların üretilmesi için karşı tarafı dinleyerek hareket edilmesini öneren siyasi anayasalcılığın varlığı adeta zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla cumhuriyetçi ideale ulaşmak için 2017 değişikliklerinin de gösterdiği gibi siyasal anayasalcılığın temel ilkeleri çözümler sunmaktadır.

Sonuç olarak, 2017 Anayasa değişiklikleri, kimin yönettiği/yöneteceğinden bağımsız olarak sadece anayasa ve kuvvetler ayrılığına değil[476] aynı zamanda bu çalışma kapsamında çerçevesini çizdiğimiz cumhuriyete de "elveda" anlamına gelmektedir. Yeni sistem, DUVERGER'nin V. Fransa Cumhuriyeti özelinde

[474] TANÖR (1998), s. 293.
[475] BELLAMY (2007), s. 145; 259 vd.
[476] GÖZLER (2016), s. 35.

değindiği[477] gibi "seçimlerle gelen krallar" dönemini çağrıştırmaktadır. Şu halde, 2017 değişikliklerinden sonra anayasada cumhuriyetçilik anlamında geriye kalan şey DUGUIT'nin tanımladığı şekilde sadece monarşinin karşıtı olan bir cumhuriyettir.

C. LAİKLİK

Cumhuriyetçiliğin temel ilkelerinden laiklik, bir önceki bölümde incelenirken devletin yurttaşlar karşısında -inanç konusunda- tarafsız olması ve vicdan özgürlüğünün sağlanmasına yönelik tedbirler alması gerektiğinin üzerinde durulmuştu. Bu tedbirler çerçevesinde azınlık durumundaki inanç grupların devlet tarafından korunması gerektiğine de değinilmişti. Bu kapsamda toplumun çoğunluğundan farklı inançlara sahip olan grupların inançlarını çoğunluğun baskısından azade şekilde koruyup yaşatmaları özellikle önemlidir.

Laiklik, 1961 Anayasasının 2. maddesinde cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmış, ayrıca basın hürriyeti, siyasi partiler, milletvekili yemini[478] ve devrim kanunlarının korunması dair maddelerde de yerini almıştır. Anayasa 19. maddesinde din ve vicdan hürriyeti şöyle yer almıştır:

> "Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.
>
> Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmıyan ibaretler, dini âyin ve törenler serbesttir.

[477] DUVERGER, Maurice. **Seçimle Gelen Krallar**. Çev.: ERKURT, Necati, Kelebek Yayınevi, İstanbul, 1986. Yazar burada parlamentonun da etkili olduğu bir yürütme tablosu çizmektedir: "Fransa cumhuriyetçi bir monarşidir. Fransa'da hükümet etme yetkisi özellikle bir kişinin elindedir. Bu kişi ulusça benimsenmiş bir meşrutiyet içinde ve oldukça özgür bir biçimde hareket eder, girişim ve atılımlarında bağımsızdır, önemli kararları (bazen de önemli olmayanları) alır ya da bunların alınmasında etkili olur." (s. 7).

[478] 77. maddedeki milletvekili yemininde yer verilen "lâik Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalacağıma" ibaresi, 96. maddedeki cumhurbaşkanının yemininde yer almamıştır.

> Kimse, ibadete, dini âyin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.
>
> Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.
>
> Kimse, Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amaciyle, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.[479]

Teşkilatı Esasiye Kanununun 75. maddesindeki düzenleme ise şu şekildeydi: *"Hiçbir kimse mensub olduğu felsefi içtihad, din ve mezhebden dolayı muahaze edilemez. Asayiş ve umumi muaşeret âdabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dini âyinler yapılması serbesttir."* Görüleceği üzere 1961 Anayasasında din ve vicdan hürriyeti daha ayrıntılı olarak düzenlemiştir. 1961 Anayasasındaki yenilik, din eğitiminin kişilerin isteğine ve küçüklerde kanuni temsilcilerinin isteğine bırakılması, ayrıca devletin temel düzeninin din kurallarına dayandırılması ve istismar edilmesini önleyici yaptırımların getirilmesidir.

1982 Anayasasının 24. maddesi benzer hükümler içermekle birlikte, 1961 Anayasasından farklı olarak eğitim konusunda kayıtlamalar getirmiştir: *"Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak*

[479] Maddenin bu hali, 1971 değişikliği ile düzenlenmiştir. İlk metnin son cümlesi şöyleydi: "Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır."

öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır." Maddede ayrıca din ve vicdan özgürlüğüne getirilen sınırlamalara ilişkin olarak temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılamaması başlıklı 14. maddeye atıf yapılmıştır.[480]

Din eğitimi konusunda ise iki anayasada farklı bir tutum izlendiğini görmekteyiz. 1982 Anayasasının Danışma Meclisi tarafından kabul edilen metninde din eğitimi okullarda yine zorunlu tutulmakla birlikte *"İslam dinine mensup olmayan kişilerin din derslerini takibi isteklerine bağlıdır"* hükmü de madde içerisinde yer almışken bu ibare MGK tarafından metinden çıkarılmıştır. Din kültürü ve ahlak öğretimini düzenleyen bir alt norm olan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 12. maddesinin ilk hali *"Din eğitimi ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteği ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlı olarak verilir. Bu istek kayıt esnasında veliler tarafından okul idaresine yazılı olarak bildirilir*"[481] şeklinde iken 1983 yılında yapılan değişiklikle *"Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır"* halinde düzenlenmiştir.[482]

Din dersinin zorunlu olması, farklı inançlara sahip yurttaşların çocuklarının eğitim aldığı düşünüldüğünde sorunlu bir hâl almaktadır. Derslerin pratikteki içeriği, din, mezhep, hatta görüş farkına sahip öğrencilere din[ler] hakkında objektif bir bilgi vermekten uzaktır.[483] Vakıayı daha giriftleştiren bir husus da liselere kaydolmak için

---

[480] 14. madde metni şöyledir: "Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.
Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.
Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir."

[481] Milli Eğitim Temel Kanunu, Resmi Gazete 14574, (24 Haziran 1973), Kanun No. 1739.

[482] 14.6.1973 Tarih ve 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete 18081, (18 Haziran 1983), Kanun No. 2842.

[483] 1982 Anayasası döneminde din eğitimi ve din derslerinin içeriği hakkında Bkz.: ÜSTEL (2008), s. 290 vd.; Bununla birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), nüfusunun çoğunluğunun tabi olduğu dinin dersin içeriğinde yer almasını devletin takdir payı kapsamında değerlendirmiştir: AİHM'in 9 Ekim 2007 tarihli Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye kararı (Başvuru No. 1448/04), par. 51;63.

yapılan geçiş sınavlarında din kültürü ve ahlak bilgisi müfredatından soru sorulmasıdır. Temsilcisi oldukları öğrencinin zorunlu din derslerine katılmasını istemeyen kanuni temsilcilerinin önünde iki yol vardır; ilki Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin; bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri şartıyla din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulması[484] diğeri ise bu iki din dışında bir inanca sahip olmaları -ya da inanmamaları- gerekçesiyle yargı yoluna başvurmaktır. Ancak bu ikinci yolda başvurulacak idari yargının tutumu da mevzuatla paraleldir.[485] Dolayısıyla zorunlu din dersi uygulaması, devletin dinlere karşı tarafsız kalması zorunluluğu karşısında anayasal bir dayanağı olmasına rağmen cumhuriyetçi ideale aykırıdır.

Zorunlu din dersinde uygulama bu şekilde iken, AİHM'in az önce atıf yapılan Hasan ve Eylem Zengin kararı, seçmeli din derslerine ilişkin bir norm denetiminde AYM kararına da yansımıştır. Ancak AYM bu kararında, AİHM kararının temelini oluşturan tespitleri ve verilen hükmü göz önüne almayıp sadece karardan seçme yaparak hüküm kurmuştur. Mahkeme önüne gelen iptal davasında, seçmeli din derslerinin Anayasanın 2. maddesine aykırılığı öne sürülmüştür.[486] 1739 sayılı kanunda yapılan değişiklik ile *"Ortaokul ve liselerde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur"* hükmü getirilmiştir.[487] İptal talebinde

[484] Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığının 09.07.1990 tarih ve 1 sayılı kararı.

[485] Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulunun 25.10.2021 günlü, E. 2021/348, K. 2021/1994 sayılı kararında, çocuğunun din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulmasını isteyen velinin talebinin reddi üzerine açılan iptal davasında, ilk derece mahkemesinin dava konusu işlemi iptal etmiş, kararın davalı idare tarafından temyiz edilmesi üzerine Danıştay Sekizinci Dairesi kararı bozmuş, ilk derece mahkemesinin kararında direnmesi üzerine, dosyaya bakan İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, AİHM kararlarının Anayasanın 90. maddesi uyarınca anayasanın üzerinde kabul edilemeyeceğini, Anayasanın 24. maddesindeki 24. maddesinde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin zorunlu tutulması karşısında, davacının çocuğunun bu dersten muaf tutulması isteminin reddedilmesine ilişkin dava konusu işlemde hukuka aykırılık, işlemin iptaline dair İdare Mahkemesi ısrar kararında hukuki isabet görülmediğine hükmetmiştir.

[486] Anayasa Mahkemesinin 20.09.2012 günlü, E. 2012/65, K. 2012/128 sayılı Kararı, AMKD, Sayı: 50, Cilt: 2, s. 1341-1486.

[487] İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete 28261, (11 Nisan 2012), Kanun No. 6287. Maddenin tam metni şöyledir:

seçmeli bu iki dersin konulmasının Anayasanın laiklik ve eşitlik ilkelerine aykırı olduğu iddia edilmiştir. AYM, iptal talebini reddettiği kararında önce laikliği tanımlamıştır. Mahkeme, sistematik yorum yöntemi kullanarak Anayasanın konuya ilişkin tüm hükümlerini bütüncül bir yaklaşımla değerlendirdiğine vurgu yaparak[488] laiklik ilkesinin iki farklı yorumu olduğunu belirtmiştir: *"Bunlardan,* ***katı laiklik anlayışına*** *göre din, bireyin sadece vicdanında yer bulan, bunun dışına çıkarak toplumsal ve kamusal alana kesinlikle yansımaması gereken bir olgudur.* ***Laikliğin daha esnek ya da özgürlükçü yorumu*** *ise dinin bireysel boyutunun yanında aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğu tespitinden yola çıkmaktadır. Bu laiklik anlayışı, dini sadece bireyin iç dünyasına hapsetmemekte, onu bireysel ve kollektif kimliğin önemli bir unsuru olarak görmekte, toplumsal görünürlüğüne imkân tanımaktadır."*[489]

Mahkeme, bu tanımlamadan sonra laiklik ilkesi uyarınca devletin negatif ve pozitif yükümlülüklerine değinmiş ve dava konusu düzenlemeyi devletin pozitif yükümlülüğünün yerine getirilmesi olarak görmüştür: *"dava konusu kural, devletin din eğitimi konusunda üstlendiği pozitif yükümlülüğün bir gereğidir."*[490] Yine mahkemeye göre *"kanun koyucunun 'Hz. Peygamberimizin Hayatı' ismini tercih etmesi zorunlu*

MADDE 9 – 1739 sayılı Kanunun 25 inci maddesinin mülga birinci fıkrası aşağıdaki şekilde yeniden düzenlenmiştir.

"İlköğretim kurumları; dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur. Ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarında lise eğitimini destekleyecek şekilde öğrencilerin yetenek, gelişim ve tercihlerine göre seçimlik dersler oluşturulur. **Ortaokul ve liselerde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur.** Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir."

[488] Anayasa Mahkemesinin 20.09.2012 günlü, E. 2012/65, K. 2012/128 sayılı Kararı, AMKD, Sayı: 50, Cilt: 2, s. 1443.

[489] Ibid.; Mahkemenin bu yorumunda açıkça Ahmet KURU'nun **Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye** başlıklı kitabının etkisi görülmektedir.

[490] Ibid., s. 1445.

olarak İslam dini ile devlet arasında bir aidiyet ilişkisinin kurulması sonucunu doğurmaz."[491]

AYM, dava konusu kuralın, sadece bir dinin mensuplarının yararlanacağı isteğe bağlı seçmeli din dersine yer vererek, diğer dinlerin mensuplarına yönelik seçmeli dersleri Milli Eğitim Bakanlığının takdirine bırakmasının Anayasanın 10. maddesinde yer alan kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı olduğuna dair iddiayı da şu gerekçeyle kabul etmemiştir: *"Anayasa'da korunan* ***eşitlik ilkesi, aynı durumda olanlara aynı, farklı konumda olanlara da farklı kuralların uygulanmasını gerektirmektedir****. Dava konusu kuralla,* ***toplumun çoğunluğunun mensubu olduğu*** *İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin hayatıyla ilgili bilgileri içeren derslerin isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulmasının* ***doğrudan kanunla öngörülmüş olması, diğer ilahi kitaplar ve peygamberlerin hayatının seçmeli ders olarak okutulamayacağı anlamına gelmemektedir****."*[492] Mahkeme, bu kararıyla, laiklik ilkesine ilişkin olarak uzun yıllardır sürdürdüğü içtihadından ayrıldığını göstermektedir.[493]

Mahkemenin, İslam dini ile ilgili bir dersin okutulmasının doğrudan kanunla öngörülmüş olmasının karşısında diğer 'ilahi' kitaplar ve peygamberlerin hayatının seçmeli ders olarak okutulması için kanunla bir düzenlenme yapılmamasını eşitliğe aykırı görmemesini *"aynı durumda olanlara aynı, farklı konumda olanlara da farklı kuralların uygulanması"* ilkesiyle açıklaması kanaatimizce yerinde değildir. Hatta bu

---

[491] Ibid., s. 1446. Paragrafın devamı şöyledir: "Her şeyden önce, kuralla getirilen isteğe bağlı seçmeli bir derstir. Dersin muhatabı da bu dersi seçecek olan öğrencilerdir. Dolayısıyla, dersin isminin o dersi seçecekler dikkate alınarak belirlendiği anlaşılmaktadır. İkincisi, diğer isteğe bağlı seçmeli ders olan "Kur'an" dersinin yanına yüceltme ifadesi olan "Kerim" sıfatının eklenmesine benzer şekilde "Hz. Peygamberimizin Hayatı" isminin kullanılmasının, **aidiyetlik kurmaktan ziyade, o dinin mensuplarının kutsallarına saygıyı ifade etmektedir. Kaldı ki, bir bütün olarak bakıldığında, Türkiye'de baştan beri laiklik ilkesinin anayasal düzeyde ve uygulamada Devlet ile İslam dini arasındaki kurumsal ilişkiyi mutlak surette dışladığı da söylenemez."** (vurgular bana aittir).

[492] Ibid., s. 1447. (vurgular bana aittir).

[493] GÜLFİDAN, O. Serkan. Anayasa Mahkemesi'nin E. 2012/65, K. 2012/128 Sayı ve 20.09. 2012 Tarihli Kararı (RG Tarih-Sayı: 18.04. 2013-28622) Üzerine Kısa Bir Not:/Anayasa Mahkemesi'nin Peygamberi ve Ayrımcılık Hususunda Yeni Bir Adım, İçinde: **Anayasa Hukuku Dergisi**, Yıl: 2013, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 187.

değerlendirmeye dayanak olarak yaptığı *"toplumun çoğunluğunun mensubu olduğu İslam dini"* vurgusuna tam da eşitlik ilkesine ilişkin değerlendirmesinde yer vermesi, çalışmamızın ikinci bölümünde laikliğin cumhuriyetçi açıdan değerlendirilmesiyle elde edilen bulgulara da ters düşmektedir. Karara muhalif kalan Fulya KANTARCIOĞLU da karşı oy yazısında çoğunluk ve laiklik ilişkisine ilişkin şu görüştedir:

> "..lâik bir devlette yasalar dini gerekler gözetilerek ya da herhangi bir dine ayrıcalık veya üstünlük tanıyacak biçimde düzenlenemez. ***Bu bağlamda, devletin dini olmayacağı gibi "Peygamberi" de olmaz.*** Dava konusu kuralla seçimlik dersler arasında sadece İslâm dininin öğrenilmesine yönelik derslere yasal güvence sağlanmasının, farklı dinlere mensup vatandaşlar arasında ayrımcılığa yol açarak lâiklik ilkesini zedeleyeceği açıktır… ***Toplumun büyük çoğunluğunun İslâm dinine mensup olması da yapılan ayırımcılığın nedeni olarak kabul edilemez.*** Çağdaş demokrasiler çoğunlukçu değil çoğulcu rejimlerdir. Anayasa'nın tanıdığı haklardan yararlanmada vatandaşlar arasında çoğunluğu oluşturup, oluşturmamalarına göre ayırım yapılamaz."[494]

Muhalif kalan üyenin karşı oy yazısında belirttiği hususlar, laiklik ilkesinin dava konusu normun denetiminde kanaatimizce daha elverişlidir.

Mahkemenin eşitlik ilkesinin değerlendirirken diğer din mensuplarına ilişkin olarak Lozan Antlaşmasındaki düzenlemelere atıf yapması da kanaatimizce yerinde değildir; zira Anayasanın 10. maddesi uyarınca bir **dine** mensup olanların yanı sıra **mezhep** mensupları da kanun önünde eşittir. Ancak kararda, sadece İslam dini ile diğer dinler olarak ikili bir ayrım yapılmış ve mezhep farklılıkları dikkate alınmayarak İslam

[494] Ibid., s. 1475; Benzer değerlendirmeyi karşı oy yazısında üye Mehmet Erten de yapmıştır: Ibid., s. 1479.

dinine mensuplar tek kategori sayılmış, diğer dinlere inananlar ise Lozan Antlaşması kapsamında değerlendirilmiştir. Öncelikle diğer din mensuplarının tamamı Lozan Antlaşması kapsamında değildir, diğer taraftan İslam içerisindeki Hanefiliğin yanı sıra diğer mezhepler ve inançlara mensup olanların durumu (Alevilik gibi) mahkeme tarafından dikkate alınmamıştır. Ayrıca dava dilekçesinde seçmeli derslerin, inancını açıklamama hakkının ihlaline yol açacağı da ileri sürülmüş[495] olmasına rağmen mahkeme bu iddiaya ilişkin bir değerlendirmede bulunmamıştır.[496]

Mahkemenin kararının seçmeli din dersi ile ilgili boyutu, çalışmamızın ikinci bölümünde yurttaşlara eşit saygının laikliğin bir gereği olduğu, çoğunluğun veya yönetenlerin tahakkümünü engellemenin de din ve inanç özgürlüklerin korunmasında devlete düşen bir yükümlülük olduğu hususları ile ilgilidir. Çoğunluğun inancının diğer inançlara karşısında "en ziyâde müsâadeye mazhar olması" cumhuriyetçilik düşüncesine aykırıdır.[497] PETTİT gibi cumhuriyetçilerin bir devlet yapılanmasında sistemin, çoğunluk iradesine karşı dayanıklı kılınmasını şart koşmaları[498] dava konusu norm açısından çoğunluğun inancının üstün görülüp bu üstünlüğün de hukukun üstünlüğüne değil de yine çoğunluğun bizatihi kendisine dayandırılması açısından sakıncalıdır. Bu anlamda müdahale-tahakküm ilişkisinde tahakküm ön plana çıkmaktadır.

Anayasa Mahkemesinin yerleşik içtihatlarından ayrıldığı bir diğer kararı da TCK'da aralarında evlenme olmaksızın evlenmenin dinsel törenini yaptıranlar hakkında hapis cezasını öngören hükmünün iptali talebine ilişkindir. 2005 yılında yürürlüğe giren yeni TCK'nın 230. maddesinin 5. ve 6. fıkraları, resmi nikah olmaksızın dinsel nikah

---

[495] Anayasa Mahkemesinin 20.09.2012 günlü, E. 2012/65, K. 2012/128 sayılı Kararı, AMKD, Sayı: 50, Cilt: 2, s. 1373.

[496] ÖZENÇ, Berke. İnancını Açıklamama Hakkı Açısından Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Kartlarındaki Din Hanesi, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2019, Sayı: 141, s. 33.

[497] AYM'nin bu kararında 4+4+4 olarak bilinen eğitim sürelerinin düzenlenmesine ilişkin kuralı Anayasaya aykırı görmemesi de tartışılmalı olmakla birlikte çalışmamızın sınırlılıkları içerisinde ayrıca değerlendirilmemiştir.

[498] PETTİT, s. 230.

yaptıran taraflara ve töreni yapana iki aydan altı aya kadar hapis cezası verileceği hükmünü içermekteydi. İtiraz yoluyla AYM önüne gelen davada, *"evlenmenin dinsel törenini yapma ve yaptırmanın özel hayat ile din ve vicdan özgürlüğüne ilişkin hususlar olduğu, dolayısıyla resmi bir evlilik akdi olmaksızın birlikte yaşamanın dahi suç olmadığı bir hukuki düzende evlenmenin dinsel törenini yapma ve yaptırmanın suç olarak düzenlenmesinin, Anayasa'nın 5., 10., 17., 20. ve 24. maddelerine aykırı olduğu ileri sürülmüştür."*[499] AYM'nin söz konusu fıkraları Anayasaya aykırı bularak oy çokluğu ile iptal etmiştir.

Mahkeme, iptal kararına gerekçe olarak *"kişiler arasında evlilik bağının nasıl kurulacağına ilişkin tercihte bulunulmasının ve bu bağın dinsel ritüel ve uygulamalara göre yapılabilmesinin kişilerin özel hayatlarına ve aile hayatlarına saygı gösterilmesini isteme hakkı kapsamında kaldığı"* şeklindeki değerlendirmeyi göstermiştir.[500] TCK'daki düzenlemeyi özel hayatın korunması hakkı aile hayatına saygı gösterilmesi hakkına aykırı gören mahkeme, bir hak ve özgürlüğe sınırlama getirilmesinin ancak Anayasanın 13. maddesindeki güvencelere bağlı kalınarak yapılabileceğine dikkat çekmektedir. 13. maddedeki ölçülülük ilkesini davaya uygulayan mahkeme, kişilerin özel hayatları ve aile hayatlarına saygı gösterilmesini isteme hakkı ile din ve vicdan özgürlükleri kapsamında kalan evlenmenin dinsel törenini yapma ve yaptırma fiillerinin suç olarak düzenlenip bunlara cezai yaptırım bağlanmasını, anılan haklara orantısız bir müdahale olarak nitelemiş ve ölçülülük ilkesine aykırı bulmuştur.[501]

AYM kararında "ilginç" bir biçimde laiklik ilkesinden hiç bahsedilmemiştir. Laiklik ilkesine sadece karşı oy yazılarında yer verilmiştir. Mahkemenin tutumunu ilginç bulmamızın nedeni, Anayasanın 174. maddesindeki *"Anayasanın hiçbir hükmü,*

[499] Anayasa Mahkemesinin 27.05.2015 günlü, E. 2014/36, K. 2015/51 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 52, Cilt: 5, s. 3451-3471.
[500] Ibid., s. 3454.
[501] Ibid., s. 3456.

Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılap kanunlarının, Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz" şeklindeki hükmü ile aynı maddenin 4. fıkrasındaki *"Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esası"* hükmünün göz ardı edilmesidir.

AYM, bu hükmü göz ardı ederken aynı zamanda 765 sayılı eski TCK'da benzer hükümleri içeren 237. maddenin iptali talebiyle önüne gelen davada 1999 yılında koyduğu içtihattan da dönmüştür. Mahkeme 1999 tarihli kararında düzenlemenin Anayasaya aykırı olmadığına hükmederek itirazı reddederken hem laiklik ilkesini hem Anayasanın 174. maddesini ölçü norm olarak kullanmıştır.[502] Mahkeme, kanunun dini nikahın, Medenî Kanun'da öngörülen resmi nikahtan önce yapılmasını yasakladığını, ancak bu akitten sonra yapılmasını engellememesi nedeniyle laiklik ilkesine aykırılık görmediği gibi, kanunun amacına da açıklık getirmiştir: *"Medeni Kanun'un özellikle resmî nikâh akdine ilişkin hükümlerinin gerektiği şekilde uygulanmasının Türk toplum ve aile hayatı açısından taşıdığı önem ve bu hükümlere uyulmadan dini nikâha dayalı olarak oluşturulan birlikteliklerin özellikle kadın ve çocuklar yönünden doğuracağı olumsuzluklar dikkate alınarak Anayasa'nın 174. maddesiyle resmî nikâh kurumu özel olarak korumaya alınmıştır."*[503]

Mahkemenin aynı içerikteki yasal düzenlemeye ilişkin iki kararını birlikte değerlendirdiğimizde, 1999 tarihli kararda, resmi nikahın toplumsal önemine ve toplumda daha zayıf olan kadın ve çocuğu korunmasına vurgu yapılarak kanunun

[502] Anayasa Mahkemesinin 24.11.1999 günlü, E. 1999/27, K. 1999/42 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 38, Cilt: 1, s. 160-170.
[503] Ibid., s. 168-169.

kamusal boyutu (res publica) dikkate alınırken, 2015 tarihli kararda ise özel hayatın (res privata) öne çıkarıldığını görmekteyiz.[504] Laiklik ilkesinin cumhuriyetçi açıdan değerlendirildiği ikinci bölümde de değinilen res publica-res privata ayrımı mahkemenin az önce incelenen kararlarında karşımıza çıkmaktadır.

AYM'nin gerek seçmeli din dersi gerek dini nikaha ilişkin yakın tarihli kararları, bir yandan yasal düzenlemelerin kamusal boyutunu geri plana iterek bireysel haklara ve özgürlüklere yer vermesi, diğer yandan çoğunluğun "dini değerlerine" görece öncelik veren yorumda bulunması açısından dikkat çekicidir. Mahkeme, bireysel başvuru yolunun kabul edilmesiyle doğal olarak Anayasanın 13. maddesindeki ölçülülük ilkesine ve bireysel hak ve özgürlükler üzerine eğilmektedir. Ancak Anayasanın 13. maddesi temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasında ölçülülük ilkesinin yanında "Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin" gereklerine de aykırılık olamayacağını düzenlemektedir. Diğer yandan mahkemenin elinde norm denetiminde bireysel başvuru yolundaki sınırlamalardan daha geniş bir anayasal derinlik vardır ve mahkeme başta laiklik olmak üzere bu ilkeleri de dikkate almalıdır. Bu bağlamda AYM'nin incelenen kararlarında laiklik ilkesinin anayasal öneminin ve bu ilkenin cumhuriyetçi temelinin yeterince dikkate alınmadığını söylemek mümkündür.

Türkiye'de laikliğin uygulanmasında 1924'te kurulan ve sistem içerisinde rolü giderek değişen Diyanet İşleri Başkanlığı, 1961 ve 1982 Anayasalarında yer verilen bir kurum haline gelmiştir. 3 Mart 1924'te 429 sayılı kanun ile kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı, 1961 Anayasasının 154. maddesinde "Genel idare içinde yer alan Diyanet

[504] Eski ve yeni TCK'da aynı eyleme yönelik olarak benzer hükümler bulunmaktadır; ancak, 765 sayılı kanunda suç "Kamu İdaresine Karşı İşlenen Suçlar" başlıklı bölümde yer almakta iken 5237 sayılı TCK'da ise "Aile Düzenine Karşı İşlenen Suçlar" bölümünde yer almaktadır. Yeni TCK'nın 2005 yılında yürürlüğe girdiği dikkate alındığında yasa koyucunun tercihindeki değişme de dikkat çekicidir.
Düzenlemenin her iki kanundaki halinin ve AYM kararının değerlendirilmesi için Bkz.: EVİK, Ali. **Birden Çok Evlilik ve Hileli Evlenme Suçları**. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, Sayı:1, s. 3-53.

İşleri Başkanlığı, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir" hükmüyle yer almış, bu hüküm 1982 Anayasasının 136. maddesinde daha ayrıntılı düzenlenmiştir: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir." Laiklik açısından özellikle 1982 Anayasası döneminde değinilecek bir husus, Diyanet İşleri Başkanlığının dinin tek bir görüşünün itikat ve ibadet pratiklerinin kollanıp desteklenmesinden ziyade, anayasa ve ilgili kanun çerçevesinde -Lozan Antlaşmasının 38. maddesi[505] kapsamında azınlık kabul edilen inançların dışındaki- diğer inançların da yaşamasına katkıda bulunmasıdır. Ayrıca laikliğin yurttaşlara eşit saygı ve vicdan özgürlüğü boyutunda bürokrasi ve benzer kurumlarda kişisel inançların, hizmet alma veya kamu görevine girmede bir referans ya da ayrımcılık vasıtası yapılmaması da eşit yurttaşlık kapsamında önemlidir.

Ç. SİYASAL KATILIM VE EŞİTLİK

1. Müzakere ve Siyasal Katılım

1961 Anayasası, temsil açısından çift meclisli bir yasama organı oluşturmuştu. Millet Meclisi, tamamen genel oyla seçilen üyelerden oluşurken Cumhuriyet Senatosu ise kısmen genel oy, kısmen de atama ve tabii senatörlerden müteşekkildi. Bu anlamda

[505] Bu kapsamdaki inançların yaşanması, Diyanet İşleri Başkanlığının görev alanı dışındadır. Lozan Sulh Muahedenamesi Hakkındaki Kanunlar, Resmi Gazete 22, (10 Eylül 1923), Kanun No. 340,341,342,343: 38. madde: "Türkiye Hükümeti, tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahalisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himayei tamme ve kâmile bahşetmeği taahhüt eder. Türkiyenin bütün ahalisi intizamı âm ve âdabı umumiye ile gayri kabili telif olmayan her din, mezhep veya itikadın gerek umumî ve gerek hususi surette serbestii icrası hakkına malik olacaklardır Gayri müslim ekalliyetler, bütün Türk tebaasına tatbik edilen ve Türkiye Hükümeti tarafından müdafaai milliye veya intizamı amm muhafazası için memleketin her tarafında veya bir kısmında ittihaz edilen tedabir mahfuz kalmak şartiyle, serbestii seyri sefer ve hicretten tamamiyle istifade edeceklerdir."

genel oy dışı üyelerin bulunması "demokratik teori açısından sakat" sayılsa[506] da sonuçta temsilin yanında denge ve fren görevini üstlenen ikinci meclisin de doğrudan ve dolaylı olarak seçim yoluyla oluşması, halkın katılımını artıran bir unsurdu. 1961 Anayasası, 116. maddesi ile yerel yönetimlerin seçilmesinde önemli yenilikler içermekteydi. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda sadece yerel yönetimlerin tüzel kişilik sahibi oldukları belirtilmekte yetinilmişken, 1961 Anayasası, mahalli idareleri il, belediye veya köy halkının ortak yerel ihtiyaçlarını karşılayan ve "genel karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişileri" olarak tanımlamıştır.[507] Böylece yönetime katılım ve seçimlerden sonra oluşan organlarda müzakere imkanı anayasal bir güvenceye sahip oluyordu.

Aynı hükümler, 1982 Anayasasında da yer almakla birlikte, 1961'deki düzenlemenin aksine içişleri bakanına belirli şartların oluşması halinde yerel yönetim organları veya üyelerini görevden alma yetkisi verilmiştir.[508] 1961 ve 1982 Anayasalarında yerel yönetim organlarının bu sıfatı kazanma ya da kaybetmelerinin denetiminin yargıya bırakılmasına rağmen 1982 Anayasası ile getirilen hüküm hem temsil hem de tahakküm anlamında cumhuriyetçiliğe aykırıdır. Zira, geçici olarak görevden almaya ilişkin olarak sınırlar sadece "kesin hükme kadar uzaklaştırabilir" şeklinde çizilmiştir. Kesin hükme kadar geçen sürenin uzunluğu, bu yetkinin merkezi yürütme tarafından siyasi muhalefete karşı kullanılma riski, düzenlemeyi çalışmamızın ulaştığı ilkeler açısından temsilin sonuçlarını kısıtlar olarak görmemize neden olmuştur.

Temsilin gerçekleşeceği aracı kurum olan siyasi partiler, 1961 Anayasası ile hukuki bir dayanağa kavuşmuşlar ve 56. maddedeki ibarede geçtiği üzere *"Siyasi*

[506] TANÖR (1994), s. 23.

[507] ÖZBUDUN (2013), s. 42.

[508] 1982 Anayasasının 127. maddesindeki ilgili hüküm şöyledir: "Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri, konusundaki denetim yargı yolu ile olur. Ancak, görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma veya kovuşturma açılan mahalli idare organları veya bu organların üyelerini, İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar uzaklaştırabilir."

partiler ister iktidar ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" şeklinde tanımlanmışlardır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde partilerin ve adayların finansmanının siyasete katılımın ve eşitliğin önünde cumhuriyetçiler açısından düzenlenmesi gereken bir alan olduğundan ve bir parti üyesi sıfatıyla ya da bağımsız olarak seçimlere katılmak isteyen adayların seçim harcamalarının sınırlandırılmasının da eşitliği sağlamada önemli bir etken olduğuna işaret etmiştik. Siyasi partilere yapılacak yardımlar bir yandan katılım önünde eşitsizliklerin giderilmesine yardımcı olurken, yardımlara getirilecek bir sınırlama da eşitsizliğin önüne geçecektir. 1961 Anayasası döneminde, ilk defa siyasi partiler ile ilgili bir düzenleme yapan 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 74. maddesi ile genel seçimlerde asgari yüzde beş oy alan partilere, aldıkları oya göre Hazine tarafından yardım yapılması imkanı getirilmiştir.[509] Ancak bu hüküm, AYM tarafından iptal edilmiştir.[510] Mahkeme, öncelikle kanunu Anayasaya aykırı bulmamıştır. Zira mahkemeye göre çalışmalarını üyelerinin olağan yardımlarıyla sürdüremeyen siyasi partilerin *"paraca güçlü bir takım kişi ve kuruluşların etki ve baskısı altına düşmek ve soysuzlaşmak tehlikesiyle de karşılaşırlar. Böyle bir tehlikeyi Devletin yardımı uzaklaştırabilir."* Partilere yapılacak yardımda bu nedenle bir kamu yararı vardır. Dolayısıyla siyasi partilerin ve çalışmalarının niteliği kamu yararına dahil olduğu için partilere devlet tarafından yapılacak para yardımının *"kamu giderleri arasında sayılabilmesi gibi bir sonuç kendiliğinden ortaya çıkar."*[511] Kanunu Anayasaya aykırı bulmayan mahkeme, yine de iki gerekçeye dayanarak maddeyi iptal etmiştir.

---

[509] Siyasi partilere yapılan mali yardımlara ilişkin karşılaştırmalı bir değerlendirme için Bkz.: TEZİÇ, Erdoğan. **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)**. Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 8. Baskı, 2003, s. 320-332.

[510] Anayasa Mahkemesinin, 18-19.02.1968 günlü, E. 1968/26, K. 1969/14 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 7, s. 237-259; İkinci bölümde incelenen Federal Yüksek Mahkeme'nin BUCKLEY v. VALEO, 424 U.S. 1 (1976) kararında ise yardımı yapan bireylere getirilen düzenleme iptal edilmişti. Mahkeme, hükmü ifade özgürlüğüne aykırı bularak iptal etmişti.

[511] Aynı karar, s. 241.

Gerekçelerden ilki, Anayasanın, partiler arasında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin tümünü demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları saymasına rağmen, devlet yardımında siyasi partiler arasında ayırıma gidilmesinin yardım dışında bırakılan partileri demokratik siyasi hayatın vazgeçilir unsurları durumuna düşüreceğidir.[512] Diğer gerekçe ise yardımın partilerin kamu yararına olmayan iş ve hizmetlerine harcanması olanağı ve olasılığını taşımasıdır.[513] AYM'nin iptal kararı üzerine yasa koyucu maddeyi yeniden düzenleyerek yardım için tek şartı son genel seçimlerde yüzde beş oy almak olarak düzenlemiştir. Bu karar da iptal talebiyle AYM önüne gelmiştir. Mahkeme, bu kez, iki yık önceki görüşünden dönerek düzenlemeyi Anayasaya aykırı bulmuştur.[514] Bir önceki karara muhalif kalan üyelerin karşıoylarındaki itirazları mahkemenin görüşü haline gelmiştir. Mahkeme, bu kez partiler kamu hizmeti gören veya kamu yararına çalışan kuruluşlardan saymamış ve hükmü iptal etmiştir.

Siyasi Partiler Kanunu'ndaki düzenlenmenin iptal edilmesi üzerine 1971 yılında Anayasanın 56. maddesine eklenen fıkra ile son genel seçimlerde geçerli oyun en az yüzde beşini alan partiler ile Millet Meclisi'nde grup oluşturacak sayıda vekile sahip olan partilere devlet yardımı yapılması imkanı getirilmiştir.

1980 Darbesinden sonra ne Siyasi Partiler Kanunu ne de Anayasa'da siyasi partilere yardıma ilişkin bir hüküm mevcuttu. AYM'nin 1971 yılında verdiği kararın gerekçesine paralel olarak partilere yardım edilse dahi partilerin kişi veya kuruluşların etkisi altında kalabileceği belirtilerek yardıma ilişkin hükme her iki metinde de yer verilmemiştir.[515] 1984'te TBMM tarafından Siyasi Partiler Kanununa eklenen hüküm

[512] Aynı karar, s. 242.
[513] Aynı karar, s. 243.
[514] Anayasa Mahkemesinin, 02.02.1971 günlü, E. 1970/12, 1971/13 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 9, s. 281-303.
[515] TEZİÇ, s. 324.

ile partilere devlet yardımı mümkün hale gelmiştir.[516] AYM, 1982 Anayasası döneminde önüne gelen iki davada, siyasi partilere yardımın Anayasa tarafından yasaklanmadığını ve yardımın amacının partileri baskıdan korumak olduğu gerekçesiyle ret kararı vermiştir.[517] Anayasa koyucu 1995 yılında yaptığı Anayasa değişikliği ile siyasi partilere yapılacak yardım yeniden Anayasa'da yer vermiştir.[518] Siyasi partilere yapılacak yardım ayrıca 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda da düzenlenmiştir. Kanunun 61. maddesinde partilerin gelirleri ile yapılacak devlet yardımı (ayrıca Ek-1. Madde) 66. maddesinde ise partilere yapılacak bağışlar düzenlenmiştir. Bu madde uyarınca bankalar dahil olmak üzere yabancı devletler, uluslararası kuruluşla, Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişiler partilere yardım yapamaz.[519] Burada dikkat çekici hüküm, ABD'deki uygulamanın aksine kanun koyucu tarafından gerçek ve tüzel kişilere yapacakları yardımda bir sınırlama getirilmiş olmasıdır.[520]

Siyasi partiler, katılım ve müzakere imkanlarının kullanılması için en önemli vasıtalardır. Bu nedenle vazgeçilmez oldukları zaten Anayasa tarafından da kabul

---

[516] Bu düzenlemeyi, 1987 ve 1992 tarihli yasalar takip etmiştir. Kanun metni ile getirilen hükümlerdeki yüzde 10 ve yüzde 7 oy alma şartları TEZİÇ'e göre (TANÖR'den iktibasla) muhalefetin bölünmüşlüğü körüklemeyi amaçlamıştır: Ibid., s. 325.

[517] Anayasa Mahkemesinin, 05.01.1988 günlü, E. 1987/14, 1988/1 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 24, s. 1-19; Anayasa Mahkemesinin, 06.07.1989 günlü, E. 1988/39, 1989/29 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 26, s. 17-36.

[518] 7.11.1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun, Resmi Gazete 22355, (26 Temmuz 1995), Kanun No. 4121, Madde: 6.

[519] Madde metni şu şekildedir: "Genel ve katma bütçeli dairelerle mahalli idareler ve muhtarlıklar, kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunla veya özel kanunla verilen yetkiye dayanılarak kurulmuş bankalar ve diğer kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsü sayılmamakla beraber ödenmiş sermayesinin bir kısmı Devlete veya bu fıkrada adı geçen kurum, idare, teşebbüs, banka veya kuruluşlara ait müesseseler, siyasi partilere hiçbir suretle taşınır veya taşınmaz mal veya nakit veya haklar bağışlayamaz ve bu gibi mal veya hakların kullanılmasını bedelsiz olarak bırakamazlar; bağlı oldukları kanun hükümleri dışında siyasi partilere ayni hakların devrine dair tasarruflarda bulunamazlar. Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, işçi ve işveren sendikaları ile bunların üst kuruluşları, dernekler, vakıflar ve kooperatifler, özel kanunlarında yer alan hükümlere uymak koşuluyla siyasi partilere maddi yardım ve bağışta bulunabilirler.

Yukarıdaki fıkranın dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerin her birinin bir siyasi partiye aynı yıl içerisinde iki milyar liradan fazla kıymette ayni veya nakdi bağışta bulunması veya yayınları kullandırması yasaktır. Bağış veya bağışların bağışta bulunana veya yetkili temsilcisine veya vekiline ait olduğunun partice verilen makbuzda açıkça belirtilmesi gerekir. Böyle bir belgeye dayanılmaksızın siyasi partilerce bağış kabul edilemez Siyasi partilerin adına açılmış banka hesaplarına yapılan bağışlar için ayrıca gelir makbuzu düzenlenmez.

Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir suretle ayni veya nakdi yardım ve bağış alamazlar.

[520] Yardımların nasıl kullanılacağı konusunda Anayasanın 69. maddesinde de düzenlemeler yapılmıştır.

edilmiştir. Ancak siyasi partilere yapılacak yardımın kapsamının kanun ile düzenlenmeyip anayasal güvenceye alınması kanaatindeyiz. Zira, Meclis'te çoğunluğu olan bir parti/partilerin kendilerine rakip gördüğü diğer partilere yapılacak yardımın kapsamı ve sınırları konusunda keyfi kanunlar çıkarması mümkündür.[521]

Siyasi partilerin kapatılması, 1961 ve 1982 Anayasaları döneminde AYM'nin devletin cumhuriyet olması niteliğini en çok test ettiği kararları arasındadır. 1982 Anayasasının 68. maddesinde siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemlerinin devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağı ve sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamayacağı hüküm altına alınmıştır.[522] 1961 Anayasası'nda bu hüküm, 57. maddede *"Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymıyan partiler temelli kapatılır"* şeklinde düzenlenmişti.

Şu halde çalışmamız kapsamında, siyasi partilerin cumhuriyetin ilkelerine aykırı tüzük ve program ile eylemlere sahip olması ve herhangi bir diktatörlüğü savunması hususları önemlidir. Diktatörlük, seçimle ya da darbe gibi başka bir yolla iktidara gelen, bu nedenle belki gelişi itibarıyla demokratik meşruiyete sahip olan, ancak seçimleri devre dışı bırakarak ya da manipüle ederek işbaşında kalmayı sürdürmesiyle cumhuriyetçiliğin antikiteden itibaren karşı olduğu bir yönetimdir. Bu anlamda diktatörlüğün bir kişi ya da yine Anayasa'daki düzenlemeye göre zümre diktatörlüğünü

[521] Bu konudaki örnek için Bkz. TEZİÇ, s. 325 ve (158 nolu dipnot); başka bir partinin sınırlandırmayla ilgili olarak açtığı davada itiraz yoluyla AYM'nin verdiği karar: Anayasa Mahkemesinin, 30.07.2007 günlü, E. 2007/59, 2007/75 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 45, Cilt 1, s. 397-409.

[522] Anayasanın 69. maddesinde de bir başka kapatma sebebi olarak yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyrukluğunda olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alınması sayılmıştır.

savunması önemli değildir. Diktatörün yapacağı faaliyetlerin içeriği de cumhuriyetçilik açısından önemli değildir. Zira cumhuriyetçiliğin tahakküm ve müdahale karşıtlığı göz önüne alındığında diktatörlükte her ikisi de mümkündür. Sonuç olarak ortak iyinin çıkarında ve yasaya dayanmayan bir diktatörlük cumhuriyetin hem negatif hem de pozitif anlamıyla kabul edilmeyecek bir yönetimdir.

Cumhuriyete ilişkin olarak AYM, 1961 ve 1982 Anayasaları dönemlerinde cumhuriyetin ilkelerini içeren Anayasanın 2. maddesi ile Siyasi Partiler Kanununun aynı yöndeki "demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağı" hükümlerinden hareketle parti kapatma kararları vermiştir. Çalışmamızın bu bölümünde de değinildiği üzere gerek laiklik gerekse cumhuriyetin nitelikleri hususunda AYM'nin bakış açısı ve yorumu özellikle laiklik konusunda adeta "militan" nitelikte olduğu şeklinde eleştirilmiştir.[523] Parti kapatma davalarında, Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan bazı usul hükümlerine uyulmaması nedeniyle kapatılan partiler hariç olmak üzere AYM, laiklikten başka ülkenin bölünmezliğine ilişkin hükümlerin ihlali nedeniyle partileri kapatmıştır.[524]

Mahkemenin özellikle 1982 Anayasası dönemindeki parti kapatma davalarındaki tutumu *yargısal aktivizm* ve *militan demokrasi* anlayışında olduğu şeklinde eleştirilmiştir.[525] Biz, gerek ikinci bölümde yer verdiğimiz ilkeler, gerekse 1961 ve 1982 Anayasaları döneminin incelendiği anayasalcılık ve yargısal denetim bölümünde dikkat çektiğimiz hususlar dahilinde şu sonuçlara varıyoruz: Öncelikle parti kapatmaları konusunda AYM'nin ilkelerin yorumunda sübjektif kriterlerden kaçınması gerekir. Bunun yanında temsil, katılım ve müzakere gibi temel cumhuriyetçi ilkelerin en önemli

[523] TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU (2013), s. 193.

[524] Mahkeme burada, toprak bütünlüğü, ayrılıkçı talepler yasağı, tek egemenlik ilkesi, federasyon yasağı, tek millet ilkesi gibi ölçütlere bakmaktadır: Ibid; Parti kapatma davaları için ayrıca Bkz.: ÖDEN, Merih. **Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları**. Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

[525] ÖZBUDUN, Ergun. **Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Yıl: 2007, Cilt: 62, Sayı: 3, s. 261 vd.

vasıtalarından siyasi partilerin faaliyetlerinin ancak diktatörlük, laikliğin kaldırılması ya da etkisiz bırakılması, eşitliği bir kişi yada zümre lehine kısıtlamak/kaldırmak benzeri fiillerinin, bu ilkeleri ciddi biçimde tehlikeye düşürecek olmaları halinde parti kapatılması karşılaştırmalı hukuktaki uygulamalar da gözetilerek gündeme gelmelidir.[526]

Siyasi partiler ve katılıma ilişkin bir başka düzenleme de seçim barajlarıdır. 1980 darbesinden sonra çıkarılan 2839 sayılı kanun[527] ile yüzde on olarak belirlenen milletvekili seçim barajı, 2022 yılında yüzde yediye düşürülmüştür.[528]

Barajın yüzde on gibi yüksek bir oranda tespit edilmesinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptali istemli davada AYM, 1995 yılında düzenlemeyi Anayasaya aykırı görmemiştir. Mahkemenin kararında, ret gerekçesi şöyle açıklanmıştır: *"Seçim sistemlerinin anayasal ilkelere ödünsüz uygunluğu yanında kimi zorunlu koşulları içermesi kaçınılmazdır. Sistemin doğasından kaynaklanan ve yüzdelerle konulan barajlar, ülke yönünden, seçme ve seçilme hakkını sınırlayıcı, olağandışı ölçülere varmadıkça uygulanabilir, kabûl edilebilir ve aykırılığından söz edilemez belirlemelerdir. Yasama organının anayasal çerçeveye bağlı kalarak takdir ettiği sınırlama ve aşırı sayılmayacak düzeydeki baraja rakam ve oran olarak elatmak,*

[526] Parti kapatmalarına ilişkin karşılaştırmalı bilgiler için Bkz.: TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU (2013), s. 190-192; VENICE COMMISSION, **Guidelines on Political Party Regulation**. Second Edition, 2020, s. 31 vd.

[527] Barajın getirilmesindeki amacı Anayasa Komisyonu Başkanı Hâkim Tümgeneral Muzaffer BAŞKAYNAK, Milli Güvenlik Konseyi üyelerine şöyle izah etmiştir: *"Türkiye Büyük Millet Meclisinde, parlamentonun teşekkülünün güçlü ve istikrarlı olmasını ve buna dayalı hükümetin de müstakar bir yönetimle Devleti ve milleti idare etmesini öngörmüştük. Madde hükmü buradan kaynaklanıyor. Bu özellikle, küçük küçük partilerin memlekette ve koalisyonlarda söz sahibi olmalarını önlemek, değişik programlarının burada uygulanmasının memleket düzeyinde mahzurlarını gidermek için, herhangi bir siyasî parti, geçerli oyların %10'unu alamamışsa, bir başka deyimle; oy kullanan vatandaşların %10'una varan bir sayıya mazhar olmamışsa, memleket yönetiminde, milletin idaresinde bu kişilerin söz sahibi olması önlenmiştir. Küçük küçük partilerin kurulmasını, küçük partilerin, büyük partiler üzerindeki tasallutunu önlemeyi amaçladık."* Bkz: Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 149. Birleşim, 10.06.1983, s. 311.

[528] Milletvekili Seçimi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete 31801, (6 Nisan 2022), Kanun No. 7393, Madde: 1.

yargısal denetimin amacıyla bağdaşmaz. Kaldı ki %10'luk baraj yönetimde istikrar ilkesine uygundur ve temsilde adalet ilkesiyle de bağdaşmaktadır."[529]

Milletvekilliği seçimlerinde uygulanan seçim barajına itirazlar norm denetiminin yanı sıra bireysel başvuru yoluyla da AYM önüne gelmiştir. İlk başvuru, 2015 yılında yapılacak milletvekili genel seçimlerinde seçim barajının *potansiyel mağduru* olacakları savıyla üç parti tarafından yapılmıştır.[530] Başvurucular, seçim barajına ilişkin hükmün AYM genel kuruluna sevkedilerek iptal edilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ancak AYM, bireysel başvuru yoluyla doğrudan yasama işlemine başvurunun mümkün olmadığını, ancak yasama işleminin uygulanması mahiyetindeki işlem, eylem ve ihmallere karşı başvuru yapılabileceği gerekçesi ve konu bakımından yetkisizlik nedeniyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur.

Seçim barajına karşı bir başka bireysel başvuru ise bir milletvekili tarafından herhangi bir işleme dayanmadan bireysel başvuru yoluyla doğrudan AYM'ye yapılmıştır.[531] Başvurucu, baraj uygulamasının temsilde adalet ve eşitlik ilkeleriyle bağdaşmadığını iddia ederek ilgili hükmün yürürlüğünün durdurulmasını ve iptalini istemiştir. AYM, yine konu bakımından yetkisizlik nedeniyle başvuruyu kabul edilemez bulmuştur. Mahkemenin gerekçesi, yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılmasının mümkün olmadığı yönündedir.

Seçim barajına ilişkin bir başvuru da AİHM'e yapılmıştır.[532] Başvurucular, yüksek seçim barajı nedeniyle yasama meclisinin seçimi bağlamında halkın ifade özgürlüğüne müdahale ettiğini iddia etmişlerdir. Başvurucular iddialarını 1 nolu Protokolün 3 maddesine dayanmıştır. Söz konusu hüküm şöyledir: *"Yüksek Sözleşmeci*

[529] Anayasa Mahkemesinin, 18.11.1995 günlü, E. 1995/54, K. 1995/59 sayılı Kararı, AMKD, Sayı 31, Cilt 2, s. 854.
[530] 06.01.2015 tarihli Büyük Birlik Partisi ve diğerleri Başvurusu (Başvuru Numarası: 2014/8842).
[531] 22.01.2015 tarihli Umut Oran Başvurusu (Başvuru Numarası: 2014/18926).
[532] 30 Ocak 2007 tarihli Yumak ve Sadak / Türkiye kararı (Başvuru No. 10226/03).

Taraflar, yasama organının seçilmesinde halkın kanaatlerinin özgürce açıklanmasını sağlayacak şartlar içinde makul aralıklarla gizli oyla serbest seçimler yapmayı taahhüt ederler." AİHM, karşılaştırmalı hukuk verileri dikkate alındığında Türkiye'de uygulanan seçim barajını yüksek bulmakla birlikte konunun Türkiye'nin takdir yetkisinde kaldığı gerekçesiyle başvurunun 1 nolu Protokolün 3. maddesini ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Anayasanın 67. maddesinin *"Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir"* hükmündeki *yönetimdeki istikrar* ve *seçimde adalet* ilkelerinin yüksek seçim barajı uygulamasına rağmen sağlanamadığını savunan SABUNCU'ya göre seçim sistemiyle amaçlananın tam tersine, 1991-2002 yılları arasında ülkenin koalisyon ve azınlık hükümetleri ile yönetilmesi, erişilmek istenen "istikrar" amacı bakımından beklentilere ancak "sınırlı ölçüde" cevap verebilmiştir.[533] Temsilde adalet ilkesi de barajı aşan tüm partiler bakımından bir aşkın temsili ortaya çıkararak istenilen adaleti sağlayamamaktadır.[534]

Seçim barajı oranının tespiti, bir ülkenin siyasi parti yapılanması ve sosyolojik yapısına göre değişmekle birlikte temsili ve katılımı engelleyecek şekilde yüksek olması, daha önce değinilen cumhuriyetçi ilkelere aykırıdır. Anayasanın 67. maddesindeki *"Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir"* hükmünün sağlanması için optimum bir dengenin bulunması da kaçınılmazdır.[535]

Siyasi partiler dışında sendika, dernek, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının organlarının kendileri tarafından seçilmesi gibi katılımı ve çoğulcu

---

[533] SABUNCU, Yavuz. Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları. Anayasa Yargısı, 2006, Cilt: 22, Sayı: 1, s. 195.

[534] Ibid.

[535] Bu konunda kapsamlı bir değerlendirme için Bkz.: TUNCER, Erol. **Türkiye'de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği**. Anayasa Yargısı, 2006, Cilt: 22, Sayı:1, s. 167-182.

toplum yapısını destekleyici düzenlemeler de 1961 Anayasası ile ilk defa anayasal güvenceye kavuşmuştur. 1982 Anayasası'nda bu özgürlüklere çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Özellikle siyasi partilere girmenin bazı mesleklere yasaklanması, yine sendika kurma ve sendikaya girme hakkının sınırlı tutulması tekrar üzerinde durulması gereken hükümlerdir. Öte yandan Anayasa'da yer alan, grev ve lokavta ilişkin bazı düzenlemeler, yürütmeye geniş takdir hakkı vererek bu yetkinin katılımı engelleyici niteliklerde kullanılmasını mümkün hale getirmektedir.

Temsil ve katılım için getirilen bir başka düzenleme de seçme ve seçilme yaşıdır. 1961 Anayasası'nda 55. maddede seçme ve seçilme hakkı düzenlenmekle birlikte seçme yaşına ilişkin bir düzenleme yapılmamış, bu husus kanuna bırakılmıştır. Kanunda ise bu husus *"Yirmibir yaşını bitiren her Türk seçmendir."* şeklinde düzenlenmiştir.[536] 1982 Anayasası'nın 67. maddesinde de seçme yaşı yirmi bir olarak belirlenmiş, daha sonra 1987'de yirmiye[537] 1995'te ise on sekize indirilmiştir.[538] Seçilme yaşı ise 1961 Anayasası'nda milletvekilliği için otuz yaşını, senatörlük için ise kırık yaşını doldurmak gerekiyordu. 1982 Anayasası'nda ise otuz yaşı doldurma kuralı korunmuşken bu hüküm, 2006'da yirmi beşe[539] 2017 yılında ise on sekize indirilmiştir.[540] Buna karşın cumhurbaşkanı seçilme yaşı hem 1961 Anayasası, hem de 1982 Anayasası'nda kırk yaşını doldurmakla mümkündür.

[536] Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri hakkında Kanun, Resmi Gazete 10796, (2 Mayıs 1961), Kanun No. 298, Madde: 6.

[537] 7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 19464, (18 Mayıs 1987), Kanun No. 3361, Madde: 1.

[538] 7.11.1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Başlangıç Metni ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun, Resmi Gazete 22355, (26 Temmuz 1995), Kanun No. 4121, Madde: 5.

[539] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete 26322, (17 Ekim 2006), Kanun No. 5551, Madde: 1.

[540] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete 29976, (11 Şubat 2017), Kanun No. 6771, Madde: 3.

ESEN'e göre Anayasa'ya bu hükmün konulmasının amacı yürütmenin düalist olduğu döneme uygun olarak tarafsız ve simgesel yetkilerle donatılmış cumhurbaşkanı için öngörülmüştü; ancak yürütmenin gerçek başı olan başbakan için böyle bir yaş şartı bulunmuyordu. 2017 değişikliği ile yürütmenin tek kişiye indirilmesinin yanında bir de kırk yaşını doldurma şartının getirilmesi, *"seçkinci bir siyaset anlayışının işareti olduğu ve seçilme hakkını gerekli olmayan ve ölçüsüz biçimde sınırladığı söylenebilir."*[541] Ayrıca, bu şart, yine aynı düzenlemede seçilme yaşını on sekize indiren anlayışla da çelişmektedir.[542] Gerçekten **on sekiz yaşının doldurarak milletvekili seçilen bir yurttaş, yasama faaliyetine katılabilecek iken, cumhurbaşkanlığına aday olabilmesi için yirmi iki yıl beklemesi gerekecektir.** Tabii, milletvekili seçildiği gibi TBMM Başkanı, 106. madde uyarınca bakan ve hatta cumhurbaşkanı yardımcısı olabilecektir. Şu halde, bir yurttaş on sekiz yaşını doldurduğunda cumhurbaşkanı yardımcısı olabilecek ve cumhurbaşkanının tüm yetkilerini vekili sıfatıyla kullanabilecek iken, cumhurbaşkanı seçilmek için yirmi iki yıl beklemesi gerekmektedir. Sorun, seçilme yaşının on sekize indirilmesi değil, tarafsız ve sorumsuz cumhurbaşkanlığı makamı için öngörülen seçilme yaşının yürütmenin başı olarak aktif siyaset yapacak cumhurbaşkanı için değiştirilmemiş olmasıdır. Konumuz açısından bu hükmün önemi, temsili sınırlar niteliğidir.

Katılımla beraber müzakere de cumhuriyette yurttaşların seçim yoluyla ya da fikirlerini ileterek karar alma mekanizmalarına katılmalarını ve kararlara itiraz edebilmeleri için gereklidir. PETTIT, müzakereci bir demokrasi için en az üç önkoşulun varlığını arar: İtiraz için potansiyel bir zeminin var olması, kararlara itiraz edilebilmesini sağlayacak mevcut bir kanal ya da kürsünün olması ve itirazlara

[541] ESEN (2016), s. 51.
[542] Ibid., s. 52.

dinlenilme şansı tanıyan mevcut ve uygun bir forumun varlığı.[543] Dilekçe hakkı, 1961 Anayasası'nın 62. maddesinde şöyle düzenlenmiştir: *"Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir."* 1982 Anayasası'nın 74. maddesinde ise dilekçe hakkı *"Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir"* şeklinde düzenlenmiştir. 1982 Anayasası'ndaki ülkede ikamet eden yabancıların dilekçe hakkını kullanabilmeleri 2001 yılındaki değişiklikle eklenmiştir. Burada dikkat edilecek bir husus, 1961 metninde yer alan "topluca" ibaresinin Danışma Meclisi'nin hazırladığı metinde yer almasına rağmen Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılmasıdır. Dilekçe hakkının yanı sıra iki ayrı düzenleme ile bu hakkın genişletildiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Bilgi Edinme Hakkında Kanunudur.[544] Kanunun amacı 1. maddesinde şöyle açıklamıştır: *"Bu Kanunun amacı; demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir."* Diğer düzenleme ise Anayasa'nın 74. maddesine eklenen bir hüküm ile idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetlerin incelenmesi için yurttaşlara kamu denetçisine başvurma imkanının da getirilmiş olmasıdır.[545] Bu iki düzenleme, yurttaşın idarenin işleyişi ile ilgili bilgi almalarını ve şikayetlerini daha etkin bir şekilde iletebilmeleri açısından olumludur.

[543] PETTIT, s. 246.

[544] Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Resmi Gazete 25269, (24 Ekim 2003), Kanun No. 4982.

[545] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 27580, (13 Mayıs 2010), Kanun No. 5982; Değişikliğin gerekçesinde, Kamu Denetçiliği Kurumunun kurulup faaliyete geçirilmesinin, Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının da bir gereği olduğu belirtilmiştir.

Müzakere ile ilgili olarak kanun ve benzeri düzenlemeleri yapılmasında yasama ve yürütme organının katılımcılığı ve müzakereyi mümkün hale getirici kanalları açması da gerekir. "Torba kanun" olarak bilinen ve birden çok kanun ve/veya KHK'da aynı anda değişiklik yapan kanunların tek bir kanun teklifi olarak görüşülmesi ile TBMM'nin kanun yapma süreçlerinden önemli bölümünün *bypass* edilmesi[546] ve bu usulün neredeyse kanun çıkarmada tek yol olarak görünmesi, ikinci bölümde değindiğimiz ilkelerin ihlalidir.

Yurttaş katılımının sadece düzenleyici işlemlerde değil, aynı zamanda karar alma mekanizmalarında da devreye girmesi gerekir. Çalışmamızın ikinci bölümünde teknolojik yeniliklerin getirdiği imkanların kullanılmasının önemine değinilmişti. Bu kapsamda genel idarenin yanı sıra yerel yönetimlerin de alacağı kararlarda yurttaşlarına/hemşerilerine danışması, giderek daha hızlı ve az maliyetli hale gelen teknolojik imkanlar ile kolaylaşmıştır. Karar alma mekanizmalarının meşruiyetinin daha geniş bir zemine yayılması, ancak katılımın artması yoluyla aktif yurttaşlığın gerçekleşmesine bağlıdır.

2. Eşitlik

Eşitlik ile ilgili olarak çalışmamızın ikinci bölümünde cumhuriyetçi ilkelerin çerçevesini çizmeye çalışmıştık. Bu kapsamda eşitliğin cumhuriyetçi siyasi ilkesi, herkesin "aynı payı" alması değil, imtiyazın yerine hak kavramının geçmesidir.[547] Bir başka ifadeyle *"eşitlik, hiç kimsenin doğuştan farklı olmaması ilkesidir."*[548]

---

[546] Torba kanun ve uygulamasının sakıncaları için Bkz: BAKIRCI, Fahri. **Yasama Sürecinin Hızlandırılması ve Sakıncaları**. İçinde: Kanun Yapma Tekniği, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, s. 21-63.

[547] KILIÇBAY (2001), 165.; Yazar imtiyaz-hak ikileminin köklerini tarihte ararken, aynı zamanda res publica düşüncesinin Osmanlı'da neden oluşmadığını da aynı kavramlar üzerinden açıklar: "Batı'da hak olarak ortaya çıkan kavramın Osmanlı'da karşılığı yoktur. Osmanlı sisteminde yalnızca imtiyaz ve lütuf vardır. Yani her şeyin sahibi ve belirleyicisi olan dar siyasal grubun, padişah ve sarayın topluma, onu

Eşitliğin sağlanmasında, diğer boyutlarından ziyade yurttaşlar arasında herhangi bir ayrım yasağı olmadan eşit muamele edilmesinin anayasal olarak teminat altına alınması, devletin bunu gerçekleştirecek mekanizmaları işler halde tutması ve nihayet eşitlik ilkesinin yargısal denetime tabi olması cumhuriyetçi idealin ilkeleridir. Dolayısıyla **siyasi eşitlik** konumuz açısından önemlidir. Seçme ve seçilme hakkının kullanılmasında eşitlik önemli oranda 1961 ve 1982 Anayasaları ile kadın-erkek ayrımı gözetilmeden gerçekleşmiş durumdadır. Burada şekli eşitliğin yanında kadınlar lehine *pozitif ayrımcılık*[549] uygulanması özellikle temsilde eşitlik açısından önemlidir. Anayasa'nın eşitliği düzenleyen 10. maddesine yapılan ekleme ile bu ayrımcılığın anayasal dayanağı mümkün hale gelmiştir. 2004 yılında yapılan değişiklik ile 10. maddeye *"Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür"* hükmü eklenmiş[550] 2010'da ise *"Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz"* ilavesi yapılmıştır.[551] Şu halde cinsiyetler arasında eşitliğin anayasal dayanağı daha da tahkim edilmiştir.

---

oluşturan sınıf ve tabakaların güçleri veya hak ettikleri doğrultusunda değil de, sistemi ayakta tutan donuk nizam-ı alem kavrayışı içinde dağıttıkları sadakalar vardır. Bireyselliğin ve bunun kolektif hali olan Özerk kurumların bu toplumsal formasyonda yeşerememiş olması, herkesi devleti şurasından veya burasından tutmaya yöneltmiş, bu da demokrasinin temel koşulu olan res pıublica'yı (artık cumhuriyet diyebiliriz) güdük bırakmıştır." Ibid., s. 41.

Yazar, bir başka eserinde yine hak ve imtiyaz üzerinden cumhuriyeti tanımlamaktadır: "Bir toplumun cumhuriyet mi, yoksa başka birşey mi olduğunu belirlemenin en iyi araçlarında birini hem maddî üretimin bölüşümünde hem de yaşanan hayatın kalitesini oluşturan maddî olmayan alanlarda kıstasın hak ya da imtiyaz tarafından meydana getirilmesi ortaya koymaktadır. Eğer başka bir şekilde söylemeyi denersem, imtiyazlar küresi (şahsî ilişkiler) ile haklar küresi (gayrişahsî ilişkiler) arasındaki zıtlık, cumhuriyet ile diğer siyasal oluşumlar arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Yoksa tahtta irsî bir kralın veya 'seçilmiş' bir 'kralın' (devlet başkanının) olması değil." KILIÇBAY (1994), s. 18.

[548] Ibid., s. 345.

[549] Positive Action. Örneğin Norveç'te Cinsiyet Eşitliği Yasası uyarınca bir kamu kurumu, dört veya daha fazla üyeden oluşan komiteler, yönetim kurulları, konseyler ve benzerlerinin atama ve seçiminde her cinsiyet, üyelerin en az yüzde kırkı ile temsil edilir. Ancak bu zorunluluk halkın katıldığı seçimlerde uygulanmamaktadır. Bkz.: RUSSELL, Meg; O'CINNEIDE, Colm. **Positive Action to Promote Women in Politics: Some European Comparisons.** İçinde: International & Comparative Law Quarterly, 2003, Cilt: 52, Sayı: 3, s. 596; Pozitif ayrımcılık için ayrıca Bkz.: GÖZLER (2013), s. 100.

[550] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete 25469, (22 Mayıs 2004), Kanun No. 5170, Madde: 1.

[551] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 27580, (13 Mayıs 2010), Kanun No. 5982, Madde: 1.

Ancak seçim veya atama ile gelinen makamlarda daha fazla kadınların yer alması, sadece yasal düzenlenmelerle sağlanamaz, siyasi kültür de önemli bir etkendir.[552]

1961 ve 1982 Anayasalarında eşitlik ilkesinin "kanun önünde eşitlik" olarak düzenlendiğini görmekteyiz.[553] Cumhuriyetçilik düşüncesinin temel ilkesi olan yurttaşlar arasında herhangi bir imtiyaza yer verilmeden herkesin eşit sayılması gereği, 1924'te anayasal güvenceye kavuşmuş, 1961 Anayasası ile bu ilke 12. madde ile *"Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz"* ile genişletilerek yer almıştır. 1982 Anayasası'nda da eşitlik ilkesinin kapsamına eklemeler yapılmış ve 10. maddede *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir"* ibaresinden de anlaşılacağı üzere "renk" ve "benzeri nedenlerle" eklemeleri de yapılmıştır.[554]

Eşitlik ilkesi, anayasal olarak güvence altına alınmasının yanı sıra yargısal açıdan da korunması gereken bir ilkedir. AYM, eşitlik ilkesini hukuk devletinin ana ilkelerinden biri olarak görmekle birlikte[555] 2010 yılında Anayasa'nın 148. maddesine yapılan eklemeyle AYM'nin göreve yetkilerinin arasına bireysel başvuruların incelenmesi de dahil edilmiştir.[556] Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, AİHS kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal

[552] İsveç'te herhangi bir düzenleme olmamasına rağmen yasama organında kadınlar, yüzde 42 gibi yüksek bir sandalyeye sahiptir. Diğer örnekler için Bkz.: RUSSELL- O'CINNEIDE, s. 588.
[553] ÖDEN, s. 128.
[554] Ibid., s. 129.
[555] Mahkemenin eşitlik ile ilgili içtihatları için: Ibid., s. 146 vd.
[556] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete 27580, (13 Mayıs 2010), Kanun No. 5982, Madde: 18.

edilmesi halinde başvurulabilecek olan bireysel başvuruda AYM, eşitlik ilkesinin de ihlal edilip edilmediğini de incelemektedir.[557]

Bir sonraki başlıkta incelenecek olan yurttaşlığın eşitlik boyutuyla ilgili bir düzenleme yine 1982 Anayasası'nda yapılan bir değişiklikle sağlanmıştır. Türk Vatandaşlığı kenar başlıklı 66. maddede *"Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir"* hükmü, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması amacıyla 2001 yılında maddeden çıkarılmıştır.[558]

Eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesinin hukuki anayasalcılık boyutu, 1982 Anayasası'nda yapılan birden çok değişiklikle sağlanmış, ayrıca eşitliğin yargısal olarak korunması da mümkün hale gelmiştir. Dezavantajlı konumda olan yurttaşların eşitlik ilkesini daha da işler hale getirmesi için siyasi anayasalcılığın üzerinde durduğu katılım, müzakere ve mücadele yolu ile hakların korunması da ihmal edilmeyecek öneme sahiptir.

Cumhuriyetçi düşüncede devletteki tüm makamların "eşit yurttaşlara" açık olması gerekir. Ancak bu eşitliğin, sadece eşitlik ilkesinin kabulü ile gerçekleşemeyeceği de açıktır. Çalışmamızın ikinci bölümünde görev süresinin sınırlandırılmasına ilişkin olarak verilen örneklerde bazı ülkelerde yasama ve özellikle yürütmede görev alanların görev süresine getirilen sınırlamaların anayasalarda yer almakla birlikte, bazı ülkelerin bu hükümleri anayasanın "değişmez hükümleri" arasına aldığını görmüştük. Görev süresinin sınırlı olması sadece yüksek mahkeme üyeleri ve cumhurbaşkanlığı makamıyla sınır kalmamalıdır. Gerçekten, 1982 Anayasası'nın 101. maddesinde cumhurbaşkanının görev süresi iki seçim ile sınırlandırılmış ve "bir kimse" denilerek ifade genelleştirilmiştir. Yine Anayasa'nın 147. maddesinde AYM üyelerinin on iki yıl

[557] Bu konuda yeni bir karar için: 28.06.2022 tarihli Arif Hüseynli ve diğerleri Başvurusu (Başvuru Numarası: 2019/39033), Karar Tarihi: 28.6.2022, Resmi Gazete, 31932, (23 Ağustos 2022)

[558] Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete 24556, (mükerrer) (17 Ekim 2001), Kanun No. 4709, Madde: 23.

için seçileceği ve yine bir kimsenin iki defa üye olarak seçilemeyeceği hüküm altına alınmıştır. Bu iki makam dışında Anayasa'da diğer makamların görev sürelerinde herhangi bir süre kısıtlaması mevcut değildir. Anayasa'nın 77. maddesi uyarınca görev süresi biten milletvekili yeniden seçilebilir. Aynı şekilde Anayasa'da Yargıtay ve Danıştay üyelerinin de yeniden seçilebileceği belirtilmiştir.

Şu halde görev süresine ilişkin sınırlamaların neden milletvekilleri veya belediye başkanları için konulmadığı sorulabilir. Benzer şekilde kamu kurumu niteliğindeki kuruluşların başkan ve üyeliklerinin neden süre sınırından istisna edildikleri de sorulabilir. Cumhuriyetçilik idealinde temsil, antikiteden beri gerek uygulama gerekse teori, görev sınırı ve görevin yurttaşlar arasında dolaşması üzerine kurulu olup hem hak hem de görev olarak kabul edilmiştir.

Özellikle profesyonel, diplomaya dayalı bir meslek olmayan milletvekilliği veya belediye başkanlığı gibi hem temsil gücü yüksek hem de önemli yetkilere sahip makamların da görev süresinin sınırlı olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu sayede milletvekilliği ya da belediye başkanlığı siyaset uzman işi olmaktan çıkarak yurttaşlar arasında dolaşması gereken bir makam haline gelirken aynı zamanda siyasete uzak duran, apolitikleşen yurttaşların bu makamlarda görev alarak bu anlamda yeniden ARENDT'in deyişiyle "aktif yurttaş" olmaları mümkün olabilecektir.

Bir önceki bölümde verdiğimiz örnekler diğer ülke anayasalarındaki görev süresi sınırlamaları incelenmişti. Bu örneklerde, görev süresi sınırına sadece anayasada yer verilmekle yetinilmemiş, manipülasyonlar yoluyla uzatılmasını engellemek için görev süresine ilişkin düzenlemeler, değişmez hükümler arasına alındığına da değinmiştik. Yine başka bir anayasal düzenleme de yaş haddi sınırının uygulanmasıdır. Anayasa

metinlerinde devlet başkanı olma yaşı hem asgari hem de azami olarak belirlenmektedir.[559]

Gerek dünyadaki örnekler gerekse benzer uygulamaların zaten Türk anayasa metinlerinde yer alması nedeniyle seçimle gelinen yürütme ve yasama organları ile yerel yönetim ve kamu kurumu niteliğindeki kuruluşların başkan ve üyeliklerine seçilmede hem süre hem de azami yaş sınırı getirilmesi kanaatindeyiz. Bu düzenlemenin de anayasada yer alması be değişmez hüküm niteliğinde olması da kanaatimizce uygulamanın yerleşmesi anlamında zorunludur.

3. Yurttaşlık

Çalışmamızın ikinci bölümünde *"yurttaş olmak katılmaktır"* ilkesi ile katılımın yurttaşlık için önemine dikkat çekmiştik. Ayrıca yukarıda katılımın nasıl daha geniş bir yelpazede gerçekleşeceğine de değinmiştik. Yurttaşlığın siyasi boyutu bu şekilde iken hukuki boyutunun Cumhuriyet'in kuruluşundan 1961 Anayasası dönemine kadar olan kısmı da yukarıda incelenmiştir. 1982 Anayasası kabul edilmeden önce 1981 yılında 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'na yapılan bir ekleme ile vatandaşlıktan çıkarılanların kapsamı genişletilmiştir.[560] Düzenlemeye göre *"Yurt dışında bulunup da Türkiye Cumhuriyetinin iç ve dış güvenliği ile kanunun suç saydığı şekilde iktisadi veya mali güvenliği aleyhinde faaliyette bulunan veya yurt içinde bu tür faaliyetlerde bulunup da/ her ne suretle olursa olsun yurt dışına çıkan ve hakkında Türkiye'de bu nedenle kamu davası açılmasına veya ceza kovuşturmasına veya hükmün infazına*

[559] ANAYURT-EKİNCİ, s. 493.

[560] 11.02.1964 Tarih ve 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna İki Ek Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete 17254 (17 Şubat 1981), 2383 Sayılı Kanun, Madde: 6.

olanak bulunmayan ve gelmesi için yapılan duyuruya rağmen üç ay içinde, Sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde bir ay içinde yurda dönmeyenler" de vatandaşlıktan çıkarılacaktı.

DDarbe nedeniyle yurtdışına çıkmak zorunda kalan yurttaşlar için yapılan bu düzenleme, 1992 yılında madde metninden çıkarılmıştır.[561] Bu örneği vermemizin nedeni, yurttaşlık gibi bireyi devlete bağlayan temel ilişkinin siyasi düşüncelerle sınırlandırılıp, bu örnekte olduğu gibi ortadan kaldırılmasının yasamanın elinde bir silah gibi kullanılabilmesidir. Oysa yurttaşlık cumhuriyetçiliğin en temel unsurudur. Cumhuriyet, aynı zamanda bireyi bir cemaatin üyesi olmaktan çıkararak cemiyetin üyesi yapma çabasıdır.[562]

Bireyin cemaatten kurtulması, onun dini/etnik kökenlerini bir kenara bırakması ya da devlet tarafından bıraktırılması değildir.[563] Yurttaş, aynı zamanda birey olarak bu aidiyetlerine sahip olacaktır, ancak devlete karşı bu sıfatları ile değil, bizatihi o devletin yurttaşı olarak çıkacaktır.[564] Devlet de yurttaşını bir etnik/dini/siyasi görüşe sahip birey olarak değil yine bizatihi yurttaşı olarak muhatap alacaktır. Kuldan tebaaya, tebaadan yurttaşa doğru gelişen seküler süreç bize yurttaşların sahip olduğu hakların ona ilahi

---

[561] 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 25 inci Maddesinin (g) Bendi ile Bu Maddenin İkinci Fıkrasının Yürürlükten Kaldırtmasına ve Bu Kanuna İki Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun, Resmi Gazete 21248 (4 Haziran 1992), 3808 Sayılı Kanun, Madde: 1.

[562] KILIÇBAY (1994), s. 19-20. Yazar bunu çabayı şöyle tanımlar: "Böylece cemaatin içinde eriyerek kişisel kimliğe sahip olamayan köhne insanın imtiyazlara ve dolayısıyla kişisel bağımlılıklar sistemine sıkı sıkıya sarılmasına karşılık, cumhuriyet, bireyi mensubiyetleri her ne olursa olsun, onu diğer bütün bireylerle eş ve evrensel toplumun bir üyesi sayarak/kılarak/onu böyle üreterek, kişileri cemaatlerin cenderesinden kurtarır ve ilişkiler haklar küresi içinde kurulur/düzenlenir."

[563] Halkın ya benzerleri birleştirerek tasnif yoluyla ya da kavramsal inşa ve soyutlamayla oluşturulabileceğini belirten BİLGİN, birinci halde bir dışlamanın söz konusu olacağını, ikinci halde ise politik bir bileştirmenin söz konusunu olduğuna değinerek "Burada halk kavramı ve benzeri birleştirmeler, olgusal cevaplara göre veya inançlara dayandırılarak doğrulanmaz. İnsanların bir halk olarak toplanması, doğal bir veri gibi düşünülmez" görüşünü paylaşır. İkinci hal olan kavramsal inşa ve soyutlama yoluyla oluşturulan halk kavramında bireyin köklerinden kopmasını gerektirmez, ancak köklerin de bir veri gibi alınmamasını içerir: BİLGİN (1998), s, 143.

[564] ÜNSAL s. 36, yurttaşlığın önündeki engeli şöyle açıklar: "…etnik, dinsel/kültürel aidiyet (Kürtlük, Türklük, Alevilik, Sünnilik) duygularının canlı tuttuğu "cemaatçilik" , kaba milliyetçilik, siyasal dincilik ve bize göre bunların kaynaklandığı, gerikalmış yörelerde yer yer etkisi süren aşiret yapısı ve yarı feodal ilişkiler, yetersiz eğitim düzeyi, sosyoekonomik güçsüzlük, gelir dağılımında derinleşen uçurum, sosyal ve kültürel uyumsuzluk, yasalar önünde eşitsizlik ve adaletsizlik gibi etmenler de, ulus-devlet yurttaşının önünü tıkamaktadır."

güçler tarafından bahşedilmediğini, yurttaşın bu hakları bizzat varoluşunun bir sonucu olarak kazandığını söylemektedir.[565]

Bu anlamda Anayasa'nın "Türk vatandaşlığı" kenar başlıklı 66. maddesindeki *"Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür"* hükmü etrafındaki yurttaşlık tartışmalarında, yurttaşlığın anayasada nasıl tanımlandığından öte nasıl kavrandığı ve uygulandığı kanaatimizce daha önemlidir. Bu da ancak siyasi uzlaşma ve müzakere ile gerçekleşebilir. 66. maddede devleti ve tüm yurttaşları *Türk* sayan ifadenin kapsayıcılıktan uzak olduğu da ileri sürülmüştür. ÇAVUŞOĞLU, maddenin hukuki statü olarak Türk vatandaşlığını düzenlemekten çok, *"vatandaş olan herkesin 'Türk' olduğunu"* söylediğini belirtmektedir.[566] Benzer çalışmalarda değinildiği üzere madde üzerindeki tartışmanın önemli bir boyutu da "Türk" ibaresinin hem etnik bir kimliği (Türk soyu, Türk soylu olma, Türk kültürüne bağlılık gibi)[567] hem de yurttaşlık kimliğini nitelendirmesidir. Bu durumun farklı etnik-dinsel kökenlerden gelen yurttaşlar için kendi kimlikleriyle ulusun içinde yer almalarını koruyan eşitlikçi bir "yurttaş kimliği" yaratmada sorunlu olduğu da ileri sürülmektedir.[568]

1982 Anayasasının değiştirilmesi için hazırlanan anayasa taslaklarında 66. maddenin mevcut hali yerine öneriler sunulmuştur: *"Türk Ulusu, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından oluşur." "Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır." "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı ana veya babanın çocuğu doğumla Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına sahiptir"*[569]

Gerek maddenin kenar başlığı gerekse içeriğine ilişkin yapılacak muhtemel değişikliklerde öncelikle herhangi bir siyasi düşünceyi ve kesimi engelleyici olmayan

---

[565] KILIÇBAY (1994), s. 69.

[566] ÇAVUŞOĞLU, Naz. **Yeni Bir Anayasa İçin Somut Öneriler: Yurttaşlık/Vatandaşlık**. Anayasa Hukuk Dergisi, 2012, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 413.

[567] Ibid., s. 414.

[568] Ibid.

[569] Önerilen metinler için Ibid., s. 415-419.

müzakereci bir yöntemin izlenmesi şarttır. Bu kapsamda yurttaşlık kavramının uluslararası metinlerdeki kapsamı, mahkemelerin yorumu göz önüne alınarak mutabakatı sağlamaya yönelik bir çözüme gidilmelidir. Bu kapsamda, AYM'nin yorumu da belirleyicidir. Mahkeme, -özellikle siyasi parti kapatma davalarında- Anayasadaki vatandaşlık tanımının yorumunu yaparken, eşitlik ilkesine ağırlık vermiştir:

> "Türk Devletinin vatandaşları arasında özel ve kamusal alanda etnik ya da diğer herhangi bir nedenle siyasal veya hukuksal ayrılık sözkonusu değildir. Nitekim, Türk Milleti içinde yer alan farklı kökenden vatandaşlar arasında Türkiye'nin her yerinde yaşama, eğitim ve medeni haklar yanında seçme ve seçilme hakkından tam olarak yararlanma, istek ve başarılarına göre her türlü işte çalışma, Türk dil ve kültüründen faydalanma ve katkıda bulunma gibi konularda tam eşitlik anlayışı içinde hiçbir ayırım gözetilmemektedir…. Anayasamız, Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesi Türk sayan birleştirici ve bütünleştirici bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, bu çağdaş milliyetçilik anlayışının belirgin niteliklerinden birini oluşturmaktadır.
>
> Bu bağlamda Anayasa'ya göre, Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkesin hangi etnik gruptan olursa olsun Türk sayılması onun etnik kimliğini inkar anlamında değil, devletine 'Türk Devleti', ulusuna 'Türk Ulusu' ve ülkesine 'Türk Vatanı' denen ve toplum yapısında çeşitli etnik gruplar bulunan ülkede bütün vatandaşlar arasında eşitliğin sağlanması ve çoğunluk içinde bulunan etnik grupların azınlığa düşmesini önleme amacına yöneliktir. Bu nedenle, Anayasamıza göre siyasal açıdan önemli olan soy değil, ulusal topluluktan olmaktır.

> Ulusal birlik, devleti kuran, ulusu oluşturan toplulukların ya da bireylerin etnik kökeni ne olursa olsun, yurttaşlık kurumu içinde ayrımsız birliktelikleriyle gerçekleşir."[570]

AYM'nin yurttaşlığı eşitlik ilkesi kapsamında değerlendirmesinin yanı sıra etnik, kültürel veya dini kimliklerin ön plana çıkarılması da mahkemeye göre ulusun bütünlüğünü de bozucu niteliktedir:

> "Vatandaşlık, bölge özelliklerini ve etnik farklılığı aşan, bütünleştirici çağdaş bir olgudur. Bu konuda bir kimsenin diğerinden farklı olmasına; din, kültür ve etnik kökeni ilişkin ayrıcalıklara yer yoktur. İnsan haklarının sadece bir kişiye, sınıfa ve zümreye değil ayrımsız olarak bütün vatandaşlara eşit olarak uygulanması esastır. Siyasal açıdan önemli olan soy değil, ulusal topluluktan olmaktır. Eğer bir soy, vatandaşlık bağlamındaki insan hakları dışında özel haklara sahip olmak isterse bu, onun ulus bütünlüğü içinde yalnız bir köken değil, aynı zamanda ayrı ulusal bir topluluk olması anlamına gelir. Bu ise, ulus bütünlüğü ilkesiyle bağdaşmaz."[571]

AYM'nin 1961 ve 1982 Anayasalarındaki yurttaşlık tanımını yorumlayışı genel itibariyle bu şekildedir. Yurttaşlık kapsamında yukarıda yer verilen mahkeme kararlarında vurgulanan bir diğer tartışma ise dil ve eğitim hakkındadır. Anayasanın 42. maddesinin son fıkrası uyarınca *"Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez."* Bu hükmün yanında Anayasanın 26. ve 28. maddesinde 2001 yılında yapılan değişiklikten

[570] Anayasa Mahkemesinin 11.12.2009 günlü, E. 2007/1, K. 2009/4 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 46, Cilt: 4, s. 334.
[571] Anayasa Mahkemesinin 16.06.1994 günlü, E. 1993/3, K. 1994/2 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 30, Cilt: 2, s. 913.

önce yer alan "kanunla yasaklanmış dil" ibaresinin çıkarılması, 1982 Anayasasını hazırlayanların öngördükleri "standart yurttaş" kapsamındaki sapmaları ifade etmektedir. Yurttaşlığın dil dışında, *yerliliğine* de vurgu yapan mevzuattaki bazı ibareler yine 1982 Anayasası döneminde mevzuattan çıkarılmıştır. Örneğin Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliğinin ekinde 1992'de değiştirilmeden önceki halinde yer alan sabotaj yapabilecek kişiler arasında *"Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı)"* sayılması[572] yurttaşların hepsinin makbul sayılmadığını göstermektedir. Bu ayrımda dil, etnisite veya dini farklılıkların yasa koyucu veya düzenleyici işlemi yapan idare tarafından göz önüne alındıkları da izahtan varestedir. Şu halde yurttaşlığın kapsayıcı ve AYM kararlarına yansıyan eşitleştirici yönünün hem yasa koyucu hem de uygulayıcıları tarafından dikkate alınması zorunludur. Ancak bu şekilde bir *publicadan* bahsetmek mümkün olabilecektir.

Göçmen ve sığınmacılar, 20. yüzyılın son çeyreğinden beri küresel bir sorun olarak kendini göstermektedir. Az önce yurttaşlık mevzuatı kapsamında değinilen hususlar göçmenler açısından da benzer tanımlamalar içermektedir. İskan Kanunu uyarınca "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler."[573] Ancak uygulamada kanunda aranan kriterlerin tam olarak uygulanmadığı görülmektedir. Göçmen ve mültecilerin yurttaşlığa alınması da konumuz açısından dikkat çekicidir. Ulus-devlet anlayışı içerisinde yurttaşlık tanımının kapsamı dikkate alındığında daha önce farklarına değindiğimiz yurttaş-uyruk ayrımı da önem kazanmaktadır. Yurttaşlığa alınma, o birey ile devlet arasında uyrukluk ilişkisi meydana getirecektir; yurttaşlık, o topraklarda belirli bir süre yaşamakla, inanç ve değerlerle, yaşam tarzlarıyla, dil ve kültürle ilgilidir,

[572] ÇAVUŞOĞLU, s. 410 (13 nolu dipnot); R 28 Aralık 1998 tarih ve 20033 sayılı Resmi Gazete, s. 16.
[573] İskân Kanunu, Resmî Gazete, 26301 (26 Eylül 2006), Kanun No. 5543, Madde: 3.

sonradan kazanılabilir[574] ancak kağıt üzerinde bir bağlılık değildir. Bireyler, bir toprak parçasında doğup yaşamaları nedeniyle yurttaş statüsüne hak kazanırlar, ancak statüyü ancak buna göre hareket ederek elde ederler.[575]

Yurttaşlık kavramının anayasal boyutunda ve özellikle 66. madde kapsamında yapılagelen tartışmalar, çalışmamız boyunca ele alınan aktif yurttaşlık kavramı ve devletin bu kavrama nasıl baktığı ile yakından ilgilidir. Özellikle 1982 Anayasasının yürürlüğe girdiği tarihten bugüne kadar yurttaşın pasifleştirilerek giderek daha "makbul" depolitize ve edilgen bir "birey" haline gelmesi, *vita activayı* yani aktif yurttaşı dönüştürme çabası olarak da okunabilir. Devletin yurttaşı nasıl gördüğü veya görmek istediği hem anayasa ve kanunlardan hem de bu kodlara yönelik faaliyetleri ile anlaşılabilir. ÜSTEL'in de değindiği üzere devletin yurttaş biçtiği rol, teritoryal varlığına yönelik duygu (yurtseverlik) ve hakim etnik topluluğun yüceltilmesine yönelik ideolojiye (ulusçuluk) tabi "devlet için yurttaş" elbisesini giyen *makbul* ve *mümin* bir yurttaş oluşturmaksa, bu anlamda cumhuriyetçi bir yurttaşlıktan söz etmek mümkün değildir.[576] Aktif katılımı talep eden cumhuriyetçi yurttaşlık söylemi karşısında oluşturulmak istenen -(kısmen oluşan?)- "seçmen-vergi mükellefi-askerlik hizmeti"[577] çerçevesinde edilgen ve "devlete hizmet eden" bir yurttaşlık dönüşümünün reddi, kanaatimizce en az anayasa metnindeki yurttaşlık tanımı kadar önemlidir.

[574] BİLGİN (1998), s. 142.
[575] OLDFIELD, s. 159.
[576] ÜSTEL (1999), s. 148; "mümin" ve "makbul" yurttaş tanımı da yazara aittir.
[577] Ibid.

SONUÇ

Çalışmamızın konusunu, *cumhuriyetçilik idealinin Türk anayasa hukukunda nasıl anlaşıldığı* sorusuna yanıt aramak olarak belirlemiştik. Bu kapsamda cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarının tanımları yapıldıktan sonra cumhuriyetçiliğin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Daha sonra devrimler çağında kavramın geçirdiği değişim ile birlikte Amerika ve Avrupa kıtasındaki cumhuriyetler incelenmiştir. Nihayet cumhuriyetçilik kapsamında değerlendirebileceğimiz anayasal ilke ve güvenceler açıklanmıştır. Son bölümde de Türk anayasa tarihinden hareketle cumhuriyetçiliğin bir ilke olarak anayasalara nasıl yansıdığı yargısal denetim mekanizmaları da dikkate alınarak incelenmiştir.

Çalışmanın başında, cevapları aranacak soruları belirleyerek az önce belirtilen planlama çerçevesinde bu soruların cevaplanması amaçlanmıştır. Bu sorulardan ilki, **cumhuriyetçiliğin tarihsel süreçte nasıl bir gelişim izlediği** sorusuydu.

Giriş bölümünde de belirtildiği üzere anayasalcılık, yargısal denetim, kuvvetler ayrılığı, laiklik, katılım, eşitlik ve yurttaşlık gibi kavramların cumhuriyetçiliğin vazgeçilmez ilkeleri haline gelmesi yaklaşık iki bin yıl süren süreçte gerçekleşmiştir. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünde bu ilkeler tek tek incelenmemiş, daha ziyade ilkeyi ele alan düşünürlerin fikirleri ve dönemsel uygulamalar ele alınmıştır.

ARİSTOTELES'in -aktif- yurttaşlık kavramının üzerinde durması ve iyi bir yönetimin nasıl olması gerektiğine dair arayışları, cumhuriyetçiliğin temeline atılan ilk ve en önemli harçtır.[1] Düşünürün polis sınırları içerisinde kurguladığı Politeia, Roma'da daha geniş topraklar ve daha kalabalık bir nüfusta cumhuriyet olarak pratiğe geçmişti. CİCERO, res publica üzerinden cumhuriyetçiliğin kapsamını çizerek ARİSTOTELES ile birlikte bu ilkenin iki temel düşünüründen biri olacaktır. Atina ve özellikle Roma tecrübesi, MACHİAVELLİ'den itibaren yeniden ele alınması, klasik karma anayasa anlayışından

[1] PLATON'un da Politeia kavramını ele almasını ihmal etmemek gerekir.

monarşi karşıtı bir cumhuriyete doğru yönelişin temelini oluşturacaktır. Aydınlanma çağında da bu tarihi gelişimin sürdürülmesi, modern cumhuriyetlerin kurulduğu devrimler çağının düşünsel temellerini oluşturmuştur.

Cumhuriyetçilik, monarşi karşıtlığının yanında özellikle kuvvetler ayrılığı, anayasalcılık ve temsil ilkesinin eklemlenmesi ile yeniden yurttaş temelli bir yönetim olarak devrimler çağının temel ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. 19 ve 20. yüzyılın ilk yarısında cumhuriyetçiliğin unsurları diğer ideolojiler tarafından sahiplenilmişse de son altmış yıl, cumhuriyetçiliğin yeniden siyaset felsefesinde üzerine düşünülen bir kavram olmasına tanıklık etmiştir. Cumhuriyetçiliğin unsurlarının modern anayasalardaki yansımalarını ele alırken bu tarihsel seyrin de dikkate alınması göz ardı edilemez bir gerçektir.

Cevaplamaya çalıştığımız ikinci soru, **cumhuriyetçiliğin tarihsel gelişiminin modern anayasalarda hangi ilke/güvenceler ile yer aldığı** hakkındaydı. Cumhuriyetçiliğin antikiteden itibaren hem bir kişinin tiranlığına hem de halkın yasasız egemenliğine karşı bir düşünce olarak geliştiği, ulaştığımız sonuçlar arasındadır. Halkın yasalara dayalı öz yönetimini gerçekleştirebilmek için cumhuriyetçilik, önce yasaya önem vermiştir; zira çalışmamız boyunca zikredildiği üzere cumhuriyet esas olarak *kimin* yöneteceği ile değil, *nasıl* yöneteceği sorunuyla ilgilenmişti. Yasanın önemine yapılan bu vurgu, anayasalcılık ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin modern anayasalarda yer almasıyla sonuçlanmıştır. İktidarın despotik olması tehlikesine karşı kuvvetlerin ayrılması ve birbirini denetleyecek şekilde kurgulanmasını da İngiliz devrimi ve ABD Anayasası başta olmak üzere devrim anayasalarında görmekteyiz. Aydınlanmanın rasyonel tavrı, monarkın tek kişilik keyfi yönetimine karşı halkın katılımıyla oluşacak yönetimi ön plana çıkarırken, aynı zamanda monarkın meşruiyetini aldığı ruhani referansları reddedip sekülerizmin gelişmesini sağlamıştır. Bu kapsamda sekülerizm/laiklik yine cumhuriyetçi bir kazanım olarak anayasal güvence haline gelmiştir. Keza yargısal denetim, kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında yasama

organı ve yürütmenin oluşturduğu çoğunluğun, alacağı kararlar ile tahakküm ve keyfiliğe yol açmaması arayışının bir ürünü olarak devrimler çağının başka bir kazanımıdır. Dolayısıyla tüm bu unsurlar, aktif yurttaşın tahakküm altında kalmadan yönetime katılmasını ve haklarını korumasını amaçlamakla cumhuriyetçi idealin bu en önemli hedefine ulaşmasının araçları olmuştur.

Cevap aranan diğer bir soru da **cumhuriyetçiliğin evrensel ilke ve güvencelerinin var olup olmadığıydı.** Bir önceki soruya verdiğimi cevaptan da anlaşılacağı üzere anayasal devletlerin yapılanması ve meşruiyetinin kaynağı olan anayasalar, cumhuriyetçi ilkelerin tamamının yer aldığı metinlerdir. Bu kapsamda, tespit edilen ilkeler ve güvenceler gerek demokratikleşme kuşakları gerekse anayasalcılığın gelişmesiyle bugün evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu noktada üzerinde ihmal edilemeyecek bir husus da bu ilkelerin gelişmesinde cumhuriyetçiliğin yanında diğer düşünce ve ideolojilerin katkısının yadsınamamasıdır. Bir ideolojinin tek başına tüm anayasal sorunları çözmesi düşünülemez. Cumhuriyetçiliğin esas katkısı, güçlü tarihsel temellerinin devrimler çağında yeniden yorumlanması ile öncü bir rol üstlenmiş olmasıdır.

Dördüncü sorumuz **cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarının Türk anayasa tarihinde nasıl bir gelişim izlediği** şeklindeydi. Osmanlı modernleşmesinin başladığı 19. yüzyılda siyasi elitler, modern kurumlar aracılığıyla çağı yakalamak isterken gelenekselleşmiş yapıları tamamen tasfiye etmeden ikici (coexistence) bir tarzı tercih etmişlerdi. Kul anlayışında tebaaya geçiş, meşruti anayasa denemesi, bürokrasinin modernleşmesi ve yasaların görece sekülerleşmesi Türk modernleşmesinin temel unsurlarıdır. Bu anlamda Osmanlı'da cumhuriyetçi bir düşünce birikiminden söz edememekle birlikte modernleşme çabalarının Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda birikim sağladığını da görmekteyiz. Türk devriminin, salt monarşi karşıtı bir devrim olmadığı da yine çalışmamızda ortaya konulmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde ele alınan cumhuriyetçi ilke ve güvenceler,

1924 Teşkilatı Esasiye Kanununa zamana yayılarak tedricen girmiştir. Ancak dönemin kendine has şartları dikkate alınmadan bu ilkelerin uygulamalarının tek başına eleştirilmesinin de konunun bütünlüğü göz önüne alındığında bir eksiklik olduğunu görmekteyiz. Sınıfsal ve ekonomik yapı, Türkiye'de başta çok partili siyasi yapıya geç kavuşulması olmak üzere temel sorunların en önemli sebebidir.

1961 ve 1982 Anayasaları, dünyadaki anayasal gelişmeleri takip ederek kuvvetler ayrılığı, sosyal devlet, hukukun üstünlüğü, yargısal denetim ve siyasi partilere ilişkin düzenlemelere yer vermişlerdir. Böylece cumhuriyetçiliğin güvenceleri anayasa metinlerine girmiştir. Bu elbette olumlu bir gelişmedir. Ancak 1961 anayasasının yapımında katılımcılığın sınırlandırılmasının ve 1980 askeri darbesinden sonra anayasa yapımında katılıma kapalı bir yöntemin izlenmesinin cumhuriyetçilik açısından çok önemli bir eksiklik olduğunu kaydetmek gerekir. Nihayet her iki anayasanın son haline cuntalar tarafından karar verilmesi, anayasalcılık açısından kabul edilemez bir tercihtir. Anayasa yapımı bir yasama faaliyetidir; cumhuriyetçi anlayışta da yasama, diğer kuvvetlerden önce gelmektedir. Bu manada yasama ve hatta yürütme gücünün "cumhuriyeti korumak" amacıyla "seçilmemiş" bir cunta tarafından yürütülmesi, içerdiği tüm olumlu hükümlere rağmen bu iki anayasanın darbe anayasası olduğu gerçeğini örtememiştir. Şu halde bu iki anayasanın yapımında halkın katılımından söz etmemiz de mümkün değildir. 1920'den itibaren yasamaya verilen öncelik, 1961, 1971 ve 1982 düzenlemeleri ile yürütme lehine gerilemiş ve yürütmenin gücü yasama aleyhine artmıştır. Bu kapsamda özellikle 2017 anayasa değişiklikleri üzerinde durulmuştur. Zira bu değişiklikler yürütmenin güçlendirilmesi eğilimini dramatik bir şekilde artırırken yasama organının bütçe hakkı başta olmak üzere yerleşik yetkilerini işlemez hale getirmiştir.

CBK çıkarma yetkisinin kapsamının genişliğinin yanında cumhuriyetin hiçbir tanımında yer almayacak şekilde, atanmış bir cumhurbaşkanı yardımcısına tanınan yetkiler de Anayasanın 106. maddesindeki ihtimaller göz önüne alındığında cumhuriyetçi bağlamda

kabul edilemez değişiklerdir. Bu bağlamda 2017 değişiklikleri, cumhuriyetçilikten bir *çıkışı* göstermektedir. Bu çıkışa ilişkin olarak DUVERGER'nin "seçimlerle gelen krallar" benzetmesi akla geldiği gibi 1982 Anayasasından cumhuriyetçilik anlamında geriye kalan şeyin DUGUIT'nin tanımıyla *sadece* monarşinin karşıtı olan bir cumhuriyet olduğu tespitini yapmak durumundayız.

Siyasi sürecin oyun kurallarını belirleyen, kuvvetler ayrılığı ve temel hakları koruma rolünü üstlenen anayasayı yorumlamakla görevli **Türk Anayasa Mahkemesinin cumhuriyeti ve cumhuriyetçi ilke ve güvencelere nasıl anlam verdiği** de nihai sorumuzdu.

Gerek 1961 gerekse 1982 Anayasası döneminde AYM'nin *cumhuriyet* kavramını istikrarlı bir şekilde cumhuriyetçi ilkeleri kapsayacak şekilde değerlendirdiğini görmekteyiz. Mahkemenin daha 1961 Anayasası döneminde *yargısal aktivizm* ile suçlanması ve bunu engellemek amacıyla 1971'den itibaren yargısal denetime getirmek istenen sınırlamalara karşın mahkeme, anayasa değişikliklerinin içeriğine ilişkin denetimini yapmayı sürdürmüştür. Bu suretle mahkeme, anayasaların kendi bünyeleri için de bir kurallar silsilesi bulunduğu savından hareket etmiştir. AYM, özellikle bireysel başvuru hakkının tanınmasından sonra hak ve özgürlükler ağırlıklı bir yorum izlemeye başlamış, cumhuriyetçiliğin diğer anayasal güvencelerini de eski içtihatlarından dönme pahasına bu kapsamda değerlendirmiştir.

Hak ve özgürlüklerin mahkeme tarafından dikkate alınması elbette yadsınamaz, ancak çalışmamızda özellikle laiklik başlığı altında incelenen kararlarında mahkemenin, önceden dava konusu kanunun kamusal boyutunu (res publica) dikkate alırken, giderek özel hayatı (res privata) öne çıkardığı da tespitlerimiz arasındadır.

Cumhuriyetçilik ve cumhuriyet, sadece anayasa hukukunun incelemesi, anayasa teorisinin sistemleştirmesi ve anayasa felsefesinin üzerine düşünmesiyle yetinilecek bir konu değildir. Cumhuriyet, aynı zamanda siyasi umutların, devrimci hedeflerin, ütopyaların da

adıdır.[2] Dolayısıyla *cumhuriyet* sadece devletin bir sıfatı veya adı değil, sürekli olarak aktif yurttaşı talep eden ve ortak iyiyi hedefleyen bir süreçtir. Cumhuriyetin bu manada anlaşılması, temel soruların çözümünde onu, güçlü tarihi mirasıyla anahtar kavramların en önemlilerinden biri yapmaktadır. Modern cumhuriyetçilik düşüncesinin yurttaşı öne çıkaran özgürlük vurgusu ve tahakkümü reddeden duruşu, sosyal devletin güçlenmesini ve mülkiyete ilişkin sınırlamaları destekleyici tutumu da göz ardı edilemeyecek kadar değerlidir.

İlk dünya diyebileceğimiz kuzey batı sahası dışında kalan cumhuriyetlerde devlet egemenliğinin zayıflaması, ekonomik gelişmeler ile demokratik değişim dalgalarının kabarması, bu cumhuriyetlerin aktif yurttaş etkinliği, erdem ve tahakkümsüzlük arayışına odaklanmamasına yol açmıştır. Daha da önemlisi, yaygın yoksulluğun devam etmesi, cumhuriyetçi siyasi özgürlüğe elverişli olmayan ve yurttaşı *müşteri* gören bir anlayışın yönetime hakim olmasına neden olmaktadır.[3] Bu düşünceyi aktaran BRUGGER, Avrupa Rönesans ve reformundan türetilen cumhuriyetçilik umutlarını dünyanın diğer bölgelerinde aramanın, New York'ta Konfüçyüsçülük umutlarını araştırmak kadar aptalca olduğunu ileri sürer, zira her iki bölgenin kültürleri ve ekonomileri farklıdır.[4] Bu keskin eleştiriye rağmen bizce önemli olan, her ulusun kendi tarihsel gerçekliği içindeki konumudur. *"Osmanlı'da neden Rönesans yaşanmadı?"* sorusu, *"Türkiye'de neden 1923'te cumhuriyet kuruldu?"* sorusu ile eşdeğer değildir. Üçüncü bölümde de görüldüğü üzere Türkiye'nin cumhuriyetleşme çabası, kökenlerini 19. yüzyılda bulan, ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde somutlaşan bir gerçektir. Dönemin ruhu, cumhuriyetleşme kuşaklarından birine denk gelmişti

[2] ISENSEE, s. 4.

[3] BRUGGER, Bill. **Republican Theory in Political Thought: Virtuous Or Virtual?**. Springer, 1999, s. 178-179.

[4] Ibid.

Benzer bir değerlendirmeyi de Çin üzerinden okumak mümkündür. "Çin'de neden bir Rönesans yaşanmadığı" sorusundan hareket eden MAISSEN ve MITTLER, zaman zaman farklı görüşte olsalar da Rönesans'ın, 14. ila 16. yüzyıllardaki Avrupa tarihinin özel bir çağı olduğunu ve diğer şeylerin yanı sıra, antikiteye ve onun diline özel bir önem atfeden ve zaman içinde eleştirel bir diyalogda biçimini bulan bir dönemin adlandırması olduğu görüşünde birleşirler. Çin'in yirminci yüzyılın başında yaşadıkları kendine has bir Rönesans değil, belki bir aydınlanmadır.: MAISSEN, Thomas; MITTLER, Barbara. **Why China did not have a Renaissance–and why that matters**. De Gruyter Oldenbourg, 2018, s. 161 vd.

ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluklar yerlerini cumhuriyetlere bırakmıştı. Türkiye de bu süreçte cumhuriyete geçmiştir. ATATÜRK'ü bu süreçte önemli yapan, cumhuriyeti, cumhuriyetçi idealin ilkelerine uygun olarak kurmasıdır. 1925 ve 1930'da çok partili hayata geçiş denemelerindeki diğer partilerin isimlerinde de "cumhuriyet" sözcüğünün kullanılması bu anlamda önemlidir. "Cumhuriyet" siyasi elitler tarafından kabul görmüştür, ancak kurucu düşüncenin önemini laiklik, eşitlik ve yurttaşlık özelinde görmekteyiz. Türkiye, tüm bu eleştirilere rağmen, 1923'ten günümüze dek cumhuriyet olarak var olma niteliğinin özünü kaybetmemiştir. Yakın coğrafyadaki benzer örnekleri dikkate aldığımızda bu bir başarıdır. Ancak bu süreçte cumhuriyetçi ideale ulaşmakta gördüğümüz eksiklikler, bizi bu başarının *kısmi* bir başarı olduğu sonucuna götürmektedir.

Sonuç olarak, anayasa hukuku kapsamında cumhuriyetçiliğin temel bir yapıtaşı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türk anayasa hukuku külliyatında bu ideal yeterince işlenmemiş bir konudur. Ulaştığımız sonuçlar, bu konuda yapılan diğer araştırmalardan farklılık gösterebilir. Cumhuriyetçilik üzerine yapılan çalışmalar genellikle siyaset bilimi ve siyaset felsefesi disiplinlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalarda 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden canlanan cumhuriyetçiliğin ön plana çıkan *özgürlük, tahakkümsüzlük* gibi yönleri ele alınmaktadır. Çalışmamızın anayasa hukuku alanında olması, cumhuriyetçiliği bu bakış açısıyla değerlendirilmesini gerektirmiştir. Kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, yargısal denetim ve anayasalcılık bu kapsamda incelenirken, özgürlük ve tahakkümsüzlük gibi kavramlar da yeri geldikçe dikkate alınmıştır.

Çalışmamızda ulaşılan sonuçlara göre Türk anayasa hukuku kapsamında bulunabileceğimiz önerileri maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

- Cumhuriyetçilik *aktif yurttaşı* hedeflediğinden yurttaşın eğitimi özel bir öneme sahiptir. Çalışmamızın ikinci bölümünde de tespit edildiği üzere yurttaşlık eğitimi, İngiltere ve ABD örneklerinde olduğu üzere müfredata dahil edilmekte, daha önce bu eğitime yer

veren ülkelerde ise eğitimin içeriği genişlemektedir. Bu gelişmelerden hareketle Türkiye'de yurttaşlık eğitiminin ilk ve orta öğretimde sorumlu ve haklarını bilen yurttaşı yetiştirecek şekilde yeniden planlanması gerekmektedir. Özellikle anayasa hukuku anabilim dalından başlayarak lisans eğitiminde de cumhuriyetçiliğin yeniden ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Gerek anayasa hukukunun esasları gerekse somut Türk anayasa hukukunu konu alan eserlerde de çalışmamızda tespit ettiğimiz ilkelerin cumhuriyetçi yönünün değerlendirilmesini öneriyoruz.

- Yurttaşlık statüsünün cemaatten cemiyete geçişi zorunlu kıldığı gerçeği gözetilerek yurttaşın dini/etnik aidiyetlerini inkar etmeden, ancak bu kimlikleriyle değil de bizatihi yurttaş olarak devlete karşı haklarını talep edecek bir yurttaşlık anlayışının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

- Devletin de laiklik ve eşitlik temelinde yurttaşa, onun bir dini/etnik/siyasi yapıya aidiyeti nedeniyle değil de bizatihi kendi yurttaşı olması gerçeğinden hareket ederek eşit davranması ve bu yükümlülüğünü ihlal etmemesi gerekmektedir. Devletin bu yükümlülüğü kamusal görevlere giriş, yükselme, kamu hizmetinin sunulması gibi eşitliğin zorunlu olduğu alanlarda daha da önemli hale gelmektedir.

-Yurttaş ile devlet arasındaki ilişkide cumhuriyet, liberal demokrasinin efendi-hizmetçi benzetmesine karşın asıl-vekil nitelemesini kabul eder. Türkiye'de yurttaş kavramının anayasal niteliğinin bu ilişki göz önüne alınarak yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Hak ve görev hem yurttaş hem de devlete sorumluluklar yüklemektedir. Anayasanın yapısında karşılıklı hak ve ödevler dengesinin de yeniden kurgulanmasına ihtiyaç vardır.

- Katılıma ilişkin olarak yürütme ve yasama organları ile yerel yönetimler ve kamu kurumu niteliğindeki kuruluşlarda yöneticilik ve üyeliklerin belirli bir süreyle (bizce iki dönem) sınırlandırılması bir *anayasal* hüküm olarak kabul edilmeli, seçilmek için aranan

asgari yaş sınırının yanı sıra azami bir yaş sınırının da eklenmesi gerekmektedir. Siyasi katılım bu sayede, uzman işi olmaktan çıkarak yurttaşlar arasında dolaşacak bir görev/hak durumuna gelecektir. Apolitikleşmeye karşı bu önlemlerin aktif yurttaş bilincini canlandırmaya katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

- 2017 Anayasa değişiklikleri kapsamında cumhuriyet ve cumhuriyetçiliğin önemli birikimlerini inkar edecek şekilde yapılan bazı düzenlemelerin de geri alınması gerekir. Cumhurbaşkanı yardımcısının yetkileri, seçilme biçimi, CBK'ların hukuki rejiminin yeniden değerlendirilmesi gibi. Yine cumhurbaşkanı seçilebilmek için aranan 40 yaş şartının makul bir düzeye indirilmesi gerekmektedir.

- Aynı kapsamda yasamanın yasa yapımı ve yürütmeyi denetlemesini engelleyen düzenlemeler de kaldırılmalıdır. Başkanlık sistemi tercih edilecek ise kuvvetler ayrılığının katı bir şekilde uygulanması, rasyonelleşmiş parlamenter sistem tercih edilecek ise başta seçim barajı olmak üzere katılımı engelleyen hükümlerin yeniden ele alınması şarttır. Ayrıca kadınlar ve gençler gibi diğer görece dezavantajı gruplar için partilerin kontenjanlarını arttırması için toplumsal bir talebin sağlanması gerekmektedir.

Önerilerimiz nihai nitelikte değildir. Cumhuriyetçilik idealinin çeşitli yönleriyle ele alınacak başkaca çalışmaların yapılması, farklı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır.

Res ve publica arayışını içeren bu çalışmamızda, Türkiye'de bu sürecin yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişe uzandığını tespit etmiştik. Bu süreç halen sürmektedir, zira cumhuriyetçi ideal, kesitte değil limittedir. Önemli olan bu süreci devam ettirmektedir.[5] Anayasanın bu süreçteki görevi res'i ve publica'yı korumaktır.

[5] KILIÇBAY'ın yaklaşık otuz yıl önce yaptığı değerlendirme, güncelliğini korumaktadır: "Son zamanlarda başlayan İkinci Cumhuriyet tartışmalarındaki karşılıklı tavrın bu özdeyiş (Bunu böyle istiyorum, bunu böyle emrediyorum, iradem neden olarak kabul edilsin) ile özetlendiğini düşünüyorum. Bana öyle geliyor ki, tartışan 'ta raflar cumhuriyetin bir oluşum olduğunu, limitte bir ideal olduğunu pek anlamamışlar. Bireylerin iradelerinin muhassalası olan toplumsal iradenin yerine, ne kadar hayırlı olursa olsun, kısmı iradelerin öncelikli olduğu düşünülüyormuş gibi gözüküyor (belki bunu bile düşünmüyorlar, ama öyleymiş gibi davranıyorlar); bu da

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılını geride bırakmasının eşiğinde yapılan çalışmamızın anayasa hukuku alanında yeni çalışmaları teşvik edecek ve bu alandaki boşluğu kısmen de olsa dolduracağı ümidini taşıyoruz.

"Vive la République!"

cumhuriyet değil, en fazlasında aydınlanmış despotizm olur. Halk (bireyselleşmiş bireyler şirketi, ortaklığı) tartışmalara katılmadıkça hem oluşmamış demektir hem de cumhuriyet pek yol almamış demektir. Halksız cumhuriyet olamayacağına göre, öncelikle bireyi ortaya çıkartmak gerekir." KILIÇBAY (1994), s. 22.

KAYNAKÇA

I. KİTAP VE MAKALELER

ABADAN, Yavuz. **Tanzimat Fermanının Tahlili**. İçinde: Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 31-58.

ACKERMAN, Bruce, **We the People, Volume 1 Foundations**, Harvard University Press, 1993.

ACKERMAN, Bruce, **The Failure Of The Founding Fathers: Jefferson, Marshall, And The Rise of Presidential Democracy**, Harvard University Press, 2009.

ACKERMAN, Bruce, **The Decline and Fall of the American Republic,** Harvard University Press, 2010.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali. **Fransız Devriminin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2003, Cilt: 58, Sayı: 3, s. 1-34.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, ZABCI, Filiz Çulha, ERGÜN, Reyda, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2009.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Yayınevi, 7. Baskı. Ankara, 2013.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (Ed.) **Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler**. İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2015.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Yayınevi, 8. Baskı, Ankara 2017.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789 – 1794 Özgürlüğün İcadı**, (I. Cilt), Dipnot Yayınları, Ankara, 2020.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, **Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789 – 1794 Jakobenlerin İktidarı**, (III. Cilt), Dipnot Yayınları, Ankara, 2020

AKAL, Cemal Bâli, Modern **Düşüncenin Doğuşu İspanyol Altın Çağı**. Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

ALKAN, Mehmet Öznur. **Milli Şef'li Tek-Parti Döneminde Seçimler (1939 ve 1943 Seçimleri)**. İçinde: Prof. Dr. Bülent Tanör Armağanı, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2006, s. 323-361.

ALTAN, Mehmet. **İkinci Cumhuriyet'in Yol Hikâyesi**. Hayykitap, İstanbul, 2008.

ANAYURT, Ömer; EKİNCİ, Ahmet. **Tek Başlı Yürütme Esasına Dayalı Hükümet Sistemlerinde Başkan Yardımcılığı ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Getirilen Sistemde Cumhurbaşkanı Yardımcılığı Kurumu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**. Prof. Dr. Zafer Gören Armağanı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017, s. 441-500.

ANDERSON, Benedict. **Hayali Cemaatler "Milliyetçiliğinin kökenleri ve yayılması"**. Metis Yayınlan, 2. Baskı, İstanbul, 2013.

ARDIÇOĞLU, M. Artuk. **Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi**. Ankara Barosu Dergisi, 2017, Cilt: 75, Sayı: 3, s. 19-51.

ARENDT, Hannah. **İnsanlık Durumu**, Çev.: ŞENER, Bahadır Sina, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

ARENDT, Hannah. **Şiddet Üzerine**, Çev.: PEKER, Bülent, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.

ARENDT, Hannah. **Geçmişle Gelecek Arasında**, Çev.: ŞENER, Bahadır Sina, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2012.

ARENDT, Hannah. **Devrim Üzerine**, Çev.: KAYA, Onur E., İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

ARİSTOTELES, **Politika**, Çev.: Furkan Akderin, Say Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

ARLETTAZ, Silvia. **From Rights to Citizenship to the Helvetian Indigénat. Political integration of Citizens Under the Helvetic Republic**. İçinde *Oddens,* Joris/Rutjes,

Mart/Jacobs, Erik (éd.): The Political Culture of the Sister Republics, 1794, 1806, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2015, s. 85-96.

ARSAL, Sadri, Maksudi. **Teokratik Devlet ve Lâik Devlet**. İçinde: Tanzimat I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları Birinci Kitap Cumhuriyetin Temel Kuruluşu** Mars Matbaası, Ankara, 1965.

ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Seçkin Yayınevi, 12. Baskı, Ankara, 2018.

ATAR, Yavuz. **Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi**. Anayasa Yargısı Dergisi, 2019, Cilt: 36, s. 241-259.

ATATÜRK, Kemal, Mustafa; **Nutuk**. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

ATAY, Falih Rıfkı. **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**. Bateş Yayınları, İstanbul, 1980.

ATAY, Falih Rıfkı. **Başveren İnkılapçı Ali Süavi**. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

AUDIER, Serge, **Cumhuriyet Kuramları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

AULARD, Alphonse. **Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804.** I. Cilt, Çev.: Nazım Poroy, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

BADIE, Bertrand; BERG-SCHLOSSER, Dirk; MORLINO, Leonardo (Ed.). **International Encyclopedia of Political Science**, Volume 1. Sage Publications, California, 2011.

BAĞCE, H. Emre, Cumhuriyet, Meşruiyet ve Demokrasinin Doruk Noktası: Rousseau, İçinde: **Res Publica**, Platon'dan Skinner'a Antik Ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

BAILYN, Bernard, et al. (ed.). **The Debate on the Constitution: Federalist and Antifederalist Speeches, Articles, and Letters During the Struggle over Ratification**, Literary Classics of the United States, New York, 1993.

BAKIRCI, Fahri. **Yasama Sürecinin Hızlandırılması ve Sakıncaları**. İçinde: Kanun Yapma Tekniği, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, s. 21-63.

BALCELLS, Albert, **Catalan Nationalism: Past and Present**, Palgrave, 1996.

BALIBAR, Etienne. **Yurttaşlık**. Çev.: ERŞEN, Murat, Monokl Yayınları, İstanbul, 2016.

BARANGER, Denis. **The Language of Eternity: Judicial Review of the Amending Power in France (or the Absence Thereof)**. İçinde: Israel Law Review, Yıl: 2011, Sayı: 44.3 s. 389-428.

BARBER, Sotirios A. **Judicial Review and The Federalist.** The University of Chicago Law Review, 1988, Cilt. 55, Sayı: 3, s. 836-887.

BARNOSELL, Genís. **God and Freedom: Radical Liberalism, Republicanism, and Religion in Spain, 1808–1847**. International Review of Social History, 2012, 57.1, s. 37-59.

BAŞGİL, Ali Fuat, **Esas Teşkilât Hukuku Birinci Cilt: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri Fasikül I**. İstanbul, 1960 tarihli basıdan tıpkı basım, 2019.

BAYKAL, Bekir Sıtkı. **Birinci Meşrutiyete Dair Belgeler**. Belleten, Türk Tarih Kurumu, 1960, Cilt :24, Sayı: 96, s. 601-636.

BECK, Hans. DUPLÁ, Antonio. JEHNE, Martin. POLO, Francisco Pina. (Eds), **Consuls and Res Publica: Holding High Office in the Roman Republic.** Cambridge University Press, 2011.

BELLAMY, Richard. **Political Constitutionalism: a Republican Defence of the Constitutionality of Democracy**. Cambridge University Press, 2007.

BELLAMY, Richard. **Citizenship: A very short introduction**. Oxford University Press, 2008.

BERG, Thomas C. **The Guarantee of Republican Government: Proposals for Judicial Review**. İçinde: The University of Chicago Law Review, Yıl: 1987, Cilt: 54, Sayı: 1, s. 208-242.

BERKA, Walter. **Verfassungsrecht. Grundzüge des österreichischen Verfassungsrechts für das juristische Studium**. Springer, 4. Baskı, 2012.

BERKES, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı, İstanbul, 2008.

BERLIN, Isaiah, **Freiheit, Vier Versuche**, Çev.: KAISER, Reinhard, S. Fischer Verlag, 1995.

BERLIN, Isaiah, **Liberty**, Edited by Henry Hardy, Oxford University Press, 2002.

BERLIN, Isaiah. **İki Özgürlük Kavramı**. Çev.: Mustafa ERDOĞAN, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt: 12, No: 45, Kış-Bahar 2007, s. 59-72.

BERTELLONI, Francisco. "Marsilius of Padua" İçinde: Blackwell Companions to Philosophy **A Companion to Philosophy in The Middle Ages**, Ed. GRACIA, Jorge, J.E. ve NOONE, Timoty B., Blackwell Publishing, 2002.

BİLGİN, Nuri. **Cumhuriyet Fikri ve Yurttaş Kimliği.** İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

BİLGİN, Nuri. **Cumhuriyeti Anlamak**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk-Ermeni İlişkileri Grubu (TERİG), İzmir, 2004.

BILLIAS, George Athan**. American Constitutionalism Heard Round The World, 1776-1989: A Global Perspective.** NYU Press, 2009.

BİRTEK, Faruk. **Bir Çağdaşlaşma/Çağdaşlaşamama Projesi: Bir Deneme**. İçinde: Cogito, 1998, Sayı:15, s. 170-184.

BLAUFARB, Rafe., **The French Revolutionary Wars and the Making of American Empire, 1783–1796**, İçinde: The French Revolution in Global Perspective, (ed.) DESAN, Suzanne; HUNT, Lynn; NELSON, William Max, Cornell University Press, 2013, s. 162.

BLEICKEN, Jochen. **Die Verfassung der Römischen Republik: Grundlagen und Entwicklung**. Schöningh, 4. Auflage, 1984.

BLEICKEN, Jochen. **Geschichte der Römischen Republik**. 2. Cilt, Oldenbourg Verlag, Baskı, München, 2004.

BLOM, Hans W., **Virtue and Republicanism: Spinoza's Political Philosophy in the Context of the Dutch Republic**. İçinde Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit, München, R. Oldenbourg Verlag, 1988, s. 195-212.

BLYTHE, James M. **Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages**. Princeton University Press, 2014.

BOOKCHIN, Murray, **Devrimci Halk Hareketleri Tarihi. Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine**. Dipnot Yayınları, Ankara. 2011.

BOSCH, Clemens. **Roma Tarihi'nin Ana Hatları I. Kısım Cumhuriyet Devri**, Çev.: ATLAN, Sebahattin, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, 2020.

BOZKURT, Gülnihal. **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci, 1839-1939**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 2020

BRENNAN, T. Corey. "Power and Process under the Republican 'Constitution. İçinde **The Cambridge Companion to the Roman Republic,** 2. Edition, Cambridge University Press, 2004.

BROERS, Michael. **Napoleon's Other War: Bandits, Rebels and Their Pursuers in the Age of Revolutions**. Peter Lang, Oxford, 2010.

BROOKER, Paul. **Non-Democratic Regimes.** Palgrave Macmillan, 3rd Edition, 2014.

BROOKS, Thom. **Hegel's Political Philosophy**. A Systematic Reading of the Philosophy of Right. Edinburgh University Press, 2012.

BROUE, Pierre; TEMIME, Emile. **İspanya İç Savaşı**. Çev. Aydın Emeç, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1976.

BROUSSY, Antoine, **The constitutional debate in the Helvetic Republic in 1800-1801,** Between French influence and National Self-Government, İçinde *Oddens,* Joris/Rutjes,

Mart/Jacobs, Erik (éd.): The Political Culture of the Sister Republics, 1794, 1806, Amsterdam University Press, Amsterdam 2015, s. 201-209.

BROWNLEE, Jason. **Hereditary Succession in Modern Autocracies**. World Politics, 2007, 59.4.

BRUGGER, Bill. **Republican Theory in Political Thought: Virtuous Or Virtual?**. Springer, 1999.

BUCHWALTER, Andrew. **"Hegel's Concept of Virtue**", Political Theory, Cilt: 20, No. 4, Kasım 1992, s. 548-583.

CAENEGEM, Raoul Charles Caenegem**. An Historical Introduction to Western Constitutional Law**. Cambridge University Press, 1995.

CAN, Osman. **Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi Anayasa Mahkemesi Yaklaşımı**. Anayasa Yargısı, 2020, Cilt: 37, Sayı: 1, s. 133-192.

CANGIZBAY, Kadir. **Hiçkimsenin Cumhuriyeti**. Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000.

CANGIZBAY, Kadir. **Bizim Cumhuriyet.** İçinde: Cumhuriyetçilik Sayısı, Doğu Batı, Ankara, Sayı: 47, 2009, s. 145-150.

CAREY, George W. "Separation of Powers and the Madisonian Model: A Reply to the Critics" **The American Political Science Review,** Mar., 1978, Vol. 72, No. 1, s. 151-164.

CASANOVA, José. **Public Religions in the Modern World**. University of Chicago Press, 2011.

CASANOVA, Julián. **The Spanish Republic and Civil War**. Cambridge University Press, 2010.

CHEHABI, Houchang E., LINZ, Juan José, **Sultanistic Regimes,** JHU Press, 1998.

CICERO, Marcus Tullius, **Devlet Üzerine.** Çev.: Cengiz C. Çevik, İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

CICERO, Marcus Tullius, **Yasalar Üzerine.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

COATS, Wendell John. **Groundwork for a Theory of Republican Character in a Democratic Age**. İçinde: On Civic Republicanism, KELLOW, Geoffrey; LEDDY, Neven (Ed.) University of Toronto Press, 2016.

COBBAN, Alfred. **The Social Interpretation of the French Revolution.** Cambridge University Press, 1999.

COPLESTON, Frederick C. **Alman İdealizmi.** Çev.: Aziz YARDIMLI, İdea Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

CORTINA, Manuel Suárez. **Democracy and Republicanism in Restoration Spain**. Parliaments, Estates and Representation, 1992, Cilt: 12. Sayı: 1, s. 73-84.

COZZI, Gaetano. **"Venedig, eine Fürstenrepublik?."** İçinde: Schriften des Historischen Kollegs, Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit, hrsg. von Helmut G. Koenigsberger. Unter Mitarb. von Elisabeth Müller-Luckner Oldenbourg Verlag, Münih, 1988.

ÇAVUŞOĞLU, Naz. **Yeni Bir Anayasa İçin Somut Öneriler: Yurttaşlık/Vatandaşlık**. Anayasa Hukuk Dergisi, 2012, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 405-428.

ÇEÇEN, Anıl. **Atatürk ve Cumhuriyet**, İmge Kitabevi, Ankara, 5. Baskı, 2003.

ÇELEBİ, Kâtip, **Târih-i Frengi Tercümesi**, Haz. İbrahim Solak, Palet Yayınları, Konya, 2010.

ÇELİK, Hüseyin. **Ali Suavi**. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

ÇEVİK, Celal Cengiz, **Cicero'nun Devlet'i De Re Publica Yazıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

ÇEVİK, Celal Cengiz, **Roma'da Siyaset ve Felsefe (Cumhuriyet Dönemi).** İthaki Yayınları, İstanbul, 2019.

DAHL, Robert A., **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev.: Levent Köker. Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.

DAHL, Robert A., **How Democratic is The American Constitution?**, Yale University Press, 2001.

DAHL, Robert A., **A Preface to Democratic Theory**, expanded edition. The University of Chicago Press, 2006.

DAHL, Robert A., **On political Equality**. Yale University Press, 2007.

DANIŞMAN, Zuhuri, **Koçi Bey Risalesi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1971.

DE DIJN, Annelien, **French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville:** Liberty in a Levelled Society? (Ideas in Context), Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

DE DIJN, Annelien, **"Was Montesquieu a Liberal Republican?"** The Review of Politics, Cambridge University Press, 76 (1), 2014.

DE DIJN, Annelien. **Republicanism and Democracy. The Tyranny of the Majority in Eighteenth-Century Political Debate**, İçinde: Republicanism and the Future of Democracy. Cambridge University Press, 2019.

DE VITORIA, Francisco. Vitoria: **Political Writings**, Cambridge Texts in The History of Political Thought, Editörler Anthony PAGDEN ve Jeremy EAWRANCE, Cambridge University Press, 12. Baskı, Cambridge, 2010.

DEBRAY, Regis, **Cumhuriyetçi misiniz, Demokrat mı?**. Çev.: ARSLAN, Ahmet, Türkiye Günlüğü, Sayı: 47, 1997, s. 16-27.

DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA, **Devlet Adamlarına Öğütler, Osmanlılarda Devlet Düzeni**, Derleyen ve Çev.: UĞURAL, Hüseyin, Ragıp. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969.

DEMİRBAŞ, Osman. **Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu**. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2005, Sayı: 8, s. 31-60.

DEMİRCİOĞLU, Halil. **Roma Tarihi. I. Cilt: Cumhuriyet. 1. Kısım: Menşe'lerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar**. Türk Tarih Kurumu, 7. Baskı, 2019.

DETJEN, Joachim. **Pluralistische Demokratie oder pluralistische Republik? Ü**berlegungen zu einer thematischen Neuorientierung der Pluralismustheorie İçinde: Pluralismus und Parlamentarismus in Theorie und Praxis. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1992. s. 27-51.

DIDEROT; D'ALEMBERT, **Ansiklopedi Ya Da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü (Seçilmiş Maddeler)**, Çev. HİLAV, Selahattin, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

DOEHRING, Karl, **Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)**, Çev.: MUMCU, Ahmet, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2014.

DUVERGER, Maurice; ÖZBUDUN, Ergun. **Partiler ve Siyasi Rejimler**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1962, Cilt: 19, Sayı:1, s. 95-171.

DUVERGER, Maurice, **Diktatörlük Üstüne**. Çev.: TANÖR, Bülent. Dönem Yayınevi, İstanbul, 1965.

DUVERGER, Maurice, **Seçimle Gelen Krallar**. Çev.: ERKURT, Necati, Kelebek Yayınevi, İstanbul, 1986.

EARLY MODERN RESEARCH GROUP, **Commonwealth: The Social, Cultural, and Conceptual Contexts of an Early Modern Keywor**d. The Historical Journal, Cilt: 54, Sayı: 3, 2011, s. 659-687.

EMİL, Birol. **Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri**. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

ENDRES, Johannes**. Friedrich Schlegel-Handbuch**. JB Metzler, 2017.

ENSTİTÜSÜ, Türk İnkılap Tarihi. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**. Cilt III, (1918-1937), Ankara, 5. Baskı, 1997.

ENTIN, Gabriel. **Catholic Republicanism: The Creation of the Spanish American Republics during Revolution,** Journal of the History of Ideas, 2018, Cilt: 79, Sayı: 1, s. 105-123.

ERASLAN, Cezmi. **Yeni Osmanlılar'dan Atatürk'e Türk Aydınında Cumhuriyet Düşüncesinin Gelişimi**. Takdim Tezi, İstanbul, 1994.

ERDEM, Fazıl Hüsnü. **İslam-Osmanlı Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi**. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1992, Cilt: 5, Sayı: 5, s. 149-177.

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

EREN, Abdurrahman. **Anayasa Mahkemesinin Kanun Hükmünde Kararnamelere İlişkin İçtihadı Doğrultusunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Değerlendirilmesi**. Anayasa Yargısı, 2019, Cilt: 36, Sayı: 1, s. 1-72.

ERGÜL, Ozan. **Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2007.

EROĞUL, Cem. **Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosu'nun Yeri**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 398, Ankara, 1977.

ESEN, Bülent Nuri. **Türkiye'de Anayasal Gelişmeler**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1968, Cilt: 25, Sayı:1, s. 35-58.

ESEN, Bülent Nuri. **Anayasanın Anayasa Mahkemesince Yorumlanışı: Bir İnceleme Özeti.** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1972.

ESEN, Selin. **2016 Anayasa Değişiklik Teklifinin Değerlendirilmesi**. Ankara Barosu Dergisi, Yıl: 2016, Sayı: 4, s. 45-73.

EVİK, Ali. **Birden Çok Evlilik Ve Hileli Evlenme Suçları**. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2020, Sayı:1, s. 3-53.

FARABİ, **İdeal Devlet**, Çev.: ARSLAN Ahmet, Türkiye İş Bankası Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2019.

FISHER, John. **Absolutism And Liberalism in the Hispanic World, 1808-14: The Background to and Significance of the 1812 Constitution of Cadiz**. İçinde: 1812 Echoes: The Cadiz Constitution in Hispanic History, Culture and Politics, Cambridge Scholars Publishing, 2013.

FITZ, Caitlin. **Our Sister Republics: The United States in an Age of American Revolutions**, WW Norton & Company, 2016.

FLOWER, Harriet I., **The Cambridge Companion to the Roman Republic**. Cambridge University Press, 2014.

FRANK, Daniel; WALLER, Jason, **Routledge Philosophy Guidebook to Spinoza on Politics**. Routledge, 2016.

FURET, Francois. **The French Revolution 1770–1814**. Blackwell Publishers Ltd., 1988.

GARGARELLA, Roberto. **The Legal Foundations of Inequality: Constitutionalism in the Americas, 1776–1860.** Cambridge University Press, 2010.

GARGARELLA, Roberto. **Latin American Constitutionalism, 1810-2010: The Engine Room of the Constitution.** Oxford University Press, 2013.

GARGARELLA, Roberto. **The Constitution and Justice**. İçinde: The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Ed: ROSENFELD, Michel; SAJÓ, András, Oxford University Press, 2012.

GARNER, Bryan A. **Black's Law Dictionary,** 9th edition, West, 2009.

GARRARD, Graeme, **Rousseau's Counter-Enlightenment: A Republican Critique of the Enlightenment**, State University of New York Press, 2003.

GIL, Xavier. **Republican Politics in Early Modern Spain: The Castilian and Catalano-Aragonese Traditions.** İçinde Republicanism: A Shared European Heritage, I. Cilt, Cambridge University Press, 2002, s. 263-88.

GILBERT, Felix. **The Venetian Constitution in Florentine Political Thought**. İçinde Florentine Studies, Politics and Society in Renaissance Florence edited by Nicolai RUBINSTEIN, Faber and Faber Ltd, 1962.

GINSBURG, Tom; ELKINS, Zachary. **One Size Does Not Fit All: The Provision and Interpretation of Presidential Term Limits**. İçinde: The Politics of Presidential Term Limits, Oxford University Press, 2019, s. 37-51.

GLEIJESES, Piero. **The Limits of Sympathy: The United States and the Independence of Spanish America.** Journal of Latin American Studies, 1992, 24.3: s. 481-505.

GODOLADZE, Karlo. **Republicanism's Paradigm in Constitutionalism**. Humanities and Social Sciences Review, CD-ROM. ISSN 03(05),3 2014, s. 387–409.

GOODIN, Robert E.; PETTIT, Philip; POGGE, Thomas W. **A Companion to Contemporary Political Philosophy**, Volume 2. Blackwell Publishing, 2007.

GOERLICH, Helmut**. Säkulare Republik, religiöse Pluralität und Menschenrechte in verfassungsrechtlicher Perspektive**. İçinde: Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, s. 304-324.

GOLOĞLU, Mahmut; **Milli Mücadele Tarihi III: Üçüncü Meşrutiyet (1920) Birinci Büyük Millet Meclisi**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

GORDON, Scott. **Controlling the State: Constitutionalism from Ancient Athens to Today**. Harvard University Press, 2009.

GÖNENÇ, Levent. **Ortaçağ Avrupası'nda Anayasacılığın Düşünsel ve Kurumsal Temelleri**. İçinde Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan 2. Cilt, Yetkin Yayınları, Ankara, 2008.

GÖREN, Zafer, **Anayasalarda Sonsuzluk Güvenceleri**. İçinde: Ed. EROĞUL, Cem. ERTUĞRUL, İlter. ESEN, Selin, SAĞLAM, Fazıl. SEVİNÇ, Murat. Mümtaz Soysal'a Armağan. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 293-308.

GÖREN, Zafer. **Anayasa Koyan Erk ve Anayasa Değişikliklerinin Sınırları**, İçinde: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009, Yıl: 8, Sayı: 16, s. 1-15.

GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2011.

GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukuku**. Yetkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2019.

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul, 2000.

GÖZLER, Kemal, **Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Ankara 1999, Cilt 54, Sayı 1.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi,** 1. Cilt, Ekin Yayınevi, Bursa, 2011.

GÖZLER, Kemal. **Elveda Kuvvetler Ayrılığı, Elveda Anayasa,10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri**. Ankara Barosu Dergisi, 2016, Sayı: 4, s. 25-36.

GÖZLER, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku**., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, Güncellenmiş 3. Baskı, 2019.

GÖZLER, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, Güncellenmiş 24. Baskı, 2019.

GRAB, Alexander. **Napoleon and the Transformation of Europe.** Macmillan International Higher Education, 2003.

GRIFFIN, Charles C. **The Enlightenment and Latin American Independence**. İçinde: Latin America and the Enlightenment, Great Seal Books, 1961, s. 119-149.

GRIFFIN, Stephen M., **American Constitutionalism: From Theory to Politics**, Princeton University Press, 1998.

GRIMM, Dieter. **Sovereignty and Religious Norms in the Secular Constitutional State**. İçinde: Religion, Secularism, & Constitutional Democracy, Columbia University Press, New York, 2016, s. 341-357.

GUENIFFEY, Patrice. **Cordeliers and Girondins: The Pre-History of the Republic?.** İçinde: The Invention of the Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 86-106.

GUNTHER, Gerald, "Judicial Review", **Encyclopedia of the American Constitution**, Edited by LEONARD W." Levy and KARST Kenneth L. (WINKLER, Adam, associate editor for the second edition), Second Edition, Macmillan, 2000.

GÜLFİDAN, O. Serkan. Anayasa Mahkemesi'nin E. 2012/65, K. 2012/128 Sayı ve 20.09. 2012 Tarihli Kararı (RG Tarih-Sayı: 18.04. 2013-28622) Üzerine Kısa Bir Not:/Anayasa Mahkemesi'nin Peygamberi ve Ayrımcılık Hususunda Yeni Bir Adım, **Anayasa Hukuku Dergisi**, Yıl: 2013, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 183-203.

GÜRSES, Fatma. **Kul, Tebaa, Yurttaş: Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Ders Kitaplarında Yurttaşlık**. Ütopya Yayınevi, Ankara, 2011.

HABERMAS, Jürgen. **Öteki olmak, ötekiyle yaşamak**. Çev.: AKA, İlknur, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012.

HACİB, Yusuf, Has, **Kutadgu Bilig**, Çev.: TUNÇEL, Muzaffer. Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019.

HAFIZOĞULLARI, Zeki, **Laiklik, İnanç. Düşünce ve İfade Hürriyeti**. US-A Yayıncılık, Ankara, 1997.

HALBROOK, Stephen P., **The Swiss Confederation in the Eyes of America's Founders'**. Swiss American Historical Society Review, 2012, s. 32-69.

HAMILTON, Alexander, MADISON, James and JAY, John, **The Federalist Papers**, edited by and with an Introduction by Michael A. Genovese, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

HAMMERSLEY, Rachel. **James Harrington: An Intellectual Biography**. Oxford University Press, 2019.

HANİOĞLU, M. Şükrü. **Yeni Cumhuriyetçilik.** İçinde: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih. Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 187-191

HANİOĞLU, M. Şükrü. **Atatürk**: **An Intellectual Biography.** Princeton University Press, 2011.

HARRINGTON, James. **Harrington: The Commonwealth of Oceana and A System of Politics**, Ed. John Greville Agard Pocock, Cambridge University Press, 1992.

HAUNGS, Peter. **Reichspräsident und parlamentarische Kabinettsregierung: Eine Studie zum Regierungssystem der Weimarer Republik in den Jahren 1924 bis 1929**. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 1968.

HEATER, Derek. **A History of Education for Citizenship**. Routledge, 2003.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çev.: KARAKAYA, Cenap, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1991.

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. **Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse Mit Hegels eigenhändigen Notizen und den mündlichen Zusätzen**, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt, 1986.

HEGEL, Georg Wilhelm Fredrich. **Hegel: Elements of the Philosophy of Right**. Ed WOOD, Allen W., translated by H. B. Nisbet, Cambridge University Press, 1991.

HEPER, Metin. **Türkiye'nin Siyasal Hayatı: Tarihsel, Kuramsal ve Karşılaştırmalı Açıdan**. Çev.: GÖKSEL, Kadriye. Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

HEROLD, Aaron L. **Spinoza's Liberal Republicanism and the Challenge of Revealed Religion**. Political Research Quarterly, 2014, Sayı: 67.2, s. 239-252.

HILL, Christopher. **1640 İngiliz Devrimi**, Çev.: KALAYCIOĞLU, Neyyir, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

HILL, Christopher. **Dünya Altüst Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler**, Çev.: KOCABAŞOĞLU, Uygur, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

HIRŞ, Ernest. **Kant'ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1946, Sayı: 3.1., s. 3-31.

HOBBES, Thomas, **Leviathan**, Çev.: LİM, Semih, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2001.

HOBSBAWM, Eric. **Devrim Çağı 1789-1848**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

HOBSBAWM, Eric, J. **Fransız Devrimi'ne Bakış**, Çev. AKINHAY, Osman, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.

HÖLZING, Philipp. **Republikanismus in Deutschland. Kant, Forster, Schlegel**. İçinde: Die Aktualität des Republikanismus. Nomos Verlagsgesellschaft, 2016. s. 229-258.

HONOHAN, Iseult. **Civic Republicanism**. Routledge, 2003.

HONOHAN, Iseult. **Educating Citizens: Nation-building and its Republican Limits**. İçinde: Republicanism in Theory and Practice. Routledge, 2006. s. 217-231.

HOROWITZ, Maryanne Cline, vd**. New Dictionary of the History of Ideas**, Charles Scribner's Sons, 2005.

HOWARD, Robert M.; LEMIEUX, Scott E.; WATKINS, David J. **Judicial Review and Contemporary Democratic Theory: Power, Domination, and the Courts**. Routledge, 2017.

HUNT, Jocelyn. **The Renaissance**. Routledge, 2005.

HUNT, Jocelyn, **The French Revolution**. Routledge, Londra, 2005.

HUNTINGTON, Samuel P., **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**. University of Oklahoma Press, 1993.

HUSSEY, Roland D., **Traces of French Enlightenment in Colonial Hispanic America**. İçinde Latin America and the Enlightenment, Great Seal Books, 1961, s. 23-52.

İBN-İ HALDUN, **Mukaddime**, Çev.: KENDİR, Halil, Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara, 1. Cilt, 2004.

İNALCIK, Halil. **Tanzimat Nedir?**. İçinde: Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 13-37.

İNAN, Afet, Ayşe; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 4. Baskı, 2020.

İNAN, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi.** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 6. Baskı, 2020.

İNCE, Hilal Onur. **Hannah Arendt: Özgürlükçü Bir Cumhuriyetçilik Kuramına Doğru**. İçinde: Res Publica, Platon'dan Skinner'a Antik Ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

ISAAC, Jeffrey C. **The Lion's Skin of Politics: Marx on Republicanism.** Polity, 1990, 22.3, s. 461-488.

ISENSEE, Josef, **Rebuplik – Sinnpotential eines Begriffs,** Juristenzeitung, Yıl: 1981 Sayı:1, Tübingen, 1981.

ISRAEL, Jonathan, **Revolutionary Ideas: An Intellectual History of the French Revolution from the Rights of Man to Robespierre**. Princeton University Press, 2015.

ISRAEL, Jonathan, **The Expanding Blaze. How the American Revolution Ignited the World, 1775–1848**, Princeton University Press, 2017.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent. **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları**. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

JAURÈS, Jean; HELLER, Henry. **A Socialist History of the French Revolution**, Pluto Press, 2015.

JELLINEK, Georg, **Allgemeine Staatslehre**, Julius Springer Yayınevi, 5. Baskı, Berlin, 1929.

JENNINGS, Jeremy. **Revolution and the Republic: A History of Political Thought in France Since the Eighteenth Century,** Oxford University Press, 2011.

JONES, C. Thomas, **French Republicanism after 1848,** İçinde: The 1848 Revolutions and European Political Thought. (Ed.) MOGGACH, Douglas; JONES, Gareth Stedman, Cambridge University Press, 2018, s. 70-93.

JONES, Gareth Stedman. **Kant, the French Revolution and the Definition of the Republic**. İçinde: The Invention of the Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 155.

JONES, Peter M. **The French Revolution 1787-1804**, Taylor & Francis, 2016.

JOOR, Johan. **The Napoleonic Period in Holland from a Dutch Historical Perspective**. İçinde: Napoleon's Empire, Edited by PLANERT, Ute, Palgrave Macmillan, Londra, 2016. s. 53-66.

JUNCO, José Alvarez. **Spanish National Identity in the Age of Nationalisms.** İçinde: State and Nation Making in Latin America and Spain: Republics of the Possible. Cambridge University Press, 2013. s. 307-328.

KABOĞLU, İbrahim. **Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (10 Aralık 2016)**. Ankara Barosu Dergisi, 2016, Sayı: 4, s. 37-44.

KADIOĞLU, Ayşe. **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi**. Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

KALAYCIOĞLU, Ersin; SARIBAY, Ali Yaşar. **Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişim**. İçinde: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3-22.

KANT, Immanuel, **Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme**, Çev.: ABADAN, Yavuz; MERAY, Seha L., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1960.

KANT, Immanuel. **Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History**. Ed. Pauline Kleingeld, Yale University Press, 2006.

KARADENİZ, Özcan. **Roma'da Kamulaştırma ve 'Kamu Yararı' Kavramı**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

KARAL, Enver, Ziya. **Hâlet Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1802- 1806)**, İstanbul, 1940.

KARAL, Enver, Ziya. **Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi**, İçinde: Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 65-82

KARTAL, Filiz, Philip PETIT'nin Cumhuriyetçi Özgürlük Anlayışı, İçinde: **Res Publica**, Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

KELSEN, Hans. **Allgemeine Staatslehre,** Studienausgabe der Originalausgabe 1925, Ed. by Matthias Jestaedt, Mohr Siebeck, 2019.

KERSTING, Wolfgang. **Die bürgerliche Verfassung in jedem Staate soll republikanisch sein**. İçinde: Immanuel Kant: Zum ewigen Frieden (Hg. Otfried Höffe), 1. Cilt, Akademie Verlag, 2004, s. 87-108.

KERSTING, Wolfgang. **Politika, Özgürlük ve Düzen: Kant'ın Politika Felsefesi**. İçinde: Kant Felsefesinin Politik Evreni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 57-79.

KETCHAM, Ralph. **The Anti-Federalist Papers and The Constitutional Convention Debates**, Penguin Books, New York, 2003.

KEYMAN, E. Fuat; İÇDUYGU, Ahmet. **Türk Modernleşmesi ve Ulusal Kimlik Sorunu: Anayasal Vatandaşlık ve Demokrasi**. İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 169-180.

KEYMAN, E. Fuat; TURNAOĞLU, Banu. **Neo-Roma ve Neo-Atina Cumhuriyetçiliği: Cumhuriyetçilik, Demokratikleşme ve Türkiy**e. Doğu Batı, Ankara, Sayı: 47, 2009, s. 37-64.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti**, Genişletilmiş 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

KILIÇBAY, Mehmet Ali. **Cumhuriyet ya da Birey Olmak**. İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2003.

KİLİ, Suna; GÖZÜBÜYÜK, Şeref. **Türk Anayasa Metinleri: Senedi İttifaktan Günümüze**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2000.

KING, Jerome B. **Constitutionalism and the Judiciary in France**. Political Science Quarterly, 1965, Sayı: 80.1, s. 62-87.

KOCH, Maximilian. **Führung durch Nichtführung am Beispiel der Schweiz: zur Herrschaftsausübung in der Eidgenossenschaft**. Springer-Verlag, 2013.

KOENIGSBERGER, Helmut G., **Schlussbetrachtung: Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit aus historischer Sicht**. İçinde: Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit. Munich, R. Oldenbourg, 1988, s. 285-302.

KORITANSKY, John C., **Alexander Hamilton's Philosophy of Government and Administration**. İçinde: Publius, Republicanism, Representation, and Consent: Views of the Founding Era, Cilt: 9, Sayı:2, 1979, s. 99-122.

KOSELLECK, Reinhart. **Futures Past: On The Semantics Of Historical Time,** Columbia University Press, 2004.

KOSELLECK, Reinhart. **Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar**, Çev.: DİRİM, Atilla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

KOTULLA, Michael. **Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Alten Reich bis Weimar (1495 bis 1934)**. Springer-Verlag, 2008.

KUBALI, Hüseyin Nail, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri.** Sıralar Matbaası, İstanbul, 1959.

KUÇURADİ, İoanna. **İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları**. Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2022

KUNTAY, Mithat Cemal. **Sarıklı İhtilalci Ali Suavi**. Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1946.

KURAN, Ercüment. **Fransız İnkılâbı'nın Türk Düşünürlerine Etkisi 1789-1922**. İçinde: Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 195-204.

KURAN, Timur. **Why the Islamic Middle East Did Not Generate an Indigenous Corporate Law**. University of Southern California Law School Law and Economics Working Paper Series, Paper 16, 2004.

KURAN, Timur. **Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü** Çev.: ELHÜSYENİ, Nurettin. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

KURU, Ahmet T.; BABAOĞLU, Eylem Çağdaş. **Pasif ve Dışlayıcı Laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye.** İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

KURUMU, Türk Hukuk, **Türk Hukuk Lûgatı. Başbakanlık Basımevi,** Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 1991.

KYMLICKA, Will, Contemporary Political Philosophy: An Introduction, Oxford University Press, 2. Baskı, 2002.

LABORDE, Cécile. **Critical Republicanism: The Hijab Controversy and Political Philosophy.** Oxford University Press, 2008.

LAWRENCE, Mark. **Nineteenth Century Spain: A New History**. Routledge, 2019.

LEIPOLD, Bruno; NABULSI, Karma; WHITE, Stuart (ed.). **Radical Republicanism: Recovering the Tradition's Popular Heritage.** Oxford University Press, 2020.

LEEB, I. Leonard. **The Ideological Origins of the BATAVİAN Revolution: History and Politics in the Dutch Republic 1747–1800**. Springer Science & Business Media, 1973.

LEHMAN, Jeffrey; PHELPS, Shirelle. **West's Encyclopedia of American Law**. Thomson Gale, 2. Baskı 8. Cilt, 2005.

LEIPOLD, Bruno. **Citizen Marx: The Relationship Between Karl Marx and Republicanism**. Oxford Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.

LEMBCKE, Oliver W.; RITZI, Claudia; SCHAAL, Gary S. (ed.). **Zeitgenössische Demokratietheorie**. Springer-Verlag, 2015.

LEVY, Jacob T, "Montesquieu's Constitutional Legacies" içinde "**Montesquieu and His Legacy",** Ed. Rebecca E. Kingston, State University of New York Press, Albany, 2009.

LEWIS, Bernard. **The Concept of an Islamic Republic**. Die Welt des Islams New Series, Cilt: 4, Sayı: 1, 1955, s. 1-9.

LEWIS, Bernard, **Djumhurıyya**, Encyclopaedia of Islam, Ed: LEWIS Bernard, PELLAT, Charles, SCHACHT, Joseph. Cilt: 2, (C-G maddeleri), Brill, 1991.

LEWIS, Bernard, **Dustur** (Turkey Bölümü), Encyclopaedia of Islam, Ed: LEWIS Bernard, PELLAT, Charles, SCHACHT, Joseph. Cilt: 2, (C-G maddeleri), Brill, 1991. s. 640-647.

LEWIS, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**. Çev.: KIRATLI, Metin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 5. Baskı, 1993.

LEWIS, Bernard; **Demokrasinin Türkiye Serüveni**. Çev.: AYDOĞAN, Hamdi; ERMERT, Esra, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2007.

LIJPHART, Arend. **Demokrasi Motifleri**. Çe.v: AYAS, Güneş; BULSUN, Utku Umut, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006.

LINZ, Juan José, **Totalitarian and Authoritarian Regimes**. Lynne Rienner Publishers, 2000.

LIPSON, Leslie. **Politika Biliminin Temel Sorunları**. Çev.: KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1978.

LOEWENSTEIN, Karl. **Rom und die Allgemeine Staatslehre.** Archiv des öffentlichen Rechts Cilt: 96, Sayı: 1, 1971.

LOEWENSTEIN, Karl. **The Governance of Roma**. Martinus Nijhoff, The Hague, 1973.

LUCAS, Colin. Nobles, Bourgeois, And The Origins of the French Revolution. içinde: **The French Revolution**. **Recent debates and new controversies,** Ed. KATES, Gary, Routledge, 2002.

LUKES, Steven, et al. (Ed.), **Condorcet: Political Writings**, Cambridge University Press, 2012.

LYNCH, John. **Simón BOLÍVAR A Life**. Sabim, London, 2006.

MACHIAVELLI, Niccolo**, Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler**, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

MACKAY, Christopher S. **The Breakdown of the Roman Republic: From Oligarchy to Empire**. Cambridge University Press, 2009.

MACLURE, Jocelyn; TAYLOR, Charles. **Secularism and Freedom of Conscience**. Çev.: TODD, Jane Marie, Harvard University Press, 2011.

MAJER, Diemut; HUNZIKER, Margarete. **Verfassungsstrukturen, Freiheits-und Gleichheitsrechte in Europa seit 1789: eine Sammlung ausgewählter Verfassungstexte**. Universitätsverlag Karlsruhe, 2009.

MAISSEN, Thomas; MITTLER, Barbara. **Why China did not have a Renaissance–and why that matters**. De Gruyter Oldenbourg, 2018.

MARDİN, Şerif. **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**. Çev.: TÜRKÖNE, Mümtaz'er; UNAN, Fahri; ERDOĞAN, İrfan, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

MARDİN, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**. İletişim Yayınları, İstanbul, 15. Baskı, 2008.

MARDİN, Şerif. **The Body Corporate and the Social Body**. İçinde: Mirrof for the Muslim Prince: Islam and the Theory of Statecraft. Ed. BOROUJERDI, Mehrzad, Syracuse University Press, 2013, s. 279-296.

MARSILIUS of Padua, **The Defender of the Peace**, translated by Annabel BRETT, Cambridge Texts in the History of Political Thought, 2005.

MARTÍ, José Luis; PETTIT, Philip. **A Political Philosophy in Public Life. In: A Political Philosophy in Public Life. Civic Republicanism in Zapatero's Spain**, Princeton University Press, 2012.

MARTINES, Lauro. **Power and Imagination: city-states in Renaissance Italy**, The Johns Hopkins University Press, 1988.

MARTINICH, A. P. Thomas, **Hobbes**, Çev.: TERZİ, Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

MARX, Karl. **Yahudi Sorunu**, Çev.: BERKES, Niyazi, Sol Yayınları: Ankara, 1997.

MARX, Karl. **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çev.: SOMER, Kenan, Sol Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2009

MCCORMICK, John P., **Machiavellian Democracy**. Cambridge University Press, 2011.

MCCOWAN, Tristan. **Rethinking Citizenship Education: A Curriculum for Participatory Democracy**. Continuum International Publishing Group, 2009.

MICHELMAN, Frank I. "Republicanism and Modern Constitutional Theory", **Encyclopedia of the American Constitution**, Ed. LEONARD W. Levy and KARST Kenneth L. (WINKLER, Adam, associate editor for the second edition), Second Edition, Macmillan, 2000.

MICHELS, Robert, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**. Çev.: PAUL, Eden – PAUL, Cedar, Batoche Books, 2001.

MILLAR, Fergus. **Rome, The Greek World, and The East**. Volume I, University of North Carolina Press, 2002.

MJØSET, Lars; VAN HOLDE, Stephen (Ed.). **The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces**. JAI, 2002.

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de**, Kanunların Ruhu Üzerine**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2019.

MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de, **Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler**, Çev. GÜNEN, Berna, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

MORRISON, Jeffry H. **The Political Philosophy of George Washington**. JHU Press, 2009.

MORTON, Frederick Lee. **Judicial Review in France: A Comparative Analysis**. The American Journal of Comparative Law, 1988, Sayı:36.1, s. 89-110.

MÜLLER, Jan-Werner. **Anayasal Yurtseverlik**. Dost Yayınları, Ankara, 2012.

NELSON, Eric. **The Greek Tradition in Republican Thought**. Cambridge University Press, 2006.

NIPPEL, Wilfried. **Bürgerideal und Oligarchie: "Klassischer Republikanismus" aus althistorischer Sicht**, içinde Schriften des Historischen Kollegs, Republiken und Republikanismus im Europa der Frühen Neuzeit, hrsg. von Helmut G. Koenigsberger. Unter Mitarb. von Elisabeth Müller-Luckner Oldenbourg Verlag, Münih, 1988.

NIPPEL, Wilfried. **Ancient and Modern Republicanism: 'Mixed Constitution' and 'Ephors'**, içinde Invention Of The Modern Republic, Cambridge University Press, 1994.

NİZAMÜ'L-MÜLK, **Siyasetname**, Çev.: AYAR, Mehmet, Taha, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

O'BRIEN, Thomas F. **Making the Americas: The United States and Latin America from the Age of Revolutions to the Era of Globalization**. UNM Press, 2007.

OCAK, Ahmet Yaşar. **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi**. İslâmi Araştırmalar, IV/3 (Temmuz), 1990, s. 190-194.

ODDENS, Joris; RUTJES Mart; JACOBS Erik, **The Political Culture of the Sister Republics, 1794-1806: France, the Netherlands, Switzerland, and Italy**, Amsterdam University Press, 2015.

OĞUZ, Mustafa Cem, **Lykurgos'dan Lübnan'a Siyasette Denge Anlayışı**, İçinde: Res Publica, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

OKUTAN, Cevat, **Cumhuriyetçi Paradigma Paradigmatik Cumhuriyet**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2006.

OLDFIELD, Adrian. **Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World**, Routledge, 1990.

ONAR, Erdal. **1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu**. Ankara, 1993.

OTTMANN, Henning. **Geschichte des Politischen Denkens: von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit**. Vol. 2/1, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2002.

OTTMANN, Henning, **Geschichte des Politischen Denkens**, **Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit**, Band 3/1, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2002.

OTTMANN, Henning, **Geschichte des Politischen Denkens, Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit**, Band 3/2 (Band 3: Neuzeit Teilband 2: Das Zeitalter der Revolutionen), J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2008.

OTTMANN, Henning, **Geschichte des Politischen Denkens**, Von den Anfängen bei den Griechen bis auf unsere Zeit, Band 3/3 (Band 3: Neuzeit Teilband 2: Teilband 3: Die politischen Strömungen im 19. Jahrhundert), J.B. Metzler Verlag, Stuttgart, 2008.

ÖDEN, Merih. **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**. Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

ÖDEN, Merih. **Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları**. Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

ÖHLINGER, Theo, **Verfassungsrecht**, Facultas.wuw Yayınevi, 8. Genişletilmiş baskı, Viyana, 2009.

ÖKTEN, Kaan H., **Kant'ta Barışın Yazgısallığı.** Cogito, Sonsuzluğun Sınırında: İmmanuel Kant, Sayı: 41-42, 2005. s. 419-433.

ÖZBUDUN, Ergun. **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

ÖZBUDUN, Ergun. **Atatürk ve Demokrasi**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, 1989, Cilt: 5, Sayı: 14, s. 285-296.

ÖZBUDUN, Ergun. **Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu**. İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 151-158.

ÖZBUDUN, Ergun. **Türk Anayasa Mahkemesinin Yargısal Aktivizmi ve Siyasal Elitlerin Tepkisi**. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Yıl: 2007, Cilt: 62, Sayı: 3, s. 257-268.

ÖZBUDUN, Ergun. **1924 Anayasası**. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖZBUDUN; Ergun, **Türk Anayasa Hukuku,** Yetkin Yayınları, 14. Baskı, Ankara, 2013.

ÖZBUDUN; Ergun, **Türk Anayasa Hukuku,** Yetkin Yayınları, 20. Baskı, Ankara, 2020.

ÖZENÇ, Berke. İnancını Açıklamama Hakkı Açısından Türkiye Cumhuriyeti Kimlik Kartlarındaki Din Hanesi, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 2019, Sayı: 141, s. 9-42.

ÖZTÜRK, Armağan, **Res Publica,** Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖZTÜRK, Armağan, **Cumhuriyetçilik ve Liberalizm**, Neo-Roma Cumhuriyetçiliği: Özgürlük, Katılım, Yasa/Yurttaşlık Sorunsalları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Doruk Yayınları, İstanbul, 2016.

PAINE, Thomas. **Rights of Man, Common Sense, and Other Political Writings**. Oxford University Press, 2008.

PAINE, Thomas, **Sağduyu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

PALMER, Robert Roswell**. The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800-Updated Edition**. Princeton University Press, 2014.

PARKINSON, Northcote, **Siyasal Düşüncenin Evrimi**, Remzi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1984.

PAŞA, Ahmet Cevdet. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 1. Cilt, 2008.

PAYNE, Stanley G. **The Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936**. Yale University Press, 2008.

PETRACCA, Mark P., **A History of Rotation in Office**. İçinde: Legislative Term limits: Public choice perspectives, Ed. GROFMAN, Bernard. Kluwer Academic Publishers, 1996. s. 247-277.

PETTIT, Philip, **Cumhuriyetçilik- Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.

PETTIT, Philip, **On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy**, Cambridge University Press, 2012.

PEYROU, Florencia**. The Harmonic Utopia of Spanish Republicanism (1840–1873)**. Utopian Studies, 2015, Cilt 26, Sayı: 2, s. 349-365.

PLATON, **Devlet**, Çev. OZAN, Kemal, Profil Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2014.

POCOCK, John Greville Agard, **The Machiavellian Moment, Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition**, Princeton University Press, 2. Baskı, 2003.

POGGI, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 6. Baskı, 2012.

PRAK, Maarten; MAISSEN, Thomas; HOLENSTEIN, André. **The Republican Alternative: The Netherlands and Switzerland Compared.** Amsterdam University Press, 2008.

PRICE, John, Leslie, **The Dutch Republic**, içinde WILSON, Peter H. (ed.). A Companion to Eighteenth-Century Europe, John Wiley & Sons, 2009.

PRZYLEBSKI, Andrzej. **Hegels Korrektur des Kantschen Republi**kanismus. Hegel-Jahrbuch, 2017, 2017.1: 289-294.

RAHE, Paul A. **Against Throne and Altar. Machiavelli And Political Theory Under The English Republic**, Cambridge University Press, 2008

RAZEK, Ali Abdel. **Islam and the Foundations of Political Power**. Çev.: LOUTFİ Maryam, Edinburgh University Press, 2012.

RICCIARDELLI, Fabrizio, **The Myth of Republicanism in Renaissance Italy**, Brepols Publishers, Turnhout, 2015.

ROBERTS, John Morris, **Avrupa Tarihi,** Çev.: AYTUNA, Fethi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010.

RODGERS, Daniel T., **Republicanism: the Career of a Concept**, The Journal of American History, 1992, 79.1: 11-38.

RODRÍGUEZ O, Jaime E. **The Process of Spanish American Independence**. İçinde: A Companion to Latin American History, Blackwell Companions To History, Ed. HOLLOWAY, Thomas H., Wiley-Blackwell, 2010, s. 195-214.

ROMROD, Sigurd. **Staatsrecht,** Lehrbrief der Verwaltungsakademie Berlin, 7. Baskı, Berlin, 2015.

ROSENN, Keith S. **The Success of Constitutionalism in the United States and its Failure in Latin America: an Explanation.** The University of Miami Inter-American Law Review, 1990, s. 1-39.

ROSENTHAL, Michael A. **Spinoza's "Republican Idea of Freedom"**. İçinde: MELAMED, Yitzhak Y. (Ed.). A Companion to Spinoza. John Wiley & Sons, 2021, s. 402-409.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 24. Basım, İstanbul, 2019.

RUSSELL, Meg; O'CINNEIDE, Colm. **Positive Action to Promote Women in Politics: Some European Comparisons.** İçinde: International & Comparative Law Quarterly, 2003, Cilt: 52, Sayı: 3, s. 587-614.

SABİNE, George Holland, **Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi**. Çev.: OZANKAYA, Özer, Cem Yayınevi, İstanbul, 2013.

SABUNCU, Yavuz. **Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları**. Anayasa Yargısı, 2006, Cilt: 22, Sayı: 1, s. 191-197.

SABUNCU, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2014.

SANDERS, James E. **Atlantic Republicanism in Nineteenth-Century Colombia: Spanish America's Challenge to the Contours of Atlantic History**. Journal of World History, 2009, s. 131-150.

SANDKÜHLER, Hans Jörg (Ed.). **Handbuch Deutscher Idealismus**. Springer-Verlag, 2005.

SARTORI, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, 2. Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara, 1996.

SARTORI, Giovanni. **Görmenin İktidarı**, Çev.: BATUŞ, Gül ve ULUKAN, Bahar. Karakutu Yayınları, İstanbul, 2004.

SCHLOZMAN, Kay Lehman; BRADY, Henry E. Political Science and Political Participation, İçinde: GIUGNI, Marco; GRASSO, Maria (ed.). **The Oxford Handbook of Political Participation**, Oxford University Press, 2022.

SCHMIDT, Rainer. **Verfassungskultur und Verfassungssoziologie: Politischer und Rechtlicher Konstitutionalismus in Deutschland im 19. Jahrhundert**. Springer-Verlag, 2012.

SCHMIDT, Thomas; PITSCHMANN, Annette (Ed.). **Religion und Säkularisierung: ein interdisziplinäres Handbuch**. Springer-Verlag, 2014.

SCHOLLENBERGER, Johann Jacob; ZOLLER, Otto. **Das Bundesstaatsrecht der Schweiz: Geschichte und System**. Springer-Verlag, 1920,

SCOTT, Jonathan. **Commonwealth Principles: Republican Writing Of The English Revolution**. Cambridge University Press, 2004.

SELLERS, Mortimer Newlin Stead, **American Republicanism: Roman Ideology in the United States Constitution**, Macmillan, 1994.

SELLERS, Mortimer Newlin Stead, **Republican Legal Theory**, **The History, Constitution and Purposes of Law in a Free State**, Palgrave Macmillan, 2003.

SELLERS, Mortimer Newlin Stead**, The Roman Republic and the French and American Revolutions**, İçinde :The Cambridge Companion to the Roman Republic, 2004.

SEWELL, William H., Jr., **A Rhetoric Of Bourgeois Revolution, The Abbe Sieyes and What Is the Third Estate?**, Duke University Press, 1994.

SEYHAN, Feyza Merve. **Türkiye'de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi**. Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet. **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, 1838-1868**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

SHAPIRO, Martin M. **Judicial review in France**. Journal of Law & Politics, 1989, Sayı: 6, s. 531-548

SHAPIRO, Ian. **Politics Against Domination,** Harvard University Press, 2016.

SHARP, Andrew (ed.). **The English Levellers**, Cambridge University Press, 1998.

SHEEHAN, Colleen A., **The Mind of James Madison: The Legacy of Classical Republicanism**, Cambridge University Press, New York, 2015.

SHOTTER, David. **The Fall of the Roman Republic**. Routledge, 1994.

SIEGRIST, Hannes, **"Republik und Eigentum. Historische Perspektiven"** İçinde: Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, s. 252-263.

SIEYÉS, Emmanuel-Joseph, **Üçüncü Sınıf Nedir?** Çev.: BİRKAN, İsmet, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

SKIDMORE, Thomas E.; SMITH, Peter H. **Modern Latin America**. 6. Edition, Oxford University Press, 2005.

SKINNER, Quentin. **The Republican Ideal of Political Liberty**, İçinde: Machiavelli and Republicanism, BOCK, Gisela; SKINNER, Quentin; VIROLI, Maurizio (ed.), Cambridge University Press, 1990.

SKINNER, Quentin. **Machiavelli: A very short introduction**. Oxford University Press, 2000.

SKINNER, Quentin. **Visions of Politics**, Volume 2, Renaissance Virtues, Cambridge University Press 2002.

SKINNER, Quentin. **The Foundations of Modern Political Thought**: Volume 2, The Age of Reformation. Cambridge University Press, 2002.

SKINNER, Quentin. **Freedom as the Absence of Arbitrary Power**. İçinde: Republicanism and Political Theory, LABORDE, Cécile; MAYNOR, John (Ed.), Blackwell Publishing, 2008, s. 83-101.

SKINNER, Quentin, **Machiavelli**, Dost Kitabevi, Ankara, 2017.

SKINNER, Quentin. **A third concept of Liberty**. İçinde: The Liberty Reader. Routledge, 2017.

SMELSER, Neil J., and BALTES, Paul, B., eds. **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.** Vol. 11. Amsterdam, Elsevier, 2001.

SMILOVA, Ruzha, **"The General Will Constitution: Rousseau as a Constitutionalist"** içinde, Constitutions and the Classics Patterns of Constitutional Thought from Fortescue to Bentham, Edited by D. J. Galligan, Oxford University Press, 2014.

SMITH, Steven B. **Hegel and the French Revolution: An Epitaph for Republicanism**. Social Research, The French Revolution and the Birth of Modernity, Spring 1989, Vol. 56, No. 1, The Johns Hopkins University Press, 1989, s. 233-261.

SOBOUL, Albert. **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, Çev.: HULUSİ, Şerif, Cem Yayınevi, İstanbul, 1969.

SONENSCHER, Michael, **Emmanuel Joseph Sieyes, Political Writings**, Hackett Publishing Company, Inc. Indianapolis, 2003.

SOYSAL, Mümtaz. **100 Soruda Anayasanın Anlamı**. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1979.

SPINOZA, Benedictus. **Tractatus Theologico-Politicus ya da Tanrıbilimsel Politik İnceleme**, Çev.: ERTUĞRUL, Biblos Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

SPINOZA, Benedictus, **Etika**, Çev.: ÜLKEN, Hilmi Ziya. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

SPINOZA, Benedictus**, Tractatus Politicus, Politik İnceleme**. Çev.: ERŞEN, Murat, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.

SPINOZA, Benedictus, **Tractatus Theologico-Politicus ya da Teolojik Politik İnceleme.** Çev.: AKAL, Cemal Bali; ERGÜN, Reyda, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

STACHER, Joshua. **Reinterpreting Authoritarian Power: Syria's Hereditary Succession.** The Middle East Journal, 2011, 65.2, s. 197-212.

STEDMAN JONES, Gareth, Kant, **The French Revolution and the Definition of the Republic.** İçinde: The Invention of the Modern Republic, Cambridge University Press, 1994, s. 154-172.

STEINHAUSEN, Georg. **Zur Geschichte des Republikanismus, insbesondere in Deutschland.** Archiv für Kulturgeschichte, 1933, Cilt: 23, s. 55-88.

STEKELER-WEITHOFER, Primin; ZABEL, Benno. **Philosophie der Republik**. Mohr Siebeck, 2018.

STOUT, Selatie Edgar. **Rotation in office in the Roman Republic**. The Classical Journal, Yıl: 1918, Cilt: 13, Sayı: 6, s. 429-435.

STÜWE, Klaus; RINKE, Stefan (Ed.). **Die Politischen Systeme in Nord-und Lateinamerika: eine Einführung**. Springer-Verlag, 2008.

SUNSTEIN, Cass R. **Beyond the Republican Revival**. Yale Law Journal, Yıl: 1987, Sayı: 97: s. 1539-1590.

SUTEU, Silvia. **Eternity Clauses in Democratic Constitutionalism**. Oxford University Press, 2021.

ŞAHİN, Bican, Özgürlük Ekseninde Liberalizm ve Cumhuriyetçiliğin İlişkisi, İçinde: **Cumhuriyetçilik ve Liberalizm, Neo-Roma Cumhuriyetçiliği: Özgürlük, Katılım, Yasa/Yurttaşlık Sorunsalları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**, Doruk Yayınları İstanbul, 2016.

ŞENEL, Alâeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Bilim ve Sanat Yayın, 4. Kısaltılmış Basım, Ankara, 1995.

ŞİRİN, Tolga. **"İşlemeyen Sistemlerin Fonksiyonel Olmayan Yanıtı": Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.** Anayasa Hukuku Dergisi, 2018, Cilt:7, Sayı: 14, s. 289-356.

TANİLLİ, Server. **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**. Cem Yayınevi, İstanbul, 7. Baskı, 1993.

TANİLLİ, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası.** 5. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

TANÖR, Bülent. **İki Anayasa**. Beta Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 1994.

TANÖR, Bülent. **Kuruluş: Türkiye: 1920 Sonraları**. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1998.

TANÖR, Bülent; YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Basım A. Ş. İstanbul, 2013.

TANÖR, Bülent; YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Basım A. Ş. 18. Baskı, İstanbul, 2019

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı. **Milli Egemenlik Belgeleri**. TBMM Basımevi, Ankara, 2015.

TDV İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ. **Meşrutiyet** Maddesi, Ankara, 2004, 29. Cilt. s. 388-393.

TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**. İletişim Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2019.

TEZİÇ, Erdoğan. **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar).** Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 8. Baskı, 2003.

THAMER, Hans-Ulrich, **Die Französische Revolution.** CH Beck, 2004.

TİMUR, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası**. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 7. Baskı, 2013.

TOCQUEVILLE, Alexis de. **Amerika'da Demokrasi.** Çev.: SEZAL, İhsan: DİLBER, Fatoş, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994.

TOCQUEVILLE, Alexis de. **Eski Rejim Ve Devrim**. Çev.: ILGAZ, Turhan, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.

TOMKINS, Adam. **Our Republican Constitution**. Hart Publishing, 2005.

TOPRAK, Zafer. **Atatürk, Kurucu Felsefenin Evrimi.** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2020.

TRAN, Sarah. **Cyber-republicanism**. William & Mary Law Review, Yıl: 2013, Cilt: 55, Sayı: 2, s. 383-434.

TREANOR, William Michael. **Judicial Review before Marbury**. Stanford Law Review, Nov., 2005, Vol. 58, No. 2, s. 455-562.

TROPER, Michel. **Republicanism and Freedom of Religion in France**. İçinde: Religion, Secularism, and Constitutional Democracy, Ed. COHEN, Jean L. – LABORDE, Cécile. Columbia University Press, 2016, s. 316-337.

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918.** Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer. **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, Çağdaş Dünya ve Anayasa Hukuku.** Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2000.

TUNCER, Erol. **Türkiye'de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği**. Anayasa Yargısı, 2006, Cilt:22, Sayı: 1, s. 167-182.

TUNÇEL, Ahu. **Quentin Skinner: Yeni Cumhuriyetçilik-Yeni Tarihçilik**. İçinde: Res Publica, Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013.

TURAN, Şerafettin. **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 8. Baskı, 2019.

TURNAOĞLU, Banu. **The Formation of Turkish Republicanism**. Princeton University Press, 2017.

UHLANER, Carole Jean. **Alternatives To Term Limits**. İçinde: Legislative Term limits: Public choice perspectives, Ed. GROFMAN, Bernard. Kluwer Academic Publishers, 1996. s. 347-349.

ULUSOY, Ali D. **Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri: Varoluşsal, Yapısal ve Hukuksal Bir Değerlendirme**. Anayasa Yargısı, 2020, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 31-66.

URBINATI, Nadia, **Democracy and Republicanism A Difficult Partnership**, İçinde: Republicanism and the Future of Democracy. Cambridge University Press, 2019. s. 152 170.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. **Türkiye'de Çağdaş Düşüncenin Tarihi**. Ülken Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992.

ÜNSAL, Artun. **Yurttaşlık Zor Zanaat**. İçinde: 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1-36.

ÜSTEL, Füsun. **Mümin ve Yurttaş**. İçinde: Yurttaşlık ve Demokrasi. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 93-116.

ÜSTEL, Füsun. **Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.** İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2008.

VAN BUNGE, Wiep. **From Bayle to the Batavian Revolution: Essays on Philosophy in the Eighteenth-Century Dutch Republic**. Brill, 2018.

VAN CAENEGEM, Raoul Charles, **An Historical Introduction to Western Constitutional Law**. Cambridge University Press, 1995.

VAN VREE, Frank; HAMPSHER-MONK, Iain; TILMANS, Karin. **History Of Concepts: Comparative Perspectives,** Amsterdam University Press, 1998.

VELEMA, Wyger. **Republicans: Essays on Eighteenth-Century Dutch Political Thought.** Brill, Leiden, 2007.

VENICE COMMISSION, **Guidelines on Political Party Regulation**. Second Edition, 2020.

VERBA, Sidney; NIE, Norman H. **Participation in America: Political Democracy and Social Equality**. University of Chicago Press, 1972.

VINX, Lars. **Republicanism and judicial review**. University of Toronto Law Journal, 2009, Sayı: 59.4, s. 591-597.

VIROLI, Maurizio. **Republicanism**. New York, Hill & Wang, 2002.

VIROLI, Maurizio, Rousseau and Machiavelli: Two Interpretations of Republicanism, İçinde: **Thinking with Rousseau From Machiavelli to Schmitt**, Ed. ROSENBLATT Helena; SCHWEIGERT, Paul, Cambridge University Press, 2017.

VON BEYME, Klaus. **Geschichte der politischen Theorien in Deutschland 1300-2000**. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009.

VON DER GABLENTZ, Otto Heinrich (Ed.)., **Immanuel Kant: Politische Schriften**. Springer-Verlag, 1965.

WALDMANN, Peter. **Der Anomische Staat**. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2002.

WALDRON, Jeremy. **Arendt's Constitutional Politics**, İçinde: D. Villa (Ed.), The Cambridge Companion to Hannah Arendt, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 201-219.

WALKER, William. **Paradise Lost and Republican Tradition from Aristotle to Machiavelli**. Brepols, 2009.

WEEBER, Urte, **New Wine in Old Wineskins - Republicanism in the Helvetic Republic,** İçinde Oddens, Joris/Rutjes, Mart/Jacobs, Erik (Ed.): The Political Culture of the Sister Republics, 1794, 1806, Amsterdam University Press, Amsterdam 2015, s. 57-64.

WETTERGREEN, John A**., James Harrington's Liberal Republicanism**, Polity, 1988, Sayı: 20. 4.

WIECEK, William W., "Judicial Review". İçinde: **Encyclopedia of the American Constitution**, Edited by LEONARD W." Levy and KARST Kenneth L. (WINKLER, Adam, associate editor for the second edition), Second Edition, Macmillan, 2000.

WIEGAND, Marc André. **Demokratische Narrative und republikanische Ordnung**. İçinde: Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, s. 11-36.

WOKLER, Robert, **Rousseau**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020.

WOOD, Ellen Meiksins. **Yurttaşlardan Lordlara**. **Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi,** Yordam Kitap, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

WOOD, Gordon S., **The Creation of The American Republic, 1776-1787**, The University of North Carolina Press Books, 2011.

WORDEN, Blair. **Liberty for Export: 'Republicanism' in England, 1500–1800**. İçinde: European Contexts for English Republicanism, Routledge, 2016, s. 27-46.

WRIGHT, Johnson Kent. **The Idea of a Republican Constitution in Old Régime France. Republicanism: A Shared European Heritage**, Cilt 1. 2002.

YAYCIOĞLU, Ali. **Partners of the Empire The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions**. Stanford University Press, 2016.

YAYLA, Yıldızhan. **Anayasa Mahkemesine Göre Cumhuriyetin Özü**. İçinde: Hıfzı Timur'un Anısına Armağan, İstanbul, 1979, s. 973-1040.

YAYLA, Yıldızhan. **1982 Anayasasına Göre Devletin Özü**. İçinde: İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 1985, Yıl: 4. Sayı: 1-3, s. 133-149.

ZABITLARI, **CHF Üçüncü Büyük Kongre. 10-18 Mayıs 1931.** Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

ZUCCA-SOEST, Sabrina. **Gerechtigkeit und Rationalität im Republikanismus**. İçinde Philosophie der Republik, Mohr Siebeck, 2018, 344-362.

II. MAHKEME KARARLARI

1. ABD Yüksek Mahkemesi Kararları

Marbury v. Madison, 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).
Brown v. Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954).
Roe v. Wade, 410 US 113 (1973).
Buckley v. Valeo, 424 U.S. 1 (1976).
Printz v. United States (95-1478), 521 U.S. 898 (1997) .
McCutcheon v. Federal Election Commission, 572 U.S. 185 (2014).
Dobbs v. Jackson Women's Health Organization 19–1392 (2022).

2. Anayasa Mahkemesi Kararları

26.9.1965 günlü, E. 1963/173, K. 1965/40 sayılı kararı.
18-19.02.1968 günlü, E. 1968/26, K. 1969/14 sayılı kararı.
16.06.1970 günlü, E. 1970/1, K. 1970/31 sayılı kararı.
02.02.1971 günlü, E. 1970/12, 1971/13 sayılı kararı.
13.04.1971 günlü, E. 1970/41, K. 1971/37 sayılı kararı.
15.04.1975 günlü, E. 1973/19, K. 1975/87 sayılı kararı.
12.10.1976 günlü, E. 1976/38, K. 1976/46 sayılı kararı.
27.01.1977 günlü, E.1976/43, K.1977/4 sayılı kararı.
18.06.1987 günlü, E. 1987/9, K. 1987/15 sayılı kararı.
05.01.1988 günlü, E. 1987/14, 1988/1 sayılı kararı.
06.07.1989 günlü, E. 1988/39, 1989/29 sayılı kararı.
16.06.1994 günlü, E. 1993/3, K. 1994/2 sayılı kararı.
18.11.1995 günlü, E. 1995/54, K. 1995/59 sayılı kararı.
24.11.1999 günlü, E. 1999/27, K. 1999/42 sayılı kararı.
30.07.2007 günlü, E. 2007/59, 2007/75 sayılı kararı.
05.06.2008 günlü, E. 2008/19, K. 2008/116 sayılı kararı.
11.12.2009 günlü, E. 2007/1, K. 2009/4 sayılı kararı.
07.07.2010 günlü, E. 2010/49, K. 2010/87 sayılı kararı.
20.09.2012 günlü, E. 2012/65, K. 2012/128 sayılı kararı.
06.01.2015 tarihli Büyük Birlik Partisi vd. Başvurusu (Başvuru Numarası: 2014/8842).

22.01.2015 tarihli Umut Oran Başvurusu (Başvuru Numarası: 2014/18926).
27.05.2015 günlü, E. 2014/36, K. 2015/51 sayılı kararı.
28.06.2022 tarihli Arif Hüseynli ve diğerleri Başvurusu (Başvuru Numarası: 2019/39033)
28.09.2022 günlü, E. 2021/90, K. 2022/108 sayılı kararı.

3. Danıştay Kararları

25.10.2021 tarihli Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, E. 2021/348, K. 2021/1994 sayılı kararı.

4. AİHM Kararları

30 Ocak 2007 tarihli Yumak ve Sadak / Türkiye kararı (Başvuru No. 10226/03).
9 Ekim 2007 tarihli Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye kararı (Başvuru No. 1448/04).

III. RESMİ GAZETE SAYILARI

Resmi Gazete 22, (10 Eylül 1923)
Resmi Gazete 631 vd., (12 Temmuz 1927)
Resmi Gazete 904, (4 Haziran 1928)
Resmi Gazete 3031, (18 Haziran 1935)
Resmi Gazete 10525, (14 Haziran 1960)
Resmi Gazete 10796, (2 Mayıs 1961)
Resmi Gazete 10859, (20 Temmuz 1961)
Resmi Gazete 13964, (22 Eylül 1971)
Resmi Gazete 14574, (24 Haziran 1973)
Resmi Gazete 17145, (28 Ekim 1980)
Resmi Gazete 17188 (mükerrer), (12 Aralık 1980)
Resmi Gazete 17254 (17 Şubat 1981)
Resmi Gazete 17386 (Mükerrer), (29 Haziran 1981)
Resmi Gazete 18081, (18 Haziran 1983)
Resmi Gazete 19464, (18 Mayıs 1987)
Resmi Gazete 21248 (4 Haziran 1992)
Resmi Gazete 22355, (26 Temmuz 1995)
Resmi Gazete 24556, (mükerrer) (17 Ekim 2001)
Resmi Gazete 25269, (24 Ekim 2003)
Resmi Gazete 25469, (22 Mayıs 2004)
Resmi Gazete 26322, (17 Ekim 2006)
Resmi Gazete 26554, (16 Haziran 2007)
Resmi Gazete 27580, (13 Mayıs 2010)
Resmi Gazete 28261, (11 Nisan 2012)
Resmi Gazete 29664, (25 Mart 2016)
Resmi Gazete 29678, (8 Nisan 2016)
Resmi Gazete 29976, (11 Şubat 2017)
Resmi Gazete 31932, (23 Ağustos 2022)
Resmi Gazete 32062, (3 Ocak 2023)

IV. MECLİS TUTANAKLARI

1. MECLİSİ AYAN ZABIT CERİDESİ

Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi, Ondokuzuncu İnikad, 1. Celse, 16 Kanunuevvel 1326 (1910), Devre: I, Cilt: 1, s. 270-282.

2. TBMM ZABIT CERİDESİ

TBMM Zabıt Ceridesi, 24.04.1920, Devre 1, Cilt: I, s. 30.
TBMM Zabıt Ceridesi, 12.07.1920, Devre 1, Cilt: 2, s. 277.
TBMM Zabıt Ceridesi, 03.04.1920, Devre I, Cilt: 28, s. 348.
TBMM Zabıt Ceridesi, 01.03.1921, Devre 1, Cilt: 9, s. 4.
TBMM Zabıt Ceridesi, 01.12.1921, Devre 1, Cilt: I4, s. 440.
TBMM Zabıt Ceridesi, 30.10.1922, Devre 1, Cilt: 24, s. 269-296.
TBMM Zabıt Ceridesi, 01.11.1922, Devre 1, Cilt: 24, s. 305-311.
TBMM Zabıt Ceridesi, 23.08.1923, Devre 2, Cilt: 1, s. 282-291.
TBMM Zabıt Ceridesi, 29.10.1923, Devre 2, Cilt: 3, s. 89.
TBMM Zabıt Ceridesi, 03.03.1924, Devre 2, Cilt: 7, s. 21-24.
TBMM Zabıt Ceridesi, 16.03.1924, Devre II, Cilt: 7, s. 542.
TBMM Zabıt Ceridesi, 30.11.1925, Devre 2, Cilt: 19, s. 283-288.
TBMM Zabıt Ceridesi, 21.06.1927, Devre 2, Cilt: 33, s. 351-405.
TBMM Zabıt Ceridesi, 09.04.1928, Devre I, Cilt: 3, s. 115.
TBMM Zabıt Ceridesi, 23.05.1928, Devre 3, Cilt: IV, s. 296.
TBMM Zabıt Ceridesi, 03.04.1930, Devre III, Cilt: 18, s. 7.
TBMM Zabıt Ceridesi, 02.10.1930, Devre III, Cilt: 21, s. 36-68.
TBMM Zabıt Ceridesi, 05.12.1934, Devre IV, Cilt: 25, s. 85.
TBMM Zabıt Ceridesi, 10.06.1935, Devre V, Cilt: 4, s. 97.
TBMM Zabıt Ceridesi, 05.02.1937, Devre V, Cilt: 16, s. 74.

3. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ GENEL KURUL TOPLANTISI

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 09.05.1961, I. Oturum, s. 3 vd.

4. TEMSİLCİLER MECLİSİ TUTANAK DERGİSİ

Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 30.03.1961, s. 366 vd.
Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 07.04.1961, s. 667.
Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 18.04.1961, s. 362.

5. DANIŞMA MECLİSİ TUTANAK DERGİSİ

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 17 Ağustos 1982, Cilt: 7, Yasama Yılı, s. 638.
Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 18 Ağustos 1982, Cilt: 8, Yasama Yılı: 1, s. 93-94.

6. MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ TUTANAK DERGİSİ

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 149. Birleşim, 10.06.1983, s. 311.

V. İNTERNET SİTELERİ

FRISKE, Tobias. **Staatsform Monarchie–Was unterscheidet eine Monarchie heute noch von einer Republik?**, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg Yükseklisans Tezi, 2008, s. 18 (https://freidok.uni-freiburg.de/data/3325 (Erişim Tarihi 22.06.2022)

https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-14-02-0176 (Erişim Tarihi 14.08.2022)

https://anno.onb.ac.at/pdfs/ONB_nfp_19230928.pdf

https://anno.onb.ac.at/pdfs/ONB_nfp_19231002.pdf

ÖZET

Bu çalışma, cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarının teorik ve pratik olarak anayasa hukuku çerçevesinde güncel anlam ve önemini incelemeyi amaçlamaktadır.

Türk anayasa hukukunda çok az yer bulabilen cumhuriyetçilik kavramı, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeniden canlanmaya başlamıştır. Kökenleri antik Yunan ve Roma'ya dayanan cumhuriyetçilik, eşitlik, laiklik ve yurttaşlık temelinde ortak iyinin sağlanmasını amaçlayan bir idealdir. Cumhuriyetçilik, devrimlerle birlikte bu ilkeleri anayasal bir forma sokmuştur. Ancak bu ilkeler 19. yüzyılda liberalizm, demokrasi ve sosyalizm tarafından sahiplenilmiştir.

Çalışmamızda tarihsel ve karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramları tarihi, felsefi ve siyasi yönleriyle ele alınmıştır. İkinci bölümde kavramların kökeni ve unsurları incelenmiş ve teorik yapı inşa edilmiştir. Üçüncü ve son bölümde, Türk tarihinde cumhuriyet ve cumhuriyetçilik kavramlarının gelişimi incelenmiştir. 1961 ve 1982 anayasaları döneminde bu ilkelerin anayasalarda nasıl yer aldığı araştırılmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin cumhuriyetçi idealde bir cumhuriyet kurduğunu görmekteyiz. Ancak 1961 ve 1982 Anayasaları, askeri darbelerin ürünü olmaları nedeniyle cumhuriyetçi ruhu yakalayamamışlardır. 2017 anayasa değişiklikleri ile cumhuriyetçilik idealinde ciddi bir sapma da görülmektedir. Çalışmamızda, cumhuriyetçiliğin bir ideal ve süreç olduğu göz önüne alınarak anayasa hukuku kapsamında bu ilkelerin yeniden yorumlanmasına ihtiyaç duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: cumhuriyetçilik, cumhuriyet, eşitlik, laiklik, yurttaşlık

ABSTRACT

The Principle of Republicanism in Turkish Constitutional Law

The aim of this study is to examine the current meaning and significance of the concepts of republic and republicanism theoretically and practically within the framework of constitutional law.

The concept of republicanism, which has little place in Turkish constitutional law, has been revived especially after the second half of the 20th century. Republicanism, which originated in ancient Greece and Rome, is an ideal that aims to achieve the common good on the basis of equality, secularism and citizenship. The ideals of the republics established by the revolutions have been shared by liberalism, democracy, and socialism.

Our study follows a historical and comparative method. In the first part of the study, the concepts of republic and republicanism are discussed in their historical, philosophical, and political aspects. In the second part, the origin and elements of the concepts were studied and the theoretical structure was constructed. In the third and last chapter, the development of the concepts of republic and republicanism in Turkish history and the existence of these principles in the constitutions of the republican period have been examined.

As a result, we see that Turkey has been a republic with a republican ideal since its foundation. The changes made in the constitutions of the republican period could not capture the republican spirit because they were the product of a military coup. Especially in the constitutional amendments of 2017, a serious deviation can be observed. Since republicanism is an ideal and a process, it has been concluded that there is a need to reinterpret republican principles within the framework of constitutional law.

KEYWORDS: republicanism, republic, equality, secularism, citizenship.